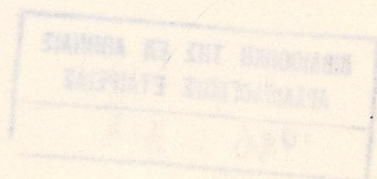
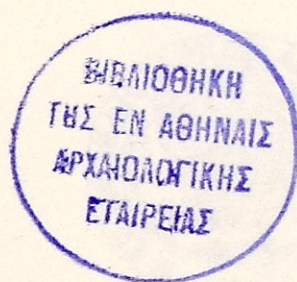
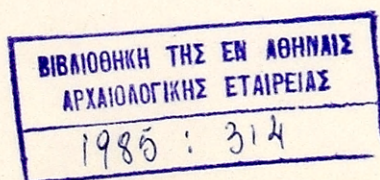

Προβλήματα
τῆς μηλιακῆς ἀγγειογραφίας

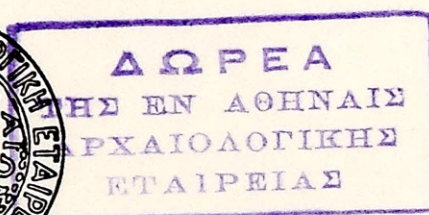
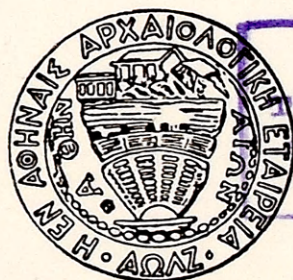
© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, Ἐλευθ. Βενιζέλου 22
Ἀθήναι 106 72

Ἐπιμέλεια ἐκδόσεως: Ἡλέκτρα Ἀνδρεάδη

Φωτεινή Ζαφειροπούλου

Προβλήματα
τῆς μηλιακῆς ἀγγειογραφίας

Ἀθήνα 1985

Στὸ Νίκο Ζαφειρόπουλο

Ἔργα δ' αὐτῷ Ἀθηναίη δέδαε κλυτὰ ἐργάζεσθαι

Περιεχόμενα

Πρόλογος	ια
1. Είσαγωγή	1
2. Τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῶν μηλιακῶν ἀγγείων	5
3. Τὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα τῆς Ρήνειας	11
α. Πρώιμη φάση: ομάδες I - VIII	12
β. Ὡριμη φάση: ομάδες I - IX	26
γ. Σχήματα καὶ διακοσμητικὸ σύστημα	40
4. Τὰ θέματα	43
5. Τὰ κοσμήματα	72
6. Ἡ χρονολόγηση	79
7. Τὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα τῆς Ρήνειας	91
α. Ὑστερη φάση: σειρὲς I - V	91
β. Παρατηρήσεις	101
8. Ἡ τεχνικὴ καὶ τὰ σχήματα τῶν μηλιακῶν ἀγγείων	108
9. Ἐπισκόπηση καὶ συμπεράσματα	110
Συντομογραφίες	113
Σημειώσεις	117
Résumé	153
Κατάλογος σχεδίων	157
Κατάλογος εἰκόνων	158
Εὔρετήριον	161
Εἰκόνες Α - ΛΓ	
Εἰκόνες 1 - 145	

Πρόλογος

Ἡ ἐργασία αὐτὴ πραγματεύεται προβλήματα μιᾶς κατηγορίας ἀγγείων, κυκλαδικοῦ ἐργαστηρίου, τῶν ὁποίων ὁ κύριος ὄγκος προέρχεται ἀπὸ τὸ μεγάλο εὖρημα τοῦ βόθρου τῆς καθάρσεως στὴ Ρήνεια.

Τὰ πρῶτα δείγματα τῆς κατηγορίας αὐτῆς πὺν ἔγιναν γνωστὰ ἦταν μερικοὶ μεγάλοι ἀμφορεῖς μὲ πόδι, οἱ ὁποῖοι στὸ β' μισὸ τοῦ περασμένου αἰῶνα παρουσιάστηκαν στὸν ἐλληνικὸ χῶρο καὶ ἀγοράστηκαν ὡς προερχόμενοι ἀπὸ λαθραῖες ἀνασκαφές στὴ Μῆλο. Ἡ ὁμάδα τῶν ἀμφορέων αὐτῶν δημοσιεύθηκε τμηματικὰ καί, πρόσφατα, συνολικὰ στὴ μελέτη τοῦ Δ. Παπαστάμου, *Melische Amphoren* (1970), ὅπου ἐξετάζονται καὶ γενικότερα ζητήματα τῆς μηλιακῆς ἀγγειογραφίας. Ἀκολούθησε τὸ μεγάλο εὖρημα τῆς Ρήνειας, ἓνα δεῦτερο σύνολο ἀπὸ τὴ Θάσο καὶ τὴν Καβάλα, τοῦ ὁποίου ἔχει δημοσιευθεῖ ἓνα μικρὸ μόνο μέρος, ἐνῶ ἓνα τρίτο πὺν περιορισμένο ἀπὸ τὴν ἀρχαία Τεύχειρα ἔχει ἤδη δημοσιευθεῖ στὴ σειρὰ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Τόστα. Μερικὰ παρόμοια ἀγγεῖα πὺν βρέθηκαν στὸ Ἡραῖο τῆς Δήλου εἶναι δημοσιευμένα στὴ σειρὰ τῆς *Exploration archéologique de Délos* τ. X, 9 - 22.

Τὰ ἀγγεῖα τῆς Ρήνειας δὲν ἔχουν βέβαια τὴν καλλιτεχνικὴ ποιότητα τῶν μεγάλων ἀμφορέων εἶναι ἔργα τοῦ «μέσου ὄρου». Ἀλλὰ ὁ μεγάλος ἀριθμὸς καὶ ἡ κατανομή τους σὲ ὅλες τὶς ἐξελικτικὲς φάσεις παρέχουν τὴ δυνατότητα νὰ σχηματίσει κανεῖς συνολικὴ εἰκόνα τῆς μηλιακῆς ἀγγειογραφίας καὶ τὸ ὁργανικὸ διάγραμμα τῆς δημιουργικῆς τῆς πορείας, πὺν ἀποτελέσει τὸ ὑπόβαθρο γιὰ τὰ ἔργα μὲ τὶς ἀνώτερες ἀξιώσεις.

Στὴν ἐργασία ἐξετάζονται τὰ προβλήματα πὺν ἀνάγονται στὴ γένεση, τὴ διαμόρφωση καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς μηλιακῆς ἀγγειογραφίας, καὶ παρουσιάζεται ὅλο τὸ ὕλικὸ πὺν ἀνήκει σὲ αὐτὴν τὴν περίοδο. Τὸ ὕλικὸ πὺν ἔχει δημοσιευθεῖ συμπεριλαμβάνεται στὴν ἐξέταση, στὸ μέτρο πὺν σχετίζεται μὲ τὰ εἰδικὰ προβλήματα γύρω ἀπὸ τὰ ὁποῖα περιστρέφεται ἡ διαπραγμάτευση, ὥστε νὰ ἀποφενυχθεῖ ἡ ἐπανάληψη ὅσων ἔχουν ἀλλοῦ διεξοδικὰ ἐκτεθεῖ.

Στὴν ἐξέλιξη τῆς μηλιακῆς ἀγγειογραφίας, κατὰ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. σημειώνεται μιὰ μεταβολὴ ἀνάλογη, ἀν καὶ ὄχι τόσο ριζική, μὲ τὴ μετάβαση ἀπὸ τὰ πρωτοκορινθιακὰ στὰ κορινθιακὰ ἢ ἀπὸ τὰ πρωτοαττικὰ στὰ πρῶμα αττικὰ μελανόμορφα. Ἐπειτα ἀπὸ τὸ στάδιο τῶν ἀναζητήσεων καὶ τὴ διαμόρφωση τῆς τεχνοτροπίας ἀρχίζει ἡ τυποποίηση, ὅπως καὶ στὰ κορινθιακὰ, πὺν καταλήγει στὴν πτώση τῆς τεχνικῆς ἐπιμέλειας καὶ τὴ διάλυση. Βασικὸς παράγοντας στὴν ἐκδήλωση αὐτῆς τῆς τάσης εἶναι ἡ ἐπίδραση τῆς κορινθιακῆς κεραμεικῆς, ἐνῶ παράλληλα γίνονται περισσότερο αἰσθητὲς οἱ ροδιακὲς ἐπιδράσεις. Γιὰ τὴν ὕστερη αὐτὴ περίοδο ἐξετάζονται οἱ μορφολογικὲς διαφορὲς καὶ ἡ ἐμφάνιση νέων στοιχείων, καὶ παρακολουθεῖται ἡ ἐξέλιξη τῆς μηλιακῆς ἀγγειογραφίας στίς τάσεις τῆς, ὅπως ἐκδηλώνονται στὰ ἀντιπροσωπευτικότερα ἔργα.

Ἡ μελέτη τῆς κεραμεικῆς, πὺν ἔδωσε ἡ ἀνακάλυψη τοῦ βόθρου τῆς καθάρσεως στὴ Ρήνεια, ἔγινε δυνατὴ χάρις στὸ μόχθο καὶ τὴν ἰδιοφυΐα τοῦ Γ. Πολυκανδριώτη, ἐνὸς αὐτοδίδακτου τεχνίτη ἀπὸ τὴ Φολέγανδρο, πὺν ἦταν ἐγκατεστημένος στὴ Μύκονο. Στὴ μακρόχρονη προσπάθεια πὺν

ἐπιδιδόταν μὲ ἀφοσίωση καὶ ἐξαιρετικὸ ζῆλο ὥστε νὰ τοῦ στοιχίσει τὴν ἀπώλεια τῆς ὁρασης, ἀπὸ τὰ μικρὰ σκόρπια συντρίμμια, κατόρθωσε νὰ ἀνασυνκροτήσῃ ὁλόκληρα ἀγγεῖα, ἀποκαθιστώντας γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἓνα μοναδικὸ σὲ πλοῦτο καὶ ποικιλία σύνολο. Οἱ φωτογραφίες στὸ μεγαλύτερο μέρος ὀφείλονται στὴ δεξιοτεχνία τοῦ πρόωρα χαμένου Σπύρου Τσαβδάρουλου, τοῦ ὁποῦν τὴν ἐργασία συνέχισε ὁ φίλος φωτογράφος κ. Ἡλ. Ἡλιάδης. Τὰ σχέδια φιλοτέχνησε ἡ νέα ζωγράφος κ. Κατερίνα Μαυραγάνη. Ἡ μελέτη τοῦ ὕλικου ἔγινε ἔπειτα ἀπὸ παραχώρηση τῆς κ. Σ. Καρούζου καὶ τὴν ἔγκριση τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, πρὸς τοὺς ὁποίους καὶ ἐκφράζονται θερμὲς εὐχαριστίες.

Εὐχαριστῶ ἐπίσης θερμὰ τὰ μέλη τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, πὺν ἐνέκριναν τὴν ἐργασία αὐτὴ ὡς διδακτορικὴ διατριβὴ μὲ εἰσήγηση τοῦ καθ. κ. Γ. Δεσπίνη. Ἰδιαίτερα στὸν κ. Γ. Δεσπίνη ὀφείλονται εὐχαριστίες γιὰ τὸ ζωηρὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν πολύτιμη βοήθεια κατὰ τὴ σύνταξη τῆς ἐργασίας.

Ὅφειλω ἀκόμη νὰ εὐχαριστήσω θερμὰ τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ τὸν Γενικὸ Γραμματέα καθηγητὴ κ. Γ. Μυλωνᾶ γιὰ τὴν ἔγκριση νὰ περιληφθεῖ ἡ πραγματεία αὐτὴ στὴ σειρά τῶν ἐκδόσεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Εὐχαριστῶ ἐπίσης τὸ Γραφεῖο Δημοσιευμάτων, ἰδιαίτερα τὴν κ. Ἡλέκτρα Ἀνδρεάδη καὶ τὸν κ. Ἀντ. Χριστοδούλου, γιὰ τὶς προσπάθειες καὶ τοὺς κόπους πὺν κατέβαλαν γιὰ τὴν ἄρτια ἐμφάνιση τοῦ βιβλίου.

Στὴν ἐργασία μου εἶχα τὴν ἀδιάκοπη βοήθεια καὶ συμπάρασταση, ἐπιστημονικὴ καὶ ἠθική, τοῦ Νίκου Ζαφειροπούλου, τοῦ ἀνθρώπου πὺν ἀφιέρωσε ὅλη του τὴ ζωὴ στὶς Κυνάδες.

Φωτεινὴ Ζαφειροπούλου

1. Εισαγωγή

Ἡ δημοσίευση ἀπὸ τὸν A. Conze τὸ 1862 τριῶν ἀμφορέων τοῦ ἀνατολίζοντος ρυθμοῦ ποὺ βρίσκονταν στὴν Ἀθήνα¹ καὶ ἡ συσχέτισή τους μὲ τὸ κομμάτι ἀπὸ τὸ λαιμὸ ἐνὸς ἄλλου παρόμοιου στὸ Βερολίνο, ποὺ εἶχε πρωτοπαρουσιασθεῖ ὀκτὼ χρόνια πρὶν, τὸ 1854, ἀπὸ τὸν E. Gerhard², ἀποτελέσσει τὴν ἀρχὴ τῆς συζήτησης, χωρὶς ὀριστικὸ συμπέρασμα ὡς σήμερα, γιὰ τὸ κέντρο παραγωγῆς μιᾶς ἀπὸ τὶς γοητευτικότερες κατηγορίες ἀγγείων, ποὺ μᾶς χάρισε ὁ νησιωτικὸς κόσμος τοῦ Αἰγαίου τὸν 7ο αἰ. Παρόλο ποὺ ὡς τύπος προέλευσης τοῦ κομματιοῦ τοῦ Βερολίνου ἀναφερόταν ἡ Θήρα, ὁ E. Gerhard δὲν ἀπέκλεισε καὶ τὴν πιθανότητα προέλευσης ἀπὸ τὴ Μήλο. Ὁ Conze στὴ μελέτη του ἐντόπισε μὲ βεβαιότητα στὴ Μήλο τὸ κέντρο κατασκευῆς τῶν ἀγγείων αὐτῶν, ξεχωρίζοντας παράλληλα τὰ χαρακτηριστικὰ ἐνὸς νέου ἐργαστηρίου τοῦ 7ου αἰ., ποὺ γινόταν γιὰ πρώτη φορὰ γνωστὸ δίπλα στὸ κορινθιακὸ, μὲ πιὸ ἔντονα ὅμως τὰ στοιχεῖα τῶν ἀνατολικῶν ἐπιδράσεων.

Γιὰ τὴν προέλευση τῶν ἀμφορέων τοῦ Ἑθν. Μουσείου ἀπὸ τὴ Μήλο, μολονότι δὲν βρέθηκαν σὲ κανονικὲς ἀνασκαφές, δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία. Ὑπάρχει πρῶτα ἡ ἀξιόπιστη πληροφορία τοῦ K. Πιττάκη γιὰ τὸν ἕνα ἀπὸ αὐτούς. Ἀλλωστε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀπὸ τὰ νησιὰ τῶν Κυκλάδων ἡ Μήλος καὶ ἡ Θήρα ἦταν τὰ μόνα, στὰ ὁποῖα μποροῦν νὰ ἐπισημανθοῦν λαθραῖες ἀνασκαφές ἀρχαϊκῶν νεκροταφείων, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς σποραδικές ἀνασκαφές πρωτοκυκλαδικῶν τάφων. Στὴ Θήρα τὰ ἀγγεῖα αὐτῆς τῆς κατηγορίας μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἄγνωστα³. Ἀπομένει μόνο ἡ Μήλος, ὅπου τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 19ου αἰῶνα εἶχε ἀρχίσει ἤδη δραστήρια σύλληψη τῶν νεκροταφείων⁴. Ἀπὸ τοὺς δύο ἀμφορεῖς, ποὺ ἔγιναν γνωστοὶ ἀργότερα, ὁ ἕνας ἀγοράσθηκε στὴ Μήλο· γιὰ τὸν ἄλλο, ποὺ παρουσιάσθηκε στὴν Ἀθήνα, ἡ δήλωση ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὴν Κρήτη εἶναι βέβαια παραπλανητικὴ καὶ ὀφείλεται στὴν πρόθεση νὰ συγκαλυφθεῖ ἡ νομικὴ παράβαση μὲ τὴν ὑπόδειξη μιᾶς περιοχῆς, ποὺ τότε βρισκόταν ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἐλληνικῆς ἐπικράτειας⁵. Ὡς τὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας ἡ θεωρία τοῦ Conze γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τοῦ ἐργαστηρίου στὴ Μήλο δὲν εἶχε οὐσιαστικὰ ἀμφισβητηθεῖ⁶. Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἐρευνας εἶχε στραφεῖ στὴν ἐξέταση καὶ τὸν προσδιορισμὸ τῶν ἐπιδράσεων στοὺς μηλιακοὺς ἀμφορεῖς ἀπὸ τὰ ἀνατολικά πρότυπα καὶ τὴ σχέση τους μὲ τὴν προϊστορικὴ (μυκηναϊκὴ) κεραμεικὴ⁷.

Ὅταν ὅμως στὰ 1898 - 1900 ἡ ἀνασκαφικὴ ἐρευνα ἔφερε στὸ φῶς τὸ μεγάλο εὔρημα ἀπὸ τὸ βόθρο τῆς καθάρσεως στὴ Ρήνεια καὶ φάνηκε ὅτι τὰ ἀγγεῖα τοῦ μηλιακοῦ ἐργαστηρίου ἀποτελοῦσαν λίγο περισσότερο ἀπὸ τὸ 1/3 περίπου τοῦ γενικοῦ συνόλου τῶν ἀνατολίζοντων ἀγγείων τοῦ εὐρήματος (295 στὰ 744, δηλαδὴ ἦταν περισσότερα ἀπὸ τὰ κορινθιακά)⁸, ἡ ἐντύπωση ἦταν τόση, ὥστε ἄρχισαν νὰ ἐκφράζονται ἀπόψεις γιὰ τὴν ἀποσυσχέτιση τοῦ ἐργαστηρίου ἀπὸ τὴ Μήλο καὶ τὴ σύνδεσή του μὲ τὸν χῶρο τῶν νέων εὐρημάτων, τὴ Δῆλο. Πρῶτοι οἱ

J. H. Hopkinson και J. B. Penoyre γράφοντας για τὰ εὑρήματα τῆς Ρήνειας διατύπωσαν τὴ νέα θεωρία, πὺν γιὰ ἓνα τέταρτο τοῦ αἰῶνα περίπου εἶχε ἀπήχηση καὶ δημιούργησε προβληματισμούς: ὅτι δηλαδὴ τὸ κέντρο τῆς κατασκευῆς τῶν ἀγγείων αὐτῶν ἦταν ἡ Δῆλος⁹. Στὴν ἀποδοχὴ τῆς θεωρίας αὐτῆς ἀποκλίνουν καὶ οἱ Ch. Dugas καὶ Fr. Poulsen τὸ 1911 μὲ τὴν εὐκαιρία νέων, παρόμοιων, εὑρημάτων στὴ Δῆλο¹⁰. Στὸν ἐπόμενον χρόνον, τὸ 1912, ὁ Ch. Dugas ὑποστηρίζει περισσότερο τὴν προέλευση ἀπὸ τὴ Δῆλο ἢ ἴσως ἀπὸ ἄλλα γειτονικὰ νησιά, μολονότι δὲν ἐγκαταλείπει τὴν ὀνομασία μηλιακά, πὺν τὴ χαρακτηρίζει καὶ ὁ ἴδιος συμβατικῇ· ὁπωσδήποτε δὲν θεωρεῖ πιθανὸ ὅτι ὁ τόπος κατασκευῆς τῶν ἀγγείων ἦταν ἡ Μῆλος. Ἀλλὰ ἐπειδὴ, ὅπως φαίνεται, ἡ ἀπόδοση στὴ Δῆλο ἐνὸς τόσο μεγάλου κεραμικοῦ συνόλου μαζί μὲ ὅμοια εὑρήματα σὲ ἄλλα νησιά δημιουργοῦσε προβλήματα, ὁ Dugas βαθμιαῖα προσπάθησε νὰ δώσει μιὰ ὀνομασία μὲ εὐρύτερο χαρακτήρα, ὅπως *style insulaire orientalisant* ἢ *vases insulaires orientalisants*, πὺν ὑποδήλωνε τὴ Δῆλο καὶ ἄλλα νησιά γύρω ἀπὸ αὐτὴν ὡς τόπο κατασκευῆς τῶν μηλιακῶν ἀγγείων¹¹.

Τὴν ἀποψη νὰ μετατοπισθεῖ τὸ κέντρο τῆς ιδιότυπης αὐτῆς κεραμικῆς ἀντέκρουσε πρῶτος τὸ 1905 ὁ H. B. Walters¹² καὶ ἀκολούθησαν ὁ H. Prinz¹³ καὶ ὁ G. Perrot. Ὁ τελευταῖος ἀπορρίπτει τὴ δηλιακὴ προέλευση μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι οἱ ἀνασκαφὲς στὴ Δῆλο δὲν ἔφεραν σὲ φῶς κεραμικὰ ἐργαστήρια, τονίζοντας ἀντίθετα πόσο πλουσιότερη σὲ κατάλληλο γεωλογικὸ ὑλικὸ εἶναι ἡ Μῆλος¹⁴. Ὁ O. Rubensohn τὸ 1917 θεωρεῖ ὅτι τὰ ὄστρακα τῆς Πάρου πὺν ἀνήκουν στὴν κατηγορία αὐτή, ἔχουν εἰσαχθεῖ ἀπὸ τὴ Μῆλο¹⁵, ἐνῶ ὁ E. Buschor τὸ 1914 ταλαντεύεται ἀνάμεσα στὶς δύο ἀπόψεις, ἀποκλίνοντας πρὸς τὴ μηλιακὴ προέλευση¹⁶. Μιὰ συνδυαστικὴ ἀποψη, πὺν δὲν ἀρνεῖται τὶς ἐνδείξεις τῶν εὑρημάτων τῆς Δήλου, ἐκφράζει ὁ ὁρος «δηλιακο-μηλιακὴ τεχντροπία», πὺν εἰσάγει τὸ 1923 ὁ E. Pfuhl¹⁷. Στὴν εἰκοσαετία 1920 - 40 ἡ ἀποψη γιὰ τὴ μηλιακὴ προέλευση φαίνεται ὅτι κερδίζει ἔδαφος: ὁ H. Payne τὸ 1926 κάνει λόγο γιὰ «μηλιακὴ τεχντροπία», πὺν τὴν ἀποχωρίζει ἀπὸ τὴ Δῆλο¹⁸, καὶ τὸ 1929 ὁ Buschor ἐξετάζοντας τὸ πρόβλημα ὑποστηρίζει τὸν ἐντοπισμὸ τοῦ ἐργαστηρίου στὴ Μῆλο¹⁹. Ἡ ἀποψη αὐτὴ γίνεται δεκτὴ σὲ συνέχεια ἀπὸ τοὺς E. Kunze²⁰, W. Zschietzschmann²¹ καὶ E. Homann-Wedeking²². Οἱ ἀμφιβολίες βέβαια ἐξακολουθοῦν νὰ ἐπιβιώνουν: ὁ K. Friis-Johansen ἀναφέρει «vases nommés méliens»²³ καὶ ὁ K. Ρωμαῖος τὸ 1929 γράφει «μήλια» ἀγγεῖα μὲ εἰσαγωγικά²⁴. Γενικὰ ὅμως τὸ πρόβλημα τοῦ ἐντοπισμοῦ δὲν γίνεται ἀντικείμενο ἄλλων συζητήσεων καὶ χρησιμοποιεῖται ἡ ὀνομασία μηλιακά ἀγγεῖα, χωρὶς νὰ διαφαίνεται ὅτι ἡ χρησιμοποίησις ἔχει συμβατικὸν χαρακτήρα²⁵. Ἡ συζήτηση ἀτονεῖ καὶ μὲ τὰ ἔργα τοῦ F. Matz τὸ 1947²⁶ καὶ τῆς G. Richter τὸ 1949 φαίνεται νὰ καθιερώνεται ἡ μηλιακὴ προέλευσις²⁷.

Ἀπὸ τὸ 1934 ὅμως ὁ K. Ρωμαῖος στὴ δημοσίευσή τῶν γεωμετρικῶν ἀγγείων τῆς Δήλου εἶχε κάνει ἐμμεσα ἀναφορὰ σὲ ἓνα τρίτο νησί, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Δῆλο καὶ τὴ Μῆλο, τὴν Πάρο. Διακρίνοντας τὶς δύο κατηγορίες ἀγγείων, A καὶ Bb - Bc, πὺν ὁ E. Buschor τὸ 1929 εἶχε ἀποδώσει στὴν Πάρο καὶ Νάξο ἀντίστοιχα, σύνδεσε τὰ πρῶτα μὲ τὰ μηλιακά σὰν παλιότερη ἐξελικτικὴ βαθμίδα καὶ διατύπωσε τὴ γνώμη ὅτι πρέπει νὰ ἀνήκουν σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο νησιά, τὴ Νάξο ἢ τὴν Πάρο²⁸. Τὴν ἴδια ἐποχὴ καὶ ὁ A. Rumpf μὲ ἀσθενέστερη ἐπιχειρηματολογία ἀπέκλειε τὴ Μῆλο²⁹. Στὴν παρατήρησις τοῦ Ρωμαίου δὲν εἶχε δοθεῖ πολλὴ προσοχή, ἀλλὰ ἀπόχτησε ἰσχυρὴ βάση μὲ τὰ εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Θάσου. Τὸ 1944 δημοσιεύονται γιὰ πρώτη φορὰ μερικὰ ἀπὸ τὰ ὄστρακα, πὺν ἀπὸ τὸ 1911 εἶχαν ἀρχίσει νὰ βρίσκονται σὲ διάφορα μέρη τῆς Θάσου καὶ θεωροῦνταν τοπικὲς μιμήσεις μηλιακῶν ἀγγείων³⁰. Τὸ 1946 ἡ C. H. Haspels μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς δημοσίευσής ἀρχαϊκῶν πήλινων τριπόδων ἀπὸ τὴ Θάσο, πὺν τοὺς θεωρεῖ ἔργα θασιακοῦ ἐργαστηρίου μὲ κυρίαρχη ἀκόμα τὴν καλλιτεχνικὴ παράδοσις

της μητρόπολης, προσπαθεί να συνδέσει την τεχντροπία των τριπόδων με τη μηλιακή κεραμική και να αποδώσει ξμμεσα την τελευταία στην Πάρο³¹. Την ίδια περιοχή μπορεί να θεωρηθεί ότι ύπονοεί και ό R. M. Cook τόν ίδιο χρόνο, όταν προτείνει «κάποιο νησί γύρω από τη Νάξο», αλλά αργότερα τονίζει περισσότερο την παλιά άποψη για την προέλευση από τη Δήλο³². Τα νεώτερα εύρήματα όμως από τις ανασκαφές της Θάσου ξαναφέρνουν τó πρόβλημα στο κεντρικό σημείο του έπιστημονικού ενδιαφέροντος τοποθετώντας το σε νέα βάση. Ό Ν. Κοντολέων, πού τó 1957 γράφει ότι «όπωςδήποτε ή έπί της Μήλου κατασκευή είναι άμφίβολος»³³, τόν επόμενο χρόνο προωθεί άνεπιφύλακτα και άναπτύσσει σε διάφορες μελέτες τη θεωρία ότι τó πλῆθος των εύρημάτων μηλιακής τεχντροπίας από τη Θάσο προϋποθέτει στενή σχέση με τó κέντρο κατασκευής, πού όδηγει στην Πάρο, μητρόπολη της άποικίας³⁴. Στην ίδια άποψη καταλήγουν παράλληλα και οι Γάλλοι άρχαιολόγοι, πού άσχολούνται με την κεραμική της Θάσου³⁵. Στα χρόνια πού άκολουθούν, καθώς τά εύρήματα της Θάσου γρήγορα πολλαπλασιάζονται σε συνδυασμό με τά εύρήματα από την άντικρινή παραλία (Νεάπολη, Οίσύμη)³⁶, ή παριανή θεωρία γνωρίζει εύρύτερη άποδοχή³⁷, ώστε προτείνεται και ή μεταβολή της όνομασίας της κεραμικής σε «παριανή» ή «παριανή-θασιακή»³⁸. Η μετονομασία όμως δέν έχει επικρατήσει και εξακολουθεί ή χρήση της κοινής όνομασίας με την προσθήκη πάλι των είσαγωγικών μερικές φορές³⁹. Όστόσο τó πρόβλημα δέν μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει λυθεί και ό διάλογος δέν έχει κλείσει άνάμεσα στους ύποστηρικτές της παριανής και της μηλιακής καταγωγής, στην όποία εξακολουθούν να επιμένουν οι O. Rubensohn, J. Boardman και Δ. Παπαστάμος⁴⁰. Στις επιφυλάξεις, τις όποιες διατυπώνει ό K. Schefold, ότι με την εικόνα της παριανής πλαστικής πού έχουμε σχηματίζει άνταποκρίνεται καλύτερα ό έντοπισμός στην Πάρο των άγγείων του «γραμμικού νησιωτικού ρυθμού»⁴¹, μπορεί να προστεθεί συμπληρωματικά ότι ό περισσότερο ίωνικός χαρακτήρας της μηλιακής κεραμικής σε σύγκριση με την ύπόλοιπη κυκλαδική άνταποκρίνεται άκριβώς στην τεχντροπία των έργων της πλαστικής, πού μάς είναι γνωστά από τη Μήλο⁴².

Η κεραμική της Θάσου είναι κατά τó μεγαλύτερο μέρος της άδημοσίευτη, ώστε δέν είναι δυνατό να εκτιμηθεί ή άναλογία της μηλιακής κατηγορίας και ή έκταση των επιδράσεων. Με βάση τó ύλικό, πού έχει γίνει γνωστό από είδικές ή προκαταρκτικές δημοσιεύσεις, μπορεί πρόχειρα να γίνουν μερικές παρατηρήσεις:

1. Δέν ύάρχει άμφιβολία ότι στη Θάσο έχουμε είσαγωγή μηλιακών άγγείων. Όστόσο ή κατηγορία αυτή δέν είναι ή μόνη πού είσάγεται. Στις ανασκαφές άνάμεσα στα 1911 και 1956⁴³ τά μηλιακά κομμάτια (και τά «σχετικά»), πού βρέθηκαν και δημοσιεύονται, φτάνουν τους 38 άριθμούς, ένω τά χιακά είναι 25, τά ροδιακά 30 και τά μικρασιατικά 35 άριθμοί· ή άναλογία των μηλιακών είναι 1:2 1/2 περίπου.

2. Ένα μεγάλο ποσοστό άγγείων, πού παρουσιάζουν συγγένεια με τά μηλιακά, δέν άνήκει στην κατηγορία αυτή. Στη Θάσο είχε άναπτυχθεί έντόπια κεραμική παραγωγή⁴⁴ με ιδιαίτερη φυσιογνωμία.

3. Με τις πρώτες έντυπώσεις, πού προκάλεσαν τά νέα εύρήματα από τη Θάσο, ήταν φυσικό να ύποτιμηθούν ή και να παραγνωρισθούν οι τεχντροπικές διαφορές, πού ύπάρχουν άνάμεσα στα δύο κεραμικά σύνολα, τά άγγεία της Θάσου, πού όνομάσθηκαν «παριανά-θασιακά» και τά μηλιακά άγγεία, πού προέρχονται από τη Μήλο και Δήλο⁴⁵. Των άγγείων της Θάσου οι μορφές, στα καλής ποιότητας έργα, είναι ραδινές, με λεπτές άρθρώσεις, ή διακοσμητική πιό έλαφρή και εύλύγιστη. Τη σωματική σύλληψη των ζώνων συνθέτουν μικρής κλίμακας στοιχεία.

4. Πολλά μορφολογικά στοιχεία της έγχώριας θασιακής κεραμικής όδηγοϋν πρós άλλα

κέντρα επιδράσεων. Τὸ σχῆμα π.χ. τῶν πινακίων μὲ τὶς συμπαγεῖς κυλινδρικές λαβές⁴⁶, πού εἶναι ὁ κανονικὸς τύπος γιὰ τὴ Θάσο, δὲν ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν μηλιακῶν. Ἐνα θραύσμα παρόμοιου πινακίου ἀπὸ τὴ Δῆλο εἶχε ἀρχικὰ δημοσιευθεῖ ὡς μηλιακό, ἀλλὰ ἀργότερα ἀποσπάσθηκε ἀπὸ τὴν κατηγορία αὐτὴ καὶ σχετίσθηκε μὲ τὰ ροδιακὰ-ἰωνικά⁴⁷. Ὁ τύπος τῶν λιονταριῶν, πού ἐμφανίζεται στὰ ἀγγεῖα τῆς Θάσου μὲ τὸ γλωσσωτὸ χώρισμα τοῦ κεφαλίου ἀπὸ τὸ λαιμό, εἶναι ἄγνωστος στὰ μηλιακὰ καὶ γενικότερα στὰ κυκλαδικὰ ἀγγεῖα. Τὸν ξαναβρίσκουμε σὲ ἀγγεῖα, γιὰ τὰ ὁποῖα ἀναγνωρίζεται μικρασιατικὴ προέλευση⁴⁸.

Στὴν κεραμεικὴ παραγωγή τῆς Θάσου συγχωνεύονται ἐπιδράσεις ἀπὸ τὶς Κυκλάδες, τὴ Ρόδο καὶ τὰ κέντρα τῆς περιοχῆς τοῦ Β. Αἰγαίου⁴⁹. Ἡ συλλογιστικὴ, πού συνδέει τὶς κυκλαδικές ἐπιδράσεις μὲ τὸ ἱστορικὸ γεγονὸς τοῦ ἀποικισμοῦ, καὶ ἡ ἀναγωγή τους στὴ μητρόπολη τῆς ἀποικίας, τὴν Πάρο, ἔχει βέβαια ἀρκετὰ στοιχεῖα πιθανότητας, ἀλλὰ ὄχι καὶ ἀπόλυτη ἀποδεικτικὴ ἀξία. Ἀντίθετα ὑποστηρίζεται ἡ θέση ὅτι ἀποτελεῖ ἐσφαλμένη μεθοδολογικὴ ἀρχὴ νὰ ξεκινᾷ ἡ ἔρευνα γιὰ τὴν ἐξακρίβωση τῆς προέλευσης μιᾶς κατηγορίας ἀγγείων μὲ βάση τὰ εὐρήματα, πού ἔχουν διάδοση στὶς ἀποικίες⁵⁰. Χωρὶς νὰ ὑπάρχουν ἐξάρτηση ἢ ἰδιαίτερες πολιτικὲς σχέσεις, ἡ ἀγγειογραφία τῆς Σάμου, τῆς Μιλήτου καὶ τῆς Ρόδου ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος παρουσιάζει τόση τεχνολογικὴ ὁμοιομορφία, πού ἡ διάκριση εἶναι δυνατὴ μόνο ἀπὸ τὴ διαφορὰ τοῦ πηλοῦ⁵¹. Στὴν εὐβοϊκὴ Κύμη ἐπικρατεῖ ἡ πρωτοκορινθιακὴ κεραμεικὴ καὶ αὐτὴν ἀντιγράφει ἡ ἐγχώρια παραγωγή, πού συνδέθηκε μὲ τὴν πρώτη ἐγκατάσταση τῶν ἀποίκων⁵², σὲ βαθμό, πού παραπλάνησε τὸν Ε. Gabrici νὰ θεωρήσει τὴ Χαλκίδα κέντρο τῆς κατασκευῆς τῶν πρωτοκορινθιακῶν ἀγγείων⁵³. Οἱ ἐμπορικὲς σχέσεις τῆς Θάσου μὲ τὴ μητρόπολη, ὅσο στενὲς καὶ ἂν ὑποτεθοῦν — πράγμα πού δὲν συμφωνεῖ μὲ τὶς εἰσαγωγὲς ἀγγείων ἀπὸ τὰ ἰωνικά κέντρα — δὲν ἦταν ἀπαραίτητο νὰ περιορίζονται στὴν εἰσαγωγή παριανῶν ἀποκλειστικὰ προϊόντων ἢ Πάρος μπορεῖ ἀπλὰ νὰ στάθηκε τὸ κέντρο τοῦ διακομιστικοῦ ἐμπορίου μὲ τὴ Θάσο. Τὰ ἀττικά ἀγγεῖα στὴ Δύση εἰσάγονται ἀπὸ τὴν Κόρινθο⁵⁴, ἐπίσης καὶ τὰ ροδιακά⁵⁵, ἐνῶ στὴν Ἀνατολὴ διαδόθηκαν ἀπὸ τὴ Μίλητο⁵⁶. Ἄν τοποθετηθεῖ στὴν Πάρο ἡ προέλευση τῶν μηλιακῶν ἀγγείων, ὑπολείπεται νὰ ἀναζητηθεῖ ἕνα ἄλλο κέντρο γιὰ τὴν παραγωγή τῶν ἀγγείων τοῦ «γραμμικοῦ νησιωτικοῦ ρυθμοῦ» ἢ ὑπόδειξη πού ἔχει γίνεи γιὰ τὴ Μῆλο⁵⁷ δὲν βασίζεται σὲ κάποιο πιθανότερο στοιχεῖο.

Στὸ διάστημα τῶν 120 χρόνων ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού ὁ Conze δημοσίευε τὰ πρῶτα ἀγγεῖα τῆς τεχνολογίας αὐτῆς, διατυπώθηκαν σχετικὰ μὲ τὸν τόπο τῆς παραγωγῆς τους τρεῖς διαφορετικὲς ἀπόψεις καὶ τὸ κέντρο τοῦ ἐργαστηρίου ἀναζητήθηκε διαδοχικὰ στὴ Μῆλο, τὴ Δῆλο ἢ τὴν Πάρο ἀνάλογα μὲ τὴν ἐντύπωση, τὴν ὁποία προκαλοῦσε κάθε φορὰ ἕνα σημαντικὸ εὕρημα πού ἐρχόταν στὸ φῶς. Ἐπειδὴ νομίζω ὅτι δὲν ἔχει δοθεῖ ὀριστικὴ ἀπάντηση στὸ πρόβλημα, εἶναι πρόωρο νὰ προχωρήσει κανεὶς στὴν ἀλλαγὴ τῆς καθιερωμένης ὀνομασίας. Τὴν ὀριστικὴ ἀπάντηση πρέπει νὰ περιμένουμε ἀπὸ τὴν ἐξακρίβωση τῆς προέλευσης τοῦ πηλοῦ ἢ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ ἑνὸς ἀρχαῖκου νεκροταφείου στὴν Πάρο. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀναλύσεων τοῦ πηλοῦ, πού ἔχουν γίνεи γνωστὰ ὡς τώρα, εἶναι ἀρνητικὰ τόσο γιὰ τὴ διαπίστωση μιᾶς σχέσης μὲ τὴ Μῆλο, ὅσο καὶ τὴν Πάρο⁵⁸.

2. Τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῶν μηλιακῶν ἀγγείων

Ἡ μεγάλη κατηγορία τῶν μηλιακῶν ἀγγείων, ποὺ δημιουργήθηκε σὲ προχωρημένη φάση τοῦ ἀνατολίζοντος ρυθμοῦ, ἐμφανίζεται μὲ διαμορφωμένη τὴν τεχνοτροπικὴ ἰδιομορφία τῆς ἤδη ἀπὸ τὶς πρῶτες ἀρχὲς καὶ διαφοροποιεῖται μὲ σαφήνεια ἀπὸ τὴν παραγωγὴ τῶν ἄλλων σύγχρονων κεραμεικῶν ἐργαστηρίων τῶν Κυκλάδων τοῦ 7ου αἰ. Ἰδιαίτερα προβληματικὴ εἶναι ἡ σύνδεσός τῆς μὲ τὶς ομάδες ποὺ ἀντιπροσωπεύουν προγενέστερες ἐξελικτικὲς φάσεις τῆς κυκλαδικῆς κεραμικῆς. Στὶς Κυκλάδες τὸ φαινόμενο τῶν ἀνεξάρτητων καὶ διαφοροποιημένων ὡς πρὸς τὴν τεχνοτροπία τους κεραμεικῶν ἐργαστηρίων δὲν προκαλεῖ ἐκπληξή. Ἡ διασπορὰ σὲ αὐτόνομα κέντρα καὶ ἴσως οἱ συνθήκες τῆς κοινωνικῆς ζωῆς φαίνεται ὅτι εὐνοοῦσαν ἀνεξάρτητες δημιουργίες, ποὺ σημειώνουν ἀπότομες μεταβολές στὴν καλλιτεχνικὴ παράδοση, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατόν σήμερα νὰ ἐξακριβωθοῦν τὰ στάδια τοῦ σχηματισμοῦ. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ τὸ μεγάλο κέντρο τῆς Νάξου, στὸ ὁποῖο, μολονότι τὸ ὕλικό ποὺ εἶναι γνωστό ὡς τῶρα εἶναι ποσοτικὰ περιορισμένο, μπορεῖ κανεὶς νὰ παρακολουθήσει μιὰ ὁμαλὴ βαθμιαία ἐξέλιξη ἀπὸ τὰ πρωτογεωμετρικὰ ὡς τὴν ὥριμη φάση τοῦ ἀνατολίζοντος ρυθμοῦ.

Γιὰ τὴ δυσκολία στὴν ἀναζήτησι τῶν ἐξελικτικῶν προβαθμίδων τῆς μηλιακῆς κεραμικῆς⁵⁹ μαρτυρεῖ ἡ ποικιλία τῶν ἀπόψεων ποὺ ἔχουν προταθεῖ καὶ ὑποστηριχθεῖ ὡς τῶρα:

α) Πρώτῃ χρονολογικὰ ἄποψη ποὺ διατυπώθηκε εἶναι ὅτι τὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα κατάγονται ἀπὸ τὴ λεγόμενη ομάδα τῶν ἐραλδικῶν ἀμφορέων, ἡ ὁποία στὴ δημοσίευσή τῶν ἀγγείων τῆς Δήλου ταυτίζεται μὲ τὴν ἀνατολίζουσα ομάδα Βα⁶⁰. Τὴν ἄποψη αὕτῃ ἀνέπτυξε τὸ 1903 ὁ H. Dragendorff⁶¹, τὴν υἱοθέτησε ἀργότερα ὁ H. Payne⁶² καὶ τὴ δέχτηκε ἐν μέρει τουλάχιστον καὶ ὁ R. M. Cook⁶³. Ὅπως ὁμως ἀπέδειξε ὁ X. Καρούζος⁶⁴, τὴ συνέχεια τῆς ἐραλδικῆς ομάδας ἀποτελοῦν οἱ νεώτερες ομάδες τοῦ ἀνατολίζοντος ρυθμοῦ Βb καὶ Βc⁶⁵. Τὸ σύνολο λοιπὸν αὐτό, ποὺ συνδέεται μὲ τὴν ὑστερογεωμετρικὴ ομάδα Βb, ἐντοπίζεται στὴ Νάξο.

β) Τὸ 1911 στὴν προκαταρκτικὴ δημοσίευσή τῆς κεραμικῆς τῆς Δήλου οἱ F. Poulsen καὶ Ch. Dugas ξεχωρίζοντας μιὰ μικρὴ ομάδα ἀγγείων, κυρίως σκύφων, μὲ ἀπλὴ διακόσμηση ποὺ τὴν ὀνόμασαν «πρωτομηλιακή», ἀναγνώρισαν σὲ αὐτὴν τὴ μεταβατικὴ βαθμίδα ἀπὸ τὰ γεωμετρικὰ στὰ ἀνατολίζοντα μηλιακὰ⁶⁶. Τὴν ἄποψη αὕτῃ δέχθηκαν πρῶτα οἱ E. Pfuhl⁶⁷ καὶ F. Johansen⁶⁸ καὶ ἀργότερα μὲ ἐπιφύλαξιν ὁ E. Buschor⁶⁹. Ἀλλὰ γιὰ τὰ ἀγγεῖα τῆς πρωτομηλιακῆς ομάδας ὑποστηρίχθηκε ὅτι εἶναι σύγχρονες μιμήσεις τῶν μηλιακῶν⁷⁰ καὶ ἡ χρονολογικὴ προτεραιότητα δὲν φαίνεται πιθανή.

γ) Ἀργότερα ὁ Ch. Dugas τροποποιώντας τὴν προηγούμενη ἄποψη ὑποστήριξε ὅτι ἡ καταγωγὴ τῶν μηλιακῶν ἀγγείων ἀνάγεται στὰ λεγόμενα «γραμμικὰ νησιωτικά»⁷¹. Ἡ ἐπιχειρηματολογία ὁμως τοῦ H. Payne, ποὺ ἀντέκρουσε τὴ θέση αὕτῃ μὲ τὴν ἀνάλυση τῶν τεχνοτροπικῶν διαφορῶν καὶ ὑποστήριξε ὅτι στὴ νεώτερη φάση τῶν γραμμικῶν νησιωτικῶν οἱ δύο σειρὲς εἶναι παράλληλες⁷², ὥστε δὲν ὑπάρχει διαδοχὴ, παρέμεινε χωρὶς ἀμφισβήτηση.

δ) Τελευταία σὲ χρονολογικὴ σειρὰ διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν K. Ρωμαῖο⁷³ ἡ πρὸ πειστικὴ ἄποψη ὅτι τὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα κατάγονται ἀπὸ τὴν ομάδα τῶν δηλιακῶν ὑπογεωμετρικῶν ἀγγείων

Ad. Ἡ ἄποψη αὐτή, πού ὑποστηρίχθηκε καί ἀπό τόν Ν. Κοντολέοντα⁷⁴, φαίνεται ὅτι ἔχει γίνεи γενικά ἀποδεκτή καί ὀριστικά ἐπικρατήσσει⁷⁵. Ἡ σχέση τῶν μηλιακῶν μέ τήν ομάδα Ad ἐπιβεβαιώνεται, ἴσως ἔμμεσα, καί ἀπό τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀναλύσεων τοῦ πηλοῦ, οἱ ὁποῖες ἔγιναν σέ «μηλιακά» ὄστρακα ἀπό τήν Τεύχειρα καί ἔδειξαν ὅτι ὁ πηλός τους εἶναι ὁμοίος μέ τόν πηλό μιᾶς ομάδας ἀγγείων, πού δέν εἶναι ἀπίθανο νά ἔχει κοινή τήν προέλευση μέ τὰ ἀγγεῖα τῆς ομάδας Ad⁷⁶.

Μιά σύγκριση μέ τὰ ἀγγεῖα τῆς ομάδας Ad τριῶν ἀπό τὰ πρωιμότερα μηλιακά ἀγγεῖα ἀπό τή Ρήνεια βοηθεῖ στήν ἀκριβέστερη διαγραφὴ τῶν σχέσεων καί τὸν προσδιορισμὸ τῶν νέων στοιχείων, πού ἐμφανίζονται μέ τή μηλιακὴ κεραμεικὴ.

1 - (1) Ἀ μ φ ο ρ έ α ς 1 2 8 5, ὕψ. 0.477 μ. (εἰκ. 1).

Στενὴ βάση, ἐπιμηκυμένο ἀπίσχημο σῶμα⁷⁷ μέ τὸν ὀριζόντιο ἄξονα τονισμένο ψηλά στὸ σημεῖο σύνδεσης μέ τὸν ὦμο, λαιμὸς ἀναπτυγμένος πού ἀνοίγει πρὸς τὰ ἐπάνω, πλατὺ χεῖλος. Ἡ διακόσμηση στὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος περιλαμβάνει, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ σχετικὰ πλατιά ζώνη τοῦ ἀκτινωτοῦ ἐπάνω ἀπὸ τὴ βάση, δύο ἄλλες στενότερες μέ μαίανδρο καί ταινία διπλῆς θηλειᾶς· στήν κύρια ζώνη τῆς κοιλιάς ἀναπτύσσεται σέ πλάτος ἓνα σύνθετο κόσμημα ἀπὸ μεγάλες ὀριζόντιες σιγμοειδεῖς ἑλικες μέ ἀνθέμια· στὸν ὦμο πλατιά ζώνη μέ λιοντάρι (σῶζεται μόνο στή μία ὄψη). Στὸ λαιμό, πάλι μόνο στή μία ὄψη, εἰκονίζεται ἄλογο πρὸς τὰ δεξιὰ μέ πολλὰ παραπληρωματικά καί κάτω ἀπὸ τὴ μετόπη διπλὸς πλοχμός.

2 - (2) Ἀ μ φ ο ρ έ α ς 1 3 6 0, ὕψ. 0.425 μ. (εἰκ. 2).

Εἶναι αἰσθητὰ λιγότερο ραδινὸς ἀπὸ τὸν προηγούμενο· τὸ σῶμα στηρίζεται σέ πλατύτερη βάση, ἡ μεγάλη διάμετρος τῆς κοιλιάς βρίσκεται χαμηλότερα καί τὸ σχῆμα τοῦ ἀναπτυγμένου λαιμοῦ πλησιάζει στὸ κυλινδρικό. Στὸ κάτω μέρος δύο ζώνες, ἀρκετὰ πλατύτερες ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες τοῦ προηγούμενου ἀμφορέα, μέ ζεύγη ἐλίκων καί ρομβοειδῆ. Ἡ κύρια ζώνη τῆς κοιλιάς ἔχει ἀναπτυχθεῖ σέ ὕψος καί ἔχει σέ κάθε ὄψη δύο ἀντιθετικά ἄλογα καί ἀνάμεσα ζεύγος ἐλίκων καρδιόσχημων μέ ἀνθέμια· κάτω ἀπὸ τὶς λαβές, δύο ἐπάλληλα, καρδιόσχημα ἐλικωτὰ κοσμήματα· στὸν ὦμο ζεύγη ἐλίκων καί στὸ λαιμό σειρὰ κάθετων διπλῶν σιγμοειδῶν ἐλίκων μέ δικτυωτὰ ρομβοειδῆ στὰ σημεῖα σύνδεσης καί στὰ κενά.

3 - (3) Ἀ μ φ ο ρ έ α ς 1 3 5 7, ὕψ. 0.445 μ. (εἰκ. 3 - 4).

Ἐχει καθαρὰ ὠοειδὲς σῶμα μέ τήν ἔνταση στὸ μέσο περίπου τῆς κοιλιάς· ὁ λαιμὸς εἶναι κυλινδρικός καί λιγότερο ἀναπτυγμένος ἀπὸ ὅσο στὸν προηγούμενο. Στὸ κάτω μέρος τρεῖς ζώνες, μία μέ ζεύγη ἐλίκων καί ρομβοειδῆ, δεύτερη μέ σειρὰ σπειρῶν καί τρίτη, στενὴ, μέ γραμμικὸ μαίανδρο. Στήν κεντρικὴ ζώνη ἡ παράσταση περιβάλλει τὸ ἀγγεῖο: ἐφιππὴ ἀνδρική μορφή κινεῖται πρὸς τὰ δεξιὰ ὅπου ἓνα λιοντάρι πού εἰκονίζεται ἀπὸ τὰ δεξιὰ ὁρμᾷ σέ ἓνα μικρότερο ζῶο (βοοειδές;) ⁷⁸ πού ἀναπηδᾷ⁷⁹. Δεξιὰ ἀπὸ τὸ λιοντάρι εἰκονίζεται ἓνα ἄλογο, πού φεύγει πρὸς τήν ἀντίθετη κατεύθυνση⁸⁰. Πίσω ἀπὸ τὸν ἰππέα ἓνα μεγάλο πουλὶ κρατεῖ στὸ ράμφος του σκουλήκι. Λεῖπει ὁ ὦμος καί τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ λαιμοῦ, ἀπὸ τὸν ὁποῖο σῶζονται μικρὰ τμήματα μέ τὴ διακόσμηση τῆς μιᾶς ὄψης: ζεύγος ὀρθίων σιγμοειδῶν ἐλίκων μέ ρομβοειδῆ δικτυωτὰ στὰ κενά καί στὰ σημεῖα σύνδεσης.

Ἀπὸ τοὺς τρεῖς αὐτοὺς ἀμφορεῖς ὁ πρῶτος παρουσιάζει τὰ περισσότερα κοινὰ στοιχεῖα μέ τήν ομάδα Ad. Ὁ εὐρὺς λαιμός, πού ἀνοίγεται πρὸς τὰ ἐπάνω σὰν κάλυκας μέ τὸ κυρτωμένο χεῖλος, ἀποτελεῖ μέ ραδινότερες ἀναλογίες τήν ἄμεση ἐξέλιξη ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο τμήμα τῶν ἀμφορέων Ad⁸¹. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἀκόμα ὅτι ἡ θέση τῶν λαβῶν, πού ξεκινοῦν ἀπὸ τὴ μέση περίπου τοῦ λαιμοῦ στὰ ἀγγεῖα Ad, στὸν ἀμφορέα 1 ἔχει ἀνέβει πρὸς τὸ χεῖλος. Οἱ λαβές, ἂν καὶ συμπληρωμένες κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος, παρουσιάζουν κλίση τελείως διαφορετικὴ. Ἔτσι φαίνεται νὰ συνεχίζουν πρὸς τὰ ἐπάνω τὸ σχεδὸν γωνιώδες περίγραμμα τοῦ ἐπιμηκυμέ-

νου σώματος, με αποτέλεσμα στὸν ἀμφορέα αὐτὸν νὰ τονίζεται ὁ κάθετος ἄξονας, ἀντίθετα με τοὺς ἀμφορεῖς Ad, στοὺς ὁποίους οἱ λαβὲς ἀνοίγονται πρὸς τὰ πλάγια, ἀκολουθώντας τὴ γεωμετρικὴ τάση ποὺ τονίζει τὸν ὀριζόντιο ἄξονα. Ἡ ἔντονη αὐτὴ ἐπιμήκυνση τοῦ ἀγγείου θυμίζει ὑστερογεωμετρικὰ ἀντίστοιχα σχήματα τοῦ ναξιακοῦ ἐργαστηρίου⁸².

Στὰ ἀγγεῖα τῆς κατηγορίας Ad ἡ διακόσμηση ἀποτελεῖται ἀπὸ μία μετόπη στὸ λαιμό, συνήθως με ἄλογο ποὺ βαδίζει, μιὰ πλατιά ζώνη στὸν ὦμο καὶ ἄλλες στενότερες ζώνες στὸ σῶμα ποὺ χωρίζονται ἀπὸ ομάδες λεπτῶν ἐπάλληλων γραμμῶν, γιὰ νὰ καταλήξει στὴ ζώνη τοῦ ἀκτινωτοῦ ἐπάνω ἀπὸ τὴ βάση. Τὰ κοσμήματα στὶς ζώνες τοῦ σώματος εἶναι: διαλυμένος πλοχμός, κάθετες κεραῖες, ζατρίκιο, σειρὰ σιγμοειδῶν καὶ στήλες τεθλασμένων με τετραμερεῖς ρόμβους. Σὲ δύο ὑδρίες τῆς ομάδας, μία ἀπὸ τὴν Κίμωλο⁸³ καὶ μία ἀπὸ τὴ Δῆλο⁸⁴, ποὺ θεωρεῖται καὶ ἡ νεώτερη ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα Ad⁸⁵, οἱ ζώνες ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἀκτινωτὸ ἔχουν ἐλαττωθεῖ σὲ δύο, ἐνῶ στὴ δηλιακὴ ὑδρία ἔχει διαμορφωθεῖ ἓνα νέο στοιχεῖο, ἡ πλατιά κύρια ζώνη στὴν κοιλιά⁸⁶, ποὺ χωρίζεται ἀπὸ τὸν ὦμο με μιὰν ἄλλη στενὴ. Στὴ μετόπη τοῦ λαιμοῦ καὶ στὴ ζώνη τῆς κοιλιάς, ἀντὶ γιὰ τὰ συνηθισμένα ζῶα, εἰκονίζονται προτομὲς ἀλόγων ἢ λιονταριῶν. Οἱ τελευταῖες με τὴ μορφή ποὺ ἔχουν δίνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι εἶναι δύσκολο νὰ ἀποτελοῦν τμήμα ἀπὸ τὴν παράσταση ἑνὸς ὁλόκληρου ζώου· με τὴν ἐπιμήκυνση τοῦ λαιμοῦ τοὺς θυμίζουν περισσότερο προτομὲς χαλκῶν λεβήτων⁸⁷.

Μὲ τὸ διακοσμητικὸ αὐτὸ σύστημα τῶν ἀγγείων Ad⁸⁸ παρουσιάζει μεγάλες ὁμοιότητες ὁ ἀμφορέας, ἰδιαίτερα ἂν συγκριθεῖ με τὰ νεώτερα ἀγγεῖα τῆς ομάδας καὶ εἰδικὰ με τὴ δηλιακὴ ὑδρία ποὺ ἀναφέρθηκε. Τὰ κοινὰ στοιχεῖα τοὺς εἶναι ἡ μετόπη τοῦ λαιμοῦ με τὸ ἄλογο καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ παραπληρωματικά, τετραμερὴς ρόμβος καὶ στήλη τεθλασμένων γραμμῶν⁸⁹, με τὴ διαφορὰ ὅμως ὅτι κάτω ἀπὸ τὴ μετόπη τοῦ ἀμφορέα ἔχει προστεθεῖ μιὰ στενότερη ζώνη πλοχμοῦ ποὺ με διαφορετικὰ σχέδια ἐμφανίζεται καὶ στὰ ναξιακὰ ὑστερογεωμετρικά⁹⁰. ἐπαυλαμβάνονται ἐπίσης καὶ στὰ δύο ἀγγεῖα τὰ σιγμοειδῆ, ποὺ στὸν ἀμφορέα 1, στὴ ζώνη ἀνάμεσα στὸν ὦμο καὶ στὴν κοιλιά, ἔχουν διασπασθεῖ σὲ ομάδες, καθὼς καὶ οἱ στήλες τῶν τεθλασμένων, ποὺ χρησιμοποιοῦνται ὡς πλάγια ὅρια τῆς μετόπης τοῦ ὦμου. Ἀλλὰ ἡ μεγάλη τεχνολογικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ δύο ἀγγεῖα δημιουργεῖται ἀπὸ ὀρισμένα νεωτερικὰ στοιχεῖα, ποὺ παρουσιάζονται γιὰ πρώτη φορὰ στὸν ἀμφορέα καὶ ποὺ δίνουν διαφορετικὴ ἐμφάνιση στὴ διακοσμημένη του ἐπιφάνεια, σὲ ἀντίθεση με τὰ ἀγγεῖα τῆς ομάδας Ad, στὴν ὁποία ἐπικρατεῖ ὁ ὑπογεωμετρικὸς χαρακτήρας. Ἐτσι στὸν ὦμο ὁ ἀριθμὸς τῶν ζῶων ἔχει περιορισθεῖ καὶ ἔχει ἀπλωθεῖ ἓνα μόνο λιοντάρι σὲ καθαρὰ ἀνατολίζουσα τεχνολογία, στὴν κοιλιά δεσπόζει ἓνα πλούσιο ἐλικομόρφο ἀνθεμωτὸ κόσμημα, χαρακτηριστικὸ καὶ αὐτὸ τῆς νέας ἐποχῆς καὶ τέλος πρὸς τὰ κάτω ἡ διπλὴ θηλειὰ καὶ ὁ γραμμικὸς μαῖανδρος ἔχουν ἀντικαταστήσει τὸν διαλυμένο πλοχμὸ καὶ τὸ ζατρίκιο⁹¹. ὥς σημειωθεῖ ἀκόμα ὅτι ἀνάμεσα στὰ παραπληρωματικά ποὺ ἔχουν αἰσθητὰ ἐλαττωθεῖ κάνει τὴν ἐμφάνισή του ὁ σταυρὸς με στιγμὲς στὶς κεραῖες του.

Στὸν ἀμφορέα 2 τὰ ὑπογεωμετρικὰ στοιχεῖα ἐξαφανίζονται. Τὸ σχῆμα του θυμίζει ἀκόμα ἀρκετὰ τοὺς ἀμφορεῖς Ad 1-2⁹², ἀλλὰ καὶ σὲ αὐτόν, ὅπως καὶ στὸν προηγούμενο ἀμφορέα, ὑπερῖσχυει ἡ τάση γιὰ ραδινότητα. Τὸ περίγραμμα εἶναι μαλακὸ χωρὶς ἔντονες μεταβάσεις, ὅπως καὶ στὸν ἀμφορέα 1. Διατηρεῖται ὅμως ἡ ἔνταση τοῦ σχήματος ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὸν ὦμο σὲ ἀντίθεση με τοὺς ἀμφορεῖς Ad 1-2, στοὺς ὁποίους ἡ μεγάλη διάμετρος βρίσκεται χαμηλότερα καὶ σὲ συνάρτηση με τὸ ὕψος δίνει διαφορετικὴ ἀναλογία. Ὁ λαιμὸς ἐπίσης εἶναι ψηλότερος ἀπὸ ὅσο στοὺς ἀμφορεῖς Ad, μόνο ποὺ στὸν ἀμφορέα 2 ἔχει γίνῃ, σὲ σύγκριση με τὸν λαιμὸ τοῦ προηγούμενου ἀμφορέα, καθαρὰ κυλινδρικός, δὲν ἀνοίγει πρὸς τὰ ἐπάνω καὶ

τὸ χεῖλος τοῦ δὲν εἶναι κυρτωμένο, ἀλλὰ ἀποκτᾷ ὀρθογώνια τομή, ποῦ εἶναι ἡ χαρακτηριστικὴ γιὰ τὰ ἀγγεῖα τῆς κατηγορίας αὐτῆς.

Ἡ διακόσμηση ἀποτελεῖται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ ἀνατολίζοντα στοιχεῖα καὶ στὸ σῶμα ἔχει πᾶς κυριαρχήσει ἡ ζώνη τῆς κοιλιᾶς σὲ βάρος τῆς ζώνης τοῦ ὤμου, ποῦ δὲν διαφέρει ἀπὸ τὶς ἄλλες δευτερεύουσες ζῶνες τοῦ σώματος. Τὰ ἐλικόμορφα εἶναι τὸ κύριο διακοσμητικὸ στοιχεῖο καὶ χρησιμοποιοῦνται σὲ διάφορες παραλλαγές καὶ μεγέθη γιὰ ζῶνες ἢ γιὰ «γέμισμα» τοῦ βάθους· στὸ λαιμὸ διπλὲς σιγμοειδεῖς ἑλικες, στὸν ὦμο ζεύγη ἐλίκων, ποῦ εἶναι στραμμένα πρὸς τὰ κάτω καὶ πρὸς τὰ μέσα, κάτω ἀπὸ τὴ ζώνη τῆς κοιλιᾶς ἐπίσης ζεύγη ἐλίκων ὀρθίων πρὸς τὰ μέσα. Ὡς παραπληρωματικὸ κόσμημα οἱ ἑλικες, σὲ συνδυασμὸ μὲ δικτυωτὰ (ὅπως καὶ στίς ζῶνες) ἢ μὲ φύλλα ἢ καὶ μὲ τὰ δύο, σχηματίζουν ἀπλὰ ἢ σύνθετα κοσμήματα, τοποθετημένα ὀρθία ἢ ἀντιστραμμένα. Τώρα κάνει τὴν ἐμφάνισή του ὁ φυλλόσχημος ρόδακας ποῦ συγκριτικὰ μὲ τὸν ἀντίστοιχο στή δηλιακὴ ὑδρία Ad 11⁹³ ἔχει ἀποβάλλει τὴ σχηματοποίηση τῶν φύλλων καὶ ἀποδίδεται περισσότερο φυσιοκρατικά. Ἀλλὰ καινούργια στοιχεῖα εἶναι ὁ σταυρὸς μὲ τὶς τελεῖες στὰ κενά, οἱ κυκλίσκοι, τὰ Χ καὶ τὰ γλωσσωτὰ στὰ πλαίσια τῶν ζωνῶν, πιθανότατα σὲ ἀντικατάσταση τῶν μικρῶν γωνιῶν τῆς κατηγορίας Ad⁹⁴. Τελευταῖο ἀναφέρεται τὸ κύριο εἰκονιστικὸ θέμα τῶν ἀντιθετικῶν ἀλόγων, ποῦ ἀποτελεῖ σχῆμα κληρονομημένο ἀπὸ τὴν ὑστερογεωμετρικὴ θεματολογία, ἀλλὰ ἐδῶ εἶναι δοσμένο μὲ νέο πνεῦμα, καθὼς τὰ ἄλογα παριστάνονται μὲ τὸ καρδιόσχημο ἐλικωτὸ κόσμημα ἀνάμεσά τους. Πρέπει ἐπίσης νὰ σημειωθεῖ ὅτι καὶ τὸ ὑπογεωμετρικὸ θέμα τῆς μετόπης μὲ τὸ ἄλογο ἔδωσε τὴ θέση του στὰ ἐλικόμορφα κοσμήματα, χαρακτηριστικὰ τοῦ νέου ρυθμοῦ.

Ὁ τρίτος ἀμφορέας δίνει τὴ μορφή τοῦ ἀγγείου, ποῦ ἐπικρατεῖ στὴν ἀνατολίζουσα ἐποχή. Ἀπὸ μία ἄποψη συνδέεται περισσότερο μὲ τὰ ἀγγεῖα Ad: τὸ σῶμα εἶναι ὠοειδὲς μὲ μαλακὴ ὁμοιόμορφη καμπύλη, τῆς ὁποίας ἡ ἔνταση ἔχει κατέβει στὴ μέση περίπου τοῦ σώματος, ὅπως καὶ στὸν συγγενικὸ ἀμφορέα τῆς Δήλου Ad 4⁹⁵. ὁ λαιμὸς ἐπίσης εἶναι ἀρκετὰ κοντύτερος συγκριτικὰ μὲ τοὺς λαιμοὺς τῶν δύο προηγούμενων ἀμφορέων, χωρὶς ὅμως νὰ φτάνει τὶς ἀναλογίες τοῦ δηλιακοῦ, καὶ παραμένει ἀπλὸς κύλινδρος ποῦ δὲν ἀνοίγει πρὸς τὰ ἐπάνω. Ὅπως καὶ στὸν προηγούμενο ἀμφορέα 2, καὶ ἐδῶ ὁ ἀγγειογράφος ἐπιζητεῖ νὰ ἐξάρει τὴν καίρια ζώνη τοῦ ἀγγείου, ἐκεῖ ὅπου σχηματίζεται ἡ ἔνταση, καὶ τοποθετεῖ στὸ τμήμα αὐτὸ τὴν κύρια παράσταση, ποῦ τώρα ἔχει ἀρχίσει νὰ ἀποκτᾷ ἀφηγηματικὸ χαρακτήρα⁹⁶. Τὸ διακοσμητικὸ σχῆμα τῶν ἀντιθετικῶν ἀλόγων, ποῦ ἐπαναλαμβάνεται στὸν ἀμφορέα 2 χωρὶς διαφορὰς καὶ στίς δύο ὄψεις τοῦ ἀγγείου, τὸ διαδέχεται ἐδῶ μιὰ σκηνὴ κυνηγιοῦ⁹⁷ μὲ τάση διαφοροποίησης μιᾶς κύριας ὄψης, ποῦ δηλώνεται μὲ τὴν ἀπεικόνιση τοῦ ἔφιππου κυνηγοῦ, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν πίσω ὄψη, στὴν ὁποία εἰκονίζονται τὰ ζῶα ποῦ συμπλέκονται. Ἡ σύνθεση ὅμως σὲ μιὰ ζώνη ποῦ περιβάλλει τὸ ἀγγεῖο παραμένει χαλαρή, μὲ μακρινὴ ἴσως ἀνάμνηση ἀκόμα τῆς διαχωριστικῆς μετόπης, τὸ μεγάλο πουλὶ κάτω ἀπὸ τὴ λαβή.

Καὶ στὸν ἀμφορέα αὐτὸν κυριαρχοῦν τὰ ἐλικόμορφα κοσμήματα· ἔτσι, ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ στενὴ ζώνη στὸ σῶμα μὲ γραμμικὸ μαῖανδρο, στὸ λαιμὸ ὑπάρχουν ζεύγη ὀρθίων διπλῶν σιγμοειδῶν ἐλίκων, στίς κάτω ζῶνες σειρὰ παρόμοιων ἐλίκων σὲ ὀριζόντια διάταξη, καθὼς καὶ διπλὲς ἑλικες πρὸς τὰ ἐπάνω, ἐνῶ στὴν κύρια ζώνη ὡς παραπληρωματικὰ ὀρθιες καὶ ὀριζόντιες σιγμοειδεῖς ἑλικες μὲ δικτυωτὰ καὶ κυκλίσκους στὰ διάκενα. Τὰ παραπληρωματικὰ κοσμήματα ποῦ ἐπαναλαμβάνονται καὶ ἐδῶ εἶναι: τὰ Χ, οἱ κυκλίσκοι καὶ τὰ γλωσσωτὰ, ἀλλὰ πολὺ ἀναπτυγμένα σὰν νὰ ἀποτελοῦν μέρος τῆς παράστασης καὶ ὄχι ἀπλῶς νὰ τὴν πλαισιώνουν· παρουσιάζονται ἐπίσης παραλλαγές τοῦ σταυροῦ μὲ τελεῖες, ἐγγεγραμμένου σὲ τετράγωνο ἢ κύκλο, ὁ τροχὸς καὶ δύο ἀκόμη νέα κοσμήματα, τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα θὰ γίνῃ πολὺ ἀγαπητὸ στὴ δια-

κόσμιση τῶν ἀγγείων τῆς κατηγορίας αὐτῆς: πρόκειται γιὰ τὸν ἀγκυλωτὸ σταυρὸ καὶ τὴν παραλλαγή του μὲ κεραῖες ποὺ κάμπτονται· τὸ ἄλλο κόσμημα, ὀκτώσχημο φυλλοειδές, εἶναι μᾶλλον σπάνιο καὶ φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ παραλλαγή τῆς ὀρθῆς σιγμοειδοῦς ἑλικας. Τὸ μόνο στοιχεῖο ποὺ συνδέει τὴ διακόσμιση τοῦ ἀγγείου μὲ τὴν ὁμάδα Ad εἶναι ἡ ἐμφάνιση στὸ σῶμα τῶν ζώων τῶν στιγμῶν καὶ κυκλίσκων, ποὺ θυμίζουν τοὺς ἀντίστοιχους διακοσμητικοὺς τρόπους στὰ ἀγγεῖα τῆς ὁμάδας Ad 4 καὶ 11⁹⁸.

Συνδετικοὶ κρίκοι τῶν μηλιακῶν ἀγγείων μὲ τὴν ὁμάδα Ad εἶναι: ἡ ἐπανάληψη τῶν ἰδίων σχημάτων (ἄμφορεῖς, ὑδρίες καὶ σὲ πολὺ μικρὴ ἀναλογία κρατῆρες καὶ σκύφοι), ἡ διάθεση τῆς διακόσμησης στὴν ἐπιφάνεια καὶ — στὴ θεματολογία — ἡ ἐπιβίωση τῆς μετόπης μὲ τὸν ἴδιο τύπο τῶν ἀλόγων καὶ τῶν παραπληρωματικῶν κοσμημάτων. Ἀλλὰ στὴν παραλαβὴ τῶν σχημάτων γίνονται δοκιμὲς ποὺ δείχνουν ἀναζήτησις γιὰ μορφολογικὲς τροποποιήσεις, ἡ ὀργάνωσις τῆς διακόσμησης στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου πραγματοποιεῖται διαφορετικὰ μὲ τὴν κατανομὴ τῶν παραστάσεων στίς καίριες ἐπιφάνειες, ἡ διακοσμητικὴ θεματολογία πλουτίζεται μὲ τὰ καμπυλόγραμμα καὶ φυτικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀνατολίζοντος ρυθμοῦ⁹⁹. Ἀλλὰ καὶ ὁ κόσμος τῶν παραστάσεων παρουσιάζεται θεματικὰ καὶ τεχνοτροπικὰ ἀνανεωμένος. Ἡ παρατακτικὴ σύνθεσις ὑποχωρεῖ μὲ τὴν ἀντιθετικὴ διάταξιν καὶ τὴν ἔξαρσιν τῶν μορφῶν, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς περιορίζεται. Στίς σχέσεις τῆς μὲ τὴν ὁμάδα Ad ἡ ἐμφάνισις τῆς μηλιακῆς ἀγγειογραφίας ἀποτελεῖ ὄχι τὴ μετάβασιν σὲ μιὰ νεώτερη ἐξελικτικὴ βαθμίδα, ἀλλὰ μιὰ νέα δημιουργία¹⁰⁰.

Ἡ ὁμάδα Ad χρονολογεῖται γενικὰ στὸ α' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ.¹⁰¹ Ἡ σχέση τῆς μὲ τὰ πρωτοαττικὰ ἔχει σημειωθεῖ ἀπὸ τὴν πρώτη δημοσίευσιν¹⁰²: τὰ φτερωτὰ ἄλογα μὲ τὰ ἡμιδρεπανωτὰ φτερά κατὰγονται ἀπὸ τὸν τύπο ποὺ ἐμφανίζεται στὸν ἀμφορέα τοῦ Würzburg¹⁰³. τὸ πούλι στὸν κἀνθαρο τῆς Κιμῶλου¹⁰⁴ θυμίζει τὰ ἀντίστοιχα τοῦ ζωγράφου τῶν γυπῶν¹⁰⁵. Πρόσφατα ἡ τυπολογικὴ συγγένεια τῶν ἀλόγων μὲ τὸ λεπτὸ ἐπιμηκυσμένον σῶμα πρὸς ὀρισμένα πρωτοαττικά, ὅπως ἐμφανίζονται στὸ γνωστὸ ἀμφορέα τῆς Ν. Ὑόρκης¹⁰⁶, ὁδήγησε καὶ στὴ χρονολογικὴ συσχέτιση, δηλαδὴ τὴν τοποθέτησιν τῆς ἀρχῆς τῆς ὁμάδας στὴ δεκαετία 730-720¹⁰⁷. Ἀλλὰ στὸν ἀμφορέα τῆς Ν. Ὑόρκης ὑπάρχει ἀκόμη τὸ στερεὸ γεωμετρικὸ σχῆμα, ἐνῶ στὰ ἀγγεῖα Ad ἡ ἐπιτήδευσιν εἶναι μεγαλύτερη, τὸ σῶμα διαγράφει καμπύλη¹⁰⁸, στὴ σχεδίασιν τῆς μορφῆς εἰσάγεται σὲ μεγάλη κλίμακα τὸ στοιχεῖο τῆς περιγραφῆς. Ἡ παράστασις τοῦ ἐλαφιοῦ στὸν ἀμφορέα τῆς Ρήνειας Ad 4 ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ ἐλαφιοῦ στὴν πρωτοκορινθιακὴ κωνικὴ οἰνοχόη ἀπὸ τὸν τάφο VI τῆς Κύμης¹⁰⁹. Μολονότι στὸν τάφο τῆς Κύμης βρέθηκαν σφαιρικοὶ ἀρύβαλλοι, ἡ παράστασις τῆς οἰνοχόης φαίνεται πιὸ προχωρημένη ἀπὸ τὸ ἐλάφι στὸ γνωστὸ μεταβατικὸ ἀρύβαλλο ἀπὸ τὸν τάφο 219 τοῦ Fusco¹¹⁰, ποὺ χρονολογεῖται γύρω στὰ 700¹¹¹. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος οἱ παλιότερες ὑδρίες Ad 7 καὶ Ad 8 ἔχουν καθαρὰ γεωμετρικὴ διακόσμιση, ὅπως καὶ ὁ ἀμφορέας Ad 6, ποὺ φαίνεται νὰ προηγεῖται στὴ σειρά. Στὴν πρώτη ὑδρία ὑπάρχει σειρά σχηματικῶν πουλιῶν, ποὺ ἡ ἐμφάνισις τους στίς πρωτοκορινθιακὰς κοτύλες χρονολογεῖται στὴ δεκαετία 720-710¹¹², στὴ δευτέρῃ ἡ νεώτερη παραλλαγή (wire-birds), ὅπως καὶ στὴν ὑδρία τοῦ Ἀναλάτου. Τὰ ἀγγεῖα ποὺ ἐξετάσαμε μποροῦν λοιπὸν νὰ ἐντάχθουν στὸ ἀκόλουθον χρονολογικὸ σχῆμα:

710-700: οἱ ὑδρίες Ad 7 καὶ Ad 8

700-690: οἱ ἀμφορεῖς Ad 1, 3, 9 καὶ ἡ ὑδρία Ad 10

690-680: οἱ ἀμφορεῖς Ad 2 καὶ 4, καὶ ἡ ὑδρία Ad 11

νεώτερον εἶναι τὸ ὄστρακο κρατήρα ἀπὸ τὴ Σίφνον μὲ ἄνθη λωτοῦ¹¹³.

Μὲ τὴν ὁμάδα Ad ἔχει συσχετισθεῖ ἀπὸ τὸν E. Buschor ἡ νεώτερη ὁμάδα τῶν δηλιακῶν ἀγ-

γείων D¹¹⁴. Ἡ συσχέτιση ἀμφισβητήθηκε¹¹⁵, ἀλλὰ ἡ ὁμοιότητα τῶν προτομῶν τῶν λιονταριῶν καὶ ἀλόγων¹¹⁶ στὶς δύο ομάδες, δὲν ἀφήνει, νομίζω, περιθώρια ἀμφιβολίας. Ἡ ομάδα D, μολονότι ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ μικρὸ σχετικὰ ἀριθμὸ ἀγγείων, ἐκτείνεται σὲ ἀρκετὰ μεγάλη χρονικὴ περίοδο. Προχωρεῖ παράλληλα μὲ τὴ σειρὰ τῶν μηλιακῶν καὶ σὲ νεώτερη φάση καταλήγει νὰ τὴν ἀντιγράψει¹¹⁷. Στὸ ἐρώτημα ποῦ ἔχει τεθεῖ¹¹⁸, ἂν τὴν ομάδα Ad συνεχίζουν τὰ ἀγγεῖα D ἢ τὰ μηλιακά, ἡ ἀπάντηση εἶναι δυνατὸ νὰ μὴν εἶναι διαζευκτικὴ. Ἡ ομάδα D ἀποτελεῖ ἓνα ἐπαρχιακὸ κλάδο ὅχι πολὺ ἀπομονωμένο, ἀφοῦ ἔχει γνώση τῆς ναξιακῆς καὶ πρωτοαττικῆς κεραμικῆς¹¹⁹, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἀντλεῖ τὰ διακοσμητικὰ θέματα, ἀλλὰ μὲ περιορισμένες καλλιτεχνικὲς δυνατότητες. Ἡ μηλιακὴ ἀγγειογραφία ἀναπτύσσεται σὲ ἓνα κέντρο δημιουργικὸ καὶ ἀνοιχτὸ στὰ καλλιτεχνικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς. Προικισμένοι καλλιτέχνες, ὅπως οἱ δημιουργοὶ τῶν μεγάλων ἀμφορέων, εἶναι σὲ θέση νὰ ἀφομοιώσουν τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀνατολίζοντος ρυθμοῦ καὶ μὲ τίς καταβολὰς τῆς κυκλαδικῆς παράδοσης νὰ δημιουργήσουν ἔργα, ποῦ θεωρήθηκαν — ἴσως γιατί ἀνταποκρίνονται στὶς αἰσθητικὲς προτιμήσεις τῆς ἐποχῆς — ὥς ἡ πιὸ σημαντικὴ ἐκδήλωση τῆς κυκλαδικῆς ἀγγειογραφίας¹²⁰.

3. Τὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα τῆς Ρήνειας

Παρουσίαση καὶ κατάταξη τοῦ ὕλικου κατὰ ομάδες καὶ ζωγράφους

Τὸ κεφάλαιο αὐτὸ τῆς μελέτης περιλαμβάνει τὴν παρουσίαση τῶν μηλιακῶν ἀγγείων ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴ Ρήνεια καὶ ποὺ ἀνήκουν στὴν πρώιμη καὶ ὥριμη φάση τῆς μηλιακῆς ἀγγειογραφίας. Ἡ παρουσίαση τοῦ ἀδημοσίετου ὕλικου γίνεται σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν κατάταξή του σὲ ομάδες καί, ὅταν ὑπάρχουν περισσότερες ἐνδείξεις, σὲ ζωγράφους. Στὴν ἔρευνα αὐτὴ παρεμβάλλονται καὶ ὁρισμένα ἄλλα μηλιακὰ ἀγγεῖα, σύγχρονα μὲ τὰ δημοσιευόμενα τῆς Ρήνειας, ἀλλὰ μὲ προέλευση ἀπὸ ἄλλες περιοχές. Μὲ τὴ συσχέτισή τους πρὸς τὶς ομάδες καὶ τοὺς ζωγράφους τῶν ἀγγείων τῆς Ρήνειας συμπληρώνεται τὸ ἔργο τῶν ζωγράφων καὶ διευρύνεται ἡ εἰκόνα ἐργαστηριακῶν συνόλων ποὺ ἀντιπροσωπεύουν οἱ ομάδες τῆς Ρήνειας.

Κάθε ἀγγεῖο συνοδεύεται ἀπὸ δύο ἀριθμούς. Ὁ πρῶτος δηλώνει τὴ σειρὰ κατάταξης μέσα σὲ κάθε ομάδα. Ὁ δεῦτερος, πάντα σὲ παρένθεση, ἀντιστοιχεῖ σὲ μιὰ συνεχή ἀρίθμηση ὅλων τῶν ἀγγείων ποὺ συζητοῦνται, καὶ αὐτῶν δηλαδὴ ποὺ δὲν προέρχονται ἀπὸ τὸ βόθρο τῆς καθάρσεως, ἀλλὰ ποὺ ἀποδίδονται στοὺς ζωγράφους καὶ τὶς ομάδες τῶν ἀγγείων τῆς Ρήνειας. Ἡ παρουσίαση καὶ ἡ κατάταξη τῶν μηλιακῶν ἀγγείων τῆς πρώιμης καὶ ὥριμης φάσης κατὰ ομάδες καὶ ζωγράφους συμπληρώνεται μὲ τὴν ἔρευνα σὲ ξεχωριστὴ ἐνότητα τῶν προβλημάτων ποὺ ἀναφέρονται στὴ χρονολόγηση τῶν ἀγγείων, στὰ θέματα καὶ στὴ διακόσμησή τους.

Ὅταν ἔγινε ἡ κατάταξη σὲ διάφορες ομάδες κεραμικῶν ἐργαστηρίων τοῦ ὕλικου ποὺ βρέθηκε στὴ Ρήνεια, στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ βόθρου τῆς καθάρσεως, ἡ κατηγορία τῶν μηλιακῶν ἀγγείων εἶχε χαρακτηριστεῖ ὡς ΙΑ. Στὴν κατηγορία αὐτὴ ὁ Κ. Ρωμαῖος ἀναφέρει ὅτι ἀποδόθηκαν 295 ἀγγεῖα¹²¹. Στὴν τελικὴ ὁμως καταγραφή καὶ τακτοποίηση τοῦ ὕλικου ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸν τότε ἑφορο ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων Νίκο Ζαφειρόπουλο μὲ τὴ βοήθεια νέων ἀρχαιολόγων, δόθηκαν συνολικὰ 287 ἀριθμοὶ σὲ ἀγγεῖα καὶ σὲ τμήματα ἀγγείων τῆς μηλιακῆς κατηγορίας. Τὸ ἐπίπονο ἔργο τῆς συναρμολόγησης, τῆς συμπλήρωσης καὶ τῆς σχεδίασης τῶν παραστάσεων ὅλου τοῦ κεραμικοῦ εὐρήματος ὀφείλεται στὴν ἀπαράμιλλη δεξιότητά καὶ στὴν ἰδιαίτερη ἀγάπη τοῦ ἱκανότατου νησιώτη αὐτοδίδακτου συγκολλητῆ Γ. Πολυκανδριώτη, ποὺ οὐσιαστικὰ θυσιάστηκε γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ ἔργου, ἀφοῦ στὸ τέλος ἔχασε τὸ φῶς του ἀπὸ τὴν ὑπερένταση τῆς δουλειᾶς. Ὅλο τὸ εὕρημα τῆς Ρήνειας ἀποτελεῖ ἓνα μοναδικὸ κεραμικὸ θησαυρὸ ποὺ ἐκτίθεται στὶς αἴθουσες τοῦ Μουσείου τῆς Μυκόνου, ἐνὸς ἀπὸ τὰ παλιότερα μουσεῖα στὸν ἐλληνικὸ χῶρο.

Ἀπὸ τὰ 287 ἀγγεῖα τῆς μηλιακῆς κατηγορίας παρουσιάζονται ἐδῶ τὰ 140, δηλαδὴ ὅλα ὅσα ἀνήκουν στὶς δύο πρῶτες φάσεις ἐξέλιξης, τὴν πρώιμη καὶ τὴν ὥριμη, ἐφόσον βέβαια τὸ σωζόμενο τμήμα τοῦ ἀγγείου ἐπιτρέπει τὴ χρονολογικὴ ἀπόδοση, ἐνῶ ἀπὸ τὴν τρίτη, ὕστερη φάση, ἔγινε μιὰ ἐπιλογή αὐτῶν ποὺ ἦταν δυνατόν νὰ ἐνταχθοῦν σὲ ὁμοιογενεῖς ομάδες καὶ νὰ δώσουν μιὰ εἰκόνα τῆς ἐξέλιξης τῶν μηλιακῶν ἀγγείων ἀπὸ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. ὡς τὸ τέλος τῆς παραγωγῆς τοῦ ἐργαστηρίου.

A. ΠΡΩΙΜΗ ΦΑΣΗ: ΟΜΑΔΕΣ I-VIII

I. Ἡ ομάδα τοῦ πλοχμοῦ

1-(1) Ἀμφορέας 1285 (παρουσιάστηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, σελ. 6).

2-(4) Ἀμφορέας 561, ὕψ. σωζ. 0.23 μ. (εἰκ. 5).

Στενή βάση καὶ ἀπίοσχημο σῶμα μὲ ἔντονα τονισμένη τὴ μεγαλύτερη διάμετρο πρὸς τὸν ὦμο. Λείπουν οἱ λαβὲς καὶ ὁ λαιμός. Στὸν ὦμο, στενὴ ζώνη μὲ σειρὰ τελειῶν καὶ ἀπὸ κάτω Α: δύο ἀντιθετικὰ ἄλογα καὶ ἀνάμεσα φυλλόσχημος ρόδακας, Β: ἄνθη καὶ κάλυκες λωτοῦ· στὸ σῶμα διπλὸς πλοχμός ἀνάμεσα σὲ λεπτὲς ἐπᾶλληλες γραμμές· στὸ κάτω μέρος πλατιὰ ζώνη δπου ζεύγη ἐλίκων μὲ δικτυωτὰ καὶ φύλλα. Στὸν δακτύλιο τῆς βάσης σειρὰ σιγμοειδῶν.

3-(5) Ὑδρία 560, ὕψ. 0.30 μ. (εἰκ. 6).

Βάση στενὴ, σῶμα ὠοειδὲς συμπίεσμένο, λαιμός ἀρκετὰ ἀναπτυγμένος, ποὺ ἀνοίγει πρὸς τὰ ἑπάνω μὲ χεῖλος κυρτωμένο. Στὸ λαιμὸ τρεῖς μετόπες ποὺ χωρίζονται ἀπὸ κάθετες λεπτὲς γραμμές· στὴ μεσαία μετόπη γυναικεῖο κεφάλι πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ στὶς δύο πλάγιες ἐνᾶλληλοι ρόμβοι μὲ διπλὰ Χ· στὸν ὦμο στενὴ ζώνη μὲ τελείες καὶ ἀπὸ κάτω ἄλλη πλατύτερη μὲ ὀριζόντιες σιγμοειδεῖς ἑλικες ποὺ συνδέονται μὲ δικτυωτὸ καὶ φύλλα. Στὴν κοιλιά, Α: δύο ἀντιθετικὰ ἄλογα ποὺ βαδίζουν καὶ ἀνάμεσα στήλῃ ὀριζόντων τεθλασμένων γραμμῶν, Β: ἑπάνω, σειρὰ κεραίων, κάτω σειρὰ σιγμοειδῶν. Στὸ κάτω μέρος πάλι ἀνάμεσα σὲ ἐπᾶλληλες γραμμὲς πλοχμός καὶ στὴ βάση ἀκτινωτὸ μὲ τελείες στὰ διάκενα.

4-(6) Ὑδρία 557, ὕψ. 0.298 μ. (εἰκ. 7).

Σῶμα ὠοειδές, λαιμός κυλινδρικός καὶ ἀναπτυγμένος, χεῖλος ὅπως καὶ στὴν προηγούμενη. Στὸ λαιμὸ τρεῖς μετόπες, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ μεσαία ἔχει γυναικεῖο κεφάλι πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ οἱ πλάγιες ἀπὸ ἓνα ζευγὸς ἐλίκων μὲ ἀνθέμιο. Στὸν ὦμο κάλυκες λωτοῦ, ποὺ συνδέονται μὲ διασταυρωμένα τόξα, καὶ ἑπάνω σειρὰ τελειῶν. Στὴν κοιλιά καὶ στὶς δύο ὀψεις διπλὸς πλοχμός ποὺ πλαισιώνεται στὰ πλάγια ἀπὸ κάθετες γραμμές· στὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος ἀνάμεσα σὲ ἐπᾶλληλες γραμμὲς σειρὰ δύο κυκλίσκων ποὺ συνδέονται μὲ γραμμὴ ὀριζόντια καὶ στὴ βάση ἀκτινωτὸ μὲ τελείες στὰ διάκενα.

5-(7) Ὑδρία 558, ὕψ. σωζ. 0.237 μ. (εἰκ. 8).

Σχῆμα σώματος, λαιμοῦ καὶ χεῖλους παρόμοια μὲ τῆς ὕδριας (5). Ἡ διακόσμηση τοῦ λαιμοῦ εἶναι ὅπως στὴν προηγούμενη ὕδρια μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι τίς μετόπες χωρίζει κάθετη ζώνη διάγραμμα. Στὸν ὦμο σειρὰ τελειῶν καὶ σιγμοειδεῖς ἑλικες μὲ δικτυωτὰ καὶ φύλλα· στὴν κοιλιά μαϊάνδρος, δικτυωτὸς στὴν Α καὶ διάγραμμα στὴ Β ὅψη· στὰ πλάγια κάθετες γραμμές. Κάτω ἐπᾶλληλες ταινίες καὶ ζώνη μὲ σειρὰ ὁμόκεντρων κύκλων ποὺ συνδέονται μὲ ρομβοειδῇ δικτυωτὰ. Τὸ κατώτατο μέρος καὶ ἡ βάση λείπουν.

6-(8) Ὑδρία 541, ὕψ. σωζ. 0.126 μ. (εἰκ. 9).

Σῳζεται τὸ ἑπάνω μέρος τῆς ὕδριας, παρόμοιας ὡς πρὸς τὸ σχῆμα μὲ τὴν ὕδρια (6). Σῳστημα καὶ διακοσμητικὰ θέματα ὅμοια μὲ τῆς προηγούμενης ὕδριας μὲ δύο διαφορές: οἱ μετόπες στὸ λαιμὸ χωρίζονται ἀπὸ κάθετη στενὴ ζώνη μὲ τελείες καὶ ἡ μεσαία μετόπη ἔχει γυναικεῖα προτομή πρὸς τὰ δεξιὰ.

Τὸ σχῆμα τῶν ἀγγείων αὐτῶν χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἔντονη διαγραφή τοῦ ὦμου καὶ τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴ μεγάλη διάμετρο ποὺ βρίσκεται ψηλὰ καὶ τὴ στενὴ βάση. Σὲ ὅλα ὑπάρχει τὸ ἴδιο κυρτωμένο χεῖλος ποὺ ἐπιστέφει τὸ λαιμὸ, στοιχεῖο δανεισμένο ἀπὸ τὴν ὑπογεωμετρικὴ ομάδα Ad, ὅπως καὶ τὰ διακοσμητικὰ στοιχεῖα ποὺ ἀναφέρθηκαν παραπάνω γιὰ τὸν ἀμφορέα (1). Ἡ στήλῃ τῶν τεθλασμένων γραμμῶν χρησιμοποιεῖται ὡς παραπληρωματικὸ

καὶ στὰ τρία πρῶτα ἀγγεῖα (1, 4 - 5). Κοινὸ εἶναι ἐπίσης τὸ διακοσμητικὸ σύστημα ἐπάνω ἀπὸ τὴ βάση μὲ ἀκτινωτὸ καὶ τελεῖες στὰ διάκενα στὰ ἀγγεῖα (1, 5 - 6) — σὲ ἄλλα δύο δὲν σώζε-
ται — καὶ ὁ χαρακτηριστικὸς διπλὸς πλοχμὸς στὰ ἀγγεῖα (1, 4, 6).

Ἡ ὁμοιότητα τῶν ἀλόγων σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς στῆλες τῶν τεθλασμένων γραμμῶν, τὰ δια-
κοσμητικὰ θέματα καὶ τὸ κυριότερο ἡ ὁμοιότητα τῶν γυναικείων προτομῶν δείχνουν ὅτι
πρόκειται γιὰ ἔργα τοῦ ἴδιου ζωγράφου.

Μὲ τὴν ὁμάδα σχετίζεται

7 - (9) Μιά ὑδρία στὴ Δῆλο πού δημοσιεύεται ἀπὸ τοὺς F. Poulsen - Ch. Dugas, BCH 35, 1911, 408 - 9,
ἀρ. 75, εἰκ. 67. Ἡ ἐλλιπὴς διατήρηση δὲν ἐπιτρέπει βεβαιότητα γιὰ τὴν ἀπόδοση στὸ ζωγράφου,
πού ὡστόσο φαίνεται πιθανή.

Ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ παλιότερα εἶναι καὶ κατὰ τὸ σχῆμα καὶ κατὰ τὴ διακόσμηση τὰ (1 - 2).
Στὴν παρουσίαση τοῦ πρώτου σημειώθηκαν οἱ ὁμοιότητες, ἀλλὰ καὶ οἱ διαφορὲς μὲ τὴν ὁμά-
δα Ad. Ἀπὸ τὴν ὁμάδα Ad στὴν ὑδρία (5) ἐπιβιώνουν οἱ ζῶνες μὲ τὶς κάθετες κεραῖες καὶ τὰ
σιγμοειδῆ. Στὰ ἀνατολίζοντα στοιχεῖα τοῦ ἀμφορέα (1) ἔρχονται νὰ προστεθοῦν ὁ φυλλό-
σχημος ρόδακας, τὰ ἀνθήμια στὶς μετόπες τοῦ λαιμοῦ, ἡ ἄλυσίδα μὲ κάλυκες καὶ οἱ ἔλικες
μὲ ἀνθήμια καὶ κάλυκες λωτοῦ. Ὡς νέο στοιχεῖο, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν προέλευση, μπορεῖ νὰ
θεωρηθεῖ καὶ ὁ δικτυωτὸς μαίανδρος. Στὰ νεώτερα ἀγγεῖα τῆς ὁμάδας (6 - 8) ἔχει διαμορφωθεῖ
τὸ διακοσμητικὸ σύστημα σύμφωνα μὲ τὸ νέο ρυθμὸ· ἤδη ἀπὸ τὴν ὑδρία (5) ἡ ζώνη τοῦ ὤμου
περιορίζεται καὶ ἀποκτᾷ δευτερεύουσα σημασία, ἀντίθετα μὲ τὸν ἀμφορέα (4), ὅπου ἡ διακό-
σμηση τοῦ ὤμου εἶναι αὐτὴ πού κυριαρχεῖ, ὅπως καὶ στοὺς ἀμφορεῖς Ad. Οἱ παραστάσεις
ἐπίσης στὴν ὑδρία (5) στὴν κύρια ζώνη τῆς κοιλιᾶς εἶναι διαφοροποιημένες σὲ ἐμπρόσθια καὶ
ὀπίσθια ὄψη (αὐτὸ ἀρχίζει ἤδη ἀπὸ τὸν ἀμφορέα (4) στὴ ζώνη τοῦ ὤμου), ἐνῶ στὴ μετόπη
τονίζεται τὸ πλαίσιο, πού στὶς ὑδρίες (7 - 8) γίνεται ταινιωτὴ ζώνη, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει
ὅλη τὴν ἀνατολίζουσα αὐτὴ κατηγορία. Τὸ σημαντικότερο ὅμως εἶναι ὅτι ὁ ζωγράφος τοῦ
πλοχμοῦ εἰσάγοντας τὸ στοιχεῖο τῆς γυναικείας προτομῆς στὸ λαιμὸ τοῦ ἀγγείου κάνει
ἓνα βῆμα πού προσδιορίζει τὴ φυσιογνωμία τῶν μηλιακῶν ἀγγείων γιὰ ἓνα περίπου αἰῶνα.

II. Ἡ ὁμάδα τῶν ἀγγείων Bc 18 - 21

1 - (10) Ἀμφορέας 665, ὕψ. 0.425 μ., Délos XVII, Bc 18, περιγραφή: σ. 19.

2 - (11) Ἀμφορέας 666, ὕψ. 0.382 μ., Délos XVII, Bc 19, περιγραφή: σ. 19.

3 - (12) Ὑδρία 669, ὕψ. 0.273 μ., Délos XVII, Bc 20, περιγραφή: σ. 20.

4 - (13) Ὑδρία 667, ὕψ. 0.31 μ., Délos XVII, Bc 21, περιγραφή: σ. 20.

Στὰ τέσσερα αὐτὰ ἀγγεῖα πρέπει νὰ προστεθεῖ ἀκόμη ἡ

5 - (14) Ὑδρία 566, ὕψ. 0.296 μ. (εἰκ. 10).

Σχῆμα καὶ διακοσμητικὸ σύστημα ὅπως περίπου τῆς ὑδρίας (12). Στὸ λαιμὸ στὴ μεσαία μετό-
πη ὑπάρχει γυναικεία προτομή πρὸς τὰ δεξιὰ, μὲ ἐνδυμα δικτυωτὴ, ἐνῶ στὶς πλάγιες σύνθετο κό-
σμημα ἀπὸ ζευγὸς διπλῶν ἀντίνωτων ἐλίκων (ἡ κάτω σπείρα σχηματίζει γωνία) μὲ φύλλα· οἱ
μετόπες χωρίζονται μὲ ζῶνες δικτυωτοῦ. Στὸν ὤμο στενὴ ζώνη μὲ τελεῖες καὶ ἄλλη πλατύτερη μὲ
ἄνθη καὶ κάλυκες λωτοῦ· στὴν κοιλιά, Α: δύο ἀντιθετικὲς σφίγγες πού βαδίζουν καὶ ἀνάμεσα
μεγάλο κόσμημα μαιανδρικοῦ σταυροῦ, Β: στενὴ ζώνη μὲ ζητοειδῆ, κάτω πλατύτερη μὲ ται-
νιωτὸ μαίανδρο καὶ πῶς κάτω ζώνη μὲ τελεῖες. Ἐπάνω ἀπὸ τὶς ὀριζόντιες λαβὲς σιγμοειδῆ πρὸς
τὰ ἀριστερά· στὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος ζώνη σιγμοειδῶν καὶ ἀκτινωτῶ.

Τὰ τέσσερα πρῶτα ἀγγεῖα στὴν ἀρχικὴ ταξινόμηση τῶν εὐρημάτων τοῦ ἀποθέτη τῆς Ρή-

νειας στο Μουσείο της Μυκόνου είχαν καταταγεί στην κατηγορία των μηλιακών. Στη δημοσίευση ο Ch. Dugas τὰ απέσπασε ἀπὸ τὰ μηλιακὰ καὶ τὰ κατέταξε σὲ μιὰ ἰδιαίτερη ὁμάδα Bc με ἀνομοιογενὴ σύνθεση¹²². Ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα τῆς ὁμάδας ἓνα μέρος θεωροῦνται σήμερα ἔργα τοῦ ναξιακοῦ ἐργαστηρίου¹²³. Τὸ ἐπόμενο βῆμα ἔγινε ἀπὸ τὸν J. M. Brock¹²⁴, ποὺ τὰ ἀπέδωσε στὴ Νάξο θεωρώντας ὅτι εἶναι ναξιακὲς μιμήσεις μηλιακῶν, ἄποψη ποὺ ἔγινε σὲ μεγάλο ποσοστὸ ἀποδεκτὴ¹²⁵. Ὁ J. Boardman, χωρὶς νὰ ἀρνεῖται τὴ σύνδεση με τὴ Νάξο, σημειώνει τὶς σχέσεις καὶ τὴν καταγωγὴ τους ἀπὸ τὴν ὁμάδα Ad¹²⁶. Ἡ θέση αὐτὴ ἀναπτύσσεται σὲ διεξοδικὴ ἐξέταση τοῦ προβλήματος ἀπὸ τὸν B. Λαμπρινουδάκη¹²⁷, ποὺ καταλήγει στὴν ἀντιστροφὴ τῆς ἀρχικῆς ἄποψης ποὺ ὑποστηρίζει ὅτι τὰ ἀγγεῖα τῆς ὁμάδας Bc εἶναι μηλιακὰ (παριακὰ κατὰ τὴν ὀρολογία ποὺ χρησιμοποιεῖ) ἔργα, με ἐπίδραση ἢ τάση νὰ μιμηθοῦν ναξιακὰ πρότυπα.

Κατὰ τὸ σχῆμα τους τὰ ἀγγεῖα (10 - 14) εἶναι πλησιέστερα στὰ Ad παρὰ στὰ πρῶιμα μηλιακὰ ἀγγεῖα τῆς ὁμάδας I. Τὸ διακοσμητικὸ ὅμως σύστημα καὶ τὰ θέματα τῶν παραστάσεων δείχνουν ὅτι ἡ ὁμάδα Bc 18 - 21 προχωρεῖ παράλληλα με τὴν ὁμάδα τοῦ πλοχμοῦ, ἀκολουθώντας ἐπίσης γιὰ ὁρισμένα στοιχεῖα τὰ ἴδια πρότυπα.

Στὰ δύο πρῶιμότερα ἀγγεῖα κάθε ὁμάδας, δηλαδὴ στοὺς ἀμφορεῖς Bc 18 καὶ (1) ἐπαναλαμβάνεται τὸ ὑπογεωμετρικὸ θέμα τῆς μετόπης με τὸ ἄλογο πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἡ ταινία στὴ βάση με τὸ ἴδιο περίπου κόσμημα: διπλὴ θηλειὰ στὸν Bc 18, πλοχμὸς διπλὸς στὸν ἀμφορέα (1). Ἰδιο εἶναι ἐπίσης τὸ θέμα τῆς διακόσμησης τοῦ ὤμου τῶν δύο αὐτῶν ἀμφορέων, τουλάχιστον στὴν ὄψη ποὺ σώζεται, ἓνα λιοντάρι, καὶ συγγενικά ἢ ἴδια τὰ κοσμήματα στὶς δευτερεύουσες ζῶνες: γραμμικὸς μαῖανδρος καὶ στὰ δύο ἀγγεῖα ὅπως καὶ στὴν ὕδρία (14), ὀριζόντια σιγμοειδῆ ποὺ θυμίζουν διαλυμένο πλοχμὸ στὸν ἀμφορέα Bc 18, ζητοειδῆ στὴν ἴδια ὕδρία (14), ἀκτινωτὸ με τελεῖες στὰ κενὰ στὰ ἀγγεῖα τῆς ὁμάδας τοῦ πλοχμοῦ, ἀκτινωτὸ ποὺ ἐναλλάσσεται με κάθετες γραμμὲς με τελεῖες κάτω ἀπὸ τὴν ἀπόληξη¹²⁸ στὰ Bc 18 - 20. Τὸ θέμα τῶν ἀντιθετικῶν ἀλόγων εἶναι ἐπίσης κοινὸ γιὰ τὴ διακόσμηση α) τοῦ ὤμου στοὺς ἀμφορεῖς Bc 19 καὶ (4) με μόνη διαφορὰ ἓνα μεγάλο φυτικὸ κόσμημα στὸν πρῶτο καὶ ἓνα πλούσιο φυλλόσχημο ρόδακα στὸν δεῦτερο ἀνάμεσα στὰ ἄλογα, β) τῆς κοιλιᾶς στὶς ὕδριες (5), Bc 20, Bc 21 — με στῆλες τεθλασμένων ἀνάμεσα στὰ ἄλογα στὴν πρώτη, ἓνα μεγάλο φυτικὸ κόσμημα στὴ δεύτερη (ἀπὸ τὴν τρίτη λείπει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς κοιλιᾶς) — καὶ στὸν ἀμφορέα Bc 18, σὲ δύο μετόπες ὅμως, ποὺ τὶς χωρίζει ζώνη δικτυωτοῦ. Στὴν ὕδρία (7) τὴν κύρια ζώνη τῆς κοιλιᾶς διακοσμεῖ πλατὺς μαῖανδρος, διάγραμμα στὴ μία ὄψη, δικτυωτὸς στὴν ἄλλη· στὴν ὕδρία Bc 21 ἡ κύρια πλατιά ζώνη τοῦ λαιμοῦ ἔχει τμήματα δικτυωτοῦ μαϊάνδρου, ἐνῶ οἱ πλατιεὲς ἐπιφάνειες ἐπάνω ἀπὸ τὶς ὀριζόντιες λαβὲς τῆς ὕδρίας Bc 20 ἔχουν τμήματα διαγράμμου μαϊάνδρου. Κάλυκες καὶ ἄνθη λωτοῦ χρησιμεύουν ὡς διακόσμηση τοῦ ὤμου στὶς ὕδριες Bc 20 - 21, (14), μόνον κάλυκες στὸ ἀντίστοιχο τμήμα τῆς ὕδρίας (6). Ἀνθέμιο με ἑλικες ὡς βάση του, εἶναι τὸ μόνον διακοσμητικὸ στὶς πλάγιες μετόπες τοῦ λαιμοῦ στὶς ὕδριες (6 - 7 - 8) καὶ Bc 20. Τέλος, καὶ στὶς δύο ὁμάδες ἔχει τοποθετηθεῖ σὲ ἓνα ἀμφορέα — Bc 19 καὶ 4 — ἡ κύρια διακόσμηση στὸν ὤμο. Ἀκόμα πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἡ εἰσαγωγὴ καὶ χρῆση τῆς ἀνθρώπινης προτομῆς σὲ μεγαλόγραμμα σχεδίαση καὶ στὶς δύο ὁμάδες. Πρόκειται γιὰ γυναικεῖες προτομές, ποὺ στὴν ὁμάδα Bc ἀντὶ νὰ βρίσκονται στὴν κύρια ὄψη τοῦ λαιμοῦ ὅπως στὴν ὁμάδα τοῦ πλοχμοῦ — ὕδριες (6 - 7 - 8) — διακοσμοῦν τὴν πίσω ὄψη τῆς κύριας πλατιᾶς ζώνης στὴν κοιλιὰ τοῦ ἀγγείου — ὕδρία Bc 20. Ἐπίσης σὲ ἓνα ἀγγεῖο κάθε ὁμάδας — ὕδριες (5) καὶ Bc 20 — συνυπάρχουν ἡ μεγαλόγραμμα σχεδιασμένη προτομὴ καὶ μιὰ μορφὴ ἀλόγου ποὺ δίνεται σὲ μικρὴ κλίμακα.

Ύστερα από τη συγκριτική εξέταση των δύο αυτών ομάδων γίνεται φανερό ότι η μικρή ομάδα Bc 18 - 21 ξεκινά από την ομάδα Ad σύγχρονα με την πρώιμη φάση των μηλιακών αγγείων και προχωρεί παράλληλα με την ομάδα του πλοχμού αντιμετωπίζοντας τα ίδια εξελικτικά προβλήματα. Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί η άρνητική στάση του ένδου ή περισσότερων ζωγράφων της ομάδας Bc 18 - 21 να υιοθετήσουν τα χαρακτηριστικά για τη μηλιακή αγγειογραφία φυτικά διακοσμητικά θέματα (έλικες και σπείρες με άνθημα και φύλλα), ακόμα και με τη συντηρητική μορφή, με την οποία έχουν εισαχθεί στα ναξιακά¹²⁹. Η ιδιαίτερη επαφή με τη Νάξο είναι μικρότερη από όσο νομίζεται¹³⁰. τα περισσότερα από τα κοινά διακοσμητικά θέματα (γλωσσωτά, μαϊανδρος δικτυωτός ή διάγραμμα¹³¹, κάλυκες και άνθη λωτού) έχουν γίνει απόκτημα της μηλιακής κεραμικής και μόνο η εμφάνιση παραλλαγών — γλωσσωτά χωρίς μαύρο πυρήνα και τρίφυλλα άνθη λωτού — περιορίζεται στην ομάδα Bc 18 - 21. Άλλα τα γλωσσωτά δεν είναι άγνωστα και στην κατηγορία των γραμμικών νησιωτικών¹³². Το θέμα της πότνιας θηρών στον αμφορέα Bc 19 σχετίζεται βέβαια με το ναξιακό αμφορέα της άρματοδρομίας, αλλά στο σχήμα ακολουθεί ανατολικά πρότυπα¹³³. Η μετοπική σύνθεση στον αμφορέα Bc 18 αποτελεί παλιά κυκλαδική παράδοση κοινή στα ανατολίζοντα ναξιακά Bc και τα γραμμικά νησιωτικά. Από τεχνοτροπική άποψη η γραμμή στη ναξιακή αγγειογραφία είναι «πιό ξερή και αλύγιστη, προχωρεί κατευθείαν προς τον σκοπό της»¹³⁴, ενώ στην ομάδα Bc 18 - 21, ο σχεδιαστικός τρόπος χαρακτηρίζεται από ελαστικότητα και ελευθερία, ιδίως στις παραστάσεις των σφιγγών και των λιονταριών του αμφορέα Bc 19, που θυμίζουν όρισμένα έργα της ανατολίζουσας ομάδας C¹³⁵. Στα κεφάλια των αλόγων του αμφορέα αυτού, καθώς και στο πινάκιο του Βελλεροφόντη από τη Θάσο¹³⁶, εκδηλώνεται ζωηρότητα και έσωτερική όρμη, όπως και σε ένα δσπρακο από τη Νάξο που συνδέεται με την ομάδα C¹³⁷.

Εντάσσοντας ωστόσο την ομάδα Bc 18 - 21 στην παραγωγή των μηλιακών αγγείων, δίπλα στην ομάδα του πλοχμού, όταν επισκοπεί κανείς τη σειρά των μηλιακών αγγείων της εποχής, δεν είναι εύκολο να παραγνωρίσει την ξεχωριστή φυσιογνωμία της. Η υπόθεση ότι στο κέντρο της κατασκευής των μηλιακών αγγείων εργάζεται ένας αγγειογράφος, που είχε αποκτήσει τεχνική προπαιδεία σε άλλο εργαστήριο, δεν είναι νομίζω έξω από τα όρια της πιθανότητας¹³⁸. Ίσως η εντύπωση ότι η μικρή αυτή ομάδα είναι απομονωμένη στην κυκλαδική κεραμική της εποχής¹³⁹ προκαλείται από τη σύνθεση τεχνοτροπικών χαρακτηριστικών με διαφορετική προέλευση.

Έχει τεθεί το έρώτημα¹⁴⁰, αν στη σειρά των μηλιακών διαπιστώνεται συνέχεια της ομάδας Bc 18 - 21. Σε μεταγενέστερη βαθμίδα ή ύδρια (14) παρουσιάζει την ίδια οργάνωση της διακόσμησης και τα ίδια θέματα (με το τρίφυλλο άνθος λωτού που θεωρήθηκε τυπικό ναξιακό) με τη διαφορά ότι στο λαιμό έχουν εισαχθεί πιά ή γυναικεία προτομή και τα ζεύγη των ελίκων.

III. Η ομάδα των καρδιόσχημων κόσμημάτων

1 - (2) Αμφορέας 1360 (παρουσιάστηκε στο δεύτερο κεφάλαιο, σελ. 6).

2 - (15) Αμφορέας 1361, ύψ. 0.40 μ. (εικ. 11).

Στην βάση, σώμα δοειδές, λαιμός αναπτυγμένος, χείλος με γωνιώδη τομή. Σε κάθε όψη του λαιμού δύο κάθετες σιγμοειδείς έλικες με δικτυωτό, στον ώμο ζεύγη ελίκων με δικτυωτά. Στην κοιλιά, Α: παράσταση άρματος με δύο άλογα προς τα δεξιά (λείπει ο ήνιοχος και μέρος του αλόγου), Β: δύο άλογα αντιθετικά και καρδιόσχημο κόσμημα με φύλλα ανάμεσά τους. Κάτω από τις λαβές διπλό καρδιόσχημο κόσμημα με δικτυωτό· στο κάτω μέρος του αγγείου δύο ζώνες· στη μία συνεχής σπείρα που διακόπτεται στο κέντρο, στην άλλη ζεύγη ελίκων με δικτυωτό.

Καὶ τὰ δύο ἀγγεῖα ἔχουν πολλὰ κοινὰ στοιχεῖα, ποὺ δείχνουν ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὸν ἴδιο ζωγράφου: τὸ μεγάλο σὲ σχέση μετὰ τὰ ἄλλα ἀγγεῖα τῆς Ρήνειας μέγεθος, τὸ ὡοειδὲς σχεδὸν σῶμα καὶ τὸν ψηλὸ λαιμὸ μετὰ γωνιώδεις χεῖλος. Στὴ διακόσμηση ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἴδια ἀκριβὴς σύνθεση μετὰ τὰ ἴδια θέματα: κάθετα ἐλικωτὰ στὸ λαιμὸ, ὀριζόντια ἐλικωτὰ στὶς τρεῖς ἄλλες ζώνες, μετὰ μόνη διαφορὰ τῇ χρησιμοποίησιν τῆς σπείρας στὴ θέση τῆς σειρᾶς μετὰ ζεύγη ἐλίκων στὴ μία ἀπὸ τὶς δύο κατώτερες ζώνες τοῦ ἐνὸς ἀγγείου. Ἀπὸ τὰ παραπληρωματικὰ αὐτὸ ποὺ κυριαρχεῖ εἶναι τὸ καρδιόσχημο ἐλικωτὸ σὲ διάφορες συνθέσεις καὶ ἀκολουθεῖ τὸ ζεύγος τῶν ἀντιθετικῶν ἐλίκων σὲ ψηλὸ στέλεχος μετὰ φύλλο στὸ κέντρο. Ὁ φυλλόσχημος ρόδακας ἐπάνω ἀπὸ τὴ ράχη τῶν ἀλόγων καὶ ἡ χρῆσις σχεδὸν μόνο δικτυωτοῦ γιὰ ὅλα τὰ διάκενα ἀνάμεσα στὰ διάφορα ἐλικωτὰ κοσμήματα εἶναι τὰ ὑπόλοιπα δευτερεύοντα κοσμήματα, ποὺ σημειώνονται καὶ εἶναι κοινὰ καὶ στὰ δύο ἀγγεῖα.

IV. Ἡ ὁμάδα τῆς γενειοφόρου προτομῆς

1 - (16) Ἀμφορέας 1342, ὕψ. 0.34 μ. (εἰκ. 12).

Σῶμα ὡοειδὲς πρὸς σφαιρικὸ ἐπάνω σὲ στενὴ βάση, ὦμος χαμηλὸς χωρὶς ἐντονὴ διαγραφὴ, λαιμὸς χαμηλὸς ποὺ ἀνοίγει πρὸς τὰ ἐπάνω σὰν κάλυκας, χεῖλος μετὰ γωνιώδη τομή. Ἡ διακόσμηση ἀποτελεῖται στὸ λαιμὸ ἀπὸ μία μετόπη στὴν κάθε ὀψη, Α: ἀνδρική προτομὴ γενειοφόρου πρὸς τὰ δεξιὰ ἀνάμεσα σὲ παραπληρωματικὰ¹⁴¹, Β: μεγάλο ζεύγος ἐλίκων μετὰ ψηλὸ στέλεχος καὶ ἀνθέμια στὰ κενὰ· στὸν ὦμο λιοντάρη στὴ μία ὀψη καὶ κάπρος στὴν ἄλλη· στὴν κοιλίᾳ ζώνη μετὰ ὀριζόντιες σιγμοειδεῖς ἑλικες μετὰ δικτυωτὸ καὶ φύλλα στὶς ἀπολήξεις· ἐπάνω καὶ κάτω ἀπὸ αὐτὴν σειρὰ τελειῶν ἀνάμεσα σὲ ἐπάλληλες γραμμές· στὴ βάση πλατιά ζώνη μετὰ ἀκτινωτό.

2 - (17) Ὑδρία 1339, ὕψ. 0.325 μ. (εἰκ. 13).

Τὸ ἴδιο περίπου σχῆμα μετὰ λεπτὸ χεῖλος ποὺ ἀνοίγεται πρὸς τὰ ἔξω. Στὸ λαιμὸ τρεῖς μετόπες: στὴ μεσαία γυναικεῖα κεφαλὴ πρὸς τὰ δεξιὰ, στὶς πλάγιες ἀπὸ μία ἑλικὰ μετὰ φύλλα σὲ τριγωνικὴ βάση. Στὸν ὦμο δύο σειρῆνες μετὰ ἀνοικτὰ φτερά στὴ σειρὰ· κάτω, σειρὰ τελειῶν καὶ στὴν κοιλίᾳ, στὸ ὕψος τῶν λαβῶν, στενὴ ζώνη, Α: ὀριζόντιες σιγμοειδεῖς ἑλικες μετὰ φύλλα, Β: ταινιωτὸς μαῖανδρος. Στὸ κάτω μέρος τῆς κοιλίας πλατιά ζώνη, ὅπου μεγάλες ὀριζόντιες σιγμοειδεῖς ἑλικες μετὰ φύλλα καὶ δικτυωτό· στὴ βάση ἀκτινωτό.

3 - (18) Ὑδρία 1346, ὕψ. σωζ. 0.235 μ. (εἰκ. 14).

Λείπουν ὁ λαιμὸς καὶ οἱ λαβές. Σῶμα σχεδὸν σφαιρικόν, βάση στενὴ. Στὸν ὦμο πλατιά ζώνη μετὰ λιοντάρη (;) πρὸς τὰ δεξιὰ (σῶζεται πολὺ μικρὸ τμήμα τοῦ ζώου), ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀνδρική μορφή πολεμιστῆ πρὸς τὰ ἀριστερά¹⁴². Ἡ παράσταση πλασιώνεται στὰ πλάγια ἀπὸ μία μεγάλη ὀριζόντια σιγμοειδὴ ἑλικὰ, ἴσως μετὰ φύλλα στὰ κενὰ. Στὴν κοιλίᾳ ζώνη μετὰ ταινιωτὸ μαῖανδρο καὶ κάτω πλατιά ζώνη μετὰ σειρὰ συγκεντρικῶν κύκλων ποὺ συνδέονται μετὰ δικτυωτά· στὴ βάση ζώνη ἀκτινωτοῦ.

4 - (19) Ὑδρία 1338, ὕψ. σωζ. 0.213 μ. (εἰκ. 15).

Λείπουν ὁ λαιμὸς καὶ ἡ κάθετη λαβή. Σῶμα ὅπως τῆς προηγούμενης ὕδριας, κάπως περισσότερο πιεσμένο στὸ ἐπάνω μέρος. Στὸν ὦμο σειρὰ ἀπὸ ἄνθη καὶ κάλυκες λωτοῦ, ποὺ συνδέονται μετὰ τοξωτοὺς μίσχους (οἱ κλειστοὶ κάλυκες μετὰ ἰῶδες χρῶμα)· κάτω στενὴ ζώνη μετὰ σιγμοειδὴ καὶ στὸ ὕψος τῶν λαβῶν ζώνη πλοχοῦ· ἀκολουθεῖ ἄλλη πλατύτερη μετὰ ὀριζόντιες σιγμοειδεῖς ἑλικες μετὰ δικτυωτά· ἀκτινωτὸ στὴ βάση.

5 - (20) Ὑδρία 1267, ὕψ. σωζ. 0.10 μ. (ἐπάνω μέρος) (εἰκ. 16).

Σχῆμα λαιμοῦ, διακοσμητικὰ θέματα καὶ σύστημα ὅπως στὴν ὕδρια (17). Ἀπὸ τὸν ὦμο σῶζονται πολὺ μικρὰ τμήματα.

6 - (21) 'Υδρία 1386, ύψ. σωζ. 0.067 μ. (λαιμός και χείλος) (εικ. 17).

Διακοσμητικά θέματα και σύστημα όπως στην προηγούμενη. 'Η διατήρηση κακή.

7 - (22) 'Υδρία 1344, ύψ. σωζ. 0.15 μ. (ἐπάνω μέρος) (εικ. 18).

Λαιμός που ανοίγεται προς τα ἐπάνω με χείλος, όπως στην ύδρία (21). Στο λαιμό τρεις μετόπες που χωρίζονται με κάθετη ζώνη δικτυωτού. Στη μεσαία εικονίζεται γυναικεία προτομή προς τα δεξιά με το δεξιό χέρι υψωμένο· στο ένδυμα αραιό δικτυωτό με στιγμές· στις πλάγιες μετόπες από μία μεγάλη ἑλικά με δικτυωτή τριγωνική βάση και φυλλόσχημο ἀνθέμιο· στον ὄμο, σώζεται από την παράσταση τῆς κύριας ὄψης λιοντάρι προς τα ἄριστερά (τμήμα του λαιμού και τῆς οὐράς).

8 - (23) 'Υδρία 1341, ύψ. σωζ. 0.12 μ. (ἐπάνω μέρος) (εικ. 19).

Λαιμός περισσότερο κυλινδρικός από όσο τῆς προηγούμενης, χείλος παρόμοιο. Στις τρεις μετόπες του λαιμού ὑπάρχει ἡ ἴδια διακόσμηση (θέματα και κοσμήματα) με τῇ διαφορᾷ ὅτι, ἐπειδὴ δὲν σώζεται τὸ ἐμπρόσθιο τμήμα τῆς γυναικείας προτομῆς, δὲν φαίνεται ἂν τὸ χέρι τῆς ἦταν ἀνυψωμένο ἢ ὄχι· τὸ ένδυμα ἀποδίδεται με γάνωμα.

9 - (24) 'Υδρία 1349, ύψ. σωζ. 0.135 μ. (ἐπάνω τμήμα) (εικ. 20).

Λαιμός περισσότερο ἀναπτυγμένος από όσο στην προηγούμενη ὕδρία, χείλος λεπτότερο. Στο λαιμό διακοσμητικά θέματα και σύστημα όπως στην προηγούμενη. Στον ὄμο δύο ἀντιθετικοὶ γρύπες (σώζεται μόνο τὸ ἐπάνω μέρος του κεφαλίου και λίγο από τὰ φτερά) και ἀνάμεσα καλυκόςχημες ἑλικες.

Ένα από τὰ κυριότερα χαρακτηριστικά τῆς ομάδας εἶναι τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου: χαμηλὸς ὄμος με καμπύλο περίγραμμα και σχεδὸν σφαιρικό σῶμα, λαιμός που ἀνοίγεται προς τὰ ἐπάνω σὰν κάλυκας καταλήγοντας σὲ λεπτό χείλος· ὁ λαιμός ψηλώνει στὰ τρία νεώτερα ἀγγεῖα τῆς ομάδας (22 - 24) με τάση νὰ γίνεῖ περισσότερο κυλινδρικός. Στο σύστημα τῆς διακόσμησης ἔχει κρατηθεῖ ὁ ὄμος γιὰ τὴν κύρια παράσταση, ἐνῶ στην κοιλιά ἀπλώνονται ἑλικωτὰ κοσμήματα. 'Από τὰ διακοσμητικά αὐτὸ που κυριαρχεῖ εἶναι ἡ ἑλικά, συνήθως ὀρθία με ἓνα ἢ περισσότερα φύλλα στην ἐξωτερική της πλευρά και, στὰ δύο πρῶτα ἀγγεῖα, οἱ στικτοὶ ρόδακες. Πρέπει ἀκόμα νὰ ἀναφερθεῖ ἡ τάση τοῦ ζωγράφου γιὰ «παραγέμισμα» τοῦ χώρου γύρω από τις προτομές ἢ γενικὰ τις μορφές με παραπληρωματικά, καθὼς και ἡ σχεδίαση τῶν γυναικείων προτομῶν με χαμηλό, πλακωτὸ κρανίο, γωνιώδες περίγραμμα προσώπου, που ἀπολήγει σὲ έντονη διαγραφή τῆς μύτης, μεγάλα μάτια λοξὰ τοποθετημένα ὡς προς τὴ γραμμὴ τοῦ μετώπου και τονισμένα φρύδια, που ἐπαναλαμβάνουν τὸ τολμηρὸ ἐπάνω τόξο τοῦ ματιοῦ. Τέλος τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ, που ἔχει ἀπόχρωση προς τὸ ἰώδες και τὸ ὄχι καλῆς ποιότητος γάνωμα, εἶναι κοινὰ σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ ἀγγεῖα τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ ἓνα ζωγράφο.

Συγγενική με τὰ έννέα αὐτὰ ἀγγεῖα και πιθανότατα τοῦ ἴδιου ζωγράφου εἶναι ἡ

10 - (25) 'Υδρία 1350, ύψ. σωζ. 0.242 μ. (εικ. 21).

Σχῆμα λαιμοῦ όπως στην ὕδρία (24). Σῶμα σχεδὸν ὠοειδὲς με πεσμένο ὄμο και ἐλαφρότερες ἀναλογίες από όσο στις προηγούμενες (17 - 19). Στο λαιμό πλατιά ζώνη με τμήματα διάγρμμου μαιάνδρου και ἀπὸ κάτω σειρά τελειῶν· στον ὄμο, στην κύρια ὄψη δύο ἀντιθετικές προτομές με ένδυμα δικτυωτὸ και ἀνάμεσα μεγάλο σύνθετο κόσμημα ἀπὸ ὀριζόντια σιγμοειδῆ ἑλικά με πολύφυλλα ἀνθέμια· πίσω ἀπὸ κάθε προτομή αἶγαρος που βόσκει και κάθετη ζώνη με τελείες. Στην κοιλιά, Α: δύο ἄλογα προς τὰ δεξιά με τὸ κεφάλι σὲ περιγραφή, Β: λιοντάρι καταδιώκει αἶγαρο (:): στο κάτω μέρος τοῦ σώματος ζώνη διπλῆς θηλειᾶς, σὲ βάση ἀκτινωτό.

Τὸ ἀγγεῖο αὐτὸ συνδέεται μὲ τὰ προηγούμενα ἐξαιτίας τῆς μεγάλης ὁμοιότητος ποὺ παρουσιάζουν οἱ προτομὲς τοῦ ὄμου μὲ τὶς ἀντίστοιχες στὰ ἄλλα ἀγγεῖα· κοινὸ ἐπίσης στοιχεῖο εἶναι τὸ λεπτὸ χεῖλος, στὸ ὁποῖο ἀπολήγει ὁ κύλινδρος τοῦ λαιμοῦ ποὺ εἶναι σὰν κάλυκας· τέλος ἡ ὑφή καὶ ἡ ἀπόχρωση τοῦ πηλοῦ καὶ τοῦ γανώματος. Τὰ ὑπόλοιπα ὅμως στοιχεῖα τῆς διακόσμησης ὁδηγοῦν στὶς πρώιμες ομάδες τῶν ζωγράφων τοῦ πλοχμοῦ καὶ ἰδιαίτερα τῶν ἀγγείων Bc 18 - 21: ὁ διάγραμμα μαίανδρος ὡς κύρια διακόσμηση τοῦ λαιμοῦ, ἡ ζώνη τῆς διπλῆς θηλειᾶς ὡς δευτερεύουσα ζώνη στὸ κάτω μέρος τοῦ ἀγγείου, τὸ δικτυωτὸ ἔνδυμα τῆς προτομῆς, ἡ χρῆση τῶν δύο προτομῶν γιὰ διακόσμηση ἑνὸς τμήματος τοῦ σώματος (τοῦ ὄμου ἐδῶ, τῆς ὀπίσθιας ὀψης τῆς κοιλιᾶς στὴν ὕδρια Bc 20) καὶ ὄχι τοῦ λαιμοῦ, ὅπως ἔχει εἰσαχθεῖ ἀπὸ τὸν ζωγράφο τοῦ πλοχμοῦ. Τέλος ἡ ζωφόρος μὲ τὴ σειρὰ τῶν ζώων στὴν κύρια ζώνη τῆς κοιλιᾶς ἀποτελεῖ ἀνάπλαση παλιότερων παραστάσεων, ὅπως αὐτὲς ποὺ διακοσμοῦν τὰ ἀγγεῖα Ad. Πρέπει ἀκόμα νὰ σημειωθεῖ ἡ ἔλλειψη παραπληρωματικῶν καὶ ἡ ἐλαφρότητα τοῦ συνόλου παραστάσεων καὶ διακόσμησης σὲ σχέση μὲ τὴν ἐπιφάνεια, ποὺ δημιουργεῖ ἐντύπωση ἀνάλογη μὲ αὐτὴν τῶν ἀγγείων Bc 18 - 21. Οἱ ὁμοιότητες αὐτὲς ἐνισχύουν τὰ στοιχεῖα, ποὺ ὁδηγοῦν στὴν ἔνταξη τῆς ομάδας Bc 18 - 21 στὴν κατηγορία τῶν μηλιακῶν, γιὰ τὴν ὁποία μιλήσαμε ἤδη παραπάνω.

Ὁμοιότητα ἐπίσης μὲ τὶς προτομὲς τῆς τελευταίας αὐτῆς ὕδριας παρουσιάζει καὶ τὸ κεφάλι τῆς σφίγγας σὲ ἓνα ἀκόμα ἀγγεῖο. Εἶναι ὁ

11 - (26) Ἀ μ φ ο ρ έ α ς 1347, ὕψ. σωζ. 0.16 μ. (ἐπάνω μέρος) (εἰκ. 22).

Λαιμὸς καὶ χεῖλος, σχεδὸν ὅπως τῆς προηγούμενης ὕδριας, ὅμως πεσμένος. Σῴζεται στὴν ὀψη A τοῦ λαιμοῦ μεγάλος διπλὸς φυλλόσχημος ρόδακας. Στὸν ὄμο, A: σφίγγα πρὸς τὰ ἀριστερά· σῴζεται μόνο τὸ κεφάλι ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ ὁποῖου ξεκινᾷ διπλὴ ἑλικὰ· B: ἄλογο πρὸς τὰ δεξιὰ (σῴζεται μόνο τμήμα ἀπὸ τὰ ὀπίσθια).

Ἐνα ἀπὸ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῶν ἀγγείων τῆς ομάδας IV εἶναι ὅτι στὶς διακοσμητικὲς ζῶνες τοὺς παρουσιάζεται ἡ σύνθεση τῆς ὀριζόντιας σιγμοειδοῦς ἑλικας μὲ φύλλα, ποὺ ἐμφανίζεται καὶ στὰ ἐξῆς δύο ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν ἔχουν τεχνοτροπικὴ σχέση μὲ τὸν ζωγράφο τῆς γενειοφόρου προτομῆς:

1 - (27) Ἀ μ φ ο ρ έ α ς 636, ὕψ. 0.342 μ. (εἰκ. 23).

Χεῖλος πλατὺ κυκλικῆς τομῆς, λαιμὸς κυλινδρικός, ὄχι πολὺ ἀναπτυγμένος, ὅμως τονισμένος καὶ στενὴ βάση, σῶμα μὲ ἔνταση πρὸς τὰ ἐπάνω. Στὸ λαιμὸ ἀπὸ μία μετόπη σὲ κάθε ὀψη, A: ἄρμα μὲ δύο ἄλογα πρὸς τὰ δεξιὰ· γενειοφόρος ἡνίοχος καὶ δίπλα του γυναικεῖα μορφή τῆς ὁποίας σῴζεται μόνο τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ κεφαλοῦ, B: ζευγὸς ὀρθίων σιγμοειδῶν ἐλίκων μὲ φύλλα. Στὸν ὄμο στενὴ ζώνη μὲ καρποὺς ροδιᾶς καὶ κάτω στὴν ὀψη A, ἀδιάγνωστη κόσμηση, στὴ B, σειρά μὲ ζεύγη ἐλίκων στραμμένων πρὸς τὰ ἔξω ποὺ βγαίνουν ἀπὸ τριγωνικὴ δικτυωτὴ βάση. Στὴν κοιλιὰ στενὴ ζώνη πλοχμοῦ, ὅπως ἀκριβῶς στὴν ὕδρια (19) καὶ κάτω ἄλλη ζώνη πλατιά: A, δύο λιοντάρια, ποὺ βαδίζουν ἀντίθετα καὶ ἐπιτίθενται σὲ ταῦρο ποὺ βόσκει στραμμένος πρὸς τὰ δεξιὰ, B: δύο μεγάλες ὀριζόντιες σιγμοειδεῖς ἑλικες μὲ φύλλα καὶ ρομβοειδῆ δικτυωτά. Στὸ κάτω μέρος δύο ζῶνες· στὴν ἐπάνω σειρά ἐλίκων μὲ σταυροὺς στὰ διάκενα καὶ στὴν κάτω γλωσσωτὰ μὲ ἐναλλασσόμενους πυρῆνες (ἰώδεις ἢ μὲ σειρά τελειῶν).

2 - (28) Ὑ δ ρ ί α 567, ὕψ. 0.342 (εἰκ. 24).

Χεῖλος πιὸ κυρτὸ ἀπὸ ὅσο στὸ προηγούμενο ἀγγεῖο, λαιμὸς στενότερος καὶ πιὸ ἀναπτυγμένος, σῶμα ἀπίσχημο συμπεσμένο, μὲ χαμηλότερο ὄμο καὶ στενὴ βάση. Στὸ λαιμὸ σειρά ὀρθίων διπλῶν ἐλίκων μὲ ρομβοειδῆ δικτυωτά· στὸν ὄμο κάλυκες μὲ φύλλα ποὺ συνδέονται μὲ πλοχμὸ μίσχων· στὴν κοιλιὰ, A: σιγμοειδεῖς ἑλικες ὀριζόντιες ὅπως στὴν ὀψη B τοῦ προηγούμενου

άμφορέα, με τη διαφορά ότι τα φύλλα είναι δικτυωτά και στην άριστερή άκρη που σώζεται, ή ζώνη πλαϊσιώνεται από πλατιά στήλη επάλληλων τεθλασμένων. Β: ζεύγη δρθίων αντιθετικών έλικων που συνδέονται με ρομβοειδή δικτυωτά· στη βάση γλωσσωτό που τα στοιχεία του έναλλάσσονται (δύο σε περιγραφή και ένα με γάνωμα).

Κοινό στοιχείο στα δύο αυτά άγγεϊα είναι και ή έναλλαγή των γλωσσωτών σε περιγραφή και σκιαγραφία, που περιβάλλουν τη βάση και ή εμφάνιση όριζόντιας σιγμοειδούς έλικας σε πλατιά ζώνη.

V. Ἡ ὁμάδα τοῦ ἱππέα

1 - (29) Ἀμφορέας 605, ὕψ. σωζ. 0.35 μ. (εἰκ. 25).

Δέν έχει συμπληρωθεῖ τό ἐπάνω μέρος τοῦ λαιμοῦ. Λαιμός κυλινδρικός πού, ὅπως φαίνεται, στένευε ἀπό τή βάση πρὸς τὰ ἐπάνω, σώμα ὠοειδές. Στό λαιμό, Α - Β: ζεύγος δρθίων σιγμοειδῶν με φύλλα καὶ δικτυωτό ρομβοειδές. Στόν ὄμο ἐπάνω στενή ζώνη γλωσσωτοῦ στήν ὄψη Α καὶ ὁμόρροπων γωνιῶν στή Β· κάτω σέ ὅλη σχεδόν τήν ἐπιφάνεια τοῦ ὄμου καὶ τῆς κοιλιᾶς στήν ὄψη Α: ἱππέας πού ὁδηγεῖ δύο ἄλογα, στή Β: δύο ἀντιθετικά ἄλογα καὶ ἀνάμεσα ἐλικοσχημο κόσμημα παρόμοιο με τοῦ λαιμοῦ, ἀλλά ἀντιστραμμένο. Στό κάτω μέρος πλατιά ζώνη με ζεύγη έλικων καὶ ρομβοειδή δικτυωτά, στή βάση ἀκτινωτό. Ἀπό τὰ παραπληρωματικά κυριαρχεῖ ἓνας μεγάλος φυλλόσχημος ρόδακας πίσω ἀπό τόν ἱππέα τῆς ὄψης Α.

2 - (30) Ὑδρία 616, ὕψ. σωζ. 0.33 μ. (εἰκ. 26).

Ἀνασυγκροτήθηκε ἀπό λίγα κομμάτια χωρὶς νά συμπληρωθεῖ τό χεῖλος. Σῶμα ὠοειδές, βάση στενή. Διακοσμητικό σύστημα ὁμοιο με τοῦ προηγούμενου άγγείου. Στό λαιμό ζεύγη δρθίων ἀντιθετικών έλικων με ρομβοειδή δικτυωτά: στόν ὄμο στενή ζώνη γλωσσωτοῦ καὶ κάτω στήν κύρια ὄψη σέ ὅλο τό ὕψος τοῦ ἐπάνω μέρους καὶ στόν ὄμο δύο ἀντιθετικοὶ ἱππεῖς, ἀπό τοὺς ὁποίους σώζονται ἐλάχιστα τμήματα. Στό κάτω μέρος ζώνη με ἄλυσίδα ἀνοικτῶν καλύκων πού συνδέονται με έλικες καὶ δικτυωτό, στή βάση ἀκτινωτό.

3 - (31) Ὑδρία 615, ὕψ. 0.35 μ. (εἰκ. 27).

Ἀνασυγκροτήθηκε ἀπό ἐλάχιστα κομμάτια. Σχήμα καὶ διακοσμητικό σύστημα ὅπως στά δύο προηγούμενα. Στήν κοιλιᾷ, Α: σώζεται μικρὸ τμήμα με κεφάλια δύο ἀντιθετικῶν ἁλόγων καὶ νεαρή μορφή πιθανότατα ἐφήβου πρὸς τὰ δεξιά, πού κρατᾷ τὰ ἦνία τῶν ἁλόγων, Β: δύο μεγάλες έλικες πού ἔχουν ἀνάμεσά τους πολύφυλλο ἄνθος με δικτυωτό πυρήνα. Κάτω ζώνη με έλικες σιγμοειδεῖς, φύλλα καὶ δικτυωτά, στή βάση ἀκτινωτό με πολύφυλλα ἀνθέμια καὶ δικτυωτό πυρήνα καὶ φύλλα.

4 - (32) Ὑδρία 617, ὕψ. σωζ. 0.285 μ. (εἰκ. 28).

Ἀνασυγκροτήθηκε ἀπό λίγα κομμάτια χωρὶς νά συμπληρωθεῖ τό ἐπάνω μέρος τοῦ λαιμοῦ καὶ τό χεῖλος. Τό σχῆμα παρόμοιο με τοῦ ἁμφορέα (29). Τό διακοσμητικό σύστημα ὅπως στά προηγούμενα. Στό λαιμό ἐλικοσχημα κοσμήματα ὅπως περίπου στόν ἁμφορέα (29). Στόν ὄμο στενή ζώνη γλωσσωτοῦ καὶ στήν κοιλιᾷ, Α: παράσταση ὅπως στήν ὄψη Β τοῦ ἁμφορέα (29), Β: διακόσμηση ὅπως στήν ἀντίστοιχη ὄψη τῆς ὕδριας (31). Στό κάτω μέρος ζώνη με γλωσσωτά καὶ γύρω στή βάση ἀκτινωτό καὶ φύλλα ὅπως στή βάση τῆς ὕδριας (31).

5 - (33) Ἀμφορέας 1345, ὕψ. σωζ. 0.355 μ. (εἰκ. 29).

Λείπει τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ άγγείου καὶ δέν συμπληρώθηκε τό ἐπάνω μέρος τοῦ λαιμοῦ καὶ τό χεῖλος. Στό λαιμό σώζονται μόνο τὰ δικτυωτά πλαίσια τῶν μετοπῶν. Στόν ὄμο, Α: σφίγγα πρὸς τὰ δεξιά (στό ἀριστερὸ μέρος τῆς ὄψης), Β: μεγάλοι ἀντιστραμμένοι κάλυκες ἀνθῶν πού συνδέουν έλικες με δικτυωτά τρίγωνα καὶ φύλλα· στήν κοιλιᾷ σώζεται μόνο ἓνα μεγάλο ζεύγος ἀντίρροπων έλικων με δικτυωτό πού ἀπολήγει ἐπάνω σέ φύλλα. Κάτω στενή ζώνη ὁμόρροπων

γωνιών και στη βάση άλλη πλατύτερη με παραλλαγή της διακόσμησης του ὤμου στην ὄψη Β και τοὺς κάλυκες πρὸς τὰ ἐπάνω.

6 - (34) Ἀμφορέας 1379, ὕψ. σωζ. 0.178 (ἐπάνω μέρος) (εἰκ. 30).

Ἀνασυγκροτήθηκε ἀπὸ πολὺ λίγα κομμάτια. Λαιμὸς πλατὺς καὶ κυλινδρικός. Σὲ ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τῆς κάθε ὄψης, Α: σφίγγα μισοκαθισμένη πρὸς τὰ δεξιὰ, Β: ἄλογο ποὺ βαδίζει πρὸς τὰ δεξιὰ.

7 - (35) Ὑδρία 623, ὕψ. 0.34 μ. (εἰκ. 31).

Χεῖλος κυρτό, λαιμὸς κυλινδρικός, σῶμα συμπίεσμένο μὲ τὴ μεγάλη διάμετρο στὸ ὕψος τῶν ὀριζόντιων λαβῶν, στενὴ βάση ποὺ ἀπλώνεται πρὸς τὰ ἔξω. Στὸ λαιμὸ διακόσμηση ὅπως περίπου στὴν ὕδρια (32). Στὸν ὄμο στενὴ ζώνη μὲ τρίφυλλα. Στὴν κοιλιά, Α: δύο φτερωτὰ ἄλογα ἀντιθετικά, Β: ἑλικες ὅπως στίς ἀντίστοιχες ὄψεις τῶν ἀγγείων (31) καὶ (32)· στὸ τμήμα τῶν ὀριζόντιων λαβῶν ἀπὸ μία μετόπη μὲ ζεύγη ἐλίκων καὶ σταγόνα ἀνάμεσά τους. Στὸ κάτω μέρος τῆς κοιλιάς ζώνη μὲ ζεύγη φύλλων ὅπως περίπου στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ ὤμου καὶ ἄλλη μὲ κοσμήματα ὅπως στὴν ἀντίστοιχη ζώνη τῆς ὕδριας (30) μὲ μικρὴ παραλλαγή. Στὴ βάση ἀκτινωτὸ καὶ στὸν δακτύλιο μεγάλες τελεῖες.

Τὰ ἀγγεῖα (29 - 33) εἶναι ἔργα τοῦ ἴδιου ζωγράφου, καθὼς δείχνουν τὸ σχῆμα, καθαρὰ ὡσειδές, μὲ χαμηλὸ λαιμὸ, ποὺ ἐντάσσεται στὸ γενικὸ περίγραμμα χωρὶς διαφοροποίηση, τὸ διακοσμητικὸ σύστημα καὶ τὰ θέματα μὲ τοὺς ἀσυνήθιστους συνδυασμούς, ποὺ σχηματίζουν ἄνθη λωτοῦ μὲ ἑλικες ἀνθεμίων καὶ τρίγωνα ἢ ἀκτίνες καὶ φύλλα στὴ βάση, καὶ τέλος ἡ ποιότητα τῆς σχεδιαστικῆς γραμμῆς καὶ ἡ τεχνικὴ κατασκευὴ (πηλὸς καὶ γάνωμα). Ὁ ζωγράφος προτιμᾷ τὶς παραστάσεις μὲ ἄλογα, ποὺ δεσπόζουν σὲ ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου. Ὅσο μπορεῖ κανεὶς νὰ κρίνει ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα μέρη ποὺ σώζονται, στὴν ἴδια ὁμάδα ἀνήκει καὶ ὁ λαιμὸς τοῦ ἀμφορέα 6, στὸν ὁποῖο παρατηρεῖται ἡ ἴδια τεχνικὴ ἐκτέλεση· σφίγγα στὴν ἴδια στάση ὑπάρχει στὸν ἀμφορέα (33). Ἡ ὕδρια (35) διαφέρει στὸ σχῆμα ἀπὸ τὰ προηγούμενα καὶ τὸ σχέδιο φαίνεται λιγότερο ἐπιμελημένο. Ὡστόσο ἡ ἐπανάληψη ὁμοίων διακοσμητικῶν θεμάτων στὸ λαιμὸ καὶ στὴ ζώνη τοῦ κάτω μέρους — ἄνθη λωτοῦ καὶ ἑλικες σὲ ἰδιότυπη σύνθεση ἐπίσης κάτω ἀπὸ τὴ λαβή — ποὺ δὲν ἐμφανίζονται ἄλλοι, ἢ παράσταση τῶν ἀντιθετικῶν ἀλόγων, ἢ ἀπόδοση τοῦ κεφαλιοῦ σὲ σκιαγραφία — ὑπάρχει καὶ στὴν ὕδρια (31) — ὁδηγοῦν στὸν ἴδιο κύκλο· ἴσως πρόκειται γιὰ ὕστερο, πὶο πρόχειρο ἔργο τοῦ ζωγράφου.

Μὲ τὴν ὁμάδα αὐτὴ μπορεῖ νὰ σχετισθεῖ μὲ μεγάλη πιθανότητα ἓνα ἄλλο ἀγγεῖο ἀπὸ τὸ Ἀρχηγέσιο τῆς Δήλου, ἢ

8 - (36) Ὑδρία Β 6872 τοῦ Μουσείου τῆς Δήλου, ὕψ. 0.305 μ.

Σχῆμα ἀρκετὰ ὁμοιο μὲ τῆς ὕδριας (35). Στὸ λαιμὸ τρεῖς μετόπες ποὺ χωρίζονται μεταξὺ τους μὲ κάθετη ζώνη δικτυωτοῦ. Στὴ μεσαία μετόπη τοῦ λαιμοῦ γυναικεία προτομὴ μὲ πόλο, πρὸς τὰ δεξιὰ· στίς πλάγιες ζεύγη ἐλίκων· στὸ ἐνιαῖο πεδίο τοῦ ὤμου καὶ τῆς κοιλιάς, Α: ἰππίας στεφανωμένος ὁδηγεῖ δύο ἄλογα πρὸς τὰ δεξιὰ· ἐπάνω ἀπὸ κάθε ὀριζόντια λαβὴ πουλὶ στραμμένο δεξιὰ ἢ ἀριστερὰ (λεπτομερέστερη περιγραφή βλ. RA 41/42, 1953, 32).

Στὸ ἀγγεῖο αὐτὸ ἡ ταυτότητα τοῦ θέματος (ἓνας ἰππίας ὁδηγεῖ πρὸς τὰ δεξιὰ ἓνα ζεύγος ἀλόγων στὴν ἴδια πλατιὰ ζώνη ὤμου - κοιλιάς) καὶ ἡ ἀδρότητα στὴν ἐκτέλεση τῆς μεγαλόγραμμης παράστασης θυμίζουν τὸν ἀμφορέα (29). Μεγάλῃ ὁμοιότητά παρατηρεῖται ἐπίσης καὶ στὴ διαγραφὴ τοῦ προσώπου τῆς γυναικείας προτομῆς τῆς ὕδριας αὐτῆς σὲ σύγκριση μὲ τὸν ἰππία τοῦ ἀμφορέα (29) (σχῆμα ματιῶν, περίγραμμα προσώπου). Ἐπίσης ὁ μέγας φυλλόσχημος ρόδακας ποὺ γεμίζει τὸ χῶρο πίσω ἀπὸ τὸν ἰππία τοῦ ἀμφορέα (29) ἐπαναλαμβάνει

νεται λίγο πιό σύνθετος στὸν ἀντίστοιχο χῶρο, ἀλλὰ ἐμπρὸς ἀπὸ τὸν ἰπέα στὴν ὕδρια αὐτή. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά πάλι εἶναι ὅμοιες κατὰ τὸ σχῆμα ἡ ὕδρια τῆς Δήλου (36) καὶ ἡ ὕδρια (35). Ἴσως ἡ παράδοση τοῦ ἐργαστηρίου ἐξακολουθεῖ νὰ ἐπιζεῖ σὲ νεώτερη ἐποχή, ὅταν μὲ τὴν ἐπίδραση τῶν πρωτοκορινθιακῶν ἔχει εἰσαχθεῖ ἡ ἀπόδοση τοῦ κεφαλοῦ τῶν ἀνδρικῶν μορφῶν σὲ σκιαγραφία.

VI. Ἡ ὁμάδα τῶν ἀντιθετικῶν ἀλόγων

Στὴν ὁμάδα αὐτὴ περιλαμβάνονται τὰ ἀκόλουθα ἀγγεῖα ποὺ συνδέονται μεταξύ τους θεματικά καὶ τεχνοτροπικά:

1 – (37) Ἀμφορέας 1385, ὕψ. 0.39 μ. (εἰκ. 33 – 34).

Λαιμός ἀναπτυγμένος, σῶμα ἀπίοσχημο, βάση στενή. Στὸν λαιμό, A: ἔξι κάθετες ζῶνες, τρεῖς μὲ ὁμόρροπες γωνίες, ποὺ ἐναλλάσσονται μὲ διάγραμμα μαῖανδρο στὸ μέσο, καὶ δύο ζῶνες ὁμόκεντρων κυκλίσκων καὶ δικτυωτῶν ρομβοειδῶν στὰ πλάγια, B: ὄρθιες σιγμοειδεῖς ἑλικες μὲ δικτυωτὰ καὶ πολύφυλλο ἀνθέμιο στὴ δεξιὰ ἀπόληξη· στὸ διάκενο κάτω ἀπὸ τὴν ἐπάνω ἐκφυση τῶν λαβῶν δύο ἐπάλληλοι δικτυωτοὶ ρόμβοι μὲ δύο κυκλίσκους στὶς δύο πλευρὲς τοῦ σημείου ὅπου συνδέονται. Στὸν ὅμο στενὴ ζώνη μὲ καρποὺς ροδιάς καὶ ἄλλη πλατύτερη μὲ καλυκόςχημες ἑλικες καὶ φύλλα. Κάτω ἄλλη στενὴ ζώνη μὲ τελείες καὶ στὴν κοιλιά, A: δύο ἀντιθετικά ἄλογα καὶ ἀνάμεσά τους σύνθετο κόσμημα ἀπὸ ζεύγος ὄρθιων σιγμοειδῶν ἐλίκων μὲ δικτυωτὸ καὶ κάλυκες ἀνθέων ἐπάνω καὶ στὰ πλάγια, καὶ φύλλα πρὸς τὰ κάτω· ἐπάνω ἀπὸ τὶς ράχες τῶν ἀλόγων φυλλόσχημος ρόδακας ἀνάμεσα σὲ στήλες ἐπάλληλων τεθλασμένων γραμμῶν, ποὺ κοσμοῦν ἐπίσης τὴν ἐπιφάνεια ἀνάμεσα στὰ σκέλη, B: λιοντάρι πρὸς τὰ ἀριστερὰ βαδίζει ἐναντίον ταύρου ποὺ ἔρχεται ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά· καὶ ἐδῶ στήλες ἐπάλληλων τεθλασμένων γραμμῶν καὶ φυλλόσχημος ρόδακας, ὅπως περίπου στὴν ὄψη A· κάτω ἀπὸ τὶς λαβές, ἀνάμεσα σὲ κάθετες ζῶνες δικτυωτοῦ, ζεύγος ἀντίκων ὄρθιων ἐλίκων μὲ δικτυωτὰ καὶ τρίφυλλα ἀνθέμια. Στὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος ζώνη κυκλίσκων ὅπως στὴν ὄψη A τοῦ λαιμοῦ, ἀλλὰ σὲ ὀριζόντια διάταξη καὶ ἄλλη ζώνη πλατιά μὲ ζεύγη ἐλίκων καὶ ρομβοειδῆ δικτυωτὰ· οἱ ἑλικες κάθε ζεύγους συνδέονται μὲ τοξωτὸ στέλεχος ποὺ σχηματίζει ἓνα εἶδος, γωνίας ἔτσι, ὥστε μὲ τὴν συστροφή τῶν ἐλίκων πρὸς τὰ κάτω καὶ τὴν ἀπόληξη σὲ τρίφυλλο ἀνθέμιο δίνεται ἡ ἐντύπωση ἐνὸς καρδιόσχημου κοσμήματος.

2 – (38) Ἀμφορέας 565, ὕψ. 0.352 μ. (εἰκ. 32).

Λαιμός χαμηλότερος καὶ πλατύτερος ἀπὸ τοῦ προηγούμενου, σῶμα ἀπίοσχημο. Διακοσμητικὸ σύστημα ὅπως στὸ προηγούμενο. Στὸ λαιμό, A: δύο ἀντιθετικὲς γυναικεῖες προτομές ποὺ χειρονομοῦν μὲ μισοῦψωμένα τὰ χέρια τους, τὸ δεξιὸ καὶ τὸ ἀριστερὸ ἀντίστοιχα, B: ὄρθιες σιγμοειδεῖς ἑλικες μὲ δικτυωτὰ καὶ ἄνθη· στὸ χῶρο κάτω ἀπὸ τὴν ἐπάνω ἐκφυση τῶν λαβῶν ὄρθια σιγμοειδῆς ἑλικά μὲ κυκλίσκους στὰ πλάγια. Στὸν ὅμο στενὴ ζώνη μὲ γλωσσωτὰ καὶ ἄλλη πλατύτερη ὅπου, A: σώζονται μόνο παραπληρωματικά, B: ζεύγη ἐλίκων καὶ φύλλα. Ἀκολουθεῖ στενὴ ζώνη σιγμοειδῶν καὶ στὴν πλατιά ζώνη τῆς κοιλιάς, A: ἡ παράσταση τῆς ἀντίστοιχης ὄψης τοῦ προηγούμενου ἀμφορέα μὲ μικρὴ παραλλαγή (π.χ. πολύφυλλα ἀνθέμια στὴ θέση τῶν καλύκων τοῦ μεσαίου κοσμήματος, μαιανδρικός σταυρὸς στὴ θέση τοῦ ρόδακα ἐπάνω ἀπὸ τὴ ράχη τῶν ἀλόγων), B: λιοντάρι πρὸς τὰ δεξιὰ ἀνάμεσα σὲ ζεύγη καλυκόςχημων ἐλίκων μὲ δικτυωτὸ. Κάτω ἀπὸ τὶς λαβὲς μετόπη μὲ ὑδρόβιο ποὺ στρέφεται πρὸς τὴν ὄψη B· οἱ μετόπες αὐτὲς χωρίζονται στὰ πλάγια μὲ κάθετες ζῶνες δικτυωτοῦ καὶ τελειῶν. Στὸ κάτω μέρος γραμμικὸς μαῖανδρος καὶ στὴ βάση πλατιά ζώνη ἐλίκων μὲ φύλλα, ὅπως στὸν ὅμο, ἀλλὰ ἀντιστραμμένων.

3 – (39) Ἀμφορέας 1288, ὕψ. 0.39 μ. (εἰκ. 35).

Σχῆμα παρόμοιο μὲ τοῦ προηγούμενου, ἀλλὰ πλησιέστερο πρὸς τοῦ ἀμφορέα (37), ὅπως εἶναι καὶ ὁ λαιμός. Διακοσμητικὸ σύστημα ὅπως στὸ προηγούμενο. Στὸ λαιμό, A: τριμερὲς δια-

κόσμησις σὲ ὀριζόντιες ζώνες ποὺ ὀρίζονται στὰ πλάγια μὲ κάθετη ζώνη δικτυωτοῦ: ζεύγος ὁμόκεντρων κύκλων μὲ δικτυωτά, ὅπως στὸν ἀμφορέα (37), μικρὲς μετόπες μὲ δύο ἐνᾶλληλα ὀρθογώνια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἐσωτερικὸ μαῦρο, καὶ μεγάλος κάλυκας μὲ ἑλικες πρὸς τὰ κάτω· B: ζεύγος ὀρθίων ἐλίκων μὲ ρομβοειδῆ δικτυωτά. Στὸ χῶρο κάτω ἀπὸ τὴν ἐπάνω ἐκφυση τῶν λαβῶν χιαστὲς γραμμὲς μὲ τελεῖες στὰ κενά. Στὸν ὅμο στενὴ ζώνη μὲ καρποὺς ροδιᾶς καὶ ἄλλη πλατύτερη, ὅπως ἀντίστοιχα στὸν ἀμφορέα (37)· κάτω στενὴ ζώνη μὲ σιγμοειδῆ. Στὴν κοιλιά, A: ἀριστερὰ λιοντάρι καὶ δεξιὰ κάπρος ποὺ βαδίζουν ἀντιθετικά· B: δύο ὑδρόβια πουλιά πρὸς τὰ δεξιὰ ἀνάμεσα σὲ ὁμάδες ἀπὸ ζεύγη καλυκώσεων ἐλίκων. Ἀκολουθεῖ ζώνη γραμμικοῦ μαιάνδρου καὶ στὴ βάση ζεύγη ἐλίκων μὲ φύλλα ὅπως στοὺς προηγούμενους ἀμφορεῖς.

4 - (40) Ὑδρία 543, ὕψ. 0.326 μ. (εἰκ. 36).

Λαίμὸς κοντύτερος, σῶμα σφαιρικότερο. Διακοσμητικὸ σύστημα ὅπως στὰ προηγούμενα ἀγγεῖα. Στὸ λαιμὸ τριμερὴς διακόσμησις ἀπὸ δύο πλατιῆς μετόπες στὰ πλάγια καὶ μιὰ στενὴ στὸ μέσο· στὴ μεσαία δύο ἐπᾶλληλα λυρόσχημα κοσμήματα καὶ στίς πλάγιες ζεύγος καλυκώσεων ἐλίκων μὲ δικτυωτά, φύλλα καὶ πέταλα ἄνθους· στὸ πεδίο κάτω ἀπὸ τὴν ἐπάνω ἐκφυση τῆς κάθετης λαβῆς ὀρθία ἑλικά ὅπως καὶ στὸ ἀγγεῖο (38). Στὸν ὅμο στενὴ ζώνη μὲ καρποὺς ροδιᾶς καί, χαμηλότερα, ζεύγη ἐλίκων ὅπως στὸ ἀντίστοιχο τμήμα τῶν προηγούμενων ἀγγείων· στὴν κύρια ὄψη ἡ σειρὰ τῶν ἐλίκων διακόπτεται ἀπὸ παράστασις λαγοῦ πρὸς τὰ δεξιὰ μὲ στικτὸ σῶμα· ἀκολουθεῖ στενὴ ζώνη ζητοειδῶν. Στὴν κοιλιά, A: δύο ζῶα ποὺ βαδίζουν ἀντιθετικά (τὸ δεξιὸ εἶναι ἴσως ἄλογο) καὶ ἔχουν ἀνάμεσά τους φυλλόσχημο ρόδακα, B: τριπλὴ κυματοειδὴς γραμμὴ μὲ ἀνισομεγέθεις κάλυκες, ζώνη ὁμόροπων γωνιῶν καὶ σειρὰ κύκλων. Στὸ χῶρο ἐπάνω καὶ κάτω ἀπὸ τίς ὀριζόντιες λαβὲς ἀπὸ δύο ἑλικες στραμμένες πρὸς τὰ ἔξω· ἀνάμεσά τους τρίγωνο (κάτω) καὶ ἐπιμηκυμένο φύλλο (ἐπάνω). Ἀκολουθεῖ ζώνη γραμμικοῦ μαιάνδρου καὶ πλατύτερη ζώνη μὲ τίς ἴδιες ἑλικες τοῦ ὅμου ἀντιστραμμένες ὅπως καὶ στὰ δύο προηγούμενα ἀγγεῖα.

Ὅλοι οἱ ἀμφορεῖς ἔχουν στὸ χεῖλος σειρὰ ὁμόροπων γωνιῶν πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ ζεύγη μεγάλων ἐλίκων στὴ βάση. Οἱ ἀμφορεῖς (37 - 39) τουλάχιστον εἶναι βέβαια ἔργα τοῦ ἴδιου ζωγράφου, καθὼς δείχνει ἡ μικρογραφικὴ θὰ ἔλεγε κανεῖς τεχνοτροπία στὴν ἀπόδοση τῶν μορφῶν καὶ ὁ συνδυασμὸς κοινῶν στοιχείων, ποὺ μολονότι δὲν ἐμφανίζονται συγκεντρωμένα καὶ στοὺς τρεῖς, ὁδηγοῦν ὅμως ἀπὸ τὸν ἕνα στὸν ἄλλο: α) ἡ σύνθεσις τῶν ἀντιθετικῶν ἀλόγων, μὲ τὸ μεγάλο λυρόσχημο κόσμημα ἀνάμεσα, στοὺς δύο πρώτους, β) ὁ τύπος τῶν ἀλόγων μὲ τὸ ἐπιμηκυμένο λεπτὸ σῶμα, τὴν πλούσια φλογόσχημη χαίτη καὶ ὁ τρόπος ποὺ σχεδιάζεται τὸ ρύγχος, γ) ὁ τονισμὸς τῶν ἐλικωτῶν κοσμημάτων, ποὺ κυριαρχοῦν στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου καὶ μερικὲς φορὲς μοιάζουν νὰ «πνίγουν» τὴν παράστασις τῶν ζώων, τὸ λιοντάρι στὸν ἀμφορέα (37), τὰ δύο ὑδρόβια πουλιά στὸν (39), δ) ἡ ὁμοιότητα στὴν παράστασις τῶν λιονταριῶν, ἰδίως στοὺς ἀμφορεῖς (38) καὶ (39) μὲ τὴ φλογόσχημη χαίτη, ε) ἡ ἀνάλυσις τῆς ἐπιφάνειας τοῦ λαιμοῦ σὲ μικρότερα διακοσμητικὰ πεδία στοὺς ἀμφορεῖς (37) καὶ (39), στ) τὸ σχέδιο τοῦ ἄνθους ποὺ παρεμβάλλεται στίς ἑλικες τοῦ λυρόσχημου κοσμήματος στὸν ἀμφορέα (37) καὶ στίς ἑλικες τοῦ λαιμοῦ στὸν ἀμφορέα (38), ζ) ἡ σύνδεσις τῶν ὀρθίων ζευγῶν ἐλίκων στοὺς ἀμφορεῖς (37) καὶ (38) μὲ εὐθεία γραμμὴ, ὅπως στὰ ἀρχαῖα ἰωνικὰ κιονόκρανα. Στὴν ὑδρία (40) συναντοῦμε πάλι τὴ διαίρεσις τῆς ἐπιφάνειας σὲ διακοσμητικὰ πεδία, αὐτὴ τὴ φορὰ στὴ ζώνη τῶν ὀριζόντιων λαβῶν, τὰ ἴδια θέματα στίς στενὲς ζώνες — καρποὶ ροδιᾶς, ζητοειδῆ, γραμμικὸς μαιάνδρος — τὴν παρεμβολὴ μορφῆς ζώου, ὅπως ὁ λαγὸς ἀνάμεσα στίς ἑλικες τοῦ ὅμου. Ἡ ἰδιόμορφη σύνθεσις τῶν ἀντιστραμμένων καλύκων μὲ κόμβο στὴ βάση καὶ ἐλικοειδεῖς μίσχους θυμίζει τὸν τύπο τοῦ ἄνθους στὸν ἀμφορέα (39).

Στην ίδια ομάδα εντάσσεται επίσης ή

5 - (41) 'Υδρία Β 5808 Δήλου, ύψ. 0.375 μ., που βρέθηκε στο ιερό του Δία στον Κύνθο, Délos XI (1928) 58 (εικ. 49).

Λαιμός στενότερος από όσο στα άλλα αγγεία, σώμα σχεδόν σφαιρικό με τονισμένη τη μεγάλη διάμετρο στο μέσο του σώματος. Διακοσμητικό σύστημα όπως στην προηγούμενη ύδρια (40). Στο λαιμό τρεις μετόπες όπως στον αμφορέα (37) με τη διαφορά ότι η μεσαία είναι στενότερη: έχει κάθετο δικτυωτό μαϊάνδρο πλαισιωμένο με κάθετες στενές ζώνες ζητοειδών (στον αμφορέα (37) υπάρχουν ενάλληλες γωνίες). Στις πλάγιες μετόπες σειρά ελίκων με δικτυωτό. Στον ώμο ανάμεσα σε δύο στενές ζώνες καρπών ροδιάς και τελειών, ζεύγη ελίκων με δικτυωτά και φύλλα. Στην κοιλιά, Α: δύο αντιθετικά αλογα και επάνω από τη ράχη τους σταυρός μαιανδρικός, Β: λυρόσχημα· κάτω από τις οριζόντιες λαβές ζεύγη ελίκων με δικτυωτά· κάτω, ζώνη ελίκων κοσμημάτων και δεύτερη ζώνη όπως στα τέσσερα προηγούμενα παραδείγματα.

Και στην ύδρια αυτή επαναλαμβάνονται τα γνωστά στην ομάδα θέματα: α) των αντιθετικών αλόγων με φλογόσχημη χαιτή στην κύρια όψη σχεδιασμένων σε σχετικά μικρογραφική κλίμακα, συγκριτικά με τα μεγαλόγραμμα έλικωτά κοσμήματα διαφόρων τύπων, β) του κάθετου μαιάνδρου στη μεσαία από τις τρεις μετόπες του λαιμού, όπως στον αμφορέα (37), γ) του μαιανδρικού σταυρού επάνω από τη ράχη των αλόγων, όπως στον αμφορέα (38)· τέλος, παρατηρείται το ίδιο διακοσμητικό σύστημα με τον αμφορέα (37) στις ίδιες δευτερεύουσες ζώνες (καρπών ροδιάς και τελειών στις δύο απολήξεις του ώμου).

Στην ομάδα συμπεριλαμβάνεται επίσης και ή

6 - (42) 'Υδρία 564, ύψ. 0.307 μ. (εικ. 37).

Σχήμα αρκετά συγγενικό με το σχήμα του αμφορέα (38). Στο λαιμό ζεύγη ὀρθίων ελίκων με δικτυωτά και πολύφυλλο ανθέμιο στην ἄκρη. Στον ώμο στενή ζώνη με καρπούς ροδιάς και κάτω σειρά διπλών ελίκων με δικτυωτά και φύλλα. Ακολουθούν στενή ζώνη ζητοειδών και πλατιά ζώνη στην κοιλιά με Α: δύο αντιθετικά αλογα, από τα οποία σώζονται πολύ μικρά τμήματα, Β: ὀρθιες σιγμοειδείς έλικες· κάτω από τις οριζόντιες λαβές ζεύγος ελίκων με κάθετο στέλεχος. Στις κάτω ζώνες α) οριζόντιες σιγμοειδείς έλικες που εναλλάσσονται με ὁμόκεντρους κύκλους και συνδέουν δικτυωτά, β) ζεύγη ελίκων με δικτυωτά ρομβοειδή και τρίφυλλα ανθέμια.

Οί ὁμοιότητες που παρουσιάζονται και συνδέουν και την ύδρια αυτή με τα άλλα αγγεία της ομάδας είναι μεγάλες: ζεύγη ελίκων στο λαιμό, διακόσμηση του ὤμου με τρεις ὅμοιες ζώνες, όπως στα αγγεία (39) και (40), λυρόσχημα κοσμήματα στη Β ὀψη της κοιλιάς, όπως στις αντίστοιχες ὀψεις της ύδριας αυτής (42) και του λαιμού των αμφορέων (37 - 38), στο χείλος σειρά γωνιών προς τα ἄριστερά, όπως σε ὅλους τους αμφορείς της ομάδας, ὁμάδες κυκλίσκων στη μία από τις κάτω ζώνες, και το κυριότερο, τα δύο αντιθετικά αλογα στην κύρια ὀψη της κοιλιάς. Ίδιο είναι επίσης και το διακοσμητικό σύστημα· παρόλα αυτά ὅμως ή γενική ἐντύπωση είναι διαφορετική (λιγότερο λεπτό και ἄκριβες το σχέδιο, διαφορετικό ἄρκετά το σχήμα). Ὁδηγούμαστε λοιπόν σε ἓνα ἄλλο αγγειογράφο από το ίδιο ἐργαστήριο.

Ὅταν από τον αμφορέα (37) ρίξει κανείς μιὰ ματιά στο μεγάλο αμφορέα των αλόγων του Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολ. Μουσείου (ἀρ. 913)¹⁴³ προκαλεῖ ἐντύπωση ή ὁμοιότητα των παραστάσεων — αντιθετικά αλογα και ανάμεσα σύνθετο λυρόσχημο κόσμημα — και της διακόσμησης: επάνω από τη ράχη των αλόγων δύο στήλες τεθλασμένων και φυλλόσχημος ρόδακας και προς τα ἄκρα ὀρθια σπείρα με κυκλίσκους (Β ὀψη αμφορέα Ἐθνικοῦ Μουσείου), δικτυωτοὶ ρόμβοι ανάμεσα στα κεφάλια. Και στους δύο αμφορείς κάτω από την παράσταση ὑπάρχει ζώνη ὁμόκεντρων κύκλων με ρομβοειδή δικτυωτά· ἀνάλογη σύλληψη δείχνουν και τα ζεύγη των μεγάλων ελίκων στην τελευταία ζώνη προς τη βάση. Την τεχνοτροπική συγγένεια μαρτυροῦν ιδιαί-

τερα οί παραστάσεις τῶν ἀλόγων. Καὶ στὰ δύο ἀγγεῖα τὰ ἄλογα παρουσιάζουν τὴν ἴδια μορφολογικὴ ἀντίληψη: τὸ ἐλαφρὸ κυμάτισμα τοῦ εὐλύγιστου κορμοῦ, τὴ γεμάτη ζωὴ καὶ χάρη καμπύλη τοῦ στήθους· ὁμοίος εἶναι ἐπίσης καὶ ὁ τρόπος ποὺ σχεδιάζονται τὰ κεφάλια τῶν ἀλόγων, τὸ ρύγχος καὶ τὸ ἀνορθωμένο αὐτί¹⁴⁴. Τὴ φλογόσχημη χαίτη τοῦ ἀμφορέα τῆς Μυκόνου ἔχουν τὰ ἄλογα στὴν πίσω ὄψη τοῦ ἀμφορέα τῆς Ἀθήνας. Κοινὸ χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι ἀπὸ τὰ ἐμπρόσθια πόδια καὶ στοὺς δύο ἀμφορεῖς τὸ ἓνα προβάλλεται, ἐνῶ πιὸ συνηθισμένο σχῆμα εἶναι ὁ διασκελισμὸς νὰ δημιουργεῖται μετὰ τὴ φορὰ τοῦ ἐνὸς ποδιοῦ πρὸς τὰ πίσω¹⁴⁵. Τὰ τεχνοτροπικὰ αὐτὰ χαρακτηριστικὰ δὲν ἀποτελοῦν κοινὸ τύπο γιὰ τὴν ἐποχὴ ἢ τὴν κατηγορία· γιὰ νὰ γίνῃ φανερὸ ἀρκεῖ μιὰ πρόχειρὴ σύγκριση μετὰ τὰ ἄλογα τῶν δύο ἄλλων μηλιακῶν ἀμφορέων στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο. Ἀπὸ τὸν παραλληλισμὸ αὐτὸν προκύπτει νομίζω ὅτι ὁ ζωγράφος τῶν ἀντιθετικῶν ἀλόγων ταυτίζεται μετὰ τὸν δημιουργὸ τοῦ ἀμφορέα τῶν ἀλόγων τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Ὁ ἀμφορέας τῆς Ἀθήνας προβάλλει μετὰ μεγαλύτερες ἀξιώσεις, ἀλλὰ τέτοιες διαφορὲς ὑπάρχουν στὰ ἔργα καὶ ἄλλων ζωγράφων. Ἡ ἀπόσταση π.χ. ἀνάμεσα στὸν ἀττικὸ ἀμφορέα τοῦ Νέττου καὶ στὴν ὄλπη τῆς Δήλου¹⁴⁶ τοῦ ἰδιοῦ ζωγράφου δὲν εἶναι μικρότερη.

VII. Ἡ ὁμάδα τῶν σκύφων

Μιὰ ἰδιαίτερη ὁμάδα ἀποτελοῦν οἱ δύο σκύφοι:

1 - (43) Σκύφος 632, ὕψ. 0.123 μ., διάμ. χεῖλ. 0.215 μ. (εἰκ. 38).

Χεῖλος πρὸς τὰ ἔξω, τοιχώματα ποὺ κατεβαίνουν εὐθύγραμμα πρὸς τὴ στενὴ ἐπίπεδη βάση. Στὸ χεῖλος ἐξωτερικὰ τελεῖς ἀνάμεσα σὲ ἐπάλληλες ταινίες. Ἀνάμεσα στὶς λαβὲς πλατιά ζώνη μετὰ τριμερὴ διακόσμηση σὲ μετόπες· Α: στὴ μεσαία στενότερη μετόπη ἀσυνήθιστο κόσμημα ἀπὸ δικτυωτὸ ρόμβο στὴ μέση καὶ ἀπὸ μία σταγόνα στὴν ἐπάνω καὶ κάτω κορυφὴ του· στὸ σημεῖο τῆς σύνδεσης τῆς σταγόνας μετὰ τὸν ρόμβο δύο μικρὰ τοξύλια σχηματίζουν σὲ συνδυασμὸ μετὰ τὴ σταγόνα ἓνα εἶδος καρποῦ· στὶς πλάγιες μετόπες ἀπὸ ἓνα ζευγὸς ἐλίκων μετὰ κάθετο στέλεχος· Β: στὴ μεσαία μετόπη, δικτυωτὸς ρόμβος, στὶς πλάγιες ἐλικες ὅπως στὴν Α ὄψη. Στὸ κάτω μέρος γάνωμα.

2 - (44) Σκύφος 633, ὕψ. 0.126 μ., διάμ. χεῖλ. 0.20 μ. (εἰκ. 39).

Παρόμοιος ἀλλὰ μετὰ τοιχώματα ποὺ σχηματίζουν ἐλαφρὴ καμπύλη. Στὸ χεῖλος ἐπάλληλες ταινίες. Ἀνάμεσα στὶς λαβὲς δύο μετόπες σὲ κάθε ὄψη μετὰ τὴν ἴδια διακόσμηση: δεξιὰ ζευγὸς ἐλίκων ὅπως περὶ τοῦ στὶς πλάγιες μετόπες τοῦ προηγούμενου σκύφου· ἀριστερὰ ὀριζόντια σιγμοειδῆς ἔλικα μετὰ σταυροὺς στὰ διάκενα.

Τὸ σχῆμα αὐτὸ τῶν δύο σκύφων ἐμφανίζεται στὸν ὕστερο 8ο - πρῶμο 7ο αἰ.¹⁴⁷ καὶ στὸν κυκλαδικὸ χῶρο γνωρίζει μεγάλη διάδοση μετὰ τὴν ὑπογεωμετρικὴ γραμμικὴ διακόσμηση: μετόπες ἀπὸ πολλὰς κάθετες γραμμὲς ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες ὁμάδες κύκλων ἢ στικτοὶ ρόδακες¹⁴⁸. Μετὰ πλουσιότερη διακόσμηση καὶ παραστάσεις ζωικῶν μορφῶν ἐμφανίζεται στὴν ὁμάδα Ad¹⁴⁹, καὶ τὴν ἀνατολίζουσα ἐποχὴ συνεχίζεται στὴν ὁμάδα D¹⁵⁰ καὶ στὰ μηλιακά. Τὰ διακοσμητικὰ θέματα τῶν σκύφων, ὅπως καὶ οἱ παρόμοιοι συνδυασμοὶ σὲ ὀρισμένα πινάκια τῆς Δήλου, ἀποτελοῦν στοιχεῖα ποὺ μᾶς ἐνισχύουν, νομίζω, νὰ συμπεριλάβουμε στὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα καὶ τὰ ἀκόλουθα, γιὰ τὰ ὁποῖα ἔχει ἀμφισβητηθεῖ ἡ μηλιακὴ προέλευσις:¹⁵¹

1) τὰ «πρωτομηλιακὰ» ἀγγεῖα τῆς Δήλου Poulsen - Dugas 381 - 2, ἀρ. 51 - 53, εἰκ. 44 - 46.

2) τὴ φιάλη CV Providence 1 πίν. 4,2.

3) τὸ τμήμα καλύμματος, A. Fairbanks, Catalogue of Greek Vases, Boston I (1928) πίν. 34, ἀρ. 319,8.

Ἡ διακοσμητικὴ σύνθεση τῶν ομάδων κύκλων μὲ συνδετικὰ φύλλα σὲ μορφή σταγόνων, ὅπως στὸν σκύφο (43), βρίσκεται καὶ σὲ μιὰ κορινθιακὴ οἶνοχόη ἀπὸ τὴ Δῆλο, Délos XVII πίν. 62, 143.

VIII. Τὰ ὑπόλοιπα μηλιακὰ ἀγγεῖα τῆς πρώιμης φάσης

Στὸν κατάλογο ποὺ ἀκολουθεῖ παρουσιάζονται ἀγγεῖα τῆς πρώιμης φάσης, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν εἶναι δυνατό νὰ συσχετισθοῦν μεταξύ τους οὔτε καὶ νὰ ἀποδοθοῦν σὲ κάποια ἀπὸ τὶς ομάδες I - VII ποὺ διακρίναμε προηγουμένως. Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ εἶναι:

1 - (45) Ὑδρία 619, ὕψ. 0.305 μ. (εἰκ. 40).

Λαιμὸς ποὺ ἀνοίγει πρὸς τὰ ἐπάνω, σῶμα περίπου ὠοειδές. Στὸ λαιμὸ τρεῖς μετόπες ποὺ χωρίζονται μὲ κάθετες ζῶνες δικτυωτοῦ· στὴ μεσαία ἀνδρική προτομὴ γενειοφόρου πρὸς τὰ δεξιὰ· στὶς δύο πλάγιες ζεύγος ἀντίνωτων ἢ καλυκόσχημων ἐλίκων μὲ δικτυωτὰ καὶ φύλλα. Στὸν ὦμο, ἀνάμεσα σὲ στενὲς ζῶνες μὲ μεγάλες τελείες, ζώνη μὲ δύο λιοντάρια, ποὺ βαδίζουν πρὸς τὰ δεξιὰ ἐναντίον κάπρου ποὺ ἔρχεται ἀπὸ τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση· πρὸς τὴν κάθετη λαβὴ μεγάλα ζεύγη ἐλίκων ἀπὸ κάθετο στέλεχος. Στὸ ὕψος τῶν ὀριζόντιων λαβῶν, ζώνη ἴδιου σχεδὸν πλάτους ὅπως ἡ ζώνη τοῦ ὦμου· Α: τέσσερα ὑδρόβια πουλιά πρὸς τὰ δεξιὰ μὲ διάγραμμα σῶμα· στὶς ἄκρες ἀπὸ μία ἑλικά, Β: ὀριζόντιες σιγμοειδεῖς ἑλικες μὲ δικτυωτὰ. Ἀκολουθοῦν στενὴ ζώνη ὁμόροπων γωνιῶν καὶ ἄλλη, πλατύτερη, ὅπου ὁμόκεντροι κύκλοι μὲ δικτυωτὰ καὶ φύλλα· στὴ βάση ζώνη ἀκτινωτοῦ.

2 - (46) Ὑδρία 1369, ὕψ. 0.28 μ. (εἰκ. 41).

Λαιμὸς κυλινδρικός, σῶμα ἀπίοσχημο μὲ τὴ μεγάλη διάμετρο τονισμένη ψηλά, βάση στενή. Στὸ λαιμὸ τρεῖς μετόπες· στὴ μεσαία, γυναικεία προτομὴ πρὸς τὰ δεξιὰ· στὶς πλάγιες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ δεξιὰ εἶναι πολὺ πλατύτερη ἀπὸ τὴν ἀριστερή, σύνθετο κόσμημα μὲ τέσσερα μεγάλα φύλλα, σταυρωτὰ τοποθετημένα ποὺ πλαισιώνονται ἀπὸ διπλὸ ρόμβο· ἀπὸ τὸ ἴδιο κέντρο μὲ τὰ τέσσερα φύλλα, ξεκινοῦν χιαστί τοποθετημένα τέσσερα ἀκόμα μεγαλύτερα λογχωτὰ· στὸ κενό, σὲ κύκλο γύρω ἀπὸ τὸ κόσμημα, ἀνάμεσα σὲ αὐτὸ καὶ στὰ πλαίσια τῆς μετόπης, μικροὶ ἀγκυλωτοὶ σταυροί. Στὸν ὦμο ζεύγη ἐλίκων μὲ δικτυωτὰ καὶ φύλλα. Ὅλο τὸ τμήμα ἀπὸ τὴν κοιλιά λείπει καὶ σώζεται μόνον τὸ κάτω μέρος μὲ δύο ζῶνες, ἡ μία μὲ σιγμοειδεῖς ἑλικες καὶ ἡ δευτέρη μὲ ἀκτινωτό.

3 - (47) Ὑδρία 1281, ὕψ. 0.365 μ. (εἰκ. 42).

Σώζεται πολὺ ἀποσπασματικά. Λαιμὸς ὄχι πολὺ ἀναπτυγμένος, σῶμα σχεδὸν ὠοειδές μὲ ἔνταση σὲ ψηλὸ σχετικὰ σημεῖο. Στὸ λαιμὸ τρεῖς μετόπες ποὺ χωρίζονται μὲ κάθετες ζῶνες· οἱ ζῶνες τῆς μεσαίας ἔχουν δικτυωτὰ, οἱ ἄκραιες τῶν πλάγιων μετοπῶν τελείες· στὴ μεσαία μετόπη εἰκονίζεται σφίγγα ποὺ ὀκλάζει πρὸς τὰ δεξιὰ μὲ κράνος καὶ ψηλὸ λόφο στὸ κεφάλι· στὴν οὐρά της στέκεται πελαργὸς μὲ δικτυωτὸ σῶμα¹⁴⁶. Στὶς πλάγιες μετόπες ὀρθιες σιγμοειδεῖς ἑλικες. Στὸν ὦμο στενὴ ζώνη μὲ καρποὺς ροδιᾶς καὶ ἄλλη πλατύτερη μὲ ἄνθη λατοῦ σὲ ἀντιθετικὴ διάταξη. Στὴν κοιλιά, Α: πιθανότατα δύο ἄλογα ποὺ βαδίζουν ἀντιθετικὰ μὲ μεγάλο φυλλόσχημο ρόδακα ἀνάμεσα στὰ σκέλη, Β: ζεύγη διπλῶν ἐλίκων μὲ δικτυωτὰ. Στὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος δύο ζῶνες· στὴ στενότερη, τὴν ἐπάνω, ζεύγη ἐλίκων μὲ δικτυωτὰ, στὴν πολὺ πλατύτερη πρὸς τὴ βάση ζεύγη ἐλίκων μὲ δικτυωτὰ καὶ πολὺφύλλα ἀνθέμια ἀνάμεσά τους· στὴν ἐπάνω ἐπιφάνεια τοῦ δάκτυλίου τῆς βάσης τελείες.

4 - (48) Ἐπάνω μέρος ἀμφορέα 1363, ὕψ. σωφ. 0.22 μ. (εἰκ. 43).

Λαιμὸς ψηλός. Α - Β: ἀπὸ μία μετόπη ποὺ ὀρίζει στὰ πλάγια κάθετη ζώνη δικτυωτοῦ· Α: σφίγγα ποὺ ὀκλάζει πρὸς τὰ δεξιὰ, Β: φτερωτὸ ἄλογο πρὸς τὰ δεξιὰ. Στὸν ὦμο στενὴ ζώνη ὀδοντωτοῦ καὶ χαμηλότερα στὴν ὄψη Β σειρὰ διπλῶν ἐλίκων μὲ δικτυωτό.

5-(49) Λαιμός αμφορέα 1263, ύψ. σωζ. 0.142 μ. (είκ. 44).

Λαιμός αναπτυγμένος. Α: μισοκαθισμένη σφίγγα προς τα άριστερά· στο κεφάλι φορεί μικρό πόλο που κάθεται στο εμπρόσθιο μέρος του κρανίου· πίσω και από την κορυφή του κρανίου αναπτύσσεται έλικα με μακρύ μίσχο που πέφτει προς τα πίσω· Β: γρύπας προς τα άριστερά.

Β. ΩΡΙΜΗ ΦΑΣΗ: ΟΜΑΔΕΣ Ι-ΙΧ

Ι. Ή δμάδα του στικτού πάνθηρα

1-(50) Ύδρία 569, ύψ. 0.30 μ. (είκ. 45).

Λαιμός κυλινδρικός, ώμος λίγο πεσμένος, σῶμα σφαιρικό συμπίεσμένο με τη μεγαλύτερη διάμετρο στη μέση. Στο λαιμό τρεις μετόπες ανάμεσα σε κάθετες ζώνες δικτυωτού· στη μεσαία μετόπη, κάθετη σειρά δικτυωτών καλύκων με άνθemia· οι κάλυκες, που είναι ὀρθιοι και αντιστραμμένοι, συνδέονται με καμπύλους μίσχους· στις πλάγιες μετόπες ζεύγη αντιστραμμένων λυρόσχημων έλικων με άνθemia. Στόν ὦμο, στενή ζώνη με καρπούς ροδιάς και άλλη πλατύτερη όπου ζεύγη έλικων με δικτυωτά και κάλυκες· ακολουθεί ζώνη ένάλληλων γωνιών. Στην πλατιά ζώνη της κοιλιάς, Α: τρεις μετόπες· στην πλατύτερη μεσαία που χωρίζεται με κάθετες ζώνες τελειών, μισοκαθισμένος πάνθηρας προς τα δεξιά με σῶμα στικτό και κεφάλι σε περιγραφή· στις πλάγιες μετόπες από ένα ζεύγος αντίνωτων έλικων με δικτυωτά, Β: παρόμοιες έλικες στη σειρά· κάτω από τη λαβή ζεύγος έλικων και άνθemia. Στο κάτω μέρος του σώματος γραμμικός μαίανδρος και ακτινωτό με κυκλίσκους στα διάκενα.

2-(51) Ύδρία 568, ύψ. 0.30 μ. (είκ. 46).

Λαιμός περισσότερο αναπτυγμένος από όσο στην προηγούμενη ύδρία και σῶμα πιο συμπίεσμένο που πλαταίνει προς τα επάνω: Διακοσμητικό σύστημα ίδιο με της προηγούμενης ύδρίας. Στο λαιμό τρεις μετόπες, από τις οποίες ή μεσαία χωρίζεται με κάθετη ζώνη δικτυωτών ρόμβων με ένάλληλα τρίγωνα στα διάκενα· στη μεσαία μετόπη επάλληλα ζεύγη σιγμοειδών έλικων με δικτυωτά· στις πλάγιες, ζεύγος ὁμόκεντρων κύκλων με μεγάλη τελεία στο κέντρο και τρίφυλλα άνθemia. Στόν ὦμο, επάνω, στενή ζώνη με σειρά ζητοειδών και άλλη, κάτω, με τελείες, παισιώνουν πλατύτερη ζώνη, στην οποία έναλλάσσονται κάλυκες και άνθη λωτού, ὀρθια και αντιστραμμένα, με έλικόμορφους μίσχους. Στην πλατιά ζώνη της κοιλιάς, Α: δύο φτερωτά ἄλογα που βαδίζουν αντιθετικά και ανάμεσά τους ένα σύνθετο λυρόσχημο κόσμημα με διπλό τρίφυλλο άνθemia και επάνω ἄνθος λωτού, Β: ζεύγη μεγάλων έλικων με φύλλα και δικτυωτά· κάτω από την ὀριζόντια λαβή ζεύγος έλικων με στέλεχος. Στο κάτω μέρος ζώνη με σιγμοειδείς έλικες και άλλη πλατύτερη με ζεύγη έλικων και δικτυωτά.

3-(52) Ύδρία 542, ύψ. 0.335 μ. (είκ. 47).

Λαιμός πλατύς και κυλινδρικός, σῶμα σχεδόν σφαιρικό. Στο λαιμό τρεις μετόπες που χωρίζονται με κάθετη ζώνη δικτυωτού· στη μεσαία, που είναι και στενότερη, επάλληλα ζεύγη έλικων με φύλλα¹⁵³· στις πλάγιες από ένα ζεύγος σιγμοειδών έλικων με φύλλα, οι οποίες ένώνονται με καλυκόσχημο δικτυωτό. Στόν ὦμο στενή ζώνη με καρπούς ροδιάς και άλλη πλατύτερη με λιοντάρι προς τα δεξιά ανάμεσα σε άνθη λωτού και άνθemia, που έναλλάσσονται και συνδέονται με έλικες· κάτω ζώνη στενή με ζητοειδή. Στην κοιλιά, Α: γυναικεία προτομή προς τα δεξιά ανάμεσα σε δύο ἄλογα που βαδίζουν αντιθετικά, Β: τρεις επάλληλες ζώνες με α) ζεύγη αντιθετικών έλικων, ὀρθιων και αντιστραμμένων, β) ένάλληλους ρόμβους, από τους οποίους ὁ έσωτερικός είναι δικτυωτός, και στα κενά ένάλληλα τρίγωνα, από τα οποία τὸ έσωτερικό μαύρο, γ) ὁμάδες ὁμόκεντρων κύκλων. Και στις δύο ὀψεις ὡς πλαίσιο κάθετες ζώνες δικτυωτού. Στο κάτω μέρος, Α: ζώνη ρόμβων ὅπως ή ζώνη β της Β ὀψης της κοιλιάς, Β: ταινιωτός μαίανδρος· στη βάση ζώνη διπλών έλικων με δικτυωτά και φύλλα.

4 - (53) Ὑδρία 571, ὕψ. σωζ. 0.23 μ. (εἰκ. 48).

Δὲν ἔχει συμπληρωθεῖ τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ λαιμοῦ καὶ ἡ κάθετη λαβή. Τὸ σῶμα τῆς εἶναι ὅπως τῆς ὑδρίας (51). Στὸ λαιμὸ σῶζεται πολὺ μικρὸ τμήμα μὲ δικτυωτὸ, κάθετη ζώνη τελειῶν καὶ τμήμα ἀπὸ μεγάλῃ ἑλικᾷ. Στὸν ὦμο στενὴ ζώνη ζητοειδῶν καὶ ἄλλῃ πλατύτερῃ, ὅπου τρεῖς μετόπες: στὴ μεσαία σφίγγα ποὺ βαδίζει πρὸς τὰ δεξιὰ, στὶς πλάγιες ζεύγη ἐλίκων μὲ δικτυωτὰ καὶ φύλλα. Στὴν κοιλιά, Α: τρεῖς μετόπες ποὺ χωρίζονται μὲ κάθετη ζώνη δικτυωτοῦ· στὴ μεγαλύτερη μεσαία ἄλογο πρὸς τὰ δεξιὰ· στὶς πλάγιες ζεύγη ἐλίκων σιγμοειδῶν μὲ δικτυωτὰ Β: σειρὰ ἐλίκων ὅπως στὶς πλάγιες μετόπες τῆς ὄψης Α· κάτω ἀπὸ τὶς ὀριζόντιες λαβὲς φυλλόσχημος ρόδακας. Στὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος ζώνη δικτυωτῶν ρόμβων καὶ ἐνάλληλων γωνιῶν καὶ στὴ βάση ἄλλῃ πλατύτερῃ μὲ μεγάλα γλωσσωτά.

5 - (54) Ὑδρία 544, ὕψ. 0.32 μ. (εἰκ. 49).

Λαιμὸς ὅπως περίπου τῆς ὑδρίας (50), σῶμα πιὸ σφαιρικό. Στὸ λαιμὸ τρεῖς μετόπες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ μεσαία ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς κάθετες ζώνες: στὴ μεσαία ὁμόκεντροι κύκλοι καὶ δύο κάθετες ζώνες δικτυωτοῦ· στὶς πλάγιες μετόπες ζεύγη διπλῶν ἐλίκων μὲ δικτυωτὰ καὶ φύλλα καὶ κάτω γραμμικὸς μαϊάνδρος· στὸ πεδίο κάτω ἀπὸ τὴν ἐπάνω ἔκφωση τῆς κάθετης λαβῆς ὄρθια σιγμοειδῆς ἑλικά. Στὸν ὦμο στενὴ ζώνη μὲ γλωσσωτὰ καὶ πλατύτερῃ μὲ αἶγαρο ποὺ βόσκει πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ λιοντάρι ποὺ βαδίζει ἀπὸ τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση· στὰ πλάγια τῶν ζῶων ζεύγη ἐλίκων μὲ δικτυωτὰ καὶ φύλλα. Στὴν κοιλιά, Α: δύο ἄλογα ποὺ βαδίζουν ἀντιθετικά, Β: σκύλος κυνηγᾷ δύο αἰγάγρους ποὺ τρέχουν πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἀπὸ κάτω ζώνη στενὴ γραμμικοῦ μαϊάνδρου. Στὶς ὀριζόντιες λαβὲς ζεύγη ἐλίκων καὶ φύλλο. Στὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος ζώνη μὲ σπείρα καὶ πρὸς τὴν βάση πλατύτερῃ μὲ γλωσσωτά.

6 - (55) Ὑδρία 551, ὕψ. 0.305 μ. (εἰκ. 50).

Λαιμὸς ὅπως περίπου τῆς ὑδρίας (51) καὶ σῶμα παρόμοιο, κάπως πιὸ σφαιρικό. Στὸ λαιμὸ σειρὰ ἐλίκων μὲ δικτυωτὰ, στὸν ὦμο ζώνη ὀδοντωτοῦ μὲ καρποὺς ροδιᾶς καὶ ἄλλῃ πλατύτερῃ μὲ ὀριζόντιες σιγμοειδεῖς ἑλικες μὲ δικτυωτὰ καὶ φύλλα στὴν ἀπόληξη. Στὴν κοιλιά, Α: λιοντάρι πρὸς τὰ δεξιὰ ἀνάμεσα σὲ δύο μετόπες στενότερες, ὅπου ζεύγη ὀρθίων σιγμοειδῶν ἐλίκων μὲ δικτυωτὰ, Β: ζώνη μὲ ἑλικες ὅπως ἡ ζώνη τοῦ ὦμου· κάτω ἀπὸ τὶς ὀριζόντιες λαβὲς θηλιά. Στὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος ζώνη μὲ σπείρα καὶ ἄλλῃ πλατύτερῃ μὲ ἀκτινωτὰ.

7 - (56) Ὑδρία 549, ὕψ. σωζ. 0.26 μ. (εἰκ. 51).

Δὲν ἔχει συμπληρωθεῖ τὸ ἐπάνω μισὸ τοῦ λαιμοῦ καὶ ἡ κάθετη λαβή. Σῶμα ἀπίσχημο, βάση στενὴ. Τὸ τμήμα τοῦ λαιμοῦ ποὺ σῶζεται παρουσιάζει μέρος ἀπὸ πλάγια μετόπη μὲ ζευγὸς ἐλίκων· στὸν ὦμο στενὴ ζώνη ὀδοντωτοῦ καὶ ἄλλῃ πλατύτερῃ μὲ ζεύγη ἐλίκων καὶ φύλλα· κάτω στενὴ ζώνη μὲ τελείες. Στὴν κοιλιά, Α: τρεῖς μετόπες ποὺ χωρίζονται μὲ κάθετες ζώνες δικτυωτοῦ: στὴ μεγαλύτερη μεσαία σφίγγα μισοκαθισμένη πρὸς τὰ δεξιὰ· ἀπὸ τὸ κεφάλι τῆς ξεκινοῦν ἀπὸ σφαιρικὸ πυρήνα δύο ἑλικες μὲ ἀνθέμια· στὶς πλάγιες μετόπες ζευγὸς λυρόσχημων ἐλίκων, Β: μετόπες μὲ σιγμοειδῆ ἑλικά καὶ φύλλα. Στὶς κάτω ζώνες σειρὰ ὁμόκεντρων κύκλων καὶ στὴ βάση ζεύγη ἐλίκων μὲ δικτυωτὰ καὶ φύλλα.

8 - (57) Ὑδρία 570, ὕψ. 0.325 μ. (εἰκ. 52).

Λαιμὸς πλατὺς ὄχι πολὺ ἀναπτυγμένος, σῶμα ὅπως τῆς προηγούμενης ὑδρίας. Στὸ λαιμὸ ζεύγη ἐλίκων μὲ δικτυωτὰ, στὸν ὦμο στενὴ ζώνη μὲ καρποὺς ροδιᾶς καὶ ἄλλῃ μὲ ἄνθη καὶ κάλυκες λωτοῦ· κάτω σειρὰ τελειῶν καὶ στὴν κοιλιά, Α: τρεῖς μετόπες ποὺ ὀρίζονται στὰ πλάγια, μὲ διπλὴ κάθετη γραμμὴ· στὴ μεγαλύτερη, μεσαία μετόπη, ἄλογο πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ στὶς πλάγιες ζευγὸς ἀντίνοτων διπλῶν ἐλίκων. Στὸ κάτω μέρος τοῦ ἀγγείου σῶζεται μόνο μέρος ἀπὸ τὴν ζώνη τοῦ ἀκτινωτοῦ τῆς βάσης.

Ὅλα τὰ ἀγγεῖα τῆς ομάδας εἶναι ὑδρίες μὲ μικρὸ σχετικὰ σῶμα σὰν συμπιεσμένη σφαῖρα μὲ δυσανάλογα ψηλὸ λαιμό, ποὺ σὲ ὀρισμένα παραδείγματα στενεύει ἔντονα πρὸς τὴν βάση (51, 54, 55). Ἀπὸ τὶς ὑδρίες αὐτῆς τῆς ομάδας οἱ τέσσερις πρῶτες (50 - 53) μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν στὸν ἴδιο ζωγράφο. Οἱ παραστάσεις τους χαρακτηρίζονται ἀπὸ κοινὴ μικρογραφικὴ

τάση, πού μερικὲς φορές ἐκδηλώνεται καὶ στὰ διακοσμητικὰ θέματα — κάθετη ζώνη στὸ λαιμὸ τῶν ὑδριῶν (50) καὶ (52), λυρόσχημο κόσμημα στὴν κύρια ζώνη τῆς ὑδρίας (51). Ὁ ζωγράφος τοῦ στικτοῦ πάνθηρα ἔχει προτίμηση γιὰ τὶς ζῶνες δικτυωτῶν ρόμβων μὲ γωνίες στὰ διακενα — ὑδρίες (51, 52, 53) —, τὶς κάθετες στῆλες μὲ ἐλικοειδῆ κοσμήματα — ὑδρίες (51) καὶ (52) —, τὴ μετατροπὴ τῶν ἐλίκων στὶς σπείρες σὲ ὁμόκεντρους κύκλους — ὑδρίες (50, 51, 52, 53) —, τὸ χωρίσμα τῶν μετοπῶν σὲ κάθετες στενὲς ζῶνες μικρῶν τελειῶν — ὑδρίες (50, 51, 53). Φυλλόσχημοι ρόδακες ἢ δικτυωτοὶ ρόμβοι ὡς παραπληρωματικὰ ὑπάρχουν στὶς ὑδρίες (50, 51, 52). Τὸν ἴδιο σχεδιαστικὸ τρόπο δείχνουν τὰ φτερά τῶν ἀλόγων στὴν ὑδρία (51) καὶ τῆς σφίγγας στὴν ὑδρία (53)¹⁵⁴. Τὶς ὑπόλοιπες ὑδρίες συνδέουν μὲ τὴν ὁμάδα τὸ σχῆμα καὶ ἡ διαμόρφωση τοῦ λαιμοῦ — ἀγγεῖα (54 - 55, 57) —, ἡ σύνταξη τῆς διακόσμησης στὴν κύρια ζώνη, μεγάλη μετόπη στὴ μέση μὲ ἓνα ζῶο καὶ στὰ πλάγια μικρότερες μὲ ἑλικες — ὑδρίες (55, 56, 57), ὅπως στὶς ὑδρίες (50) καὶ (53) —, οἱ σειρὲς τῶν ὁμόκεντρων κύκλων — ὑδρίες (54) καὶ (56) —, καὶ τέλος οἱ στενὲς ζῶνες μὲ τελεῖς στὸ κάτω μέρος τοῦ ὤμου — ὑδρίες (51, 53, 54, 56, 57).

Ἡ ὁμάδα τοῦ στικτοῦ πάνθηρα παρουσιάζει πολλὲς ὁμοιότητες, πού δείχνουν στενὴ σχέση μὲ τὴν ὁμάδα τῶν ἀντιθετικῶν ἀλόγων — βλ. παραπάνω ἀγγεῖα (37 - 42) — καὶ ὅπως φαίνεται ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ ἴδιου ἐργαστηρίου σὲ νεώτερη φάση.

Ἀπὸ τὸ διακοσμητικὸ σύστημα δύο στοιχεῖα εἶναι κοινὰ σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ ἀγγεῖα τῆς ὁμάδας τοῦ στικτοῦ πάνθηρα καὶ σὲ ὁρισμένα τῆς ὁμάδας τῶν ἀντιθετικῶν ἀλόγων: α) Ἡ τριμερὴς διακόσμηση τῆς κύριας ὄψης στὴν κοιλιὰ· στὴ μεσαία μετόπη, πού εἶναι πάντα πλατύτερη, σὲ ἀναλογία μερικὲς φορές 1:2, συγκριτικὰ μὲ τὶς πλάγιες — ὑδρίες (50, 53, 55, 56, 57) —, ὑπάρχει πάντα μιὰ μορφὴ ζώου, στὴν ὁποία χρησιμεύουν ὡς πλαίσια τὰ φυτικά ἐλικόμορφα κοσμήματα τῶν πλάγιων μετοπῶν. Παρόμοια διάταξη παρατηρεῖται καὶ στὴ Β ὄψη τοῦ ἀμφορέα (39) τῆς ὁμάδας VI τῆς πρώιμης φάσης, χωρὶς ὅμως ἀκόμα νὰ χωρίζονται μὲ πλαίσια τὰ τρία διαφορετικὰ μέρη. β) Ἡ τριμερὴς πάλι διαίρεση τοῦ λαιμοῦ μὲ κύριο γνώρισμα τὴν κάθετη ἐπ'ἀλλήλη διάταξη ὁμοίων κοσμημάτων — ὑδρίες (51, 52, 54) — ἔχει τὰ παράλληλά της στὴν ὄψη Α τοῦ ἀμφορέα (37) καὶ στὴν ὑδρία (40) τῆς ὁμάδας τῶν ἀντιθετικῶν ἀλόγων. Ἀπὸ τὰ κοσμήματα οἱ ὁμόκεντροι κύκλοι στὶς διάφορες συνθέσεις χρησιμοποιοῦνται ὅπως καὶ στὰ ἀγγεῖα (37, 39, 41). Τὰ λυρόσχημα εἶναι τὸ κόσμημα πού κυριαρχεῖ καὶ στὶς δύο ὁμάδες σὲ διάφορες συνθέσεις, ἀκόμα καὶ σὲ ὁλόκληρη ζώνη — πρβ. ὑδρίες (53) καὶ (42). Οἱ κάλυκες, πού συνδέονται μὲ ἐλικοειδεῖς μίσχους στὴν ὑδρία (50), θυμίζουν ἐπίσης τοὺς ἀντίστοιχους στὴν ὑδρία (40).

Ἀπὸ τὰ παραπληρωματικὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἡ συνέχεια τῆς χρήσης τοῦ μεγάλου φυλλόσχημου ρόδακα σὲ καίρια σημεῖα — ὑδρίες (50, 52, 56). Χαρακτηριστικὴ εἶναι τέλος καὶ ἡ διακόσμηση τοῦ λαιμοῦ μὲ συνεχὴ ζώνη ἐλίκων τοῦ ἴδιου τύπου σὲ δύο ὑδρίες τῆς ὁμάδας — (55) καὶ (57) — πού ἔχει τὰ παράλληλά της στὸ ἀντίστοιχο τμήμα τῆς συγγενικῆς ὑδρίας (42) καὶ στὶς πλάγιες μετόπες τῆς ὑδρίας (41) ἀπὸ τὴ Δῆλο. Ἡ σύνθεση ἐπίσης τῶν ἀντιθετικῶν ἀλόγων μὲ τὸ λυρόσχημο κόσμημα στὴ μέση ἐπαναλαμβάνει τὴν παράσταση πού ὑπάρχει στοὺς ἀμφορεῖς (37) καὶ (38) τῆς ὁμάδας τῶν ἀντιθετικῶν ἀλόγων.

II. Ἡ ὁμάδα τῶν σειρήνων

1 - (58) Ὑδρία 631, ὕψ. 0.365 μ. (εἰκ. 53).

Λαιμὸς κυλινδρικός, σῶμα ὠοειδές. Στὸ λαιμὸ ζεύγη ἀντίπτωτων ἐλίκων μὲ δικτυωτὰ καὶ φύλλα.

στον ὅμο στενή ζώνη με τελείες (μία παρόμοια αλλά κάθετη ἀποτελεῖ τὸ ἓνα ὄριο τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ· τὸ ἄλλο ὀρίζεται με ἀπλή κάθετη γραμμὴ) καὶ μία δευτέρη ζώνη με ζεύγη καλυκόσχημων ἐλίκων με δικτυωτά. Στὴν πλατιά ζώνη τῆς κοιλιᾶς, Α: ἄλογα ποὺ βαδίζουν ἀντιθετικά καὶ ἀνάμεσα γυναικεῖα προτομή πρὸς τὰ δεξιὰ, Β: σειρὰ ὀρθίων σιγμοειδῶν ἐλίκων με δικτυωτά· κάτω ἀπὸ τὶς ὀριζόντιες λαβὲς α) ζεύγος ἀντιρρόπων ἐλίκων, β) ἓνα μεγάλο μάτι. Στὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος ἐνάλληλες γωνίες καὶ στὴ βάση γλωσσωτό.

2 - (59) Ἀ μ φ ο ρ έ α ς 1 2 8 7, ὕψ. 0.384 μ. (εἰκ. 55 - 56).

Τὸ σχῆμα τοῦ εἶναι ὅπως περίπου τῆς προηγούμενης ὕδρας. Στὸ λαιμό, Α: γυναικεῖα προτομή πρὸς τὰ δεξιὰ, σὲ στενόμακρη μετόπη ποὺ ὀρίζεται στὰ πλάγια με κάθετες ζώνες δικτυωτοῦ, Β: ζεύγος ἀντίκων ἐλίκων με δικτυωτά. Στὸν ὅμο στενή ζώνη με ζητοειδῆ καὶ πλατιά ἐπιφάνεια, ὅπου (στὴν ὄψη Α ὀρίζεται ἀριστερὰ ἀπὸ ζώνη μαιάνδρου ποὺ διακόπτεται): Α: δύο ἀντιθετικές σειρῆνες ποὺ χειρονομοῦν¹⁵⁵, Β: ἀριστερὰ λιοντάρι μισοκαθισμένο καὶ δεξιὰ ἐλάφι καθισμένο. Ἀκολουθοῦν στενή ζώνη ἐνάλληλων γωνιῶν, δευτέρη ζώνη, πλατύτερη, με σπείρες, καὶ τρίτη στενή με ἄγκιστρα μαιάνδρου. Στὴ βάση φυλλόσχημα γλωσσωτά ποὺ ἐναλλάσσονται, τρία μαῦρα καὶ ἓνα λευκό· τελείες στὸ δακτύλιο τῆς βάσης ὅπως καὶ στὸ χεῖλος.

3 - (60) Ἀ μ φ ο ρ έ α ς 1 3 7 5, ὕψ. 0.337 μ. (εἰκ. 54).

Λαιμός χαμηλός, σῶμα ὠοειδές με ἐντονότερη ἀπὸ τὸν προηγούμενο ἀμφορέα τὴ δῆλωση τοῦ ὤμου. Στὸ χεῖλος, ὅπως καὶ στὸ δακτύλιο τῆς βάσης, τελείες· σὲ κάθε ὄψη τοῦ λαιμοῦ μετόπη με γυναικεῖα προτομή πρὸς τὰ δεξιὰ ποὺ ὀρίζεται στὰ πλάγια ἀπὸ ζώνες δικτυωτοῦ· στὸν ὅμο στενή ζώνη γλωσσωτοῦ καὶ ἄλλη πλατύτερη με ἓνα μεγάλο λιοντάρι καθισμένο πρὸς τὰ δεξιὰ σὲ κάθε ὄψη, ἀνάμεσα σὲ κάθετες ζώνες δικτυωτοῦ· κάτω, ζώνη με ἐνάλληλες γωνίες· ἀκολουθοῦν μία ζώνη με σιγμοειδεῖς ἑλικες καὶ δικτυωτά, ἄλλη στενότερη με γραμμικὸ μαιάνδρο καὶ στὴ βάση τρίτη, πλατιά, με γλωσσωτά ποὺ ἐναλλάσσονται, δύο μαῦρα ἓνα λευκό.

4 - (61) Ἀ μ φ ο ρ έ α ς 1 3 6 4, ὕψ. 0.393 μ. (εἰκ. 57 - 58).

Λαιμός πλατὺς κυλινδρικός, σῶμα ὠοειδές. Στὸ λαιμό μία μετόπη σὲ κάθε ὄψη, Α: ἀνάμεσα σὲ κάθετες ζώνες με ζητοειδῆ, σφίγγα πρὸς τὰ δεξιὰ με τὰ ἐμπρόσθια πόδια τῆς ἐπάνω σὲ ζεύγος ἐλίκων, Β: ζεύγος λυρόσχημων με δικτυωτά· στὸν ὅμο ζεύγη καλυκόσχημων ἐλίκων με δικτυωτά καὶ φύλλα. Στὴν πολὺ πλατιά ζώνη τῆς κοιλιᾶς, Α: δύο ζεύγη ἀλόγων ποὺ βαδίζουν ἀντιθετικά, ἀνάμεσα πουλὶ ποὺ πετᾷ πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ κάτω φυλλόσχημος ρόδακας· ἐπάνω ἀπὸ τὴ ράχη τῶν ἀλόγων στήλες τεθλασμένων καὶ μεγάλος φυλλόσχημος ρόδακας· ἀνάμεσα στὰ σκέλη μαιάνδρικο-κὸς σταυρὸς καὶ ζεύγη ἐλίκων με στέλεχος, Β: ἀριστερὰ λιοντάρι βαδίζει πρὸς τὰ δεξιὰ ἐναντίον ταύρου ποὺ προχωρεῖ πρὸς αὐτό· κάτω ἀπὸ τὴ μία λαβή, πίσω ἀπὸ τὸν ταῦρο, μισοκαθισμένη σφίγγα πρὸς τὰ δεξιὰ με ἀνυψωμένο τὸ ἀριστερὸ ἐμπρόσθιο πόδι. Τὰ κεφάλια τῶν ζώων καὶ τὸ πρόσωπο τῆς σφίγγας σὲ περιγραφὴ· ὁ λαιμός τοῦ ταύρου διάγραμμα. Στὸ κάτω μέρος σιγμοειδεῖς ἑλικες με δικτυωτά καὶ στὴ βάση γλωσσωτά.

5 - (62) Ὑ δ ρ ί α Β 6 8 6 7, ὕψ. 0.315 μ. Βρέθηκε στὸ Ἀρχηγέσιο τῆς Δήλου, στὸν τάφο D (RA 41, 1953, 28 - 29, εἰκ. 7 - 8).

Λαιμός πλατὺς ποὺ ἀνοίγεται πρὸς τὰ ἐπάνω, σῶμα σχεδὸν ἀπίοσχημο. Στὸ χεῖλος καὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ ὤμου τελείες. Ὁ λαιμός ἔχει τρεῖς μετόπες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ μεσαία χωρίζεται με κάθετες ζώνες δικτυωτοῦ. Στὴ μεσαία μετόπη γυναικεῖα προτομή πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ στὸ ἐπάνω μέρος τῆς μετόπης μεγάλος μαιάνδρικός σταυρὸς· στὶς πλάγιες μετόπες ζεύγη ἀντίκων ἐλίκων με δικτυωτά καὶ φύλλα· στὸν ὅμο ζώνη με σιγμοειδεῖς ἑλικες καὶ δικτυωτά καὶ ἓνα ἄνθος λωτοῦ στὴν ἄκρην· στὴν κοιλιᾷ, Α: λιοντάρι βαδίζει πρὸς τὰ δεξιὰ ἐναντίον ταύρου, ποὺ ἔρχεται ἀπὸ τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση· στὶς δύο ἄκρες κάθετες ζώνες δικτυωτοῦ· Β: λιοντάρι ποὺ βαδίζει πρὸς τὰ δεξιὰ σὲ πλατιά μετόπη ἀνάμεσα σὲ δύο στενές, στὴν ἀριστερὴ ἀπὸ τὶς ὁποῖες δύο ἐπάλληλα καρδιόσχημα με δικτυωτά καὶ στὴ δεξιὰ ἐπάλληλα ζεύγη με δικτυωτά· κάτω ἀπὸ τὶς ὀριζόντιες λαβὲς ἀπὸ ἓνα μάτι. Στὸ κάτω μέρος τοῦ ἀγγείου δύο ζώνες: μία με γραμμικὸ μαιάνδρο καὶ μία με ζεύγη ἐλίκων με δικτυωτά καὶ φύλλα, ὅπως στὰ ἀγγεῖα τῶν ομάδων τῶν ἀντιθετικῶν ἀλόγων καὶ τοῦ στικτοῦ πάνθηρα.

Χαρακτηριστικό σὲ αὐτὴν τὴν ομάδα τῶν ἀγγείων εἶναι τὸ ὡσείδες σῶμα μὲ τὸν πεσμένο ὦμο, ποὺ δὲν διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὸ γενικὸ περίγραμμα τοῦ ἀγγείου, καὶ τὸ μεγαλόγραμμο τῆς κύριας παράστασης, ποὺ τὶς περισσότερες φορές ἀπλώνεται σὲ ὅλο τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ σώματος. Οἱ ἀμφορεῖς (59) καὶ (60) ὄχι μόνο ἔχουν βγεῖ ἀπὸ τὸ ἴδιο ἐργαστήριον, ἀλλὰ εἶναι φανερό ὅτι ἐγιναν ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι: ὅμοια εἶναι τὸ διακοσμητικὸ σύστημα, τὰ κοσμήματα (βλ. ἀκόμα καὶ ἡ ἐναλλαγὴ τῶν γλωσσῶτων στὴ βάση), ἡ ποιότητα τῆς λεπτῆς γραμμῆς καὶ ὁ σχεδιαστικὸς τρόπος. Χτυπητὴ εἶναι ἐπίσης ἡ συγγένεια τῶν γυναικείων προτομῶν στὸ λαιμὸ μὲ τὰ τετράγωνα σχεδὸν κεφάλια καὶ τὴν ἰδιορρυθμὴν κόμμωση. Τὸν ἀμφορέα (61) τὸν φέρνει κοντὰ στοὺς ἄλλους δύο τὸ ὕψος τῆς κύριας ζώνης καὶ χωρὶς ἀμφιβολία ἡ παράσταση τῆς σφίγγας, τῆς ὁποίας ὁ τύπος τοῦ προσώπου ἀποτελεῖ ἐξέλιξη ἀπὸ τὶς σειρήνες τοῦ ἀμφορέα (59) ἢ κόμμωσὴ τῆς, ὅμοια μὲ τὴν κόμμωση τῶν γυναικείων προτομῶν στοὺς ἀμφορεῖς (59) καὶ (60), εἶναι σὰν ὑπογραφή τοῦ ἀγγειογράφου. Τὸν ἴδιο τύπο σὲ νεώτερη βαθμίδα παρουσιάζει ἡ προτομὴ στὴν ὑδρία (62), ἐνῶ ὁ τρόπος, ποὺ σχεδιάζεται τὸ κεφάλι τοῦ λιονταριοῦ καὶ ὁ εὐθύγραμμος διαχωρισμὸς ἀπὸ τὸν σκιαγραφημένο λαιμό, ἀντιγράφονται ἀπὸ τὸ λιοντάρι τοῦ ἀμφορέα (59). Ἄλλα κοινὰ γνωρίσματα στὰ τέσσερα αὐτὰ ἀγγεῖα εἶναι: οἱ τελεῖες στὸ χεῖλος, οἱ πλατιεῖς ζῶνες ἐνάλληλων γωνιῶν, τὰ γλωσσῶτα στὴ βάση — ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὑδρία (62) —, ὁ συνδυασμὸς τῶν ἐλίκων μὲ δικτυωτὰ μόνο, χωρὶς φύλλα, ἡ χρησιμοποίηση καὶ προβολὴ στοιχείων τοῦ μαιάνδρου. Δυσκολότερη φαίνεται ἡ συσχέτιση τῆς ὑδρίας (58) μὲ τὰ ὑπόλοιπα ἀγγεῖα τῆς ομάδας αὐτῆς. Ἀλλὰ καὶ σὲ αὐτὴν τὴν ὑδρία ἔχουμε τὸ ἴδιο σχῆμα, τὴν ἴδια διακόσμηση στὴ βάση καὶ στὸ χεῖλος, τὴν ἴδια πλατιά ζώνη γωνιῶν, ἐνῶ τὰ φυλλοειδῆ στοιχεῖα περιορίζονται στίς ἐλικες τοῦ λαιμοῦ. Ὅτι ὅμως πρόκειται γιὰ τὸν ἴδιο ζωγράφο μαρτυροῦν περισσότερο ὁρισμένες χαρακτηριστικὲς λεπτομέρειες. Τὸ περίγραμμα τῆς γυναικείας προτομῆς, ὅσο σώζεται, διαγράφεται κατὰ τρόπον ποὺ ἀντιστοιχεῖ σὲ παλιότερη ἐξελικτικὴ βαθμίδα τοῦ περιγράμματος τῶν σειρήνων στὸν ἀμφορέα (59). Ὅπως στὸν ἀμφορέα (61), τὰ πολὺ λεπτὰ πόδια τῶν ἀλόγων προβάλλονται σὰ νὰ διαγράφουν ἐλαφριά καμπύλη καὶ ἀνάμεσα στὰ ἐμπρόσθια σκέλη παρεμβάλλεται τὸ ἴδιο φυτικὸ κόσμημα. Τὸ σημαντικότερο ὅμως εἶναι ὅτι σὲ ὅλους τοὺς ἀμφορεῖς οἱ ἀνθρώπινες μορφὲς ἔχουν ἓνα κοινὸ χαρακτηριστικόν, ποὺ δὲν παρουσιάζεται ἄλλοι: τὸ μάτι βρίσκεται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ ἐξωτερικὸν περίγραμμα τοῦ προσώπου καὶ ἡ ἐσωτερικὴ γωνία παραμένει ἀνοικτὴ.

Τὸν ἀμφορέα (59), τῶν σειρήνων, ὁ J. Boardman ἔχει συσχετίσει μὲ τὸν μεγάλον ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα, στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο καὶ ἀποδώσει στὸν ἴδιο ζωγράφον¹⁵⁶. Ἡ συσχέτιση αὕτη ἐνισχύεται ἀπὸ τὴ σύγκριση μὲ τὴν ὑδρία (58). Ὅχι μόνο ἡ σύνθεσις τῶν ἀλόγων μὲ τὴ γυναικεῖα προτομὴ ἀνάμεσα εἶναι ὅμοια μὲ τὴ σύνθεσις στὴ Β ὄψη τοῦ ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα¹⁵⁷, ἀλλὰ καὶ ἡ γυναικεῖα προτομὴ ἔχει σχεδιασθεῖ μὲ τὸν ἴδιον τρόπον: κόμμωση, περίγραμμα τοῦ προσώπου, ἴσια γραμμὴ λαιμοῦ καὶ στήθους. Ἐχει παρατηρηθεῖ ὅτι σὲ ὅλα τὰ γυναικεῖα κεφάλια τοῦ ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα τὸ περίγραμμα τοῦ ματιοῦ ἀρχίζει ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸν περίγραμμα τοῦ προσώπου¹⁵⁸. Ἡ ἰδιορρυθμία αὕτη ὅμως, ὅπως διαπιστώθηκε, ἀποτελεῖ τυπικὸν γνώρισμα τοῦ ζωγράφου τῶν σειρήνων. Τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ σημειώθηκαν, ἂν δὲν θεωρηθοῦν ἐπαρκῆ γιὰ τὴν ἀναγνώριση τοῦ ἰδιοῦ καλλιτέχνη, κάνουν πιθανὴ τὴν ἐργαστηριακὴν σχέσιν πρὸς τὸν ζωγράφον τοῦ ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα.

Τὴν ἀρχὴν τῆς ομάδας τοῦ ζωγράφου τῶν σειρήνων δείχνει ἡ ὑδρία (58) μὲ τὸ παλιὸν θέμα τῶν δύο ἀντιθετικῶν ἀλόγων, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα ἔχει ὅμως τοποθετηθεῖ μιὰ ἀρκετὰ μεγάλῃ προτομῇ ἢ παράστασις δὲν ἐκτείνεται ἔξω ἀπὸ τὴν κύρια ὄψιν τῆς κοιλιᾶς καὶ τὰ ἄλογα παραμένουν σὲ μικρὴ σχετικὰ κλίμακα. Στοὺς ἀμφορεῖς (59) καὶ (61) ἐκδηλώνεται πρὸς ἔντονα μιὰ

μνημειακότητα με τις μεγάλες μορφές των ζώων και τις λίγο μικρότερες των ανθρώπων, που επιβάλλονται στο διακοσμητικό σύνολο. Η κύρια παράσταση μεταφέρεται στο επάνω μέρος του σώματος σαν συνέχεια της παράστασης του λαιμού. Στον άμφορέα (60) παρατηρείται μία τάση περιορισμού της κύριας ζώνης στο επάνω μέρος, αλλά οι ζωικές μορφές εξακολουθούν να σχεδιάζονται σε μεγάλη κλίμακα. Με την τελευταία ύδρία (62) ξαναγυρίζουμε στο διακοσμητικό σύστημα της πρώτης (58) με τη διαφορά όμως ότι οι ζωικές παραστάσεις, που εξακολουθούν να είναι στις ίδιες αναλογίες, καταλαμβάνουν και τις δύο όψεις της κοιλιάς του αγγείου, ενώ έχει προστεθεί μία ανθρώπινη προτομή στο λαιμό. Κοινό στοιχείο στην όμοιογενή αυτή ομάδα είναι η αγάπη για την πλούσια διακόσμηση, που ενώ πλημμυρίζει όλη την επιφάνεια του αγγείου, διατηρεί την αυτονομία των στοιχείων της, δίνοντας την εντύπωση μιας κινητικότητας, που στον άμφορέα (59) τονίζεται και από τις χειρονομίες των προικισμένων με χέρια δύο σειρήνων. Στο σύνολο των μηλιακών αγγείων από τη Ρήνεια ή ομάδα αυτή ξεχωρίζει για τη λεπτότητα και την ευλυγισία της γραμμής και τη λαμπρή εμφάνιση που και σήμερα ακόμα, παρά την αποσπασματική διατήρηση, προκαλεί έντονη εντύπωση. Στην ύδρία (58) αισθάνεται κανείς ότι υπάρχει ένας συγκρατημένος τόνος στο συντηρητικό ακόμα σχεδίασμα και στο θέμα, αλλά στα άλλα αγγεία είναι εκδηλη η έλευθερία, που χαρακτηρίζει την ώριμότητα ενός καλλιτέχνη. Ο παραλληλισμός των προτομών της πρώτης και της τελευταίας ύδριας — (58) και (62) — δείχνει την εξελικτική πορεία του αγγειογράφου.

III. Η ομάδα του πτερωτού δαίμονα

1 - (63) Άμφορέας 554, ύψ. 0.35 μ. (είκ. 59 - 60).

Λαιμός κυλινδρικός, σώμα ωοειδές με τονισμένο ψηλά τον ώμο. Σε κάθε όψη του λαιμού από μία μετόπη, που ορίζεται στα πλάγια από κάθετες ζώνες με ζητοειδή. Α: ανδρική πτερωτή μορφή, που τρέχει προς τα δεξιά με κεραυνό στο άριστερό χέρι που προβάλλεται προς τα εμπρός¹⁵⁹. Κεραυνό κρατά επίσης και στο δεξιό χέρι· ή μορφή φορά ένδρομίδες, που φθάνουν ως τη μέση της κνήμης, και κοντό χιτώνα που αφήνει ακάλυπτα τα σκέλη¹⁶⁰. Β: γυναικεία προτομή προς τα δεξιά με φολιδωτό χιτώνα· κάτω από την επάνω εκφυση των λαβών σιγμοειδής έλικα με κυκλίσκους. Στον ώμο στενή ζώνη με καρπούς ροδιάς, άλλη πλατιά με έλικες καλυκόςχημες και φύλλα δικτυωτά και κάτω στενή ζώνη με ενάλληλες γωνίες. Στην κύρια ζώνη της κοιλιάς, Α: τρεις μετόπες που χωρίζονται με κάθετες ζώνες δικτυωτού ή μεσαία είναι οριζόντια, χωρισμένη στα δύο: επάνω ύδρόβιο πουλι προς τα δεξιά, κάτω ζώνη με θηλιές και ανάμεσά τους μία στενή ζώνη ζητοειδών· στις δύο πλάγιες μετόπες από μία σφίγγα μισοκαθισμένη και στραμμένη προς το μέσο· Β: δύο αντιθετικά άλογα με μεγάλο φυλλόσχημο σύνθετο ρόδακα ανάμεσά τους· κάτω από τις λαβές ζεύγη καλυκόςχημων έλικων με δικτυωτά και άνθη λωτού. Στο κάτω μέρος στενή ζώνη γραμμικού μαιάνδρου και στη βάση ζεύγη διπλών έλικων με δικτυωτά και φύλλα.

2 - (64) Άμφορέας 1378, ύψ. 0.378 μ. (είκ. 61).

Σχήμα και διακοσμητικό σύστημα παρόμοια με του προηγούμενου άμφορέα. Στο λαιμό από μία μετόπη με κάθετες ζώνες δικτυωτού στα πλάγια, Α: γυναικεία προτομή προς τα δεξιά με ανθέμιο επάνω από το μέτωπο, Β: ζεύγος σιγμοειδών με δικτυωτά· κάτω από την επάνω εκφυση των λαβών όκτώσχημο κόσμημα με κυκλίσκο σε κάθε τμήμα του. Στον ώμο στενή ζώνη με καρπούς ροδιάς, άλλη πλατιά με ζεύγη έλικων, δικτυωτά και φύλλα και κάτω ζώνη με ζητοειδή. Στην κύρια ζώνη της κοιλιάς όκτώ μετόπες σε όλη την περιφέρεια· από αυτές οι τέσσερις, δύο σε κάθε όψη, είναι πλατύτερες και ορίζονται στα πλάγια με κάθετη ζώνη δικτυωτού και στη μέση με κάθετη ζώνη ενάλληλων γωνιών· Α: τρεις μετόπες, από τις οποίες ή μεσαία έχει κάθετη ζώνη δικτυωτού μαιάνδρου και οι πλάγιες από ένα άλογο που βαδίζει προς το μέσο·

B: παρόμοια διακόσμηση με τη διαφορά ότι στη θέση των αλόγων υπάρχουν λιοντάρια· κάτω από τις λαβές σιγμοειδής έλικα με κυκλίσκους. Στο κάτω μέρος σειρά όμοκεντρων κύκλων με δικτυωτά και στη βάση ζεύγη ελίκων με δικτυωτά και φύλλα. Στο δακτύλιο της βάσης σειρά τελειών.

3 - (65) 'Αμφορέας 1284, ύψ. 0.366 μ. (είκ. 62).

Λαιμός ψηλότερος, σώμα όπως περίπου στα δύο προηγούμενα. Στο λαιμό σε κάθε όψη, μετόπη που όρίζεται με κάθετη ζώνη δικτυωτού στην όψη Α και τρεις κάθετες γραμμές στη Β. Α:μισοκαθισμένη μεγάλη σφίγγα προς τα δεξιά, Β: ζεύγος διπλών ελίκων με δικτυωτά. Στόν ώμο στενή ζώνη με γλωσσωτά, άλλη πλατύτερη με ζεύγη ελίκων, δικτυωτά και φύλλα, και κάτω στενή ζώνη με τελείες. Στην κοιλιά, Α: λιοντάρι προς τα δεξιά ετοιμάζεται να επιτεθεί έναντίον ταύρου που έρχεται προς αυτό, Β: σειρά μεγάλων όμοκεντρων κύκλων με φύλλα και άνθemia· ή διακόσμηση των δύο όψεων χωρίζεται με κάθετη ζώνη δικτυωτού. Ακολουθούν ζώνη γραμμικού μαιάνδρου και στη βάση άλλη ζώνη πλατιά με άκτινωτό.

4 - (66) 'Υδρία 1262, ύψ. σωζ. 0.316 μ. (είκ. 63).

Λείπουν μεγάλα τμήματα του σώματος καθώς και το μεγαλύτερο μέρος του λαιμού, το οποίο έχει συμπληρωθεί. Στο λαιμό ζεύγη καλυκώσεων ελίκων με δικτυωτά. Στόν ώμο πλατιά ζώνη γλωσσοειδών, ανάμεσα σε δύο άλλες στενές, με φύλλα και κυκλίσκους. Στην κοιλιά πλατιά ζώνη, Α: δύο μεγάλες αντιθετικές προτομές γυναικείες με φολιδωτό χιτώνα· ανάμεσα αντι-στραμμένο ζεύγος ελίκων με πολύφυλλο άνθemio και κάτω μαιανδρικός σταυρός· ή παράσταση όρίζεται με κάθετες ζώνες δικτυωτού, Β: ζεύγη ελίκων όπως στο λαιμό, αλλά στα πλάγια κάθετες γραμμές, ανάμεσα στις όποιες στενή ταινία· κάτω από τις όριζόντιες λαβές ζεύγος ελίκων. Στο κάτω μέρος ζώνη γραμμικού μαιάνδρου και στη βάση άκτινωτό.

5 - (67) 'Υδρία 563, ύψ. 0.332 μ. (είκ. 64).

Λαιμός κυλινδρικός, σώμα ωοειδές. Στο λαιμό τρεις μετόπες· ή μεσαία που χωρίζεται με κάθετες ζώνες δικτυωτού έχει τριμερή διακόσμηση: στο μεσαίο πεδίο μεγάλος φυλλόσχημος ρόδακας που πλαισιώνεται επάνω και κάτω με σειρές τελειών και όδοντωτού· στις πλάγιες μετόπες από ένα ζεύγος διπλών αντίπτων ελίκων με δικτυωτά και φύλλα. Στόν ώμο στενή ζώνη γλωσσωτού, από κάτω ζεύγη ελίκων με δικτυωτά και φύλλα και σε συνέχεια τρίτη ζώνη, στενή, με σιγμοειδή. Στην πλατιά ζώνη της κοιλιάς, Α: δύο αντιθετικοί αϊγαγροι που βόσκουν, Β: σειρά κύκλων όμοκεντρων με δικτυωτά· κάτω από τις όριζόντιες λαβές ζεύγος ελίκων με στέλεχος. Στο κάτω μέρος γραμμικός μαιάνδρος και στη βάση άκτινωτό.

Από τα άγγεια της ομάδας αυτής μόνο τα δύο πρώτα φαίνονται να ανήκουν στον ίδιο ζω-γράφο, όπως δείχνουν το σχήμα, ή ποιότητα της γραμμής και ή συνολική εμφάνιση με την απόχρωση ή τον τρόπο που έχει αλλοιωθεί το γάνωμα. Και στα δύο άγγεια οι παραστάσεις στην κύρια όψη χωρίζονται με πλατιές μετόπες. Όμοιότητα επίσης παρουσιάζει ο τρόπος, που έχουν σχεδιασθεί οι έλικες στη βάση, και ή χρησιμοποίηση πολλαπλών λεπτών γραμμών για το διαχωρισμό των διακοσμητικών ζωνών στο κάτω μέρος του σώματος. Μια πιό χαλαρή σχέση με τα δύο αυτά άγγεια δείχνει ο άμφορέας (65). Όστόσο ο τύπος του κεφαλιού της σφίγγας με τα μακριά μαλλιά, των όποιων οι πλόκαμοι πέφτουν σχηματίζοντας μικρά τόξα, δεν είναι άσχετος με τη γυναικεία προτομή του άμφορέα (63), μολονότι το περίγραμμα είναι συγκριτικά πιό χαλαρό, ενώ ή μακριά ίσια γραμμή του λαιμού θυμίζει τη σφίγγα του ίδιου άμφορέα. Κοινό γνώρισμα στους άμφορείς (64) και (65) είναι ή μετατροπή των έσωτερικών σπειρών των ελίκων σε όμοκεντρους κύκλους. Από τη μορφολογική σύλληψη της προτομής του άμφορέα (63) κατάγεται ή (σωζόμενη) προτομή της υδρίας (66), ή όποια όμως είναι σχεδιασμένη με περισσότερη λεπτότητα και βαθύτερη αίσθηση. Φολιδωτό ένδυμα έχει και ή προτομή στον άμφορέα Délos X πίν. 1, αλλά ή ξηρότητα του σχεδίου δείχνει διαφορετική

προέλευση¹⁶¹. Ἡ ἴδια παρατήρηση ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ὕδρια (67), ποὺ συνδέεται μὲ τὸν ἀμφορέα (65) μόνο ἀπὸ τὴν πλατιά ζώνη τῶν ὁμόκεντρων κύκλων στὴ Β ὄψη. Οἱ συσχετίσεις μαρτυροῦν γιὰ τὴν ἐργαστηριακὴ ἐπικοινωνία καὶ τὴ μετάδοση τυπολογικῶν στοιχείων.

IV. Ἡ ὁμάδα τῶν σφιγγῶν

1 – (68) Ὑδρία 1371, ὕψ. 0.305 μ. (εἰκ. 65).

Λαιμὸς κυλινδρικός, ὄχι πολὺ ἀναπτυγμένος, σῶμα περίπου ὠοειδές. Στὸ λαιμὸ τρεῖς μετόπες ποὺ ὀρίζονται ἀπὸ κάθετες ζῶνες δικτυωτοῦ· στὴ μεσαία μετόπη γυναικεία προτομή πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ στὶς πλάγιες ἀπὸ μία ὀρθία σιγμοειδῆς ἑλικά με φύλλα· στὸν ὦμο αἰγοειδῆς ποὺ βαδίζει ἢ βόσκει πρὸς τὰ ἀριστερά· σὲ κάθε πλευρὰ τῆς κάθετης λαβῆς ἀπὸ μία ἑλικά με φύλλα· στὸ ὕψος τῶν ὀριζόντιων λαβῶν ζώνη γραμμικοῦ μαϊάνδρου. Στὸ κάτω μέρος τοῦ ἀγγείου πλατιά ζώνη με ζεύγη ἐλίκων με δικτυωτὰ καὶ φύλλα, στὴ βάση ἀκτινωτὰ.

2 – (69) Ὑδρία 1317, ὕψ. 0.325 μ. (εἰκ. 66).

Λαιμὸς στενότερος καὶ ψηλότερος, σῶμα ὠοειδές. Στὸ λαιμὸ τὸ ἴδιο διακοσμητικὸ σύστημα ὅπως στὸ προηγούμενο, μετὰ τὴ διαφορὰ ὅτι μόνο ἡ μεσαία μετόπη ὀρίζεται ἀπὸ κάθετες ζῶνες δικτυωτοῦ· σὲ αὐτὴν τὴ μετόπη εἰκονίζεται γυναικεία προτομή πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ στὶς πλάγιες ἀπὸ ἕνα ζεῦγος ἐλίκων με δικτυωτὰ. Στὸν ὦμο ζώνη με τριμερὴ διακόσμηση· στὴ μεσαία μετόπη, ποὺ χωρίζεται ἀπὸ τὶς πλάγιες με κάθετη ζώνη δικτυωτοῦ, μισοκαθισμένη σφίγγα πρὸς τὰ δεξιὰ· στὶς ἄλλες μεγάλες ἑλικες σιγμοειδεῖς με ἀνθέμια. Στὴν πολὺ πλατιά ζώνη ποὺ ἀκολουθεῖ, Α: κάπρος ποὺ βόσκει πρὸς τὰ δεξιὰ, Β: ἐλάφι ποὺ βόσκει ἐπίσης πρὸς τὰ δεξιὰ. Κάτω ἀπὸ τὶς ὀριζόντιες λαβὲς ἀπὸ ἕνα ζεῦγος ἐλίκων με στέλεχος καὶ στὴ βάση ἀκτινωτὰ.

3 – (70) Ὑδρία 1306, ὕψ. 0.33 μ. (εἰκ. 67).

Λαιμὸς παρόμοιος μετὰ τῆς προηγούμενης, σῶμα ὅπως τῆς ὕδριας (68). Στὸ λαιμὸ τρεῖς μετόπες ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ μεσαία ἔχει γυναικεία προτομή πρὸς τὰ δεξιὰ· στὶς πλάγιες, μία ὀρθία σιγμοειδῆς ἑλικά με φύλλα· καὶ οἱ τρεῖς μετόπες ὀρίζονται με κάθετες ζῶνες δικτυωτοῦ. Στὸν ὦμο, Α: δύο μισοκαθισμένες σφίγγες ἔχουν ἀνάμεσά τους πολὺφυλλο ἀνθέμιο· δεξιὰ ἀπὸ τὶς σφίγγες κάπρος ποὺ βόσκει καὶ ἀριστερά λιοντάρι ποὺ βαδίζει — καὶ τὰ δύο ζῶα στραμμένα πρὸς τὶς σφίγγες· ἢ μία σφίγγα ἔχει πρόσωπο σὲ σκιαγραφία. Στὸ ὕψος τῶν ὀριζόντιων λαβῶν στενὴ ζώνη γραμμικοῦ μαϊάνδρου· ἀπὸ κάτω ἄλλη ζώνη, πλατύτερη, με ζεύγη ἐλίκων, δικτυωτὰ καὶ ἀνθέμια, καὶ τέλος τρίτη ζώνη με ἀκτινωτὰ.

4 – (71) Ἀμφορέας 1315, ὕψ. 0.34 μ. (εἰκ. 68).

Λαιμὸς πλατὺς, ὄχι πολὺ ἀναπτυγμένος, σῶμα ὠοειδές. Στὸ λαιμὸ σὲ κάθε ὄψη ἀπὸ μία μετόπη με γυναικεία προτομή πρὸς τὰ δεξιὰ· οἱ μετόπες ὀρίζονται στὰ πλάγια με κάθετες ζῶνες ἀβακωτοῦ καὶ τελειῶν. Στὸν ὦμο στενὴ ζώνη τελειῶν καὶ δευτέρη ζώνη πλατύτερη, ὅπου Α: ζεύγη καλυκώσεων ἐλίκων με δικτυωτὰ, Β: ἄνθη λωτοῦ ὀρθία καὶ ἀντιστραμμένα· ἀκολουθεῖ μία τρίτη στενὴ ζώνη ζητοειδῶν. Στὴν κοιλία συνεχῆς ζώνη ὅπου μισοκαθισμένες σφίγγες στὴ σειρά, πρὸς τὰ δεξιὰ, σὲ σκιαγραφία. Ἀκολουθοῦν τρεῖς ζῶνες γανώματος καὶ στὴ βάση ἀκτινωτὰ.

5 – (72) Ἐπάνω μέρος ἀμφορέα 1273, ὕψ. σωζ. 0.135 μ. (εἰκ. 69).

Σὲ κάθε ὄψη τοῦ λαιμοῦ ἀπὸ μία μετόπη με γυναικεία προτομή πρὸς τὰ δεξιὰ, ποὺ ὀρίζεται στὰ πλάγια με κάθετη ζώνη δικτυωτοῦ. Στὸν ὦμο, στενὴ ζώνη, Α: ροπαλοειδῶν, Β: με γεμάτα τρίγωνα καὶ ἀπὸ κάτω ζώνη γλωσσωτῶν. Στὴν ἀρχὴ τῆς κοιλίας στενὴ ζώνη τελειῶν.

6 – (73) Ὑδρία 1276, ὕψ. σωζ. 0.30 μ. (εἰκ. 70).

Σχῆμα ὅπως περίπου τῆς ὕδριας (70), ἀλλὰ λιγότερο συμπιεσμένο. Στὸ λαιμὸ τρεῖς μετόπες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ μεσαία χωρίζεται ἀπὸ τὶς πλάγιες με κάθετες ζῶνες δικτυωτοῦ· στὴ μεσαία γυναικεία προτομή πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ στὶς πλάγιες ἀπὸ ἕνα ζεῦγος ἐλίκων με δικτυωτὰ· στὸν ὦμο

στενή ζώνη τελειών, άλλη πλατύτερη με ζεύγη ελίκων με δικτυωτά και τρίτη, στενή επίσης, με ζητοειδή. Στην κοιλιά, Α: τέσσερα υδρόβια πουλιά προς τα δεξιά, Β: μεγάλη σιγμοειδής έλικα με άνθemia και άλλη άπλή, που στα σημεία σύνδεσης με τη μεγάλη έχει δύο φύλλα σαν σταγόνες· κάτω από τις όριζόντιες λαβές ζεύγος ελίκων με στέλεχος. Στο κάτω μέρος ζώνη γραμμικού μαϊάνδρου και στη βάση πλατύτερη άκτινωτού.

Η ένότητα που παρατηρείται με το πρώτο βλέμμα σε αυτήν την ομάδα, ιδιαίτερα στα άγγεια (68 - 71), όφείλεται στη μεγαλόγραμμη «ζωγραφική» σχεδίαση των μορφών και των κοσμημάτων, που δίνουν την εντύπωση ότι έγιναν με άδρες γρήγορες πινελιές· αυτή μάλιστα ή εντύπωση επιτείνεται, με τις μορφές των σφιγγών στον άμφορέα (71) και στον ώμο της υδρίας (70), όπου το πρόσωπο της άριστερης σφίγγας αντί να είναι, όπως συνηθίζεται, σε περιγραφή, είναι σε σκιαγραφία. Οί γυναικείες προτομές έχουν μίαν αυστηρή έκφραση, που όμως δεν άφαιρεί τη νεανική χάρη από τα γυναικεία πρόσωπα, με τον ιδιαίτερο για τον τεχνίτη τρόπο να συνδέει την καμπύλη του φρυδιού με τη γραμμή του μετώπου σε ένα μικρό σπάσιμο. Το κρανίο είναι χαμηλό και άπλωτό, με τη διαμόρφωση της κόμμωσης σε μικρές «γλώσσες» επάνω από το μέτωπο. Στις πλάγιες μετόπες του λαιμού υπάρχει πάντα μονό ζεύγος ελίκων, το χείλος, με όμορρες γωνίες πάντα, παρουσιάζει γωνιώδη τομή και στη βάση οί άκτίνες καταλήγουν σε λεπτή γραμμή προς τα επάνω. Η γυναικεία προτομή στον άμφορέα (72) φαίνεται σαν παραλλαγή σε νεώτερη εξελικτική βαθμίδα της προτομής του άμφορέα (71), ενώ την υδρία (73) εντάσσουν στην ομάδα οί μεγάλες σιγμοειδείς έλικες με τα λεπτά φύλλα που υπάρχουν και στον ώμο της υδρίας (69), καθώς και ή σύνθεση της διακόσμησης στο λαιμό.

V. Η ομάδα των μικρών άμφορέων

1 - (74) Άμφορέας 627, ύψ. 0.30 μ. (είκ. 71).

Λαιμός κοντός, σώμα έξογκωμένο. Σε κάθε όψη του λαιμού από μία μετόπη, Α: γυναικεία προτομή προς τα δεξιά και στα πλάγια κάθετες ζώνες δικτυωτού, Β: όριζόντια σιγμοειδής έλικα. Στον ώμο μία όριζόντια σιγμοειδής έλικα με άνθemia σε κάθε όψη. Στην κοιλιά, Α: λιοντάρι και ταύρος σε αντίθετική κατεύθυνση, Β: δύο αντίθετικοί κάπροι με το κεφάλι προς τα κάτω. Άκολουθεί στενή ζώνη τελειών και στη βάση άκτινωτό.

2 - (75) Επάνω μέρος υδρίας 1275, ύψ. σωζ. 0.125 μ. (είκ. 72).

Στο λαιμό τρεις μετόπες με κάθετες πλατιές ζώνες δικτυωτού στα πλάγια· στη μεσαία μετόπη, γυναικεία προτομή προς τα δεξιά και στις πλάγιες όρθια σιγμοειδής έλικα με σταυρούς στα κενά· στον ώμο στενή ζώνη τελειών και από κάτω άλλη πλατύτερη με ζεύγη ελίκων, δικτυωτά και φύλλα.

Η συγγένεια που παρουσιάζουν οί δύο μορφές στο λαιμό του άμφορέα και της υδρίας είναι δυστυχώς το μόνο σχεδόν βοηθητικό στοιχείο αλλά άρκετό για την άπόδοση και του δεύτερου άγγείου, έξαιρετικά άποσπασματικά σωζόμενου, στον ίδιο τεχνίτη. Και οί δύο κοπέλλες έχουν έκπληκτο βλέμμα που μοιάζει να είναι κάπου προσηλωμένο, ήμισφαιρικό μικρό κρανίο, χαμηλό και καμπύλο μέτωπο, που χωρίζεται από το υπόλοιπο περίγραμμα του προσώπου με ένα σπάσιμο, όπως και στα άγγεια της προηγούμενης ομάδας. Τέλος στα χυμώδη φυτικά κοσμήματα άνταποκρίνεται ή δροσερότητα της νεανικής γυναικείας μορφής που εικονίζει μιá κόρη με γεμάτο πρόσωπο.

3 - (76) Άμφορέας 1320, ύψ. 0.288 μ. (είκ. 73).

Λαιμός κοντός, σώμα σχεδόν σφαιρικό. Στο λαιμό, Α: άνδρική προτομή προς τα δεξιά σε μετόπη και στα πλάγια κάθετες ζώνες δικτυωτού, Β: μεγάλος σύνθετος φυλλόσχημος ρόδακας.

Στόν ὦμο πλατιά ζώνη γλωσσωτοῦ. Στὴν κοιλιά πλατιά ζώνη με σειρὰ κύκνων πρὸς τὰ δεξιὰ. Στὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος ζώνη ὁμόκεντρων κύκλων με δικτυωτά, ἄλλη με ὁμόρροπες γωνίες καὶ στὴ βάση ἀκτινωτὸ με σταυροὺς στὰ διάκενα.

4 - (77) Ὑδρία 1352, ὕψ. σωζ. 0.288 μ. (εἰκ. 74).

Τὸ ἀγγεῖο δὲν ἔχει συμπληρωθεῖ στὶς ὀριζόντιες καὶ στὸ μεγαλύτερο τμήμα τῆς κάθετης λαβῆς, καθὼς καὶ στὸ λαιμό. Τὸ σῶμα περίπου ὅπως τοῦ προηγούμενου ἀμφορέα. Στὴν κύρια ὄψη τοῦ λαιμοῦ σώζεται τὸ κάτω μέρος γυναικείας προτομῆς πρὸς τὰ δεξιὰ. Στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ ὦμου στενὴ ζώνη με μεγάλες τελείες καὶ ἀπὸ κάτω πλατιά ζώνη με κύκλους πρὸς τὰ δεξιὰ. Στὴν κοιλιά ζώνη ὁμόκεντρων κύκλων με δικτυωτά καὶ στὸ πίσω μέρος κάτω ἀπὸ τὴ λαβὴ ὀρθογώνια, χωρισμένα σὲ μαῦρα τρίγωνα· στὶς δύο πλευρὰς τοῦ κατώτερου ἀπὸ αὐτὰ ζεύγος ἐλίκων με κάθετο στέλεχος. Πρὸς τὴν βάση στενὴ ζώνη κύκλων καὶ πλατιά ζώνη ἀκτινωτοῦ.

Ἡ μεγάλη ὁμοιότητα τοῦ σχήματος, τοῦ κοσμήματος τῶν ομάδων τῶν κύκλων καὶ τὸ κυριότερο ἡ μορφὴ τῶν μεγάλων κύκλων με τὸν λεπτὸ εὐλύγιστο λαιμό, ποὺ οὐσιαστικὰ εἶναι σὲ περιγραφὴ, ὁδηγοῦν στὴν ἀπόδοση καὶ τῶν δύο αὐτῶν ἀγγείων στὸν ἴδιο ζωγράφο.

VI. Ἡ ὁμάδα τῶν πολύχρωμων ὑδρόβιων

1 - (78) Ἀμφορέας 1282, ὕψ. 0.365 μ. (εἰκ. 75).

Σῶμα ὠοειδὲς πρὸς σφαιρικό, λαιμός ὄχι πλατὺς καὶ λίγο ἀναπτυγμένος, ἀνάλογα με τὸ σῶμα. Καὶ στὶς δύο ὄψεις τοῦ λαιμοῦ ἀπὸ ἓνα ζεύγος διπλῶν ἀντίκλων με δικτυωτά. Στόν ὦμο στενὴ ζώνη με γλωσσωτά καὶ ἄλλη ζώνη πλατύτερη ὅπου ζεύγη ἐλίκων με δικτυωτά καὶ φύλλα· κάτω ζώνη με ἐνῶλλητες γωνίες. Στὴν κοιλιά πλατιά ζώνη με ὑδρόβια πρὸς τὰ δεξιὰ· ἀκολουθεῖ ζώνη γλωσσωτοῦ καὶ στὴ βάση ἀκτινωτό.

2 - (79) Ἀμφορέας 1354, ὕψ. 0.44 μ. (εἰκ. 76).

Σχῆμα ὅπως περίπου τοῦ προηγούμενου ἀμφορέα, πιὸ σφαιρικό. Στὶς ὄψεις τοῦ λαιμοῦ, Α: λυρόσχημα με δικτυωτά καὶ φύλλα, Β: ζεύγος καλυκώσεων ἐλίκων με δικτυωτά καὶ φύλλα. Στόν ὦμο ζεύγη ἐλίκων με δικτυωτά καὶ στὴν κοιλιά πλατιά ζώνη, Α: λιοντάρι πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ κάπρος ποὺ προχωρεῖ πρὸς αὐτό, Β: ὑδρόβια στὴ σειρά. Στὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος σιγμοειδεῖς ἑλικες με δικτυωτά καὶ φύλλα, στὴ βάση ἀκτινωτό.

3 - (80) Πινάκιο δίωτο 1331, διάμ. 0.297 μ., ὕψ. 0.052 μ. (εἰκ. 77).

Ἐξωτερικὰ πλατιά ζώνη ποὺ γεμίζει με σιγμοειδεῖς ἑλικες, δικτυωτά καὶ φύλλα· γύρω ἀπὸ τὴν βάση στενὴ ζώνη ζητοειδῶν καὶ στὴν ἴδια τὴν βάση ἀκτινωτὸς φυλλόσχημος ρόδακας. Στὸ ἐσωτερικὸ ταινίες γανώματος.

Τὸ μεγάλο σχετικὰ μέγεθος τῶν δύο ἀμφορέων, ἡ μεγάλη ἔνταση ποὺ δίνεται στὴ μέση περίπου τοῦ σώματος, ὥστε νὰ πλησιάζει πολὺ τὴ σφαῖρα, καὶ τὸ σχεδὸν ὁμοιο διακοσμητικὸ σύστημα με τὴν πλατιά ζώνη λίγο χαμηλὰ στὴν κοιλιά, ποὺ κυριαρχεῖ στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου, εἶναι τὰ κυριότερα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα συνδέουν τοὺς δύο ἀμφορεῖς μεταξύ τους. Στὰ συγγενικὰ αὐτὰ στοιχεῖα πρέπει νὰ προστεθεῖ α) ἡ γενικὴ ὁμοιότητα, ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὰ ὑδρόβια με τὸ φουσκωτὸ πολυποίκιλο φτέρωμα, ποὺ δίνουν ἓνα ἰδιαίτερο τόνο στὴ διακόσμηση, β) ἡ ἔλλειψη ἀνθρώπινων μορφῶν, σὲ ἀντίθεση με τὶς προηγούμενες ομάδες, στὶς ὁποῖες ἡ γυναικεία προτομὴ ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ τὸ κύριο «διακοσμητικὸ» θέμα τοῦ λαιμοῦ. Ἐνα στοιχεῖο, ποὺ συνδέει τοὺς δύο ἀμφορεῖς με τὸ πινάκιο, εἶναι ἡ ζώνη με τὶς ιδιόμορφες σιγμοειδεῖς ἑλικες ποὺ ἐπαναλαμβάνεται με μικρὴ παραλλαγὴ στὸ πινάκιο, στὸ ὁποῖο ὁ τρόπος σχεδίασης καὶ ἡ τεχνικὴ εἶναι ὅπως στὸ δεύτερο ἀμφορέα (79).

VII. Ἡ δμάδα τῶν μεγάλων λιονταριῶν

1 - (81) Ὑδρία 1358, ὕψ. 0.295 μ. (εἰκ. 78).

Δὲν ἔχουν συμπληρωθεῖ οἱ λαβὲς καὶ ἡ βάση. Λαιμὸς ὄχι πολὺ ἀναπτυγμένος, σῶμα σχεδὸν ὠοειδές. Στὸ λαιμὸ τρεῖς μετόπες ποὺ χωρίζονται μὲ κάθετη ζώνη δικτυωτοῦ· στὴ μεσαία γυναικεία προτομή πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἀπὸ μία ζώνη γλωσσώτου ἐπάνω καὶ κάτω· στὶς πλάγιες μετόπες, δεξιὰ ζεύγη ἀντίστροφων ἐλίκων μὲ δικτυωτά, ἀριστερὰ τέσσερις ὁμάδες ὁμόκεντρων κύκλων μὲ δικτυωτά καὶ φύλλα· στὸν ὦμο στενὴ ζώνη γλωσσώτου, ἄλλη ζώνη πλατύτερη μὲ ἄνθη λωτοῦ ὀρθὰ καὶ ἀντιστραμμένα, ποὺ συνδέονται μὲ σιγμοειδεῖς μίσχους, καὶ κάτω στενὴ ζώνη τελειῶν. Στὴν κοιλία, Α: δύο ἀντιθετικὰ ἐλάφια ποὺ βόσκουν, Β: ζεύγη ἐλίκων μὲ δικτυωτά καὶ φύλλα· κάτω ἀπὸ τὶς ὀριζόντιες λαβὲς ἓνα μάτι. Ἀκολουθοῦν στενὴ ζώνη ἐνάλληλων γωνιῶν καὶ στὴ βάση ἀκτινωτό.

2 - (82) Ὑδρία 1265, ὕψ. 0.305 μ. (εἰκ. 79).

Σχῆμα παρόμοιο μὲ τῆς προηγούμενης ὕδριας καὶ ἴδιο διακοσμητικὸ σύστημα. Στὴ μεσαία μετόπη τοῦ λαιμοῦ γυναικεία προτομή πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ κάτω ζώνη ὀδοντωτοῦ· στὶς πλάγιες μετόπες ζεύγος λυρόσχημων ἐλίκων μὲ δικτυωτά καὶ φύλλα. Στὸν ὦμο καλυκώσχημες ἐλίκες καὶ σπείρες μὲ φύλλα καὶ στενὴ ζώνη μὲ τελείες. Στὴν κύρια ζώνη τῆς κοιλίας, Α: μεγάλο λιοντάρι πρὸς τὰ δεξιὰ, Β: σειρὰ ὁμόκεντρων κύκλων μὲ δικτυωτά καὶ ἐπάνω γραμμικὸς μαϊάνδρος· κάτω ἀπὸ τὶς ὀριζόντιες λαβὲς ζεύγος ἐλίκων μὲ στέλεχος. Στὸ κάτω μέρος ζώνη γραμμικοῦ μαϊάνδρου καὶ στὴ βάση ἀκτινωτό.

3 - (83) Ἀμφορέας 1370, ὕψ. 0.385 μ. (εἰκ. 80).

Σχῆμα καὶ διακοσμητικὸ σύστημα παρόμοιο μὲ τῶν προηγούμενων ὕδριων. Σὲ κάθε ὄψη τοῦ λαιμοῦ ἀπὸ μία μετόπη μὲ κάθετη ζώνη δικτυωτοῦ στὰ πλάγια. Στὶς μετόπες ἀπὸ μία γυναικεία προτομή πρὸς τὰ δεξιὰ, κάτω ἀπὸ τὴν ὁποία ὀδοντωτό. Στὸν ὦμο στενὴ ζώνη γλωσσώτου, ἄλλη πλατύτερη, ὅπου ζεύγη ἐλίκων μὲ δικτυωτά καὶ φύλλα, καὶ τρίτη στενὴ μὲ ζητοειδῆ. Στὴν κοιλία, Α: λιοντάρι καταδιώκει αἶγαρο ποὺ φεύγει πρὸς τὰ δεξιὰ, Β: λιοντάρι κατευθύνεται πρὸς αἶγαρο ποὺ βόσκει πρὸς τὰ δεξιὰ. Στὸ κάτω μέρος στενὴ ζώνη γραμμικοῦ μαϊάνδρου καὶ στὴ βάση ἀκτινωτό.

4 - (84) Ἀμφορέας 545, ὕψ. 0.315 μ. (εἰκ. 81).

Σχῆμα περίπου ὅπως στὸ προηγούμενο, μὲ πλατύτερο λαιμὸ καὶ πιὸ στενὴ βάση. Στὸ λαιμὸ, σὲ κάθε ὄψη, ἀπὸ μία μετόπη μὲ γυναικεία προτομή πρὸς τὰ δεξιὰ· στὸν ὦμο, στενὴ ζώνη μὲ καρποὺς ροδιᾶς καὶ στὴν πλατιά ζώνη, ποὺ ἀκολουθεῖ ὡς τὸ κάτω σχεδὸν μέρος τοῦ σώματος, Α: ἓνα πελώριο λιοντάρι ποὺ βαδίζει πρὸς τὰ δεξιὰ, Β: ἄλογο πρὸς τὰ δεξιὰ. Κάτω στενὴ ζώνη γραμμικοῦ μαϊάνδρου καὶ στὴ βάση πλατιεὲς ταινίες γανώματος.

Ἔργα τοῦ ἴδιου ζωγράφου εἶναι ἀναμφίβολα τὰ τρία πρῶτα ἀγγεῖα, καθὼς δείχνουν οἱ γυναικεῖες προτομὲς καὶ τὸ διακοσμητικὸ σύστημα, ἐνῶ τὸ τέταρτο εἶναι πολὺ συγγενικὸ καὶ μαρτυρεῖ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ στενῆς ἐργαστηριακῆς σχέσης. Στὶς γυναικεῖες προτομὲς γίνεται προσπάθεια νὰ ἀποδοθεῖ προσωπικὸς χαρακτήρας καὶ τὰ ζῶα σχεδιάζονται περισσότερο μνημειακά, δείχνοντας ἔτσι τὴ μετάβαση σὲ νέα τεχνοτροπικὴ περίοδο. Τὰ ἐλικόμορφα φυτικὰ κοσμήματα ἔχουν ὑποχωρήσει αἰσθητὰ καὶ γενικὰ φαίνεται ὅτι ἔχει ἀρχίσει ἡ διαδικασία τῆς ἀπλούστευσης τοῦ διακοσμητικοῦ συστήματος. Τὸ σύνολο ἀποκτᾷ διαύγεια ποὺ θυμίζει τὴν ὕδρια (66) τῆς ὁμάδας τοῦ φτερωτοῦ δαίμονα. Χαρακτηριστικὸ δείγμα αὐτῆς τῆς τάσης εἶναι καὶ ἡ χρῆση ἀπλῶν ζωνῶν γανώματος στὸ κάτω μέρος τοῦ ἀγγείου (84). Ἡ τρίτη φάση τοῦ μηλιακοῦ ἐργαστηρίου εἶναι πολὺ κοντά. Παρόλα αὐτὰ ἐπιβιώνουν ἀκόμα μερικὰ ἀπὸ τὰ παλιότερα στοιχεῖα, ὅπως τὸ καρδιόσχημο κόσμημα τῆς ὄψης Β στὴν κοιλία τοῦ τελευταίου ἀμφορέα (84), ἀλλὰ μὲ ἐντελῶς διαφορετικὴ χρῆση: στοὺς παλιούς μεγάλους ἀμφορεῖς τῆς ὁμάδας III, τῆς πρώιμης φάσης, εἶναι τὸ κύριο κόσμημα ποὺ δεσπόζει στὴ διακόσμηση τοῦ ἀγγείου· ἐδῶ

Έχει μεταφερθεί στην άκρη της όψης Β ως καθαρά παραπληρωματικό κόσμημα, που συμπληρώνει το κενό ανάμεσα στην κύρια παράσταση — τώρα πιά ένα μόνο μεγάλο ζώο — και στο πλαίσιο.

VIII. Ἡ ομάδα των ἀμφορίσκων με πόδι

1 - (85) Ἀμφορίσκος με πόδι 628, ὕψ. 0.055 μ., διάμ. χεῖλ. 0.125 μ. (εἰκ. 82).

Λαιμός ὄχι πολὺ ἀναπτυγμένος, σῶμα σχεδὸν σφαιρικό, πόδι κωνικό με βαθμιδωτὴ ἀποφυγή. Στὴν ἐπάνω ἐπιφάνεια τοῦ χεῖλους κάθετες κεραῖες. Στὸ λαιμὸ σπείρες καὶ σιγμοειδῆς ἔλικα με κυκλίσκους στὰ διάκενα. Στὸ σῶμα, στὸ ὕψος τῶν λαβῶν, Α: κάπρος πρὸς τὰ δεξιὰ, Β: μικρὴ μετόπη με ὀρθία σιγμοειδῆ ἔλικα καὶ ἄλλη ὀριζόντια· κυκλίσκοι στὰ διάκενα. Κάτω ζώνη με ζεύγη ἐλίκων καὶ δικτυωτά. Στὸ στέλεχος τοῦ ποδιοῦ μαίανδρος καὶ χαμηλότερα ἀκτινωτό.

2 - (86) Ἀμφορίσκος με πόδι 629, ὕψ. 0.06 μ., διάμ. χεῖλ. 0.117 μ. (εἰκ. 83).

Λαιμός λίγο πιὸ ἀναπτυγμένος ἀπὸ τὸν προηγούμενο, σῶμα λιγότερο συμπιεσμένο, πόδι με ἀνάγλυφο δακτύλιο καὶ κανονικότερη σύνδεση με τὸ στέλεχος. Στὸ λαιμὸ ζώνη με τμήματα λοξοῦ διακοπτόμενου μαϊάνδρου καὶ ἀνάμεσα ἐνῶντα τρίγωνα. Στὴν ἀρχὴ τοῦ ὅμου σειρά τελειῶν. Στὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος στενὴ ζώνη ἐνῶντων γωνιῶν καὶ ἄλλη με φυλλόσχημο γλωσσωτό. Ἡ διακόσμηση στὸ πόδι εἶναι δυσδιάκριτη· σῶζονται ἐλάχιστα ἱχνη ἀκτινωτοῦ πρὸς τὰ κάτω.

Τὰ δύο αὐτὰ ἀγγεῖα σὲ σύγκριση με τὸ ναξιακὸ ἀμφορίσκο ἀπὸ τὴ Δῆλο (Délös XVII πίν. 20, 11), παρουσιάζουν διαφορὲς στὸ σχῆμα (ἀντίθεση λαιμοῦ καὶ σφαιρικοῦ σώματος, ψηλότερο καὶ στενότερο πρὸς τὰ ἐπάνω πόδι με διμερὴ διαίρεση) παίρνοντας ἔτσι μορφὴ περισσότερο συγκεντρωμένη πρὸς τὸν ὀργανικὸ πυρήνα καὶ δείχνουν νεώτερη χρονολογία. Ὁ ναξιακὸς ἀμφορίσκος, ὅπως δείχνει ἡ προτομὴ τοῦ ἀλόγου στὸ λαιμὸ, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι νεώτερος ἀπὸ τὸ β' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ.

IX. Τὰ ὑπόλοιπα ἀγγεῖα τῆς ὥριμης φάσης

1 - (87) Ὑδρία 1355, ὕψ. 0.35 μ. (εἰκ. 84).

Λαιμός στενὸς στὴ βάση του, σῶμα ὠοειδές. Στὸ λαιμὸ τρεῖς μετόπες πού χωρίζονται με κάθετες ζώνες δικτυωτοῦ· στὴ μεσαία ἀνδρική μορφή πρὸς τὰ ἀριστερά· φορεῖ χιτῶνα πού φθάνει ὡς τὶς κνήμες με τριμερὴ ὀριζόντια διακόσμηση: ἐπάνω πουλὶ πού πετᾷ πρὸς τὰ ἀριστερά, στὴ μέση ἄλλο ἓνα πουλί, πού φαίνεται νὰ κολυμπᾷ πρὸς τὰ ἀριστερά¹⁸² καὶ κάτω κυματοειδῆς γραμμὴ· ἡ μορφή με τὸ δεξιὸ χέρι κρατεῖ ὑψωμένο σκῆπτρο (;) πού καταλήγει σὲ ἄνθος¹⁸³· στίς πλάγιες μετόπες ζεύγη ἀντίκλων διπλῶν ἐλίκων με δικτυωτά. Στὸν ὅμο στενὴ ζώνη με τελείες καὶ ἄλλη ζώνη με σειρά ζώων: αἶγαγρος, ταῦρος καὶ αἶγαγρος πρὸς τὰ δεξιὰ, αἶγαγρος καὶ βόδι πού καταδιώκεται ἀπὸ λιοντάρη πρὸς τὰ ἀριστερά. Στὴν κοιλία, Α: ταῦρος πού βαδίζει πρὸς τὰ δεξιὰ ἐναντίον αἰγάγου, Β: δύο ἄλογα πρὸς τὰ δεξιὰ, ἀπὸ τὰ ὅποια τὸ πρῶτο καλπάζει, ἐνῶ τὸ δεύτερο βαδίζει. Στὸ κάτω μέρος γραμμικὸς μαίανδρος καὶ στὴ βάση ζεύγη ἐλίκων με δικτυωτά.

2 - (88) Ὑδρία 1318, ὕψ. σωζ. 0.35 μ. (εἰκ. 85).

Λαιμός ἀναπτυγμένος, πού στενεύει πρὸς τὰ κάτω, σῶμα ὠοειδές. Στὸ λαιμὸ τρεῖς μετόπες πού χωρίζονται με κάθετη ζώνη δικτυωτοῦ· στὴ μεσαία μετόπη ἀνδρική προτομὴ πρὸς τὰ δεξιὰ με ἐλικωτὸ βόστρυχο ἀνασηκωμένο ἐπάνω ἀπὸ τὸ μέτωπο· στίς πλάγιες μετόπες ζεύγος διπλῶν ἀντίκλων ἐλίκων με δικτυωτά· στὸν ὅμο πλατιά ζώνη με ζεύγη ἐλίκων καὶ δικτυωτά ἀνάμεσα σὲ δυὸ στενὲς ζώνες με καρποὺς ροδιάς (ἐπάνω) καὶ με σειρά τελειῶν (κάτω). Στὴν κοιλία, Α: δύο ἀντιθετικοὶ κάπροι με φυλλόσχημο ρόδακα ψηλά, ἀνάμεσα στὰ κεφάλαια τους, Β: αἶγαγρος, πού τρέχει πρὸς τὰ ἀριστερά, ἀκολουθεῖται ἀπὸ μεγαλύτερο ζώο. Στὴ βάση πλατιά ζώνη γλωσσωτοῦ.

3 - (89) 'Υδρία 1322, ύψ. 0.275 μ. (είκ. 86).

Λαιμός πλατύς κυλινδρικός, σῶμα σφαιρικό. Στὸ λαιμὸ ὀρθιες σιγμοειδεῖς ἑλικες με δικτυωτά· στὸν ὦμο στενὴ ζώνη με ὀριζόντιες σιγμοειδεῖς ἑλικες με δικτυωτά. Στὴν πολὺ πλατιά ζώνη τῆς κοιλιᾶς, ποὺ στὴν πραγματικότητα ἐπεκτείνεται καὶ σὲ τμῆμα τοῦ ὦμου, Α: ζῶα ποὺ βαδίζουν ἀντιθετικά· ἀπὸ αὐτὰ σώζονται τμήματα ἀπὸ τὰ πίσω πόδια λιονταριοῦ πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ χηλὴ ζῶου πρὸς τὰ ἀριστερά· Β: δύο ἐλάφια ἀντιθετικά ποὺ βόσκουν· καὶ ἀπὸ αὐτὰ λείπει τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ σώματος καὶ τὰ κεφάλια. Κάτω ἀπὸ τὶς ὀριζόντιες λαβὲς μεγάλο μάτι. Στὸ κάτω μέρος στενὴ ζώνη ὅμοια με τὴ ζώνη τοῦ ὦμου καὶ στὴ βάση ἄλλη πλατύτερη με γλωσσωτά.

4 - (90) 'Υδρία 604, ύψ. 0.36 μ. (είκ. 87).

Λαιμός κυλινδρικός, σῶμα ἀπίοσχημο με τονισμένο τὸν ὦμο ψηλά. Στὸ λαιμὸ σειρὰ ἀπὸ ζεύγη σιγμοειδῶν ἐλίκων σὲ ὀριζόντια διάταξη με δικτυωτά. Στὸν ὦμο στενὴ ζώνη με τελείες καὶ ἄλλη με ζεύγη ἐλίκων με δικτυωτά καὶ φύλλα ἀνθεμίου. Στὴν κοιλιὰ, Α: δύο ἀντιθετικά ἄλογα καὶ ἀνάμεσα τοὺς ἀνδρική προτομή πρὸς τὰ δεξιὰ¹⁸⁴, Β: μεγάλο ζῶο με μορφὴ σκύλου πρὸς τὰ δεξιὰ¹⁸⁵. Στὸ κάτω μέρος ζώνη με σπείρες καὶ στὴ βάση ἀκτινωτό.

5 - (91) 'Αμφορέας 546, ύψ. 0.34 μ. (είκ. 88).

Λαιμός πλατύς καὶ κοντός, σῶμα μᾶλλον ἀπίοσχημο, ὅπως καὶ τοῦ προηγούμενου ἀγγείου. Στὸ λαιμὸ, Α: ἄλογο πρὸς τὰ δεξιὰ σὲ μετόπη ποὺ ὀρίζεται στὰ πλάγια με κάθετες ζῶνες ἐνάλληλων γωνιῶν καὶ ἀνάμεσα στὰ ὀπίσθια σκέλη τοῦ ὑδρόβιο πουλὶ, Β: λυρόσχημες ἑλικες με δικτυωτά καὶ φύλλα· στὸν ὦμο, ἀνάμεσα σὲ δύο στενὲς ζῶνες, ἐπάνω με τελείες καὶ κάτω με ἐνάλληλες γωνίες, Α: δύο σκυλιὰ καταδιώκουν αἰγάγρο ποὺ τρέχει πρὸς τὰ δεξιὰ, Β: ζώνη ὁμόκεντρων κύκλων με δικτυωτά. Στὴν κοιλιὰ, Α: ἀριστερά δύο λιοντάρια ἐπιτίθενται ἐναντίον αἰγάγρου, ποὺ τρέχει πρὸς τὰ δεξιὰ, ἀλλὰ στρέφει τὸ κεφάλι πρὸς τὰ πίσω (ἀπὸ τὰ λιοντάρια τὸ ἓνα με ἀνεστραμμένο κεφάλι δαγκώνει τὴν κοιλιὰ τοῦ αἰγάγρου)· ἓνα τρίτο λιοντάρι τοῦ ἐπιτίθεται ἀπὸ ἀντίθετη κατεύθυνση· Β: ζεύγη λυρόσχημων ἐλίκων με δικτυωτά καὶ φύλλα σὲ ὀριζόντια διάταξη. 'Ακολουθεῖ στενὴ ζώνη με ζητοειδῆ καὶ στὴ βάση ζεύγη ἐλίκων με δικτυωτά καὶ φύλλα.

6 - (92) 'Αμφορέας 547, ύψ. 0.358 μ. (είκ. 89).

Λαιμός πλατύς, σῶμα ἀπίοσχημο. Στὸ λαιμὸ μιὰ μετόπη σὲ κάθε ὄψη, Α: σφίγγα ποὺ βαδίζει πρὸς τὰ δεξιὰ, ἀνάμεσα σὲ παραπληρωματικά· ἀπὸ τὸ κεφάλι τῆς, ποὺ ἔχει σχεδιασθεῖ σὲ περιγραφή, βγαίνουν ἑλικες· στὰ πλάγια κάθετη ζώνη με σπείρα¹⁸⁶. Β: λυρόσχημες ἑλικες με δικτυωτά καὶ φύλλα. Στὸν ὦμο, Α: δύο μισοκαθισμένα ἀντιθετικά λιοντάρια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα σώζονται μικρὰ τμήματα, Β: δύο μεγάλες ὀριζόντιες σιγμοειδεῖς ἑλικες με φύλλα καὶ δικτυωτά· ἐπάνω σειρὰ τελειῶν καὶ κάτω, καθὼς καὶ στὰ πλάγια, σειρὰ ζητοειδῶν. Στὴν κοιλιὰ ἡ κυρία ζώνη ἔχει Α: λιοντάρι ποὺ βαδίζει πρὸς τὰ δεξιὰ, πρὸς ἓνα αἰγάγρο ποὺ βόσκει· Β: σιγμοειδεῖς ἑλικες ὅπως στὴν ὄψη τοῦ λαιμοῦ. Στὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος στενὴ ζώνη με σπειροειδῆ γραμμὴ καὶ στὴ βάση ἄλλη με ζεύγη ἐλίκων, δικτυωτά καὶ φύλλα.

7 - (93) 'Υδρία 562, ύψ. 0.335 μ. (είκ. 90).

Λαιμός ἀναπτυγμένος, σῶμα ὡοειδὲς με πεσμένο ὦμο. Στὸ λαιμὸ σειρὰ ἀπὸ ζεύγη ὀρθιων ἐλίκων με δικτυωτά· στὸν ὦμο σειρὰ καλυκώσεων ἐλίκων με δικτυωτὸ πυρήνα καὶ φύλλα καὶ στενὴ ζώνη με κεραῖες. Στὴν κοιλιὰ, Α: δύο μετόπες ποὺ ἔχουν ὡς πλαίσιο στήλη κάθετης ἰχθυόκανθας· σὲ κάθε μετόπη εἰκονίζεται μιὰ μισοκαθισμένη σφίγγα, στραμμένη πρὸς τὸ μέσο· Β: ὀρθιες σιγμοειδεῖς ἑλικες ὅπως στὴ Β ὄψη τοῦ προηγούμενου ἀμφορέα. Στὸ κάτω μέρος, πλατιά ζώνη με δικτυωτὸ μαῖανδρο καὶ στὴ βάση ἀκτινωτό.

8 - (94) 'Υδρία 553, ύψ. 0.298 μ. (είκ. 91).

Λαιμός ἀναπτυγμένος κυλινδρικός, σῶμα περίπου ὅπως τῆς ὑδρίας (90). Στὸ λαιμὸ τρεῖς μετόπες ποὺ χωρίζονται στὰ πλάγια με κάθετες ζῶνες δικτυωτοῦ· στὴ μεσαία, γυναικεία προτομή πρὸς τὰ δεξιὰ, στὴς πλάγιες λυρόσχημα κοσμήματα με δικτυωτά· στὸν ὦμο, ἀνάμεσα σὲ δύο στε-

νές ζώνες με τελείες επάνω και ζητοειδή κάτω, ζώνη πλατιά με αδιάγνωστη διακόσμηση. Στην κοιλιά, Α: δύο αντιθετικά ἄλογα και ἀνάμεσά τους ἀνδρική μορφή που βαδίζει πρὸς τὰ δεξιά και στρέφει τὸ κεφάλι πρὸς τὰ πίσω· φορεῖ κοντὸ χιτῶνα και ἱμάτιο ριγμένο συμμετρικά στοὺς ὤμους¹⁸⁷ και κρατεῖ με τὰ δύο χέρια τὰ ἡνία τῶν ἁλόγων· Β: ὑδρόβια στὴ σειρά πρὸς τὰ δεξιά. Στὸ κάτω μέρος ζώνη ἐνάλληλων γωνιῶν και στὴ βάση ζεύγη ἐλίκων με δικτυωτά.

9 - (95) Ὑ δ ρ ι α 555, ὕψ. 0.347 μ. (εἰκ. 92).

Λαιμὸς κυλινδρικός, σῶμα ἀπίοσχημο. Στὸ λαιμὸ λυρόσχημες ἐλικες με δικτυωτά· στὸν ὦμο ἀνάμεσα σὲ δύο στενές ζώνες, ἐπάνω με καρποὺς ροδιάς και κάτω με ἐνάλληλες γωνίες, ζεύγη ἐλίκων με δικτυωτά και φύλλα ἀνθεμίων· στὴν κοιλιά, Α: ἀριστερὰ ταῦρος και δεξιά κάπρος που βαδίζουν πρὸς τὸ μέσο· ἀνάμεσά τους πουλὶ που κατεβαίνει πετώντας πρὸς τὰ δεξιά¹⁸⁸, Β: ζώνη με διπλὴ θηλειά και δύο ὁμόκεντρος κύκλους σὲ κάθε θηλειά. Στὸ κάτω μέρος ζώνη με ἐλικες και δικτυωτά και στὴ βάση ζώνη ἐλίκων με δικτυωτά.

10 - (96) Ἀ μ φ ο ρ έ α ς 1340, ὕψ. 0.34 μ. (εἰκ. 93).

Λαιμὸς κυλινδρικός, σῶμα ἀπίοσχημο. Στὸ λαιμὸ ἀπὸ μία μετόπη με ὀρθιες σιγμοειδεῖς ἐλικες με δικτυωτά. Ἀπὸ τὴν πλατιά ζώνη τῆς κοιλιάς σώζεται τὸ πίσω τμήμα γυναικείας προτομῆς πρὸς τὰ δεξιά με δικτυωτὸ ἔνδυμα. Ἴσως νὰ ὑπῆρχαν δύο ἀντιθετικές προτομές, ὅπως συμπλήρωσε τὴν παράσταση ὁ Γ. Πολυκανδριώτης. Τὴν ὑπόλοιπη ζώνη τῆς κοιλιάς καταλαμβάνουν μορφές ζώων σὲ παρατακτικὴ διάταξη: λιοντάρι, κάπρος, ταῦρος, ὅλα πρὸς τὰ δεξιά. Στὴ βάση γλωσσωτό.

Ἡ ἔνταξη τῶν ἀγγείων αὐτῶν σὲ μία ἀπὸ τὶς ὁμάδες που προηγήθηκαν δὲν φαίνεται δυνατὴ οὔτε ἔχουν κοινὰ χαρακτηριστικά, γιὰ νὰ ἀποτελέσουν ἰδιαίτερη ὁμάδα. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἡ ἐξέταση που ἀκολουθεῖ περιορίζεται σὲ γενικὲς συσχετίσεις, που ὀδηγοῦν στὸ εὐρύτερο περιβάλλον ἑνὸς ἐργαστηρίου ἢ ὑποδηλώνουν κοινὲς ἀναζητήσεις.

Στὰ πρῶτα ἀγγεῖα (87 - 89) ὀρισμένες ἐνδείξεις μᾶς κατευθύνουν πρὸς τὸν ζωγράφο τῶν σειρήνων. Καὶ στὰ τρία ὁ συνδυασμὸς τῶν ἐλίκων με φύλλα ἀποφεύγεται και περιορίζεται στὰ δικτυωτά. Τὸ σχέδιο στὴν ὑδρία (87) χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἴδιας ποιότητας λεπτὴ γραμμὴ και στὰ παραπληρωματικὰ θέματα ἐκδηλώνεται προτίμηση γιὰ τοὺς μαιανδρικοὺς σταυροὺς και τὶς ὀρθιες σιγμοειδεῖς ἐλικες με κύκλους. Ἡ ὑδρία (88) ἔχει πάλι ὠοειδὲς σχῆμα με λαιμὸ που στενεύει στὴ βάση. Ἡ ὑδρία (89) ἔχει στὴ βάση γλωσσωτά και ἐπάνω ζώνη σιγμοειδῶν ἐλίκων, ὅπως ὁ ἀμφορέας (61), και στὸ χεῖλος μεγάλες τελείες, ὅπως τὰ περισσότερα ἔργα τοῦ ζωγράφου τῶν σειρήνων. Τὸ μεγάλο ὕψος τῆς κύριας ζώνης με τὶς ζωικὲς παραστάσεις, που ἐπεκτείνεται στὸν ὦμο, μαρτυρεῖ παρόμοια ἀντίληψη τῆς λειτουργικῆς συνάφειας σχήματος και διακόσμησης.

Στὴν ὑδρία (90) ἡ σύνθεση τῶν ἀντιθετικῶν ἁλόγων με τὴν ἀνθρώπινη προτομὴ ἀνάμεσα, που ἀντικαθιστᾷ τὸ μεγάλο ἀνθεματὸ κόσμημα, θυμίζει τὴν ἀντίστοιχη παράσταση στὴν ὑδρία (52) τοῦ ζωγράφου τοῦ στικτοῦ πάνθηρα. Ἡ σύνδεση τῶν σπειρῶν με τὶς τελείες στὴ ζώνη τοῦ κάτω μέρους γίνεται κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, ὅπως στὴν ὑδρία (51). Καὶ ἐδῶ παρατηρεῖται ἡ μετατροπὴ τῶν ἐσωτερικῶν σπειρῶν σὲ κύκλους, ὅπως στὶς ὑδρίες (51 - 52). Ὅπως στὴν ὑδρία (54), ἡ χαίτη τῶν ἁλόγων τῆς ὑδρίας (90) δηλώνεται με παράλληλες γραμμὲς στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου και ὄχι με πρόσθετο ἐρυθρὸ στὸ λαιμὸ, που εἶναι ὁ πιὸ συνηθισμένος τρόπος.

Μὲ τὴν ὁμάδα τοῦ στικτοῦ πάνθηρα συγγενεῖται και ὁ ἀμφορέας (92) καθὼς στὴ ζώνη τοῦ ὦμου εἰκονίζονται ζωικὲς μορφές, ὅπως στὶς ὑδρίες (52 - 54), ἐνῶ ἡ σειρά τῶν λυρόσχημων ἐλίκων στὴν κύρια ζώνη τῆς Β ὁψης συνδέεται με τὴν ὁμάδα τῶν ἀντιθετικῶν ἁλόγων. Τέλος, οἱ κάθετες ζώνες με σπείρες ὡς πλαίσιο στὴ μετόπη τοῦ λαιμοῦ μαρτυροῦν μιὰ τάση γιὰ τὴν

ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν κοινοτυπία, ὅπως στὴν ὕδρια (50). Ὁ ἀμφορέας (91) ξεχωρίζει ἀπὸ τὴ σειρά, χωρὶς παράλληλα, μὲ τὴ φανταχτερὴ διακόσμηση καὶ τὴ δραματικὴ σύνθεση τῶν λιονταριῶν, ποὺ περικυκλώνουν τὸν αἰγάγρο. Ἡ ἀσυνήθιστα πλατιά γραμμὴ στὴ διακόσμηση, ἡ ὀρμητικὴ κίνηση τῶν ζώων, ἡ τολμηρότητα στὶς στάσεις καὶ τὴ διάταξη τῶν μορφῶν σὲ διαφορετικὰ ἐπίπεδα (τὸ σῶμα τοῦ λιονταριοῦ μὲ τὸ ἀνεστραμμένο κεφάλι βρίσκεται ἀνάμεσα στὰ πόδια τοῦ αἰγάγρου) δείχνουν ἰδιοσυγκρασία ποὺ ζητᾷ νὰ ξεπεράσει τὰ παραδοσιακὰ σχήματα.

Ἡ διακόσμηση τῆς ὕδριας (93) — στὸ λαιμὸ σειρὰ ἐλίκων μὲ γωνία στὴ συνδετικὴ γραμμὴ καὶ στὴ Β ὄψη τῆς κοιλιᾶς σειρὰ λυρόσχημων — μᾶς ξαναφέρνει πίσω στὴν ὕδρια (42) τῆς ομάδας τῶν ἀντιθετικῶν ἀλόγων. Ἡ διαίρεση τῆς κύριας ζώνης στὴν ὄψη Α σὲ δύο μετόπες, ἡ ὁποία διαδίδεται στὴν ἐπόμενη περίοδο, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς νεωτερισμός, ποὺ θυμίζει τὴν πρώιμη δοκιμὴ στὸν ἀμφορέα Βc 18. Ἀλλὰ ἡ ζώνη τοῦ δικτυωτοῦ μαιάνδρου, ποὺ ἐμφανίζεται μόνο στὶς ομάδες Βc 18 - 21 καὶ τοῦ πλοχμοῦ, δείχνει περισσότερη σχέση μὲ ἀγγεῖα τῆς παλιότερης φάσης. Στὴν ὕδρια (94) ἡ ἀπόδοση τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς μὲ σκιαγραφία χωρὶς χάραξη ὁδηγεῖ στὴν τεχνοτροπία τοῦ ζωγράφου τῶν σφιγγῶν. Τέλος ὁ ἀμφορέας (96) μὲ τὴν παράθεση στὴν κύρια ζώνη τῶν δύο γυναικείων προτομῶν σὲ ἀντιθετικὴ διάταξη ἐπαναλαμβάνει τὴ σύνθεση τῆς ὥραίας ὕδριας (66). Τὸ πυκνὸ δικτυωτὸ στὸ ἔνδυμα θυμίζει τὴν ὕδρια (14) τῆς ομάδας Βc 18 - 21.

Γ. ΣΧΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Μὲ τὰ πρῶτα κιόλας ἔργα του τὸ νέο αὐτὸ κυκλαδικὸ ἐργαστήριον προσπάθησε νὰ ἐνταχθεῖ στὸ χῶρο τοῦ ὄριμου ἀνατολίζοντα ρυθμοῦ ὑπερπηδώντας τὰ πρῶτα στάδια, ποὺ εἶχαν διανύσει τόσο ἡ ναζιακὴ κεραμεικὴ, ὅσο καὶ τὰ ἀγγεῖα τοῦ νησιωτικοῦ γραμμικοῦ ρυθμοῦ.

Στὸ μηλιακὸ ἐργαστήριον, ὅπως ἔχει παρατηρηθεῖ καὶ γιὰ τὸ κυκλαδικὸ ἐργαστήριον τῶν γραμμικῶν νησιωτικῶν, συνυπάρχουν σχήματα μὲ διαφορετικὴ ὀργανικὴ σύλληψη, βαρύτερα καὶ ἐλαφρότερα¹⁶⁹ μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴν εἶναι εὐκόλο νὰ διαπιστώσει κανεὶς μία ἐνιαία καὶ μονόγραμμη μορφολογικὴ ἐξέλιξη. Εἰδικὰ γιὰ τὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα ἔχει ἐπισημανθεῖ ὅτι σὲ ὅλο τὸ διάστημα τῆς παραγωγῆς δὲν παρουσιάζουν ἐξέλιξη οὔτε στὸ σχῆμα οὔτε στὴ διακόσμηση¹⁷⁰.

Στὰ ἀγγεῖα τῆς κατηγορίας Ad, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ξεκινοῦν τὰ μηλιακὰ, ἀμφορεῖς καὶ ὕδριες, παρατηροῦνται δύο βασικοὶ μορφολογικοὶ τύποι: ἓνας τύπος, στὸν ὁποῖο τὸ περίγραμμα διαγράφεται μὲ ἀνοικτὴ καμπύλη, ὥστε τὸ σῶμα νὰ παίρνει ὠοειδὴ μορφή (π.χ. Ad 1 καὶ 2) καὶ ἓνας δεύτερος μὲ πιὸ ἐντονη διάρθρωση καὶ μὲ τάση, καθὼς ἀναπτύσσεται ἡ ὀριζόντια διάμετρος, νὰ ἀποκτήσει τὸ σῶμα μορφή σχεδὸν σφαιρικὴ (π.χ. Ad 3 καὶ 11)¹⁷¹. Στὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα τῆς πρώιμης φάσης ἐκδηλώνεται μιὰ ταλάντευση ἀνάμεσα σὲ δύο ἀκραῖες τάσεις: ἐπιμήκυνση τοῦ σώματος καὶ τοῦ λαιμοῦ μὲ τονισμὸ τοῦ κάθετου ἄξονα ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος (ὁμάδα I καὶ III) καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο συγκέντρωση, ὥστε τὸ σῶμα νὰ πλησιάζει τὸ σφαιρικὸ σχῆμα — Βc 20, ὁμάδα IV, ἀγγεῖα (40, 45). Τὴν ἴδια ταλάντευση παρατηροῦμε καὶ στὴ διαμόρφωση τοῦ ὧμου· ἄλλοτε γίνεται μὲ ἐντονη διαγραφὴ, ποὺ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ στενὴ βάση (ὁμάδα I)¹⁷² καὶ ἄλλοτε πέφτει χαμηλὰ καὶ σβῆνει στὴν ὀμαλὴ μετάβαση πρὸς τὴν κοιλιὰ (ὁμάδα IV καὶ V). Οἱ δύο αὐτὲς τάσεις συγχωνεύονται σὲ μιὰ ὀργανικὴ ἐνότητα μὲ στερεότερη κατασκευὴ (ὁμάδα VI), στὴν ὁποία ἰσορροποῦν ἡ διαφοροποίηση τῶν μερῶν καὶ ἡ συγκέντρωση σὲ ἓνα σωματικὸ πυρῆνα, ποὺ βρίσκεται στὸ μέσο τοῦ ὕψους¹⁷³.

Στή δεύτερη φάση τὸ τελευταῖο αὐτὸ — ὄριμο — σχῆμα μὲ τὴν ἔντονη διάρθρωση λαιμοῦ καὶ ὤμου παρουσιάζεται στὴν τυπικὴ του μορφή — ομάδες III (63 - 64) καὶ I (57) — καὶ μὲ σχῆμα ποὺ πλησιάζει τὸ σφαιρικὸ στὶς ἴδιες πάλι ομάδες (52, 66), πρβ. γιὰ τὴν πρώτη περίπτωση τοὺς ἀμφορεῖς (91 - 92), γιὰ τὴ δεύτερη, τὶς ὑδρίες (87) καὶ (89). Παραλλαγή μὲ πρὸ συμπίεσμένο σῶμα καὶ τονισμό τοῦ ὀριζόντιου ἄξονα, ποὺ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν ψηλὸ λαιμὸ, συνηθίζεται στὴν ομάδα I (50 - 51, 53, 55). Τὸ ὠσειδὲς σχῆμα μὲ τὸν χαμηλὸ ὤμο κατὰ τὸν τρόπο τῆς ομάδας V στὴν προηγούμενη φάση, ἀλλὰ μὲ πρὸ σφικτὸ περίγραμμα συνεχίζουν οἱ ἀμφορεῖς τῆς ομάδας II καὶ σὲ νεώτερη βαθμίδα, μὲ ἐλαφρότερη σωματικὴ ὑπόσταση, γιὰτὶ αὐξάνει σὲ ἀναλογία τὸ ὕψος τοῦ λαιμοῦ, οἱ ὑδρίες τῆς ομάδας IV καὶ οἱ ἀμφορεῖς τῆς ομάδας VII, καθὼς καὶ ἡ ὑδρία (88)¹⁷⁴. Μιὰ ἄλλη παραλλαγή τοῦ σφαιρικοῦ σχήματος, ἀλλὰ σὲ μεγάλη σχετικὰ ἀγγεῖα, δίνεται μὲ τοὺς ἀμφορεῖς τῆς ομάδας VI, στοὺς ὁποίους ὁ λαιμὸς χάνει σὲ ὕψος, ὥστε νὰ τονιστεῖ ὁ ὀριζόντιος ἄξονας· τὸ περίγραμμα ὁμῶς παραμένει χαλαρὸ· γίνεται φανερὴ μιὰ δυσανάλογη σχέση λαιμοῦ καὶ σώματος ποὺ δὲν φθάνει σὲ ἀρμονικὴ σύνθεση. Ἡ τάση αὕτη παρατηρεῖται πρὸ ἐκδηλῆ στὴν ομάδα V, ἀλλὰ σὲ αὐτὴν ὁ λαιμὸς συνδέεται ὀργανικὰ μὲ τὸ ἐλαστικὸ περίγραμμα τοῦ σώματος καὶ ἔτσι τὸ σχῆμα ἀποκτᾷ συγκέντρωση καὶ ἐνότητα.

Ἄν ἀποβλέψουμε στὴ διάταξη τῶν παραστάσεων ἢ τῆς διακόσμησης ἐπάνω στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου κατὰ τὴν πρώτη φάση, οἱ διακοσμητικὲς ζώνες, ποὺ ἀλληλοδιαδέχονται ἢ μιὰ τὴν ἄλλη σὲ ὕψος, σὲ ὀργανικὴ σχέση μὲ τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου, ὁδηγοῦν τὸ βλέμμα στὴν κύρια παράσταση, ἢ ὁποία, ὅπως καὶ στὰ ἄλλα σύγχρονα κυκλαδικὰ ἐργαστήρια (ἀγγεῖα τοῦ γραμμικοῦ νησιωτικοῦ ρυθμοῦ, ναξιακὰ Bc), βρίσκεται πρὸ συχνὰ στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ ἀγγείου, στὸν ὤμο καὶ στὸ λαιμὸ (ομάδα I καὶ IV, Bc 19, 21). Στὴν πρώτη αὕτη φάση, στὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ, τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ ἀγγείου εἶναι αὐτὸ ποὺ προορίζεται γιὰ τὴν κύρια διακόσμηση. Ὅταν ὑπάρχουν δύο παραστάσεις σὲ ἓνα ἀγγεῖο, ἢ παράσταση μὲ τὸ σημαντικότερο θέμα βρίσκεται στὸ λαιμὸ, π.χ. ἀμφορεῖς Bc 19 καὶ (27). Ὡστόσο παράλληλα ἐκδηλώνεται καὶ ἡ νεωτεριστικὴ ἀντίληψη, ἢ κύρια δηλαδὴ παράσταση νὰ τοποθετεῖται στὴ ζώνη τῆς κοιλιᾶς, ὅπου βρίσκεται καὶ ἡ μεγαλύτερη διάμετρος τοῦ ἀγγείου. Ἡ διάταξη αὕτη ἔπειτα ἀπὸ μερικὲς πρώιμες δοκιμὲς — ομάδα III, ἀμφορέας (3), Bc 18 καὶ 20 — ἐπικρατεῖ στὴ νεώτερη ομάδα VI καὶ γίνεται κανονικὴ γιὰ τὴν ἐπόμενη φάση. Μιὰ διάμεση λύση εἶναι ἡ κατάργηση τῆς ξεχωριστῆς διακοσμητικῆς ζώνης τοῦ ὤμου καὶ ἡ ἐπέκταση ἀπὸ τὸν ὤμο στὴν κοιλία μιᾶς ἐνιαίας ἐπιφάνειας ποὺ γίνεται φορέας παραστάσεων μὲ περισσότερο μνημειακὸ χαρακτήρα (ομάδα V).

Στὴν ὄριμη φάση ἡ σύνθεση μεταφέρει ὀριστικὰ τὸ βάρος τῆς διακόσμησης στὴν κοιλία κρατώντας τὸ λαιμὸ γιὰ τὸ ἰδιαίτερα διακοσμητικὸ θέμα τῆς γυναικείας προτομῆς ἢ σπανιότερα ὀλόκληρης τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς (63, 87) ἢ ἀνθρωπόμορφης (σφίγγας), ὅπως στὰ ἀγγεῖα (61, 65, 92). Σὲ μιὰ περίπτωση ἐμφανίζεται καὶ τὸ παλιὸ θέμα τοῦ ἀλόγου (91), ἀλλὰ σὲ καθαρὰ προχωρημένη ἀνατολίζουσα τεχντροπία. Ἐκτὸς ἀπὸ λίγα παραδείγματα, στὰ ὁποῖα ἡ κύρια παράσταση βρίσκεται στὸν ὤμο — ἀγγεῖα (59 - 60) τῆς ομάδας II, (84) τῆς ομάδας VII καὶ (70) τῆς ομάδας IV — ἡ κύρια διακοσμητικὴ ζώνη βρίσκεται στὴν κοιλία τοῦ ἀγγείου καὶ μάλιστα συχνὰ χαμηλότερα ἀπὸ ὅσο στὴν προχωρημένη ομάδα VI τῆς πρώιμης φάσης. Στὴ ζώνη τῆς κοιλιᾶς ἀρχίζουν νὰ συνηθίζονται παραστάσεις σὲ μετόπες, μονὲς (ομάδα I) ἢ μερικὲς φορὲς περισσότερες μὲ ἀντιθετικὴ διάταξη τῶν μορφῶν — ἀγγεῖα (63, 64, 93) —, ποὺ στὴν προηγούμενη φάση μετὰ τὸν ἀμφορέα Bc 18 δὲν εἶχαν ἄλλοῦ ἐμφανιστεῖ. Παράλληλα κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους καὶ συνεχεῖς ζώνες, ποὺ περιβάλλουν ὅλη τὴν περιφέρεια τοῦ ἀγγείου, ὅπως παλιότερα στὸν ἀμφορέα (3), συνήθως μὲ σειρὲς ζώων, πουλιὰ καὶ σφίγγες — ἀμφορεῖς ομά-

δων V και VI, επίσης ύδρια (87). Μερικές φορές οι σειρές των ζώων, στις οποίες εγκαταλείπεται ή αντιθετική διάταξη, περιορίζονται στη μία ὄψη μόνο του αγγείου (87, 94).

Τὰ θέματα πού χρησιμοποιούνται εἶναι τὰ ἐξῆς:

Ζωα. 1) Ἄλογα ἀντιθετικά στην κοιλιά και σὲ μετόπες πάλι στην κοιλιά ἢ στὸν ὦμο, και σὲ μία μόνο περίπτωση στὸ λαιμό. 2) Ἀρματα εἰκονίζονται σὲ δύο ἀγγεῖα τῆς πρώιμης φάσης: τὴ μία φορὰ στην κοιλιά τοῦ ἀμφορέα (15) και τὴν ἄλλη στὸ λαιμὸ τοῦ ἀμφορέα (27). 3) Λιοντάρια στὸν ὦμο ἢ στην κοιλιά σὲ μετόπες και σὲ δύο περιπτώσεις με ἀντιθετική διάταξη, στή μία ἀπὸ τις ὁποῖες τὰ θηρία εἶναι τοποθετημένα πάλι σὲ μετόπες. 4) Ζωα στην κοιλιά και μερικὲς φορές στὸν ὦμο στή σειρά ἢ σὲ συνθέσεις δύο ἢ τριῶν ζώων πού βαδίζουν, ὁρμοῦν ἢ στέκονται, συνήθως βόσκοντας σὲ ἀντιθετική διάταξη: σὲ αὐτὲς τις συνθέσεις μεγάλη συχνότητα ἔχει τὸ λιοντάρι και ἀκολουθοῦν οἱ κάπροι και τὰ βοοειδή. Ἐπίσης κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους ζωα τυπικά γιὰ τὸ ροδιακὸ θεματολόγιο, ὅπως τὰ ὑδρόβια πουλιά και οἱ αἰγαγροί. 5) Πουλιά ὑδρόβια σὲ σειρὲς και σπανιότερα σὲ μετόπες.

Φανταστικά ὄντα. 1) Σφίγγες σὲ ἀντιθετική διάταξη — σὲ δύο μετόπες στην κοιλιά (63, 93) ἢ σὲ μία ζώνη στην κοιλιά (14) και στὸν ὦμο (70) —, στή σειρά (71) και τέλος ἀπὸ μία μόνη σφίγγα συνήθως σὲ μετόπη στὸ λαιμὸ (34, 47, 48, 49, 61, 65, 92) και λιγότερες φορές στὸν ὦμο (53, 69) ἢ στην κοιλιά (56). Μόνη της σφίγγα ἀλλὰ ἐλεύθερη στὸ πεδίο κάτω ἀπὸ τὴ μία λαβὴ στὸν ἀμφορέα (61). 2) Γρύπες σὲ δύο ἀγγεῖα τῆς πρώτης φάσης: στην ὑδρία (24) δύο γρύπες ἀντιθετικοὶ στὸν ὦμο και στὸν ἀμφορέα (49) ἕνας γρύπας στὸ λαιμό. 3) Φτερωτὰ ἄλογα ἐμφανίζονται σὲ πέντε ἀγγεῖα, τέσσερα τῆς πρώτης φάσης και ἕνα τῆς δεύτερης: ἀπὸ αὐτὰ στὰ δύο — Bc 20 (21) και (48) — εἰκονίζονται σὲ μετόπες στὸ λαιμό: στὰ ἄλλα τρία — Bc 21 (13), (35) και (51) — σὲ ἀντιθετική διάταξη στὸν ὦμο (13) ἢ στην κοιλιά (35, 51). 4) Παραστάσεις σειρήνων ἔχουμε στὸν ὦμο τῆς ὑδρίας (17) και τοῦ ἀμφορέα (59), ὅπου δύο ἀντιθετικὲς σειρήνες χειρονομοῦν ζωντὰ.

Ἀνθρώπινες μορφές. 1) Προτομές γυναικεῖες πάντα στὸ λαιμὸ πρὸς τὰ δεξιὰ στραμμένες: σὲ τέσσερις περιπτώσεις (16, 45, 76, 88) οἱ προτομές εἶναι ἀνδρικές. Ἐπίσης σὲ τέσσερα ἀγγεῖα (25, 38, 66, 96) ὑπάρχουν δύο ἀντιθετικὲς γυναικεῖες προτομές και στην ὑδρία Bc 20 (12) δύο προτομές στή σειρά. Σὲ δύο ἄλλα ἀγγεῖα (52, 58) ὑπάρχει γυναικεῖα προτομή σὲ σύνθεση με ἀντιθετικά ἄλογα, ὅπως στή B ὄψη τοῦ ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα, και στὸ ἀγγεῖο (90) ἀνδρική. 2) Ἰππεῖς εἰκονίζονται στην κοιλιά τριῶν ἀμφορέων τῆς πρώιμης φάσης (3, 29-30). 3) Τὰ παραδείγματα παραστάσεων με ὁλόσωμες ἀνθρώπινες μορφὲς εἶναι λίγα: τις περισσότερες φορές βρίσκονται στὸ λαιμὸ τοῦ ἀγγείου και ἔχουν μυθολογικὸ χαρακτήρα, ὅπως ἡ Πότνια θηρῶν στὸν ἀμφορέα Bc 19 (11), ἡ φτερωτὴ μορφή στὸν ἀμφορέα (63) και πιθανότατα ἡ μορφή με σκῆπτρο στην ὑδρία (87). Μυθολογικὴ σκηνὴ με δύο πρόσωπα εἰκονίζεται στή B ὄψη τοῦ λαιμοῦ τοῦ ἀμφορέα Bc 19 (11). Ἀπὸ τις ὑπόλοιπες περιπτώσεις στις δύο εἰκονίζεται ἡ ἀνθρώπινη μορφή ἀνάμεσα σὲ ἀντιθετικά ἄλογα (31, 94) και στην τρίτη παριστάνεται ζεῦγος σὲ ἄρμα (27). Ἐπίσης στὸν ὦμο τῆς ὑδρίας (18) ὑπάρχει παράσταση ὁπλίτη πρὸς τὰ ἀριστερὰ στραμμένου.

4. Τὰ θέματα

Ζ ω α

Ἄλογα

Τὰ ἄλογα, πού εἰκονίζονται στὰ τρία πρῶτα ἀγγεῖα τῆς ομάδας I τῆς πρώτης φάσης (1, 4, 5), συνεχίζουν τὸν ὑπογεωμετρικὸ τύπο τῶν ἀλόγων πού συναντοῦμε στὰ ἀγγεῖα Ad· σχεδιασμένα ἀκόμα μὲ σκιαγραφία ἐπαναλαμβάνουν τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῶν προτύπων, πού εἶχαν διαμορφωθεῖ βέβαια στὰ νεώτερα παραδείγματα. Ἔτσι τὸ κεφάλι ἔχει κανονικότερες ἀναλογίες μήκους καὶ πλάτους, ὅπως περίπου στὰ ἄλογα τῆς ὑδρίας Ad 11¹⁷⁵ (στὰ πρωιμότερα ἀγγεῖα ἡ ἀπόληξη τοῦ ρύγχους ἐλάχιστα διαφέρει ἀπὸ ράμφος). Ἡ χαίτη ἀποδίδεται ἀκόμα μὲ ἀπλὴ λοξὴ διαγράμμιση τῆς ἐπιφάνειας ἀνάμεσα στὸ περίγραμμα τοῦ λαιμοῦ καὶ σὲ μιὰ παράλληλη πρὸς αὐτὸ γραμμὴ, ἀλλὰ ἡ γραμμὴ αὐτὴ τῆς χαίτης μοιάζει νὰ διασπᾶται σὲ μικρότερα τόξα. Τὸ σῶμα ἔχει φυσικότερες ἀναλογίες καὶ τὸ ὀπίσθιο μέρος τοῦ ζώου βρίσκεται περίπου στὸ ἴδιο ὕψος μὲ τὸ ἐμπρόσθιο· ἡ μορφή ἔχει ἀποκτήσει στερεότερη κατασκευή. Ὁ ὑπερβολικὰ μεγάλος διασκελισμός, χαρακτηριστικὸς γιὰ τὴν ομάδα Ad¹⁷⁶, περιορίζεται ἀρκετὰ· ἡ οὐρὰ δὲν ξεκινᾷ κάθετα λοξὰ πρὸς τὰ ἐπάνω, γιὰ νὰ πέσει σχηματίζοντας ἓνα κλειστὸ τόξο, ἀλλὰ κατεβαίνει μὲ ἀνοικτὴ καμπύλη. Ὁ τύπος γενικὰ ξαναγυρίζει σὲ παλιότερα ὑστερογεωμετρικὰ σχήματα. Στὸν ἴδιο τύπο ἔχει παρασταθεῖ καὶ τὸ φτερωτὸ ἄλογο στὸ λαιμὸ τῆς ὑδρίας Bc 20, μὲ τὴ διαφορά ὅτι τὸ κεφάλι ἀποδίδεται σὲ περιγραφὴ. Ἡ χαίτη ὅμως, κοντὴ μὲ ὀρθιες γραμμές, ἀκολουθεῖ τὴν τυπικὴ γιὰ τὰ κυκλαδικὰ ἀγγεῖα Ac καὶ Ad ἀπόδοση.

Διαφορετικὰ πρότυπα ἀκολουθοῦν τὰ δύο κεφάλια ἀντιθετικῶν ἀλόγων, πού σώζονται σὲ ἓνα τμήμα ἀπὸ τὴν κύρια ὄψη τῆς ὑδρίας (31) καὶ στὴν ὑδρία (35). Ζωγραφισμένα μὲ σκιαγραφία ἀποτελοῦν νεώτερη ἐξελικτικὴ βαθμίδα τοῦ τύπου, ὅπως διαμορφώνεται στὸ α' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. στὴν πρωτοκορινθιακὴ κεραμεικῇ¹⁷⁷. Τὸ κεφάλι ἔχει γίνεи πλατύτερο, ἡ κάτω σιαγόνα ἀρχίζει νὰ ἀποκτᾷ ὄγκο, στὸ μέτωπο σχηματίζεται καμπύλη προεξοχή. Ἀνάλογος τύπος παρουσιάζεται στὰ πρωτοαττικὰ μὲ τὴ λουτροφόρο τοῦ ζωγράφου τοῦ Ἀναλάτου στὸ Λοῦβρο καὶ σὲ νεώτερη βαθμίδα στὸ κάλυμμα τοῦ Κεραμικοῦ ἀπὸ τὴν Orfergippe β¹⁷⁸.

Ὅταν οἱ ἀγγειογράφοι τῶν μηλιακῶν ἀγγείων ἐπιζητοῦν νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὴν ὑπογεωμετρικὴ κληρονομιά, δὲν στρέφονται πρὸς τὶς μορφές τῶν ἄλλων κυκλαδικῶν ἐργαστηρίων, ἀλλὰ υἱοθετοῦν τὸν κρητικὸν τύπο, ὅπως διαμορφώνεται στὸ β' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. μὲ τὰ ψηλὰ πόδια, τὸ ἐλαφρὸ καὶ εὐλύγιστο σῶμα καὶ τὸ καμπυλωμένο περίγραμμα τοῦ λαιμοῦ¹⁷⁹. Σὲ σύγκριση μὲ τὰ παλιότερα ναξιακὰ τῆς ομάδας Ba, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀγγεῖα τοῦ γραμμικοῦ νησιωτικοῦ ρυθμοῦ, τὰ ἄλογα τῶν μηλιακῶν ἀγγείων ἔχουν περισσότερὴ πλαστικότητα καὶ σταθερότερη ἐπαφὴ μὲ τὸ ἔδαφος. Ὁ κρητικὸς τύπος εἰσάγεται περισσότερο πιστὰ στὴν ομάδα III τῆς πρώτης φάσης, παρουσιάζεται μὲ πιὸ ἔντονη (κυκλαδική) κίνηση στὴν ομάδα Bc 18-21 καὶ καθιερώνεται μὲ τοὺς μεγάλους ἀμφορεῖς¹⁸⁰. Μὲ τὸν καιρὸ, ἴσως ἐξαιτίας τῶν περιορισμῶν τοὺς ὁποίους ἐπιβάλλουν οἱ ἀνάγκες νὰ ὀργανωθεῖ ἡ παράσταση στὸ πλαίσιο τῆς ἐπιφάνειας πού πρόκειται νὰ τὴ δεχθεῖ, σημειώνεται μιὰ μεταβολὴ στὶς ἀναλογίες καὶ τὸ ὕψος τῶν ποδιῶν γίνεται χαμηλότερο σὲ σχέση μὲ τὸ μήκος τοῦ σώματος, ὅπως βλέπουμε στὸν

ἀμφορέα (37) καὶ στήν ὑδρία (51). Διαφορετικὸς εἶναι ὁ τύπος τῶν ἀλόγων μόνο στὸν ἀμφορέα (3) — ἡ συμπλήρωση εἶναι σωστὴ στὶς γενικὲς γραμμὲς — καὶ στήν ὑδρία (35): σῶμα βαρὺ, λαιμὸς κοντὸς καὶ παχύς. Ἄλογα μὲ βαρὺ σῶμα, στὰ ὁποῖα ἀναγνωρίζεται ἀσσυριακὴ ἐπίδραση, ἐμφανίζονται στὰ πρωτοκορινθιακὰ ἀπὸ τὸ α' τέταρτο τοῦ 7ου καὶ στὸ β' τέταρτο στὰ πρωτοαττικά¹⁸¹. Ἀλλὰ προϊόντα τῆς συριακῆς καὶ φοινικικῆς μικροτεχνίας κυκλοφοροῦσαν στήν Ἑλλάδα τὸν 7ο αἰ. καὶ ἦταν δυνατό νὰ ἀσκήσουν, χωρὶς μεσολάβηση, ἐπίδραση στὶς Κυκλάδες.

Τὰ κεφάλια τῶν ἀλόγων, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων ζώων στὶς Κυκλάδες, σχεδιάζονται πάντα σὲ περιγραφή, ἐκτὸς ἀπὸ λίγες ἐξαιρέσεις¹⁸².

Ἡ ἀπόδοση τῆς χαίτης γίνεται κατὰ δύο τρόπους, ποὺ κατάγονται ἀπὸ τὴν πρωτοαττικὴ τυπολογία καὶ ἔχουν εἰσαχθεῖ καὶ στὴ ναξιακὴ κεραμεικὴ: σειρὰ ἐνάλληλων τόξων ἐπάνω ἀπὸ τὸ περίγραμμα τοῦ λαιμοῦ ἢ φλογόσχημοι θύσανοι, ποὺ πέφτουν συμπαγεῖς στὸ λαιμὸ καὶ ξεχωρίζουν μὲ χαράξεις ἢ πρόσθετο ἐρυθρὸ χρῶμα¹⁸³. Κατὰ τὸν πρῶτο τρόπο ἔχει σχεδιασθεῖ ἡ χαίτη τῶν ἀλόγων στὰ ἀγγεῖα τῆς ομάδας Βc, στὸ πινάκιο τοῦ Βελλεροφόντη ἀπὸ τὴ Θάσο καὶ στὴ Β ὄψη τοῦ ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα. Γιὰ τὴ διακοσμητικὴ ἀνάπτυξη τῶν τόξων τὸ πλάτος τοῦ λαιμοῦ περιορίζεται πρὸς τὸ ἐπάνω μέρος, ὥστε παίρνει τριγωνικὸ σχῆμα. Ὁ δεύτερος τρόπος ἔχει μεγαλύτερη διάδοση καὶ τὸν βρίσκουμε στοὺς μεγάλους ἀμφορεῖς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, στὰ ἀγγεῖα τῆς ομάδας VI κλπ. Συνδυασμὸς τῶν δύο τρόπων — δήλωση τῆς φλογόσχημης χαίτης μὲ τόξα —, γνωστὸς καὶ ἀπὸ τὰ πρωτοαττικά παραδείγματα¹⁸⁴, παρατηρεῖται στὸν ἀμφορέα Βc 19. Στὴ Β ὄψη τοῦ ἀμφορέα τῶν ἀλόγων στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο ἡ χαίτη ἀποδίδεται ὡς ἐνιαία μάζα μὲ πρόσθετο ἐρυθρὸ χρῶμα χωρὶς ἄλλες λεπτομέρειες. Ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς ἀπόδοσης παρατηρεῖται στὸν ἀμφορέα (29), καθὼς καὶ στὸν ἀμφορέα (91) τῆς δεύτερης φάσης. Προδρομικὸ σχῆμα, ὅπου ἡ χαίτη διαγράφεται μόνο μὲ τὸ περίγραμμα, χωρὶς πρόσθετο χρῶμα, ἐμφανίζεται στὸ κάλυμμα τοῦ Κεραμικοῦ ἀπὸ τὴν Orferrinne β¹⁸⁵, καθὼς καὶ στοὺς ἀμφορεῖς τῆς ομάδας III τῶν καρδιόσχημων κοσμημάτων, ὅσο βέβαια ἐπιτρέπει νὰ διακρίνουμε ἢ ὄχι καλὴ διατήρηση.

Ἡ δήλωση τῆς χαίτης μὲ τόξα σταματᾷ πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ., οἱ ἄλλοι τρόποι συνεχίζονται καὶ στὴ δεύτερη φάση. Στὶς ὑδρίες (51) καὶ (54) τῆς ομάδας τοῦ στικτοῦ πάνθηρα ἐμφανίζεται ἕνας ἀπλούστερος τρόπος, ποὺ εἶναι καὶ ὁ κανονικὸς στὰ πρωτοκορινθιακὰ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ 7ου αἰ. καὶ ἔχει εἰσαχθεῖ καὶ στὰ ναξιακὰ ἀγγεῖα Βa καὶ Βc: ἡ χαίτη δηλώνεται στήν ἐπιφάνεια τοῦ λαιμοῦ μὲ ἴσιες παράλληλες γραμμὲς¹⁸⁶.

Τὸ σχῆμα τοῦ βαδίσματος εἶναι τὸ συνηθισμένο γιὰ τὶς παραστάσεις τῶν ἀλόγων στήν ἀγγειογραφία τοῦ α' μισοῦ τοῦ 7ου αἰ. μὲ τὴν ὁμόρρυθμὴ κίνηση τῶν σκελῶν τῆς κάθε πλευρᾶς. Ὡστόσο στήν ὑδρία (51), ὅπως εἶχε γίνει ἤδη στὸν μεγάλο ἀμφορέα τῶν ἱππέων, ὁ ἀγγειογράφος προχωρεῖ στήν παράσταση τῆς διαγώνιας κίνησης, τὴν ὁποία βλέπουμε νὰ καθιερῶνεται μὲ τὴν οἰνοχόη Chigi¹⁸⁷. Στὸ βάδιμα τὰ πόδια εἶναι ἀλύγιστα μὲ ἴση κατανομή τοῦ βάρους. Γενικὰ ἡ ἀγγειογραφία τοῦ 7ου αἰ. ἐγκαταλείπει τὶς δοκιμὲς γιὰ τὴν εἰσαγωγὴν κινητικότητος σὲ στατικὲς μορφές, ποὺ χαρακτηρίζουν τὸ τέλος τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς. Μόνο στὸν ἀμφορέα (29) τὰ δύο ἄλογα ποὺ βαδίζουν προβάλλουν τὸ ἕνα πόδι λυγισμένο, χωρὶς νὰ πατᾷ στὸ ἔδαφος. Ἀνάλογη κίνηση, ἀλλὰ χωρὶς προβολὴ τοῦ ποδιοῦ ἔχει ἐμφανισθεῖ καὶ σὲ ὑστερογεωμετρικὰ χρυσὰ ἐλάσματα τοῦ Διπύλου¹⁸⁸.

Στὸν ἀμφορέα (3) παρουσιάζεται ἡ μοναδικὴ γιὰ τὰ μεληιακὰ ἀγγεῖα παράσταση ἀλόγου ποὺ καλπάζει. Ὁ καλπασμὸς ἀνήκει στήν κατηγορίαν τῶν κινήσεων, ποὺ εἰσάγονται μὲ τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὶς παλιότερες αὐστηρὲς δεσμεύσεις στὸ τέλος τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς.

Σε ένα γεωμετρικό κρατήρα από τη Μήλο στο Béziers της Γαλλίας έχουμε μιὰ καταπληκτική σὲ κίνηση παράσταση ἄρματος μὲ ἄλογο ποὺ καλπάζει· τὸ σχῆμα ὅμως μὲ τὴν εὐθύγραμμη προβολὴ τῶν ἐμπρόσθιων ποδιῶν ἀκολουθεῖ ἓνα τύπο, ποὺ εἰκονίζονται νὰ τρέχουν ἄλλα ζῶα¹⁸⁹. Μὲ περισσότερη φυσικότητα παριστάνεται ὁ καλπασμὸς στὸν κρατήρα τῶν Ἀθηνῶν 806: τὸ ἄλογο πατεῖ στὰ πίσω πόδια καὶ ἀνασηκώνει τὰ ἐμπρόσθια συμμαζεμένα κάτω ἀπὸ τὸ σῶμα ἑτοιμο νὰ ξαναπατήσει στὸ ἔδαφος¹⁹⁰. Στὸ α' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. μὲ τὴν κρητικὴ ὕδρια ἀπὸ τὸ Καβοῦζι δημιουργεῖται ἓνα σχῆμα μὲ πιὸ ἔντονη τὴ στήριξη στὰ πίσω πόδια ποὺ εἶναι ὀρθία, ἐνῶ τὰ ἐμπρόσθια προβάλλονται λυγισμένα σὲ ὀρθὴ σχεδὸν γωνία¹⁹¹. Τὸ κανονικὸ σχῆμα τοῦ «ἱπτάμενου καλπασμοῦ» ἐμφανίζεται στὰ μέσα τοῦ αἰῶνα μὲ τὸ λεγκύθιο Macmillan: τὸ ἄλογο τὸ συνεπαίρνει μιὰ ἐνιαίᾳ κίνηση πρὸς τὰ ἐμπρός· τὰ πίσω πόδια, καθὼς εἶναι λοξὰ στὸ ἔδαφος, δὲν στηρίζουν τὸ σῶμα καὶ τὰ ἐμπρόσθια τινάζονται μὲ ἀνοικτὴ γωνία¹⁹². Τὸ σχῆμα τοῦ καλπασμοῦ στὸ μηλιακὸ ἀμφορέα πλησιάζει περισσότερο πρὸς τὴν ὕδρια ἀπὸ τὸ Καβοῦζι. Σὲ νεώτερη βαθμίδα, ποὺ βλέπουμε σὲ ἓνα ἀρύβαλλο στὸν Τάραντα καὶ στὸν ἀνάγλυφο ἀμφορέα τῆς Θήρας, τὸ σχῆμα ἐπιβιώνει, ἀλλὰ γίνεται πιὸ στατικό, καθὼς τὸ βάρος μεταφέρεται στὰ πίσω πόδια ποὺ ἀποτελοῦν ἓνα κατακόρυφο ἄξονα¹⁹³.

«Στὴν κορυφὴ τοῦ ἀττικοῦ γεωμετρικοῦ θεματολογίου», ὅπως γράφει ὁ K. Kübler¹⁹⁴, βρίσκεται ἡ παράσταση τοῦ ἀλόγου σὲ διάφορες συνθέσεις, ἀπὸ τις ὁποῖες πολὺ κοινὴ εἶναι αὐτὴ μὲ τὰ ἄλογα σὲ ἀντιθετικὴ διάταξη (δεμένα σὲ τρίποδα ἢ σὲ φάτνη). Στὸν 7ο αἰ. τὸ σχῆμα αὐτὸ ἐξαφανίζεται ἀπὸ τὴν ἀττικὴ ἀγγειογραφία, γνωρίζει ὅμως μεγάλη διάδοση στὴν κυκλαδική. Στὴν κατηγορία τοῦ γραμμικοῦ νησιωτικοῦ ρυθμοῦ τὴ σύνθεση ἀποτελοῦν ἄλογα ποὺ βόσκουν¹⁹⁵. Στὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα τὰ ἀντιθετικὰ ἄλογα παριστάνονται ὀρθία καὶ ἀντιμέτωπα, συνήθως μὲ ἓνα φυτικὸ κόσμημα ἀνάμεσα. Ἀπὸ τις 47 παραστάσεις μὲ ἄλογα, ποὺ ἔχουμε στὶς φάσεις ποὺ ἐξετάζουμε, οἱ 30 ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἄλογα ἀντιθετικά, σὲ τρεῖς μάλιστα περιπτώσεις τὴ σύνθεση ἀποτελοῦν φτερωτὰ ἄλογα. Ἡ μεγάλη συχνότητα τῶν παραστάσεων ἀλόγων στὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα πρέπει νὰ ὀφείλεται ὄχι μόνο σὲ λόγους μορφολογικοὺς, ἀλλὰ καὶ στὴν εἰδικὴ σημασία τοῦ θέματος.

Ἄρματα

Παραστάσεις ἁρμάτων ὑπάρχουν μόνο σὲ δύο ἀμφορεῖς τῆς πρώτης φάσης (15) καὶ (27)¹⁹⁶. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις τὰ ἅρματα σύρονται ἀπὸ δύο ἄλογα σύμφωνα μὲ τὴν ὁμηρικὴ παράδοση, ποὺ ἐπιβιώνει στὴν Ἰωνία ὡς τὸν 6ο αἰ.¹⁹⁷ Ὁ ἰωνικὸς τύπος τοῦ δίφρου ἐπικρατεῖ γενικὰ στὶς Κυκλάδες τὸν 7ο αἰ., ὅπως δείχνουν οἱ παραστάσεις στὰ ναξιακὰ ἀγγεῖα καὶ στοὺς ἀνάγλυφους πίθους¹⁹⁸. Τέθριππα εἰκονίζονται μόνο στὰ μεγάλα μηλιακὰ ἀγγεῖα μὲ τις μυθολογικὲς σκηνές. Τὰ ἅρματα ἔχουν τετράκνημους τροχοὺς καὶ στὸν ἀμφορέα (27) τριμερὴ «ἐπιδιφριάδα» μὲ τὴν ἄντυγα στὸ ἐμπρόσθιο μέρος ψηλότερα — στὸν ἀμφορέα (15) τὸ μέρος αὐτὸ δὲν σώζεται —, ὅπως καὶ στὸ μηλιακὸ ἀμφορέα μὲ τὸν Ἡρακλῆ. Εἶναι ὁ τύπος τοῦ ἁρματος τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας¹⁹⁹, ἐνῶ στὸν ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα ἡ κατασκευὴ μὲ τὸν ἐξάκνημο τροχὸ πλησιάζει στὸν ἰωνικὸν τύπο. Ὡστόσο τὸ «ζυγόδεσμο» καὶ στοὺς δύο ἀμφορεῖς (15) καὶ (27) δὲν σχεδιάζεται, ὅπως καὶ στὰ ἰωνικὰ ἅρματα²⁰⁰. Ἡ ἴδια παράλειψη παρατηρεῖται καὶ στὸν ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα²⁰¹, ἐνῶ στὰ ἅρματα τῶν ναξιακῶν ἀγγείων ἡ δήλωση δὲν παραλείπεται.

Τὰ σώματα τῶν δύο ἀλόγων βρίσκονται σὲ παράλληλη θέση, ἀλλὰ καὶ στὶς δύο περιπτώσεις τὸ ἐμπρόσθιο μέρος δὲν σώζεται γιὰ νὰ δοῦμε πῶς παριστανόταν ἡ διαδοχὴ τῶν κεφα-

λιών. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι τὰ κεφάλια καὶ τῶν δύο ἀλόγων θὰ εἰκονίζονταν στὴν ἴδια θέση με ἀπλὴ προβολὴ τοῦ περιγράμματος τοῦ κεφαλίου τοῦ δευτέρου ἀλόγου, ὅπως στὸ νεώτερο ἀνάγλυφο ἀμφορέα τῆς Θήρας²⁰². Στὸ τέθριππο τοῦ ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα προσδίνεται σὲ κάθε κεφάλι ξεχωριστὴ, ἀλλὰ ὁμοιόμορφα διαβαθμισμένη κίνηση ποὺ διαμορφώνεται σὲ ριπιδωτὴ διάταξη τῶν κεφαλιῶν²⁰³. Τὸ διακοσμητικὸ αὐτὸ σχῆμα φαίνεται ὅτι ἔχει καὶ ἡ παράσταση σὲ ἓνα ἀγγεῖο ἀπὸ τὴ Μίλητο, στὸ ὁποῖο διαπιστώνονται ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν κυκλαδικὴ ἀγγειογραφία²⁰⁴. Περισσότερο ἐλεύθερη εἶναι ἡ διάταξη σὲ ἓνα ὄστρακο ἀνάγλυφου ἀμφορέα ἀπὸ τὴν Τήνο με τὰ κεφάλια ξεκομμένα ἀπὸ τὸ κοινὸ περίγραμμα καὶ με ἐναλλαγὴ στὴν κίνηση, ὥστε νὰ μεταδίνεται ἡ ἐντύπωση βάθους²⁰⁵. Ἐκπληκτικὴ ὁμοιότητα με αὐτὰ παρουσιάζει τὸ χάλκινο κεφάλι ἀλόγου ἀπὸ τὴν Ὀλυμπία, ποὺ σωστὰ ἀναγνωρίσθηκε ὡς κυκλαδικὸ ἔργο²⁰⁶. Ἡ χρονολόγηση ὅμως νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ὑποβιβασθεῖ πρὸς τὰ μέσα τοῦ αἰῶνα, μετὰ δηλαδὴ ἀπὸ τὸ δούρειο ἵππο στὸν ἀμφορέα τῆς Μυκόνου, ἀκόμα μετὰ καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα στὸν ἀμφορέα τῆς Βοστώνης²⁰⁷.

Ἀνάλογη με τὸν ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα εἶναι καὶ ἡ διάταξη τῶν κεφαλιῶν τῶν ἀλόγων στὸν πρωτοαττικὸ ἀμφορέα τοῦ Νέσσου στὴ Ν. Ὑόρκη²⁰⁸. Ἀλλὰ στὴν ἀττικὴ ἀγγειογραφία ἤδη ἀπὸ τὴ μετάβαση στὸν ἀνατολίζοντα ρυθμὸ δοκιμάζονται πιὸ ἐλεύθερα σχήματα, με διαφοροποιημένες, σχεδὸν ἀντιθετικὲς κινήσεις²⁰⁹. Στὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ κάθε δέσμευση με ἄνετη κίνηση στὸ χῶρο φθάνει ἡ παράσταση στὸ κάλυμμα ἀπὸ τὴν Orferrinne β τοῦ Κεραμικοῦ. Ἡ τεχνολογία τῆς ἐποχῆς με τὴν ἐναλλαγὴ μαύρου καὶ ἄσπρου δίνει τὴ δυνατότητα δημιουργίας χρωματικῶν ἐντυπώσεων ποὺ ὑπογραμμίζουν τὶς ἀντιθέσεις. Στὴ μηλιακὴ ἀγγειογραφία ἡ σύνθεση τῶν δύο τάσεων με ποικιλία κινήσεων, ἀλλὰ πιὸ συγκρατημένων, πραγματοποιεῖται σὲ νεώτερη ἐξελικτικὴ βαθμίδα στὸν ἀμφορέα τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου με τὸν Ἡρακλῆ²¹⁰.

Λιοντάρια

Τὸ ζῶο, ποὺ ἔρχεται δεύτερο μετὰ τὸ ἄλογο σὲ συχνότητα στὶς παραστάσεις τῶν μηλιακῶν ἀγγείων τῆς πρώιμης φάσης καὶ πρῶτο στὶς παραστάσεις τῆς ὀριμης, εἶναι τὸ λιοντάρι, μόνον τοῦ ἢ σὲ συνθέσεις με ἄλλα ζῶα. Ὅταν εἰκονίζεται μόνον τοῦ, στὶς παλιότερες παραστάσεις διακοσμεῖ τὸν ὅμο καὶ ἀργότερα μεταφέρεται στὴ ζώνη τῆς κοιλιᾶς τοῦ ἀγγείου. Οἱ στάσεις παρουσιάζουν ἀρκετὴ ποικιλία. Τὸ λιοντάρι παριστάνεται α) νὰ περπατᾷ, β) νὰ κάθεται στὰ πίσω σκέλη σχεδὸν ἀκίνητο, γ) νὰ εἶναι ἔτοιμο νὰ πηδήσει ἢ νὰ ὀρμήσει, στάση πιὸ συνηθισμένη στὶς πρώιμες φάσεις τῶν πρωτοκορινθιακῶν, δ) νὰ ἐπιτίθεται με ἀνασηκωμένο τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ ἐμπρόσθια πόδια²¹¹. Σὲ δύο παραδείγματα εἰκονίζονται τὰ λιοντάρια σὲ σύνθεση ἀντιθετικὴ: στὸ ἓνα, καθισμένα στὰ πίσω σκέλη — ἀμφορέας (92) — καὶ στὸ δεύτερο, τὸ καθένα σὲ ξεχωριστὴ μετόπη με ἀνασηκωμένο τὸ ἓνα ἐμπρόσθιο πόδι — ἀμφορέας (64).

Στὶς συνθέσεις με ἄλλα ζῶα — κάπρους, αἰγάγρους, ἐλάφια καὶ τὶς περισσότερες φορὲς ταύρους — ἡ συνθέστερη στάση τοῦ λιονταριοῦ εἶναι νὰ ἐτοιμάζεται γιὰ ἐπίθεση. Σὲ αὐτὲς τὶς περιπτώσεις ἡ σύνθεση εἶναι ἀντιθετικὴ. Λιγότερες εἶναι οἱ παραστάσεις, στὶς ὁποῖες τὸ λιοντάρι καταδιώκει τὰ ζῶα ποὺ φεύγουν (25, 83, 87). Στὸ τελευταῖο στάδιο, στὴ σκηνὴ τῆς ἐπίθεσης, χωρὶς ὅμως νὰ φθάνει καὶ στὸν σπαραγμὸ τοῦ ζώου, προχωρεῖ ἡ παράσταση στοὺς ἀμφορεῖς (3) καὶ (27). Στὸν ἀμφορέα (91) τρία λιοντάρια ὀρμοῦν ἐναντίον ἐνὸς αἰγάγρου, ποὺ τὸν ἔχουν περιζώσει, καὶ τὸ ἓνα με ἀνεστραμμένο τὸ κεφάλι δαγκώνει τὴν κοιλιά τοῦ

ζώου που προσπαθεί να διαφύγει²¹². Τέλος σε δύο άγγεϊα, (54) και (70), τα λιοντάρια εικονίζονται σε απλή αντιπαράθεση με τα άλλα ζώα.

Ο τύπος των λιονταριών είναι ο γνωστός υστεροχιτιτικός, που διαδόθηκε από την Ανατολή και επικράτησε σχεδόν χωρίς μεταβολή στην ελληνική αγγειογραφία ως το τελευταίο τέταρτο του 7ου αι.²¹³: κεφάλι περίπου τετράγωνο, στόμα ανοικτό με τη γλώσσα να κρέμεται προς τα έξω, λαιμός χωρίς χαιτή, σώμα αρκετά ελαστικό με προσπάθεια να αποδοθεί ή ζωική φύση. Ο γενικός αυτός τύπος εμφανίζεται συχνά με παραλλαγές, που οφείλονται σε νέα στοιχεία ασσυριακής προέλευσης που είχαν πολιτογραφηθεί στα υστεροχιτιτικά πρότυπα, από τα οποία και γίνονται γνωστά στον ελληνικό κόσμο²¹⁴. Το σώμα του λιονταριού στα μηλιακά άγγεϊα αποδίδεται σε σκιαγραφία, όπως στα σύγχρονα άγγεϊα του γραμμικού νησιωτικού ρυθμού, και το κεφάλι σε περιγραφή. Έξαίρεση αποτελεί ή ύδρια της πρώιμης φάσης (45), στην οποία το κεφάλι έχει καλυφθεί με μαύρο, καθώς και τα κεφάλια των λιονταριών στον άμφορέα (27), όπου όμως το μαύρο δεν καλύπτει όλη την επιφάνεια, αλλά μόνο τμήματα. Παρόμοιες παρεκκλίσεις δεν είναι άγνωστες και στα ναξιακά ανατολίζοντα άγγεϊα²¹⁵. Το σχήμα του κεφαλιού απομακρύνεται από την τετραγωνική διαμόρφωση, που συναντάται στα γραμμικά νησιωτικά και τα ναξιακά του β' τέταρτου του 7ου αι. και που θεωρείται χαρακτηριστικός κυκλαδικός τύπος²¹⁶. Επίδραση αυτού του τύπου δείχνουν τα λιοντάρια στα άγγεϊα του ζωγράφου των σειρήνων (59 - 62). Γενικά τα σχήματα με τη στρογγυλεμένη μορφή πλησιάζουν περισσότερο προς τα πρωτοκορινθιακά, χωρίς να έχουν την ίδια συμπαγή απλότητα. Για τη δήλωση των έσωτερικών λεπτομερειών συνηθίζεται δεύτερη γραμμή στο ρύγχος γύρω από το στόμα και στιγμές στις γνάθους, ενώ τις περισσότερες φορές το κάτω χείλος διαγράφει γωνία. Ένα άλλο χαρακτηριστικό των ασσυριακών λιονταριών, για να τονιστεί ή άγρια φύση του θηρίου, είναι ή συρρίκνωση του ρύγχους που δηλώνεται με παράλληλες γραμμές²¹⁷. Τη σημαντική αυτή λεπτομέρεια υιοθετούν και οι τεχνίτες των μηλιακών άγγεϊων, εκτός από δύο περιπτώσεις, στα άγγεϊα (37) της ομάδας των αντιθετικών αλόγων και (55) του στικτού πάνθηρα, που ακολουθούν τον άμιγέστερο χιτιτικό τύπο, όπως και τα πρωτοκορινθιακά.

Στις Κυκλάδες τα χωρίς χαιτή λιοντάρια είναι ο κανονικός τύπος για τα άγγεϊα του γραμμικού νησιωτικού ρυθμού στο β' τέταρτο του 7ου, καθώς και για τα άγγεϊα της ομάδας C, τα οποία φαίνεται ότι μιμούνται οι Αθηναίοι τεχνίτες στη μέση πρωτοαττική περίοδο²¹⁸. Χωρίς χαιτή είναι τις περισσότερες φορές και τα λιοντάρια στα ναξιακά άγγεϊα, όπως και στην αττική αγγειογραφία, στην οποία ή χαιτή δηλώνεται με πρόσθετο χρώμα ή με φολιδωτό σε ένιαία επίπεδη επιφάνεια²¹⁹. Στα μηλιακά άγγεϊα ένα μόνο παράδειγμα λιονταριού χωρίς χαιτή υπάρχει, στον άμφορέα (16) της πρώιμης φάσης. Ένα ακόμα στοιχείο, που κατάγεται και αυτό από την ασσυριακή τυπολογία και εισάγεται από την πρώιμη φάση των άγγεϊων που μάς απασχολούν, είναι ή δήλωση της χαιτής με μικρούς θυσσάνους σε όλη την επιφάνεια του λαιμού. Θυσσανωτή χαιτή συναντούμε στα έργα των ζωγράφων του πλοχμού (1) και των αντιθετικών αλόγων (37, 39), στην ομάδα Βc (10), καθώς και στο πινάκιο του Βελλεροφόντη. Παρόμοια χαιτή έχουν τα έλεφάντινα λιοντάρια που βρέθηκαν στη Θάσο και είναι έργα που έχουν εισαχθεί από τη Β. Συρία²²⁰. Χρονολογούνται στο β' τέταρτο του 7ου αι., ακριβώς στην εποχή που εμφανίζεται ο τύπος στη μηλιακή αγγειογραφία. Παρόμοια αντικείμενα, που θα κυκλοφορούσαν στο εμπόριο, στάθηκαν τα πρότυπα που μιμήθηκαν οι ζωγράφοι των μηλιακών άγγεϊων και αργότερα ο τεχνίτης των παραστάσεων στο θώρακα της Όλυμπιας²²¹ ή ο τεχνίτης του πλαστικού κεφαλιού στον πρωτοκορινθιακό αρύβαλλο Macmillan²²². Στο β' μισό του 7ου αι. με την εισαγωγή του ασσυριακού τύπου λιονταριού, ή θυσσανωτή χαιτή διαδίδεται

στην κορινθιακή κεραμεική αρχίζοντας από την οίνοχόη Chigi, καί, παράλληλα, στη ροδιακή του καμινταίου ρυθμού ²²³.

* Άλλος τύπος απόδοσης είναι ή φλογόσχημη χαίτη, πού συνηθίζεται στις παραστάσεις των αλόγων, από τις όποιες τόν δανείζονται οί ζωγράφοι των αγγείων για τις παραστάσεις των λιονταριών. Στην πρώιμη φάση φλογόσχημη χαίτη έχουν τὰ λιοντάρια του ζωγράφου των αντιθετικών αλόγων (38 - 39) καί από τις άλλες ομάδες τὰ λιοντάρια στα άγγεία (27) καί (45). Στην ώριμη φάση ή φλογόσχημη χαίτη γίνεται κανόνας με λίγες εξαιρέσεις, στις όποιες ή χαίτη δηλώνεται σαν ένιαία μάζα με χρώμα — π.χ. άμφορέας (59). Συνδυασμό της φλογόσχημης χαίτης με θυσσάνους παρατηρούμε στους άμφορείς (37) καί (39). Χαρακτηριστικό για την επίδραση πού άσκούσαν οί παραστάσεις των αλόγων είναι ότι σε ένα από τὰ πρωιμότερα άγγεία, τόν άμφορέα (22), εμφανίζεται καί ο παλιότερος τρόπος απόδοσης της χαίτης με σειρές τόξων ²²⁴. Οί συχνές παραστάσεις λιονταριών με χαίτη αλόγου αποτελούν ιδιορρυθμία της μηλιακής άγγειογραφίας. Σε μηλιακή επίδραση όφείλεται ίσως ή παράσταση λιονταριού με χαίτη αυτού του είδους σε ένα ανάγλυφο πίθο της Νάξου ²²⁵. Μιά δειλή δοκιμή για τη χρησιμοποίηση ανάλογων μορφών σε πρωτοκορινθιακά ή πρωτοαττικά άγγεία, όπως δείχνουν λιγοστές παραστάσεις, φαίνεται ότι επιχειρήθηκε αυτόνομα καί δέν είχε συνέχεια ²²⁶.

Τρίτο στοιχείο δανεισμένο από τόν τύπο των άσσυριακών λιονταριών είναι ή άνυψωμένη ούρά πού επικρατεί στο έργαστήριο αυτό εκτός από λίγες εξαιρέσεις — άγγεία (25, 27, 79, 82, 83, 84) — οί τέσσερις από τις όποιες ανήκουν σε προχωρημένες παραστάσεις της ώριμης φάσης. 'Η άνυψωμένη ή λοξή πρὸς τὰ πίσω ούρά χαρακτηρίζει επίσης τὰ πρωτοκορινθιακά ²²⁷. Ένα ακόμα στοιχείο με άνατολική προέλευση είναι τὸ άνασηκωμένο εμπρόσθιο πόδι, πού παρατηρείται στα λιοντάρια δύο άμφορέων (64, 65) της ομάδας του φτερωτού δαίμονα καί σημαίνει επίθεση.

'Η άκρη των ποδιών, ή χηλή, σχεδιάζεται πάντα συμπαγής με μαύρο χρώμα, χωρίς νά δηλώνονται τὰ νύχια. Μόνο σε τέσσερα παραδείγματα της ώριμης φάσης — άγγεία (59, 60, 65, 82) — ή χηλή αποχωρίζεται καί έχουν σχεδιασθεί με γραμμές τὰ νύχια των λιονταριών, όπως συμβαίνει καί στο ροδιακό έργαστήριο για τὰ λιοντάρια, τις σφίγγες καί όλα τὰ σχετικά ζώα ²²⁸. Στόν άμφορέα (79) τὰ νύχια αποδίδονται όπως καί σε όρισμένα λιοντάρια παλιότερα ή σύγχρονα της πρωτοαττικής άγγειογραφίας, δηλαδή με πρώιμη μελανόμορφη τεχνική.

Τέλος πρέπει νά σημειωθεί ότι τὰ λιοντάρια της μηλιακής άγγειογραφίας στις φάσεις πού μάς άπασχολούν, άνεξάρτητα από τὸ είδος των παραστάσεων πού εικονίζονται — μόνα τους, αντιθετικά ή σε συνθέσεις με άλλα ζώα —, δέν παριστάνονται σε στάσεις τυποποιημένες, αλλά γεμάτες κίνηση καί όρμή, στοιχεΐα πού ίσως προδίνουν την άμεση έμπνευση των τεχνιτών από τὰ άνατολικά πρότυπα. 'Αντίθετα στην πρωτοκορινθιακή άγγειογραφία, όταν τὸ θηρίο δέν εικονίζεται σε σύνθεση με άλλα ζώα, παριστάνεται σε ήρεμη τυποποιημένη στάση.

Κ ά π ρ ο ς

Στις συνθέσεις, πού τὸ λιοντάρι εικονίζεται με άλλα ζώα, άντιμέτωπο ή βαδίζοντας στη σειρά, τὸ ζώο πού αντιπαρατίθεται τις περισσότερες φορές είναι ο κάπρος, τόν όποιο συναντούμε τὸ ίδιο συχνά καί στην πρωτοκορινθιακή άγγειογραφία ²²⁹. Στην πρώιμη φάση των μηλιακών άγγείων, στόν άμφορέα (16) εικονίζεται ένας μόνο κάπρος, πού άπλώνεται στόν ώμο καί μοιράζεται την επιφάνεια με ένα λιοντάρι στην άλλη όψη· σε δύο άλλα άγγεία της ίδιας φάσης (39, 45) ο κάπρος εικονίζεται πάλι σε σύνθεση με λιοντάρι σε αντιθετική παράθεση ²³⁰.

Στή δεύτερη φάση ό κάπρος γίνεται από τίς πιό κοινές μορφές ζώου. Συνεχίζονται οί αντιθετικές συνθέσεις μέ τό λιοντάρι όποτε και εικονίζεται πάντα μέ τό κεφάλι κατεβασμένο, έτοιμος νά αντιμετώπισει τόν αντίπαλό του²³¹. Ένας κάπρος μόνος σέ μετόπη ύπάρχει στά άγγεία (69) και (85). Μιά μόνο φορά έπίσης στήν ύδρία (95) παριστάνεται μαζί μέ ταύρο και μιá άλλη στόν άμφορέα (96) βαδίζουν στή σειρά ταύρος, κάπρος και λιοντάρι. Καινούργιο σχήμα είναι ή παράσταση δύο αντιθετικών κάπρων — άγγεία (74, 88) — γενικά σέ ήπια στάση. Οί μορφές άποκτούν μέγεθος και κυριαρχούν στήν επιφάνεια τοῦ άγγείου, συνήθως στήν κύρια ζώνη. Τό σχήμα αυτό εμφανίζεται σέ προχωρημένες παραστάσεις τής δεύτερης φάσης. Η μορφή τοῦ κάπρου είναι τυπική τής πρωτοκορινθιακής άγγειογραφίας, στήν όποία τό ζώο εικονίζεται νά προχωρεί έχοντας τό κεφάλι σκυμμένο ή ύψωμένο²³² πρὸς τά έμπρὸς μέ κοντές ὀρθιες τρίχες κατά μήκος τής ράχης. Τό σῶμα σχεδιάζεται πάντα σέ σκιαγραφία. Στόν μικρό άριθμό τῶν νεώτερων ναξιακών άγγείων, πού σώζονται και άνήκουν στήν ίδια έποχή, βρίσκουμε δύο φορές παραστάσεις κάπρου²³³. Και στά δύο άγγεία είναι φανερή ή κορινθιακή επίδραση, πού ύποδηλώνει και τήν προέλευση, από τήν όποία έγινε ή εισαγωγή τοῦ θέματος στίς Κυκλάδες.

Ταύρος

Ένα δεύτερο ζώο πού αντιμετώπιζει τό λιοντάρι, έπίσης πολύ κοινό ὡς θέμα στήν άγγειογραφία τής έποχής και μέ ανατολική καταγωγή²³⁴, είναι ό ταύρος. Εικονίζεται κατά τόν συνηθισμένο πρώιμο τύπο τής πρωτοκορινθιακής άγγειογραφίας, νά βαδίζει δηλαδή μέ τό κεφάλι χαμηλωμένο²³⁵ και μέ ένα μόνο κέρατο, κατά τό σχήμα τῶν ανατολικῶν προτύπων²³⁶. Η οὐρά, ὅπως και στά ροδιακά, είναι κατεβασμένη ανάμεσα στά ὀπίσθια σκέλη, αλλά ή άκρη τοῦ ρύγχους δηλώνεται κανονικά σέ κατατομή, αντίθετα μέ τά ροδιακά, στά όποία είναι κατ'ένώπιον²³⁷.

Στήν πρώιμη φάση ανήκουν τρία παραδείγματα: στόν άμφορέα (37) ό ταύρος αντιμετώπιζει ένα λιοντάρι πού έτοιμάζεται νά τοῦ επιτεθεῖ· ή σκηνή τής επίθεσης από ένα λιοντάρι εικονίζεται έπίσης στόν άμφορέα (3), από δύο στόν άμφορέα (27). Στή δεύτερη φάση ή μορφή τοῦ ζώου διαδίδεται περισσότερο και μάλιστα παρουσιάζονται συνθέσεις και μέ άλλα ζῶα· στήν ύδρία (95) ό ταύρος βρίσκεται αντιμετώπος μέ κάπρο, στήν (87) μέ αίγαγρο. Στόν ὅμο τοῦ ίδιου άγγείου ό ταύρος άποτελεῖ μέρος ζωφόρου ζῶων, στήν όποία ύπάρχουν πάλι λιοντάρι και αίγαγροι. Ο ταύρος ποτέ δέν εικονίζεται μόνος του.

Στά άγγεία (61 - 62) τής δεύτερης φάσης ό λαιμός τοῦ ζώου είναι σέ περιγραφή και άποχωρίζεται από τό σῶμα μέ κάθετη εὐθεία²³⁸ χωρίς τή σειρά τῶν τόξων, πού συνηθίζονται στά ροδιακά άγγεία²³⁹. Οί πτυχές τοῦ λαιμοῦ αποδίδονται μέ πυκνές κυματοειδείς γραμμές, ὀριζόντιες στό πρώτο άγγείο, κάθετες στό δεύτερο²⁴⁰. Ο τρόπος τής δήλωσης τῶν πτυχῶν μέ κάθετες κυματοειδείς γραμμές, βορειοσυριακής καταγωγής, εμφανίζεται στήν έλληνική τέχνη μέ τίς κρητικές ασπίδες και άλλα έργα μεταλλοτεχνίας, ὅπως ό θώρακας τής Όλυμπίας²⁴¹. Στήν κεραμεική συνηθίζεται στό ροδιακό εργαστήριο, στό όποιο μπορεί κανείς νά βρεῖ παράλληλα αὐτῆς τής λεπτομέρειας, ὅπως είναι στό άγγείο τής Δήλου²⁴². Η ὀριζόντια διάταξη τῶν πτυχῶν είναι τρόπος έντελῶς άσυνήθιστος, από ὅσο μοῦ είναι γνωστό²⁴³.

Αίγαγροι

Δύο άλλες μορφές ζῶων, πού συναντοῦμε συχνά έπίσης μέ παραστάσεις λιονταριῶν, είναι

ὁ αἶγαγρος²⁴⁴ καὶ τὸ ἐλάφι. Ζῶα ἰδιαίτερα ἀγαπητὰ στὴν ἀνατολικονησιωτικὴ κεραμεικὴ, οἱ αἶγαγροι κάνουν στὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα μιὰ δειλὴ ἐμφάνιση ἀπὸ τὴν πρώιμη φάση — ὕδρια (25) — γιὰ νὰ γνωρίσουν μεγάλη διάδοση στὸ γ' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. Τὸ μηλιακὸ ἐργαστήριό εἶναι, ὅπως φαίνεται, τὸ πρῶτο στὸν κυκλαδικὸ χῶρο ποὺ υἱοθετεῖ τὸν αἶγαγρο ὡς εἰκονιστικὸ θέμα, χρησιμοποιώντας το μάλιστα μὲ μεγάλη συχνότητα²⁴⁵. Σὲ μηλιακὴ ἐπίδραση ὀφείλεται ἡ ἐμφάνιση τῶν αἰγάγων στὰ λίγα παραδείγματα τῆς ομάδας D²⁴⁶, ἐνῶ ὁ αἶγαγρος σὲ μιὰ ὕδρια τῆς ομάδας C πλησιάζει περισσότερο πρὸς τὸν ροδιακὸ τύπο²⁴⁷. Οἱ δύο ὕδριες, μιὰ μὲ αἶγαγρο καὶ ἀντιθετικὰ ἄλογα καὶ ἡ ἄλλη μὲ ἀνδρική προτομὴ ἀνάμεσα σὲ ἐλάφια, οἱ ὁποῖες δημοσιεύθηκαν ἀπὸ τὸν Ch. Dugas μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ «ἀκαθόριστης προέλευσης»²⁴⁸, παρουσιάζουν τόσο στὶς παραστάσεις, ὅσο καὶ στὴ διακόσμηση ἀπαραγνώριστη συγγένεια μὲ τὰ μηλιακὰ, ὥστε μόνο ἡ διαφορὰ τῆς ποιότητος τοῦ πηλοῦ προκαλεῖ ἐνδοιασμοὺς γιὰ τὴν ἀπόδοση στὸ ἴδιο ἐργαστήριό.

Ὁ τρόπος ποὺ ἀποδίδεται ὁ αἶγαγρος στὶς δύο πρῶτες φάσεις τῆς μηλιακῆς κεραμεικῆς εἶναι ὁ ἀκόλουθος: κορμός, σκέλη, κέρατα σὲ σκιαγραφία· ὁ λαιμός, ὅπου σώζεται, ἔχει πρόσθετο χρῶμα (συνήθως βαθυκόκκινο)· τὰ κεφάλια δυστυχῶς σώζονται μόνο σὲ πέντε ἀγγεῖα: στὰ τέσσερα εἶναι σὲ περιγραφή, στὸ ἄλλο (67) σὲ σκιαγραφία· στὸ τελευταῖο ἀγγεῖο, ἡ κοιλιὰ δηλώνεται μὲ χρῶμα (βαθυκόκκινο), ἐνῶ στὸ ἀγγεῖο (91) εἶναι σὲ περιγραφή μὲ τελεῖες, ὅπως καὶ στὰ ροδιακὰ τοῦ καμυραϊκοῦ ρυθμοῦ²⁴⁹. Στὸ ἀγγεῖο αὐτὸ ὑπάρχει καὶ ἓνα ἀκόμα στοιχεῖο, ἀσυνήθιστο γιὰ αἶγαγρο: κοντὲς ὀρθιες τρίχες στὸ ὀπίσθιο τμήμα τῆς ράχης. Οἱ αἶγαγροι εἰκονίζονται νὰ βόσκουν (25)²⁵⁰, νὰ στέκονται, νὰ περπατοῦν ἢ νὰ τρέχουν, συνήθως σὲ σκηνὲς καταδίωξης ἀπὸ ἄλλα ζῶα — ἀγγεῖα (54, 91). Ἀπὸ τίς περιπτώσεις ποὺ οἱ αἶγαγροι εἰκονίζονται νὰ βόσκουν, στὴ μία (25) τὰ ζῶα πλαισιώνουν γυναικεῖς προτομές· στὴν ἄλλη (67) βρίσκονται ἀντιμέτωπα σὲ ἀντιθετικὴ σύνθεση. Στὸν ἀμφορέα τοῦ Ἡραίου²⁵¹ ἔχουμε μιὰ μοναδικὴ παράσταση αἰγάγων ποὺ κάθονται ἀντιμέτωποι καὶ θυμίζουν μὲ λιγότερη φυσικὴ ἀλήθεια (τὰ ἐμπρόσθια πόδια προβάλλονται ἀντὶ νὰ εἶναι συμμαζεμένα κάτω ἀπὸ τὸ σῶμα) παραστάσεις κερασφόρων ζώων τῆς ομάδας Ad. Οἱ σκηνὲς κυνηγιοῦ χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν παρουσία σκύλου, ποὺ στὴν ἀνατολικοῖωνικὴ ἀγγειογραφία συνήθως παραλείπεται. Στὰ ροδιακὰ παρόμοιες σκηνὲς ἐμφανίζονται μετὰ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. καὶ μόνο στὸν καμυραϊκὸ ρυθμὸ²⁵². Στὰ ἀγγεῖα (54) καὶ (91) οἱ αἶγαγροι εἰκονίζονται νὰ στρέφουν τὸ κεφάλι πρὸς τὰ πίσω, κίνηση ποὺ κατάγεται ἀπὸ τὸν ἀνατολικονησιωτικὸ κύκλο, στὸν ὁποῖο εἶναι γνωστὴ ἤδη ἀπὸ τὸ β' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ., ὅπως δείχνει μιὰ ἀποσπασματικὴ παράσταση σὲ ὄστρακο τῆς Σάμου²⁵³. Μοναδικὴ σὲ δραματικὴ κίνηση εἶναι ἡ σύνθεση τῆς κοιλιᾶς στὸν ἀμφορέα (91), ὅπου ὁ τεχνίτης προσπάθησε νὰ ἀποτυπώσει τὸ στιγμιαῖο γεγονὸς τῆς ἀκίνητοποίησής τοῦ αἰγάγου-θύματος, ποὺ ἀκόμα τρέχει, ἀπὸ τὰ τρία θηρία-διώκτες του, ποὺ καὶ αὐτὰ βρίσκονται ἐπίσης σὲ ὀρμητικὴ κίνηση. Γιὰ τὴν τολμηρότητα τῆς σύνθεσης καὶ τὸν πρωτοπορικὸ χαρακτήρα τῆς σκηνῆς εὐγλωττὴ εἶναι ἡ σύγκριση μὲ μιὰ ἀντίστοιχη παράσταση τῆς πρωτοαττικῆς ἀγγειογραφίας, σὲ ὄστρακο ἀπὸ τὸν Κεραμεικὸ²⁵⁴. Ἐκεῖ τὸ θήραμα, ἓνα ζαρκάδι, ἔχει τὰ πόδια λυγισμένα καὶ καταρρέει στρέφοντας τὸ κεφάλι πρὸς τὰ πίσω, ἀνάμεσα σὲ δύο πελώρια λιοντάρια, ποὺ παραμένουν ὥστόσο ἀκίνητα, σὲ ἀντιθετικὴ στάση.

Παραστάσεις αἰγάγων στὴν Ἀττικὴ — ἀλλὰ ὄχι καὶ στὴν Κόρινθο — ἐμφανίζονται πολὺ νωρίς, κατὰ τὴ μεταβατικὴ περίοδο πρὸς τὸν ἀνατολίζοντα ρυθμὸ²⁵⁵. Οἱ αἶγαγροι τῶν μηλιακῶν ἀγγείων ὅμως δὲν φαίνονται νὰ ἔχουν σχέση μὲ τοὺς αἰγάγρους τῶν ἀττικῶν ἀγγείων, στὰ ὁποῖα ἄλλωστε οἱ παραστάσεις αὐτὲς εἶναι σπάνιες, ἀλλὰ εἶναι συγγενικοὶ μὲ τοὺς αἰγάγρους τῶν ἀνατολικοῖωνικῶν ἐργαστηρίων, στὰ ὁποῖα τὸ θέμα ἐμφανίζεται κατὰ τὸ β' τέταρ-

το του 7ου αϊ. Μολονότι οί εμφανίσεις των αϊγάγων στα μηλιακά άγγεϊα συμπίπτουν χρονολογικά με την άνθηση του με μεγάλη διάδοση καμινραϊκού ρυθμού, τὰ τυπολογικά χαρακτηριστικά των μηλιακών αϊγάγων θυμίζουν περισσότερο τις αντίστοιχες μορφές σε άγγεϊα που προέρχονται από άλλα κέντρα της ιωνικής κεραμεικής, όπως ή Σάμος και ή Μ. Άσία. Στα μηλιακά άγγεϊα οί παραστάσεις των αϊγάγων δέν έχουν την εϋλυγισία και τη ραδινή χάρη των ροδιακών. Τα κεφάλια σε σκιαγραφία των αϊγάγων στην ύδρία (67) με τὸ άνοικτὸ στόμα θυμίζουν τοὺς αϊγάγρους που συναντοῦμε σε σαμιακά δστρακα του β' τετάρτου του 7ου αϊ. και στη σύγχρονη οίνοχόη των Βρυξελλών, που αποδίδεται στο έργαστήριό της Έφέσου²⁵⁶. Τα βραχύσωμα ζῶα στην ύδρία (88) οδηγούν προς τις περίπου σύγχρονες ή και νεώτερες παραστάσεις αϊγάγων στην οίνοχόη του Βερολίνου ή άλλα άγγεϊα, που αποδίδονται επίσης στην Έφεσο²⁵⁷, ενώ οί αϊγαγροι στην ύδρία (87) θυμίζουν μορφές της αϊολικής άγγειογραφίας²⁵⁸. Οί όμοιότητες αυτές δέν σημαίνουν εξάρτηση από όρισμένα περιφερειακά κέντρα, αλλά προσέγγιση, καθώς διαμορφώνονται οί παραλλαγές του άρχικού προτύπου. Δημιουργική παρατήρηση δείχνει ή στάση του αϊγάγου στην ύδρία (54), καθώς στέκεται σχεδόν άκίνητος και στρέφει τὸ κεφάλι προς τὰ πίσω, σάν νά έχει μόλις αντιληφθεϊ τὸν κίνδυνο που πλησιάζει²⁵⁹.

Ο τύπος των αϊγάγων λοιπόν στα μηλιακά άγγεϊα τουλάχιστον των δύο πρώτων φάσεων θά μπορούσε νά όρισθεϊ με τὰ ακόλουθα συμπληρωματικά χαρακτηριστικά: σκέλη όχι ψηλά, σῶμα γεμάτο, κέρατα όχι πολὺ μεγάλα και χωρίς προεξοχές, εκτός από δύο εξαιρέσεις, στὸν άμφορέα (91) και τὸν άμφορέα του Έραίου της Δήλου. Στη γενική σύλληψη του κεφαλιού τὸ σχήμα είναι συνήθως όρθογώνιο, ενώ στα ροδιακά άγγεϊα εγγράφεται σε τρίγωνο. Η προσθήκη του γενιού δέν συνηθίζεται όσο στα ροδιακά. Τὸ σχήμα του καλπασμού, που προσδίνει τόση ελαφρότητα στις ζωφόρους του ροδιακού κύκλου, δέν εικονίζεται αὐτή την εποχή²⁶⁰. στις δύο πρώτες φάσεις οί μηλιακοί αϊγαγροι βαδίζουν ή τρέχουν.

Έ λ ά φ ι α

Τὰ έλάφια εισάγονται στην κυκλαδική άγγειογραφία από τις άρχές της ανατολίζουσας εποχής²⁶¹ και μάλιστα τὰ σχήματα του έλαφιού που βόσκει ή δέχεται την επίθεση λιονταριού, θεωρούνται ότι διαμορφώθηκαν στὸν κύκλο της νησιωτικής εικονογραφίας²⁶². Στα μηλιακά άγγεϊα τὰ έλάφια, ως αυτόνομο εικονογραφικό θέμα, εμφανίζονται στη δεύτερη φάση και σε τέσσερα μόνο άγγεϊα από τη Ρήνεια. Στα τρία παριστάνονται νά βόσκουν — στις ύδριες (81, 89) τὰ έλάφια είναι δύο, σε άντιθετική στάση, όπως και στο πινάκιο από τὸ Έραϊό της Δήλου²⁶³. Στην ύδρία (69) εικονίζεται ένα μόνο έλάφι σκυμμένο και μάλιστα δηλώνεται και ή χλόη που βόσκει, μοναδικό παράδειγμα από όσο ξέρω. Στο τέταρτο άγγεϊο, στὸν άμφορέα (59), παριστάνονται σε άντιπαράθεση ένα άπειλητικό λιοντάρι μισοκαθισμένο και ένα καθισμένο έλάφι, που έτοιμάζεται νά άνασκηωθεί ή σκηνή υποδηλώνει μετάβαση από την έραλδική παράσταση σε άλλη κατάσταση. Τα έλάφια των μηλιακών άγγείων άνήκουν στὸν έλλαδικό τύπο με στενά κέρατα²⁶⁴. Αντίθετα προς τη ραδινότητα της μορφής στο γραμμικό νησιωτικό ρυθμό, έχουν σῶμα βαρύ, λαιμό παχὺ που γίνεται πλατύτερος στη βάση του, κεφάλι προς τὸ όρθογώνιο, κέρατα διχαλωτά, από τὰ όποια εικονίζεται τὸ ένα, οὐρά ελεύθερη (στά ροδιακά εφάπτεται με τὸ σῶμα)²⁶⁵. Τὸ σῶμα σε όλα τὰ παραδείγματα είναι σε σκιαγραφία, εκτός από την ύδρία (89), στην όποία ή κοιλία του ζῶου είναι σε περιγραφή με διάγραμμα διακόσμησης. Τὸ κεφάλι του έλαφιού στὸν άμφορέα του Απόλλωνα σχεδιάζεται σε περιγραφή, στις άλλες περιπτώσεις με σκιαγραφία.

Ὁ τύπος μὲ τὸ βαρὺ σῶμα καὶ τὸν πλατὺ στερεὸ λαιμὸ εἶναι χαρακτηριστικὸς γιὰ τὴν Κρήτη στὶς χάλκινες ἀσπίδες, καθὼς καὶ στὴν Κόρινθο²⁶⁸. Στὸ μηλιακὸ ἐργαστήριό χρησιμοποιεῖται χωρὶς βασικὴ μεταβολή, μὲ τάση πρὸς φυσικότερη ἀπόδοση τῶν σωμάτων καὶ τῶν κινήσεων, ὅπως δείχνει ἡ παραβολὴ τῆς σειρᾶς τῶν ἑξι παραδειγμάτων, ἡ ὁποία ἀπὸ τὸ πρωιμότερο, στὸν ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα, περνᾷ μὲ τὸν ἀμφορέα (59) καὶ τὸ πινάκιο τῆς Δήλου στὸ γ' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ.²⁶⁷, ὅπου ἀνέκουν καὶ τὰ ὑπόλοιπα ἀγγεῖα.

Σκύλος

Ἄλλο ἓνα ζῶο, ποὺ ἐμφανίζεται στὴ δεύτερη φάση τῶν μηλιακῶν ἀγγείων, εἶναι ὁ σκύλος ποὺ δὲν εἰκονίζεται, ὅπως συνηθίζεται στὰ πρωτοκορινθιακά, κυνηγώντας λαγὸν²⁶⁸, ἀλλὰ σὲ κυνήγι αἰγάγων, ὅπως στὴν ὕδρια (54) καὶ στὸν ἀμφορέα (91). Σὲ μιὰ τρίτη παράσταση, στὴν πίσω ὄψη τῆς κοιλιᾶς τῆς ὕδριας (90), ὁ σκύλος γεμίζει μόνος του μιὰ μεγάλη μετόπη, ὅπως περίπου στὴ μετόπη ἑνὸς ἀμφορέα ἀπὸ τὴ Θήρα τοῦ γραμμικοῦ νησιωτικοῦ ρυθμοῦ²⁶⁹. Ἀντίθετα μὲ τὴ ροδιακὴ, ἀλλὰ καὶ τὴν πρωτοκορινθιακὴ ἀγγειογραφία, στὴν ὁποία παριστάνεται νὰ τρέχει μὲ τὰ πόδια ἐνωμένα, στὰ δύο μηλιακὰ ἀγγεῖα (54) καὶ (90) ὁ σκύλος εἰκονίζεται νὰ περπατᾷ, σχῆμα ποὺ μόνον στὰ πρώιμα πρωτοαττικὰ ἀγγεῖα τὸ ξαναβρίσκουμε²⁷⁰. Τὸ ἴδιο ὅμως σχῆμα στὶς Κυκλάδες συναντοῦμε ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἀμφορέα τῆς Θήρας καὶ σὲ ἓνα περίπου σύγχρονο σκύφο τῆς ομάδας C²⁷¹. Τὸ σῶμα εἶναι σχετικὰ βαρὺ, χωρὶς νὰ σχηματίζει καμπύλη, καὶ ἡ γραμμὴ τῆς ράχης, μὲ πολὺ πῖο ρηχὴ καμπύλη ἀπὸ ὅσο στὰ πρωτοκορινθιακά²⁷², καταλήγει σὲ μυτερὸ ρύγχος, ἐνῶ τὸ κάτω περίγραμμα λαιμοῦ-κοιλιάς διακόπτεται μὲ τὶς ὀρθὲς γωνίες τῶν ἀρθρώσεων, γιὰ νὰ σχηματισθοῦν τὰ σκέλη. Ἄλλο χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τῶν κυκλαδικῶν σκυλιῶν εἶναι ὅτι τὸ κεφάλι, ποὺ εἶναι σὲ περιγραφή, δὲν φτάνει ὥς τὰ μισὰ περίπου τοῦ λαιμοῦ, ὅπως στὰ ροδιακὰ ἢ καὶ στὰ κορινθιακὰ ἀκόμα²⁷³, ἀλλὰ σχεδιάζεται ὡς ρύγχος κάπρου μὲ κλειστὸ στόμα καὶ στὸ σημεῖο τῶν αὐτιῶν χωρίζεται σχεδὸν κάθετα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ λαιμοῦ, ποὺ μπορεῖ νὰ δηλώνεται μὲ κόκκινο χρῶμα ὅπως στὸν ἀμφορέα (91). Στὸν τελευταῖο αὐτὸν ἀμφορέα ἔχει εἰσαχθεῖ ὁ τύπος τοῦ σκυλιοῦ ποὺ τρέχει μὲ ἐνωμένα πόδια. Ἀλλὰ ἐνῶ στὴ ροδιακὴ ἀγγειογραφία ἡ γραμμὴ, ποὺ σχηματίζουν τὰ ἐμπρόσθια πόδια, συνεχίζει τὴ φορὰ τοῦ περιγράμματος τῆς κοιλιᾶς, στὸν μηλιακὸ ἀμφορέα ἡ ἐνότητα διασπᾶται μὲ τὴ γωνία τῶν ἀρθρώσεων, ποὺ σχηματίζουν τὰ σκέλη μὲ τὸ σῶμα, ὅπως γίνεται συχνὰ στὰ πρωτοκορινθιακά²⁷⁴.

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι καὶ στὴ σύνθεση τοῦ κυνηγιοῦ ὁ ἀγγειογράφος τοῦ ἀμφορέα (91) ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὰ κοινότυπα σχήματα, σχεδιάζοντας δύο σκυλιά, ποὺ τὰ τοποθετεῖ τὸ ἓνα δίπλα στὸ ἄλλο· καθὼς τὸ ἓνα προπορεύεται κατὰ ἓνα κεφάλι μόνον, δίνει πῖο ἔντονα τὴν αἴσθηση τοῦ «δρόμου». Σὲ ἀνάλογη σύνθεση, μὲ χρωματικὴ διαφοροποίηση τῶν ζώων καὶ μεγαλύτερη ἐλευθερία στὴ διάταξη ἔχει φθάσει ἡ κορινθιακὴ κεραμικὴ μὲ τὴν περίπου σύγχρονη οἰνοχόη Chigi²⁷⁵.

Λαγὸς

Ζῶο ποὺ γενικὰ συναντοῦμε σπάνια ὡς αὐτόνομο εἰκονογραφικὸ θέμα, ὁ λαγὸς ἔχει εἰσαχθεῖ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 7ου αἰ. στὴν πρωτοκορινθιακὴ ἀγγειογραφία καὶ ἀργότερα — σὲ μικρότερη κλίμακα — στὴ ροδιακὴ, ἰδιαίτερα σὲ συνθέσεις ποὺ παριστάνουν σκηνὴ κυνηγιοῦ ἀπὸ σκυλιά²⁷⁶. Οἱ παραστάσεις τοῦ λαγοῦ μόνου του, ἂν δὲν χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ γεμίσει τὸ κενὸ ἀνάμεσα σὲ ἄλλα ζῶα, ὅπως συμβαίνει σὲ μερικὲς περιπτώσεις στὰ πρωτοκορινθιακά²⁷⁷,

είναι από τις πιο σπάνιες. Σαν κύριο θέμα, αλλά με διακοσμητική σχηματοποίηση, παρουσιάζεται μόνο σε μετόπες βοιωτικών αγγείων²⁷⁸. Στόν ὄμο τῆς ὕδρίας (40) εἰκονίζεται ἀνάμεσα στὰ διακοσμητικὰ θέματα σὲ ψευδοβαδιστικὴ στάση· τὸ σῶμα εἶναι σὲ περιγραφὴ μὲ τελεῖες, τὸ κεφάλι σὲ σκιαγραφία καὶ τὰ αὐτιά σὲ περιγραφὴ. Ἡ αἴσθησις τῆς κίνησεως τοῦ ζώου δίνεται μὲ τὸ κεφάλι, ποὺ ἔρχεται πρὸς τὰ πίσω, καὶ τὰ αὐτιά τοποθετημένα παράλληλα μὲ τὸ σῶμα. Λαγοὶ μὲ στικτὰ σώματα ὑπάρχουν σὲ ἀνατολικονησιωτικὰ αγγεῖα, ἀλλὰ καὶ σὲ πρωτοκορινθιακὰ²⁷⁹. Γενικὰ οἱ τελεῖες εἶναι ἕνας τρόπος διακόσμησεως τοῦ σώματος τοῦ ζώου, ποὺ συνηθίζεται στὶς Κυκλάδες — ἀλλὰ καὶ γενικότερα — καὶ γιὰ ἄλλα ζῶα, πρὸ παντὸς τὰ λιοντάρια²⁸⁰. Τὸ συνδυασμὸ κεφαλίου σὲ σκιαγραφία μὲ αὐτιά σὲ περιγραφὴ ἔχουν ὀρισμένες παραστάσεις καὶ σὲ πρωτοαττικὰ ἢ πρωτοκορινθιακὰ αγγεῖα²⁸¹. Στόν κύκλο τῆς κυκλαδικῆς κεραμικῆς ἄλλες παραστάσεις λαγοῦ ὑπάρχουν σὲ μιὰ «κορινθιάζουσα» κοτύλη τῆς Ἰθάκης καὶ ἴσως σὲ ἕνα ὄστρακο ἀπὸ τὴ Σίφνο²⁸².

Πάνθηρας

Ἀπὸ τὶς σπανιότερες παραστάσεις στὴν πρώτη ἀνατολίζουσα ἀγγειογραφία, ὁ πάνθηρας ἐπικρατεῖ μετὰ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. στὴν Ἀττικὴ καὶ περισσότερο στὴν Κόρινθο, ἐκτοπίζοντας σιγὰ-σιγὰ τὸ λιοντάρι²⁸³. Στὴν Ἀττικὴ ἐμφανίζεται στὸ β' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ.²⁸⁴ μὲ ἀρκετὴ καθυστέρηση σὲ σύγκριση μὲ τὰ πρωτοκορινθιακὰ, στὰ ὁποῖα οἱ πρῶτες, λιγοστὲς βέβαια, παραστάσεις πάνθηρα χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸ α' τέταρτο τοῦ αἵωνα. Ὅπως καὶ στὰ ροδιακὰ αγγεῖα, στὰ ὁποῖα ἐμφανίζεται στὰ μέσα τοῦ αἵωνα²⁸⁵, ἔτσι καὶ στὰ μηλιακὰ ὁ πάνθηρας παριστάνεται γιὰ πρώτη φορὰ στὴν κύρια ὄψη ἑνὸς μόνο αγγείου τῆς δεύτερης φάσεως, τὴν ὕδρία (50) τῆς ὁμάδας τοῦ στικτοῦ πάνθηρα, γιὰ νὰ γίνῃ ἀπὸ τὰ πιὸ κοινὰ θέματα ἀργότερα, ὅπως θὰ ἀναφερθεῖ συνοπτικὰ παρακάτω. Ἄν ἐξαιρέσουμε ὅμως τὴ σπανιότητα τοῦ θέματος, ἀσυνήθιστη ἐντελῶς εἶναι καὶ ἡ στάση, νὰ κάθεται στὰ πίσω σκέλη, ἐνῶ τὰ ἐμπρόσθια εἰκονίζονται σὲ μικρὸ διασκελισμὸ. Παρόμοια στάση παρατηρεῖται μόνο σὲ ἕνα πρωτοκορινθιακὸ αγγεῖο τοῦ β' τετάρτου τοῦ 7ου αἰ.²⁸⁶ Παρόλο ὅμως ποὺ γιὰ τὴν στάση ὁ ζωγράφος τοῦ μηλιακοῦ αγγείου θὰ εἶχε ὑπόψη τοῦ πρωτοκορινθιακοῦ πρότυπο, τὸ σχῆμα τοῦ κεφαλίου μὲ τὴ γεμάτη καμπύλη καὶ τὸ στρογγυλὸ πρόσωπο ὁδηγεῖ πρὸς ἀττικὲς παραστάσεις, ὅπως ὁ περίπου σύγχρονος πάνθηρας ἑνὸς πρωτοαττικοῦ ὀστράκου ἀπὸ τὸν Κεραμικὸ, ποὺ θεωρεῖται ὅμως ὡς πρῶτο παράδειγμα πρωτοκορινθιακῆς ἐπίδρασεως γιὰ τὴ διαμόρφωση νέου τύπου στὴν Ἀττικὴ²⁸⁷. Ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ πάνθηρα στὴν κυκλαδικὴ ἀγγειογραφία ἐγένε ἀπὸ τὴν Κόρινθο. Ἡ παλιότερη κυκλαδικὴ παράσταση εἶναι ἴσως στὴν «κορινθιάζουσα» κοτύλη τῆς Ἰθάκης²⁸⁸. Τὸ κεφάλι δὲν σώζεται, ἀλλὰ οἱ κυκλίσκοι στὸ σῶμα χαρακτηρίζουν τὸ εἶδος τοῦ ζώου. Ἡ στάση καὶ ἡ δήλωση τῶν κηλίδων τοῦ δέρματος θυμίζουν τὸν γνωστὸ πρωτοκορινθιακὸ ἀρύβαλλο ἀπὸ τὸ Ἡραῖο τοῦ Ἄργους. Ἀμφίβολη εἶναι ἡ παράσταση σὲ ἕνα ὄστρακο ἀνάγλυφου πίθου ἀπὸ τὴν Τήνο. Ἀπὸ τὸ σωζόμενο τμῆμα τοῦ κεφαλίου τὸ ζῶο μοιάζει βέβαια μὲ πάνθηρα²⁸⁹, ἀλλὰ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ στὰ συμπλέγματα «πάλης ζώων» συναντοῦμε μόνο λιοντάρια²⁹⁰.

Πουλιὰ

Ἀντίθετα μὲ τὴ συχνότητα ποὺ χρησιμοποιοῦνται τὰ πουλιὰ σὲ ζῶνες ἢ μετόπες στὴν ὀστερογεωμετρικὴ περίοδο, στὴν πρώτη ἀνατολίζουσα εἶναι σπάνια καὶ ἀρχίζουν νὰ διαδι-

δονται στὸν προχωρημένο 7ο αἰ.²⁹¹ Στὴν πρώτη φάση τῶν ἀγγείων ἀπὸ τῆς Ρήνειας ποῦ ἐξετάζουμε ὑπάρχουν πέντε ἀγγεῖα μὲ παραστάσεις πουλιῶν. Στὰ δύο, (39) καὶ (45), τὰ πουλιά εἶναι σὲ σειρὰ στὴν πίσω καὶ στὴν κύρια ὄψη τῆς κοιλιᾶς ἀντίστοιχα· στὸ (38) εἰκονίζεται ἓνα πουλί μόνο του, σὲ μετόπη στὴν πλάγια ὄψη τῆς κοιλιᾶς· στὸ (3) τὸ πουλί εἶναι ἐμβόλιμο στὴν κύρια παράσταση καὶ στὸ (47) συμπληρώνει τὴν παράσταση τῆς σφίγγας. Στὴν ἐπόμενη φάση, στὴν ὁποία ἀνήκει καὶ τὸ ἀγγεῖο (36), ἐπικρατεῖ ἡ παράσταση τῶν πουλιῶν σὲ παρατακτικὴ ζωφόρος στὴν κοιλιά — καὶ μιὰ φορά στὸν ὦμο (77), ὅπως παλιότερα στὸν ὦμο τῆς κύριας ὄψης τοῦ ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα. Ἡ διάταξη αὐτὴ δὲν εἶναι ἄγνωστη ἀπὸ τὸ α' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. στὰ πρωτοκορινθιακὰ καὶ ἀπὸ τὸ β' τέταρτο στὰ πρωτοαττικά²⁹², ἀντίθετα μὲ τὸ ροδιακὸ ἐργαστήριον, στὸ ὁποῖο δὲν συνηθίζεται²⁹³. Στὴ φάση αὐτὴ ὑπάρχει πάλι μιὰ περίπτωση μὲ πουλί μόνο στὴ μετόπη τοῦ ἀμφορέα (63), ἐνῶ στὴν ὑδρία (36) ἀντικαθιστᾷ κάποιο κόσμημα ἐπάνω ἀπὸ τὴ λαβὴ καὶ στὸν ἀμφορέα (91) εἰκονίζεται ὡς παραπληρωματικὸ στὴ μετόπη μὲ παράσταση ἀλόγου.

Τὰ πουλιά ποῦ εἰκονίζονται στίς λιγοστὲς σχετικὰ παραστάσεις τῆς πρώτης φάσης ἀνήκουν σὲ διάφορα εἶδη. Τὸ πουλί μὲ τὰ ψηλὰ πόδια στὸν ἀμφορέα (3) εἶναι μᾶλλον «φοινικόπτερος ὄρνις», ποῦ ἔχει ἐμφανισθεῖ ἀπὸ παλιὰ σὲ ἓνα κρητικὸ ἀγγεῖο τῶν μέσων τοῦ 9ου αἰ.²⁹⁴, τὸ πουλί στὴν ὑδρία (47) μπορεῖ νὰ εἶναι πελαργός. Στὸν ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα ἔχουμε σειρὰ ἀπὸ πάπιες καὶ στὸ χηνίσκο τοῦ ἄρματος κάθεται πιθανότατα «κίρκος», ποῦ παραδίδεται ὡς «Ἀπόλλωνος ταχὺς ἄγγελος» (Ὅμ. ο 526)²⁹⁵. Στὸν ιδιόρρυθμο τύπο τῶν πουλιῶν τῆς ὑδρίας (45) νομίζω ὅτι ἀναγνωρίζονται μελεαγρίδες, ποῦ ἀναφέρονται τὸν 5ο αἰ. ἀπὸ τὸν Σοφοκλῆ. Τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς πέρδικας ἔγινε γνωστὸ ἀπὸ τὴ Β. Ἀφρικὴ, ὅπου εἶναι ἐνδημικὸ²⁹⁶. Ἡ πρώτη ἐμφάνισή του στὸ μηλιακὸ ἀγγεῖο δὲν εἶναι κάτι τὸ παράδοξο, ἂν λάβουμε ὑπόψη ὅτι Ἕλληνες μισθοφόροι κυκλοφοροῦσαν στὴν Αἴγυπτο ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 8ου αἰ.²⁹⁷ Ὑδροβιο εἶναι καὶ τὸ πουλί στὸ χηνίσκο τοῦ ἄρματος τῶν θεοτήτων στὸ τμήμα τοῦ ἀμφορέα τοῦ Βερολίνου²⁹⁸, ἐνῶ ἡ προχειρότητα τῆς παράστασης στὴν ὑδρία (36) δὲν βοηθᾷ γιὰ τὴν ἀναγνώριση τοῦ εἶδους τοῦ πουλιοῦ.

Τὰ πουλιά τῆς πρώτης φάσης ἔχουν ἓνα σχηματοποιημένο ἀμυγδαλόσχημο σῶμα, διάγραμμα (3, 36, 45) κατὰ τὴ γεωμετρικὴ ἀκόμα παράδοση, ἢ δικτυωτὸ (47), ὅπως καὶ στίς ὑπογεωμετρικοῦ ρυθμοῦ ροδιακὲς κύλικες τοῦ 7ου αἰ.²⁹⁹ Στὸ πέμπτο ἀγγεῖο, στὸν ἀμφορέα (39), τὰ πουλιά ἔχουν καθαρὰ ἀνατολίζοντα στοιχεῖα. Τὸ σῶμα δηλαδὴ ἀρχίζει νὰ ἀλλάζει ἀναλογίως πρὸς τὸ φυσικότερο καὶ νὰ παρουσιάζει διαφοροποίηση στὰ μέρη ποῦ τὸ ἀποτελοῦν. Τὸ στήθος καὶ ὁ λαιμός εἶναι μαῦρα καὶ ἀκολουθοῦν τρεῖς ἐνότητες, κάθετα χωρισμένες, ποῦ δηλώνουν τὴ φτερούγα καὶ τὸ σῶμα μὲ γλωσσωτὰ σὲ ὀριζόντια διάταξη καὶ τὴν οὐρὰ μὲ λοξὲς γραμμές. Ἀπὸ τὸ πουλί τοῦ ἔκτου ἀγγείου (38) τὸ μικρὸ τμήμα ποῦ σώζεται ἐπιτρέπει μόνο μιὰ πιθανὴ σύγκριση μὲ τὰ πουλιά τοῦ ἀμφορέα (39). Προδρομικὲς μορφὲς τῶν πουλιῶν τοῦ ἀμφορέα (39) στὸ μηλιακὸ ἐργαστήριον εἶναι α) τὸ πουλί τοῦ χηνίσκου στὸ θραῦσμα τοῦ Βερολίνου, στὸ ὁποῖο τὸ μαῦρο στήθος ξεχωρίζει ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο σῶμα, ποῦ ἔχει ἀρχίσει νὰ ἔχει τὸ πραγματικὸ καμπύλο σχῆμα τοῦ πουλιοῦ, β) τὰ ὑδρόβια τοῦ ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα μὲ τὸ σῶμα χωρισμένο σὲ δύο ἴσα σχεδὸν τμήματα: τὸ ἐμπρόσθιο μαῦρο, τὸ ὀπίσθιο δικτυωτὸ ἢ μὲ πλατιεὲς παράλληλες ταινίες καὶ μαῦρες γραμμὲς ἀνάμεσά τους σὰν γλωσσωτὰ ἄνισου μήκους, ὡς πρώτη δήλωση τῶν φτερῶν³⁰⁰. Ἀκολουθοῦν τὰ ὑδρόβια τῆς ὀριμῆς φάσης, στὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὁποῖα συνεχίζεται ἡ τριμερὴς διαίρεση τοῦ σώματος, ἀλλὰ σὲ διακοσμητικὴ σχηματοποίηση. Στὰ ἀγγεῖα (63) καὶ (94) τὸ φτέρωμα τοῦ στήθους εἶναι δικτυωτό, ἡ φτερούγα καὶ ἡ οὐρὰ δηλώνονται μὲ παράλληλες γραμμές, ὀριζόντιες ἢ μὲ ἐλαφρὴ

κλίση. Στους άμφορείς (78 - 79) τὸ σῶμα καμπυλώνεται καὶ πλησιάζει τὸ ἡμισφαιρικό· στὸν πρῶτο τὸ μικρὸ τμήμα ποὺ δηλώνει τὸ στῆθος ἀποδίδεται μὲ μαῦρο καὶ κόκκινο χρῶμα καὶ χωρίζεται ἀπὸ τὸ μεγάλο πίσω κύριο τμήμα τοῦ σώματος, ποὺ σκεπάζεται ἀπὸ τὴ φτερούγα μὲ μαῦρη ταινία· πλατιᾶς ταινίες μὲ μαῦρο πυρήνα χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴ δῆλωση τῶν φτερῶν· στὸν ἀμφορέα (79) τὸ στῆθος εἶναι μαῦρο καὶ τὸ ὑπόλοιπο σῶμα χωρίζεται σὲ δύο μέρη διαγραμμισμένα μὲ ὀριζόντιες καὶ λοξές ταινίες ἀντίστοιχα. Παραστάσεις πουλιῶν μὲ στρογγυλὴ ράχη καὶ καμπύλες γραμμὲς κατὰ μῆκος τοῦ σώματος ἀρχίζουν μὲ τὴ μετάβαση στὸν 7ο αἰ.³⁰¹ Μὲ τὴ μορφολογικὴ ὁμοίωσιν αὕτῃ σύλληψη ἢ εἰκόνα τοῦ πουλιοῦ δὲν ἔχει ὄγκο, ἀλλὰ ἡ σωματικὴ ἐπιφάνεια δημιουργεῖ διακοσμητικὴ ἐντύπωση. Γιὰ πρώτη φορὰ γίνεται προσπάθεια νὰ δηλωθεῖ ὁ σωματικὸς ὄγκος μὲ προσέγγιση τῆς φυσικῆς ἀλήθειας· στὸν κύκνους τῶν ἀγγείων (76 - 77) τῆς ομάδας τῶν μικρῶν ἀμφορέων· πλατιᾶς ταινίες μὲ μαῦρο πυρήνα, χωρισμένες σὲ δύο ἄνισα μέρη, δηλώνουν καθαρὰ τὴ φτερούγα, ποὺ βρίσκεται κοντύτερα στὸ θεατὴ ἀπὸ ὅσο τὸ μικρότερο τμήμα μὲ τὰ φτερά τῆς οὐράς. Τέλος στὴν ὕδρια (73) τὰ ὑδρόβια ἔχουν τὴ μιὰ φτερούγα ὑψωμένη, ὅπως περίπου καὶ οἱ κύκνοι στὸ ὑπόθημα τοῦ Βερολίνου Α 41³⁰². Τὸ ἀνυψωμένο φτερὸ εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς κυκλαδικῆς κεραμικῆς στὰ γεωμετρικὰ χρόνια, ἀλλὰ ὡς τὴ μελιακὴ ὕδρια δὲν ὑπάρχει συνέχεια. Ἡ προέλευση θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὴν Κόρινθο, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων στοιχείων, μολονότι στὰ πρωτοκορινθιακὰ τὸ ὑψωμένο φτερὸ εἶναι ἀρκετὰ σπάνιο³⁰³.

Στὸν ἀμφορέα (61) καὶ στὸ ἔνδυμα τῆς ἀνδρικῆς μορφῆς στὴν ὕδρια (87) ὑπάρχει παράσταση πουλιοῦ, ποὺ πετᾷ μὲ ἀπλωμένες φτεροῦγες. Τὸ σχῆμα, ποὺ παριστάνεται τὸ πέταγμα, εἶναι τὸ τυπικὸ τῶν πρωτοκορινθιακῶν ἀγγείων ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 7ου αἰ. ὡς τὴν οἰνοχόη Chigi³⁰⁴. Τὴν πρώτη ἐμφάνιση τοῦ σχήματος τὴ βρίσκουμε σὲ ἀγγεῖα τῆς ομάδας τῆς Θάψου καὶ στὸν πρωτοαττικὸ ἀμφορέα τῆς Ν. Ὑόρκης, ποὺ ἀποδίδεται στὸν ζωγράφο Ν ἢ Πασά³⁰⁵. Ὁ τύπος τοῦ πουλιοῦ ποὺ πετώντας χαμηλώνει, ὅπως στὴν ὕδρια (95), ἐμφανίζεται σὲ κορινθιακὰ ἀγγεῖα τοῦ 6ου αἰ.³⁰⁶, ἀλλὰ ἡ διάταξη τῶν φτερῶν φαίνεται νὰ εἶναι ὅπως σὲ ἓνα πρωτοκορινθιακὸ ὄστρακο τῆς Περαιώρας³⁰⁷. Ἡ ἀποσπασματικὴ διατήρηση δὲν ἐπιτρέπει ἀκριβέστερη συσχέτιση. Στὸ ἔνδυμα πάλι τῆς ἀνδρικῆς μορφῆς τῆς ὕδριας (87) εἰκονίζεται ἓνα πουλὶ νὰ κολυμπᾷ. Ὁ τύπος εἶναι γνωστὸς στὴν ἀγγειογραφία ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 7ου αἰ. καὶ φαίνεται ὅτι ἔχει δημιουργηθεῖ στὶς Κυκλάδες, καθὼς δείχνει ἡ παράσταση ἑνὸς ἀμφορέα τοῦ γραμμικοῦ νησιωτικοῦ ρυθμοῦ³⁰⁸.

Προβάλλει τώρα τὸ ἐρώτημα ποῖα εἶναι ἡ σημασία τῶν παραστάσεων τῶν ζῶων ποὺ βλέπουμε σὲ ποικιλία στάσεων ἀνάμεσα σὲ ἄφθονα παραπληρωματικὰ κοσμήματα. Οἱ ζωγράφοι τῶν μελιακῶν ἀγγείων ζητοῦν νὰ συλλάβουν καὶ νὰ ἀποδώσουν μὲ τὰ ἐκφραστικὰ μέσα ποὺ διαθέτουν ἓνα θέαμα τοῦ φυσικοῦ κόσμου μὲ τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτὰ³⁰⁹ ἢ ἡ ἐπιλογή τῶν θεμάτων ἔχει γίνει μὲ τὰ κριτήρια κάποιας εἰδικῆς σημασίας; Γιὰ τὰ περισσότερα ζῶα ποὺ συναντοῦμε κατὰ κύριο λόγο στὰ αἰττικά, γεωμετρικὰ ἢ ἀνατολίζοντα ἀγγεῖα³¹⁰ ὑποστηρίζεται ὅτι οἱ παραστάσεις ἔχουν συμβολικὸ χαρακτήρα, ὑποβάλλουν τὶς δυνάμεις τοῦ ὁλέθρου, ποὺ ἀπειλοῦν τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ, ἢ ἀναφέρονται στὸν κόσμον τῶν νεκρῶν. Στὴν κατηγορίαν αὕτη τῶν ζῶων ἀνήκουν τὰ λιοντάρια³¹¹—μάλιστα στὶς σκηνὲς ποὺ κατασπαράζουν ἄλλα ζῶα, ὅπως στὰ χρυσὰ γεωμετρικὰ ἐλάσματα³¹²—ὁ ταῦρος³¹³, τὰ ἐλάφια καὶ οἱ αἰγαῖοι³¹⁴, στὶς συνθέσεις ποὺ κατασπαράζονται ἀπὸ λιοντάρια, ὁ σκύλος³¹⁵, ἀκόμα καὶ τὰ ὑδρόβια πουλιὰ³¹⁶ καὶ περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο τὸ ἄλογο, ποὺ θεωρεῖται σύμβολο τῶν ἡρώων καὶ τῶν χθονίων δυνάμεων³¹⁷.

Ἡ συμβολικὴ νεκρικὴ ἐρμηνεία γιὰ τὶς παραστάσεις τῶν ζῶων, ποὺ συναντοῦμε στὰ μελιακὰ

ἀγγεῖα φαίνεται πειστική, ἂν λάβουμε μάλιστα ὑπόψη ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἀγγείων ποὺ σώζονται προέρχονται ἀπὸ ταφικὴ χρῆση. Ὡστόσο ἡ συνολικὴ θεώρηση τοῦ ζωικοῦ θεματολογίου δείχνει ὅτι δὲν διαφέρει ἀπὸ τὸ θεματολόγιο τῶν πρωτοκορινθιακῶν ἀγγείων, γιὰ τὰ ὁποῖα ὁ ἀρχικὸς προορισμὸς δὲν ἦταν ἡ ταφικὴ χρῆση. Οἱ μορφὲς τῶν ζώων στὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα ἐντάσσονται στὸ διακοσμητικὸ σύστημα χωρὶς ἔξαρση ἢ προβολή, ὥστε εἶναι ἀμφίβολο, ἂν στὴν ἐπιλογὴ ὀδηγοῦσαν κριτήρια ἄλλα ἀπὸ τὰ εἰκονογραφικὰ ἐνδιαφέροντα τῆς ἐποχῆς ³¹⁸.

Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν οἱ παραστάσεις τῶν ἀλόγων. Σὲ μιὰ ἐποχὴ, ποὺ τὰ ἄλογα τῆς γεωμετρικῆς ἀγγειογραφίας ἀντικαθιστοῦν οἱ παραστάσεις λιονταριῶν ³¹⁹, στὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα οἱ παραστάσεις τῶν ἀλόγων εἶναι τὸ θέμα ποὺ παρουσιάζεται μετὰ τὴ μεγαλύτερη συχνότητα, ἐνῶ λείπει ἀπὸ τὰ πρωτοκορινθιακὰ. Στὴ Β ὄψη τῶν μεγάλων μηλιακῶν ἀμφορέων ποὺ σώζονται εἰκονίζονται πάντα ἀντιθετικὰ ἄλογα ³²⁰. Ὁ Ch. Dugas ἔχει σωστὰ παρατηρήσει ὅτι ἡ προτίμηση τῶν ἀγγειογράφων τῶν μηλιακῶν ἀγγείων πρὸς τὰ ἄλογα δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ὀφείλεται σὲ ἰδιαίτερες συνθήκες ζωῆς στὰ νησιά τῶν Κυκλάδων ³²¹. Ἡ ἐξήγηση ὅμως μετὰ τὴν ἀναφορὰ στὴν ἐπίδραση τῆς φοινικικῆς μεταλλοτεχνίας δὲν εἶναι ἱκανοποιητικὴ, γιὰτὶ στὰ ὑποθετικὰ πρότυπα προσφέρονταν ποικιλίες θεμάτων γιὰ ἐπιλογὴ. Ἡ συχνὴ ἐμφάνιση τῶν ἀλόγων στὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα, ποὺ προορίζονταν γιὰ ταφικὴ χρῆση, περισσότερο ἀβίαστα ἐρμηνεύεται μετὰ τὴν ἀποδοχὴ τῆς νεκρικῆς σημασίας τοῦ θέματος. Ὡστόσο μιὰ ὕδρία μετὰ ἀντιθετικὰ ἄλογα (41) εἶναι εὗρημα ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Δία στὸν Κύνθο. Εἶναι περιττὸ νὰ ἀναζητηθεῖ χθόνιος χαρακτήρας στὴ λατρεῖα τοῦ θεοῦ. Τὸ εἰκονογραφικὸ θέμα τοῦ ἀλόγου ἔχει αὐτόνομη σημασία καὶ ὁ συμβολικὸς χαρακτήρας εἶναι δευτερογενής· ἀρχίζει ἀπὸ τὴν πρόθεση τοῦ ἀγγειογράφου, ἡ ὁποία δὲν ἀφαιρεῖ τὴν ἀρχικὴ εἰκονογραφικὴ σημασία. Ὁ ἀναθέτης δὲν ἐμποδιζόταν νὰ ἀφιερῶσει ἓνα ἀντικείμενο ποὺ «προσφερόταν στὴν ἀγορὰ» ³²² ἀποβλέποντας μόνον στὸ ἀντικειμενικὸ περιεχόμενον τῆς παράστασης.

Φανταστικὰ ὄντα

Σφίγγες

Μετὰ τὴν παρουσίαση τῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα κοσμοῦνται μετὰ σφίγγες στὶς δύο αὐτὲς φάσεις ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦν, ὁ ἀριθμὸς τῶν κυκλαδικῶν παραστάσεων σφίγγων αὐξάνεται ἐντυπωσιακά. Γιὰ πρώτη φορὰ στὶς Κυκλάδες ἡ σφίγγα εἰσάγεται στὸ τέλος τοῦ 8ου αἰ. σὲ ἓνα ἀμφορέα τοῦ γραμμικοῦ νησιωτικοῦ ρυθμοῦ ³²³. ἀκολουθοῦν στὸ α' τέταρτο τοῦ 7ου οἱ παραστάσεις στοὺς τέσσερεις ναξιακοὺς ἀμφορεῖς τῆς ομάδας Βα ³²⁴. Σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ ἀγγεῖα ἡ σφίγγα εἶναι σὲ μετόπη, στὴν κύρια ὄψη τοῦ λαιμοῦ ἢ τοῦ ὤμου· καὶ στὰ τέσσερα ἀγγεῖα εἰκονίζεται νὰ περπατᾷ, ὅπως καὶ τὰ συγγενικὰ σὲ μορφὴ ἄλογα, μετὰ τὰ ὁποῖα ἐναλλάσσεται στὴ μετοπικὴ διακόσμηση· σὲ ἓνα μόνον ναξιακὸ ἀμφορέα οἱ σφίγγες εἶναι ὄρθιες μετὰ τὰ δύο πόδια ὑψωμένα ἐμπρός.

Στὸ μηλιακὸ ἐργαστήριον ὁ τύπος αὐτὸς τῆς σφίγγας ποὺ περπατᾷ σώθηκε στὸν ἀμφορέα (92) καὶ στὴν ὕδρία (14), στὴν ὁποία εἰκονίζονται δύο ἀντιθετικὲς σφίγγες στὴν κοιλία· ἀπὸ αὐτὲς ὅμως λείπει τὸ μεγαλύτερο μέρος καὶ ἔτσι δὲν μπορούμε νὰ εἴμαστε βέβαιοι γιὰ τὴν ἀκρίβεια τῆς συμπλήρωσης, ὅταν μάλιστα στὴν παράσταση τοῦ ἀγγείου (56) ἡ σφίγγα εἰκονίζεται νὰ περπατᾷ μετὰ τὰ ἐμπρόσθια σκέλη καὶ νὰ μισοκάθεται μετὰ τὰ πίσω. Ἀνάλογη στάση, ἀλλὰ σὲ ἀντίστροφη παραλλαγὴ δίνεται στὴν ὕδρία (53): στὴν περίπτωσιν αὕτη εἶναι

τά πίσω σκέλη πού παριστάνονται σὲ κίνηση καὶ τὰ ἐμπρόσθια ἀκίνητοποιημένα. Τὸ σχῆμα αὐτό, μεταβατικὸ ἀπὸ τὴν ἀκίνησιν εἰς τὴν κίνηση ἢ τὸ ἀντίθετο, δημιουργήθηκε στὴν Κρήτη, ὅπου τὸ συναντοῦμε στὶς χάλκινες ἀσπίδες καὶ τὸ β' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. στὸ γνωστὸ ἀλάβαστρο τῆς Φορτέτσας³²⁵. Στὰ ἀνατολικοῖωνικὰ ἐργαστήρια τὸ σχῆμα διαδόθηκε στὸ β' μισὸ τοῦ 7ου γιὰ ζῶα μὲ αἰλουροειδὲς σῶμα, φανταστικὰ καὶ μὴ³²⁶, ἐνῶ στὴν Ἀττικὴ φαίνεται ὅτι δὲν συνηθίζονταν.

Στὰ ὑπόλοιπα ἀγγεῖα μὲ παραστάσεις σφιγγῶν τὰ φανταστικὰ αὐτὰ ζῶα εἰκονίζονται στὶς δύο ἄλλες τυποποιημένες στάσεις: α) ἐλαφρὰ καθισμένες ἢ μισοκαθισμένες στὰ πίσω σκέλη καὶ μὲ τὰ ἐμπρόσθια τεντωμένα, σὰν νὰ εἶναι ἔτοιμες νὰ πηδήξουν ἢ νὰ ὀρμήσουν, ὅπως στὸν ἀμφορέα (11) τῆς πρώτης φάσης καὶ στὰ ἀγγεῖα (63, 69, 70, 71) τῆς δεύτερης φάσης, β) ἀναπαυόμενες, καθισμένες σχεδὸν κανονικὰ στὰ ὀπίσθια σκέλη, μὲ τὸ σῶμα περισσότερο ἢ λιγότερο σὲ λοξή θέση, σπανιότερα σὲ ὀριζόντια, καὶ τὰ ἐμπρόσθια σκέλη πιὸ κάθετα ἀπὸ ὅσο στὸν προηγούμενο τύπο — ἀγγεῖα (33, 34, 47-49) τῆς πρώτης φάσης καὶ (65, 93) τῆς δεύτερης φάσης. Στὸν ἀμφορέα (61) ἡ καθισμένη σφίγγα ἔχει ἀνυψωμένο τὸ ἓνα πόδι, ὅπως τὰ λιοντάρια.

Ὁ τύπος τῆς καθισμένης (ὀκλάζουσας) σφίγγας εἶναι αὐτὸς πού κυριαρχεῖ στὴν ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ. Ἡ πρώτη του ἐμφάνιση ἀνάγεται στὰ τέλη τοῦ 8ου αἰ., ἀλλὰ διαδίδεται στὸ β' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ.³²⁷ Ἡ εἰσαγωγή τῶν νέων αὐτῶν τύπων, οἱ ὅποιοι κυριαρχοῦν στὶς Κυκλάδες στὴ θέση τοῦ παλιότερου τύπου τῆς σφίγγας πού βαδίζει, ὀφείλεται σὲ κορινθιακὴ μᾶλλον ἐπίδραση.

Παράσταση ἀνδρικήσ σφίγγας δὲν ὑπάρχει στὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα, ἀλλὰ μόνο γυναικείας: τὰ κεφάλια καὶ ὁ λαιμὸς εἶναι σὲ περιγραφὴ ὅπως καὶ οἱ γυναικεῖες προτομὲς τοῦ ἐργαστηρίου, ἐκτὸς ἀπὸ δύο περιπτώσεις τοῦ ζωγράφου τῶν σφιγγῶν τῆς δεύτερης φάσης — ὕδρια καὶ ἀμφορέας (70 - 71). Στὰ δύο αὐτὰ ἀγγεῖα ὁ ζωγράφος θέλησε νὰ τονίσει τὸν ζωικὸ χαρακτήρα τῶν σφιγγῶν σχεδιάζοντας ὀλόκληρη τὴ μορφή σὲ σκιαγραφία καὶ πιθανότατα δοκιμάζοντας νὰ χρησιμοποιήσει καὶ τὴν τεχνικὴ πού ἐπικρατοῦσε στὰ κορινθιακὰ ἐργαστήρια. Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς ἔκανε καὶ ὁ ζωγράφος τῶν Κριῶν (ἂν εἶναι σωστὴ ἡ ἀπόδοσις) στὴν οἰνοχόη τῆς Ἀγορᾶς Ρ 4611, ὅπου σὲ μιὰ μνημειώδη σύνθεσις ἀντιθετικῶν σφιγγῶν σχεδίασε τὰ φτερά, στὴ μία σὲ περιγραφὴ καὶ στὴν ἄλλη σὲ σκιαγραφία³²⁸.

Τὰ φτερά εἶναι ὅλα δρεπανωτὰ μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις. Στὴν πρώτη φάση ὑπερτεροῦν οἱ παραστάσεις σφιγγῶν μὲ φτερά δρεπανωτὰ πού ἔχουν ἐπιφάνεια καὶ περίγραμμα ἐνιαῖα, βλ. σχετικὰ τὰ ἀγγεῖα (33, 47, 49) καὶ ἴσως (34), ὅπου σώζεται ἐλάχιστο τμήμα. Παρόμοιο τύπο φτερῶν ἔχουν παραστάσεις φτερωτῶν ἀλόγων σὲ ὄστρακα ἀπὸ τὴν Περαχώρα³²⁹, τὴν Ἀγορὰ³³⁰, καθὼς καὶ παραστάσεις σφιγγῶν καὶ γρυπῶν σὲ ἀγγεῖα τοῦ Κεραμικοῦ, συγκεκριμένα στὴν κοτύλη 134 καὶ στὴν οἰνοχόη 79 ἀπὸ τὴν Orferrinne β³³¹. Στὰ ὄστρακα τῆς Περαχώρας ἡ ἐνιαῖα ἐπιφάνεια τῶν φτερῶν διακοσμεῖται μὲ στιγμές, στὰ ἀγγεῖα τοῦ Κεραμικοῦ μὲ ἐγχαράκτους κύκλους. Δρεπανωτὰ εἶναι ἐπίσης τὰ φτερά τῶν σφιγγῶν στὸν ἀμφορέα Βε 19 (11), ἀλλὰ ὄχι μὲ ἐνιαῖο περίγραμμα. Τὰ φτερά στὴν παράστασις αὐτὴ ἀποτελοῦνται ἀπὸ δύο μέρη, τὸ ἐμπρόσθιο τοῦ στήθους πού ἀποδίδεται μὲ φοιιδωτὴ διακόσμηση καὶ τὸ πολὺ μεγαλύτερο ὑπόλοιπο πού ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐπιμηκυμένα φυλλόσχημα κοσμήματα μὲ μαῦρο πυρῆνα³³². Ἡ διάταξίς τους εἶναι παράλληλη καὶ δὲν ἔχει τὴν ἐλευθερίαν καὶ κίνηση τῶν φτερῶν, ὅπως σχεδιάζονται στὶς φτερωτὲς μορφὲς τῶν σύγχρονων πρωτοκορινθιακῶν ἀγγείων³³³. Τὸ περίγραμμα τῶν φτερῶν καὶ ἡ παράλληλη διάταξις βρίσκονται πιὸ κοντὰ στὶς λεπτομέρειες ἐνὸς πρωτοκορινθιακοῦ ὀστράκου ἀπὸ τὴν Περαχώρα³³⁴. Μὲ μακριὲς φυλλόσχημες ραβδώσεις,

ἀλλὰ κατὰ μήκος, διαμορφώνονται τὰ φτερά καὶ στὴ σφίγγα τοῦ ἀμφορέα (48)· δίνονται ὁμῶς με διαφορετικὸ σχῆμα καὶ ξεπηδοῦν με ἰδιόρρυθμη διάταξη ἀπὸ τῆς μέσης τῆς ράχης τοῦ ζώου³²⁵.

Στὰ ἀγγεῖα τῆς δεύτερης φάσης στὸ δρεπανωτὸ σχῆμα εἰσάγεται καθυστερημένα ἢ ἐγκάρσια διαιρέση τοῦ φτεροῦ σὲ μικρότερα τμήματα — ἀμφορεῖς (61, 63)³³⁶. Στὸν ἀμφορέα (65) τῆς ομάδας τοῦ φτερωτοῦ δαίμονα ἢ διάρθρωση τοῦ φτεροῦ, με τὴ φυλλόσχημη ράβδωση ποὺ καταλήγει σὲ τόξα, ἀποτελεῖ πλουσιότερη καὶ τολμηρότερη ἐξέλιξη τῆς μορφῆς τοῦ φτεροῦ στὸν ἀμφορέα Βc 19. Ἡ μεγάλη καμπύλη τοῦ περιγράμματος τονίζεται ἀκόμα περισσότερο με τὴ διαφορετικὴ καὶ σχεδὸν προοπτικὴ διάταξη τῶν ραβδώσεων, ποὺ δηλώνουν τὸ φτέρωμα, χωρὶς ὥστόσο νὰ φθάνει τὴ διακοσμητικὴ ἐντύπωση τοῦ φτερωτοῦ ἀλόγου στὸ ναξιακὸ ἀμφορέα τῆς Ἀφροδίτης³³⁷. Στὴ δεύτερη φάση σώθηκαν καὶ παραδείγματα τοῦ παλίου σχήματος ἡμιδρεπανωτῶν φτερῶν — ἀγγεῖα (53, 61, 70) — ποὺ ἐπιχωριάζει στὴν Κρήτη, χωρὶς νὰ εἶναι ἄγνωστο καὶ στὴν Κόρινθο³³⁸. Στὸ πρῶτο ἀπὸ αὐτὰ τὰ τρία ὁ χωρισμὸς τῆς ἐπιφάνειας κατὰ μήκος με παράλληλες σχεδὸν γραμμὲς ὁδηγεῖ στὸ ἀλάβαστρο τῆς Φορτέτσας καὶ σὲ μιὰ πρώιμη πρωτοκορινθιακὴ πυξίδα ἀπὸ τὴν Περαιχώρα³³⁹. Στὴν ὕδρία (70) οἱ λεπτομέρειες τοῦ ἡμιδρεπανωτοῦ φτεροῦ τῆς δεξιᾶς σφίγγας ἀποδίδονται με ἐπίθετα χρώματα, ἀλλὰ εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ ζωγράφος ἔδωσε στὴ σφίγγα με τὸ πρόσωπο σὲ περιγραφή φτεροῦ παλίου τύπου, ἐνῶ στὴν ἄλλη, με τὴ νεώτερη τεχνικὴ τῆς σκιαγραφίας, τὸ νεώτερο σχῆμα τοῦ δρεπανωτοῦ φτεροῦ. Ἡ διακόσμηση με σειρὰ ἐγκάρσιων λεπτῶν γραμμῶν, ποὺ βλέπουμε στὴ σφίγγα τοῦ ἀγγείου (92), ὁδηγεῖ σὲ προχωρημένα παραδείγματα ἀνατολικοῖωνικὰ, ὅπως στὴ σφίγγα τοῦ ροδιακοῦ ὀστράκου Α 792 στὸ Βρεταν. Μουσεῖο³⁴⁰. Σὲ ἰδίας καταγωγῆς ἀγγεῖα παρατηρεῖται καὶ ὁ τύπος τῶν φτερῶν ποὺ ἔχουν οἱ σφίγγες στὶς ὕδριες (56) καὶ (69)³⁴¹.

Τέλος, θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ οἱ σφίγγες στὶς παραστάσεις καὶ τῶν δύο αὐτῶν φάσεων δὲν φοροῦν πόλο, ἀλλὰ συνήθως ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ κεφαλοῦ τους ξεκινᾷ διπλὴ ἢ μονὴ ἑλικά, στοιχεῖο συριακῆς προέλευσης, ποὺ σὲ δύο περιπτώσεις (63, 65) συνδυάζεται με ταινίες. Ὁ πόλος, ἰδιαίτερα ἀγαπητὸ στοιχεῖο στὶς κρητικὲς σφίγγες καὶ σειρήνες, ποὺ συνηθίζεται καὶ στὴν Κόρινθο, ἀντίθετα με τὶς ἀντίστοιχες ἰωνικὲς παραστάσεις, διακοσμεῖ τρία μόνο παραδείγματα σφίγγων στὶς ομάδες ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦν. Στὰ δύο ἀγγεῖα (49) καὶ (69) συνδυάζεται με ταινίες καὶ εἶναι ἓνα ψηλὸ ὀρθογώνιο ἀντικείμενο τοποθετημένο ἐπάνω ἀπὸ τὸ μέτωπο, πολὺ συγγενικὸ με αὐτὰ ποὺ φοροῦν οἱ γυναικεῖες μορφὲς στὸν ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα. Στὸν ἀμφορέα (92) ὁ πόλος δίνει τὴν ἐντύπωση πλατιᾶς στεφάνης, ποὺ περιβάλλει τὸ κεφάλι. Τέλος, γιὰ τὴ γνωστὴ παράσταση τῆς σφίγγας με κράνος στὴν ὕδρία (47), ποὺ ἀπηχεῖ ἀνατολικά πρότυπα³⁴², προσθέτω ὅτι παρόμοια παράσταση ὑπάρχει καὶ σὲ μηλιακὸ σφραγιδόλιθο³⁴³.

Γενικὰ ἡ μορφή τῆς σφίγγας στὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα ἔχει περισσότερα κοινὰ στοιχεῖα με κρητικὲς καὶ κορινθιακὲς παραστάσεις καὶ ὄχι με τὸν κύκλο τῆς ροδιακῆς κεραμικῆς.

Γ ρ ύ π ε ς

Στὰ κυκλαδικὰ ἐργαστήρια, ὅπως καὶ στὰ ἄλλα σύγχρονα ἐργαστήρια κεραμικῆς, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀνατολικοῖωνικὸ, οἱ γρύπες δὲν εἶναι πολὺ συνηθισμένο θέμα. Γι' αὐτὸ στὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα, ποὺ παρουσιάζονται ἐδῶ, παράσταση γρύπα συναντοῦμε μόνο σὲ δύο ἀγγεῖα τῆς πρώιμης φάσης, στὸν ἀμφορέα (49) καὶ στὴν ὕδρία (24). Στὶς Κυκλάδες οἱ παραστάσεις τῶν γρυπῶν εἶναι ἀπὸ τὶς παλιότερες ποὺ εἶναι γνωστὲς στὴν ἐλληνικὴ ἀγγειογραφία. Γιὰ πρώτη φορὰ εἰσάγονται στὰ ἀγγεῖα τῆς ομάδας Ad³⁴⁴. Σὲ αὐτά, ὅπως καὶ σὲ ἀγγεῖα τῆς ομάδας τοῦ πρώι-

μου ροδιακού ανατολίζοντος ρυθμού, τῶν ἀρχῶν δηλαδή τοῦ 7ου αἰ., ὁ γρύπας εἰκονίζεται μὲ μορφή, ποὺ θυμίζει ἄρκετὰ τὶς λίγο παλιότερες ἢ περίπου σύγχρονες παραστάσεις σὲ κρητικά ἔργα χαλκοτεχνίας, ὅπως π.χ. στὴν ἀσπίδα ἀπὸ τοὺς Ἀρκάδες³⁴⁵. Ἐχει κεφάλι μὲ μυτερὴ ἀπόληξη σὰν ράμφος ἀρπακτικοῦ πουλιοῦ καὶ μὲ μιὰ ἑλικά πίσω, χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα βορειοσυριακῶν ἔργων, ποὺ πέρασαν στὸ ροδιακὸ καὶ κρητικὸ ἐργαστήριον· ἀνάμεσα στὶς παραστάσεις τῶν γρυπῶν τῶν δύο αὐτῶν ἐργαστηρίων παρατηρεῖται ὁμοιότητα καὶ ὡς πρὸς ἓνα τρίτο στοιχεῖο: τὰ πόδια τοῦ γρύπα εἶναι πόδια λιονταριοῦ, ἀντίθετα μὲ τὸ κυκλαδικὸ ἐργαστήριον, στὸ ὁποῖο οἱ γρύπες σχεδιάζονται μὲ σῶμα καὶ πόδια ἀλόγου. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς γρύπες τῶν ἀγγείων τῆς κατηγορίας Ad καὶ στὸ ναξιακὸ ἐργαστήριον ὑπάρχει παράδειγμα μιᾶς λίγο νεώτερης παράστασης γρύπα μὲ πόδια ἀλόγου: στὸ εἰδῶλιο τῆς θεᾶς ἀπὸ τῆ Σίφνου³⁴⁶. Μὲ πόδια ἀλόγου σχεδιάζονται ἐπίσης καὶ σφίγγες σὲ σύγχρονα ναξιακὰ καὶ πρωτοαττικά ἀγγεῖα, ἴσως γιὰ τὴν ἄκόμα ζωντανὴ ἢ ἰσχυρὴ γεωμετρικὴ παράδοση³⁴⁷. Ἀργότερα, γύρω στὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ., παρουσιάζονται γρύπες μὲ σῶμα καὶ πόδια λιονταριοῦ καὶ στὴν κυκλαδικὴ ἀγγειογραφία, ὅπως π.χ. σὲ μιὰ ὕδρια τῆς ομάδας C³⁴⁸. Μὲ πόδια λιονταριοῦ παριστάνεται καὶ ὁ μισοκαθισμένος γρύπας στὸ λαιμὸ τοῦ μηλιακοῦ ἀμφορέα (49).

Στὸ μηλιακὸ ἐργαστήριον οἱ γρύπες ἐμφανίζονται μὲ τὴ μορφή τοῦ νεοχιττιτικοῦ τύπου. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δύο παραδείγματα ποὺ ἀναφέρθηκαν, ἓνα τρίτο, ἀλλὰ στὸ σχῆμα τῆς προτομῆς, εἰκονίζεται στὸν ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα, στὸν ὁποῖο ὁ ρυμὸς τοῦ ἄρματος τοῦ θεοῦ καταλήγει σὲ προτομὴ γρύπα.

Οἱ δύο αὐτὲς νέες παραστάσεις γρυπῶν στὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα ἐνισχύουν τὴν ἄποψη ὅτι τὸ θέμα διαδόθηκε στὸν κυκλαδικὸ χῶρον κατευθεῖαν ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ³⁴⁹, ὅπου, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὑστερογεωμετρικὸ χρυσὸ ἔλασμα στὸ Βερολίνο, οἱ ἀπεικονίσεις γρυπῶν στὴν πρῶιμη ἀττικὴ ἀγγειογραφία εἶναι πολὺ ἀμφίβολες³⁵⁰.

Ὁ γρύπας ὡς μορφή δὲν παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, ἀφοῦ ἀποτελεῖ παραλλαγὴ τῆς σφίγγας, μὲ τὴν ὁποία πολλὲς φορὲς μοιράζεται τὴ διακόσμηση μιᾶς ἐπιφάνειας, π.χ. στὸ χρυσὸ ἔλασμα τοῦ Βερολίνου ποὺ ἀναφέρθηκε καὶ στὸ λαιμὸ τοῦ μηλιακοῦ ἀμφορέα (49)· στὴν ὄψη Α εἰκονίζεται σφίγγα, ἐνῶ στὴ Β γρύπας. Ἡ σύνθεση στὸν ὅμο τῆς ὕδριας (24) εἶναι ὅπως ἡ ἀντίστοιχη στὸν ὅμο τῆς ὕδριας 19 τῆς κυκλαδικῆς ἀνατολίζουσας ομάδας C³⁵¹.

Σ ε ι ρ ῆ ν ε ς

Τρίτη φανταστικὴ δημιουργία στὸν ἀνατολίζοντα ρυθμὸ, οἱ σειρήνες, περιλαμβάνονται ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 7ου αἰ. στὸ θεματολόγιον τῆς κυκλαδικῆς ἀγγειογραφίας, ὅπως καὶ τῆς σύγχρονης ροδιακῆς. Στὶς Κυκλάδες οἱ πρωιμότερες παραστάσεις σειρήνας βρίσκονται σὲ ἀγγεῖα τοῦ γραμμικοῦ νησιωτικοῦ ρυθμοῦ ἀπὸ τὴ Θήρα, στὰ ὁποῖα ἡ μορφή στὸ ζωικὸ τῆς στοιχεῖο ἔχει χαρακτηριστικὰ ἀρπακτικοῦ πουλιοῦ³⁵². Ἀντίθετα στὸ ἀγγεῖο (17) τῆς πρῶιμης φάσης τῶν μηλιακῶν ἡ σειρήνα εἰκονίζεται μὲ τὴν κανονικὴ μορφή, ποὺ ἔχει ὅταν ἐμφανίζεται πρὸς τὰ μέσα τοῦ 7ου στὴν πρωτοκορινθιακὴ κεραμεικὴ³⁵³. μὲ τὴ μορφή αὐτὴ ἐπικρατεῖ καὶ στὴν ἀττικὴ κεραμεικὴ καὶ γίνεται ὁ κανονικὸς τύπος τῆς σειρήνας στὴν ἀρχαία τέχνη. Στὴν παράσταση ὁμοῦ τοῦ μηλιακοῦ ἀγγείου ἡ σειρήνα ἔχει ἀνοικτὰ φτερά, ποὺ ἀπλώνονται σὲ ἀμβλεία γωνία, στοιχεῖο ποὺ συνηθίζεται πολὺ σὲ νεώτερη χρονικὴ περίοδο, ἰδιαίτερα στὴν κορινθιακὴ ἀγγειογραφία. Ὡστόσο τὴν ἴδια ἐποχὴ συναντοῦμε παρόμοια παράσταση σὲ πρωτοκορινθιακὴ κωνικὴ οἶνοχόη ἀπὸ τὴν Περαιῶρα, τοῦ ζωγράφου τῆς θυσίας³⁵⁴. Ἐχει ἐπίσης ἡ μηλιακὴ σειρήνα ἓνα περίεργο κάλυμμα στὸ κεφάλι ποὺ φαίνεται ὅτι εἶναι ἀπὸ

ὑφασμα. Παρόμοιο ὑφασμα, πιθανῶς «μίτρα»³⁵⁵, ἀναφέρεται ὅτι φοροῦν μερικές ἀπὸ τὶς σφίγγες σὲ ἀνατολικοῖωνικά ἀγγεῖα, ἀλλὰ καὶ πρωτοκορινθιακά³⁵⁶.

Ἡ δεύτερη παράσταση σειρήνων στὰ μηλιακά ἀγγεῖα βρίσκεται στὸν ἀμφορέα (59), πάλι στὸν ὅμο καὶ εἶναι ἀπὸ παλιά γνωστὴ καὶ δημοσιευμένη μεῖς ἰδιαίτερο σχολιασμό γιὰ τὸ περιέργο στοιχεῖο τῶν χειρῶν, ποὺ δίνουν τὴν ἐντύπωση ζωηρῆς συζήτησης³⁵⁷. Στὸ κεφάλι ἔχουν τὴν ἑλικά, ποὺ εἶναι χαρακτηριστικὴ γιὰ τὶς σφίγγες, ὅπως καὶ ἡ σειρήνα στὸ ἀγγεῖο τῆς Περαιώρας ἢ ὁ ἀνδροσειρήνας στὴ ροδιακὴ πρόχου τοῦ Λονδίνου³⁵⁸. Τὰ φτερά τους ἔχουν τὴν ἴδια διαμόρφωση, ἀλλὰ σὲ μιὰ πιὸ ἐξελιγμένη παραλλαγή, μεῖς τὰ φτερά τῶν σφιγγῶν τοῦ ἀμφορέα Bc 19.

Φτερωτὰ ἄλογα

Τὰ φανταστικά αὐτὰ ζῶα μεῖς τὸν δαιμονικὸ χαρακτήρα ἔπειτα ἀπὸ τὴν εἰσαγωγή τους στὴν Ἀττικὴ, κατὰ τὴ μετάβαση πρὸς τὸν ἀνατολίζοντα ρυθμό³⁵⁹, υἱοθετήθηκαν σχεδὸν ἀμέσως ἀπὸ τὴ ναξιακὴ ἀγγειογραφία, στὴν ὁποία ἐγιναν τὸ α' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ κοινὰ θέματα³⁶⁰ καὶ λίγο ἀργότερα ἀπὸ τὴν ὁμάδα τῶν ἀγγείων Ad³⁶¹. Ὁ τύπος μεῖς τὰ σπαθωτὰ φτερά στὴν ὁμάδα Ad — ὁ ἴδιος τύπος ὑπάρχει καὶ στὰ δσπρακα ἀνάγλυφου πίθου ἀπὸ τὴ Βοιωτία —³⁶² δείχνει τὴν προέλευση ἀπὸ τὴν πρωτοαττικὴ ὁμάδα τοῦ Würzburg³⁶³, ἐνῶ τὰ ναξιακά ἔχουν, ὅπως καὶ οἱ σφίγγες, φτερά μεῖς σιγμοειδῆ καμπύλη. Ὅταν ἀρχίζει ἡ σειρά τῶν μηλιακῶν ἀγγείων ἡ δημοτικότητα τοῦ θέματος εἶχε ἀρχίσει νὰ ὑποχωρεῖ. Φτερωτὰ ἄλογα συναντοῦμε μόνο σὲ τέσσερα ἀγγεῖα τῆς πρώιμης φάσης (12, 13, 35, 48) καὶ ἓνα τῆς δεύτερης (51). Τὰ δύο πρῶτα παραδείγματα ἀνήκουν στὴν πρώιμη ὁμάδα Bc 18 - 21. Τὸ φτερωτὸ ἄλογο στὴν ὕδρία (12) θυμίζει ἀκόμα τὰ ἄλογα τῆς ὁμάδας Ad, τὰ ἄλλα ἔχουν δρεπανωτὰ φτερά, ὅπως ἤδη στὸ τέλος τοῦ 8ου αἰ. τὰ ἄλογα σὲ μιὰ κοτύλη τῆς Περαιώρας³⁶⁴. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ παράσταση στὸ λαιμὸ τοῦ ἀμφορέα (48): τὰ φτερά φυτρῶνουν ἀπὸ τὸ λαιμὸ καὶ ὄχι ἀπὸ τὴ ράχη· πλατύτερα ἐπάνω, μεῖς παράλληλες γραμμὲς κατὰ μῆκος, θυμίζουν σχήματα πρωτοαττικῶν ἀγγείων τοῦ ρυθμοῦ τοῦ Φαλήρου³⁶⁵. Ἀλλὰ καὶ ὁ τύπος τοῦ ἀλόγου δὲν εἶναι ὁ κρητικὸς ποὺ ἐπικρατεῖ στὰ μηλιακά ἀγγεῖα. Ἡ παράσταση δείχνει τεχνοτροπικὴ ἀστάθεια, στοιχεῖο ὅτι ὁ ἀμφορέας εἶναι ἀπὸ τοὺς παλιότερους μηλιακοὺς.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς αὐτοτελεῖς παραστάσεις, τὸν ὑπερφυσικὸ τύπο μεῖς φτερά ἔχουν πάντα τὰ ἄλογα, ποὺ σύρουν τὰ ἄρματα τῶν θεῶν ἢ τῶν ἡρώων στὶς μεγαλύτερες μυθολογικὲς σκηνὲς σὲ ὅλη τὴ σειρά τῶν μηλιακῶν ἀγγείων, ἀπὸ τὸν ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα ὡς τὸν ἀμφορέα τοῦ Διονύσου καθὼς καὶ στὸν ἀμφορέα ἀπὸ τὴν Τεύχειρα³⁶⁶. Φτερωτὰ ἄλογα χωρὶς ἄρμα ἢ ἄλλες μορφὲς εἰκονίζονται ἐπίσης σὲ ἓνα ἀπὸ τοὺς ἀμφορεῖς τῆς Οἰσύμης³⁶⁷, ἀλλὰ ἡ παράθεση τοῦ τρίποδα ὑποδηλώνει τὴ θρησκευτικὴ σημασία.

Ἀνθρώπινες μορφές

Ἴππεις

Παραστάσεις ἱππέων στὴν κυκλαδικὴ ἀγγειογραφία ἐμφανίζονται κατὰ τὴ μετάβαση ἀπὸ τὴ γεωμετρικὴ ἐποχὴ στὴν ἀνατολίζουσα³⁶⁸. Ὡς τὶς πρῶτες ἐμφανίσεις στὰ μηλιακά ἀγγεῖα

πρὸς τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. μεσολαβεῖ ἄρκετὸ χρονικὸ διάστημα, κατὰ τὸ ὁποῖο ἡ ἀγγειογραφικὴ παράδοση δὲν συνεχίζεται. Τὸ κενὸ καλύπτει ἓνα ὄστρακο ἀνάγλυφου πίθου ἀπὸ τὴν Τήνην τοῦ α' τετάρτου τοῦ αἰῶνα³⁶⁹, τὸ ὁποῖο μᾶς δίνει καὶ μιὰ ὑπόδειξη γιὰ τὴ μετάδοση τοῦ θέματος στὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα. Τὸ συνηθισμένο σχῆμα στὶς παλιότερες παραστάσεις ἀπὸ τὴ γεωμετρικὴ ἐποχὴ ὡς τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. δείχνει τοὺς ἵππεῖς νὰ κρατοῦν τὰ ἡνία μὲ τὸ ἓνα χέρι καὶ στρέφοντας τὸν κορμό, ποὺ παριστάνεται κατ' ἐνώπιον, νὰ ἐκτείνουν τὸ ἄλλο χέρι πρὸς τὰ πίσω γιὰ νὰ παρορμήσουν τὸ ἄλογο μὲ τὸ κέντρο ποὺ κρατοῦν³⁷⁰. Μὲ τὸ σχῆμα αὐτὸ εἰκονίζεται ὁ ἵππεας τοῦ ἀμφορέα (3), μολονότι δὲν εἶναι βέβαιο ἂν κρατεῖ κέντρο. Ὁμοία παράσταση ἵππεα, χωρὶς νὰ κρατεῖ κέντρο, ὑπάρχει σὲ μιὰ πρωτοκορινθιακὴ ὄλπη ἀπὸ τὸ α' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ.³⁷¹ Οἱ ἵππεῖς στὰ ἀγγεῖα (29) καὶ (36) — τὰ κομμάτια ποὺ σώζονται ἀπὸ τὴν ὕδρια (30) δὲν ἐπιτρέπουν βέβαιη ἀναπαράσταση —, καθὼς καὶ στὸν μεγάλον ἀμφορέα τῶν «ἱππέων» τοῦ Ἑθν. Ἀρχαιολ. Μουσείου, ἐγκαταλείπουν τὸ δραστικὸ αὐτὸ σχῆμα γιὰ ἓνα ἄλλο περισσότερο ἐπιδεικτικόν: ὁ ἀναβάτης κρατεῖ τὰ ἡνία μὲ τὰ δύο χέρια πρὸς τὰ ἔμπρός, ὁ κορμὸς δὲν κάνει στροφή, ἀλλὰ εἰκονίζεται σὲ κατατομή. Προδρομικὸ παράδειγμα τοῦ σχήματος σὲ ὑποτυπώδη μορφή ὑπάρχει στὸν πρωτοκορινθιακὸ ἀρύβαλλο τῆς Ὁξφόρδης, ποὺ κατὰ τὴν — ὄχι ἀπίθανη — γνώμη τοῦ H. Payne ἀντιγράφει ἴσως τοιχογραφία τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς³⁷². Στὴ γεωμετρικὴ ἀγγειογραφία δὲν εἶναι ἄγνωστο τὸ σχῆμα νὰ κρατοῦν οἱ ἀναβάτες τὰ ἡνία, μὲ τὰ δύο χέρια ἔμπρός, ἀλλὰ ὁ κορμὸς εἰκονίζεται σύμφωνα μὲ τὸν τεχνοτροπικὸ κανόνα τῆς ἐποχῆς κατ' ἐνώπιον³⁷³. Ὡστόσο ἀπὸ τὸ τέλος τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς ἀρχίζουν οἱ παραστάσεις μορφῶν, ὅταν εἶναι ντυμένες, νὰ σχεδιάζονται σὲ κατατομή³⁷⁴, ἐνῶ παράλληλα γίνονται ἀπόπειρες νὰ παρασταθοῦν γυμνὲς μορφὲς κατὰ τὰ τρία τέταρτα³⁷⁵. Ἡ ὀριστικὴ διαμόρφωση τοῦ τύπου, μὲ τὴ διαφοροποίηση τοῦ περιγράμματος ράχης καὶ στῆθους, ὅπως ἐπικρατεῖ στὸ β' μισὸ τοῦ 7ου αἰ. μὲ τὴν οἰνοχόη Chigi, φαίνεται ὅτι πραγματοποιήθηκε στὸν κύκλο τῆς μηλιακῆς κεραμεικῆς.

Στὰ τρία ἀγγεῖα ποὺ ἀναφέρουμε οἱ ἵππεῖς ὁδηγοῦν ὁ καθένας δύο ἄλογα. Προβληματικὴ εἶναι ἡ παράσταση τοῦ ἀμφορέα (3). Τὸ στῆθος καὶ τὸ πίσω μέρος τοῦ κορμοῦ ἔχουν σχεδιασθεῖ μὲ διπλὸ περίγραμμα, τὸ σχέδιο τῶν ποδιῶν φαίνεται νὰ δηλώνει περισσότερα ἀπὸ τέσσερα, ἀλλὰ τὸ μέρος τοῦ κεφαλιοῦ, ποὺ θὰ ἦταν πιὸ ἐνδεικτικόν, δὲν σώζεται. Ἀνάλογος σχεδιαστικὸς τρόπος χρησιμοποιεῖται ἀκόμα καὶ τὸν 6ο αἰ. γιὰ τὴν ἀπεικόνιση δύο ἀλόγων ποὺ βρίσκονται σὲ παράλληλη θέση, σὲ δύο ἐπίπεδα³⁷⁶. Στὴ γεωμετρικὴ ἐποχὴ ἡ ἀφαίρεση μπορεῖ νὰ εἶναι μεγαλύτερη καὶ τὰ περιγράμματα τῶν δύο ἀλόγων νὰ συμπίπτουν μὲ πλήρη ἐπικάλυψη³⁷⁷. Ὡστόσο ἡ συνήθεια εἶναι — ὄχι ὅμως χωρὶς ἐξαιρέσεις — νὰ σχεδιάζονται δύο ζεύγη ἡνίων, ὥστε νὰ ὑποβάλλεται ἡ ὕπαρξη τοῦ δεύτερου ἀλόγου, πράγμα ποὺ δὲν παρατηρεῖται στὸν ἀμφορέα (3).

Οἱ ἵππεῖς ποὺ ὁδηγοῦν δύο ἄλογα, θέμα γνωστὸ ἀπὸ τὴ γεωμετρικὴ ἐποχὴ, ἐρμηνεύονται ὡς ἵπποκόμοι, «ἵπποστρόφοι» σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιγραφή σὲ κορινθιακὸ ἀγγεῖο³⁷⁸. Ἡ σύνθεση ὀρισμένων παραστάσεων ἐπιβεβαιώνει τὴν ἐρμηνεία στὶς συγκεκριμένες περιπτώσεις, ἀλλὰ ὁ A. Alföldi ἔδειξε ὅτι οἱ ἵππεῖς μὲ δύο ἄλογα μπορεῖ νὰ εἶναι πολεμιστὲς ἢ «μεταβάται», ποὺ ἐκτελοῦν ἀγώνισμα ἐπιδειξιότητος, ὅπως μαρτυρεῖται στὸν Ὅμηρο, ἀλλὰ καὶ στὴν κλασικὴ Ἀθήνα³⁷⁹. Τὴν ἀγωνιστικὴ αὐτὴ σημασία μποροῦμε νὰ ἀποδώσουμε καὶ στοὺς ἵππεῖς τῶν μηλιακῶν ἀγγείων. Ἐλκυστικὴ εἶναι ἡ ἄποψη ὅτι οἱ ἵππεῖς στὸν μεγάλον ἀμφορέα τοῦ Ἑθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου παριστάνουν τοὺς Διοσκόρους³⁸⁰, τῶν ὁποίων ἡ ὕπαρξη μοιράζεται ἀνάμεσα στὴ ζωὴ καὶ στὸ θάνατο. Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ καὶ στὶς μορφὲς τῆς ὕδριας (30).

Μορφές με δύο ἄλογα

Στις ὑδρίες (31) καὶ (94) τὸ κύριο θέμα παράστασης ἀποτελεῖ ἡ μορφή ἐνὸς νέου, στὴν πρώτη περίπτωση γυμνοῦ καὶ στὴν ἄλλη ντυμένου, ἀνάμεσα σὲ δύο ἄλογα, ποὺ τὰ κρατᾷ ἀπὸ τὰ ἡνία. Τὸ θέμα εἶναι ἀρκετὰ συνηθισμένο στὴ γεωμετρικὴ ἐποχή, τόσο στὴν ἀττική, ὅσο καὶ στὴν ἀργεϊακὴ ἀγγειογραφία, ἀλλὰ ἐξαφανίζεται μὲ τὴ μετάβαση στὸν ἀνατολίζοντα ρυθμό³⁸². Μισὸ περίπου αἰῶνα ἀργότερα παρουσιάζεται στὰ δύο μηλιακὰ παραδείγματα καὶ ἀπὸ τὴ λήθη ποὺ ἔχει περιπέσει, κάνει περιοδικὲς ἐμφανίσεις στὸ τέλος τοῦ 7ου αἰ. σὲ κορινθιακὰ ἀγγεῖα καὶ ἀργότερα, στὰ μέσα τοῦ 6ου αἰ. σὲ ἀγγεῖα τοῦ ρυθμοῦ τῶν Φικελλούρων καὶ σποραδικὰ κατόπιν σὲ ἀττικὰ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα³⁸². Γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ θέματος ἔχει διατυπωθεῖ ποικιλία γνώμων, ὅτι δηλαδὴ παριστάνεται θεὸς ὡς «δεσπότης τῶν ἵππων», χθόνιος ἥρωας ἢ νεκρός³⁸³, ἢ ἀπλούστερα θνητὸς σὲ προετοιμασία ἀγώνων ἢ νεκρικῆς πομπῆς³⁸⁴. Οἱ ἀμφισβητήσεις, στὸ μέτρο ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει πρόβλημα, ἀφοροῦν στὶς παραστάσεις τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς μὲ τὸν ἀφαιρετικὸ χαρακτήρα. Στὸν 7ο αἰ. γιὰ τὴν ἀπεικόνιση τοῦ «δεσπότη τῶν ἵππων» ἔχει διαμορφωθεῖ τυπολογία μὲ εἰδικὰ χαρακτηριστικά, ἀνάλογη πρὸς ἀνατολικά πρότυπα, ποὺ περιορίζει τὴν ἐρμηνεία σὲ συγκεκριμένο κύκλο παραστάσεων³⁸⁵. Μὲ τὴν τυπολογία αὕτη — ἀνθρώπινη μορφή, τὶς περισσότερες φορὲς φτερωτή, στὴ μέση καὶ ἀνορθωμένα ἄλογα, συχνὰ φτερωτά, σὲ ἐραλδικὲς συνθέσεις — οἱ παραστάσεις τῶν μηλιακῶν ἀγγείων δὲν ἔχουν σχέση· ἡ σημασία τους δὲν ἔχει ἄλλο περιεχόμενο παρὰ αὐτὸ ποὺ δείχνουν οἱ μορφές, χωρὶς προεκτάσεις. Ἄλλωστε ἡ νέα κάθε φορὰ ἐμφάνιση τοῦ θέματος ἔπειτα ἀπὸ διακοπὴ τῆς εἰκονογραφικῆς παράδοσης ὑποδηλώνει μιὰ ζωντανὴ πηγὴ προέλευσης, ποὺ εἶναι ἡ πραγματικότητα τῆς καθημερινῆς ζωῆς.

Οἱ συχνὲς παραστάσεις στὴ μηλιακὴ ἀγγειογραφία τῆς ἀπομονωμένης ἀνθρώπινης μορφῆς σὲ συναναστροφὴ μὲ ἄλογα, χωρὶς νὰ συμμετέχει σὲ μεγαλύτερες συνθέσεις μὲ συγκεκριμένη δράση, μπορεῖ νὰ θεωρηθοῦν ἀπὸ μιὰ ἄποψη ἔκφραση «τοῦ ἵπποτικοῦ χαρακτήρα τῆς ἐποχῆς»³⁸⁶. Ὅσοις στίς Κυκλάδες μὲ τὸ τραχὺ καὶ ἄγονο ἔδαφος εἶναι δύσκολο νὰ φανταστοῦμε τὴν ἀνάπτυξη μιᾶς ἀριστοκρατικῆς τάξης γαιοκτημόνων «ἵπποβοτῶν», ποὺ προβάλλει μὲ τὴν τέχνη ἰδανικά ζωῆς. Ἴσως γιὰ τὴν ἐρμηνεία πρέπει νὰ στραφοῦμε πρὸς ἄλλη κατεύθυνση. Στὴν Πάρο ἔχει βρεθεῖ ἓνα κλασικὸ ἀνάγλυφο μὲ παράσταση ἐνὸς ἵππεα καὶ μιᾶς μορφῆς «σεβίζοντος» μὲ τὴν ἐπιγραφὴ *ἦρωι εὐχῆν*³⁸⁷. Ἀπηχῆσεις ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν χθονίων ἡρώων συντελοῦν, ὥστε νὰ εἰσαχθοῦν μὲ ἄλλο νόημα σὲ ἀγγεῖα, ποὺ προορίζονταν γιὰ νεκρικὴ χρῆση, τὰ ἀγωνιστικὰ θέματα ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς σύγχρονης πραγματικότητας. Ὁ στέφανος, ποὺ φορεῖ ὁ ἵππεας στὴν ὑδρία (36) ἀπὸ τάφο τοῦ Ἀρχηγεσίου στὴ Δῆλο, δείχνει ὅτι ἀνήκει σὲ μιὰ ἄλλη σφαῖρα ζωῆς³⁸⁸.

Ὀπλίτης

Στὸν ὄμο τῆς ὑδρίας (18) εἰκονίζεται ἓνας ὀπλίτης ποὺ ἀντιμετωπίζει λιοντάρι. Ἡ μεγάλη στρογγυλὴ ἀσπίδα ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴ διπλανὴ διακοσμητικὴ ἑλικά. Ἡ παράσταση τοῦ ὀπλίτη σχηματίζεται μὲ τὴν προσθήκη στὸν κύκλο τῆς ἀσπίδας τοῦ κεφαλιοῦ καὶ τῶν ποδιῶν τῆς μορφῆς. Ἀνάλογο παράδειγμα ἀπεικόνισης ἀνθρώπινης μορφῆς ἔχουμε στὴ μίτρα τῆς Ἀξοῦ, στὴν ὁποία ἡ ἀσπίδα διαμορφώνεται σὲ τρίτη στρογγυλὴ λαβὴ τοῦ τρίποδα³⁸⁹. Ὁ ὀπλίτης φορεῖ κορινθιακὸ κράνος μὲ λόφο· τὸ ἐπαυχένιο σχηματίζει καμπύλη, ὅπως τὰ κράνη τῶν ὀπλιτῶν στὴν πρωτοκορινθιακὴ οἰνοχόη ἀπὸ τὸ Ἡραῖο τῆς Σάμου³⁹⁰.

Ζεύγος σὲ ἄρμα

Ἄλλο θέμα, πὺ εἰκονίζεται σὲ δύο ἀπὸ τοὺς πρώιμους ἀμφορεῖς (15) καὶ (27), εἶναι ἡ σκηνὴ μὲ ἀνθρώπινες μορφές σὲ ἄρμα πὺ τὸ σύρουν δύο ἄλογα πρὸς τὰ δεξιά. Στὸν ἀμφορέα (15) ἡ ἀποσπασματικότητα τῆς παράστασης, ὅπως ἔχει σωθεῖ, δὲν βοηθεῖ στὴν ἀναγνώριση. Στὸν ἀμφορέα (27) διασώζεται τὸ κύριο τμήμα τῆς: στὸ ἄρμα στέκεται ἓνα ζευγάρι· ὁ ἄνδρας ὁδηγεῖ κρατώντας τὰ ἡνία καὶ ἔχει δεξιά του καὶ πρὸς τὰ πίσω μιὰ γυναικεῖα μορφή, τῆς ὁποίας ὅμως ἐλάχιστο τμήμα σώζεται. Τὸ σχῆμα αὐτό, ἀντίθετο πρὸς τὸ καθιερωμένο, πὺ κατάγεται ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ τυπικόν³⁹¹, πλησιάζει τὴν παράσταση πρὸς τὴν ἀντίστοιχη στὸ ναξιακὸ ἀμφορέα τῆς Ἀφροδίτης καὶ τὸ κομμάτι τοῦ μηλιακοῦ ἀγγείου στὸ Βερολίνο³⁹². Στὸν ἀμφορέα (27) ὁ ἄνδρας φορεῖ, ὅπως φαίνεται, ποδήρη χιτῶνα καὶ κοντὸ ἱμάτιο· στὴ θέση τοῦ μηροῦ ὁ χιτῶνας ἔχει διακόσμηση μὲ στικτὸ ρόδακα. Καὶ στοὺς δύο ἀμφορεῖς ἡ κίνηση τῶν χειρῶν, πὺ ἀνεβάζει τὰ ἡνία στὸ ὕψος τοῦ προσώπου, διαφέρει ἀπὸ ὅ,τι βλέπουμε στὶς ἄλλες παραστάσεις τῆς ἐποχῆς, στὶς ὁποῖες τὰ ἡνία σχεδιάζονται περίπου στὸ ὕψος τοῦ στήθους. Παρόμοια κίνηση παρατηρεῖται στὸν γεωμετρικὸ ἀμφορέα 806 τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου³⁹³, στὸν ὁποῖο ὁ ἀττικὸς ἀγγειογράφος θέλει νὰ τονίσει μὲ τὴν κίνηση ἀκόμα περισσότερο τὴν ὀρμὴ τῶν ἁλόγων πὺ καλπάζουν. Ὁ ἀγγειογράφος τῶν μηλιακῶν ἀγγείων μισὸ αἰῶνα περίπου ἀργότερα, ἴσως ἤθελε νὰ δηλώσει μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν ἐκκίνηση τοῦ ἁρματος.

Παραστάσεις ζεύγους ἀνθρώπων μορφῶν σὲ ἄρμα ὑπάρχουν σὲ ἄλλα τρία μηλιακὰ ἀγγεῖα:

1) Στὸ κομμάτι ἀπὸ ἀμφορέα στὸ Βερολίνο.

2) Στὸν ἀμφορέα ἀπὸ τὴ Νεάπολη τῆς Χαλκιδικῆς, ΑΔ 17, 1961/2 Β, πίν. 280α.

3) Στὸ κομμάτι ἀμφορέα ἀπὸ τὸ Ἡράϊο τῆς Δήλου³⁹⁴, Délos X πίν. 6,12.

Τὸ εἰκονογραφικὸ θέμα «ζεύγος σὲ ἄρμα» ἐμφανίζεται στὶς ἀρχές τοῦ β' τετάρτου τοῦ 7ου αἰ. καὶ ὅπως δείχνουν τὰ γνωστὰ παραδείγματα, οἱ ἀγγειογράφοι τῶν Κυκλάδων εἶχαν τὸ προβάδισμα στὴ διαμόρφωση τῶν παραστάσεων³⁹⁵. Τὸ θέμα τοῦ ζεύγους ἐπάνω σὲ ἄρμα πὺ ξεκινᾷ ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν θεμάτων, πὺ κατάγονται ἀπὸ τὸ τυπικὸ τῶν τελετῶν τοῦ γάμου, καὶ ἀποτελεῖ σύντμηση τῆς γαμήλιας πομπῆς³⁹⁶. Στὶς παραστάσεις πὺ βλέπουμε στὰ ἀγγεῖα τοῦ 7ου αἰ. ἀποδίδεται γενικὰ μυθολογικὸς χαρακτήρας· οἱ μορφές πιστεύεται ὅτι εἰκονίζουν θεοὺς ἢ ἥρωες³⁹⁷. Στὴν περίπτωση ὅμως τοῦ μηλιακοῦ ἀμφορέα δὲν ὑπάρχει καμιά σχετικὴ ἐνδειξη, οὔτε τὰ ἄλογα πὺ σύρουν τὸ ἄρμα εἶναι φτερωτά, ὅπως εἶναι ἡ κανονικὴ τυπολογία γιὰ τὶς μυθολογικὲς σκηνές τῆς κυκλαδικῆς ἀγγειογραφίας³⁹⁸. Ὡστόσο ἂν ἡ παράσταση δὲν φαίνεται νὰ ξεπερνᾷ τὰ ὅρια τῆς καθημερινῆς πραγματικότητας, δὲν ἀποκλείεται νὰ κρύβει στὸ βάθος ὑπαινιγμὸ γιὰ τὸν κόσμον τῶν νεκρῶν. Στὴν ἀνθρώπινη σκέψη τὸ σύμπλεγμα τῶν παραστάσεων πὺ συνδέονται μὲ τὸν γάμον, ἔχει πολλὰ σημεῖα ἀναφορᾶς καὶ πρὸς τὸ θάνατον³⁹⁹. Μὲ τὴ γαμήλια πομπή στὸ ἄρμα βρίσκεται σὲ ἀντιστοιχία ἡ λαϊκὴ ἀντίληψη, πὺ φαντάζεται ὅτι ὁ «κλυτόπωλος» Ἀδης παίρνει στὸ ἄρμα τοὺς ψυχὰς τῶν νεκρῶν⁴⁰⁰. Ὁ πόλος πὺ φορεῖ στὸ κεφάλι ἡ γυναικεῖα μορφή ἔχει γαμήλιο, ἀλλὰ καὶ νεκρικό χαρακτήρα.

Πότνια θηρῶν

Στὸν ἀμφορέα Βε 19 (11) ἡ πότνια θηρῶν κρατεῖ ἀπὸ τὰ πίσω πόδια δύο ἀντιστραμμένα λιοντάρια σὲ ἐραλδικὸ σχῆμα⁴⁰². Κατὰ τὸν ἴδιον τύπον ἀνάμεσα σὲ ὄρθια ἢ ἀντιστραμμένα λιοντάρια

ρια παριστάνεται ή θεά σέ δύο χάλκινα ἐλάσματα ἀπό τήν 'Ολυμπία, τὰ ὁποῖα θεωροῦνται ἔργα κυκλαδικῆς μεταλλοτεχνίας⁴⁰³. 'Ο τύπος, πού εἰσάγεται στό β' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ., καί τόν συναντοῦμε καί σέ ροδιακά χρυσά ἐλάσματα⁴⁰⁴, ἔχει ἀνατολική προέλευση⁴⁰⁵. Στό κομμάτι τοῦ μηλιακοῦ ἀμφορέα στό Βερολίνο⁴⁰⁶ τή θεά συνοδεύει ἕνα λιοντάρι πού βαδίζει δίπλα της, ὅπως στό ναξιακό ἀμφορέα ἀπό τὸ 'Αρτεμίσιο τῆς Δήλου⁴⁰⁷. 'Ο εἰκονογραφικός αὐτὸς τύπος, τοῦ ὁποῖου ή ἀπώτερη καταγωγή εἶναι στή μινωική Κρήτη, ἔχει περισσότερη διάδοση στήν ἡπειρωτική 'Ελλάδα⁴⁰⁸. Σέ ἕνα νεώτερο μηλιακό πινάκιο ἀπό τή Ρήνεια μέ κορινθιακή ἐπίδραση συναντοῦμε παράσταση τῆς πότνιας θηρῶν, ἀλλά ἀντὶ γιὰ λιοντάρια ή θεά κρατεῖ ἀπὸ τὸ λαιμὸ δύο ὑδρόβια πουλιά⁴⁰⁹. 'Η μορφή τῆς πότνιας θηρῶν ἦταν θέμα ἀρκετὰ συνηθισμένο στήν κυκλαδική εἰκονογραφία, καθὼς δείχνουν καί οἱ παραστάσεις στοὺς ἀνάγλυφους πίθους τῆς Τήνου καί τῆς Βοιωτίας⁴¹⁰.

Μέ τή μορφή τῆς πότνιας θηρῶν παριστάνονται κατὰ τήν ἀρχαϊκή ἐποχή ὑποστάσεις πολλῶν θεοτήτων, ἀλλά κατὰ κύριο λόγο ή 'Αρτεμις⁴¹¹, στήν ὁποία ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς ἔχει ἀποδοθεῖ ἀπὸ τὸν 'Ομηρο (Φ 470). Στὶς παραστάσεις τῶν κυκλαδικῶν ἀγγείων καί ἐλασμάτων φυσικὸ εἶναι νὰ ἀναγνωρίσουμε τή θεά πού στή Δήλο ἔχει ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα κέντρα λατρείας. Δὲν εἶναι ἀπίθανη ή ὑπόθεση ὅτι τὸ ἄγαλμα πού ἀφιέρωσε ή Νικάνδρα τὴν ἴδια ἐποχή στή Δήλο, παρίστανε τή θεά μέ αὐτὴν τὴν ιδιότητα⁴¹². 'Η 'Αρτεμις εἶναι θεά πού σχετίζεται μέ τὸ θάνατο⁴¹³. 'Ὡς πότνια θηρῶν εἰκονίζεται στὶς σαρκοφάγους τῶν Κλαζομενῶν⁴¹⁴. Τή νεκρική σημασία μέ τὴν ἐννοια τῆς προστατευτικῆς τοῦ νεκροῦ θεότητας μποροῦμε νὰ ἀποδώσουμε καί στὶς παραστάσεις τῶν μηλιακῶν ἀγγείων.

Στό λαιμὸ ἑνὸς ἀμφορέα ἀπὸ τοὺς τάφους τοῦ 'Αρχηγεσίου τῆς Δήλου ὑπάρχει παράσταση τοῦ «δεσπότη τῶν ζώων», στὸν ἴδιο τύπο πού ἐμφανίζεται ή πότνια στὸν ἀμφορέα (11)⁴¹⁵. 'Η μορφή τοῦ «δεσπότη τῶν ζώων» ταυτίζεται μέ τὸν Διόνυσο, ἀλλά, μερικὲς φορὲς τουλάχιστον, καί μέ τὸν 'Απόλλωνα⁴¹⁶.

Φτερωτὴ μορφή

Στό λαιμὸ τοῦ ἀμφορέα (63) ή φτερωτὴ ἀνδρική μορφή ἀνήκει στό γενικὸν τύπο, μέ τὸν ὁποῖο παριστάνονται οἱ Βορεάδες στὰ κορινθιακά ἀγγεῖα⁴¹⁷. 'Ὡστόσο ὑπάρχουν διαφορὲς στὶς λεπτομέρειες: στή μηλιακὴ παράσταση ή μορφή εἶναι ἀγένεια, δὲν φορεῖ φτερωτὰ πέδιλα, ἀλλά ἐνδρομίδες⁴¹⁸, κρατεῖ στὰ δύο χέρια κερανοὺς καί εἶναι μόνη στή μετόπη, χωρὶς νὰ συνοδεύεται ἀπὸ ζῶα. Τή φτερωτὴ μορφή ὁ Η. Payne ἔχει ἐρμηνεύσει ὡς παράσταση «πνεύματος τῆς καταιγίδας», ἀπὸ ἄλλους προτείνεται ή ἐρμηνεία ὅτι παριστάνει τὸν Δία⁴¹⁹. Γιὰ τὴν ἀποδοχὴ αὐτῆς τῆς ἄποψης ὑπάρχει ή δυσκολία ὅτι τὸν 7ο αἰ. δὲν εἶναι γνωστὲς παραστάσεις ἀγένειου Δία. Γιὰ τὴν πρῶμην παράσταση στό κάλυμμα τῆς Κνωσοῦ, πού χρονολογεῖται στήν ἀρχὴ τοῦ ἀνατολίζοντος ρυθμοῦ, δίνεται εἰδική ἐρμηνεία: στή μορφή τοῦ κρητικοῦ Δία ἐπιβιώνουν ἀπὸ τὴ μινωική ἐποχή χαρακτηριστικὰ τοῦ νεανικοῦ θεοῦ τῆς φύσης⁴²⁰. Μόνο ἂν δεχθεῖ κανεὶς ὅτι στὸν ἀνάγλυφο πίθο τῆς γέννησης ἀπὸ τὴν Τήνο⁴²¹ ή καθισμένη μορφή εἶναι ἀνδρική καί ὅτι ή σκηνὴ παριστάνει τὴ γέννηση τῆς 'Αθηνᾶς ἀπὸ τὸ κεφάλι τοῦ Δία⁴²², θὰ μποροῦσε νὰ παραθέσει ἕνα παράλληλο παράδειγμα. 'Αλλὰ ή ἐρμηνεία εἶναι ἀμφίβολη καί μέ περισσότερα στοιχεῖα πιθανότητας ὑποστηρίζεται ή ἄποψη ὅτι ή καθισμένη μορφή τοῦ πίθου εἶναι γυναικεία⁴²³. 'Η παλιὰ ἐρμηνεία τοῦ Η. Payne, μολονότι δὲν ὑπάρχουν φιλολογικὲς ή ἄλλες μαρτυρίες, ἐξακολουθεῖ νὰ φαίνεται πιὸ πιθανή.

Ἑρμῆς ψυχοπομπός (;)

Ἡ ἀνδρική μορφή στὴν ὑδρία (87), ποὺ κρατεῖ κοντὸ σκῆπτρο ἢ μᾶλλον ράβδος, εἶναι βέβαια παράσταση κάποιου θεοῦ⁴²⁴, ὅπως ἡ ἀντίστοιχη στὸν γνωστὸ ἀμφορέα τῆς Ν. Ὑόρκης τοῦ ζωγράφου Ν ἢ Πασᾶ⁴²⁵. Ἡ μορφή τῆς μηλιακῆς ὑδρίας στὴ στάση καὶ τὴν ἐνδυμασία ἔχει πολὺ λιγότερη ἐπισημότητα. Ἡ πρόταση νὰ ἀναγνωρίσουμε καὶ ἐδῶ παράσταση τοῦ Δία⁴²⁶ δὲν προσκρούει καταρχὴν στὴν ἴδια δυσκολία μὲ τὴν ἐρμηνεία τῆς φτερωτῆς μορφῆς τοῦ ἀμφορέα (63). Προσεχτική παρατήρηση δείχνει ὅτι τὸ σαγόνι τῆς μορφῆς στὴν ὑδρία (87) ἔχει σχεδιασθεῖ μὲ καμπύλη γραμμὴ καὶ ἔχει προστεθεῖ σὲ αὐτὸ ἓνα τρίγωνο, ποὺ δηλώνει μικρὸ γένι, ὅπως στὴν ὑδρία (88). Ἀλλὰ ἡ νεανικὴ ἐμφάνιση τῆς μορφῆς δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν ἀντίληψη γιὰ τὸ θεό, ποὺ ἐκφράζουν οἱ ἄλλες γνωστὲς παραστάσεις τοῦ Δία ἀπὸ τὸν 7ο αἰ.⁴²⁷ Ἡ ράβδος, ποὺ κρατεῖ στὸ χέρι, καταλήγει στὸ ἐπάνω μέρος σὲ ἄνθος μὲ δύο πέταλα. Ὅμοια φυτικὴ ἀπόληξη ἔχει καὶ ἡ ράβδος τοῦ Ἑρμῆ σύμφωνα μὲ τὸν ὁμηρικὸ ὕμνο «εἰς Ἑρμῆν»:

στ. 529 - 30

δῶσω περικαλλέα ράβδον
χρυσείην τριπέτηλον

Ἡ διαφορὰ στὸν ἀριθμὸ τῶν πετάλων δὲν ἔχει νομίζω βασικὴ σημασία, ἀφοῦ καὶ στίς δύο περιπτώσεις τὴν ἀπόληξη ἀποτελεῖ φυτικὸ κόσμημα⁴²⁸. Ἐξάλλου στὸν χιτῶνα, ποὺ φορεῖ ἡ μορφή τῆς ὑδρίας⁴²⁹, εἰκονίζονται ὕφαντὰ ἢ κεντημένα πουλιά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα πετὰ καὶ τὸ ἄλλο φαίνεται νὰ κολυμπάει. Ἄν εἶναι σωστὴ ἡ ἄποψη ὅτι οἱ διακοσμητικὲς παραστάσεις τῆς ἐνδυμασίας ἔχουν σημασιολογικὴ ἀναφορὰ πρὸς τὴ μορφή⁴³⁰, τὰ πουλιὰ στὸν χιτῶνα υποβάλλουν τὴν εἰκόνα, ποὺ δίνουν οἱ ὁμηρικοὶ στίχοι γιὰ τὸν ἀγγελιαφόρο τῶν θεῶν:

ε 50 - 3

ἔξ αἰθέρος ἔμπεσε πόντῳ·
σεύατ' ἔπειτ' ἐπὶ κῦμα, λάρῳ ὄρνιθι ἐοικώς,
ὅς τε κατὰ δεινὸν κόλπον ἄλός ἀτρύγετοιο
ἰχθὺς ἀγρώσσω, πυκινὰ πτερὰ δεύεται ἄλμῃ.

Τὸν Ἑρμῆ σὲ σύνθεση μὲ ἄλλες μυθολογικὲς μορφές συναντοῦμε σὲ δύο ἄλλα, νεώτερα, μηλιακὰ ἀγγεῖα⁴³¹. στὸν ἀμφορέα τοῦ Ἡρακλῆ ὁ θεὸς εἶναι ἀγένειος.

Γιὰ τὴν ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα μὲ ποιά ιδιότητα εἰκονίζεται ὁ Ἑρμῆς στὸν μηλιακὸ ἀμφορέα, βοηθεῖ ἡ ἐρμηνεία ποὺ ἔχει δοθεῖ γιὰ τίς παραστάσεις τοῦ θεοῦ ἀνάμεσα σὲ σειρήνες ἢ σφίγγες, ποὺ ὑπάρχουν σὲ ἀττικὰ μελανόμορφα ἀγγεῖα. Στίς παραστάσεις αὐτὲς ἀναγνωρίζεται Ἑρμῆς Ψυχοπομπός⁴³². Ἡ ἔλλειψη τῶν φανταστικῶν ζώων δὲν ἐμποδίζει, ἂν λάβουμε ὑπόψη καὶ τὴν ταφικὴ χρῆση τοῦ ἀγγείου, νὰ ἀποδοθεῖ ἡ ιδιότητα αὐτὴ καὶ στὸν Ἑρμῆ τοῦ μηλιακοῦ ἀμφορέα.

Μυθολογικὴ σκηνή

Μοναδικὴ μυθολογικὴ σκηνὴ στὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα τῆς Ρήνειας παριστάνεται στὸ λαιμὸ τοῦ ἀμφορέα Βc 19 (11). Ἡ παράσταση ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ὄρθιες μορφές, μία ἀνδρική καὶ ἄλλη γυναικεία· ἀνάμεσα ὑπάρχει ἀσπίδα, ποὺ ἴσως τὴν κρατοῦν, καὶ δύο κνημίδες. Στὴ δημοσίευση ὁ Ch. Dugas ἀναγνώρισε μυθολογικὸ χαρακτήρα στὴν παράσταση μὲ τὴν ὑπόδειξη ὅτι μπορεῖ νὰ παριστάνεται ἡ παράδοση τῶν ὅπλων στὸν Ἀχιλλεῦ ἀπὸ τὴ Θέτιδα⁴³³.

Ἡ ἄποψη ἔχει γίνει γενικά ἀποδεκτή ⁴³¹. Ἐπίσημα τῆς ἀσπίδας εἶναι ἓνα γοργόνειο, τὸ παλιότερο γνωστὸ παράδειγμα ⁴³⁵. Ἀσπίδα μὲ γοργόνειο εἰκονίζεται καὶ στὸν ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα. Φαίνεται ὅτι γιὰ τὸ θέμα ὑπῆρχε κάποια προτίμηση στὶς Κυκλάδες, ἀφοῦ καὶ οἱ δύο χάλκινες ἀσπίδες ποὺ σώζονται τοῦ 7ου αἰ., στὶς ὁποῖες ἀποδίδεται κυκλαδικὴ προέλευση ⁴³⁶, ἔχουν ὡς ἐπίσημα γοργόνειο.

Προτομές

Ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὴ γιὰ τὴ μηλιακὴ ἀγγειογραφία εἶναι ἡ συχνὴ παράσταση τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς, μάλιστα τῆς γυναικείας προτομῆς. Πρόκειται γιὰ τὸ κύριο εἰκονιστικὸ θέμα. Ὡστόσο τὰ παλιότερα παραδείγματα αὐτόνομης ἀνθρώπινης προτομῆς πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν στὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα καὶ κυρίως στὸ κορινθιακὸ ἐργαστήριον ⁴³⁷. Πρόσφατο εὑρημα, ἓνας πρωτοκορινθιακὸς σφαιρικὸς ἀρύβαλλος ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τοῦ ἀρχαικοῦ νεκροταφείου στὴ Θήρα, ἀποτελεῖ τὸ πρωιμότερο παράδειγμα γιὰ τὴν παρουσία τοῦ θέματος στὴν ἀνατολίζουσα ἀγγειογραφία ⁴³⁷. Ἡ σειρὰ μὲ τὰ κεφάλια σὲ κατατομὴ τῶν γενειοφόρων νέων ἀνδρῶν, ποὺ τὸν διακοσμεῖ, εἶναι παράσταση πρωτόφαντη γιὰ τὴν ἐποχὴ (ἀρχὴ 7ου αἰ.) καὶ ἐπιβεβαιώνει τὴν ἄποψη ὅτι ἓνα ἀπὸ τὰ κέντρα, ὅπου ἐμφανίζονται τὰ παλιότερα παραδείγματα τοῦ τύπου μέσα στὸ α' μιστὸ τοῦ 7ου αἰ. εἶναι ἡ Κόρινθος ⁴³⁸. Παράλληλη περίπου χρονικὰ εἶναι ἡ ἐμφάνιση τῆς ἀνδρικῆς προτομῆς σὲ ἓνα πρωτοαττικὸ ἀμφορέα τοῦ ζωγράφου Πασᾶ, ἀλλὰ σὲ αὐτὸν ἡ προτομὴ ἔχει δευτερεύουσα σημασία, γιὰτὶ ἀποτελεῖ ἐπίσημα ἀσπίδας ⁴⁴⁰.

Ἡ παρουσίαση τοῦ νέου ὕλικου τῶν μηλιακῶν ἀγγείων δείχνει ὅτι στὸ νησιωτικὸ αὐτὸ ἐργαστήριον τὸ θέμα γνωρίζει ἰδιαίτερη ἀνθήση δημιουργώντας μάλιστα εἰκονογραφικὴ παράδοση, σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ διάφορα σποραδικὰ παραδείγματα στὰ ἄλλα ἐργαστήρια, κατὰ τὸ διάστημα τοῦ 7ου αἰ. Ἀκόμα καὶ στὴν Κόρινθο τὸ θέμα δὲν ἔχει τὴ σημασία καὶ διάδοση, ποὺ γνωρίζει στὴ μηλιακὴ ἀγγειογραφία. Ἐδῶ πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι ἡ ἔντονη παρουσία τῶν προτομῶν σὲ κατατομὴ στὶς Κυκλάδες καὶ στὴν Κόρινθο ἀποτελεῖ καθαρὰ ἑλληνικὸ εὑρημα ⁴⁴¹. Ἡ ἄποψη τοῦ Ch. Dugas, καθὼς καὶ τοῦ E. Akurgal ὅτι οἱ προτομὲς στὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα ἔχουν πρότυπα συροφοινικικά, ποὺ ἔγιναν γνωστὰ στὸ νησιωτικὸ κόσμον ἀπὸ τὸ ἐμπόριο τῶν ἀντικειμένων τῆς μικροτεχνίας τοῦ ἐλεφαντοστοῦ ⁴⁴², ἀντικρούεται ἀπὸ τὸν τύπο τῶν προτομῶν στὸ κορινθιακὸ ἐργαστήριον. Γιατὶ εἶναι δύσκολο νὰ φανταστεῖ κανεὶς ὅτι οἱ Ἕλληνες τεχνίτες γνώρισαν τὸ συροφοινικικὸν τύπον τῆς γυναικείας προτομῆς κατ' ἐνώπιον («κυρία στὸ παράθυρον») καὶ ἔχοντας αὐτὸν ὡς πρότυπο σχεδίασαν ἀνδρικὲς προτομὲς σὲ κατατομὴ. Στὴν ἀσπίδα ἀπὸ τὸ Παλαίκαстро τῆς Κρήτης ἡ προτομὴ ποὺ πραγματικὰ ἔχει ἀνατολικά πρότυπα εἶναι γυναικεία καὶ εἰκονίζεται κατ' ἐνώπιον ⁴⁴³. Ἡ ἀνατολικὴ ἐπίδραση ἔχει λειτουργήσει στὴν κατηγορίαν τῶν προτομῶν κατ' ἐνώπιον, ποὺ διακοσμοῦν ἀνάγλυφα κοσμήματα ἢ διαμορφώνονται σὲ περίοπτα ἔργα μικροτεχνίας, κατὰ κύριο λόγον στὸ ροδιακὸ κύκλον ⁴⁴⁴.

Οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὴ δημιουργίαν τῆς προτομῆς, ὅπως ἔχει ἀναπτύξει ὁ S. Ferri ⁴⁴⁵, ἀνάγονται σὲ παράγοντες μορφολογίας — στὴν ἀνάγκη νὰ προσαρμοσθεῖ ἡ ἀνθρώπινη μορφή στὸ δοσμένο πεδίο ⁴⁴⁶ — ἢ στὸν εἰδικὸ χαρακτήρα τοῦ περιεχομένου, ποὺ ζητεῖ καλλιτεχνικὴ ἔκφραση. Στὴ συγκεκριμένη περίπτωσιν παρατηροῦμε ὅτι ἤδη ἀπὸ τὸ τέλος τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς στὴν ἀγγειογραφίαν τῆς μεταβατικῆς περιόδου πρὸς τὸν 7ο αἰ. ἐκδηλώνεται μιὰ τάση ἀπομόνωσης τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς μέσα σὲ πλαίσιο - μετόπη ⁴⁴⁷. Ἀποκομμένη ἀπὸ τὶς σύνθετες σκηνὲς τῆς ζωῆς (κυνηγιοῦ, μάχης, ἀρματοδρομίας κλπ.), χωρὶς δράση ἢ διηγημα-

τικό περιεχόμενο⁴⁴⁸, ή μορφή τείνει να αποκτήσει αφηρημένη έννοια. Με τη δημιουργία της προτομής παραλείπονται τα προσδιοριστικά στοιχεία που συνοδεύουν την παράσταση της ολόσωμης μορφής και σημειώνεται ένα ακόμα βήμα στην αφαιρετική διαδικασία, που στην πλαστική εκφράζεται με τη δημιουργία του κούρου, μορφής με ανθρώπινα χαρακτηριστικά, αλλά με καθολικό χαρακτήρα. Από αυτήν την άποψη, εφόσον η προτομή δεν έχει προσδιοριστικά στοιχεία και εκφράζει άλλο νόημα, νομίζω ότι αποτελεί νέα δημιουργία και όχι «σύντηξη» της ανθρώπινης μορφής⁴⁵⁰.

Η διαφορά ανάμεσα στα δύο έργα, στο πρωτοκορινθιακό και στο μηλιακό, είναι ότι στο πρώτο οι προτομές είναι κυρίως ανδρικές, ενώ στο δεύτερο αποκλειστικά σχεδόν γυναικείες. Στις τελευταίες είναι πολύ δύσκολο να αποδοθεί ειδική σημασία, όταν μάλιστα δεν έχουν κάποιο χαρακτηριστικό γνώρισμα που βοηθεί. Η προσπάθεια για την έρμηνεία, την εξακρίβωση δηλαδή του νοηματικού περιεχομένου των προτομών στα μηλιακά άγγεια, συναντά ανυπέρβλητες σχεδόν δυσκολίες. Μια άποψη είναι ότι οι προτομές έχουν καθαρά διακοσμητικό χαρακτήρα⁴⁵¹. Η άποψη αυτή μπορεί να ισχύει για τις προτομές χωρίς προσδιοριστικά στοιχεία, στα νεώτερα άγγεια του 6ου αι.⁴⁵², αλλά είναι δύσκολο να γίνει αποδεκτή για τον 7ο αι., όταν στα καθ' αυτό διακοσμητικά θέματα της αγγειογραφίας αναγνωρίζεται ανταπόκριση προς την πραγματικότητα του αντικειμενικού κόσμου⁴⁵³. Η έρμηνεία που επικρατεί περισσότερο είναι ότι οι προτομές των αρχαϊκών αγγείων, στην παλιότερη τουλάχιστον φάση, έχουν γενικά νεκρική ή μυθολογική σημασία και παριστάνουν χθόνιους θεούς ή ήρωες⁴⁵⁴. Την άποψη ότι οι προτομές συνδέονται με όρισμένο θρησκευτικό κύκλο ή λατρεία ανασκεύασε ο Ο. Vacano⁴⁵⁵, ειδικότερα για τα μηλιακά άγγεια που εξετάζουμε στη γενίκευση της νεκρικής σημασίας των προτομών αντιστρατεύεται η ανεύρεση αγγείων με όμοιες προτομές σε ιερά⁴⁵⁶. Η κοινωνική πάλι έρμηνεία αναφέρεται στην ιδεολογία της εποχής και θεωρεί τις γυναικείες προτομές παραστατική έκφραση των αξιών της αριστοκρατικής ζωής⁴⁵⁷. Αλλά κατεξοχήν έκφραση του κοινωνικού ιδανικού είναι ο τύπος του κούρου, που αίσθητοποιεί τον κανόνα της ανδρικής καλοκαγαθίας, και όχι η γυναικεία μορφή, που κυριαρχεί στη μηλιακή αγγειογραφία.

Η προσέγγιση του προβλήματος θα ήταν θεωρητικά δυνατή με στήριγμα α) τα «σύμβολα», τις επιγραφές ή τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, που τυχόν τις συνοδεύουν, β) τη χρήση του αντικειμένου, που είναι φορέας της προτομής, γ) τη σύνθεση με άλλες μορφές ή εικονογραφικά στοιχεία. Αναλυτικότερα:

α) Προτομές με «σύμβολα» θεών εμφανίζονται μετά τα μέσα του 6ου αι.⁴⁵⁸ Στον 6ο αι. επίσης αρχίζει ή προσθήκη των επιγραφών για το χαρακτηρισμό των προτομών σε κορινθιακά άγγεια, οι οποίες δηλώνουν πρόσωπα της σύγχρονης ζωής (έταίρες) ή θεϊκές μορφές, όπως Νηρηίδες⁴⁵⁹. Σε όρισμένες περιπτώσεις του 7ου αι. εικονίζονται προτομές με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, που δηλώνουν δαιμονική ύπόσταση, π.χ. Κύκλωπες στον κρατηρίσκο από τις Πιθηκούσες, δαίμονες σε μια κορινθιακή όλπη στο Άμβουργο και σε αττικά άγγεια⁴⁶⁰. Αλλά οι προτομές των μηλιακών αγγείων δεν συνοδεύονται από σύμβολα ή επιγραφές ούτε χαρακτηρίζονται από φυσιογνωμικά γνωρίσματα.

β) Ένα παράδειγμα όπου η χρήση του φορέα της προτομής βοηθεί στην έρμηνεία της, αποτελεί ο κύβος του Έθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, πρώιμο έργο του ζωγράφου των κριών, στην προτομή του οποίου αναγνωρίστηκε τελευταία παράσταση του Παλαμήδη⁴⁶¹. Στις χάλκινες κορινθιακές πρόχους, που σχετίζονταν με τη λατρεία των Νυμφών, οι περισσότερες προτομές που τις διακοσμούν ταυτίζονται με μεγάλη πιθανότητα με τις Νύμφες⁴⁶². Στον

πρώμο αττικό αμφορέα του Μονάχου⁴⁶³ ή γυναικεία προτομή στη μετόπη της κύριας ὀψης έχει ἐρμηνευθεῖ ὡς εἰκόνα τῆς νεκρῆς ἢ θεότητας τοῦ θανάτου⁴⁶⁴. Στὸ μέτρο ποὺ γίνεται δεκτὸ ὅτι οἱ αμφορεῖς μὲ προτομὲς ἀνθρώπινης μορφῆς στὴ μία ὀψη καὶ ἀλόγου στὴν ἄλλη στήνονταν ἐπάνω σὲ τάφους ὡς ἐπιτύμβια σήματα, ἡ ἐρμηνεία ἀποκτᾷ πολλὰ στοιχεῖα πιθανότητας. Τὰ ἀγγεῖα ἀπὸ τῆς Ρήνειας, αμφορεῖς καὶ ὑδρίες, προορίζονταν γιὰ νεκρική χρῆση⁴⁶⁵. Ἡ ἐρμηνεία, ποὺ ἔχει δοθεῖ γιὰ τὴ γυναικεία προτομή στὸν αμφορέα τοῦ Μονάχου, θὰ μπορούσε ἀναλογικὰ νὰ ἐπεκταθεῖ καὶ γιὰ τὶς προτομὲς τῶν μηλιακῶν ἀγγείων. Ἀλλὰ, καθὼς οἱ προτομὲς, ἐκτὸς ἀπὸ λίγες ἐξαιρέσεις, εἶναι γυναικεῖες καὶ δὲν ὑπάρχει ἔνδειξη ὅτι τὰ ἀγγεῖα εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ ἀποκλειστικὰ σὲ ταφὲς γυναικῶν, ἀπὸ τὶς δύο ἐκδοχὲς ποὺ ἔχουν δοθεῖ γιὰ τὸν αμφορέα τοῦ Μονάχου — νεκρὴ ἢ θεὰ τοῦ θανάτου — ἀποκλείεται ἡ πρώτη. Ἡ ἄλλη ἐκδοχὴ δὲν εἶναι καταρχὴν ἀπίθανη. Ἀλλὰ ἡ ἀφιέρωση μηλιακῶν ἀγγείων με ὅμοιες προτομὲς σὲ ἱερά, ὅπως στὸ Ἡραῖο τῆς Δήλου, δημιουργεῖ δυσκολίες γιὰ τὴ γενίκευση τῆς ἐρμηνείας. Ἡ ἀπάντηση στὸ πρόβλημα ποὺ ἔχει τεθεῖ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὸ πλαίσιο μιᾶς εὐρύτερης καὶ πιὸ ἐλαστικῆς ἐρμηνείας.

γ) Ξεκινώντας ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς σύνθεσης, ἡ προτομή στὸ κάλυμμα τῆς Κνωσοῦ ἔχει θεωρηθεῖ παράσταση τῆς Γῆς⁴⁶⁷, ἡ ἀνδρική προτομή σὲ ἓνα λίθινο ἀνάγλυφο ἀπὸ τὴ Δρῆρο ὡς παράσταση μορφῆς ἥρωα (τοῦ Φοίνικα)⁴⁶⁷. Ὁ συνδυασμὸς τῆς γυναικείας προτομῆς μὲ προτομὲς ἀλόγων ἢ λιονταριῶν δηλώνει ὅτι ἡ μορφὴ εἰκονίζει τὴν πότνια Ἰππων ἢ θηρῶν⁴⁶⁸. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἀπὸ τὴν παρουσία τοῦ τρίποδα ἐπιτρέπεται, νομίζω, νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἡ ἀνδρική προτομή στὴν πρωτοκορινθιακὴ ὄλπη τοῦ Βερολίνου⁴⁶⁹ παριστάνει τὸν Ἀπόλλωνα· ἡ μνημειακὴ σύλληψη δὲν εἶναι ἀνάξια τοῦ θεοῦ. Οἱ προτομὲς ὡστόσο, ποὺ συναντοῦμε στὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα, εἶναι ἀπομονωμένες, χωρὶς νὰ ἀποτελοῦν μέρος εὐρύτερης σύνθεσης. Μόνο σὲ τέσσερις περιπτώσεις ἔχουμε προτομὲς ἀνάμεσα σὲ ἀντιθετικὰ ἄλογα. Στὶς ὑδρίες (52) καὶ (58), καθὼς καὶ στὴ Β ὀψη τοῦ αμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα, ἡ προτομή εἶναι γυναικεία, στὴν ὑδρία (90) ἀνδρική. Ἡ προτομή στὸν αμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα ἐρμηνεύθηκε ὅτι παριστάνει τὴ Γαῖα σὲ ἄνοδο⁴⁷⁰. Ἀλλὰ ἂν ἀποβλέψῃ κανεὶς στὴ σύνθεση, πρέπει νὰ ἀναζητήσῃ γυναικεία θεότητα μὲ χθόνιο χαρακτήρα, ποὺ στὴ λατρεία ἢ τὴ μυθολογία σχετίζεται μὲ τὸ ἄλογο. Τέτοια σχέση ἀπὸ τὴν ἀρχαία παράδοση μαρτυρεῖται μόνο γιὰ τὴ Δήμητρα⁴⁷¹. Ἡ Δήμητρα βέβαια εἶναι περισσότερο θεότητα τῆς συγκομιδῆς παρὰ τοῦ κάτω κόσμου. Ἀλλὰ γύρω ἀπὸ τὶς ἀκτὲς τοῦ Σαρωνικοῦ, στὴν Ἑρμιόνη, ὅπου παραδίδεται εἴσοδος στὸν Ἄδη, ἡ Δήμητρα λατρευόταν μὲ τὴν ἐπὶ κλησὶ Χθονία, καὶ στὴν Ἀθήνα, ἰωνικὴ περιοχὴ ὅπως οἱ Κυκλάδες, οἱ νεκροὶ ὀνομάζονται «δημήτριοι»⁴⁷². Ὡστόσο ὑπάρχει ἓνα πρόβλημα: οἱ σωζόμενες μαρτυρίες γιὰ τὴ σύνδεση τῆς Δήμητρας μὲ τὸ ἄλογο ἀναφέρονται μόνο στὴν Ἀρκαδία, ὅπου ἡ Δήμητρα ὑποκατέστησε προελληνικὴ θεότητα τῆς φύσης⁴⁷³. Καθὼς τὸ ἄλογο ἔγινε γνωστὸ στὴν Ἑλλάδα τὴ μεσοελλαδικὴ ἐποχὴ⁴⁷⁴, γεννιέται τὸ ἐρώτημα, ποὺ προκαλεῖ ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ὀρθότητα τῆς ἐρμηνείας, ἂν ἡ σύνδεση τῆς Δήμητρας μὲ τὸ ἄλογο ἀνήκει στὸ πρωταρχικὸ στρώμα τῆς θρησκείας καὶ ἔχει εἰσαχθεῖ στὴν Ἀρκαδία μὲ τὴν κάθοδο τῶν Ἑλλήνων, ὅπως δέχεται ὁ Κ. Kerényi⁴⁷⁵, ἢ ἂν ἔχει περιορισμένο τοπικὸ χαρακτήρα καὶ ὀφείλεται στὴν ὑποκατάσταση ἀπὸ τὴ Δήμητρα μιᾶς παλαιᾶς θεότητας μὲ ζῶα. Στὴν πρώτη περίπτωση θὰ ἦταν θεμιτὸ νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἡ σύνδεση ἐπιβιώνει ἀμάρτυρα σὲ εὐρύτερη περιοχὴ τῆς ἐλληνικῆς θρησκείας, στὴ δεύτερη ὁ τοπικὸς περιορισμὸς δὲν ἐπιτρέπει τὴ συναγωγὴ συμπερασμάτων ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀρκαδίαν. Ὅσο γιὰ τὴν ἀνδρική προτομή, ποὺ συναντοῦμε μιὰ φορὰ ἀνάμεσα σὲ ἄλογα, θὰ πρέπει νὰ καταλήξουμε στὸν Ποσειδῶνα, ποὺ ἔχει βέβαια χθόνιο χαρακτήρα, ἀλλὰ ὄχι καὶ σχέση μὲ τὸ βασιλεῖο τῶν νεκρῶν⁴⁷⁶.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς λίγες αὐτὲς ἐξαιρέσεις οἱ γυναικεῖες προτομὲς στὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα ἀποτελοῦν αὐτοτελεῖς παραστάσεις, πὺν μπορεῖ νὰ συσχετισθοῦν μὲ τὶς πῆλινες γυναικεῖες προτομὲς, πὺν ἡ σειρὰ τοὺς ἀρχίζει τὸν 6ο αἰ. Οἱ πῆλινες αὐτὲς προτομὲς ἔχουν βρεθεῖ χωρὶς μορφολογικὴ διαφοροποίηση σὲ ἱερὰ, σὲ ἰδιωτικὰ σπίτια καὶ σὲ τάφους⁴⁷⁷. Οἱ πῆλινες προτομὲς πὺν ἀφιερώνονται σὲ ἱερὰ ἔχουν βέβαια μιὰ εἰκονογραφικὴ ἀναφορὰ στὴ θεότητα πὺν λατρεύεται⁴⁷⁸. Δὲν ἀποκλείεται σὲ ἓνα ἱερὸ νὰ προσφέρονται ἀναθήματα ἄσχετα πρὸς τὴ θεότητα, δηλαδὴ τὰ ἀναθήματα νὰ ἀφιερώνονται ὡς ἀντικείμενο μὲ καλλιτεχνικὴ ἢ ἄλλη ἀξία ὡς «ἀγάλματα»⁴⁷⁹, ἀλλὰ ἡ ἀποδοχὴ μιᾶς τέτοιας ἁποψῆς γιὰ τὶς πῆλινες προτομὲς δὲν ἐξηγεῖ τὴ δημιουργία τοῦ τύπου, ἡ ὁποία προϋποθέτει συγκεκριμένο ἐννοιολογικὸ περιεχόμενο, πὺν αἰσθητοποιεῖται μὲ τὴν παραστατικὴ μορφή. Σὲ δεῦτερο στάδιο ἡ γενικὴ σημασία ἐξειδικεύεται στὴ σκέψη τοῦ ἀναθέτη ἢ ἐκείνου πὺν βλέπει τὸ ἀφιέρωμα. Οἱ πῆλινες προτομὲς, πὺν βρέθηκαν στὰ ἱερὰ, ἐρμηνεύονται εἰδικὰ γιὰ κάθε περίπτωση ὡς παράσταση τῆς θεότητος, στὴν ὁποία ἀφιερώνονται — Ἡρα, Ἀθηνᾶ, Ἀφροδίτη. Οἱ προτομὲς ἀπὸ τὸ Δῆλιο τῆς Πάρου πὺν ἔγιναν τώρα γνωστὲς, παριστάνουν βέβαια τὴν Ἀρτεμη⁴⁸⁰ καὶ οἱ ἄλλες ἀπὸ τὸ Θεσμοφόριο τῆς Τήνου τὴ Δήμητρα⁴⁸¹. Σὲ ἰδιωτικὰ σπίτια θεωροῦνται ὅτι ἔχουν ἓνα γενικὸ προφυλακτικὸ χαρακτήρα, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὴ οὔτε ἀναγκαῖα ἡ ταύτισή τοὺς μὲ ὀρισμένη θεότητα⁴⁸². Ἡ ἴδια ἐρμηνεῖα ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς προτομὲς πὺν εἶχαν ἀποτεθεῖ στοὺς τάφους: παριστάνουν τὴ θεότητα πὺν προστατεύει τοὺς νεκρούς. Ἡ θεότητα αὐτὴ, σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη καὶ τὴ διατύπωση τοῦ A. Laumonier δὲν εἶναι ἄλλη παρὰ «ἡ γυναικεῖα θεὰ τῆς γῆς καὶ τῆς γονιμοποιητικῆς ὕλης, πὺν καταστρέφει καὶ δημιουργεῖ τὰ ὄντα καὶ βασιλεύει στοὺς ζωντανούς καὶ στοὺς νεκρούς»⁴⁸³. Τὴν πανάρχαια αὐτὴ θεότητα τῆς φύσης πρέπει νὰ παριστάνουν καὶ τὰ γεωμετρικὰ ἐλεφάντινα εἰδῶλια τοῦ Διπύλου⁴⁸⁴. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ οἱ θεότητες τῆς ἐλληνικῆς θρησκείας ἔχουν ἀποκτήσει ξεχωριστὴ φυσιογνωμία καὶ προσωπικότητα. Ἡ ἀρχικὴ ὑπόσταση τῆς μεγάλης θεᾶς ἀναλύεται καὶ ταυτίζεται μὲ προσωπικὲς θεότητες. Γιὰ τὶς προτομὲς τῶν τάφων πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε μιὰ προσωπικὴ θεὰ μὲ ὄνομα τῆς ἐλληνικῆς θρησκείας. Ὁ P. Orlandini καὶ παλιότερα ἡ Σ. Παπασπυρίδου-Καρούζου ἔχουν ἀναγνωρίσει στὶς προτομὲς, πὺν βρίσκονται στοὺς τάφους, παράσταση τῆς Δήμητρος ἢ Κόρης⁴⁸⁵.

Τὴ συλλογιστικὴ αὐτὴ, πὺν ἀκολούθησε ἡ ἐρμηνεῖα τῶν πηλίνων προτομῶν, νομίζω ὅτι μπορούμε νὰ τὴν ἐπεκτείνουμε καὶ στὶς προτομὲς, πὺν εἰκονίζονται στὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα. Ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῶν πηλίνων προτομῶν, ἔτσι καὶ ἐδῶ ἀγγεῖα μὲ προτομὲς ἔχουν βρεθεῖ σὲ ἱερὰ καὶ τάφους. Ἡ προτομὴ τῆς ὕδρας ἀπὸ τὸ Ἡραῖο τῆς Δήλου⁴⁸⁶ μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ ὅτι εἰκονίζει τὴν Ἡρα, ἐνῶ ἡ ἀντίστοιχη στὸν ἀμφορέα τῆς Τεύχειρας πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς παράσταση τῆς Κόρης, ἀφοῦ τὸ ἀγγεῖο προέρχεται ἀπὸ ἱερὸ ἀφιερωμένο σὲ κοινὴ λατρεία τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης⁴⁸⁷. Οἱ προτομὲς τῶν μηλιακῶν ἀγγείων, πὺν κατασκευάζονταν μὲ προορισμὸ τὴν ταφικὴ χρῆση, πρέπει νὰ ἐρμηνευθοῦν ὅτι εἰκονίζουν τὴ θεότητα πὺν προστατεύει τοὺς νεκρούς⁴⁸⁸. Ἀπὸ τὴ δὺάδα τῶν χθονίων θεῶν Δήμητρος καὶ Κόρης, κατεξοχὴν τῶν νεκρῶν «ἄνασσα» εἶναι ἡ δευτέρη⁴⁸⁹. Ἀλλωστε οἱ προτομὲς τῶν μηλιακῶν ἀγγείων ἔχουν νεανικὸ χαρακτήρα. Ἀπὸ τὴ νεανικότητα τῆς γυναικεῖας προτομῆς στὸν ἀνάγλυφο δίσκο τῆς Μήλου ὁ X. Καρούζος ἀναλογίσθηκε γιὰ τὴν ταύτιση μόνον τὴν Κόρη ἢ τὴν Ἀφροδίτη⁴⁹⁰. Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, ὅπως εἶναι ἡ σειρὰ τῶν προτομῶν στὴ βάση τοῦ ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα, πρόκειται γιὰ συμβολικὴ μορφή μὲ προφυλακτικὸ χαρακτήρα. Τὸν προφυλακτικὸ χαρακτήρα, πὺν μπορεῖ νὰ ἔχει ἡ προτομὴ, ἐπιβεβαιώνει τὸ παράδειγμα τῆς γυναικεῖας προτομῆς «κατὰ ἐλληνικὰ πρότυπα», πὺν ἐμφανίζεται ὡς ἐπίσημα σὲ ἐτρουσκικὴ

ἀσπίδα⁴⁹¹. Ένα τέτοιο πρότυπο δίνει μιὰ μικρὴ ἀναθηματικὴ ἀσπίδα ἀπὸ τὴ Γόρτυνα τῆς Κρήτης⁴⁹².

Υπάρχουν ὅμως καὶ παραδείγματα ποὺ εἰκονίζονται, στὸ ἴδιο ἀγγεῖο, δύο προτομὲς μαζί. Στὸ πρωιμότερο παράδειγμα, τὴν ὑδρία Βc20 (12), οἱ δύο μορφὲς εἶναι στραμμένες πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση· σὲ ἀντιθετικὴ διάταξη εἰκονίζονται στὴν ὑδρία (25) καὶ στὸν ἀμφορέα (38), στὸν ὁποῖο μάλιστα χειρονομοῦν σὲ μιὰ δήλωση ἐσωτερικῆς οἰκειότητος. Στὴ δευτέρη φάση παρόμοιες συνθέσεις υπάρχουν στὴν ὑδρία (66) καὶ πιθανότατα στὸν ἀμφορέα (96). Στὶς παραστάσεις αὐτὲς νομίζω ὅτι μπορούμε νὰ ἀναγνωρίσουμε τὸ ζεῦγος «τοῖν θεοῖν», δηλαδὴ τὴ Δήμητρα καὶ τὴν Κόρη. Τὶς ἴδιες θεὲς ἀναγνωρίζει ὁ R. Lullies στὰ ἀντικριστὰ κεφάλια ἐνὸς κορινθιακοῦ ἀμφορέα στὸν Τάραντα⁴⁹³.

Οἱ ἐλάχιστες ἀνδρικές προτομὲς (16, 45, 76, 88, 90) ἔχουν βέβαια καὶ αὐτὲς σχέση μὲ ἀνδρικές θεότητες τοῦ Ἄδη, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες σημαντικὴ θέση ἔχει ὁ Διόνυσος, ποὺ ἔχει χαρακτηριθεῖ ἀπὸ τὸν E. Rohde «κύριος τῶν πνευμάτων καὶ τῶν ψυχῶν»⁴⁹⁴. Τὸ χθόνιο χαρακτὴρ τοῦ Διονύσου πρὶν ἀπὸ τὸ β' μισὸ τοῦ 6ου αἰ. καὶ τὴ διάδοση τῶν ὀρφικῶν ἐπιδράσεων ἔχει ἀμφισβητήσῃ ὁ M. Nilsson⁴⁹⁵. Ἀλλὰ τὸν 7ο αἰ. ὁ Διόνυσος ἐμφανίζεται ἤδη ὡς «δεσπότης τῶν ζώων»⁴⁹⁶. Ἡ μορφή ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴ γυναικεία θεὰ τῆς φύσης μὲ τὸ διπλὸ χαρακτὴρ ζωῆς καὶ θανάτου. Καὶ καθὼς παρατηρεῖ ὁ P. de la Coste — Messelière⁴⁹⁷ «ἀπὸ τὸ θεὸ τῆς βλάστησης ὡς τὸν χθόνιο θεὸ ἡ ἀπόσταση δὲν εἶναι μεγάλῃ»· *ὧντὸς δὲ Ἀίδης καὶ Διόνυσος* (Ἡρακλ. ἀπ. 15, Diehls⁶).

Μπορεῖ ὅμως νὰ τεθεῖ τὸ ἐρώτημα, ἂν γιὰ ὅλες αὐτὲς τὶς γυναικεῖες προτομὲς εἶναι δυνατό νὰ δοθεῖ ἡ παραπάνω ἐρμηνεία, ὅτι δηλαδὴ ταυτίζονται πρὸς τὴν Κόρη. Καθὼς παρατήρησε ὁ E. Kunze «ἡ τέχνη μὲ τὴ συχνὴ ἐπανάληψη τῶν μορφῶν, ποὺ ἔγιναν κάποτε εἰκόνα, ἐξασθενίζει τὴ δύναμη, ποὺ ἀποτελοῦσε τὸ ἀρχικὸ τους περιεχόμενο, καὶ τὶς κάνει διακοσμητικὰ»⁴⁹⁸. Ἔτσι δὲν ἀποκλείεται ἡ δυνατότητα νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς ὅτι ἡ προτομὴ χάνει σιγὰ-σιγὰ τὴν ἀρχικὴ τῆς θεϊκῆς, ἱερατικῆς σημασίας καὶ τελικὰ μεταβάλλεται σὲ ἀπλὸ εἰκονιστικὸ θέμα, ἀφοῦ πραγματικὰ πρόκειται κατὰ κύριο λόγο γιὰ παραστάσεις ὠραίων, νεανικῶν γυναικείων μορφῶν, ποὺ τοποθετοῦνται σὲ καίριο σημεῖο τοῦ ἀγγείου. Καί, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω σὲ μερικὰ ἀγγεῖα τῆς ὕστερης φάσης, χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴ διακόσμηση τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ ὤμου τοῦ ἴδιου ἀγγείου περισσότερες ἀπὸ μία προτομὲς, τοποθετημένες σὲ ξεχωριστὲς μετόπες. Στὴν ἐξασθένιση τῆς ἀρχικῆς σημασίας ὀφείλεται ἴσως ἡ προσθήκη τοῦ πόλου στὴν προτομὴ τῆς ὑδρίας (36) ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ Ἀρχηγεσίου, γιὰ νὰ τονιστεῖ ὁ θρησκευτικὸς τῆς χαρακτὴρας. Τὰ παραδείγματα προτομῶν μὲ πόλο πολλαπλασιάζονται στὴν ὕστερη φάση. Ἀλλὰ ὁ πόλος ἔχει καὶ νεκρικὴ σημασία⁴⁹⁹. Ἄν μὲ τὴ θεϊκὴ μορφή τῆς Κόρης ὑποβάλλεται καὶ ἡ εἰκόνα τῆς νέας κόρης, ποὺ ἔφυγε πρόωρα ἀπὸ τὴ ζωὴ, ὅπως δέχονται γιὰ τὸ ὕστεροαρχαῖκὸ ἄγαλμα τῆς Φρασίκλειας οἱ N. Κοντολέων καὶ K. Schefold⁵⁰⁰, εἶναι δύσκολο νὰ ἀποφανθεῖ κανεὶς μὲ βεβαιότητα.

Ὁ προβληματισμὸς γιὰ τὶς προτομὲς τῶν μηλιακῶν ἀγγείων ἀνακαλεῖ στὴ σκέψη τὴ στήλη τῆς Μαλεσίνας στὸ Λοῦβρο⁵⁰¹. Στὸ τμήμα ποὺ σώζεται εἶναι λαξευμένη ἀνάγλυφη γυναικεία προτομὴ κατ' ἐνώπιον καὶ κάτω ἀπὸ αὐτὴν διακρίνεται ὑπόλειμμα τῆς λείας ἐπιφάνειας τοῦ κορμοῦ τῆς στήλης. Ὁ M. Collignon, ποὺ δημοσίευσε τὴ στήλη, τὸ θεώρησε «εἶδος ταινίας», ἡ ὁποία ὀρίζει τὸ πεδίο τῆς παράστασης Ὁ N. Κοντολέων, ἐπειδὴ ἡ ἐπιφάνεια ἔχει λαξευθεῖ βαθύτερα ἀπὸ τὶς ταινίες ποὺ πλαισιώνουν τὴ στήλη, ἔχει διατυπώσει τὴν ὑπόθεση ὅτι στὴ λεία ἐπιφάνεια, ποὺ θὰ ἔφθανε ὡς κάτω, συνεχιζόταν ἡ παράσταση τοῦ σώματος τῆς γυναικείας μορφῆς μὲ ζωγραφικὴ ἀπόδοση⁵⁰². Πρόσφατα ὁ J. Dörig ἐπανερχεταί στὴν ἄποψη

τῆς προτομῆς καὶ ἀναγνωρίζει παράσταση κατὰ τὸ ἀνατολικὸ πρότυπο τῆς «κυρίας στὸ παράθυρο»⁵⁰³. Ἡ ἄποψη ὅτι πρόκειται γιὰ προτομὴ εἶναι, νομίζω, πιθανότερη, γιὰτὶ καὶ στὰ ἀνατολικά πρότυπα ἢ ὀριζόντια ταινία, ποὺ ὀρίζει τὸ πεδίο τῆς προτομῆς, βρίσκεται σὲ βαθύτερο ἐπίπεδο ἀπὸ τὸ ἄλλο πλαίσιο⁵⁰⁴. Γιὰ τὸν χαρακτήρα τῆς στήλης, ἂν εἶναι ἀναθηματικὴ ἢ ἐπιτύμβια, οἱ γνώμες διχάζονται. Ἄν ἡ στήλη εἶναι ἀναθηματικὴ, ὅπως δέχεται ὁ J. Dörig, στὴν προτομὴ ἔχουμε παράσταση θεᾶς, χωρὶς «σύμβολα» ἢ ἰδιαίτερα γνωρίσματα, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ στὰ παραδείγματα τῶν μηλιακῶν ἀγγείων. Ἀλλὰ καὶ στὴν πρὶο πιθανὴ περίπτωση ποὺ ἡ στήλη ἔχει ἐπιτύμβιο χαρακτήρα, ἂν λάβουμε ὑπόψη ὅτι στὴν ἀρχαϊκὴ ἢ κλασικὴ ἐποχὴ δὲν ἔχουμε παραστάσεις τοῦ νεκροῦ στὸν τύπο τῆς προτομῆς⁵⁰⁵, καταλήγουμε στὴν ἴδια ἐρμηνεία. Ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα μὲ παραστάσεις τῆς θεότητος, ποὺ προστατεύει τοὺς νεκρούς, εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὶς παρυφές τοῦ ἰωνικοῦ κόσμου⁵⁰⁶. Ἀλλὰ καὶ γιὰ τὶς Κυκλάδες ἔχει ὑποστηριχθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι στίς ἀρχαιότερες ἐπιτύμβιες στήλες τοῦ 7ου αἰ. (Πάρου καὶ Κιμῶλου) εἰκονίζεται χθόνια θεότης⁵⁰⁷. Γιὰ τὴν ἐρμηνεία ἐπιτρέπονται ἀμφιβολίες. Πάντως ἡ προτομὴ τῆς στήλης τῆς Μαλεσίνας εἶναι τὸ ἀντίστοιχο παράδειγμα τῆς γλυπτικῆς στίς προτομές τῶν μηλιακῶν ἀγγείων, ἀπὸ ἄποψη μορφῆς καὶ σημασίας.

Σὲ τρία ἀγγεῖα τῆς πρώιμης φάσης οἱ προτομές εἰκονίζονται μὲ ὑψωμένο τὸ ἓνα χέρι. Ἡ χειρονομία αὐτὴ τοῦ χαιρετισμοῦ⁵⁰⁸ εἶναι παλιὸ στοιχεῖο στὴ μηλιακὴ ἀγγειογραφία, ποὺ συνεχίζεται καὶ στὸν 6ο αἰῶνα⁵⁰⁹. Στὴν ἀττικὴ ἀγγειογραφία ἡ ἀνύψωση τοῦ χεριοῦ, ποὺ θεωρήθηκε νεώτερος τύπος, ἐμφανίζεται στὰ μέσα τοῦ 6ου αἰ.· οἱ μορφές μὲ τὸ ὑψωμένο χέρι ἐρμηνεύθηκαν ὅτι παριστάνουν ἥρωες⁵¹⁰.

5. Τὰ κοσμήματα

Σε κανένα εργαστήριο της εποχής όσο στο μηλιακό δὲν κυριαρχοῦν τόσο πολὺ στὴν ἐμφάνιση τοῦ ἀγγείου τὰ διακοσμητικὰ στοιχεῖα, μὲ τὰ ὁποῖα οἱ ζωικὲς καὶ ἀνθρώπινες μορφές, ὅταν ὑπάρχουν, συνδυάζονται σὲ μιὰ ἐνότητα, ποὺ ἀναπτύσσεται καὶ καλύπτει ὅλη τὴν ἐπιφάνεια. Ἄν ἐπιχειρήσει κανεὶς σύγκριση μὲ ἄλλες κατηγορίες τῆς σύγχρονης κυκλαδικῆς κεραμεικῆς, τὰ ἀγγεῖα τοῦ γραμμικοῦ νησιωτικοῦ ρυθμοῦ ἢ τὰ ναξιακά, ποὺ χαρακτηρίζονται ἀπὸ διακοσμητικὴ λιτότητα, ἔχει τὴν ἐντύπωση ὅτι στὸ βαθύτερο στρώμα τοῦ κύκλου παραστάσεων, ποὺ ἄσκησε ἐπίδραση στὴ διαμόρφωση τῆς μηλιακῆς ἀγγειογραφίας, βρίσκονταν ἐντυπώσεις, τὶς ὁποῖες εἶχαν ἀφήσει ὑφάσματα μὲ ἄφθονα διακοσμητικὰ σχέδια, οἱ «παμποῖκιλοι πέπλοι» (Ὅμ. Ζ 289) τῆς ἀνατολικῆς ὑφαντουργίας. Ἡ μηλιακὴ διακοσμητικὴ ἀποτελεῖ σύνθεση γραμμικῶν καὶ φυτικῶν στοιχείων. Σὲ ἀντίθεση ὥστόσο μὲ δύο ἀπὸ τὰ πιὸ συγγενικά κέντρα τοῦ ἀνατολίζοντος ρυθμοῦ, τὸ πρωτοαττικὸ καὶ τὸ ροδιακὸ-ἰωνικὸ, στὰ ὁποῖα ἀναπτύσσονται καὶ τονίζονται τὰ φυτικὰ στοιχεῖα⁵¹¹, στὴ μηλιακὴ ἀγγειογραφία τὰ στοιχεῖα τῆς φυτικῆς διακόσμησης ὑποτάσσονται στὶς συνθέσεις τῶν γραμμικῶν σχεδίων.

Τὴ βάση τῆς μηλιακῆς διακοσμητικῆς, ὅπως ἔχει διαπιστώσει καὶ τονίσει παλιότερα ὁ Α. Riegl⁵¹², ἀποτελοῦν οἱ σπειρες καὶ ἑλικες σὲ ποικιλία σχημάτων καὶ συνδυασμῶν. Τὰ ἐπιμέρους διακοσμητικὰ θέματα τῶν μηλιακῶν ἀγγείων ἔχουν πραγματευθεῖ πρόσφατα διεξοδικὰ οἱ Δ. Παπαστάμος⁵¹³ καὶ Chr. Vogelrohl⁵¹⁴ ἔχοντας ὑπόψη τοὺς μεγάλους ἀμφορεῖς καὶ φωτογραφίες ἐνὸς ἀριθμοῦ ἀγγείων ἀπὸ τὸ εὔρημα τῆς Ρήνειας. Ἡ διακοσμητικὴ τῶν ὑπόλοιπων ἀγγείων ποὺ παρουσιάζονται δὲν ἔχει φυσικὰ διαφορές, ὥστε ἡ ἐξέταση ποὺ ἀκολουθεῖ περιορίζεται σὲ εἰδικὰ θέματα, ὅπως ἡ καταγωγή τους, ποὺ ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ περισσότερη διασάφηση.

Α. Ἀπλὰ συνεχὴ κοσμήματα

Τὸ ἀκτινωτὸ κόσμημα τῆς βάσης, ποὺ κατάγεται ἀπὸ τὴν πρωτοκορινθιακὴ κεραμεικὴ⁵¹⁵, ἔχει εἰσαχθεῖ στὶς Κυκλάδες ἀπὸ τὸ α' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. μὲ τὰ ἀγγεῖα τῆς ὁμάδας Ad⁵¹⁶. Ἐδῶ ὅμως στὰ διάκενα συχνὰ προσθέτουν καὶ ἄλλα στοιχεῖα⁵¹⁷, ὅπως τελείες, κύκλους, σταυροὺς ἢ καὶ στικτοὺς ρόδακες (εἰκ. Θ 4 - 5, K 23 - 24), κάθετες γραμμὲς μὲ τελείες (εἰκ. Θ 6, K 17) καί, τὸ σημαντικότερο, παρεμβάλλονται ὁμάδες φύλλων σὲ σχῆμα ἀνθεμίων ἐπάνω σὲ μαῦρα ἢ δικτυωτὰ τρίγωνα (εἰκ. Θ 2 - 3). Στὸ σχῆμα ἐπίσης τῶν ἀκτίνων γίνονται διαφορὲς ἀλλαγές, (εἰκ. K 22 - 25) ἢ οἱ ἀκτίνες δηλώνονται μόνο μὲ τὸ περίγραμμα (εἰκ. Θ 4).

Τὸ γλωσσωτὸ κόσμημα εἶναι θέμα μὲ ἀναμφισβήτητη καταγωγή ἀπὸ τὴ μεταλλοτεχνία⁵¹⁸. Στὴν κυκλαδικὴ κεραμεικὴ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνα στὰ ἀγγεῖα τοῦ γραμμικοῦ νησιωτικοῦ ρυθμοῦ καὶ τὴ ναξιακὴ ὁμάδα Ba⁵¹⁹ μὲ τὴν ἀπλή του μορφή, χωρὶς τὴν ἐσωτερικὴ μαύρη φυλλόσχημη κεραία. Ὁ τύπος αὐτὸς εἰσάγεται καὶ στὰ μηλιακά μὲ ἀπλὸ ἢ διπλὸ περίγραμμα (εἰκ. H 24 - 25), ἀλλὰ παράλληλα ἐμφανίζεται μὲ μεγαλύτερη συ-

χνότητα, ανεξάρτητα αν είναι σε ὄρθια ἢ ἀντιστραμμένη διάταξη, καὶ ὁ σύνθετος τύπος μετὰ τὴ φυλλόσχημη κεραία (εἰκ. Η 22 - 23, Κ 1 - 3), ποὺ πρέπει νὰ ἔχει εἰσαχθεῖ ἀπὸ τὴν Κρήτη ⁵²⁰. Γιὰ τὴν κρητικὴ ἐπίδραση μαρτυρεῖ καὶ ἡ χρησιμοποίησις τοῦ γλωσσωτοῦ κοσμήματος στὸ κάτω μέρος τοῦ ἀγγείου, ποὺ τὸ περιβάλλει ἀντὶ γὰρ τὸ ἀκτινωτό ⁵²¹. Παραλλαγὲς τοῦ ἀρχικοῦ τύπου ἔχουν διπλὸ περίγραμμα γύρω ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ κεραία ἢ σειρὲς στιγμῶν, ποὺ ἐναλλάσσονται μετὰ κεραῖες (εἰκ. Κ 4 καὶ Η 8).

Ὁ πλοχμός, ποὺ ἐμφανίζεται στὴν πρωτοκορινθιακὴ καὶ πρωτοαττικὴ κεραμικὴ ἀπὸ τὴς ἀρχὲς τοῦ ἀνατολίζοντος ρυθμοῦ — στὴν Κρήτη καὶ στὴ Ρόδο ἔχει ἐμφανισθεῖ ἀπὸ τὴ γεωμετρικὴ ἐποχὴ ⁵²² —, διαδίδεται στὴς Κυκλάδες στὸ α' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. τόσο στὰ ἀγγεῖα τοῦ γραμμικοῦ νησιωτικοῦ ρυθμοῦ ὅσο καὶ στὰ ναξιακὰ τῆς ομάδας Βα ⁵²³. Στὴ μηλιακὴ ομάδα τοῦ πλοχμοῦ, ὅπως καὶ σὲ ἕνα πρῶμο ὄστρακο τῆς Θάσου ⁵²⁴, συναντοῦμε τὸν σύνθετο τύπο, ζώνη μετὰ διπλὴ σειρά πλοχμοῦ (εἰκ. Θ 18) ποὺ συνηθίζεται στὰ ἔργα τῆς μεταλλοτεχνίας, π.χ. στὴς ἀντυγες τῶν ἀσπίδων. Ἐπίδρασις τῆς μεταλλοτεχνίας δείχνει καὶ ἡ ἐμφάνισις τοῦ διπλοῦ πλοχμοῦ στὸν ἀνάγλυφο ἀμφορέα τῆς Θήρας, καθὼς καὶ στὰ νεώτερα ὄστρακα ἀνάγλυφου πίθου στὴ Σίφνο ⁵²⁵.

Ἡ θηλειὰ σὲ διπλὴ συνεχὴ σειρά ἀπλή (εἰκ. Θ 17) ἢ σύνθετη (εἰκ. ΚΑ 12) ἀποτελεῖ ἕνα ἰδιαίτερο δεῖγμα κοσμήματος στὴν πρῶμῃ ἀνατολίζουσα ἀγγειογραφία. Στὰ πρωτοαττικὰ συνδέεται συνήθως μετὰ ἀνθέμια καὶ ἄλλα συμπληρωματικὰ κοσμήματα καὶ σχεδιάζεται μετὰ τὸ κάθε τμήμα ξεκομμένο ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα, περίπου σὰν σειρά ἀπὸ ὀκτώσχημα, ποὺ συνδέονται στὴ βάση· ὑπάρχουν ἐπίσης θηλειᾶς σὲ μονὴ σειρά μετὰ παρόμοια συνεχὴ σύνδεση ⁵²⁶. Συνεχεῖς θηλειᾶς σὲ διπλὴ σειρά, ὅπως παρουσιάζονται στὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα, χωρὶς συνδυασμοὺς μετὰ ἀνθέμια ἢ ἄλλα στοιχεῖα, συναντοῦμε συχνὰ σὲ ἀνατολίζοντα ἀγγεῖα τοῦ ροδιακοῦ-ἰωνικοῦ κύκλου ἀπὸ τὴν πρῶμῃ ἀκόμα φάσιν τους ⁵²⁷. Ἀργότερα γίνονται συνηθισμένο διακοσμητικὸ θέμα στὴν κεραμικὴ τῆς Ἑρέτριας ⁵²⁸. Ἡ εἰσαγωγή τοῦ θέματος, ποὺ ἔχει χιττιτικὴ προέλευσις ⁵²⁹, στὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα ἐγινε, ὅπως φαίνεται, ἀπὸ τὸ ροδιακοῦ-ἰωνικὸ κύκλο, ἴσως μετὰ τὴ μεσολάβησις ἔργων μεταλλοτεχνίας.

Ὁ διάγραμμα μαϊάνδρος ⁵³⁰ στὴν Ἀττικὴ ἐξαφανίζεται μετὰ τὸ τέλος τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς, στὴν Κόρινθο ὅμως συνεχίζεται κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ σφαιρικοῦ ἀρυβάλλου σὲ ἀγγεῖα μετὰ ὑπογεωμετρικὴ διακόσμησις, ἀλλὰ καὶ σὲ πρῶμα ἀνατολίζοντα ⁵³¹. Σπανιότερος εἶναι στὴν Κρήτη ⁵³². Στὴς Κυκλάδες διατηρεῖται ὡς τυπικὸ διακοσμητικὸ θέμα στὰ συντηρητικὰ ἀγγεῖα τῆς Θήρας, ἐνῶ εἶναι ἄγνωστος στὰ ἀνατολίζοντα ναξιακὰ, καθὼς καὶ τὴν ομάδα Ad. Ὑπάρχουν ὅμως δύο κυκλαδικοὶ σκύφοι μετὰ κορινθιακὴ ἐπίδρασις, στοὺς ὁποίους ἐμφανίζονται στοιχεῖα τοῦ διαγράμμου μαϊάνδρου ⁵³³. Εἶναι πιθανὸ ὅτι ἡ νέα ἐμφάνισις τοῦ μαϊάνδρου στὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα (εἰκ. Θ 10) συνδέεται μετὰ ἐπιδράσεις τῶν πρωτοκορινθιακῶν. Ἡ παραλλαγὴ τοῦ δικτυωτοῦ μαϊάνδρου (εἰκ. Θ 7 - 9), ποὺ συνηθίζεται στὴ Ρόδο καὶ τὴ Σάμο κατὰ τὴν τελευταία γεωμετρικὴ φάσιν ⁵³⁴, εἶναι σπάνια σὲ ἀγγεῖα τοῦ 7ου αἰ., ἀλλὰ ὅχι καὶ ἐντελῶς ἄγνωστη στὴς Κυκλάδες, ὅπως δείχνει ἕνα παράδειγμα ἀπὸ τὴ Θήρα ⁵³⁵.

Ὁ γραμμικὸς μαϊάνδρος εἶναι χαρακτηριστικὸ κόσμημα γιὰ τὰ πρωτοκορινθιακὰ ἀγγεῖα καὶ ἰδιαίτερα τὴν ομάδα τῆς Θάσου ⁵³⁶. Τὸν 7ο αἰ. ἐπιβιώνει στὰ πρωτοκορινθιακὰ χωρὶς πολλὴ συχνότητα, ἐνῶ στὰ πρωτοαττικὰ εἰσάγεται πρὸς τὰ μέσα τοῦ αἵωνα καὶ στὰ ροδιακὰ ἀκόμα ἀργότερα ⁵³⁷. Στὴς Κυκλάδες ὁ γραμμικὸς μαϊάνδρος ἐμφανίζεται ἀπὸ τὴ γεωμετρικὴ ἐποχὴ στὴς ναξιακὰς ομάδας Βb καὶ Βc μετὰ πρωτοκορινθιακὴ ἐπίδρασις, καθὼς δείχνει

ή κίνηση από τὰ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ, ἐπίσης καὶ σὲ ἀνάγλυφους πίθους τῆς Τήνου⁵³⁸. Τὸν 7ο αἰ. συνεχίζεται ἡ χρήση τοῦ στὰ ναξιακὰ καὶ θηραϊκὰ ἀγγεῖα. Ἡ εἰσαγωγή τοῦ γραμμικοῦ μαιάνδρου στὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα, στὰ ὁποῖα γνώρισε μεγάλη διάδοση, στὸ β' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. (εἰκ. Θ 13 - 14) πιθανότερα ἐγινε ἀπὸ τὸ κυκλαδικὸ περιβάλλον καὶ ὄχι ἄλλη, ἐξωτερικὴ ἐπίδραση.

Β. Παραπληρωματικὰ κοσμήματα

Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν παραπληρωματικῶν κοσμημάτων⁵³⁹ ἐξετάζονται τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ γιὰ τὴ μηλιακὴ ἀγγειογραφία, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται καὶ ὡς αὐτοτελὴ κοσμήματα σὲ μετόπες.

Ὁ μαιάνδρικὸς σταυρὸς εἶναι συνηθισμένο παραπληρωματικὸ κόσμημα ἀπὸ τὴ μετάβαση στὸ β' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. στὰ πρωτοαττικὰ ἀγγεῖα, γνωστὸ καὶ στὴν κρητικὴ κεραμεικὴ⁵⁴⁰, ἐνῶ στὴν πρωτοκορινθιακὴ, στὴν ὁποία σημειώνεται καὶ ἡ παλιότερη ἐμφάνιση, εἶναι ἐξαιρετικὰ σπάνιο⁵⁴¹. Ἡ εἰσαγωγή τοῦ στὴ μηλιακὴ ἀγγειογραφία ἀπὸ τὸ β' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. (εἰκ. ΙΣΤ 17.18.20, ΛΓ 38 - 39) πιθανότατα ὀφείλεται σὲ πρωτοαττικὴ ἐπίδραση⁵⁴².

Ὁ φυλλόσχημος ρόδακας παρουσιάζεται με δύο τύπους, με ἐλεύθερα φύλλα (εἰκ. ΙΣΤ 11.16.22 - 23, ΙΘ 8.11, ΛΒ 14, ΛΓ 30) καὶ με φύλλα σὲ περιγραφὴ (εἰκ. ΙΘ 12). Ἐπειτα ἀπὸ τὴν πρώτη του ἐμφάνιση σὲ ἔργα μεταλλοτεχνίας στὸν 8ο αἰ.⁵⁴³ ὁ φυλλόσχημος ρόδακας στὶς ἀρχὲς τοῦ 7ου αἰ. διαδίδεται στὴν ἀγγειογραφία τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας, Κορίνθου καὶ Ἀττικῆς⁵⁴⁴. Συνηθίζεται ἐπίσης στὴν Κρήτη, τὶς περισσότερες φορὲς μέσα σὲ κύκλο καὶ με τὰ φύλλα σὲ περίγραμμα⁵⁴⁵, ἐνῶ στὴ Ρόδο καὶ στὴν Ἰωνία ἡ ἐμφάνισή του καθυστερεῖ ὥς τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ.⁵⁴⁶ Σὲ κρητικὴ ἐπίδραση φαίνεται ὅτι ὀφείλονται τὰ παραδείγματα σὲ θηραϊκὰ ἀγγεῖα⁵⁴⁷. Στὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα ὁ φυλλόσχημος ρόδακας εἶναι χαρακτηριστικὸ διακοσμητικὸ θέμα ἀπὸ τὴν πρώτη του ἐμφάνιση, ἐνῶ παραμένει ἄγνωστος στὶς ἄλλες κατηγορίες τῶν κυκλαδικῶν ἀγγείων. Ἡ προέλευση τῆς εἰσαγωγῆς στὰ μηλιακὰ ἐξαιτίας τῆς μεγάλης διάδοσής του εἶναι δύσκολο νὰ προσδιορισθεῖ· ἡ πρωτοαττικὴ ἐπίδραση φαίνεται πιὸ πιθανή, ἂν λάβουμε ὑπόψη τὴ μεγαλύτερη συχνότητα τῆς παραλλαγῆς με ἐλεύθερα φύλλα.

Ὁ σταυρικὸς ρόδακας δὲν εἶναι ἀπὸ τὰ συνηθισμένα κοσμήματα τῆς μηλιακῆς κεραμεικῆς. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἀμφορεῖς, στοὺς ὁποίους ἐμφανίζεται με μιὰ ἀρκετὰ σύνθετη μορφή⁵⁴⁸, στὰ ἀγγεῖα τῆς Ρήνειας ποὺ ἐξετάζουμε ὑπάρχει ἓνα μόνο παράδειγμα σὲ μιὰ λιτή, ἀλλὰ μεγαλόγραμμη σύνθεση σὲ μετόπη (εἰκ. Γ 5). Ὁ σταυρικὸς ρόδακας στὶς Κυκλάδες γιὰ πρώτη φορὰ γίνεται γνωστὸς με τὴν ὕστερη ὕδρια τῆς ομάδας Ad 11⁵⁴⁹. Προδρομικὰ σχήματα μπορεῖ νὰ θεωρηθοῦν μερικὰ σύνθετα κοσμήματα στὰ ναξιακὰ ἀγγεῖα τῆς ομάδας Βα⁵⁵⁰. Ὁ τεχνίτης τῆς ὕδριας Ad 11 φαίνεται ὅτι δανείσθηκε τὸ κόσμημα ἀπὸ τὴν πρωτοκορινθιακὴ ἀγγειογραφία, στὴν ὁποία ὥστόσο, δὲν εἶναι πολὺ συνηθισμένο. Σπάνιο εἶναι ἐπίσης καὶ στὰ κρητικὰ⁵⁵¹, ἐνῶ τὰ πρωτοαττικὰ τὸ ἀγνοοῦν. Σὲ μιὰ κυκλαδικὴ κοτύλη τῆς Ἰθάκης⁵⁵² με κορινθιακὴ ἐπίδραση ἐμφανίζονται ρόδακες καὶ τετράφυλλα, τὰ ἀρχικὰ στοιχεῖα τοῦ διακοσμητικοῦ αὐτοῦ θέματος.

Τὰ ἀνθέμια με ἔλικες ποὺ ἐνώνονται κάτω σὲ ἓνα ἀπλὸ ἢ διπλὸ στέλεχος, κατὰ τὸν τύπο ποὺ συναντοῦμε στὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα (εἰκ. Δ 5.7, ΙΖ 11, ΙΗ 19.22 - 3), δὲν συνηθίζονται

στά πρωτοκορινθιακά, στά όποία τά άνθέμια χρησιμοποιούνται μέ άλλους συνδυασμούς. 'Αντίθετα στά πρωτοαττικά στό α' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. εἶναι ἀπό τά πιό χαρακτηριστικά διακοσμητικά θέματα, ἀλλά διαμορφώνονται σέ πολλές παραλλαγές ιδιαίτεροι τύποι, πού στό μεγαλύτερο μέρος παραμένουν ἄγνωστοι στή μηλιακή κεραμική⁵⁵³. 'Ανθέμια πού πλησιάζουν τοὺς τύπους τῶν μηλιακῶν παρουσιάζονται σέ κρητικά ἀγγεῖα⁵⁵⁴, καθῶς καί σέ ροδιακά ἔπειτα ἀπό τά μέσα τοῦ 7ου αἰ.⁵⁵⁵ Γιά τήν εἰσαγωγή τῶν άνθεμίων στή μηλιακή ἀγγειογραφία ὁ Ch. Dugas δέχεται τήν ἄμεση ἐπίδραση ἀπό ἀνατολικά πρότυπα, ὑπόθεση ἀρκετά πιθανή, ὅπως δείχνει μιὰ πρώτη σύγκριση μέ τύπους άνθεμίων σέ ἔργα φοινικικῆς μικροτεχνίας⁵⁵⁶. 'Η μορφή τοῦ άνθεμίου, πού διακοσμεῖ τίς μετόπες τῶν ὕδριῶν (6) καί (7) τῆς ὁμάδας τοῦ πλοχμοῦ, ἐπαναλαμβάνεται πιό σύνθετη στή μετόπη μιᾶς νεώτερης κυκλαδικῆς ὕδριας⁵⁵⁷.

Γ. Σπειρες καὶ ἑλικες

'Η σπείρα εἶναι τὸ βασικὸ διακοσμητικὸ θέμα τοῦ μηλιακοῦ ἐργαστηρίου⁵⁵⁸ μέ διάφορες παραλλαγές (εἰκ. I 5.7 - 8.10, ΚΣΤ 9, ΚΖ 1.2). Συχνὰ συνοδεύεται ἀπὸ τελείες, κυκλίσκους, σταυροὺς, κάποτε ἀπὸ γλωσσωτό, ἐνῶ ἄλλες φορές σέ διακλαδώσεις τῶν ἑλικῶν παρεμβάλλονται φύλλα. 'Η συνεχὴς σπείρα συνηθίζεται στά πρωτοκορινθιακά ἀγγεῖα τῆς ὁμάδας τῆς Θάψου καί χρησιμοποιεῖται σποραδικὰ στά ἀγγεῖα τῆς Θήρας καί τά κρητικά⁵⁵⁹. 'Αντίθετα εἶναι σπάνια στά γεωμετρικά ἀττικά⁵⁶⁰. Στὸν 7ο ὅμως αἰ. ἐξαφανίζεται ἀπὸ τὴ διακόσμηση τῶν πρωτοκορινθιακῶν ἀγγείων, ἐνῶ στά πρωτοαττικά ἐξακολουθεῖ νὰ χρησιμοποιεῖται μέ διάφορες μορφές⁵⁶¹. Φαίνεται ὅτι ἀπὸ αὐτὰ δανείσθηκαν τὸ θέμα τῆς σπείρας, πού ἦταν ἄγνωστη σέ ἄλλες κατηγορίες κυκλαδικῶν ἀγγείων (Ad, γραμμικά νησιωτικά, ἀνατολίζοντα ναξιακά), οἱ τεχνίτες τῶν μηλιακῶν ἀγγείων δίνοντάς του κυρίαρχη θέση στό διακοσμητικὸ θεματολόγιο. Σέ μιὰ περίπτωση στά κενά, πού σχηματίζονται στό πεδίο, ὑπάρχουν μαῦρα τρίγωνα, ὅπως σέ νεώτερα πρωτοαττικά ἀγγεῖα καί στὸν ἀμφορέα τοῦ Σελινούνα⁵⁶².

'Η σιγμοειδὴς ἑλικά εἶναι μιὰ παραλλαγή τῆς σπείρας καί ἔχει μεγάλη διάδοση στήν 'Αττικὴ ἤδη ἀπὸ τὴ μεταβατικὴ περίοδο πρὸς τά ἀνατολίζοντα⁵⁶³. Στά μηλιακά παρατηροῦνται σιγμοειδεῖς ἑλικες σέ ὀριζόντια διάταξη, σέ ζῶνες ἢ μόνες τους, ὀρθιες ἢ ὀριζόντιες, ὡς παραπληρωματικὸ κόσμημα, ἀκόμα καί ὡς μόνον κόσμημα σέ μετόπη (εἰκ. Ζ 4 - 7, I 9, ΙΣΤ 29 - 30, ΙΖ 21 - 24, ΚΖ 6 - 7, ΚΗ 5, ΛΒ 32 - 40). Οἱ σιγμοειδεῖς ἑλικες συχνὰ συνοδεύονται στό πεδίο ἀπὸ τά ἴδια στοιχεῖα, ὅπως οἱ σπείρες. 'Αλλὰ πολὺ κοινότερες στή μηλιακή ἀγγειογραφία εἶναι οἱ συνθέσεις τῆς σιγμοειδοῦς ἑλικας μέ ἄλλα στοιχεῖα, φυτικά ἢ γραμμικά, οἱ ὁποῖες ἀνταποκρίνονται στήν τάση γιὰ τὴ δημιουργία πλουσιότερων διακοσμητικῶν μορφῶν. 'Ετσι ἡ σιγμοειδὴς ἑλικά συνδυάζεται μέ άνθέμια (εἰκ. ΙΔ 6, ΚΗ 1.3 - 4.6 - 8, ΚΘ 2) ἢ μέ άνθέμια καί ρομβοειδὴ δικτυωτά (εἰκ. ΚΖ 4 - 5, ΚΗ 9, ΚΘ 1). 'Απλούστερη μορφή εἶναι ὁ συνδυασμὸς μέ ρομβοειδὴ δικτυωτά μόνον (εἰκ. I 12, ΙΑ 2 - 4, ΚΖ 3, ΚΘ 3), χωρὶς άνθέμια, μέ τὴν προσθήκη μερικῆς φορές φύλλων (εἰκ. I 11, ΙΑ 1). 'Υπάρχουν τέλος καί παραδείγματα, στά ὁποῖα παραλείπονται τὰ ρομβοειδὴ καί ἀπομένουν μόνον τὰ φύλλα (εἰκ. I 10). 'Ο συνδυασμὸς τῆς ἑλικας μέ άνθέμια δὲν εἶναι ἄγνωστος στήν πρωτοκορινθιακὴ κεραμικὴ ἀπὸ τὸ α' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ.⁵⁶⁴ 'Αλλὰ δὲν ἔχει τὴ διάδοση καί τὴ διακοσμητικὴ ἀνάπτυξη, πού παίρνει στά μηλιακά ἀγγεῖα. Τὰ λίγα ἐπίσης παραδείγματα σέ πρωτοαττικά⁵⁶⁵ δὲν εἶναι παλιότερα ἀπὸ τὸ β' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. καί μαρτυροῦν μόνον κυκλαδικὴ ἐπίδραση⁵⁶⁶. 'Αντίθετα στὶς Κυκλάδες οἱ συνδυασμοὶ τῶν σιγμοειδῶν ἑλικῶν μέ άνθέμια εἶναι

ἀπὸ τὰ πρὸ ἀγαπητὰ θέματα· τοὺς συναντοῦμε σὲ ναξιακὰ ἔργα, τὸν ἀμφορέα τῆς Ἀφροδίτης καὶ τὸ εἰδώλιο τῆς Σίφνου⁵⁶⁷, σὲ ἀγγεῖα τῆς ομάδας C⁵⁶⁸ καὶ σὲ ἀνάγλυφους πίθους⁵⁶⁹. Ἡ μορφή ποῦ ἔχει τὸ διακοσμητικὸ αὐτὸ θέμα στὸν παλιὸ ἀμφορέα (1) τῆς ομάδας τοῦ πλοχμοῦ (εἰκ. ΙΔ 6) φαίνεται σὰν πιστὸ ἀντίγραφο τῶν συνδυασμῶν στὰ ναξιακὰ ἔργα. Ἐχει διατυπωθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι οἱ διακοσμητικὲς συνθέσεις τῶν μηλιακῶν ἀγγείων, ποῦ περιλαμβάνουν φυτικὰ στοιχεῖα, ἐμπνέονται ἀπὸ τὴ ναξιακὴ διακοσμητικὴ⁵⁷⁰, ἀλλὰ σὲ αὐτὴν τουλάχιστον τὴν περίπτωσιν δὲν διαπιστώνεται χρονολογικὴ προτεραιότητα τῶν ναξιακῶν παραδειγμάτων. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἰδίου διακοσμητικοῦ θέματος στοὺς ἀνάγλυφους πίθους ὑποδηλώνει ὅτι ἡ ἀπώτερη καταγωγὴ του πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ σὲ ἔργα κυκλαδικῆς μεταλλοτεχνίας. Τὸ κόσμημα τῆς εἰκ. Α 3 ἀποτελεῖ παραλλαγή σὲ πλουσιότερη, πρὸ χυμώδη, ἀλλὰ καὶ πρὸ συγκεντρωμένη μορφή, τῶν ὀριζόντιων σιγμοειδῶν μὲ ἀνθέμια⁵⁷¹. Ἄλλη παραλλαγή μὲ δικτυωτὰ δίνει τὸ παραπληρωματικὸ τῆς εἰκ. ΙΣΤ 39. Σχετικὴ τέλος εἶναι καὶ ἡ ἀπλὴ ἑλικά μὲ ἀνθέμιο ἢ φύλλα σὲ μετόπη ἢ ὡς παραπληρωματικὸ (εἰκ. Δ 2-3, ΙΖ 1-6, ΚΔ 2), ποῦ συνηθίζεται καὶ στὰ ἀγγεῖα τῆς ομάδας C⁵⁷².

Ὅμοια κοινὸ θέμα εἶναι τὰ ζεύγη τῶν ἐλίκων στὴ σειρά, ποῦ περιγράφουν ἀνθέμια ἢ ρομβοειδῆ δικτυωτὰ ἢ συνδυασμοὺς τῶν δύο αὐτῶν στοιχείων καὶ ποῦ συνδέονται μὲ ἰδίου τύπου κοσμήματα (εἰκ. ΙΓ καὶ Λ 1-10). Τὸ διακοσμητικὸ θέμα τοῦ ζεύγους ἐλίκων ποῦ περιβάλλουν ἀνθέμια ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ἀττικὴ στὸ τέλος τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς καὶ καθιερώνεται ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ πρὸ τυπικὰ θέματα τῶν πρωτοαττικῶν⁵⁷³. Στὴν πρωτοκορινθιακὴ κεραμεικῇ εἶναι σπάνιο⁵⁷⁴, καθὼς ἀργότερα καὶ στὰ ἀνατολίζοντα ροδιακὰ ἀγγεῖα⁵⁷⁵. Παρόμοιος συνδυασμὸς δὲν εἶναι ἄγνωστος καὶ στὴ μεταλλοτεχνία⁵⁷⁶. Ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ θέματος στὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς περιπτώσεις τῶν πρωτοαττικῶν ἐπιδράσεων στὴν κεραμεικὴ τῶν Κυκλάδων. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ κόσμημα αὐτὸ ἐγίνε ἀπὸ τὰ πρὸ χαρακτηριστικὰ γιὰ τὸ μηλιακὸ ἐργαστήριον, δίνεται μὲ πολλοὺς συνδυασμοὺς καὶ μὲ διάφορες παραλλαγὰς στὴ διαμόρφωσιν τῶν ἐλίκων καὶ τῶν ἀνθεμίων: οἱ ἑλικες, ὅταν ἀναπτύσσονται πρὸς τὴ βάση, γίνονται συχνὰ καρδιόσχημες (εἰκ. ΙΓ 7-8) καὶ ἄλλοτε παραλείπεται ἡ συνδετικὴ καμπύλη ἀνάμεσα στὶς δύο σπεῖρες (εἰκ. ΙΓ 9-10, Λ 5-10)· σὲ μερικὲς περιπτώσεις οἱ ἑλικες ἔχουν καλυκώδη μορφή (ΙΔ 1-2.4, ΚΑ 13, ΚΣΤ 3-4)⁵⁷⁷ ἐνῶ σὲ ἄλλες τὴ θέσιν τῆς σπεύρας παίρνουν ὁμόκεντροι κύκλοι (Λ 1-4). Τὰ ἀνθέμια διαφέρουν ὡς πρὸς τὸ σχῆμα καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν φύλλων, ποῦ φθάνει ὡς τὰ 6 (εἰκ. Λ 9). Τὸ ἴδιο περίπου συμβαίνει καὶ μὲ τὰ σχήματα τῶν δικτυωτῶν καὶ τοὺς τρόπους ποῦ συνδυάζονται μεταξύ τους. Σὲ ἓνα παράδειγμα (εἰκ. Λ 7) στὴ θέσιν τοῦ ἀνθεμίου τοποθετήθηκε ἄνθος λωτοῦ.

Τὰ καρδιόσχημα ἐλικοτὰ κοσμήματα ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὀριζόντιαν παράθεσιν σὲ ζῶνες χρησιμοποιοῦνται καὶ σὲ ἐπ'ἀλλήλῃ διάταξιν σχηματίζοντας αὐτοτελεῖς διακοσμητικὲς συνθέσεις⁵⁷⁸ (εἰκ. Β καὶ ΚΘ 6). Διαφορετικὴ εἶναι ἡ κάθετη διάταξις σὲ στήλη, ὅπως στὸν μεγάλον ἀμφορέα τῶν ἱππέων. Παράλληλα ὑπάρχουν καὶ στήλες μὲ ζεύγη ἐλίκων στραμμένων πρὸς τὰ ἔξω (εἰκ. ΚΘ 5) μὲ ἀνθέμια, ποῦ παρεμβάλλονται στὰ πλάγια καὶ ἀνθεμωτὴ ἀπόληξις ἐπάνω καὶ κάτω⁵⁸⁰. Ἡ ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στὶς στήλες καὶ τῶν δύο τύπων μὲ τὶς διακοσμητικὲς ζῶνες χάλκινων ἐλασμάτων ποῦ βρέθηκαν στὴν Ὀλυμπία⁵⁸¹ ὁδηγεῖ πρὸς μιὰ ἀπὸ τὶς πηγὰς, ἀπὸ ὅπου ἄντλησαν οἱ τεχνίτες γιὰ τὴ διαμόρφωσιν τῆς μηλιακῆς διακοσμητικῆς.

Δ. Συνθέσεις διπλῶν ἐλίκων

Οἱ μεγάλες ἐπιφάνειες, ὅπως οἱ μετόπες τοῦ λαιμοῦ ἢ ἡ ζώνη τῆς κοιλιᾶς, διακοσμοῦνται

μέ σειρές ή ζεύγη διπλῶν ἐλίκων σέ διάφορες συνθέσεις, σέ όμόρροπη, άντιθετική ή άντίνωτη διάταξη, πού συνδυάζονται μέ τά συνηθισμένα συμπληρωματικά στοιχεία. Ό τύπος τῶν ἐλίκων πού χρησιμοποιοῦνται γι' αὐτούς τούς συνδυασμούς εἶναι: 1) ζεύγη άντιθετικών ή άντίνωτων ἐλίκων (εἰκ. ΣΤ 8, IB 8, ΚΕ 5 - 8, ΚΣΤ 1) πού κάποτε παίρνουν καί καρδιόσχημη μορφή, 2) ἔλικες σέ σχῆμα Ε, όμόρροπες ή άντιθετικές (εἰκ. Ζ 1, IB 3 - 5, ΚΣΤ 2), 3) ζεύγη καλυκόσχημων ἐλίκων σέ άντίνωτη διάταξη (εἰκ. ΣΤ 3 - 6, IB 6, ΚΒ 5 - 6) καί 4) σιγμοειδεῖς ἔλικες πού σχηματίζουν λυρόσχημες συνθέσεις (εἰκ. Α 1.4, Γ 2 - 4, Ε, ΚΓ, ΚΔ 4 - 6, ΚΘ 4)⁵⁸².

Οἱ μεγαλύτερες λυρόσχημες συνθέσεις ἐμφανίζονται συνήθως σέ όριζόντια διάταξη (εἰκ. ΚΔ 5 - 6), ἀλλά μερικές φορές καί σέ κάθετη σχηματίζοντας στήλη (Γ 4, ΚΘ 4)⁵⁸³, ὅπως καί τά ἀπλά ζεύγη τῶν ἐλίκων (εἰκ. ΚΕ 5). "Όλοι αὐτοί οἱ συνδυασμοί τῶν διπλῶν ἐλίκων κατὰ ζεύγη ἔχουν ὡς συνδετικά καί συμπληρωματικά στοιχεία δικτυωτά ρομβοειδή, άνθέρια, ἀκόμα καί κάλυκες άνθους (εἰκ. Α 1, Ε 7).

Τά ζεύγη τῶν άντίνωτων ἐλίκων τῆς μηλιακῆς ἀγγειογραφίας εἶναι γνωστά κοσμήματα, πού ἔχουν τήν καταγωγή στή μεταλλοτεχνία καί στά ἀγγεῖα τῆς Κρήτης⁵⁸⁴. Ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 7ου αἰ. ἔχουν εἰσαχθεῖ σέ συνδυασμό μέ τριγωνικά ή ρομβοειδή σχήματα στά ἀγγεῖα τοῦ γραμμικοῦ νησιωτικοῦ ρυθμοῦ⁵⁸⁵. Οἱ διπλές ἔλικες σέ σχῆμα Ε ἀποτελοῦν παραλλαγή τοῦ προηγούμενου τύπου καί φαίνεται ὅτι ἔχουν ἀφετηρία τὸ σχῆμα τῶν ἐλίκων πού συστρέφονται πρὸς τὰ ἔξω, ὅπως στίς στήλες τῶν ἐλασμάτων ἀπὸ τήν Ὀλυμπία πού προαναφέρθηκαν⁵⁸⁶. Ἀνάλογη διαμόρφωση, ἀλλά ὄχι ἐντελῶς ὅμοια μέ τὸν τύπο τῆς ἔλικας Ε, συναντοῦμε στήν Κρήτη⁵⁸⁷. Στήν κρητική ἀγγειογραφία εἶναι ἐπίσης γνωστός καί ὁ τύπος τῶν καλυκόσχημων διπλῶν ἐλίκων⁵⁸⁸. Οἱ διπλές σιγμοειδεῖς ἔλικες σέ λυρόσχημη σύνθεση εἶναι ἐξαιρετικά σπάνιες στά ἄλλα ἐργαστήρια τοῦ 7ου αἰ., ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μηλιακό. Τά γνωστά παραδείγματα τῆς πρωτοκορινθιακῆς κεραμεικῆς εἶναι πολὺ λίγα — τὸ πιὸ συγγενικό σέ ἓνα ὄστρακο ἀπὸ τήν Περαχώρα· στά πρωταετικά ἀνάλογες συνθέσεις, ἀλλά μέ πλούσια φυτική ἀνάπτυξη σέ ἀγγεῖα ἀπὸ τήν Orferrinne β τοῦ Κεραμεικοῦ⁵⁸⁹, πού εἶναι ὅμως νεώτερα ἀπὸ τὰ πρῶτα μηλιακά παραδείγματα μέ λυρόσχημα, ὅπως οἱ ἀμφορεῖς (3) καί (15). Ἀξιοσημεῖωτη εἶναι ἡ ἐμφάνιση τῆς λυρόσχημης σύνθεσης σέ χάλκινα ἐλάσματα ἀπὸ τήν Ὀλυμπία⁵⁹⁰.

Ε. Λωτοὶ καὶ άνθέρια

Τὸ τελευταῖο ἀπὸ τά σημαντικά διακοσμητικά θέματα πού θά ἐξετάσουμε εἶναι οἱ συνδυασμοί άνθεμίων μέ άνθη ή κάλυκες λωτοῦ στή σειρά (εἰκ. ΙΔ 3.5, ΙΕ, ΛΑ)⁵⁹¹. Τά στοιχεία, πού συνθέτουν αὐτὸ τὸ θέμα, ἄλλοτε εἶναι όμοιόμορφα — άνθη λωτοῦ ή κάλυκες — καί ἄλλοτε ἐναλλάσσονται: άνθη λωτοῦ μέ κάλυκες ή άνθεμωτά. Ἡ διάταξη εἶναι τίς περισσότερες φορές σέ όμόρροπη σειρά (ὁ τύπος αὐτὸς εἶναι καί ὁ παλιότερος), ἄλλοτε σέ σειρά μέ αντίρροπη ἐναλλαγή⁵⁹² καί σπάνια σέ διπλή παράλληλη σειρά. Οἱ τρόποι πού συνδέονται τά φυτικά στοιχεία μεταξύ τους εἶναι: ἔλικες ἀπλές ή σιγμοειδεῖς καί τοξωτὲς γραμμὲς ἀπλές ή διπλές, πού ἀρκετὲς φορές ἀλληλοτέμνονται ή σπανιότερα διασταυρώνονται σέ πλοχμό. Μεγάλη εἶναι ἐπίσης ἡ ποικιλία, μέ τήν ὁποία σχεδιάζονται τά άνθη λωτοῦ. Ὅταν τὸ άνθος ἔχει κανονικό κάλυκα, αὐτὸς εἶναι μαῦρος, δικτυωτός ή διμερής, μέ δικτυωτὸ καί μαῦρο ή ἑδαφόχρωμο τμήμα. Στὸ κάτω μέρος τὸ περίγραμμα διαγράφει καμπύλη⁵⁹³. Μερικές φορές στή βάση τοῦ κάλυκα ἔχουν προστεθεῖ φύλλα άνθεμίου⁵⁹⁴. Τά φύλλα τῶν άνθῶν, μέσα ἀπὸ τά δύο

έξωτερικά, που αποτελούν την απόληξη του περιγράμματος, όταν δέν ξεπερνούν τα τρία, είναι συνήθωςγωνιώδη σχηματοποιημένα· περισσότερα από τρία αποδίδονται φυσιοκρατικότερα, ελεύθερα στο πεδίο· εξαίρεση αποτελούν δύο παραδείγματα της ώριμης φάσης, στα οποία τη θέση των φύλλων έχουν πάρει γλωσσωτά. Ίδιόρρυθμο είναι το σχήμα του άνθους, που εμφανίζεται στην ομάδα του ίππέα και σε δύο άλλα άγγεϊα. Άντι να διαμορφώνεται ξεχωριστός κάλυκας, τα δύο έξωτερικά φύλλα ανοίγονται προς τα επάνω σε άμβλεία γωνία και ένώνονται στη βάση, χωρίς να δηλώνεται διάκριση των φύλλων (είκ. ΙΕ 1 - 3, ΛΑ 4), όπως συμβαίνει στα ροδιακά⁵⁹⁵. Στο έσωτερικό υπάρχει ένας πυρήνας δικτυωτός ή μαύρος, από όπου βγαίνουν τα φύλλα. Σε μερικές περιπτώσεις ότή θέση του πυρήνα τοποθετείται δικτυωτός κάλυκας σαν σταγόνα, ξεχωριστός από τα φύλλα. Σε μιá περίπτωση οί έλικες που συνδέουν τα άνθη δηλώνονται σε περιγραφή με στιγμές στο έσωτερικό της ταινίας⁵⁹⁶.

Ή μορφή του άνθους του λωτού στα μηλιακά άγγεϊα, όπως έχει παρατηρηθεί, διαφέρει από το ροδιακό-ϊωνικό τύπο⁵⁹⁷ και άνήκει στον τύπο που επικρατεί στον πρωτοκορινθιακό-κρητικό κύκλο. Το ιδιόμορφο σχήμα του άνθους χωρίς ξεχωριστό κάλυκα, αλλά και χωρίς διάκριση των έξωτερικών φύλλων στη βάση, έχει παράλληλα μόνο σε κρητικά έργα, χάλκινα ή άγγεϊα⁵⁹⁸. Το διακοσμητικό θέμα των συνδυασμών, που αποτελούν άνθη λωτού με κάλυκες ή άνθemia, στις Κυκλάδες, όταν αρχίζει ή σειρά των μηλιακών άγγείων, έχει είσαχθεί στα άγγεϊα της ομάδας Αd και τα ναξιακά των ομάδων Βb ή Βc⁵⁹⁹. άργότερα διαδίδεται και σε άγγεϊα της νεώτερης ομάδας C⁶⁰⁰. Για την είσαγωγή στα μηλιακά ή άποψη που υποστηρίζεται είναι ότι όφείλεται σε δάνειο από τα ναξιακά άγγεϊα⁶⁰¹. Άλλά ή εμφάνιση στις δύο κατηγορίες είναι περίπου σύγχρονη, ώστε δέν αποκλείεται παράλληλη επίδραση από ένα κοινό πρότυπο. Μία από τις κατευθύνσεις για την αναζήτηση της προέλευσης του θέματος οδηγεί στην Κόρινθο. Άλλά στην πρωτοκορινθιακή κεραμεική, εκτός από λίγες εξαίρέσεις, ή εμφάνιση των λωτών δέν είναι παλιότερη από το β' τέταρτο του 7ου αϊ.⁶⁰², ένω από τα μηλιακά άγγεϊα λείπουν οί πλοχμοειδείς συνδέσεις που χαρακτηρίζουν τα πρωτοκορινθιακά συμπλέγματα. Πιθανότερο ίσως είναι ότι ή είσαγωγή των λωτών στα μηλιακά άγγεϊα έχει προέλευση την Κρήτη⁶⁰³, χωρίς να αποκλείεται ή άμεση επίδραση από ανατολικά πρότυπα στη διαμόρφωση της τυπολογίας⁶⁰⁴.

Δημοσιεύοντας τα χάλκινα αντικείμενα από τις άνασκαφές της Όλυμπίας ό Α. Furtwängler σημειώνει τη συγγένεια, που διαπιστώνεται ανάμεσα στα διακοσμητικά θέματα όρισμένης κατηγορίας έλασμάτων και τη διακοσμητική των μηλιακών άγγείων⁶⁰⁵. Νέα εύρήματα των τελευταίων δεκαετιών στην Όλυμπία έχουν οδηγήσει στην αναγνώριση ένός κυκλαδικού έργαστηρίου μεταλλοτεχνίας σε άκμή τον 7ο αϊ.⁶⁰⁶ Τη συγγένεια της τεχνοτροπίας των έλασμάτων προς τη μηλιακή άγγειογραφία τονίζει ό Ν. Κοντολέον, που έντοπίζει και τις δύο κατηγορίες καλλιτεχνικής δραστηριότητας στην ίδια περιοχή των Κυκλάδων⁶⁰⁷. Ή εξέταση που προηγήθηκε βοηθεί στο να προσδιορισθεί ή σημασία της κυκλαδικής μεταλλοτεχνίας για τη διαμόρφωση της μηλιακής διακοσμητικής και τα όρια των επιδράσεων.

Συνοψίζοντας κατάλήγουμε ότι στη μηλιακή διακοσμητική άφομοιώνονται στοιχεία από τρεις κύριες πηγές: α) τις παραδόσεις των κυκλαδικών έργαστηρίων κεραμεικής που έχουν άναπτυχθεί στο α' τέταρτο του 7ου αϊ., β) τους νέους διακοσμητικούς τρόπους που δημιουργήθηκαν ή διαδόθηκαν στην κυκλαδική μεταλλοτεχνία, γ) τις επιδράσεις από τη σύγχρονη πρωτοαττική, κρητική⁶⁰⁸ και πρωτοκορινθιακή κεραμεική.

6. Ἡ χρονολόγηση

Τὸ πρόβλημα τῆς χρονολόγησης τῶν μηλιακῶν ἀγγείων ποὺ παρουσιάστηκαν, ὅπως ἄλλωστε καὶ τῶν ἀγγείων τῶν ἄλλων κατηγοριῶν τῆς κυκλαδικῆς κεραμικῆς, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τὸν βόθρο τῆς καθάρσεως τῆς Ρήνειας, εἶναι ἀπὸ τὰ δυσκολότερα ποὺ ἀντιμετωπίζουν ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὴ μελέτη τοῦ θέματος. Γιατὶ βρέθηκαν ὄχι μόνο χωρὶς νὰ συνοδεύονται ἀπὸ ἀγγεῖα ἄλλων κατηγοριῶν, τῶν ὁποίων εἶναι γνωστὴ ἡ χρονολογία, ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ κατανέμονται σὲ καθορισμένες ὁμάδες, ταφικὲς ἢ στρωματογραφικὲς, ὥστε νὰ εἶναι δυνατό νὰ διαπιστωθοῦν συγχρονιστικὲς συσχετίσεις ἢ χρονολογικὴ διαδοχὴ. Τὸ μόνο λοιπὸν, ποὺ μένει στὸ μελετητὴ, εἶναι νὰ βασιστεῖ στὰ τεχνοτροπικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα προσφέρονται ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ ἀγγεῖα, ποὺ ὅπωςδήποτε παρουσιάζουν μιὰν ἐσωτερικὴ ἐξέλιξη, καὶ νὰ ἐπιχειρήσει τὴ σύγκριση μὲ τὴν τεχνοτροπικὴ ἐξέλιξη, ὅπως αὕτη διαπιστώνεται στὰ προϊόντα ἄλλων ἐργαστηρίων μὲ γνωστὴ χρονολογικὴ συγκρότηση. Ἐνα τέτοιο ἐργαστήριον μὲ σταθερὴ συνέπεια στὴν ἐξέλιξή του εἶναι κατὰ κύριο λόγο τὸ πρωτοκορινθιακὸ καί, στίς νεώτερες τουλάχιστον φάσεις, τὸ ἄττικό. Ἐχει ὁμως ἀμφισβητηθεῖ ἀπὸ τὸν J. Boardman ἡ δυνατότητα παραβολῆς γενικὰ τῶν κυκλαδικῶν ἀγγείων μὲ τὰ κορινθιακά, γιατί ὑποστηρίζει ὅτι «ἡ κυκλαδικὴ ἀγγειογραφία ἀκολουθεῖ τὸν δικό της, ξεχωριστὸ δρόμο»⁶⁰⁹. Στὴν πραγματικότητα ὁμως, ὅπως θὰ ἀναπτυχθεῖ παρακάτω, ἡ ἐξέλιξη τῆς μηλιακῆς ἀγγειογραφίας περνᾷ ἀπὸ βαθμίδες ἀνάλογες μὲ ἐκεῖνες, ποὺ μᾶς δείχνει καὶ ἡ πρωτοκορινθιακὴ κεραμικὴ. Ἐχομε λοιπὸν μιὰ ἐξέλιξη ὁμολογῆ, ἡ ὁποία θεωρητικὰ βέβαια ἐνδέχεται νὰ μὴν εἶναι καὶ παράλληλη· ἡ ἐξέλιξη δηλαδὴ στὴ μηλιακὴ ἀγγειογραφία δὲν ἀποκλείεται νὰ παρουσιάζει μιὰ καθυστέρηση μὲ ἀπροσδιόριστὴ χρονικὴ διαφορὰ σὲ σχέση μὲ τὴν πρωτοκορινθιακὴ. Πιθανότερο ὁμως εἶναι νὰ ὑπάρχει κάποιου βαθμοῦ ἀντιστοιχία, γιατί στὴν ἐξελικτικὴ πορεία, ποὺ διαρκεῖ ἕνα αἰῶνα περίπου, ἡ μηλιακὴ ἀγγειογραφία περνᾷ ἀπὸ ἀνάλογες ἐξελικτικὲς φάσεις, ὅπως ἡ πρωτοκορινθιακὴ, χωρὶς νὰ παραλείπονται ἐνδιάμεσες βαθμίδες. Καί, ὅπως θὰ δοῦμε στὴν ἐξέταση ποὺ ἀκολουθεῖ, στὴ μηλιακὴ κεραμικὴ δὲν παρατηροῦμε φυσικὰ ἀπλῶς «δάνεια λεπτομερειῶν καὶ θεμάτων ξεπερασμένων γιὰ τὸ κορινθιακὸ ἐργαστήριον», ὅπως σημειώνει ὁ J. Boardman, ἀλλὰ μιὰ ἐσωτερικὴ πορεία ὁμολογῆ γιὰ τὸ κάθε ἐργαστήριον μέσα στὸ ἴδιο τεχνοτροπικὸ ρεῦμα, ποὺ ἐκφράζεται μὲ τὴ δική της τοπικὴ ἰδιομορφία σὲ κάθε ἐλληνικὴ περιοχὴ.

Ἀπὸ τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων καὶ τὴ διακόσμηση δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ χρονολόγηση τῶν μηλιακῶν ἀγγείων, γιατί διαφορετικοὶ τύποι σχημάτων ἀναπτύσσονται παράλληλα καὶ τὰ διακοσμητικὰ θέματα ἐπαναλαμβάνονται τυποποιημένα ἀπὸ τὴ μία χρονικὴ περίοδο στὴν ἄλλη μὲ μικρὲς μεταβολές, οἱ ὁποῖες πραγματοποιοῦνται σὲ μεγάλα χρονικὰ περιθώρια. Τὸ ἴδιο περίπου συμβαίνει καὶ μὲ τίς ζωικὲς μορφές. Ἀντίθετα τὸ θέμα ποὺ ἐκφράζει περισσότερο τὸν ἀγγειογράφο εἶναι ἡ ἀνθρώπινη μορφή, γιὰ τὴν παράσταση τῆς ὁποίας εἶναι φυσικὸ νὰ καταβάλλει ὅλη του τὴ δεξιότητά. Εἶναι λοιπὸν εὐλόγο, ἀφοῦ οἱ ἀνθρώπινες μορφές εἶναι τὸ χαρακτηριστικότερο εἰκονιστικὸ θέμα τῆς μηλιακῆς ἀγγειογραφίας, ἡ προσπάθεια γιὰ τὴ χρονολόγηση τῶν ἀγγείων ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦν νὰ ξεκινήσει μὲ βάση τὴν ἐξέταση τῆς τε-

χνοτροπικής εξέλιξης της ανθρώπινης μορφής, ή οποία αναγκαστικά μεταβάλλεται με ταχύτερο ρυθμό, γιατί εκφράζει ένα ζωντανό πνευματικό περιεχόμενο, που είναι ρευστό και δεν επιδέχεται τυποποίηση.

Στην πρωτοκορινθιακή αγγειογραφία τα παλιότερα δείγματα της ανθρώπινης μορφής μας δίνουν τα έργα, που ανήκουν στις δύο πρώτες δεκαετίες του 7ου αϊ.⁶¹⁰

1. 'Αρύβαλλος Θήρας: ΠΑΕ 1974, 198, εικ. 2.
2. Κρατήρας Αίγιου: ΣΤΗΛΗ πίν. 141 - 143 και ιδιαίτερα πίν. 140α.
3. Κρατήρiscos Σάμου: AM 74, 1959, Beil. 99,2.
4. 'Αρύβαλλος Βοστώνης: Johansen πίν. 22,2, Payne PV πίν. 11,1 - 2, Matz πίν. 146b.

Σε αυτά τα παραδείγματα το ανθρώπινο κεφάλι παρουσιάζει περίγραμμα με έντονα δηλωμένες μεταβάσεις από την επάνω οριζόντια επιφάνεια του συμπιεσμένου κρανίου στο χαμηλό κάθετο μέτωπο και τη μεγάλη όξεία μύτη, που προβάλλεται απότομα, ως το τετραγωνισμένο πηγούνι, που καταλήγει σε μυτερή απόληξη. Την ίδια έντονη διαφοροποίηση βλέπουμε και στην απόδοση της κόμμωσης. Η πλούσια κόμη αποτελείται από δύο διαφορετικά τμήματα, ένα λείο που καλύπτει το κρανίο σαν εφαρμοστό κάλυμμα και φτάνει ως τον κρόταφο και ένα δεύτερο, που πέφτει στους ώμους άλλοτε με τον γνωστό οριζόντια διαρθρωμένο τύπο και άλλοτε ως απλή αδιάρθρωτη μάζα ή ακόμα με ξεχωριστούς κυματιστούς βοστρύχους. Τα παραδείγματα αυτά εκφράζουν τον ανταγωνισμό ανάμεσα στην πειθαρχία της γεωμετρικής παράδοσης και τις καινούργιες ζωικές δυνάμεις, που ξεχειλίζουν και τείνουν προς τη διάσπαση. Στη μορφή της σφίγγας στον κρατήρα του Αίγιου υπερισχύει η ένότητα, που δημιουργεί το σφικτό περίγραμμα, όπως στο πήλινο κεφάλι από το 'Αμυκλαίο⁶¹¹ στην 'Αθηνά του κρατηρίσκου της Σάμου ή χαλαρότητα του περιγράμματος αφήνει τη μορφή σαν να ανοίγεται προς τα έξω. Στο τέλος της εποχής δύο πλαστικά έργα, ή χάλκινη συνάφεια της Βοστώνης⁶¹² και το ζεύγος των «Τελχίνων» από την 'Ακρόπολη⁶¹³ δείχνουν μαλακότερες μεταβάσεις και με τις καμπύλες στην απόδοση των επί μέρους στοιχείων σημειώνεται προσέγγιση προς τη φυσική αλήθεια.

- 680 - 70.— 1. 'Οστρακο Περαχώρας με σφίγγα: Dunbabin πίν. 15,255a.
2. 'Αρύβαλλος Συρακουσών: Johansen πίν. 26,5, Payne NC πίν. 1,4.
3. 'Αρύβαλλος Βοστώνης: Johansen πίν. 26,3, Payne PV πίν. 9,5, Buschor Gr. V. 27 εικ. 31⁶¹⁴.

Με την εμφάνιση του πρωτοδαιδαλικού ρυθμού, που βάζει τη σφραγίδα του στην ελεφάντινη σφίγγα της Περαχώρας⁶¹⁵, γίνεται αισθητή μιá τάση προς καθυσύχαση της έσωτερικής κίνησης. Στις μορφές αρχίζει να διαφαίνεται τεκτονική οργάνωση, αλλά τα στοιχεία που τις συγκροτούν δεν αποτελούν έναίο σύνολο, διατηρούν την «προσθετική» ύπαρξη της προδαιδαλικής φάσης. Η αρχική ζωτικότητα εξακολουθεί να προσδίδει στις μορφές τον χαρακτήρα της έξωστρέφειας. Το βήμα για την κατάκτηση της μορφολογικής ενότητας πραγματοποιείται στην επόμενη φάση⁶¹⁶.

- 670-60.— 1. Οίνοχόη Βερολίνου: Führer durch die Antikenabteilung πίν. 40.
2. 'Αρύβαλλος Βοστώνης: Johansen πίν. 27, 1, Payne PV πίν. 20,1, Matz πίν. 149a.
3. Οίνοχόη Ταύρου: AE 1975, πίν. 45.
4. Κοτύλη Περαχώρας: Dunbabin P πίν. 20,395.
5. Οίνοχόη Περαχώρας: Dunbabin P πίν. 11,228.

Οἱ μορφές ἔχουν ἀποκτήσει ἐσωτερικὴ τεκτονικὴ κατασκευή, πού προσδίνει στὴν ἀπεικόνιση τοῦ προσώπου διαύγεια καὶ ἰσορροπία⁶¹⁷. Γιὰ πρώτη φορὰ τὰ στοιχεῖα συγκεντρώνονται σὲ μιὰ ἐνότητα γύρω ἀπὸ ἓνα ὀργανικὸ πυρήνα. Ἡ τάση γιὰ συγκέντρωση ὁλοκληρώνεται καὶ οἱ φυγόκεντρες κινήσεις μετριάζονται στὴν ἐπόμενη δεκαετία⁶¹⁸.

- 660-50.— 1. Οἶνοχόη Σάμου: AM 74, 1959 Beil. 103.
2. Κοτύλη Αἴγινας: Payne PV πίν. 17, Kraiker, Aigina πίν. 18, Matz πίν. 150, EAA II, 45 εἰκ. 77.
3. Ἀρύβαλλος Βρετ. Μουσείου: Johansen πίν. 27,2b, Payne PV πίν. 19,2.
4. Ὑστρακο Περαχώρας μὲ σφίγγες: Dunbabin P πίν. 21, 407.
5. Ἀρύβαλλος Ἡραίου: The Argive Heraeum II πίν. 65,3, Payne NC 10 εἰκ. 5.
6. Ἀρύβαλλος Βοστώνης: Johansen πίν. 30,2, Payne PV πίν. 20,2, EAA VI, 1061 εἰκ. 1169.

Οἱ διαγώνιοι ἄξονες τῆς μορφῆς συγκλίνουν πρὸς ἓνα σχῆμα περισσότερο κλειστό. Οἱ μεταβάσεις τοῦ περιγράμματος γίνονται μὲ μαλακές, πλατιὲς καμπύλες. Τὸ πηγούνι εἶναι στρογγυλὸ καὶ στὴν κατατομὴ τὸ μέτωπο καὶ ἡ γραμμὴ τῆς μύτης βρίσκονται στὴν ἴδια εὐθεία. Ἡ στερεὴ μορφή ἀποκτᾷ αὐτοσυγκέντρωση καὶ ἡ ἔκφραση στρέφεται πρὸς τὴν ἐσωτερικὴ διάσταση. Τὴν τεχνοτροπία τῆς δεκαετίας αὐτῆς, πού θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς φάση πρώιμης ὀριμότητας καὶ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴ μετάβαση στὴ μεσοδαιδαλικὴ ἐποχὴ, στὴν πλαστικὴ αἰσθητοποιεῖ τὸ χάλκινο κεφάλι τῆς Καρλσρούης⁶¹⁹. Οἱ τεχνοτροπικὲς ἀναζητήσεις μετὰ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. ἀκολουθοῦν διαφορετικὴ κατεύθυνση⁶²⁰.

- 650-40.— 1. Ἀρύβαλλος Βερολίνου: Pfuhl III εἰκ. 58, Matz πίν. 151b.
2. Ὑλπη Κνωσοῦ: Payne NC πίν. 8,2.5.
3. Ὑστρακο Περαχώρας μὲ τὴν Ἑριφύλη (:): Dunbabin P πίν. 16,273.

Ἡ συγκέντρωση τῆς προηγούμενης βαθμίδας χαλαρώνεται, οἱ ἄξονες τῆς μορφῆς ἀνοίγουν καὶ τὰ πρόσωπα ἀποκοτῶν περισσότερο πλάτος. Στὴ γενικὴ σύλληψη μερικὲς φορές ὑπόκειται σχῆμα πού πλησιάζει πρὸς τὸ τετραγωνικόν. Οἱ μορφές γίνονται πιὸ ἐλαφρὲς, χωρὶς αὐστηρότητα καὶ τὸ περίγραμμα χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ κίνηση πού διαγράφει εὐλύγιστες καμπύλες. Τὴν κατάληξη τῆς τάσης αὐτῆς δείχνουν τὰ ἔργα τῆς ἐπόμενης δεκαετίας⁶²¹.

- 640-30.— 1. Οἶνοχόη Chigi: Pfuhl III εἰκ. 59, Arias — Hirmer πίν. 16-7, Schefold SB πίν. 29c.
2. Οἶνοχόη Ἰθάκης: BSA 48, 1953, πίν. 61, 1023.

Ἡ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴ συγκέντρωση καὶ τὴν αὐστηρότητα τῶν μέσων τοῦ 7ου αἰ. ἐκδηλώνεται τώρα πιὸ ἔντονα. Οἱ χαριτωμένες καὶ εὐκίνητες μορφές⁶²² μὲ σφικτὸ περίγραμμα εἶναι γεμάτες ἀπὸ ἐσωτερικὴ ἔνταση καὶ ἐκφράζουν δροσερὴ ζωτικότητα, πού ἀκτινοβολεῖ πρὸς τὰ ἔξω.

Στὴν ἐπόμενη δεκαετία 630-20, πού σημειώνεται ἡ μετάβαση πρὸς τὴ βαρύτητα τοῦ πρώιμου κορινθιακοῦ ρυθμοῦ, οἱ μετόπες τοῦ Θέρμου μαρτυροῦν γιὰ τὴν ἀντίδραση: οἱ μεγάλγραμμας μορφές, πού ἔχουν ἀφομοιώσει τὶς προηγούμενες κατακτήσεις, χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν ἀπλότητα καὶ τὴν ἰσορροπία πού τοὺς προσδίνει τὸ ἥρεμο περίγραμμα.

Ἄν θελήσουμε νὰ παραβάλουμε τὴν παράσταση τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς στὰ ἔργα τῆς κρητικῆς κεραμικῆς ἢ μεταλλοτεχνίας, παρόλη τὴν ἰδιορρυθμία ἐνὸς κύκλου μὲ διαφορετικὲς καλλιτεχνικὲς παραδόσεις, δὲν εἶναι δύσκολο νὰ διαπιστώσουμε τὴν ἀνταπόκριση τῶν ἔξε-

λικτικών βαθμίδων με τις αντίστοιχες της πρωτοκορινθιακής αγγειογραφίας. Στην πρωτοδαιδαλική βαθμίδα ανήκουν το εγχάρακτο κεφάλι στο έλασμα ασπίδας Kunze KB πίν. 37,76 και οι μορφές στην τεφροδόχο κάλπη με τις θρηνωδούς από τους 'Αρκάδες⁶²³. Στα πρωτοκορινθιακά έργα της επόμενης δεκαετίας 670/60 αντιστοιχούν κρητικές μορφές, όπως διαμορφώνονται αρχικά στο πήλινο ανάγλυφο του Τάραντα⁶²⁴ (αν παραλείψουμε τα χρυσά έλάσματα από την Κόρινθο⁶²⁵, για τα όποια αμφισβητείται ή κρητική προέλευση) και στη συνέχεια όπως στο αλάβαστρο της Κνωσοῦ⁶²⁶ ή το θώρακα της 'Ολυμπίας με τους Διοσκούρους⁶²⁷. Στην ίδια δεκαετία πρέπει να χρονολογηθεί το πήλινο ανάγλυφο της Πραισοῦ με τη σφίγγα που βαδίζει⁶²⁸ και γύρω στα 660 ή «Εὐρώπη» στο κράνος τῶν Δελφῶν⁶²⁹. Τὴν ὥριμη συγκέντρωση της δεκαετίας που ακολουθεί δείχνουν οι μορφές στη μίτρα του Ρεθύμνου⁶³⁰ και λίγο μετά, γύρω στα μέσα του αἰῶνα, οι μορφές του ζεύγους στη γνωστή οἰνοχόη από τους 'Αρκάδες⁶³¹, ἐνῶ στα χρόνια μετά το 650 περνούν το πινάκιο της Πραισοῦ⁶³², ο λέβητας με τις προτομές τῶν γρυπῶν από τους 'Αρκάδες και ἴσως ή μίτρα της 'Ολυμπίας⁶³³. Στην ίδια βαθμίδα βρίσκεται και το κεφάλι του πλαστικού αγγείου από τις 'Αρχάνες⁶³⁴. "Αν ο μικρός χάλκινος κοῦρος τῶν Δελφῶν είναι πραγματικά κρητικό έργο, όπως είναι ή πιθανότερη απόδοση⁶³⁵, μάς δίνει τὴν κρητική κατατομή, που αντιστοιχεί στην οἰνοχόη Chigi, ἐνῶ το κεφάλι της γυναικείας μορφῆς σε μιὰ από τις νεώτερες στήλες του Πρινιᾶ⁶³⁶ αντιπροσωπεύει τὴν βαθμίδα τῶν μετοπῶν του Θέρμου.

Ἡ αἰτική αγγειογραφία του 7ου αἰ. κινεῖται σε διαφορετικό κόσμο. Ἡ ἀποδέσμευση ἰσχυρῶν παραστατικῶν δυνάμεων από τὴ γεωμετρική παράδοση και ή ἐλεύθερη φαντασία δημιουργοῦν μιὰ ποικιλία μορφῶν, που δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι ἀγνοεῖ τὴν ὀργάνωση και τὴν ἐσωτερική πειθαρχία τῶν πρωτοκορινθιακῶν, ὥστε ή σύγκριση νὰ φαίνεται, στο πρώτο ἀντίκρισμα, ἐξαιρετικά δύσκολη. Ὡστόσο τὰ ὁρόσημα που σηματοδοτοῦν τὴν ἐξελικτική πορεία και στοὺς δύο κύκλους δείχνουν ἀντιστοιχίες, που ἐπιτρέπουν τις συσχετίσεις και τοὺς χρονολογικοὺς παραλληλισμούς. Στις ἀρχές του αἰῶνα ο κρατήρας του ζωγράφου του 'Αναλάτου στο Mainz⁶³⁷ ἀντιστοιχεί πρὸς τὸν πρωτοκορινθιακὸ κρατηρίσκο της Σάμου, ἐνῶ το ὄστρακο του ζωγράφου τῶν Μεσογείων από τὴν 'Αγορά⁶³⁸ πλησιάζει πρὸς τὴ χάλκινη συνάφεια της Βοστώνης. Τὴν τάση για συγκέντρωση, που ἐκδηλώνεται στα πρωτοκορινθιακά με τὴν μετάβαση στο β' τέταρτο του 7ου αἰ., δείχνουν τὰ πρώιμα έργα του ζωγράφου τῶν κριῶν και τὰ ἀγγεῖα από τὴν Orferrinne β του Κεραμικοῦ. Γύρω στα 670 μπορεί νὰ τοποθετηθεῖ ο κρατήρας με τις σφίγγες του ζωγράφου τῶν κριῶν στο 'Εθνικὸ 'Αρχαιολογικὸ Μουσείο⁶³⁹. Νεώτερα έργα εἶναι ο ἀμφορέας του Αἰγίσθου στο Βερολίνο⁶⁴⁰ και τὰ ἀγγεῖα της Orferrinne β⁶⁴¹. οι μορφές ὥστόσο δὲν ἔχουν ἀκόμα κατακτήσει τὴν ἐσωτερική ἐνότητα, στην ὁποία ἔχουν φθάσει οι πρωτοκορινθιακές. Στερεότερη κατασκευή δείχνει ή σφίγγα της κοτύλης του Κεραμικοῦ, της ὁποίας ή μελανόμορφη τεχνική μαρτυρεῖ για τὴν πρωτοκορινθιακή ἐπίδραση⁶⁴². Ἡ προσέγγιση με τὰ πρωτοκορινθιακά συντελεῖται στην ἐπόμενη δεκαετία 660/50, στην ὁποία ἀνήκουν ο ἀμφορέας του Πηλέα του ζωγράφου τῶν κριῶν στο Βερολίνο⁶⁴³ και ή πολύχρωμη οἰνοχόη από τὴν Orferrinne γ του Κεραμικοῦ⁶⁴⁴. Ἐνα βῆμα πιὸ πέρα προχωρεῖ ή οἰνοχόη της 'Αγορᾶς που ἀποδόθηκε στὸν ζωγράφο τῶν κριῶν⁶⁴⁵. Στὴ δεκαετία 650/40 οι μορφές του ζωγράφου του Κυνοσάργους παρουσιάζουν πιὸ πλατιά σύλληψη, που πλησιάζει τὸ τετραγωνικὸ σχῆμα⁶⁴⁶. Περισσότερο ἐξελιγμένες στην κατάκτηση της ἐσωτερικῆς ἐνότητας εἶναι οι ἀνδρικές μορφές στὸν ἀμφορέα του ζωγράφου του ζεύγους από τὴν 'Αγορά, που χρονολογεῖται τὸ 640/30⁶⁴⁷. Ἡ τεχνοτροπία της δεκαετίας 630/20 ἀντιπροσωπεύεται στην αἰτική αγγειογραφία με μιὰ σειρά σημαντικῶν ἔργων, όπως ο ἀμφορέας της 'Αγορᾶς με

τή γυναικεία προτομή⁶⁴⁸, ὁ κρατήρας τοῦ Κεραμικοῦ μετὰ τὶς σφίγγες⁶⁴⁹, ἡ βάση τοῦ Βερολίνου μετὰ τὴν πομπή τῶν γυναικῶν⁶⁵⁰, ὁ κρατήρας τοῦ Κεραμικοῦ μετὰ τὶς ἀντιθετικὲς σειρήνες⁶⁵¹. Οἱ μορφὲς ἔχουν ἀποκτήσει ἐσωτερικὸ μέγεθος, τεκτονικὴ διαύγεια καὶ μνημειακὴ ἀπλότητα.

Στὴν πρώιμη ἀνατολίζουσα ἀγγειογραφία τῶν Κυκλάδων δὲν εἶναι πολλὰ τὰ παραδείγματα μετὰ ἀνθρώπινες μορφές. Ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ σώζονται καλύτερα οἱ δύο ἀντιθετικὲς μορφές τοῦ Ἀπόλλωνα καὶ τῆς Μούσας στὸ «πρωτομηλιακὸ» ὄστρακο τῆς Δήλου⁶⁵² δείχνουν μιὰ βαθμίδα περισσότερο προχωρημένη ἀπὸ τὴ σφίγγα στὸν πρωτοκορινθιακὸ κρατήρα τοῦ Αἰγίου καὶ ἡ μορφή τῆς σφίγγας στὴ ναξιακὴ ὑδρία τῆς ομάδας Βα⁶⁵³ βρίσκεται κοντὰ στὴ χάλκινη συνάφεια τῆς Βοστώνης. Στὴν ἀνδρική μορφή τοῦ ἀμφορέα τῆς Δήλου ἀπὸ τὸ δρόμο τοῦ θεάτρου, ποὺ σώζεται ἀποσπασματικά, παρόλη τὴν προχειρότητα τοῦ σχεδίου, διαφαίνεται μιὰ τάση ἐνοποίησης, ποὺ ὁδηγεῖ στὸ ἀνδρικό κεφάλι ἐνὸς ὀστράκου ἀπὸ τὴ Νάξο⁶⁵⁴. Ἡ μορφή στὸν ἀμφορέα ἀπὸ τὸ δρόμο τοῦ θεάτρου τῆς Δήλου μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς τὸ κυκλαδικὸ ἀντίστοιχο τῆς σφίγγας στὸ ὄστρακο τῆς Περαιώρας⁶⁵⁵, χρονολογεῖται δηλαδὴ στὰ 680/70, ἐνῶ τὸ κεφάλι τοῦ ναξιακοῦ ὀστράκου μᾶς μεταφέρει στὴν ἐπόμενη δεκαετία. Στὸ τέλος τῆς δεκαετίας αὐτῆς, 670/60, ἔχει χρονολογηθεῖ ὀριστικὰ ἀπὸ τὸν Χ. Καροῦζο ἡ παράσταση τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἄρη στὸ γνωστὸ ναξιακὸ ἀμφορέα⁶⁵⁶.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὴν ἀγγειογραφία, ἀνθρώπινες παραστάσεις ὑπάρχουν καὶ στὰ μεγάλα ἀνάγλυφα ἀγγεῖα τῆς ἀντίστοιχης φάσης τοῦ πρώιμου 7ου αἰ. Οἱ μορφές τοῦ χοροῦ στὸν ἀμφορέα τῆς Τήνου⁶⁵⁷ μετὰ τὴν πρωτόγονη ζωτικότητα θυμίζουν τὰ χάλκινα ἀγαλμάτια τῶν Τελχίνων ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη, ἐνῶ στὸν ἀμφορέα τῆς γέννησης⁶⁵⁸ μετὰ τὸ τετραγωνικὸ σχῆμα δείχνουν περισσότερη συγκέντρωση, ποὺ ὁδηγεῖ στὴ βαθμίδα τῆς δεκαετίας 680/70. Ἡ ἀμνηστὴ συνέχεια δίνεται μετὰ τοὺς ἀμφορεῖς τῆς Πότνιας θηρῶν στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο⁶⁵⁹ καὶ τῆς ἄλωσης τῆς Τροίας στὴ Μύκονο⁶⁶⁰. Οἱ μορφές τοὺς θυμίζουν τὶς ἀντιθετικὲς σφίγγες στὸν πρωτοκορινθιακὸ ἀρύβαλλο τῆς Βοστώνης⁶⁶¹, ἀλλὰ καὶ τὴ σχηματοποίηση, ποὺ παρατηροῦμε στὸν ἀμφορέα τοῦ Αἰγίσθου τοῦ ζωγράφου τῶν κριῶν. Ὁ ἀμφορέας τῆς Μέδουσας στὸ Λοῦβρο⁶⁶² φαίνεται νὰ εἶναι νεώτερος. Οἱ ἀπότομες μεταβάσεις τοῦ περιγράμματος ἔχουν αἰσθητὰ ὑποχωρήσει καὶ ἡ μορφή ὁργανώνεται μετὰ περισσότερη ἐσωτερικὴ ἐνότητα. Οἱ γυναικεῖες μορφές στὸν ἀκόμα νεώτερο (660/50) ἀμφορέα τῆς πομπῆς στὴ Βοστώνη⁶⁶³ παρουσιάζουν τὴν ὀριμότητα, ποὺ χαρακτηρίζει τὸ ζεῦγος τῆς κρητικῆς οἰνοχόης ἀπὸ τοὺς Ἀρκάδες. Οἱ μορφές τῶν θεῶν στὸν θώρακα Craw⁶⁶⁴ ἀντιπροσωπεύουν στὴν κυκλαδικὴ τέχνη στὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. τὴ συγκεντρωμένη ἰσορροπία, ποὺ ἔχει φθάσει ἡ τεχντροπικὴ ἐξέλιξη σὲ πρωτοκορινθιακὰ ἔργα, ὅπως ἡ κοτύλη τῆς Αἰγίνας μετὰ τὸν Βελλεροφόντη, σὲ κρητικὰ ὅπως ἡ μίτρα τοῦ Ρεθύμνου καὶ σὲ ἀττικὰ ὅπως ἡ οἰνοχόη τῆς Ἀγορᾶς μετὰ τὶς σφίγγες. Τὴν ἐξέλιξη στὴν παράσταση τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς στὸν κυκλαδικὸ χῶρο ἔπειτα ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε στὸν ἀνάγλυφο ἀμφορέα τῆς Βasel⁶⁶⁵, τοῦ ὁποῦ ἡ χρονολογικὴ τοποθέτηση στὸ γ' τέταρτο τοῦ αἰῶνα φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ πιὸ σωστή⁶⁶⁶, καθὼς δείχνει ἡ κίνηση τοῦ περιγράμματος κυρίως στὸ κάτω μέρος τοῦ προσώπου καὶ οἱ συγκρίσεις μετὰ κρητικὰ (πινάκιο τῆς Πραισοῦ) καὶ ἀττικὰ (ἀμφορέας Κυνοσάργους) ἔργα τῆς δεκαετίας 650/40. Ὁ δεῦτερος ἀμφορέας στὴ Βοστώνη⁶⁶⁷ εἶναι νεώτερος· ἀνήκει στὴν τελευταία βαθμίδα τῆς πρωτοκορινθιακῆς κεραμικῆς, καθὼς καὶ τὸ ἔλασμα τῆς Ὀλυμπίας μετὰ τὴν παράσταση τοῦ Καινέα⁶⁶⁸.

Ἡ πρωιμότερη παράσταση ἀνθρώπινης μορφῆς στὸ μηλιακὸ ἐργαστήριον φαίνεται ὅτι ἔγινε ἀπὸ τὸν ζωγράφο τῆς ομάδας Βc 18 - 21 καὶ εἶναι ἡ Πότνια θηρῶν στὸν ἀμφορέα Βc 19 (11),

που έχει χρονολογηθεί στη δεκαετία 670/60⁶⁶⁹. Ο τρόπος που σχεδιάστηκε το κεφάλι της θεάς δείχνει βαθμίδα νεώτερη από της σφίγγας στο ναξιακό αμφορέα που προαναφέρθηκε ή στο δσπρακο της Περαιχώρας με τη σφίγγα⁶⁷⁰ και οδηγεί κοντά στην ανδρική προτομή της πρωτοκορινθιακής οίνοχόης του Βερολίνου. Η ύδρία Bc 20 (12) του ίδιου ζωγράφου είναι λίγο μεταγενέστερο έργο, αλλά όπωςδήποτε όλη ή ομάδα των αγγείων Bc 18-21 δεν ξεπερνά τα όρια της τέταρτης δεκαετίας του 7ου αι.⁶⁷¹ Νεώτερο είναι μόνο το πινάκιο της Θάσου με τον Βελλεροφόντη⁶⁷². Παράλληλη είναι περίπου και ή ομάδα του πλοχμού, αν κρίνει κανείς από τα γενικότερα στοιχεία του σχήματος και τον τύπο των υπογεωμετρικών ακόμα αλόγων. Οί δύο πρώτοι αμφορείς (1) και (4) φαίνεται ότι είναι τα παλιότερα έργα του μηλιακού εργαστηρίου και ανεβαίνουν ως τη δεκαετία 680/70. Οί γυναίκες όμως προτομές των υδριών (5-6) είναι κοντύτερα προς το κατώτερο όριο της επόμενης δεκαετίας. Συγκριτικά με την Πότνια του αμφορέα (11) ή μορφή τους παρουσιάζεται περισσότερο οργανωμένη και δείχνει ότι πλησιάζει τη σφίγγα της κοτύλης του Βελλεροφόντη στην Αίγινα⁶⁷³. Οί σπειροειδείς έλικες για τη δήλωση των βοστρύχων του μετώπου έχουν τα παράλληλα στην ανδρική προτομή της οίνοχόης του Βερολίνου, στην κλώθουσα της κρητικής στήλης του Πρινιά⁶⁷⁴ του 680/70 και στην «Ευρώπη» του κράνους των Δελφών⁶⁷⁵.

Ένα άλλο μεγάλο σχετικά αγγείο, που πρέπει να χρονολογηθεί μαζί με τα πρώιμα έργα του ζωγράφου του πλοχμού, είναι και ο αμφορέας (3)· ή παράσταση του ίππέα θυμίζει ακόμα την αντίστοιχη σε ένα πρωτοκορινθιακό δσπρακο της Περαιχώρας του α' τέταρτου του 7ου⁶⁷⁶ και ή μορφή του την πρόχειρα σχεδιασμένη ανδρική μορφή του αμφορέα από τη συνοικία του θεάτρου της Δήλου⁶⁷⁷. Άλλα και οί δύο αμφορείς της ομάδας III — (2) και (15) — δεν είναι πολύ νεώτεροι. Με το επιμηκυμένο σχήμα, τη γενική διακοσμητική σύλληψη και το κυριότερο τη μορφή των αλόγων, πρέπει να τοποθετηθούν γύρω στο 670 και το πολύ στη δεκαετία 670-60. Σε παραβολή με τα άλλα του αμφορέα της Πότνιας (11) τα άλλα των δύο αυτών αμφορέων βρίσκονται στην πρωιμότερη βαθμίδα του αλόγου στον ανάγλυφο πίθο από τη Λύττο⁶⁷⁸. ή παράσταση έχει μιá πρωτόγονη ζωντάνια με κίνηση, που διατηρεί ακόμα στοιχεία από τον παλιότερο τρόπο «προσθετικής» σύνθεσης (π.χ. σύνδεση σκελών και ούρας με το σώμα)· το σχήμα του σώματος, με τα ψηλά τοποθετημένα όπισθια σε σχέση με το στήθος, θυμίζει επίσης υπογεωμετρικά κατάλοιπα⁶⁷⁹. Τα άλλα του αμφορέα της Πότνιας και του ναξιακού αμφορέα της Άφροδίτης δίνουν τον τύπο που παίρνει το ζωο στην άμεση εξελικτική βαθμίδα.

Η προτομή του γενειοφόρου στο πρώτο αγγείο της ομάδας IV — αμφορέας (16) — παρουσιάζει ομοιότητες με τα κεφάλια της Χίμαιρας από τον άρύβαλλο της Βοστώνης⁶⁸⁰ και του ανδροσειρήνα στην οίνοχόη της Περαιχώρας⁶⁸¹, που χρονολογείται στα μέσα του β' τέταρτου του 7ου, χωρίς όμως να φτάνει στη βαθμίδα του Κενταύρου στην οίνοχόη του Ταύρου — το 660 — με τη ρευστότητα του περιγράμματος. Σε σύγκριση με την κατατομή του χάλκινου ήνιόχου της Όλυμπιας, που θεωρείται κυκλαδικό έργο και χρονολογείται στη δεκαετία 660/50⁶⁸², ή προτομή του γενειοφόρου φαίνεται παλιότερη. Άντιστοιχία με την παράσταση του λιονταριού ως προς τη διαμόρφωση του σώματος και την κίνηση έχει το λιοντάρι στο κάλυμμα μιās μεγάλης πρωτοκορινθιακής κοτύλης-πυξίδας στο Βατικανό⁶⁸³. Εκεί κοντά επίσης και ιδιαίτερα προς τις μορφές των αγγείων της Orferginne β οδηγεί ή συγγενική με αυτές κατατομή της αποσπασματικής σφίγγας του αμφορέα (26). Δυσκολίες για την πρώιμη χρονολόγηση φαίνεται να προκαλεί ο συμπαγής ρόδακας με χαράξεις που χρησιμοποιείται ως παραπληρωματικό. Άλλα τέτοιοι ρόδακες υπάρχουν στον πρωτοαττικό αμφορέα του

Schliemann και δὲν εἶναι ἄγνωστοι σὲ πρωτοκορινθιακὰ ἀγγεῖα, καθὼς ἔχει παρατηρήσει ὁ H. Payne⁶⁸⁴. Ὁ ζωγράφος τῆς γενειοφόρου προτομῆς συνεχίζει τὴν παραγωγή του ὡς τὰ μέσα τοῦ αἰῶνα περίπου, ὅπως μᾶς δείχνουν οἱ προτομὲς σὲ δύο ἄλλα ἀγγεῖα τῆς ομάδας (22,25). Στὶς ὑδρίες (25) καὶ (22) οἱ προτομὲς ἔχουν ἀποκτήσει τὸ συγκεντρωμένο σχῆμα, ποὺ χαρακτηρίζει τὶς μορφὲς τῶν πρωτοκορινθιακῶν ἔργων τῆς δεκαετίας 660/50 καὶ πλησιάζουν πρὸς τὶς μορφὲς τοῦ θώρακα Crawl. Ἡ ὑδρία (17) μὲ τὴν ἐλαφρότερη διαγραφή τῆς προτομῆς στὸ λαιμὸ ἴσως περνᾷ στὴν ἐπόμενη δεκαετία. Σειρήνα μὲ ἀνοικτὰ φτερά, ὅπως στὴν ὑδρία (17) ὑπάρχει σὲ μιὰ κωνικὴ οἰνοχόη τῆς Περαιχώρας, ποὺ χρονολογεῖται λίγο πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ.⁶⁸⁵

Γύρω στὸ 660 νομίζω ὅτι μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ ἐπίσης ἡ ἀνδρική μορφή στὸ ἄρμα τοῦ ἀμφορέα (27), ποὺ βρίσκεται στὴ βαθμίδα τοῦ Κενταύρου στὴν οἰνοχόη τοῦ Ταύρου μὲ τὸ ἀναπτυγμένο κρανίον καὶ τοὺς ἀρκετὰ σφικτοὺς ἄξονες ποὺ χαρακτηρίζουν καὶ τὸ κεφάλι τοῦ ἀνδροσειρήνα στὴν οἰνοχόη τῆς Περαιχώρας, χωρὶς ἀκόμα ἡ μορφή νὰ ἔχει ἀναπτυχθεῖ σὲ πλάτος, ὅπως στὰ ἀγγεῖα (25) καὶ (22). Σχετικὰ μὲ τὸν πολεμιστὴ στὴν ὑδρία (18), ὅσο ἐπιτρέπει νὰ κρίνει κανεὶς ἡ κακὴ διατήρηση τῆς παράστασης, τὸ κοντινότερο παράλληλον εἶναι οἱ πολεμιστὲς στὴν οἰνοχόη τοῦ Ἡραίου τῆς Σάμου (κατατομὴ καὶ τύπος τοῦ κράνους).

Μὲ τὴν ἐπόμενη ομάδα V τοῦ ζωγράφου τοῦ ἱππέα, φτάνουμε στὴν παραγωγή τοῦ μηλιακοῦ ἐργαστηρίου γύρω στὰ μέσα τοῦ 7ου αἰῶνα. Ὅσο μπορούμε νὰ κρίνουμε ἀπὸ τὴ μεγάλη ἀποσπασματικότητά τῶν ἀγγείων τῆς ομάδας τὰ παλιότερα εἶναι ὁ ἀμφορέας (29) καὶ ἡ ὑδρία (31). Ἡ μορφολογικὴ συγγένεια ἀνάμεσα στὸν ἱππέα τοῦ ἀμφορέα (29) καὶ στὸν Περσέα τῆς κοτύλης τοῦ Βελλεροφόντη, καθὼς καὶ τοὺς πολεμιστὲς τῆς οἰνοχόης τῆς Σάμου, δίνει τὸ ἀνώτερο χρονολογικὸ ὄριο. Οἱ ὑδρίες (31) καὶ (35) μὲ τὰ μάυρα ἄλογα εἶναι νεώτερες καὶ ἡ σφίγγα στὸ λαιμὸ τοῦ ἀμφορέα (34) ὁδηγεῖ στὶς ἀρχὲς τοῦ γ' τετάρτου τοῦ 7ου αἰ.

Στὴν ομάδα VI τῶν ἀντιθετικῶν ἀλόγων ἔνα μόνον ἀγγεῖο, ὁ ἀμφορέας (38), ἔχει δύο ἀντιθετικὲς προτομὲς, ἀπὸ τὶς ὁποῖες σώζεται μόνον τὸ κάτω τμήμα τοῦ κεφαλοῦ τῆς ἀριστερῆς. Τὸ στενόμακρο συγκεντρωμένο σχῆμα του καὶ τὸ τονισμένο, ἀλλὰ λεπτὸ πηγούνι εἶναι τὰ μοναδικὰ στοιχεῖα ποὺ ὁδηγοῦν ἀπὸ τὶς μνημειώδεις μορφὲς τῆς πολυχρώμης οἰνοχόης τοῦ Κεραμικοῦ στὶς σφίγγες τοῦ ἀρυβάλλου τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἀργούς καὶ τὴν Ἐριφύλην τοῦ πρωτοκορινθιακοῦ ὀστράκου τῆς Περαιχώρας⁶⁸⁶, ποὺ ἀνήκει πιά στὴ δεκαετία 650/40. Σὲ αὐτὰ τὰ ἔργα διαφαίνεται ἡ κινητικότητα, ποὺ ἀρχίζει νὰ ἀποκτᾷ ἡ διαγραφή τοῦ περιγράμματος στὰ μέσα τοῦ αἰῶνα. Σὲ ὅλα ἐξάλλου τὰ ἀγγεῖα τῆς ομάδας, σὲ σύγκριση μὲ τὰ προηγούμενα, παρατηρεῖται μιὰ ὀριμότητα στὴ σύνθεση καὶ τὴ διάταξη τῆς διακόσμησης μὲ πλουσιότερα στοιχεῖα, ποὺ βοηθεῖ στὴν ἀρτιότερη ἀπὸ τεκτονικὴ ἄποψη συγκρότηση τῆς ὅλης ἐμφάνισης τοῦ ἀγγείου.

Ἡ ἀνδρική προτομὴ στὴν ὑδρία (45) ἀποτελεῖ ἕνα δείγμα τῆς ἀπόδοσης τοῦ ἰδίου θέματος ποὺ συναντήσαμε στὸν ἀμφορέα (16) τοῦ ζωγράφου τῆς γενειοφόρου προτομῆς σὲ κάπως νεώτερη βαθμίδα⁶⁸⁷. Ἡ σχεδίαση εἶναι πρόχειρη καὶ ἕνα μέρος τοῦ περιγράμματος τοῦ προσώπου φθαρμένο. Τὰ στοιχεῖα ὅμως ποὺ σώζονται, δηλαδὴ ἡ ἀνάπτυξη κατὰ πλάτος τῆς μορφῆς καὶ οἱ μαλακότερες συνδέσεις ποὺ ἔχουν μορφές, ὅπως ὁ Κένταυρος τῆς οἰνοχόης τοῦ Ταύρου, ὁδηγοῦν στὴν τοποθέτηση τοῦ ἀγγείου στὴν ἴδια ἐποχὴ, γύρω στὰ 660. Ἀπὸ τὰ ἄλλα ἀταξινόμητα ἀγγεῖα τῆς πρώιμης φάσης ἡ ὑδρία μὲ τὴν περήφανα στημένη σφίγγα μὲ τὸ κράνος (47) εἶναι παλιότερη· ἀνήκει στὴ δεκαετία 670/60 μὲ ἀντίστοιχο παράλληλον τὴ σφίγγα στὴν κοτύλη τῆς Περαιχώρας 395. Ἡ σφίγγα τέλος στὸ λαιμὸ τοῦ ἀμφορέα (49) βρίσκεται στὴ μετάβαση ἀπὸ τὴν πρώιμη στὴν ὀριμη φάση μὲ τὸ κινημένο περίγραμμα, τὴ λεπτὴ σχεδια-

στική γραμμή και την ένιαία συγκρότηση της όλης σύνθεσης, που δείχνουν νεώτερη εξέλικτική βαθμίδα από τη σφίγγα της οίνοχόης της Σάμου και θυμίζουν τις σφίγγες στον άρύβαλλο του 'Ηραίου του 'Αργους⁶⁸⁸.

Το έργο του ζωγράφου των αντιθετικών αλόγων συνεχίζεται μετά τα μέσα του 7ου αί. στη δεύτερη φάση των μηλιακών αγγείων από την ομάδα του στικτού πάνθηρα, όπως ήδη αναφέρθηκε. 'Η μικρογραφική τεχνοτροπία, που χαρακτηρίζει όλη αυτήν την ομάδα, έχει αντιστοιχία με την τάση που εκδηλώνεται στη νεώτερη φάση της πρωτοκορινθιακής αγγειογραφίας, στην οποία ανήκει στο μεγαλύτερο μέρος του το έργο του ζωγράφου Macmillan⁶⁸⁹. 'Εξάλλου και ή στρογγυλή διαμόρφωση του κεφαλιού του πάνθηρα είναι χαρακτηριστικό των πρωτοκορινθιακών πανθήρων στα αγγεία της εποχής αυτής καθώς και στα μεταβατικά⁶⁹⁰.

'Η παραγωγή του εργαστηρίου του ζωγράφου των σειρήνων (ομάδα II της δεύτερης φάσης) κράτησε περίπου μιá γενιά. Το παλιότερο έργο του, ή ύδρια (58), είναι βέβαια πριν από τα μέσα του αιώνα. Οί σειρήνες του άμφορέα (59) έχουν ξεπεράσει τη σφικτή και μεγαλόγραμμη παράσταση των σφιγγών στην οίνοχόη της 'Αγοράς, τελευταίου ίσως έργου του ζωγράφου των κριών⁶⁹¹, και βρίσκονται δίπλα στην 'Εριφύλη του όστράκου της Περαχώρας και τις σφίγγες στην όλη της Κνωσοú. 'Η προτομή του λαιμού με το τετραγωνικό σχήμα έχει άμεση αντιστοιχία με μορφές του ζωγράφου του Κυνοσάργους⁶⁹², του όποιου ή δραστηριότητα τοποθετείται άμέσως μετά τα μέσα του 7ου αί.⁶⁹³ 'Αν θέλουμε να αναζητήσουμε αντίστοιχα παραδείγματα από τον κύκλο της ίωνικής κεραμεικής για σύγκριση προσφέρεται ή άνδρική προτομή σε ένα άμφορέα της Σάμου, που τεχνοτροπικά είναι ίσως λίγο παλιότερη⁶⁹⁴. 'Η σειρήνα κάτω από τη λαβή του άμφορέα (61) είναι όπωσδήποτε νεώτερο έργο και πρέπει να χρονολογηθεί στην επόμενη δεκαετία, ενώ ή ύδρια από το 'Αρχηγέσιο της Δήλου (62), ακόμα νεώτερη, φθάνει στα χρόνια γύρω στα 630, στην τεχνοτροπική δηλαδή βαθμίδα που ανήκει το έλασμα του Καινέα.

'Ο ζωγράφος του φτερωτού δαίμονα αρχίζει να εργάζεται μετά τα μέσα του αιώνα. 'Η φτερωτή μορφή στο πρωιμότερο έργο του, στον άμφορέα (63), δείχνει την εύλογιστη διαγραφή του περιγράμματος που παρατηρήσαμε σε πρωτοκορινθιακά και κρητικά έργα της δεκαετίας 650/40, ενώ ή γυναικεία προτομή της άλλης πλευράς φαίνεται νεώτερη από την προτομή του άμφορέα των σειρήνων⁶⁹⁵. 'Η αντιστοιχία της θαυμάσιας προτομής της ύδριας (66) με τις σειρήνες στον κρατήρα του Κεραμεικού 101⁶⁹⁶, παρόλη τη διαφορά ανάμεσα στην κυκλαδική τρυφερότητα και την άσπερητότητα του άττικού μελανόμορφου ρυθμού, τοποθετεί το τέλος της παραγωγής του εργαστηρίου στα ύστερα χρόνια της δεκαετίας 630/20. 'Η σφίγγα του άμφορέα (65) της ίδιας ομάδας είναι αναμφισβήτητα παλιότερη από την προτομή της ύδριας (66). Σε μιá ενδιάμεση βαθμίδα, ανάμεσα σε αυτήν την τελευταία (66) και στην προτομή του άμφορέα του φτερωτού δαίμονα (63), ανήκει ή προτομή του άμφορέα από το 'Ηραίο της Δήλου⁶⁹⁷.

'Ο ζωγράφος των σφιγγών της ομάδας IV μάς οδηγεί στο τελευταίο τέταρτο του αιώνα. Οί προτομές του με τα λεπτά χαρακτηριστικά, ιδιαίτερα τη γραμμή του χείλους, που με την ανάλαφρη πτύχωση δίνει μιá έκφραση κατήφειας στο πρόσωπο⁶⁹⁸, έχουν τεχνοτροπική συγγένεια με πρωτοαττικά έργα της γ' δεκαετίας πριν από το τέλος του 7ου αί. 'Η γυναικεία προτομή της ύδριας (69), που είναι και ή πρωιμότερη, μπορεί να παραλληλισθεί με την αντίστοιχη στη μετόπη του άμφορέα της 'Αγοράς P17393, που χρονολογείται στη μετάβαση προς το τελευταίο τέταρτο του αιώνα⁶⁹⁹, ενώ οί προτομές των άμφορέων (71) και (72) βρίσκονται στη βαθμίδα των κορών της πομπής στον κρατήρα του 'Αναγυρούντος και προαναγγέλλουν τη

γυναικεία προτομή στὸν ἀττικό ἀμφορέα τοῦ Μονάχου τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ 7ου αἰ.⁷⁰⁰ Τὰ πλατιά μαύρα κεφάλια τῶν σφιγγῶν στὰ ἀγγεῖα (70) καὶ (71), στὰ ὁποῖα σώζονται καλύτερα, μὲ τὸ ἀναπτυγμένο κάτω τμήμα τοῦ προσώπου μποροῦν νὰ συγκριθοῦν μὲ τὴ μορφή τοῦ ἡνιόχου στὸν ἀμφορέα τοῦ Πειραιᾶ⁷⁰¹. Στὴν ἐποχὴ τῶν πρώιμων ἔργων τοῦ ζωγράφου τῶν σφιγγῶν ἀνήκει καὶ ἡ ὑδρία ἀπὸ τὸ Ἀρχηγέσιο τῆς Δήλου (36). Τὸ κεφάλι τοῦ ἱππέα σὲ σκιαγραφία συγγενεῦει μὲ τὶς σφίγγες τοῦ ἀμφορέα (71), ἐνῶ ἡ τεχνοτροπία τῆς γυναικείας προτομῆς στὴ μετόπη τοῦ λαιμοῦ δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὸ ἔλασμα τοῦ Καινέα⁷⁰².

Ἡ ὁμοιότητα τῆς ἀνδρικῆς προτομῆς τοῦ ἀμφορέα (76) μὲ τὸν ἀμφορέα τῆς Ἀγορᾶς P18525 τοῦ ζωγράφου τοῦ ζεύγους⁷⁰³ τοποθετεῖ τὰ δύο ἀγγεῖα (76) καὶ (77) στὴ δεκαετία 640/30, ἐνῶ οἱ νεανικὲς προτομὲς στὰ ἀγγεῖα (74) καὶ (75) εἶναι λίγο νεώτερες, κοντὰ στὰ πρώιμα ἔργα τοῦ ζωγράφου τῶν σφιγγῶν.

Σειρὲς ὑδρόβιων πουλιῶν μὲ ἐξογκωμένο σῶμα, ὅπως ἔχουν οἱ κύκνοι τῶν ἀμφορέων (78) καὶ (79), ἂν περιοριστοῦμε στὶς γειτονικὲς πρὸς τὰ κυκλαδικὰ ἐργαστήρια περιοχές, ἐμφανίζονται στὰ πρωτοαττικά ἀγγεῖα τοῦ β' τετάρτου τοῦ 7ου αἰ. ἡ ἐπιφάνεια τοῦ σώματος εἶναι μαύρη, χωρὶς διαφοροποίηση⁷⁰⁴. Παράλληλα διαμορφώνεται καὶ ἓνας ἄλλος τύπος μὲ ἀμυγδαλόσχημο σῶμα⁷⁰⁵. Στὸν τελευταῖο αὐτὸν τύπο συνηθίζεται στὸ γ' τέταρτο τοῦ αἰῶνα νὰ διαφοροποιεῖται τὸ φτέρωμα μὲ λευκὲς τελεῖες στὴν ἀρχὴ καὶ παράλληλες γραμμὲς στὸ πίσω τμήμα⁷⁰⁶. Τὸν πρῶτο τύπο θυμίζουν τὰ ιδιόρρυθμα μεγάλα πολύχρωμα ὑδρόβια μὲ τὸ ἐντονα καμπύλο σῶμα τῆς μικρῆς ὁμάδας VI, ἰδιαίτερα στὴν προχωρημένη μορφή τοῦ τύπου, ὅπως ἔχει διαμορφωθεῖ σὲ ἓνα κρατήρα τῆς Ἀγορᾶς τῶν μέσων τοῦ 7ου αἰ.⁷⁰⁷ Ἡ πλούσια ὅμως διακοσμημένη ἐπιφάνεια καὶ ἡ χρῆση τῶν λευκῶν στιγμῶν στὰ ὑδρόβια τοῦ ἀμφορέα (78), ποὺ εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν τεχνοτροπία τῶν «λευκῶν στιγμῶν» τῆς πρώιμης φάσης τῶν κορινθιακῶν⁷⁰⁸, ὁδηγεῖ στὸ γ' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. Μικρὴ εἶναι ἡ χρονολογικὴ διαφορὰ τοῦ ἀμφορέα (79), ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὴν τονισμένη καμπύλη τοῦ ἡμισφαιρικοῦ σώματος καὶ τὸ χαμηλότερο λαιμό, ποὺ ἔχουν τὰ πουλιὰ στὸ δεύτερο αὐτὸ ἀγγεῖο.

Οἱ μεγαλόγραμμας προτομὲς μὲ τὴ λεπτὴ καὶ ἡρεμὴ σχεδιαστικὴ γραμμὴ τῆς ὁμάδας VII τῶν μεγάλων λιονταριῶν ἐκφράζουν στὸν κύκλο τῆς μηλιακῆς ἀγγειογραφίας τὶς μορφολογικὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὴν παράσταση τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς ποὺ χαρακτηρίζουν τὴ δεκαετία 630/20. Τὰ νεώτερα ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα τῆς ὁμάδας τῶν σφιγγῶν σὲ σύγκριση μὲ τοὺς ἀμφορεῖς τῆς ὁμάδας VII δείχνουν πιὸ προχωρημένη χρονολογικὰ τεχνοτροπία.

Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα ἀγγεῖα τῆς δεύτερης φάσης, ποὺ δὲν ἔχουν ταξινομηθεῖ σὲ ὁμάδες, θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ ἡ ὑδρία (87) ἡ ἀνδρική μορφή συγγενεῦει μὲ τὴν προτομή τοῦ ἀμφορέα τῶν σειρήνων (59) καὶ τὶς μορφὲς στὸν ἀνάγλυφο πίθο τῆς Basel, ὥστε μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὴ δεκαετία 650/40⁷⁰⁹. Στὴν ἴδια ἐποχὴ ἀνήκει καὶ ἡ ὑδρία (90), μολονότι ἡ ἀνδρική προτομή ἔχει μαλακότερο περίγραμμα⁷¹⁰. ἡ κόμμωση εἶναι ὅμοια μὲ τὴν κόμμωση τῶν Κενταύρων στὸ ἔλασμα τοῦ Καινέα. Ἔργο τοῦ γ' τετάρτου πρέπει νὰ εἶναι καὶ ὁ πρωτοποριακὸς ἀμφορέας (91), ἐνῶ ἡ ὑδρία (94) βρίσκεται στὴ βαθμίδα τῆς οἰνοχόης Chigi· τὸ πρόσωπο τοῦ νέου παρουσιάζει τὴν ἴδια ἐκλέπτυνση καὶ ζωηρότητα σὲ σημεῖο, ποὺ μοιάζει σὰν νὰ ἀντιγράφει τὴ μορφή τοῦ κυνηγοῦ, ποὺ σκύβει ἀπὸ δεξιά, γιὰ νὰ κτυπήσει τὸ λιοντάρι στὴν κάτω ζώνη τῆς οἰνοχόης⁷¹¹. Τῆς ἴδιας περίπου ἐποχῆς εἶναι καὶ ὁ ἀμφορέας (92), καθὼς δείχνει ἡ μορφή τῆς σφίγγας στὸ λαιμό.

Τὸ χρονολογικὸ διάγραμμα τῆς ἐξέλιξης τῶν μηλιακῶν ἀγγείων, ὅπως ἀναπτύχθηκε στὰ προηγούμενα μὲ βάση συγκρίσεις πρὸς τὴν πρωτοκορινθιακὴ ἰδιαίτερα ἀγγειογραφία, προϋποθέτει ὅτι ἡ ἐξέλιξη καὶ στὰ δύο αὐτὰ κέντρα καλλιτεχνικῆς δημιουργίας ἦταν παράλληλη,

ὅτι δηλαδή με τὴν τεχνотροπικὴ ἀντιστοιχία ἀνταποκρινόταν καὶ χρονολογικὴ σύμπτωση τῶν ἐξελικτικῶν φάσεων. Ἡ ὑπόθεση ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὰ εὐρήματα τοῦ τάφου D τοῦ Ἀρχηγείου, ἀπὸ τὸν ὁποῖο προέρχεται ἡ ὕδρία (62) τοῦ ζωγράφου τῶν σειρήνων⁷¹². Μαζὶ με τὴν ὕδρία εἶχαν ἀποτεθεῖ στὸν τάφο ἡ ἐξω ἀπὸ αὐτὸν πρωτοκορινθιακὰ ἀγγεῖα — τῆς ὕστερης φάσης καὶ μεταβατικὰ — ποὺ χρονολογοῦνται στὸ γ' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ.⁷¹³ Ἀλλὰ στὴν ἴδια χρονολογία, τὸ τέλος τῆς δεκαετίας 640/30, γιὰ τὴν μελιακὴ ὕδρία καταλήγει καὶ ἡ τεχνотροπικὴ ἐξέταση. Ἡ ὕδρία τοῦ Ἀρχηγείου εἶναι ἀναμφισβήτητα τὸ νεώτερο ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ ζωγράφου τῶν σειρήνων. Ἄν δὲν συμπιεσθεῖ ἡ διαδοχὴ τῶν ἐξελικτικῶν φάσεων ποὺ προηγοῦνται, ἡ ὁμάδα Bc δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑποβιβασθεῖ χαμηλότερα ἀπὸ τὴν χρονολογία ποὺ τῆς ἔχει δοθεῖ, ἐνῶ τὰ παλιότερα ἔργα τοῦ ζωγράφου τοῦ πλοχμοῦ ἀνεβαίνουν στὴ δεκαετία 680/70. Μὲ τὴν χρονολογικὴ αὐτὴ κατάταξη ἀποκαθίσταται ἡ ἐπαφὴ τῆς ἀρχῆς τῆς μελιακῆς ἀγγειογραφίας με τὸ τέλος τῆς ὁμάδας Ad ἀπὸ τὴν ὁποία κατάγεται. Ἀλλὰ θὰ μπορούσε νὰ προβληθεῖ ἡ ἀντίρρηση ὅτι ὑπάρχει χρονικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν ὕδρία τοῦ Ἀρχηγείου καὶ τὰ ἄλλα πρωτοκορινθιακὰ ἀγγεῖα τοῦ τάφου καὶ ὅτι ἡ ὕδρία εἶναι νεώτερη. Σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση δὲν ἐξηγεῖται ἡ χρονολογικὴ ὁμοιογένεια τῆς ὁμάδας τῶν πρωτοκορινθιακῶν ἀγγείων. Ἄν ὁ τάφος ἦταν νεώτερος, θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχαν ἐπιλεχθεῖ ὡς κτερίσματα εἰδικὰ μιὰ ὁλόκληρη ὁμάδα πρωτοκορινθιακῶν ἀγγείων παλιότερης φάσης, χωρὶς νὰ συμπεριληφθεῖ κάποιον κορινθιακὸ ἀγγεῖο ἀπὸ τὰ σύγχρονα πρὸς τὴν ἐποχὴ τοῦ τάφου. Οἱ πιθανότητες τέτοιας ἐπιλογῆς εἶναι ἐξαιρετικὰ περιορισμένες.

Αὐτόνοητο εἶναι ὅτι τὸ χρονολογικὸ διάγραμμα ἔχει σχηματικὸ χαρακτήρα, χωρὶς τὴν ἀξίωση ἀπόλυτης ἀκρίβειας. Σὲ κάθε ἐποχὴ συνυπάρχουν διάφορες τάσεις, ἐργάζονται στὸ ἴδιο περιβάλλον καλλιτέχνες συντηρητικοὶ καὶ νεωτεριστές. Ἡ προηγούμενη ἀνάπτυξη ἀποβλέπει νὰ δώσει μιὰ ἰδεατὴ εἰκόνα τῆς ἐξέλιξης τῆς μελιακῆς ἀγγειογραφίας, ὅπως θὰ μπορούσε νὰ ἀποκατασταθεῖ με τὰ στοιχεῖα ποὺ βρίσκονται στὴ διάθεσή μας, ἔχοντας ὑπόψη τὴν ἐπιφύλαξη, ποὺ διαφαίνεται σὲ μιὰ διατύπωση τοῦ H. Payne «κατὰ τὴν τεχνотροπία εἶναι παλιότερο καὶ μπορεῖ νὰ εἶναι ἐπίσης καὶ κατὰ τὴν χρονολογία»⁷¹⁴.

Γιὰ τὴν συμπλήρωση τῆς εἰκόνας τῆς παραγωγῆς τοῦ μελιακοῦ ἐργαστηρίου δὲν πρέπει φυσικὰ νὰ παραλειφθοῦν οἱ μεγάλοι ἀμφορεῖς τοῦ Ἑθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, γιὰ τὴν χρονολόγηση τῶν ὁποίων, ἰδιαίτερα τῶν παλιότερων, ἔχουν ἐκφρασθεῖ διάφορες γνώμες. Σύμφωνα με τὴν πρώτη ἄποψη, ποὺ διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν X. Καροῦζο⁷¹⁵, νεώτερος εἶναι ὁ ἀμφορέας τοῦ Ἀπόλλωνα⁷¹⁶ καὶ προηγεῖται ὁ ἀμφορέας τῶν ἱππέων⁷¹⁷. Τὴν ἄποψη αὐτὴ ἀκολουθοῦν οἱ περισσότεροι ἀπὸ ὅσους ἀσχολήθηκαν με τὸ θέμα, προτάσσοντας στὴν ἀρχὴ τῆς σειρᾶς τὸν ἀμφορέα τῶν ἀλόγων⁷¹⁸. Ὁ F. Matz ὅμως καὶ ὁ K. Kübler ἀντιστρέφουν τὴν σειρὰ καὶ τοποθετοῦν στὴν ἀρχὴ τὸν ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα, κατόπιν τὸν ἀμφορέα τῶν ἱππέων καὶ στὸ τέλος τὸν ἀμφορέα τῶν ἀλόγων⁷¹⁹. Νομίζω ὅτι ἡ ἀντιστροφή τῆς σειρᾶς εἶναι ἡ πιὸ σωστή.

Οἱ μορφὲς τῶν ἀμφορέων τοῦ Ἀπόλλωνα παρουσιάζουν μιὰ μεγάλη ποικιλία, ποὺ μᾶς ἀναγκάζει νὰ σκεφθοῦμε μήπως ἔγιναν ἀπὸ διάφορους τεχνίτες⁷²⁰. Ἡ παραβολὴ στὸν πίν. 20 τοῦ βιβλίου τοῦ Δ. Παπαστάμου τῶν ὀκτῶ κεφαλιῶν ποὺ εἰκονίζονται εἶναι πολὺ διδακτική. Ἡ παράσταση τοῦ Ἀπόλλωνα καὶ τῶν συνοδῶν του ἔγινε ἀπὸ ἓνα τεχνίτη καὶ τὰ γωνιώδη περιγράμματα τῶν μορφῶν πλησιάζουν πρὸς τὸ ζεῦγος τοῦ πίνακα ἀπὸ τὸν Τάραντα⁷²¹, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τὸ φθάνουν. Οἱ προτομὲς στὸ πόδι με τὸ ἐπίπεδο κρανίον καὶ τὸ συμπεσμένο σάγονι ἀποτελοῦν μιὰ λίγο νεώτερη παραλλαγή τῶν μορφῶν τῶν ἀμφορέων τῆς Μυκόνου με τὸν δούρειον ἵππον, ἐνῶ τὸ γυναικεῖο κεφάλι στὴ μετόπῃ τοῦ λαιμοῦ Aa ἔχει παραβληθεῖ ἀπὸ τὸν

Χ. Καρούζο με την 'Αφροδίτη του ναξιακού αμφορέα⁷²². Τέλος οι δύο μορφές των πολεμιστών Ab - c παρουσιάζονται πιο συγκροτημένες, αλλά και αυτές δεν φαίνονται να ξεπερνούν τη βαθμίδα των πολεμιστών στο κάλυμμα του Κεραμεικού από την Orferrinne β⁷²³. 'Επίσης, αν θελήσουμε να θεωρήσουμε ότι το σχήμα του αγγείου αποτελεί χρονολογική ένδειξη, θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι το τετνωμένο περίγραμμα του σώματος με τον πλατύ ώμο, που οδηγεί στη στενή βάση με ευθεία γραμμή, αντιστοιχεί στο γραμμικό νησιωτικό αμφορέα του Leiden, που χρονολογείται στις αρχές του β' τετάρτου του 7ου αι.⁷²⁴ 'Αλλά και η έλλειψη όρισμένων διακοσμητικών στοιχείων, όπως π.χ. οι στήλες των κυματοειδών γραμμών που θεωρείται νεωτερισμός, δεν έχει αποφασιστική σημασία για τη λύση του προβλήματος. Μπορεί κανείς να αντιτάξει ότι έλλειψη παρόμοιων κοσμημάτων και η κυριαρχία των σιγμοειδών ελίκων παρατηρείται και στους πρώιμους αμφορείς της ομάδας III, των καρδιόσχημων κοσμημάτων⁷²⁵. Το συμπέρασμα είναι ότι από τις χρονολογίες που έχουν προταθεί πρέπει να καταλήξουμε στα χρόνια του ναξιακού αμφορέα της 'Αφροδίτης⁷²⁶. Τεχνοτροπικά στοιχεΐα, που να οδηγούν προς το 650, δεν διαπιστώνονται. Στη διακοσμητική εμφάνιση των δύο άλλων αμφορέων μεγαλύτερη θέση από όση στο προηγούμενο αγγείο κατέχει ο φυλλόσχημος ρόδακας, που κυριαρχεί στον μεταγενέστερο αμφορέα με τον 'Ηρακλή⁷²⁷. Στα πρόσωπα των ιππέων εξομαλύνονται οι αντιθέσεις, που παρουσιάζουν οι μορφές στον αμφορέα του 'Απόλλωνα, οι αναλογίες και η σύνθεση των στοιχείων γίνονται φυσικότερες. 'Η παραβολή με τις μορφές των γυναικών στον αμφορέα της πομπής στη Βοστώνη⁷²⁸ δείχνει την ίδια τεχνοτροπική βαθμίδα (660/50). Οι ιππείς του μηλιακού αμφορέα μπορούν να θεωρηθούν ως το κυκλαδικό παράλληλο του Θησέα στην κρητική οίνοχόη από τους 'Αρκάδες. Λίγο νεώτερος, στα μέσα του αιώνα, είναι ο αμφορέας των αλόγων.

Οι γνώμες για τη χρονολογία του θραύσματος Gerhard στο Βερολίνο⁷²⁹ κυμαίνονται από το α' ως το δ' τέταρτο του 7ου αι.⁷³⁰ 'Η τάση για την ψηλή χρονολόγηση εξηγείται από τα χαρακτηριστικά του ζεύγους των θεών στο έρμα, στα όποια αναγνωρίζεται «γεωμετρική κληρονομιά»⁷³¹, αλλά παραγνωρίζει την παράσταση της Πότνιας θηρών και του λιονταριού, που σώζονται στο λαιμό του αμφορέα. Οι παραστάσεις αυτές οδήγησαν στην υπερβολικά χαμηλή τοποθέτηση· η Πότνια θηρών παραλληλίσθηκε με τη γυναικεία προτομή στον αμφορέα της 'Αγοράς⁷³² και το λιοντάρι με την αντίστοιχη εικόνα στην οίνοχόη Chigi⁷³³. 'Αλλά το λιοντάρι της οίνοχόης Chigi έχει τον καθαρό άσσυριακό τύπο και χείτη, που σχηματίζει περιλαίμιο γύρω από το κεφάλι, με άνθεματό ρύγχος. Το κεφάλι του λιονταριού στο μηλιακό αγγείο δεν έχει το τριγωνικό σχήμα του άσσυριακού τύπου, αλλά το σχήμα που συναντούμε σε αγγεία της μέσης πρωτοκορινθιακής φάσης⁷³⁴. Γενικά οι ομοιότητες με την παράσταση της οίνοχόης Chigi είναι μικρότερες από τη συγγένεια προς τα λιοντάρια του θώρακα Craw των μέσων του 7ου αι. Οι μορφές του ζεύγους των θεών στον ώμο με τη ζωηρή έκφραση παρόλη την εξωστρέφεια φαίνεται να έχουν προχωρήσει στην κατάκτηση της οργανικής ενότητας κάπως περισσότερο από την 'Αφροδίτη του ναξιακού αμφορέα και τα αγγεία της Orferrinne β του Κεραμεικού⁷³⁵. Το κεφάλι πάλι της Πότνιας θηρών στο λαιμό, αν συγκριθεί με την προτομή του αμφορέα των σειρήνων, δείχνει παλιότερη αντίληψη. Όλα τα στοιχεΐα συνηγορούν για τη χρονολογική τοποθέτηση όχι πολύ μακριά από τον αμφορέα της 'Αφροδίτης, στη δεκαετία 660/50⁷³⁶.

'Η χρονολόγηση των διαφόρων φάσεων της πρωτοκορινθιακής αγγειογραφίας, καθώς και της αρχής των κορινθιακών, βασίσθηκε στο χρονολογικό σύστημα του H. Payne που έπιβεβαιώνεται και από τις πρόσφατες ανασκαφές στην Καμάρινα και τον Σελινούντα⁷³⁷. Το χρο-

νικό ωστόσο διάστημα για τις δύο φάσεις, των υστερων πρωτοκορινθιακών και των μεταβατικών (650 - 40) και (640 - 25) έχει θεωρηθεί σύντομο⁷³⁸. 'Από το άλλο μέρος δὲν λείπουν καὶ εὐρήματα στὸν Σελινούντα, ποὺ χαρακτηρίζονται ὡς ὑστερα πρωτοκορινθιακά⁷³⁹. Ἰσως τὰ χρονικά ὅρια τῶν δύο περιόδων μποροῦν νὰ καθοριστοῦν: ὑστερα πρωτοκορινθιακά 650 - 35 καὶ μεταβατικά 635 - 20, ὥστε τὸ τέλος τῶν υστερων πρωτοκορινθιακῶν νὰ πλησιάσει στὴ χρονολογία τῆς ἱδρύσεως τοῦ Σελινούντα (628/7). Ἔτσι ἡ παρουσία τους στὸν Σελινούντα δὲν εἶναι ἀνεξήγητη⁷⁴⁰.

7. Τὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα τῆς Ρήνειας

Α. ΥΣΤΕΡΗ ΦΑΣΗ: ΣΕΙΡΕΣ I-IV

Στὴν ὕστερη φάση τῆς μηλιακῆς ἀγγειογραφίας μὲ τὴν ἐπίδραση τῆς κορινθιακῆς κεραμικῆς καὶ λιγότερο τῆς ροδιακῆς, ἐκδηλώνονται διαφορετικὲς τεχνολογικὲς τάσεις, ἀλλὰ καὶ ἡ εἰσαγωγή τῆς νέας τεχνικῆς, τῆς σκιαγραφίας μὲ χαράξεις. Στὸ ὕλικό τῆς Ρήνειας, ποὺ ἀνήκει σὲ αὐτὴ τὴ φάση, διακρίνονται: 1) ἀγγεῖα ποὺ συνεχίζουν τὴν παλιότερη μηλιακὴ παράδοση· σὲ μερικὰ ὅμως οἱ μορφὲς τῶν ζώων ἀποδίδονται μὲ τὴ μελανόμορφη τεχνικὴ, 2) ἀγγεῖα, σχετικὰ λίγα, στὰ ὁποῖα, κάτω ἀπὸ ροδιακὴ ἐπίδραση ἐμφανίζεται ἡ ζωφόρος τῶν αἰγάρων, 3) ἀγγεῖα μελανόμορφης τεχνικῆς μὲ χαράξεις, 4) ἀγγεῖα κορινθιάζουσας τεχνολογίας, χωρὶς χαράξεις.

Σεῖρὰ I: Ἀγγεῖα 1-21

1 - (97) Ὑδρία 600, ὕψ. 0.315 μ. (εἰκ. 95 - 96).

Λαίμὸς κυλινδρικός, σῶμα ὠοειδές. Στὸ λαιμὸ τρεῖς μετόπες, ποὺ χωρίζονται μὲ κάθετες ζώνες δικτυωτοῦ καὶ μὲ κυματοειδῆ γραμμὴ ἀπὸ τὴ λαβή. Στὴ μεσαία μετόπη σφίγγα ποὺ βαδίζει πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ στὶς πλάγιες ἀπὸ μία χῆνα στραμμένη πρὸς τὸ μέσο. Ἐπάνω στενὴ ζώνη μὲ τελείες, ὅπως καὶ στὸ ἔπάνω καὶ κάτω μέρος τοῦ ὅμου· ἀνάμεσα σὲ αὐτὲς ζώνη μὲ ζεύγη ἐλίκων μὲ δικτυωτὰ καὶ φύλλα. Στὴν κοιλία, Α: λιοντάρι ἐπιτίθεται ἐναντίον κάπρου, Β: ἀντιθετικὰ ἐλάφια ποὺ βόσκουν. Κάτω ἀπὸ τὶς ὀριζόντιες λαβὲς ζεύγος ἐλίκων μὲ στέλεχος. Στὸ κάτω μέρος τοῦ ἀγγείου ζώνη μαιάνδρου καὶ στὴ βάση γλωσσωτό.

2 - (98) Ὑδρία 596, ὕψ. 0.33 μ. (εἰκ. 94).

Σχῆμα ὅπως τῆς προηγούμενης ὕδριας. Στὸ λαιμὸ τρεῖς μετόπες, ποὺ ὀρίζονται στὰ πλάγια ὅπως καὶ στὴν προηγούμενη ὕδρια. Στὴ μεσαία μετόπη σειρήνα πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ στὶς δύο πλάγιες ἀπὸ ἕνα κύνος μὲ ἀνυψωμένα φτερά στραμμένος πρὸς τὸ μέσο. Οἱ διακοσμητικὲς ζώνες στὸ λαιμό, ὅμοιαι καὶ τὸ κάτω μέρος τοῦ ἀγγείου εἶναι ὅμοιαι μὲ τὶς ἀντίστοιχες τῆς προηγούμενης ὕδριας. Στὴν κοιλία πλατιά ζώνη μὲ χῆνες πρὸς τὰ δεξιὰ στὴ σειρά, ποὺ διακόπτεται ἀπὸ μεγάλο μαιανδρικό σταυρὸ κάτω ἀπὸ κάθε ὀριζόντια λαβή. Στὸ κάτω μέρος τοῦ ἀγγείου ζώνη μαιάνδρου καὶ στὴ βάση γλωσσωτό.

3 - (99) Πινάκιο 1326, διάμ. 0.238 μ. (εἰκ. 97).

Ἐξωτερικὰ ταινίες μὲ γάνωμα· ἐσωτερικὰ στὸ χεῖλος ὁμάδες κάθετων κεραίων καὶ ἐνάλιων γωνιών· στὴν ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ πινακίου δύο ἀντιθετικὰ μεγάλα ὑδρόβια.

4 - (100) Ἐπάνω μέρος ὕδριας 599, ὕψ. σωζ. 0.20 μ. (εἰκ. 98).

Σχῆμα καὶ διακοσμητικὰ θέματα ὅπως στὴν ὕδρια (98). Στὴ μεσαία μετόπη τοῦ λαιμοῦ γυναικεία προτομὴ πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ στὶς πλάγιες ἀπὸ ἕνα ὑδρόβιο πουλί.

5 - (101) Ἐπάνω μέρος ὕδριας 590, ὕψ. σωζ. 0.175 μ. (εἰκ. 99).

Σχῆμα λαιμοῦ, διακοσμητικὸ σύστημα, θέματα παρόμοια, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς δύο πλάγιες μετόπες τοῦ λαιμοῦ στὶς ὁποῖες ἀπὸ ἕνα μεγάλο σύνθετο κόσμημα: α) δύο πολύφυλλα ἄνθη λωτοῦ, β) σταυρόσχημη σύνθεση ἄνθεμιου.

6-(102) Ἐπάνω μέρος ὑδρίας 540, ὕψ. σωζ. 0.155 μ. (εἰκ. 100).

Λαιμός χαμηλότερος πού ἀνοίγει πρὸς τὰ ἐπάνω. Διακοσμητικά θέματα παρόμοια, ἀλλὰ στὸν ὅμο ροπαλοειδῆ. Στὴ μεσαία μετόπη γυναικεία προτομή πρὸς τὰ δεξιὰ· στίς δύο πλάγιες ἀπὸ μία ἑλικά.

7-(103) Ἐπάνω μέρος ὑδρίας 539, ὕψ. σωζ. 0.167 μ. (εἰκ. 101).

Λαιμός παρόμοιος μὲ τῆς προηγούμενης, ἀλλὰ λίγο πλατύτερος. Στὸν ὅμο στενὴ ζώνη μὲ καρπούς ροδιᾶς καὶ ἄλλη πλατύτερη, ὅπου ζεύγη ἐλίκων μὲ δικτυωτά. Στὴ μεσαία μετόπη τοῦ λαιμοῦ γυναικεία προτομή πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ κάτω ἀβακωτό· στίς πλάγιες: α) κύκνος μὲ ἀνυψωμένο φτερό, στραμμένος πρὸς τὸ μέσο, β) ἑλικά, ὅπως στὴν προηγούμενη ὑδρία. Στὸν ὅμο στενὴ ζώνη μὲ καρπούς ροδιᾶς καὶ ἄλλη πλατύτερη μὲ ζεύγη ἐλίκων καὶ δικτυωτά.

8-(104) Ὑδρία 625, ὕψ. 0.26 μ. (εἰκ. 103).

Λαιμός ψηλὸς πού ἀνοίγει πρὸς τὰ ἐπάνω, σῶμα μικρὸ καὶ σχεδὸν σφαιρικό. Στὸ λαιμὸ τρεῖς μετόπες, πού χωρίζονται μὲ κάθετες ζώνες δικτυωτοῦ· στὴ μεσαία γυναικεία προτομή πρὸς τὰ δεξιὰ μὲ ἐνάλληλες γωνίες κάτω καὶ σειρά μεγάλων τελειῶν ἐπάνω· στίς πλάγιες μετόπες ἀπὸ μία διπλὴ ὀρθία ἑλικά μὲ δικτυωτά. Στὸν ὅμο ζεύγη ἐλίκων μὲ δικτυωτά. Στὴν κοιλιά, Α: δύο ἀντιμέτωποι κάπροι, Β: σειρά ὁμόκεντρων κύκλων μὲ δικτυωτά. Ἀκολουθεῖ ζώνη μὲ τελείες καὶ στὴ βάση ἀκτινωτό.

9-(105) Ὑδρία 1266, ὕψ. 0.335 μ. (εἰκ. 104).

Ὁ λαιμός καὶ τὸ σῶμα ὅπως περίπου τῆς προηγούμενης. Στὸ λαιμὸ σειρά σιγμοειδῶν ἐλίκων μὲ δικτυωτά. Στὸν ὅμο τρεῖς μετόπες, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ μεσαία ὀρίζεται μὲ κάθετες ζώνες δικτυωτοῦ καὶ ἔχει γυναικεία προτομή πρὸς τὰ δεξιὰ· στίς πλάγιες μετόπες ζεύγη ἐλίκων μὲ δικτυωτά. Στὴν κοιλιά ἀπὸ μία μετόπη πού ὀρίζεται στὰ πλάγια μὲ διπλὴ κάθετη γραμμὴ, Α: λιοντάρι πρὸς τὰ δεξιὰ, Β: σειρά ἐλίκων μὲ δικτυωτά. Ἀκολουθεῖ ζώνη μὲ ζητοειδῆ καὶ στὴ βάση ἀκτινωτό.

10-(106) Ἐπάνω μέρος ὑδρίας 576, ὕψ. σωζ. 0.13 μ. (εἰκ. 102).

Λαιμός χαμηλότερος. Στὴ μεσαία ἀπὸ τίς τρεῖς μετόπες τοῦ λαιμοῦ, πού χωρίζεται μὲ κάθετη ζώνη δικτυωτοῦ, εἰκονίζεται γυναικεία προτομή πρὸς τὰ δεξιὰ, ἐπάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι τῆς ὁποίας σειρά ἐνάλληλων γωνιῶν. Στίς πλάγιες μετόπες ζεύγος ὀρθίων ἐλίκων μὲ δικτυωτά. Στὸν ὅμο σειρά ροπαλοειδῶν κοσμημάτων.

11-(107) Ὑδρία 1356, ὕψ. 0.369 μ. (εἰκ. 105).

Λαιμός κυλινδρικός πού στενεύει πρὸς τὰ κάτω, σῶμα σχεδὸν ὠοειδές. Στὸ λαιμὸ ἀπὸ τίς τρεῖς μετόπες ἡ μεσαία ὀρίζεται μὲ κάθετες ζώνες δικτυωτοῦ καὶ ἔχει γυναικεία προτομή πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ζώνη ἀντιστραμμένου ἀκτινωτοῦ στὸ ἐπάνω μέρος· στίς πλάγιες μετόπες ἓνα ζεύγος ὀρθίων ἐλίκων μὲ δικτυωτά. Στὸν ὅμο στενὴ ζώνη ἐνάλληλων γωνιῶν καὶ ἄλλη πλατύτερη μὲ ἀνθη λωτοῦ καὶ στὸ μέσο μετόπη μὲ σφίγγα καθισμένη πρὸς τὰ δεξιὰ. Στὴν κοιλιά, Α: δύο ἀντιθετικά λιοντάρια καὶ ἀνάμεσα γυναικεία προτομή πρὸς τὰ δεξιὰ, Β: μεγάλη σφίγγα καθισμένη πρὸς τὰ δεξιὰ· κάτω ἀπὸ τίς ὀριζόντιες λαβές, μάτι. Ἀκολουθοῦν ζώνη γραμμικοῦ μαιάνδρου καὶ στὴ βάση γλωσσωτό.

12-(108) Πινάκιο 1329, διάμ. 0.20 μ. (εἰκ. 106).

Στὸ χεῖλος γλωσσωτό καὶ σὲ ὅλη σχεδὸν τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐσωτερικοῦ μεγάλο λιοντάρι μι-σοκαθισμένο πρὸς τὰ ἀριστερά.

13-(109) Ὑδρία 1264, ὕψ. 0.355 μ. (εἰκ. 107).

Λαιμός κυλινδρικός ὄχι πολὺ ἀναπτυγμένος, σῶμα σχεδὸν ἀπίοσχημο. Στὸ λαιμὸ τρεῖς μετό-πες, πού χωρίζονται μὲ κάθετες ζώνες δικτυωτοῦ. Στὴ μεσαία μετόπη εἰκονίζεται γυναικεία προ-τομή πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἔχει ταινία στὰ μαλλιά, μὲ ἄνθος ἐπάνω ἀπὸ τὸ μέτωπο· ἐπάνω ἀπὸ τὴν

προτομή στενή ζώνη με τελείες. Στις πλάγιες μετόπες από μία έλικα με δικτυωτά. Στόν ώμο ζώνη με σιγμοειδείς έλικες. Στήν κοιλιά, Α: λιοντάρι προς τα δεξιά σε μετόπη, που όρίζεται στα πλάγια με διπλή κάθετη γραμμή, Β: δεξιά κριάρι και πίσω ύδρόβιο πουλί, που βαδίζουν προς τα δεξιά· κάτω από τις όριζόντιες λαβές από ένα μεγάλο μάτι. Στο κάτω μέρος ζώνη ενάλληλων γωνιών και στη βάση άκτινωτό.

14 - (110) 'Υ δ ρ ί α 6 1 3, ύψ. 0.33 μ. (είκ. 108).

Λαιμός κυλινδρικός άρκετά άναπτυγμένος, σώμα σχεδόν άπιόσχημο. 'Από τις τρεις μετόπες του λαιμού, που χωρίζονται με κάθετη ζώνη δικτυωτού, ή μεσαία έχει γυναικεία προτομή προς τα δεξιά και στο κάτω μέρος άβακωτό. Στις πλάγιες μετόπες ζεύγος έλικών αντίντων με φύλλα και δικτυωτά. Στόν ώμο, άνάμεσα σε δύο στενές ζώνες με τελείες, ζώνη με ζεύγη έλικών, δικτυωτά και φύλλα. Στήν κοιλιά, Α: δύο άντιθετικά έλάφια που βόσκουν, Β: άλυσίδα με μεγάλα άνη λαωτού που έναλλάσσονται με μικρά άνθέμια άντιστραμμένα. Κάτω από την όριζόντια λαβή ζεύγος έλικών με στέλεχος. Στο κάτω μέρος ζώνη γλωσσώτου και στη βάση άκτινωτό.

15 - (111) 'Υ δ ρ ί α 5 9 5, ύψ. 0.328 μ. (είκ. 111).

Λαιμός πλατύς κυλινδρικός, σώμα σχεδόν ώοειδές. Στο λαιμό τρεις μετόπες, από τις όποιες ή μεσαία έχει γυναικεία προτομή μέσα σε πλαίσιο άβακωτό και όρίζεται στα πλάγια από κάθετη ζώνη δικτυωτού, όπως και οι δύο πλάγιες μετόπες, τις όποιες διακοσμοϋν ζεύγη αντίντων έλικών με δικτυωτά. Στο έπάνω μέρος στενή ζώνη με τελείες, όπως και στο έπάνω και κάτω μέρος του ώμου, άνάμεσα στις όποιες πλατιά ζώνη με ύδρόβια στη σειρά προς τα δεξιά. Στήν κοιλιά, Α: δύο άντιθετικά λιοντάρια μισοκαθισμένα, Β: λιοντάρι μισοκαθισμένο προς τα δεξιά. Κάτω ζώνη με γλωσσώτα και στη βάση άκτινωτό.

16 - (112) 'Α μ φ ο ρ έ α ς 6 3 7, ύψ. 0.32 μ. (είκ. 109 - 110).

Λαιμός πλατύς κυλινδρικός, όχι πολύ άναπτυγμένος, σώμα ώοειδές. Στο λαιμό, Α: τρεις μετόπες: στη μεσαία άνδρική μορφή που είκονίζεται ως τα γόνατα προς τα δεξιά· φορεϊ κοντό χιτώνα και έπενδυτή· στις πλάγιες άβακωτό· Β: όλη ή έπιφάνεια καλύπτεται από άβακωτό, στο μέσο του όποιου άνοίγεται όρθογώνιο με γυναικεία προτομή προς τα δεξιά· στα μαλλιά έχει ταινία που δένεται πίσω⁷⁴¹. Κάτω ενάλληλες γωνίες και στόν ώμο, σε κάθε όψη, από δύο μισοκαθισμένες σφίγγες προς τα δεξιά. Κάτω στενή ζώνη με τελείες και στην κοιλιά συνεχής ζώνη με σειρά ζώων προς τα δεξιά: ταϋρος που βόσκει, λιοντάρι, κάπρος, ταϋρος, άλογο. 'Ακολουθούν δύο ζώνες με ζητοειδή και γραμμικό μαϊάνδρο και στη βάση άκτινωτό. 'Αφθονες χαράξεις· στην άνδρική μορφή σώζεται καστανόξανθο χρώμα.

17 - (113) 'Υ δ ρ ί α 1 2 8 9, ύψ. 0.335 μ. (είκ. 113 - 114).

Λαιμός χαμηλός και λεπτός, σώμα με ένταση στο έπάνω μέρος του και μαλακή καμπύλη στο περίγραμμα. Στο λαιμό τρεις μετόπες, που χωρίζονται με κάθετη ζώνη δικτυωτού. Σε κάθε μετόπη από μία γυναικεία προτομή προς τα δεξιά. 'Η μεσαία κρατεί άνθος με τό άνωψωμένο χέρι της, οι δύο πλάγιες συγκρατοϋν την άκρη του ίματίου που καλύπτει ώμους και κεφάλι. Στόν ώμο στενή ζώνη γλωσσώτου και άλλη πλατύτερη με σπείρα. Στήν κοιλιά πλατιά ζώνη, Α: μετόπη, που όρίζεται στα πλάγια με κάθετες στενές και πλατιές ταινίες, έχει για διακόσμηση μεγάλο άλογο που βόσκει προς τα δεξιά και πίσω του, στην άριστερή άκρη της μετόπης όρθια γυναικεία μορφή, στραμμένη προς τα δεξιά, που σώζεται μόνο στο κάτω μέρος της· φορεϊ μακρύ χιτώνα με γλωσσώτα στην παρυφή. Β: δύο άντιθετικές σφίγγες που έχουν ύψωμένο τό ένα έμπρόσθιο πόδι· κάτω από τις όριζόντιες λαβές ένα μάτι. Στο κάτω μέρος ζώνη παρόμοια με τη ζώνη του ώμου και στη βάση άκτινωτό.

18 - (114) 'Α μ φ ο ρ έ α ς 1 2 8 6, ύψ. 0.34 μ. (είκ. 115 - 116).

Λαιμός χαμηλός, σώμα όπως περίπου του προηγούμενου άγγείου, με πιο έντονη όμως διαγραφή του ώμου. Στο λαιμό από μία μετόπη σε κάθε όψη με ζώνες κάθετες δικτυωτού στα πλάγια και από μία γυναικεία προτομή προς τα δεξιά. Στόν ώμο στενή ζώνη με ροπαλοειδή κοσμήματα

και άλλη πλατύτερη με ζεύγη ελίκων και δικτυωτά. 'Ακολουθούν ζώνη με ενάλληλες γωνίες και στην πλατιά ζώνη της κοιλιάς, που χωρίζεται σε δύο μετόπες με κάθετη ζώνη μαιάνδρου στην Α και δικτυωτού στη Β, στο μέσο της κάθε όψης, Α: δύο αντιθετικά λιοντάρια, ένα σε κάθε μετόπη, που βαδίζουν προς το μέσο και στρέφουν το κεφάλι προς τα πίσω σηκώνοντας παράλληλα το ένα εμπρόσθιο πόδι, Β: δύο αντιθετικά ελάφια που βόσκουν. Κάτω από τις λαβές από μία ορθογώνια μετόπη με ένα μεγάλο φυλλόσχημο ρόδακα, που έχει σταυρόσχημους κάλυκες. Στο κάτω μέρος ζώνη μαιάνδρου και στη βάση ακτινωτό.

19 - (115) 'Υδρία 1319, ύψ. σωζ. 0.215 μ. (είκ. 112).

Σώζονται πολύ λίγα τμήματα του αγγείου και δεν έχει συμπληρωθεί ο λαιμός και οι λαβές. Στον ώμο ζώνη ελίκων με δικτυωτά. Στην κοιλιά, Α: δύο μετόπες που χωρίζονται με κάθετη ζώνη δικτυωτού ανάμεσα σε ζώνες με ζητοειδή· σε κάθε μετόπη σφίγγα που βαδίζει προς το μέσο με ανυψωμένο το έσωτερικό από τα εμπρόσθια πόδια, Β: δύο αντιθετικά αλογα που βόσκουν. Στο κάτω μέρος ζώνη γλωσσωτού και στη βάση ακτινωτό.

20 - (116) 'Αμφορέας 574, ύψ. σωζ. 0.26 μ. (είκ. 117).

Δεν έχει συμπληρωθεί η βάση. Λαιμός χαμηλός, σῶμα ὠοειδές. Στο λαιμό και στις δύο όψεις μετόπη με κάθετη ζώνη δικτυωτού στα πλάγια και γυναικεία προτομή προς τα δεξιά· η ταινία στα μαλλιά δένεται όπως στις προτομές των αγγείων (111 - 112). Στον ώμο, ανάμεσα σε δύο στενές ζώνες με τελείες, πλατιά ζώνη με γλωσσωτό. Στην κοιλιά σειρά κύκνων που βαδίζουν προς τα δεξιά με ανυψωμένα τα φτερά. 'Ακολουθεί ζώνη γλωσσωτού και ακτινωτό.

21 - (117) 'Υδρία 579, ύψ. σωζ. 0.325 μ. (είκ. 118).

Δεν έχει συμπληρωθεί το επάνω μέρος του λαιμού και η κάθετη λαβή. Λαιμός στενός, σῶμα ὠοειδές. Στο λαιμό τρεις μετόπες, που χωρίζονται με κάθετη ζώνη καγκελλωτού. Στη μεσαία μετόπη γυναικεία προτομή κατ' ἐνώπιον με τα χέρια, που έχουν κλειστή την παλάμη, εμπρός από το στήθος· στις πλάγιες μετόπες ζεύγη σιγμοειδών ελίκων με δικτυωτά και φύλλα. Στον ώμο στενή ζώνη με τελείες και πλατιά ζώνη με γλωσσωτό. Στην κοιλιά, στην κύρια όψη λιοντάρι που βαδίζει προς τα δεξιά (ή άλλη όψη δεν σώζεται). Στο κάτω μέρος ζητοειδή και ακτινωτό. Στο δακτύλιο της βάσης σειρά τελειών.

Το κομψό σχήμα, το διακοσμητικό σύστημα και η ομοιότητα των πουλιών και των παραπληρωματικών στις δύο πρώτες ύδριες (97 - 98) είναι ενδεικτικά για την ταυτότητα του αγγειογράφου. Όμοια στην απεικόνιση, με την ίδια γραμμή και την ίδια χρήση χρωμάτων, είναι και τα πουλιά στο πινάκιο (99). Τα παραπληρωματικά, στικτός ρόδακας με ένα κύκλο και τετραμερής ρόμβος, προέρχονται από τις μετόπες του λαιμού των υδριών. Τις ύδριες (97 - 98) συνδέουν επίσης με το σωζόμενο τμήμα της ύδριας (100), το σχήμα, η διακόσμηση και ο τύπος του πουλιού με το ανυψωμένο φτερό. Στο κομμάτι της ύδριας (101) επαναλαμβάνεται η ίδια διακόσμηση, ενώ η γυναικεία προτομή δεν ξεχωρίζει από την προτομή της ύδριας (100). Τα πέντε αυτά αγγεία είναι νομίζω χωρίς αμφιβολία έργα του ίδιου αγγειογράφου, που θα ήταν δυνατό να ονομασθεί «ζωγράφος των υδρόβιων πουλιών». Με αυτά τα έργα του μπορεί να συσχετισθεί επίσης ο λαιμός της ύδριας (102). 'Η απεικόνιση και η έκφραση της γυναικείας προτομής παραλλάσσει, αλλά η προτομή είναι σχεδιασμένη με την ίδια ανάλαφρη γραμμή και έχει κοινή με τις προηγούμενες μία μικρή λεπτομέρεια: την παρυφή με ξεχωριστή γραμμή στο λαιμό, επάνω από το ένδυμα που δηλώνεται με πρόσθετο χρώμα. Το κομμάτι (103) συγγενεύει με αυτήν την ομάδα ως προς την τεχνολογία της παράστασης του κύκνου στην πλάγια μετόπη, αλλά η γυναικεία προτομή είναι διαφορετική και δείχνει άλλον αγγειογράφο.

Τα δύο αγγεία που ακολουθούν, (104 - 105), αποτελούν μία μικρή ομάδα με το ίδιο ιδιόρρυθμο σχήμα: μικρό, σχεδόν σφαιρικό, σῶμα και ψηλό λαιμό που ανοίγει επάνω σαν καμι-

νάδα. Τὸ ἴδιο σχῆμα καὶ τὴν ἴδια διακόσμηση στὸ χεῖλος ἔχει καὶ ὁ λαιμὸς τῆς ὑδρίας (106). Ἀπαραίτητη εἶναι ἡ προτομή τῆς νέας κοπέλλας, ποὺ στὴν ὑδρία (105) δὲν τοποθετεῖται στὴ μέση τοῦ λαιμοῦ, ἀλλὰ στὴν ἀντίστοιχη θέση στὸν ὄμο, μὲ τὴ διπλὴ ταινία στὰ μαλλιά, ὀρισμένοι βόστρυχοι τῶν ὁποίων εἶναι σχεδιασμένοι μὲ καμπύλες λευκὲς γραμμὲς ἐπάνω καὶ κάτω ἀπὸ τὸ τμήμα τῆς ταινίας ποὺ συγκρατεῖ τὰ μαλλιά ὀριζόντια. Τοὺς ἴδιους τρόπους δειχνεὶ ἐπίσης ἡ διαμόρφωση τῶν μαλλιῶν ἐπάνω στὸ μέτωπο μὲ χωρισμένους ἐλικωτοὺς βόστρυχους στὶς προτομὲς τῶν ἀγγείων (105) καὶ (106) καθὼς καὶ ἡ δῆλωση τῶν ὤμων μὲ διπλὸ περίγραμμα. Τέλος καὶ στὰ τρία ἀγγεῖα (104 - 106) χρησιμοποιοῦνται μερικὰ ὅμοια δευτερεύοντα στοιχεῖα, ὅπως ἡ στενὴ ζώνη μὲ ἐνάλληλες γωνίες στὴ μετόπη ἐπάνω ἢ κάτω ἀπὸ τὴ γυναικεῖα προτομή, οἱ ἑλικες μὲ πλατιεὲς συστροφὲς στὶς πλάγιες μετόπες τοῦ λαιμοῦ στὶς ὑδρίες (105) καὶ (106) καὶ ἡ μικρογραφικὴ τάση σὲ ὀρισμένες παραστάσεις.

Στὰ ἀγγεῖα (107 - 109) παρατηρεῖ κανεὶς τὴν ἴδια σύνθεση στὰ λιοντάρια μὲ τὸ βαρὺ σῶμα καὶ στὰ παραπληρωματικά: μεγάλος μαιανδρικός σταυρὸς ἀνάμεσα στὰ σκέλη καὶ διπλὸ ἐλικωτὸ ἐπάνω ἀπὸ τὴ ράχη. Κατὰ τὸν ἴδιο περίπου τρόπο εἰκονίζεται στὶς λεπτομέρειες καὶ τὸ κεφάλι τῶν λιονταριῶν. Οἱ γυναικεῖες προτομὲς στὶς ὑδρίες (107) καὶ (109) δείχνουν ὅμοιο συνδυασμὸ τετράγωνης σύλληψης καὶ λεπτοῦ περιγράμματος: τὰ μαλλιά πέφτουν μὲ πλατὺ κυματισμὸ καὶ στὴν ταινία ποὺ τὰ συγκρατεῖ ἔχει προστεθεῖ ἓνα ἄνθος ἐπάνω ἀπὸ τὸ μέτωπο. Ὡστόσο ἡ διαφορὰ στὴν ἐκφραση τοῦ προσώπου γεννᾷ κάποιες ἀμφιβολίες, ἂν δηλαδὴ καὶ ἡ ὑδρία (109) ἀνήκει πραγματικὰ στὸν ζωγράφο τῶν δύο ἀγγείων (107) καὶ (108). Στὶς ὑδρίες (110 - 111) παρατηρεῖται ἡ διάδοση τοῦ ἀβάκωτοῦ στὸ λαιμὸ, ποὺ ἀποτελεῖ πλαίσιο τῆς προτομῆς ἢ καὶ γέμισμα ὁλόκληρης τῆς μετόπης, ὅπως στὸν ἀμφορέα (112). Στὶς ὑδρίες (110 - 111) ἡ διακόσμηση τοῦ κάτω μέρους τοῦ ἀγγείου γίνεται μὲ τὶς ἴδιες ζώνες. Φειδωλὴ χρῆση χάραξης παρατηρεῖται στὶς μορφὲς τοῦ ἀμφορέα (112), ἡ ὁποία γίνεται μεγαλύτερη στὰ δύο τελευταῖα ἀγγεῖα (115 - 116). Πρόκειται γιὰ δύο θαυμάσια ἔργα ἀξιόλογων τεχνιτῶν, ποὺ προσπαθοῦν νὰ παρουσιάσουν νέες δημιουργίες, χωρὶς νὰ ἐγκαταλείπουν τὴ μελιακὴ παράδοση, καὶ υἱοθετοῦν τὴ μελανόμορφη τεχνικὴ, γιὰ νὰ ἐπιτύχουν περισσότερη ἀκρίβεια στὸ σχέδιο.

Στὴν ὑδρία (113) οἱ γυναικεῖες προτομὲς ἔγιναν τρεῖς στὸ λαιμὸ καὶ τὸ παλιὸ θέμα τῆς μορφῆς μὲ τὸ τυπικὰ ἀνυψωμένο χέρι ἔχει ἀποκτήσει τώρα συγκεκριμένο νόημα καὶ συνοχή, χωρὶς νὰ χάνει τὸ διακοσμητικὸ του χαρακτήρα. Στὴ μία μετόπη παριστάνεται τὸ ἐπάνω μέρος μιᾶς νέας κοπέλλας ποὺ κρατᾷ λουλούδι καὶ τὸ μυρίζει, ἀνάμεσα σὲ δύο ἄλλες γυναικεῖες μορφὲς λίγο μεγαλύτερες στὴν ἡλικία — στοιχεῖο ποὺ τονίζεται μὲ τὸ ἱμάτιο ποὺ σκεπάζει τὸ κεφάλι⁷⁴² καὶ ἀνασύρεται μὲ τὸ χέρι. Καθὼς χρησιμοποιοῦν τὸ χέρι, γιὰ νὰ κρατήσουν τὴν ἄκρη τοῦ ἱματίου μὲ τὴν πλούσια παρυφή, γίνεται προσπάθεια νὰ κατακτηθεῖ καὶ ἡ τρίτη διάσταση, δηλαδὴ τὸ βάθος. Ἡ σύγκριση τῶν μορφῶν μὲ τὴν Ἀφροδίτη στὸ κομμάτι τοῦ Μουσείου τοῦ Βερολίνου⁷⁴³ δείχνει τὴ χρονικὴ ἀπόσταση, ποὺ χρειάστηκε γιὰ νὰ φτάσει ὁ τεχνίτης στὸ ἀποτέλεσμα αὐτό. Ἡ διακόσμηση τῆς παρυφῆς τοῦ ἱματίου καὶ τοῦ χιτῶνα τῆς γυναικεῖας μορφῆς στὴν κύρια ζώνη, καθὼς καὶ ἡ χειρονομία νὰ συγκρατηθεῖ τὸ ἱμάτιο στὸν ὄμο, ὁδηγοῦν στὸν ἀμφορέα τοῦ Ἑρακλῆ τοῦ Ἑθν. Μουσείου καὶ ἐκεῖ δύο γυναικεῖες μορφὲς στὸ λαιμὸ καὶ στὸν ὄμο κάνουν τὴν ἴδια κίνηση ἀναδιπλώνοντας τὴν παρυφή τοῦ ἱματίου. Πρὸς αὐτὸ τὸ ἀγγεῖο ὁδηγοῦν ἐπίσης οἱ ἡμιρόδακες ποὺ κρέμονται στὸ πλαίσιο τῆς παράστασης, ἀλλὰ καὶ τὸ γέμισμα τοῦ χώρου μὲ πλῆθος παραπληρωματικὰ κοσμήματα. Τέλος, ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ παρουσία ἑνὸς ρόδακα τόσο στὴ μετόπη τοῦ ἀμφορέα (114), ὅσο καὶ στὴν κύρια ὄψη τοῦ κάτω μέρους στὸ μεγάλο ἀμφορέα τοῦ Ἑρακλῆ στὸ Ἑθνικὸ Ἀρχαιο-

λογικό Μουσείο⁷⁴. Οί όμοιότητες τών στοιχείων αὐτῶν, ιδιαίτερα μεταξὺ τῆς ὕδριας (113) καὶ τοῦ ἀμφορέα τοῦ Ἡρακλῆ, δείχνουν τὴν ἄμεση ἐξάρτηση τοῦ ἀγγειογράφου ἀπὸ ἔργα, ποὺ θὰ ἔκαναν ἐντύπωση στὴν ὕστερη αὐτὴ φάση τῆς μηλιακῆς παραγωγῆς.

Στὴν ὕδρια (115) καὶ στὸν ἀμφορέα (116) παρακολουθεῖ κανεὶς τὴ χρησιμοποίηση τῆς μελανόμορφης τεχνικῆς. Στὸ πρῶτο ἀγγεῖο οἱ μορφές τῶν ζώων, ὁλόκληρες σὲ σκιαγραφία, ποικίλλονται μὲ χαράξεις, ἐνῶ στὶς σφίγγες τὸ κεφάλι εἶναι σὲ περιγραφή, ἀλλὰ στὸ σῶμα ὑπάρχουν μόνο χαράξεις. Στὸν ἀμφορέα (116), ποὺ ἔχει τὴν ἴδια διακόσμηση στὸ κάτω μέρος, ἡ σειρὰ τῶν κύκνων εἶναι σὲ καθαρή μελανόμορφη τεχνική. Ἡ τελευταία ὕδρια (117) εἶναι ἀξιοσημείωτη γιὰ τὴ μοναδικὴ παράσταση τῆς γυναικείας προτομῆς κατ' ἐνώπιον. Ἰχνη λευκοῦ χρώματος, ποὺ διακρίνονται στὰ χέρια καὶ τὸ πρόσωπο, δείχνουν τὴν ἐπίδραση τοῦ μελανόμορφου ρυθμοῦ.

Σειρὰ II: Ἀγγεῖα 1-5

1 - (118) Ἀμφορέας 1314, ὕψ. 0.327 μ. (εἰκ. 119).

Λαιμὸς κυλινδρικός ἀναπτυγμένος, σῶμα ὠσειδὲς μὲ πλατὺ ὦμο. Στὸ λαιμὸ σὲ κάθε ὄψη ἀπὸ μία μετόπη, Α: μεγάλο σύνθετο κόσμημα ἀπὸ ζεύγη ἐλίκων σὲ ρομβοειδῇ διάταξη μὲ δικτυωτά, Β: ζεύγος λυρόσχημων ἐλίκων μὲ δικτυωτά καὶ φύλλα ἀνθεμίου. Στὸν ὦμο στενὴ ζώνη μὲ γλωσσωτά καὶ κάτω, Α: δύο ἀντιθετικὰ λιοντάρια μὲ ὑψωμένα τὰ ἐσωτερικὰ ἐμπρόσθια πόδια, Β: ζεύγη ἐλίκων μὲ δικτυωτά καὶ φύλλα· κάτω στενὴ ζώνη μὲ τελείες. Στὴν κοιλιά συνεχῆς ζώνη μὲ αἰγάγρους ποὺ τρέχουν πρὸς τὰ δεξιὰ. Κάτω ζώνες μὲ σπείρα καὶ ζητοειδή, στὴ βάση γλωσσωτά.

2 - (119) Ὑδρία 1321, ὕψ. 0.282 μ. (εἰκ. 120).

Λαιμὸς χαμηλὸς κυλινδρικός, σῶμα σχεδὸν σφαιρικό. Στὸ λαιμὸ τρεῖς μετόπες ποὺ χωρίζονται μὲ κάθετες ζώνες δικτυωτοῦ: στὴ μεσαία μετόπη γυναικεία προτομή μὲ πόλο πρὸς τὰ δεξιὰ· στὶς πλάγιες ἀπὸ ἓνα ζεύγος ἐλίκων σιγμοειδῶν μὲ δικτυωτά. Στὸν ὦμο στενὴ ζώνη γλωσσωτοῦ καὶ κάτω πλατιά ζώνη μὲ σπείρα. Στὴν κοιλιά, Α: τρία ζαρκάδια τρέχουν πρὸς τὰ δεξιὰ, Β: ζώνη μὲ ὁμόκεντρος κύκλους· κάτω ἀπὸ τὶς λαβὲς ἀπὸ ἓνα μάτι. Στὸ κάτω μέρος τοῦ ἀγγείου στενὴ ζώνη μὲ ἐνάλληλες γωνίες καὶ στὴ βάση ἀκτινωτό.

3 - (120) Ὑδρία 620, ὕψ. σωζ. 0.29 μ. (εἰκ. 121).

Ἀσυμπλήρωτο τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ λαιμοῦ καὶ οἱ ὀριζόντιες λαβές. Στὸ λαιμὸ τρεῖς μετόπες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες σώζεται μόνο τμῆμα τῆς μεσαίας, ὅπου εἰκονίζεταν γυναικεία προτομή πρὸς τὰ δεξιὰ. Στὸν ὦμο στενὴ ζώνη μὲ καρποὺς ροδιᾶς· κάτω ἀπὸ αὐτὴν πλατιά ζώνη μὲ ζεύγη ἐλίκων καὶ δικτυωτά καὶ στὸ κατώτατο τμῆμα τοῦ ὅμου στενὴ ζώνη μὲ τελείες. Στὴν κοιλιά, Α: ζαρκάδια ποὺ τρέχουν πρὸς τὰ δεξιὰ, Β: ζεύγη ἐλίκων μὲ κάθετο στέλεχος. Στὸ κάτω μέρος τοῦ ἀγγείου στενὴ ζώνη μὲ τελείες καὶ στὴ βάση γλωσσωτό.

4 - (121) Ἀμφορέας 1307, ὕψ. 0.349 μ. (εἰκ. 122).

Λεῖπει τὸ μεγαλύτερο μέρος του. Στὸ λαιμὸ σὲ κάθε ὄψη ἀπὸ μία μετόπη μὲ μεγάλο φυλλόσχημο σταυροειδῇ ρόδακα. Στὴν ἀρχὴ τοῦ ὅμου ζώνη μὲ γλωσσωτό· στὴν κοιλιά ζώνη μὲ τελείες καὶ δευτέρη ζώνη, πλατυτέρη, μὲ αἰγοειδῇ ποὺ τρέχουν πρὸς τὰ δεξιὰ στὴν ὄψη Α καὶ λιοντάρια πρὸς τὰ δεξιὰ, ποὺ ἐπιτίθεται ἐναντίον ἄλλου ζώου (δὲν σώζεται) στὴν ὄψη Β· ἀκολουθεῖ ζώνη γραμμικοῦ μαιάνδρου καὶ στὴ βάση ἀκτινωτό.

5 - (122) Ὑδρία 1447, ὕψ. 0.308 μ. (εἰκ. 123).

Λαιμὸς κυλινδρικός ποὺ ἀνοίγει πρὸς τὰ ἐπάνω, σῶμα σχεδὸν σφαιρικό. Στὸ λαιμὸ τρεῖς μετόπες, ποὺ χωρίζονται μὲ κάθετη ζώνη δικτυωτοῦ· στὴ μεσαία μετόπη εἰκονίζεται γυναικεία

προτομή προς τὰ ἀριστερά καὶ κάτω ἀβακωτό· στὶς πλάγιες μετόπες ἀπὸ ἑνα ζεύγος σιγμοειδῶν ἐλίκων μὲ δικτυωτὰ καὶ φύλλα. Στὸν ὦμο, ἐπάνω στενὴ ζώνη μὲ τελείες καὶ κάτω πλατύτερη ζώνη μὲ γλωσσωτά. Στὴν κοιλιά, Α: τρεῖς αἰγαγροὶ ποὺ τρέχουν πρὸς τὰ ἀριστερά, Β: σκυλὶ καταδιώκει λαγὸ πρὸς τὰ ἀριστερά. Στὸ κάτω μέρος τοῦ ἀγγείου ζώνη ὁμόκεντρων κύκλων μὲ δικτυωτὰ καὶ στὴ βάση ἀκτινωτό. Στὸ δακτύλιο τῆς βάσης τελείες.

Παρατηρήσεις σχετικὲς μὲ τὰ ζητήματα ποὺ θέτουν τὰ ἀγγεῖα αὐτῆς τῆς σειρᾶς συζητοῦνται παρακάτω.

Σειρὰ III: Ἀγγεῖα 1-4

1 - (123) Ὑδρία 1448, ὕψ. σωζ. 0.245 μ. (εἰκ. 124).

Λεῖπει τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἀγγείου καὶ δὲν ἔχουν συμπληρωθεῖ οἱ λαβές καὶ τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ λαιμοῦ. Τὸ σῶμα συμπίεσμένο. Στὸ τμήμα τοῦ λαιμοῦ σώζεται τὸ κάτω μέρος μετόπης μὲ κάθετες ζώνες δικτυωτοῦ. Στὸν ὦμο στενὴ ζώνη μὲ τελείες καὶ χαμηλότερα δευτέρη ζώνη μὲ γλωσσωτά. Στὴν κοιλιά, στὴν κύρια ὄψη ποὺ σώζεται, πλατιά ζώνη μὲ δύο ἀντιθετικὲς σφίγγες ποὺ ἔχουν ὑψωμένο τὸ ἑνα ἐμπρόσθιο πόδι, ἔτσι ὥστε νὰ σχηματίζεται μιὰ πυραμίδα· στὰ πλάγια ἡ μετόπη ὀρίζεται ἀπὸ κάθετες ζώνες δικτυωτοῦ· στὸ κάτω μέρος ζώνη μὲ ἐνἄλληλες γωνίες καὶ στὴ βάση ἀκτινωτό.

2 - (124) Ἀμφορέας 1310, ὕψ. 0.39 μ. (εἰκ. 125).

Λαιμὸς χαμηλός, σῶμα ὠοειδές. Στὸ λαιμὸ μία μετόπη σὲ κάθε ὄψη, πλαισιωμένη μὲ κάθετες ζώνες δικτυωτοῦ, καὶ μὲ ἑνα μεγάλο φυλλόσχημο ρόδακα μὲ σταυροειδεῖς κάλυκες. Στὸν ὦμο στενὴ ζώνη μὲ καρποὺς ροδιάς καὶ κάτω δευτέρη πλατύτερη μὲ πέντε ὑδρόβια σὲ κάθε ὄψη, ποὺ βαδίζουν στὴ σειρὰ πρὸς τὰ ἀριστερά. Ἀκολουθεῖ στενὴ ζώνη μὲ ζητοειδῆ καὶ δύο πλατύτερες, ὅπου α) καλυκόσχημες ἑλικες μὲ δικτυωτά, β) σειρὰ ὁμόκεντρων κύκλων μὲ δικτυωτά· στὴ βάση τοῦ ἀγγείου ἀκτινωτὸ κόσμημα.

3 - (125) Ἀμφορέας 1312, ὕψ. 0.41 μ. (εἰκ. 126).

Τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου ὅπως περίπου τὸ σχῆμα τοῦ προηγούμενου. Στὸ λαιμὸ ἡ διακόσμηση ὅμοια μὲ τοῦ ἀντίστοιχου τμήματος τοῦ προηγούμενου ἀμφορέα. Στὸν ὦμο στενὴ ζώνη μὲ ζητοειδῆ καὶ κάτω ἄλλη πλατύτερη, ὅπου εἰκονίζονται, Α: σφίγγα καθισμένη πρὸς τὰ ἀριστερά ἀνάμεσα σὲ κύκνο μὲ ἀνυψωμένα φτερά καὶ ὑδρόβιο, Β: πέντε κύκνοι ποὺ βαδίζουν πρὸς τὰ ἀριστερά. Ἀκολουθοῦν στενὴ ζώνη μὲ τελείες καὶ ἄλλη πλατιά μὲ καλυκόσχημες ἑλικες καὶ δικτυωτά· στὸ κάτω μέρος στενὴ ζώνη μὲ ζητοειδῆ καὶ ἄλλη πλατύτερη μὲ σειρὰ ὁμόκεντρων κύκλων καὶ δικτυωτά. Στὴ βάση ἀκτινωτὸ ἀνάμεσα σὲ δύο στενὲς ζώνες μὲ τελείες (ἡ κατώτερη βρίσκεται στὸ δακτύλιο τῆς βάσης).

4 - (126) Κρατήρας 1351, ὕψ. 0.254 μ., διάμ. χεῖλ. 0.395 μ. (εἰκ. 127).

Ἐχει ἀνασυγκροτηθεῖ ἀπὸ ἐλάχιστα κομμάτια. Στὸ χεῖλος ἐξωτερικά, φυλλόσχημα κοσμήματα. Στὴν πλατιά ζώνη ἀνάμεσα στὶς λαβές, Α: δύο ταῦροι πρὸς τὰ δεξιὰ ποὺ βαδίζουν πιθανότατα ἐναντίον κάπρου, Β: τμήμα κάθετης ζώνης δικτυωτοῦ ποὺ χωρίζει τὴν ὄψη σὲ δύο μετόπες. Στὴ βάση ζεύγη ἐλίκων μὲ δικτυωτά καὶ στὸ δακτύλιο κεραῖες.

Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ μαρτυροῦν γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς μελανόμορφης τεχνικῆς, ὅπως διαμορφώθηκε κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς κορινθιακῆς ἀγγειογραφίας. Στους ἀμφορεῖς (124 - 125) οἱ προτομὲς ἔχουν δώσει τὴ θέση τους στὸν φυλλόσχημο ρόδακα μὲ κάλυκες σὲ σταυροειδῆ διάταξη. Οἱ μορφὲς σχεδιάζονται ὁλόκληρες σὲ σκιαγραφία μὲ χαράξεις. Οἱ ἀμφορεῖς (124) καὶ (125) εἶναι ἔργα τοῦ ἴδιου τεχνίτη ὅπως δείχνει τὸ σχῆμα, τὸ διακοσμητικὸ σύστημα καὶ ἡ ἐπανάληψη ὁμοίων θεμάτων.

Τὸ σχῆμα τοῦ κρατήρα (126) μὲ τὸ σπασμένο πρὸς τὰ ἔξω χεῖλος ἐμφανίζεται στὶς Κυκλάδες κυρίως στὰ ἀγγεῖα τοῦ γραμμικοῦ νησιωτικοῦ ρυθμοῦ ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 7ου αἰ. Ἐνας κρατήρας ποὺ βρέθηκε στὴ Θήρα ἔχει πρῶιμη ἀνατολίζουσα διακόσμηση ⁷⁴⁵, δύο ἄλλα παραδείγματα ἀπὸ τὴ Μύκονο ⁷⁴⁶ καὶ τὴ Νάξο ⁷⁴⁷ ἔχουν μετόπες μὲ ὁμόκεντρους κύκλους. Περισσότερο προχωρημένη εἶναι ἡ διακόσμηση ἑνὸς παραδείγματος ἀπὸ τὴ Σίφνο (ὁμάδα Ad)⁷⁴⁸ καὶ στὴν ὠριμη φάση τοῦ ἀνατολίζοντος ρυθμοῦ ἀνήκουν τὰ κομμάτια ἑνὸς ναξιακοῦ κρατήρα ἀπὸ τὴ Δῆλο ⁷⁴⁹ καὶ δύο ἄλλων ἀπὸ τὴ Νάξο πάλι, ποὺ ἀποδόθηκαν στὴ δηλιακὴ ὁμάδα C⁷⁵⁰. Τολμηρὴ εἶναι ἡ ἀπεικόνιση τῶν ζώων σὲ δύο ἐπίπεδα· ἡ στροφή τοῦ κεφαλιοῦ τοῦ ζώου, ποὺ βρίσκεται στὸ δεύτερο ἐπίπεδο, τονίζει προοπτικὰ τὴ διάσταση τοῦ βάθους.

Σειρὰ IV: Ἀγγεῖα 1-18

1 - (127) Ὑδρία 1308, ὕψ. 0.30 μ. (εἰκ. 128).

Λαιμὸς ἀναπτυγμένος ποὺ στενεύει στὴ βάση, σῶμα σχεδὸν σφαιρικό. Στὸ λαιμὸ τρεῖς μετόπες, ποὺ χωρίζονται μὲ κάθετες ζῶνες δικτυωτοῦ· στὶς πλάγιες μετόπες ποὺ σώζονται εἰκονίζονται ζεύγη λυρόσχημων ἐλίκων μὲ δικτυωτὰ καὶ φύλλα. Στὸν ὦμο στενὴ ζώνη γλωσσωτοῦ καὶ ἄλλη πλατύτερη μὲ ἄνθη ὄρθια καὶ ἀντιστραμμένα· κάτω ἀπὸ αὐτὴ τὴ ζώνη, ἄλλη στενὴ μὲ τελείες. Στὴν πλατιά ζώνη τῆς κοιλιᾶς τρεῖς μετόπες, A: στὴ μεσαία μετόπη γυναικεία προτομὴ πρὸς τὰ δεξιὰ, στὶς πλάγιες φυλλόσχημος ρόδακας μὲ σταυροειδεῖς κάλυκες· κάτω ἀπὸ τὶς ὀριζόντιες λαβὲς ζεύγος ἐλίκων μὲ στέλεχος· ἡ B ὧση δὲν σώζεται. Στὸ κάτω μέρος τοῦ ἀγγείου ζώνη μὲ γραμμικὸ μαῖανδρο καὶ στὴ βάση ἀκτινωτό.

2 - (128) Ὑδρία 587, ὕψ. 0.31 μ. (εἰκ. 129).

Λαιμὸς ἀναπτυγμένος, σῶμα σχεδὸν σφαιρικό. Ἀπὸ τὶς τρεῖς μετόπες τοῦ λαιμοῦ ποὺ χωρίζονται μὲ κάθετες ζῶνες δικτυωτοῦ, στὴ μεσαία εἰκονίζεται γυναικεία προτομὴ πρὸς τὰ δεξιὰ, στὶς δύο πλάγιες ἀβακωτό. Ἐπάνω ἀπὸ τὶς μετόπες στενὴ ζώνη μὲ τελείες. Στὸν ὦμο στενὴ ζώνη μὲ μαῦρα τετράγωνα, ἄλλη πλατιά μὲ γλωσσωτὸ καὶ τρίτη, στενὴ πάλι, μὲ τελείες. Στὴν κοιλιὰ δύο μετόπες ποὺ ὀρίζονται στὰ πλάγια μὲ ζώνη δικτυωτοῦ καὶ ἔχουν, A: δύο γυναικεῖες προτομὲς στραμμένες πρὸς τὸ μέσο, B: δύο κύκλους μὲ ἀνοικτὰ φτερά, στραμμένους ἐπίσης πρὸς τὸ μέσο. Κάτω ἀπὸ τὶς λαβὲς ζεύγος ἐλίκων μὲ στέλεχος. Ἀκολουθεῖ ζώνη μὲ ἄγκιστρα μαϊάνδρου καὶ στὴ βάση ἀκτινωτό.

3 - (129) Ὑδρία 582, ὕψ. 0.305 μ. (εἰκ. 130).

Σχῆμα, διακοσμητικὸ σύστημα καὶ θέματα ὅμοια μὲ τῆς προηγούμενης ὕδριας, μὲ τὴ διαφορά ὅτι τὸ ἀκτινωτὸ τῆς βάσης ἔχει ἀντικατασταθεῖ μὲ γλωσσωτό, ὅπως καὶ τοῦ ὦμου, ὅτι ὁ μαῖανδρος στὴ ζώνη ἑπάνω ἀπὸ τὸ γλωσσωτό εἶναι συνεχής. Στὸ ἑπάνω μέρος τοῦ ὦμου ὑπάρχουν τελείες ἀντὶ γιὰ τετράγωνα.

4 - (130) Ἀμφορέας 602, ὕψ. 0.33 μ. (εἰκ. 131).

Λαιμὸς χαμηλός, σῶμα ὡσειδές. Στὸ λαιμὸ μιά μετόπη σὲ κάθε ὧση, μὲ κάθετη ζώνη δικτυωτοῦ στὰ πλάγια, περιέχει ἀπὸ μία γυναικεία προτομὴ πρὸς τὰ ἀριστερά. Στὸν ὦμο ἀνάμεσα σὲ δύο στενὲς ζῶνες μὲ τελείες ζεύγη καλυκόσχημων ἐλίκων μὲ δικτυωτὰ. Στὴν κοιλιὰ, A: δύο ἀντιθετικοὶ ἀνθηρες, B: δύο ἀντιθετικοὶ ταῦροι ποὺ βόσκουν. Στὸ κάτω μέρος ζώνη γλωσσωτοῦ καὶ στὴ βάση ἀκτινωτό.

5 - (131) Ὑδρία 603, ὕψ. 0.348 μ. (εἰκ. 132).

Λαιμὸς πῶ ἀναπτυγμένος σὲ σχέση μὲ τὸν προηγούμενο ἀμφορέα, σῶμα σχεδὸν σφαιρικό. Στὸ λαιμὸ τρεῖς μετόπες, ποὺ χωρίζονται μὲ κάθετη ζώνη δικτυωτοῦ καὶ ἔχουν ἢ μεσαία γυναικεία προτομὴ πρὸς τὰ ἀριστερά καὶ οἱ δύο πλάγιες ἀβακωτό. Στὸν ὦμο στενὴ ζώνη μὲ τελείες καὶ ἄλλη μὲ ζεύγη καλυκόσχημων ἐλίκων μὲ δικτυωτὰ καὶ φύλλα. Στὴν κοιλιὰ μέσα σὲ μετόπες,

πού ορίζονται στα πλάγια με κάθετες ζώνες δικτυωτού, Α: ένας μεγάλος πάνθηρας προς τα δεξιά, Β: ένα λιοντάρι προς τα δεξιά. Κάτω από τις οριζόντιες λαβές ζευγος έλικων με στέλεχος. Στο κάτω μέρος του άγγείου ζώνη με ενάλληλες γωνίες και στη βάση άκτινωτό.

6 - (132) 'Υ δ ρ ί α 5 8 5, ύψ. 0.355 μ. (είκ. 133).

Λαιμός χαμηλότερος, σῶμα σχεδόν ὠοειδές. Στο λαιμό τρεις μετόπες που χωρίζονται από κάθετες ζώνες δικτυωτού· στη μεσαία μετόπη γυναικεία προτομή προς τα αριστερά με το δεξί χέρι να προβάλλεται κάτω από το πρόσωπο και στις πλάγιες, αριστερά ζευγος σιγμοειδών έλικων με δικτυωτά και δεξιά άβακωτό. Στόν ὦμο ζώνη με ζεύγη καλυκóσχημων έλικων με δικτυωτά ανάμεσα σε δύο στενές ζώνες με τελείες. Στην κοιλιά, Α: δύο μετόπες που ορίζονται στα πλάγια με κάθετες ζώνες δικτυωτού και έχουν από ένα κύκνο με άνοιγμένα φτερά, στραμμένο προς το μέσο, Β: πάνθηρας προς τα δεξιά. Κάτω από τις οριζόντιες λαβές ζεύγη έλικων με στέλεχος. 'Ακολουθούν δύο ζώνες με διακόσμηση ὁμοια άκριβώς με του αντίστοιχου τμήματος της προηγούμενης ὕδρίας.

7 - (133) 'Υ δ ρ ί α 5 9 2, ύψ. σωζ. 0.285 μ. (είκ. 134).

Σῶμα σχεδόν ὠοειδές. Δεν έχει συμπληρωθεί ὁ λαιμός και τὸ χεῖλος. 'Από τὸ λαιμό σώζεται τμήμα της δεξιᾶς πλάγιας μετόπης με άβακωτό. Στόν ὦμο στενή ζώνη με τελείες και ἄλλη πλατιά, με γλωσσωτό. Στην κοιλιά από μιᾶ μετόπη, που ορίζεται στα πλάγια με κάθετη ζώνη δικτυωτού και έχει πάνθηρα προς τα δεξιά. Κάτω από τις λαβές ένα ζευγος έλικων με στέλεχος. Στο κάτω μέρος του άγγείου δύο ζώνες με κοσμήματα ὁπως στα δύο προηγούμενα παραδείγματα.

8 - (134) Λ α ι μ ὸ ς ὕ δ ρ ί α ς 2 1 9 1, ύψ. σωζ. 0.118 μ. (είκ. 135).

Οἱ τρεις μετόπες του λαιμοῦ χωρίζονται από κάθετες ζώνες δικτυωτού· στη μεσαία μετόπη γυναικεία προτομή προς τα αριστερά· από τις πλάγιες σώζεται ἡ αριστερή μετόπη με άβακωτό. 'Επάνω και κάτω από τις μετόπες στενή ζώνη με τελείες.

9 - (135) 'Υ δ ρ ί α 6 0 9, ύψ. 0.33 μ. (είκ. 136).

Λαιμός κυλινδρικός, σῶμα ὠοειδές. 'Από τις τρεις μετόπες του λαιμοῦ, που χωρίζονται με κάθετη ζώνη δικτυωτού, ἡ μεσαία έχει γυναικεία προτομή προς τα αριστερά. Στις πλάγιες μετόπες ζευγος σιγμοειδών έλικων με δικτυωτά. Στόν ὦμο στενή ζώνη με τελείες και ἄλλη με γλωσσωτό. Στην κοιλιά από μιᾶ μετόπη σε κάθε ὄψη, που ορίζεται στα πλάγια με κάθετη ζώνη δικτυωτού, Α: μεγάλο λιοντάρι προς τα αριστερά, Β: ζευγος μεγάλων έλικων που εφάπτονται· κάτω από τις οριζόντιες λαβές από ένα ζευγος έλικων με στέλεχος. 'Ακολουθεί ζώνη ενάλληλων γωνιών και στη βάση άκτινωτό.

10 - (136) 'Ε π ά ν ω μ έ ρ ο ς ὕ δ ρ ί α ς 5 5 0, ύψ. σωζ. 0.14 μ. (είκ. 137).

'Από τις τρεις μετόπες του λαιμοῦ, που χωρίζονται με κάθετη ζώνη δικτυωτού, ἡ μεσαία έχει γυναικεία προτομή προς τα αριστερά, με σειρά τελειών επάνω και κάτω. Στις πλάγιες μετόπες ζευγος έλικων σιγμοειδών με δικτυωτά. Στόν ὦμο στενή ζώνη με ζητοειδή και ἄλλη με γλωσσωτό.

11 - (137) 'Υ δ ρ ί α 5 8 6, ύψ. 0.307 μ. (είκ. 138).

Λαιμός πλατύς, κυλινδρικός, ὄχι πολὺ ἀναπτυγμένος, σῶμα σχεδόν ὠοειδές. 'Από τις τρεις μετόπες του λαιμοῦ, που χωρίζονται με κάθετη ζώνη δικτυωτού, στη μεσαία εἰκονίζεται γυναικεία προτομή προς τα αριστερά. Στις δύο πλάγιες μετόπες μεγάλος μαιανδρικός σταυρός. Στόν ὦμο στενή ζώνη με τελείες και ἄλλη πλατύτερη με μεγάλους φυλλόσχημους ρόδακες. Στην κοιλιά από μιᾶ μετόπη στην κάθε ὄψη, που ορίζεται στα πλάγια από κάθετη ζώνη δικτυωτού, Α: δύο ἀντιθετικοὶ πετεινοί, Β: ἄνθος λωτοῦ τοῦ ὁποῖου τὰ πλάγια φύλλα ἀναπτύσσονται σε ἑλικες. Κάτω από τις οριζόντιες λαβές από ένα ζευγος έλικων με στέλεχος. Παρόμοιες με τις ἀντίστοιχες στα προηγούμενα παραδείγματα εἶναι και οἱ δύο κάτω ζώνες του άγγείου.

12 - (138) 'Υδρία 589, ύψ. 0.315 μ. (είκ. 139).

Λαιμός αναπτυγμένος, σῶμα σχεδόν σφαιρικό, συμπιεσμένο. Ἀπὸ τὶς τρεῖς μετόπες τοῦ λαιμοῦ, ποὺ χωρίζονται ἀπὸ κάθετες ζῶνες δικτυωτοῦ, ἡ μεσαία ἔχει μὴ γυναικεία προτομή πρὸς τὰ ἀριστερά· στὶς πλάγιες μετόπες ζεῦγος σιγμοειδῶν ἐλίκων μὲ δικτυωτά. Στὸν ὄμο στενὴ ζώνη μὲ τελείες καὶ ἄλλη πλατύτερη μὲ γλωσσωτά. Στὴν κοιλιά ἀπὸ μία μετόπη σὲ κάθε ὄψη, Α: ζεῦγος ἀντιθετικῶν κύκλων μὲ ἀνοικτὰ φτερά, Β: μεγάλο ἄνθος, τοῦ ὁποῖου τὰ πλάγια φύλλα ἀναπτύσσονται σὲ ἑλικες. Κάτω ἀπὸ τὶς ὀριζόντιες λαβὲς ζεῦγος ἐλίκων μὲ στέλεχος. Ἀκολουθοῦν δύο ζῶνες μὲ ἐνάλληλες γωνίες καὶ ἀκτινωτό, ὅπως καὶ στὶς προηγούμενες ὑδρίες.

13 - (139) 'Υδρία 583, ύψ. 0.317 μ. (είκ. 140).

Τὸ σχῆμα, τὸ διακοσμητικὸ σύστημα καὶ τὰ θέματα εἶναι ὅμοια μὲ τῆς ὑδρίας (137) μὲ μόνη διαφορὰ ὅτι στὸ κάτω μέρος τῆς ζώνης τοῦ ὄμου ὑπάρχει μὴ στενὴ ζώνη μὲ τελείες.

14 - (140) 'Υδρία 581, ύψ. 0.335 μ. (είκ. 141).

Σχῆμα καὶ διακοσμητικὸ σύστημα ὅμοια μὲ τοῦ προηγούμενου ἀγγείου. Οἱ διαφορὲς εἶναι μόνο στὰ θέματα: ζεῦγος σιγμοειδῶν ἐλίκων μὲ δικτυωτά στὶς πλάγιες μετόπες τοῦ λαιμοῦ, ζώνη μὲ γλωσσωτό στὸν ὄμο, λιοντάρι πρὸς τὰ ἀριστερά στὴν κοιλιά τῆς ὄψης Α. Τελείες στὸ δακτύλιο τῆς βάσης.

15 - (141) 'Υδρία 580, ύψ. 0.323 μ. (είκ. 142).

Σχῆμα καὶ διακοσμητικὸ σύστημα ὅπως καὶ στὴν προηγούμενη ὑδρία, ἀπὸ τὴν ὁποία διαφέρει στὰ θέματα: μεγάλος σύνθετος φυλλόσχημος ρόδακας στὶς πλάγιες μετόπες τοῦ λαιμοῦ, μεγάλος πετεινὸς πρὸς τὰ ἀριστερά στὴν ὄψη Α τῆς κοιλιάς, στενὴ ζώνη ζητοειδῶν.

16 - (142) 'Υδρία 584, ύψ. 0.323 μ. (είκ. 143).

Λαιμός χαμηλὸς πλατὺς, σῶμα σχεδὸν ὠοειδές. Στὸ λαιμὸ τρεῖς μετόπες, ποὺ χωρίζονται ἀπὸ κάθετη ζώνη δικτυωτοῦ, μὲ γυναικεία προτομή πρὸς τὰ δεξιὰ στὴ μεσαία καὶ μεγάλο φυλλόσχημο ρόδακα μὲ κάλυκες στὶς πλάγιες. Στὸν ὄμο, ἀνάμεσα σὲ δύο στενὲς ζῶνες μὲ τελείες, ζώνη μὲ ἄνθη καὶ κάλυκες λωτοῦ. Στὴν κοιλιά, Α: δύο ἀντιθετικοὶ κάπροι ποὺ βόσκουν, Β: μεγάλο ἄνθος λωτοῦ, τοῦ ὁποῖου τὰ ἐξωτερικὰ φύλλα ἀναπτύσσονται σὲ ἑλικες. Κάτω ἀπὸ τὶς ὀριζόντιες λαβὲς ζεῦγος ἐλίκων μὲ στέλεχος. Στὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος ζώνη γραμμικοῦ μαιάνδρου καὶ στὴ βάση ἀκτινωτό. Λοξὲς κεραίες στὸ δακτύλιο τῆς βάσης.

17 - (143) Ἀμφορέας 578, ύψ. 0.344 μ. (είκ. 144).

Λαιμός πλατὺς, σῶμα σχεδὸν ὠοειδές. Στὸ λαιμὸ σὲ κάθε ὄψη ἀπὸ μία μετόπη μὲ κάθετες γραμμὲς στὰ πλάγια, ποὺ ἔχει σύνθετο φυλλόσχημο ρόδακα μὲ κάλυκες. Στὸν ὄμο στενὴ ζώνη μὲ τελείες καὶ ἄλλη πλατιά μὲ σιγμοειδεῖς ἑλικες. Στὴν κοιλιά ζεῦγος ἀντιθετικῶν πετεινῶν καὶ στὶς δύο ὄψεις, ποὺ χωρίζονται μὲ ἓνα μεγάλο τυποποιημένο ἄνθος λωτοῦ κάτω ἀπὸ τὶς λαβὲς. Ἀκολουθοῦν στενὴ ζώνη μὲ τελείες καὶ στὴ βάση ἀκτινωτό.

18 - (144) Δύο τμήματα ἀπὸ τὸ κωνικὸ πόδι μεγάλου ἀμφορέα 1688 α - β, σωζ. διαστ. α) 0.14 × 0.165 μ., β) 0.09 × 0.115 μ. (είκ. 145).

Σῶζονται ἀπὸ ἐπάνω πρὸς τὰ κάτω, τμήματα ἀπὸ μὴ ζώνη μαιάνδρου, ἀπὸ μὴ ἄλλη, πλατύτερη, μὲ πᾶνθηρα πρὸς τὰ δεξιὰ σὲ μετόπη, ποὺ ὀρίζεται στὰ πλάγια μὲ κάθετη ζώνη δικτυωτοῦ, καὶ ἀπὸ μὴ τρίτη μὲ γλωσσωτά κοσμήματα ποὺ ἐναλλάσσονται χρωματικά, δύο μὲ γάνωμα καὶ ἓνα μὲ βαθυκόκκινο χρῶμα. Στὸ κατώτατο τμήμα τοῦ ποδιοῦ σῶζονται λείψανα ἀκτινωτοῦ κοσμήματος.

Μὲ τὴν τελευταία ὁμάδα ἀγγείων τῆς ὑστερης φάσης δίνονται χαρακτηριστικὰ παραδείγματα τῆς ἰδιαίτερης τεχνολογίας, ὅπως διαμορφώθηκε στὸ μηλιακὸ ἐργαστήριον στὸ τέλος τῆς παραγωγῆς του κάτω ἀπὸ τὴν κορινθιακὴ ἐπίδραση καὶ τὴ διάδοση τοῦ μελανόμορφου

ρυθμού. Οί τεχνίτες τών μηλιακών δέχθηκαν όρισμένα κορινθιακά θέματα καί κοσμήματα, π.χ. τούς πετεινούς, τούς πάνθηρες καί τούς ρόδακες, άλλα τὰ χρησιμοποίησαν σύμφωνα με τόν παραδοσιακό γιά τὸ ἐργαστήριο τρόπο, δηλαδή χωρίς χάραξη, αποδίνοντας τις λεπτομέρειες με χρώμα, κυρίως λευκό, χωρίς νὰ πάψουν νὰ ἐμπνέονται ἀπὸ τὸ τυπικὸ γιά τὴ μηλιακὴ ἀγγειογραφία θεματολόγιο. Ἐτσι τὰ θέματα ποὺ προαναφέρθηκαν συνυπάρχουν με τις γυναικεῖς προτομές στὸ λαιμὸ καί τις ἑλικες διαφόρων σχημάτων καί τύπων.

Ἡ ὕδρία (127) ἀποτελεῖ παράδειγμα περιορισμένης εἰσαγωγῆς ἐνὸς κορινθιακοῦ κοσμήματος στὸ διακοσμητικὸ σύστημα τών μηλιακῶν ἀγγείων. Στις ὕδριες (128 - 9) γίνεται πιὸ ἐντονη ἡ κορινθιακὴ ἐπίδραση με τὴν ἐπικράτηση τών μελανῶν ἐπιφανειῶν, ποὺ δίνουν στὸ ἀγγεῖο περισσότερο βάρος καί συγκέντρωση. Ἀπλὴ παραβολὴ κάνει περιττὴ κάθε ἀναλυτικότερη ἐξέταση γιά τὴν ἀπόδοση τών δύο αὐτῶν ἀγγείων στὸν ἴδιο ζωγράφο, τὸν ζ ω γ ρ ά φ ο τ ὶ ν ἀ ν τ ι θ ε τ ι κ ὶ ν π ρ ο τ ο μ ὶ ν σ ἐ μ ε τ ὴ π ε ς.

Τὰ ἀγγεῖα (130 - 134) εἶναι φανερό ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὸν ἴδιο ζωγράφο, τὸν ζ ω γ ρ ά φ ο τ ὶ ν π α ν θ ή ρ ω ν. Ἡ ὁμοιότητα τών γυναικεῶν προτομῶν εἶναι ἀναμφισβήτητη τόσο στὴ γενικὴ σύλληψη ὅσο καί στὴν ἀπόδοση τών λεπτομερειῶν, π.χ. στὴν κόμμωση, στὸ σχέδιο τοῦ ματιοῦ καί τών αὐτιῶν, στὰ ἐνώτια. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καί γιά τὴ διάθεση τών διακοσμητικῶν θεμάτων, ποὺ ἐπαναλαμβάνονται ἀπὸ τὸ ἓνα ἀγγεῖο στὸ ἄλλο, καθὼς καί γιά τις παραστάσεις τών ζώων, στίς ὁποῖες βρίσκουμε τὸν ἴδιο τρόπο σχεδίασης με ἀραιωμένο γάνωμα γιά τις μεγάλες ἐπιφάνειες. Στὸν ἴδιο ζωγράφο μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν τὰ κομμάτια ἀπὸ τὸ πόδι τοῦ μεγάλου ἀμφορέα (144) καί τὰ ὄστρακα ἐνὸς σκύφου ἀπὸ τὴ Σίφνο⁷⁵¹.

Ἔργα ἐνὸς πολὺ συγγενικοῦ ζωγράφου εἶναι οἱ ὕδριες (135 - 142) καί ὁ ἀμφορέας (143). Στὸ πρῶτο ἀντίκρισμα οἱ γυναικεῖς προτομές φαίνονται ὅμοιες με τοῦ ζωγράφου τών πανθήρων, ἀλλὰ ἐδῶ τὰ μαλλιά πέφτουν καί ἀπὸ τις δύο πλευρὲς τοῦ λαιμοῦ καί τὸ κάτω μέρος τοῦ προσώπου ἔχει στρογγυλότερη ἀνάπτυξη. Στὴ διακόσμηση τῆς ζώνης τοῦ ὅμου ἐπικρατοῦν τὰ γλωσσωτὰ καί οἱ σειρὲς τών ροδάκων ἀντὶ γιά τις ἑλικες τοῦ ζωγράφου τών πανθήρων. Συνηθισμένο θέμα γίνονται τώρα οἱ πετεινοί, ποὺ ἀντικαθιστοῦν τούς πάνθηρες, καί ἡ τυποποίηση ἔχει προχωρήσει ἓνα βῆμα περισσότερο με τὴν ὑπερβολικὴ ἀνάπτυξη τών φυτικῶν κοσμημάτων κάτω ἀπὸ τις λαβές. Ὡστόσο ἡ τεχνοτροπία εἶναι καί στοὺς δύο ζωγράφους ὅμοια καί εἶναι δύσκολο νὰ παραβλέψει κανεὶς τὴν ἐσωτερικὴ συγγένεια, ποὺ ἐκδηλώνεται στὴν ἐκφραστικὴ λεπτότητα τών γυναικεῶν προτομῶν με τὸ νεανικὸ χαρακτήρα, στίς ὁποῖες σχεδιάζονται με τὸν ἴδιο τρόπο τόσο τὸ περίγραμμα, ὅσο καί οἱ λεπτομέρειες. Φαίνεται λοιπὸν πολὺ πιθανὸ ὅτι ὁ ζωγράφος τών ἀγγείων αὐτῶν ἀποτελεῖ τὴν ὕστερη φάση τοῦ ζωγράφου τών πανθήρων.

Β. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ὅσοι ἔχουν ἀσχοληθεῖ με τὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα διαπιστώνουν στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. ἰσχυρὲς κορινθιακὲς ἐπιδράσεις⁷⁵². Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ συμπίπτει στὴν Κόρινθο με τὴ μετάβαση σὲ ἓνα νέο ρυθμὸ, ποὺ οἱ μορφολογικὲς του ἀναζητήσεις τὸν ξεχωρίζουν ἀπὸ τὴν τελευταία φάση τῆς πρωτοκορινθιακῆς ἀγγειογραφίας⁷⁵³. Στὴν Ἀττικὴ οἱ τάσεις τῆς ἐποχῆς συνδυάζονται με τὴν καθιέρωση τῆς μελανόμορφης τεχνικῆς⁷⁵⁴. Στὴ μηλιακὴ ἀγγειογραφία ἡ μεταβολὴ δὲν εἶναι τόσο ριζικὴ. Ἡ ἐμφάνιση τών ἀγγείων τῆς σειρᾶς I καί II, ἀλλὰ καί τών ὑπόλοιπων τῆς σειρᾶς III καί IV, στὰ ὁποῖα ἡ κορινθιακὴ ἐπίδραση εἶναι πιὸ ἐντονη,

δείχνει ότι συνεχίζεται ή γνωστή τεχνοτροπία, όπως είχε διαμορφωθεί στις προηγούμενες φάσεις, χωρίς να είναι δυνατό να γίνει λόγος για τη δημιουργία νέου ρυθμού.

Αν ρίξουμε ένα βλέμμα στο θεματολόγιο των ζώων της σειράς I παρατηρούμε ότι οι συχνές εμφανίσεις των αλόγων, που χαρακτηρίζαν τις προηγούμενες φάσεις περιορίζονται μόνο σε τρία αγγεία (112, 113) και (115). Σε μία μόνο περίπτωση βρίσκονται σε αντιθετική διάταξη, αλλά στο παλιό σχήμα των αλόγων που βόσκουν, όχι με ύψωμένο κεφάλι, όπως ήταν ή τυπική σύνθεση ως τώρα. Στην πρώτη θέση από άποψη συχνότητας έρχονται τώρα οι παραστάσεις λιονταριών, που συναντούμε στα μισά περίπου αγγεία της σειράς. Ένω στα σύγχρονα κορινθιακά αγγεία έχει επικρατήσει ο άσσυριακός τύπος, στα μηλιακά επιζηεί ο χιτιτικός⁷⁵⁵. Μόνο το λιοντάρι της ύδρας (105) έχει την άνθεμωτή διαμόρφωση του ρύγχους, που χαρακτηρίζει τον άσσυριακό τύπο⁷⁵⁶. Στον άμφορέα (114) υπάρχουν δύο λιοντάρια, που βαδίζουν και στρέφουν το κεφάλι προς τα πίσω, όπως στο δσπρακο του Βερολίνου⁷⁵⁷ το λιοντάρι που συνοδεύει την πότνια θηρών. Η στροφή του κεφαλιού σε συνδυασμό με την αντιθετική διάταξη στις δύο συνεχόμενες μετόπες έχει παράλληλο σε πρωτοκορινθιακή σύνθεση των μέσων του 7ου αι.⁷⁵⁸ Με το λιοντάρι που οκλάζει στο πινάκιο (108) εισάγεται ένα σχήμα γνωστό στην κυκλαδική αγγειογραφία κατά το α' τέταρτο του 7ου αι.⁷⁵⁹, αλλά που δεν το συναντούμε ξανά στην εποχή που μεσολαβεί. Στην Αττική και στην Κόρινθο το σχήμα εμφανίζεται μόνο στο τελευταίο τέταρτο του 7ου αι., στην εποχή δηλαδή του πινακίου⁷⁶⁰. Η σύνθεση των ελάφιών που βόσκουν σε αντιθετική διάταξη όπως στις ύδρες (97) και (110) είναι γνωστή από το πινάκιο του Ήραίου⁷⁶¹. Στον άμφορέα (114) ή κίνηση του κεφαλιού, που διαφοροποιείται από τη φορά του λαιμού, θυμίζει ύστερες πρωτοκορινθιακές παραστάσεις⁷⁶², καθώς και τα πλατιά κέρατα που έχει το έλάφι του άμφορέα (59)⁷⁶³. Στις προτιμήσεις της εποχής ανταποκρίνονται οι σειρές των υδρόβιων πουλιών που συναντούμε σε τρία αγγεία. Ο άμφορέας (116), στον οποίο τα πουλιά είναι σε μελανόμορφη τεχνική και βαδίζουν με ανοιχτά φτερά, αποτελεί το μηλιακό αντίστοιχο των πρώιμων αττικών μελανόμορφων κρατήρων από τον Κεραμεικό και τη Βάρη⁷⁶⁴.

Στο ζωικό θεματολόγιο έχει προστεθεί τώρα και η παράσταση του κριαριού με την ύδρα (109). Στα πρωτοκορινθιακά αγγεία οι παραστάσεις του ζώου αρχίζουν από το πρώτο τέταρτο του αιώνα, αλλά δεν είναι συνηθισμένο θέμα πριν από το τελευταίο τέταρτο⁷⁶⁵. Νωρίς επίσης εμφανίζονται και στα ροδιακά, χωρίς όμως να αποκτήσουν μεγάλη διάδοση⁷⁶⁶. Η εικόνα του ζώου στη μηλιακή ύδρα με το κεφάλι σε περιγραφή, το σώμα σε σκιαγραφία και τις κυματιστές γραμμές στο λαιμό θυμίζει τους ταύρους της ροδιακής κεραμικής. Από τα φανταστικά ζώα των προηγούμενων φάσεων συνεχίζονται τώρα μόνο οι παραστάσεις της σφίγγας και σπανιότερα της σειρήνας.

Όσο για τις παραστάσεις της ανθρώπινης μορφής, εκτός από τις γυναικείες προτομές, στην τελευταία αυτή ομάδα περιορίζονται μόνο σε δύο. Στην ύδρα (113) πίσω από το άλογο της κύριας ζώνης εικονίζεται ὄρθια γυναικεία μορφή, που φορεί μακρύ χιτώνα. Η αποσπασματική διατήρηση δεν επιτρέπει να σχηματίσουμε αντίληψη για τη σημασία της παρουσίας της στην ὄλη σύνθεση⁷⁶⁷. Στο λαιμό επίσης του άμφορέα (112) παριστάνεται στη μετόπη, αντίστοιχη προς τη γυναικεία προτομή της άλλης ὄψης, ανδρική μορφή, που έχει σχεδιασθεί ως τα γόνατα⁷⁶⁸. Και τη φορά αυτή ή σημασία της παράστασης παραμένει άκαθόριστη.

Μοναδικό παράδειγμα από τα γνωστά μηλιακά αγγεία αποτελεί ή παράθεση τριών γυναικείων προτομών στις μετόπες του λαιμού της ύδρας (113). Ανάμεσα στις προτομές υπάρχει διαφοροποίηση: ή μεσαία κρατεί άνθος, οι άλλες δύο ανασύρουν με το χέρι την παρυφή του

ίματιού. Για τις προτομές που κρατούν άνθη έχει εκφρασθεί ή γνώμη ότι παριστάνουν, μολονότι όχι απαραίτητα, χθόνια θεότητα⁷⁶⁹. Συμβολική σημασία αποδίδεται και στο άνθος, που κρατούν οι μορφές στις επιτύμβιες στήλες⁷⁷⁰. 'Η χειρονομία των δύο γυναικών, που κρατούν την παρυφή του ίματιού, δεν έχει ιδιαίτερη συμβολική σημασία· θεωρείται ότι ανήκει στον κύκλο της κοινωνικής ζωής και αποτελεί έκδήλωση αξιοπρέπειας στην ανθρώπινη εμφάνιση⁷⁷¹. Εύκολη είναι ή σκέψη να αναγνωρίσουμε στις προτομές του άμφορέα την εικόνα της νεκρής με το άνθος ανάμεσα στις θεές του κάτω κόσμου που εικονίζονται με επιβλητική περιβολή. 'Αλλά ίσως είναι υπερβολικό να αναζητούμε πάντοτε συμβολική έρμηνεία σε παραστάσεις, που δεν αποκλείεται να αποδίδουν για την αισθητική τους αξία μορφές, χωρίς ειδικό περιεχόμενο.

Πρωτόφαντη είναι επίσης ή σύνθεση στην ύδρια (107) με την παρεμβολή της γυναικείας προτομής ανάμεσα σε δύο αντιθετικά λιοντάρια, παραλλαγή της παλιότερης σύνθεσης με τη γυναικεία προτομή ανάμεσα σε αντιθετικά αλογα. Μήπως στην προτομή του άμφορέα πρέπει να αναγνωρίσουμε τη μορφή της Κυβέλης; 'Ανάγλυφα της Κυβέλης έχουν βρεθεί σε νεκροταφεία των ιωνικών περιοχών⁷⁷², ώστε δεν είναι άπιθανο να μεταφέρονται στον άμφορέα άπηχήσεις από τις παραστάσεις των αναγλύφων προσαρμοσμένες στα σχήματα της μηλιακής άγγειογραφικής παράδοσης.

'Απροσδόκητη είναι ή άπεικόνιση στη μετόπη της ύδριας (117) της γυναικείας προτομής κατ'ένώπιον με τα χέρια, που έχουν κλειστές τις παλάμες, μπροστά στο στήθος. Το σχήμα της διάθεσης των χεριών είναι γνωστό από χρυσά ροδιακά ελάσματα⁷⁷³. 'Η παράσταση της ανθρώπινης μορφής κατ'ένώπιον στην αρχαϊκή έποχή χαρακτηρίζει θεϊκές ή δαιμονικές ύπαρξεις και αισθητοποιεί την έντονη παρουσία της υπερφυσικής δύναμης⁷⁷⁴. 'Αλλά δεν είναι απαραίτητο να αναζητήσουμε ειδική σημασία στην ιδιόρρυθμη προτομή της ύδριας. 'Ο άγγειογράφος είναι πολύ πιθανό ότι θέλησε να μιμηθεί τον εικονογραφικό τρόπο που είχε δει σε ανάγλυφα έργα. 'Ισως μάλιστα να παρακινήθηκε όχι από τα έργα της μικροτεχνίας, αλλά από παραστάσεις κατ'ένώπιον της γυναικείας μορφής στις επιτύμβιες στήλες της έποχής⁷⁷⁵.

Γύρω στα μέσα του 7ου αϊ. ροδιακές επιδράσεις με διάφορους τρόπους αρχίζουν να γίνονται αισθητές στην κυκλαδική άγγειογραφία. Τη ροδιακή επίδραση έχει διαγνώσει ό Η. Payne⁷⁷⁶ σε μιá κατηγορία άγγείων από τη Ρήνεια, για τα όποια διατύπωσε πρώτος την άποψη ότι αποτελούν συνέχεια του γραμμικού νησιωτικού ρυθμού⁷⁷⁷. Λίγο άργότερα αρχίζει στις Κυκλάδες ή κατασκευή άγγείων, που με τις παραστάσεις και τη διακόσμηση αποτελούν καθαρές μιμήσεις των ροδιακών⁷⁷⁸. 'Η κατηγορία αυτή συγκροτείται με βασικό πυρήνα τα πινάκια με τα άνορθωμένα έραλδικά λιοντάρια της Δήλου και της Θάσου⁷⁷⁹ και περιλαμβάνει πινάκια, ώοειδείς άρυβάλλους, δακτυλιόσχημους άσκους και ίσως, σε νεώτερη φάση, άμφορείς⁷⁸⁰. Το κέντρο, από το όποιο προέρχεται το πινάκιο της Δήλου (και θά μπορούσε να θεωρηθεί ως κέντρο και όλης της ομάδας των άγγείων), τοποθετήθηκε στη Νάξο, τη Δήλο και πρόσφατα στη Θάσο⁷⁸¹. 'Ορθότερη όμως είναι ή επιφύλαξη που έχει εκφρασθεί ότι το σημερινό στάδιο της έρευνας δεν επιτρέπει να προχωρήσουμε σε τοπικό προσδιορισμό⁷⁸².

Κάποιες σχέσεις της μηλιακής άγγειογραφίας με τα ροδιακά ύπάρχουν από το β' τέταρτο του 7ου αϊ. Περιορίζονται στο δανεισμό λίγων παραπληρωματικών διακοσμητικών στοιχείων, χωρίς πολλή σημασία⁷⁸³, όπως ό μικρός κύκλος με στιγμές γύρω, το άπλο γλωσσωτό σε έπαφή με το πλαίσιο της διακοσμητικής ζώνης⁷⁸⁴. έπίσης ό σταυρός με τελείες στα άκρα των κεραίων⁷⁸⁵. 'Αλλά και το σχήμα των πουλιών με το δικτυωτό σώμα στον άμφορέα του 'Απόλλωνα⁷⁸⁶ συγγενεύει με τους τύπους των υπογεωμετρικών ροδιακών κυλίκων. 'Επειτα από τα

μέσα του 7ου αϊ. έρχονται να προστεθούν δύο νέα διακοσμητικά θέματα, που συνηθίζονται στη ροδιακή κεραμική. Το ένα είναι ο ήμιρόδακας (ή τέταρτο ρόδακα)⁷⁸⁷ που, με διαφορετικό τύπο, εμφανίζεται στα ροδιακά από το α' τέταρτο του 7ου αϊ.⁷⁸⁸, για να διαδοθεί με τον καμιραϊκό ρυθμό. Άλλα στην εποχή αυτή τέτοια διακοσμητικά θέματα έχουν εισαχθεί και στην Κρήτη⁷⁸⁹, ώστε η απευθείας ροδιακή προέλευση για την εμφάνιση στα μηλιακά αγγεία να μην είναι βέβαιη⁷⁹⁰. Το άλλο κόσμημα είναι ο ρόδακας με κάλυκες λωτού σε σταυρική διάταξη, που συναντούμε αρχικά σε δύο αγγεία της δεύτερης φάσης — ύδρία (36), αμφορέας (63) —, για να γνωρίσει μεγάλη διάδοση στο τελευταίο τέταρτο του 7ου αϊ. Ο ρόδακας με κάλυκες λωτού έχει ιωνική καταγωγή⁷⁹¹. Στη ροδιακή αγγειογραφία εμφανίζεται με τον καμιραϊκό ρυθμό⁷⁹². Η παράλληλη εισαγωγή στο διακοσμητικό θεματολόγιο της μηλιακής κεραμικής είναι δυνατό να οφείλεται σε ροδιακή επίδραση, χωρίς να αποκλείεται και η ανεξάρτητη μεταφορά από έργα μεταλλοτεχνίας. Η διάδοσή του όμως κατά την ύστερη φάση σε συνδυασμό με τη μελανόμορφη τεχνική πρέπει να αποδοθεί μάλλον σε κορινθιακή επίδραση⁷⁹³. Όσο για τις στιγμές στη σειρά των λωτών, που κοσμούν τον ώμο του αμφορέα (71), είναι πιθανή ή υπόθεση ότι κατάγονται από τη ροδιακή διακοσμητική, μολονότι δεν αποτελούν αποκλειστικό της γνώρισμα⁷⁹⁴. Ουσιαστικά η σημασία του παράγοντα της ροδιακής επίδρασης στη μηλιακή αγγειογραφία συνίσταται στη μετάδοση μιας χαρακτηριστικής μορφής ζώου, του αϊγάγρου, για την οποία έγινε λόγος στα προηγούμενα⁷⁹⁵.

Στην τελευταία φάση της μηλιακής αγγειογραφίας οι έπαφες με τη ροδιακή γίνονται στενότερες. Στην ομάδα των αγγείων (97 - 99) η διάκριση των φτερών στο στήθος από τα έρετικά, με «τοξοειδές σχήμα» και ξεχωριστό χρώμα, είναι στοιχείο που κατάγεται από τη ροδιακή τυπολογία⁷⁹⁶. Η σύνθεση των ελίκων στο λαιμό του αμφορέα (118) απηχεί κόσμημα του ροδιακού κύκλου⁷⁹⁷. Στα αγγεία της σειράς II οι αϊγαγροι παρουσιάζονται όχι σε συνθέσεις με άλλα ζώα, αλλά σε συνεχή ζωφόρο, ενώ στους εικονογραφικούς τρόπους υιοθετούνται τα σχήματα του καμιραϊκού ρυθμού: τα ζώα παριστάνονται τώρα σε καλπασμό και από τα σκέλη δηλώνονται μόνο τα δύο, όπως είναι γι' αυτήν την περίπτωση ο ροδιακός κανόνας⁷⁹⁸. Στον αμφορέα μάλιστα (118) η μορφή με την οποία έχουν σχεδιασθεί οι αϊγαγροι, πλησιάζει στην τυπολογία του καμιραϊκού ρυθμού. Από αυτόν κατάγονται και τα ζαρκάδια (ή νεβροί έλαφιού), που καλπάζουν στις ύδριες (119) και (120). Στην ομάδα των αγγείων με ροδιακή επίδραση της ύστερης φάσης ανήκει και ο αμφορέας της σφίγγας στο Έθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο⁷⁹⁹. Ο αμφορέας έχει χρονολογηθεί στα μέσα του 7ου αϊ.⁸⁰⁰, αλλά η μορφή της σφίγγας οδηγεί προς το τέλος του αιώνα⁸⁰¹, όπως άλλωστε και η γυναικεία προτομή του λαιμού⁸⁰².

Προβληματικός είναι ο χαρακτηρισμός δύο πινακίων, που βρέθηκαν στο Έραϊο και θεωρήθηκαν μηλιακές μιμήσεις ροδιακών⁸⁰³. Νομίζω ότι η μηλιακή προέλευση των αγγείων είναι αμφίβολη. Στο ένα (Délös X πίν. 5,33) ο τύπος του λιονταριού με το κωδωνόσχημο ρύγχος και την έντονη καμπύλη του λαιμού, που είναι όμοιος με τα λιοντάρια του πινακίου της Θάσου⁸⁰⁴, δείχνει ότι τα δύο πινάκια έχουν κοινή την προέλευση. Στο δεύτερο (Délös X πίν. 5,31) η κυκλική διάταξη των ζώων, που εικονίζονται σε μικρή κλίμακα, οι έλαφρες αναλογίες τους και η έλευθερη κίνηση δεν έχουν πολλή σχέση με τις ζωφόρους των μηλιακών αγγείων. Συγγενεύουν περισσότερο με τις παραστάσεις στα αγγεία της ομάδας, στην οποία ανήκουν τα πινάκια της Θάσου και της Δήλου ή στα ροδιακά-ϊωνικά πρότυπά τους, σύμφωνα με τις συσχετίσεις, που έχουν πρόσφατα προταθεί⁸⁰⁵.

Συνοψίζοντας τις παρατηρήσεις μπορούμε να καταλήξουμε ότι οι ζωγράφοι των μηλιακών αγγείων στάθηκαν σχετικά επιφυλακτικοί στο να δεχτούν τις ροδιακές επιδράσεις, οι οποίες

γίνονται φανερές σὲ μικρὸ ἀριθμὸ ἀγγείων. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος περιορίζονται στὴν εἰσαγωγή μεμονωμένων θεμάτων ἢ διακοσμητικῶν στοιχείων, ποὺ ἀφομοιώνονται καὶ ἐντάσσονται στὴ μηλιακὴ μορφολογία, χωρὶς νὰ ὑπάρχει βαθύτερη τεχνοτροπικὴ προσέγγιση.

Οἱ ἐπιδράσεις τῆς κορινθιακῆς κεραμεικῆς, ποὺ σημειώνονται στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 7ου αἰ.⁸⁰⁶, ὑπῆρξαν πιὸ ἐντονες καὶ συμβαδίζουν μὲ μιὰ ἐσωτερικὴ ἀναμόρφωση τῆς μηλιακῆς τεχνοτροπίας. Οἱ ἐπιδράσεις ἐκδηλώνονται σὲ πολλὰ πεδία. Ὁ πιὸ ἀπλὸς τρόπος εἶναι ἡ εἰσαγωγή νέων διακοσμητικῶν θεμάτων, ποὺ ἀποκτοῦν τώρα πρωτεύουσα θέση στὴν ἐμφάνιση τοῦ ἀγγείου. Ὁ ρόδακας μὲ κάλυκες λωτοῦ τοποθετεῖται σὲ μεγάλες μετόπες στὸ λαιμό, ἀλλὰ καὶ στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου-ὕδρια (127). Ἄλλο διακοσμητικὸ θέμα, ποὺ εἰσάγεται ἀπὸ τὰ κορινθιακά⁸⁰⁷, εἶναι τὰ συμπαγῆ μεγάλα ἄνθη λωτοῦ, κάτω ἀπὸ τὶς λαβὲς τῶν ὑδριῶν· τὰ ἄνθη καταλήγουν σὲ ἔλικες μὲ ὑπέρμετρη ἀνάπτυξη, ποὺ γεμίζουν ὁλόκληρὴ τὴν πίσω ὄψη τοῦ ἀγγείου στὶς ὑδρίες τῆς σειρᾶς IV. Ἡ ποικιλία τῶν παραπληρωματικῶν κοσμημάτων μειώνεται καὶ βαθμιαῖα κυριαρχοῦν οἱ συμπαγεῖς ρόδακες. Μεγαλύτερη σημασία, ποὺ δείχνει τὶς νέες συνθηκὲς ἐπικοινωνίας, ἴσως καὶ συναγωνισμοῦ τῶν ἐργαστηρίων τῆς κεραμεικῆς, εἶναι ἡ ἐκμάθηση ἀπὸ τοὺς τεχνίτες τῶν μηλιακῶν ἀγγείων καὶ ἡ εἰσαγωγή στὰ ἔργα τους τῆς μελανόμορφης τεχνικῆς μὲ χαράξεις. Οἱ χαράξεις δὲν εἶναι ἄγνωστες στὴ μηλιακὴ ἀγγειογραφία ἀπὸ τὰ πρῶτα τῆς βήματα, ὅπως στὸν ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα⁸⁰⁸ καὶ τὴν ὁμάδα τῆς γενειοφόρου προτομῆς. Τὴν ἀπόδοση τῆς ἀνδρικῆς μορφῆς σὲ σκιαγραφία, ἀλλὰ χωρὶς χαράξεις, συναντοῦμε σποραδικὰ ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. — ὕδρια (31) καὶ ἀργότερα ὑδρίες (94) καὶ (36). Τώρα βλέπουμε νὰ πολλαπλασιάζεται ἡ χρῆση τῶν χαράξεων καὶ τῆ μελανόμορφης τεχνικῆς νὰ ἐφαρμόζεται μὲ περισσότερη ἢ λιγότερη συνέπεια στὶς παραστάσεις τῶν ζώων σὲ μεγάλο ἀριθμὸ ἀγγείων τῆς σειρᾶς I, ποὺ ὡς πρὸς τὰ ἄλλα συνεχίζουν τὴν παλιότερη μηλιακὴ τεχνοτροπία. Τὰ ἀγγεῖα τῆς σειρᾶς III ἔχουν καθαρὰ μελανόμορφη τεχνικὴ· στὸ πρόσωπο τῶν σφιγγῶν χρησιμοποιεῖται κόκκινο ἢ καστανὸ χρῶμα⁸⁰⁹. Τὸ ἴδιο παρατηροῦμε στὴν ἀνδρική μορφή τοῦ ὀστράκου ἑνὸς μεγάλου ἀμφορέα ἀπὸ τὴ Δῆλο⁸¹⁰ καὶ ἑνὸς ἄλλου ἀπὸ κρατήρα τῆς Θάσου⁸¹¹. Ἡ διάταξη τῶν ταύρων στὸν κρατήρα (126) μὲ τὴ μορφή τοῦ κεφαλιοῦ τοῦ ταύρου, ποὺ βρίσκεται σὲ δεύτερο ἐπίπεδο, ἀντιστοιχεῖ πρὸς κορινθιακὰ πρότυπα⁸¹². Μιὰ μικρὴ λεπτομέρεια, οἱ σειρὲς τῶν ἄσπρων τελειῶν, ποὺ συνοδεύουν τὶς χαράξεις⁸¹³, ὅπως στὸν ἀμφορέα (116) ἢ τὸ πινάκιο μὲ τὴν πότνια θηρῶν⁸¹⁴, δείχνει τὴν ἐξοικείωση μὲ τὶς ἰδιόρρυθμιές τῆς κορινθιακῆς τεχνικῆς στὸ κέντρο τῶν μηλιακῶν ἀγγείων. Ὡστόσο, ὅπως καὶ στὴ ροδιακὴ ἀγγειογραφία⁸¹⁵, ἡ μελανόμορφη τεχνικὴ δὲν ἐκτοπίζει τὴν παλιότερη παράδοση τῆς περιγραφῆς, ἀλλὰ παρατηροῦμε καὶ ἐδῶ νὰ συνυπάρχουν παράλληλα οἱ δύο τρόποι, μάλιστα πολλὰς φορὲς στὸ ἴδιο ἀγγεῖο.

Περισσότερο πρὸς ὅ,τι συνιστᾷ τὸ βασικὸ χαρακτῆρα τῆς κορινθιακῆς τεχνοτροπίας κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ — περιορισμὸς τῶν παραστάσεων σὲ λίγες μορφές, ποὺ γίνονται «πυκνότερες καὶ βαρύτερες»⁸¹⁶ —, πλησιάζει ἡ σειρά τῶν ἀγγείων IV, μολοντί σὲ αὐτὰ ἀποφεύγονται οἱ χαράξεις. Στὴν ὁμάδα IV συχνὰ ἡ κύρια ζώνη τοῦ ἀγγείου χωρίζεται σὲ μετόπες, μὲ μία μόνη μορφή ἢ ἓνα διακοσμητικὸ θέμα. Στὴ ζώνη τοῦ λαιμοῦ ἐπικρατεῖ ἡ συμπαγὴς συνέχεια τῶν γλωσσωτῶν, στὶς μετόπες ὁ ρόδακας μὲ κάλυκες λωτοῦ. Οἱ μεγάλοι παραπληρωματικοὶ ρόδακες εἶναι χωρὶς χαράξεις, μὲ ἄσπρες γραμμὲς γιὰ τὴ διάκριση τῶν φύλλων⁸¹⁷. Ἡ ἐπιλογή τῶν ζώων ποὺ εἰκονίζονται προσαρμόζεται στὶς κορινθιακὲς προτιμήσεις. Ἀντὶ γιὰ τὰ λιοντάρια, ποὺ ἀντικατέστησαν τὰ ἄλογα στὰ ἀγγεῖα τῆς σειρᾶς I, κυριαρχοῦν τώρα οἱ πάνθηρες⁸¹⁸ καὶ οἱ πετεινοί⁸¹⁹. Ἀλλὰ καὶ στὴν τεχνικὴ ἐκτέλεση σημειώνεται μεταβολή, ἡ ὁποία ἀνταποκρίνεται σὲ μιὰ τάση, ποὺ παρατηροῦμε καὶ στὰ κορινθιακά⁸²⁰: ἡ σημασία τῆς γραμμῆς ὡς

έκφραστικού μέσου υποβιβάζεται, τὰ χρώματα, πού χάνουν τὴ λάμψη τους, ἀπλώνονται σὲ μεγάλες ἐπιφάνειες. Σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις ἡ ἔλλειψη λεπτότητας στὴν ἐκτέλεση καὶ ἡ προχειρότητα στὴν ἀπόδοση τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἴσως ἔχουν δευτερεύουσα σημασία γιὰ τὸν ἀγγειογράφο, εἶναι σημάδια τῆς κόπωσης, πού προαναγγέλλει τὸ τέλος τῆς μηλιακῆς κεραμεικῆς.

Ἡ χρονολόγηση τῶν μηλιακῶν ἀγγείων τῆς τελευταίας περιόδου, καθὼς ἔχει συντελεσθεῖ στενότερη προσέγγιση μὲ τὴν κορινθιακὴ ἀγγειογραφία, δὲν δημιουργεῖ ἰδιαίτερα προβλήματα, ἂν τὰ ἀγγεῖα ἐξετασθοῦν ὡς σύνολο καὶ καθορισθεῖ ἡ χρονολογία τῶν μεγάλων ἀμφορέων. Γιὰ τὸν ἀμφορέα μὲ τὸν Ἑρακλῆ στὸ Ἑθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο⁸²¹ οἱ χρονολογίες πού ἔχουν προταθεῖ κυμαίνονται ἀπὸ τὸ 620/10⁸²² ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 6ου αἰ.⁸²³ Ὁ ἀμφορέας τοῦ Διονύσου στὴ Βρετανικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολή⁸²⁴ πού εἶναι λίγο νεώτερος, μὲ τὴν «ψηλὴ» χρονολογία τοποθετεῖται στὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ 7ου αἰ. Ἡ χρονολογία αὐτὴ φαίνεται ὅτι εἶναι πρὸ σωστή. Ἡ σχέση ἀνάμεσα στὰ δύο ἀγγεῖα εἶναι ἀνάλογη μὲ ἐκείνη, πού ἔχουν μεταξύ τους στὴν ἀττικὴ ἀγγειογραφία ὁ ἀμφορέας τοῦ Κεραμεικοῦ μὲ τοὺς ἵππους καὶ ὁ πίνακας τῆς Ἀγορᾶς μὲ τὸν κιθαρωδὸ⁸²⁵. Παλιότερος εἶναι ὁ ἀμφορέας τῆς Νεάπολης⁸²⁶, πού μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὴ δεκαετία 630/20. Ἡ ἀνδρική μορφή δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι συνεχίζει τὴν ἐκλεπτυσμένη τεχνολογία τῆς οἰνοχόης Chigi, ἐνῶ οἱ παραστάσεις τῶν γυναικῶν ἀντιστοιχοῦν πρὸς μορφὲς τῶν μεταβατικῶν πρωτοκορινθιακῶν ἀγγείων⁸²⁷.

Γιὰ νὰ ἐπιστρέψουμε στὰ ἀγγεῖα τῆς Ρήνειας, πού ἐξετάζουμε, οἱ γυναικεῖες προτομὲς καὶ ἡ ἀνδρική μορφή τῶν ἀγγείων (111) καὶ (112), οἱ ὁποῖες θυμίζουν ἀπὸ ἀρκετὴ ἀπόσταση μορφὲς στὰ ὕστερα ἔργα τοῦ ζωγράφου τῶν σειρήνων⁸²⁸, ἔχουν ἀκόμα τὴν κίνηση τοῦ περιγράμματος, πού παρατηροῦμε σὲ μεταβατικὰ πρωτοκορινθιακὰ ἀγγεῖα⁸²⁹. Ἡ προτομή τῆς κόρης στὴν ὕδρία (111) μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ τὸν ἵππεα στὸ πινάκιο τῆς Θάσου⁸³⁰, ἀπὸ τὸν ὁποῖο δὲν εἶναι νεώτερη. Τὸ πινάκιο τῆς Θάσου τοποθετεῖται χρονολογικὰ δίπλα στὸ μηλιακὸ ἀμφορέα μὲ τὸν Ἑρακλῆ. Στὴ συνέχεια τῆς ἴδιας τεχνολογικῆς τάσης βρίσκονται οἱ προτομὲς τῶν ὕδριων (122) καὶ (103). Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι στὶς μετόπες ὅλων αὐτῶν τῶν ἀγγείων ἐμφανίζονται πλαίσια ἢ ἐπιφάνειες μὲ ἀβακωτό. Στὶς σφίγγες τῆς ὕδρίας (123) ἐπιβιώνουν ἀκόμα ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴ λεπτὴ μορφολογία τῶν μεταβατικῶν πρωτοκορινθιακῶν, ἐνῶ οἱ σφίγγες καὶ τὰ πουλιὰ τῶν ἀμφορέων (124) καὶ (125) ἔχουν ἀποκτήσει τὴ στερεότητα τῆς πρώιμης κορινθιακῆς ἐποχῆς⁸³¹.

Οἱ προτομὲς τῶν ὕδριων (107), (109) καὶ (119) ἀντιπροσωπεύουν τεχνολογικὴ παράδοση πού γνωρίσαμε στὰ ἀγγεῖα τῆς ομάδας τῶν μεγάλων λιονταριῶν — βλ. κυρίως τὴν ὕδρία (82) καὶ τὸν ἀμφορέα (83) — σὲ νεώτερη ἐξελικτικὴ βαθμίδα, πού ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν κρατήρα ἀπὸ τὸν Ἀναγυροῦντα Γ μὲ τὴν πομπή τῶν γυναικῶν, πού χρονολογεῖται στὴ δεκαετία 620/610⁸³². Στὸν ἀττικὸ κρατήρα μάλιστα ἀναγνωρίζεται μηλιακὴ ἐπίδραση⁸³³. Πραγματικὰ ὅλα αὐτὰ τὰ πρόσωπα τῶν νέων γυναικῶν συγγενεῦουν στὴν ὄψη σὰν νὰ κατάγονται ἀπὸ τὴν ἴδια οἰκογένεια. Περισσότερο προχωρημένες εἶναι οἱ προτομὲς τῶν ὕδριων (104 - 6). Ἄν θέλουμε νὰ ἀναζητήσουμε ἀντιστοιχία πρὸς τὴν ἐξέλιξη τῆς ἀττικῆς ἀγγειογραφίας, προσφέρονται γιὰ χρονολογικὴ ἀντιπαραθέση τὰ ὕστερα ἔργα τοῦ ζωγράφου τοῦ Νέττου⁸³⁴.

Ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα τῆς ομάδας τῶν ὑδρόβιων πουλιῶν⁸³⁵ ἡ ὕδρία (97) εἶναι νεώτερη ἀπὸ τὸ μεγάλο ἀμφορέα μὲ τὸν Ἑρακλῆ, ὅπως δείχνει ἡ σύγκριση τῆς σφίγγας μὲ τὶς μορφὲς τοῦ ἀμφορέα. Οἱ γυναικεῖες προτομὲς στὸ λαιμὸ τῶν ὕδριων (100) καὶ (101) πλησιάζουν τὴ μαλακότητα τοῦ σχεδίου, πού χαρακτηρίζει τὴν Ἰόλη τοῦ κορινθιακοῦ κρατήρα στὸ Λοῦβρο⁸³⁶. Ἡ ἴδια τεχνολογικὴ τάση ἀντιπροσωπεύεται καὶ μὲ τὴν προτομή τοῦ ἀμφορέα τῆς Τεύχειρας⁸³⁷,

πού είναι περισσότερο προχωρημένη και ανήκει στον 6ο αἰ. Ἡ χρονολογία επιβεβαιώνεται ἀπὸ τὰ στρωματογραφικὰ στοιχεῖα τῆς ἀνασκαφῆς, τὰ ὁποῖα προσφέρουν ἓνα σημαντικό στήριγμα γιὰ τὴ χρονολόγηση τῶν μηλιακῶν ἀγγείων τῆς ὕστερης περιόδου⁸³⁸.

Οἱ τρεῖς θαυμάσιες προτομές τῆς ὕδριας (113) συνεχίζουν τὴ μορφολογικὴ παράδοση τῶν ὕδριδων, πού ἔχουν συσχετισθεῖ πρὸς τὸν κρατήρα τοῦ Ἀναγυρούντα, ἀλλὰ μὲ μαλακότερο περίγραμμα, ὅπως στὶς προτομές τῶν ὕδριδων (100) καὶ (101), πού πλησιάζει πρὸς μορφὴς τῆς μέσης κορινθιακῆς ἐποχῆς⁸³⁹. Ἡ λεπτὴ εὐαισθησία τοῦ σχεδίου μεταδίνει τὴν ἔκφραση ἐσωτερικῆς ψυχικῆς ζωῆς. Τῆς ἰδίας ἐποχῆς, καθὼς δείχνει ἡ ὅλη ἐμφάνιση τοῦ ἀγγείου, εἶναι καὶ τοῦ ἀμφορέα (114)· ἡ προτομὴ ὥστόσο ἐκδηλώνει περισσότερο ἀρχαϊκὴ τάση.

Στὶς ὕδριες (128) καὶ (129) τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν γυναικείων προτομῶν μὲ τὸ τετραγωνικὸ σχῆμα μαρτυροῦν γιὰ τὴν καταγωγὴ ἀπὸ μορφές, ὅπως ἡ Δηϊάνειρα ἢ Ἰόλη στὸν ἀμφορέα τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου⁸⁴⁰. Μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν στὴ μετάβαση πρὸς τὸν 6ο αἰ.⁸⁴¹ Ἐχοντας ὑπόψη τὴ στενὴ σχέση τοῦ ζωγράφου τῶν πανθήρων μὲ τὴν τελευταία ὁμάδα — (135 - 143) —, πού κάνει πιθανὴ τὴν ἀπόδοση τῆς ὁμάδας αὐτῆς στὸν ἴδιο ζωγράφο, πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι τὸ σύνολο τῶν ἀγγείων δὲν καλύπτει μεγάλο χρονικὸ διάστημα. Ὁ ζωγράφος τῶν πανθήρων, καθὼς δείχνει ἡ τεχνотροπία τῶν νεανικῶν προτομῶν, πού συγγενεῦουν στὴν ἐσωτερικὴ σύλληψη μὲ γυναικεῖες μορφές τῶν κορινθιακῶν ἀγγείων τῆς μέσης περιόδου⁸⁴², ἐργάζεται στὸ α' τέταρτο τοῦ 6ου αἰ. Οἱ προτομές τῶν ἀγγείων τῆς δεύτερης ὁμάδας μὲ τὸ πρὸς γεμάτο πρόσωπο πλησιάζουν πρὸς μορφές τῆς τελευταίας φάσης τῶν μέσων κορινθιακῶν⁸⁴³ ἢ τῆς ὕστερης κορινθιακῆς ἐποχῆς, ὅπως ἡ Ἰσμήνη στὸ γνωστὸ ἀμφορέα τοῦ Λούβρου⁸⁴⁴. Στὸν 6ο αἰ. ἀνήκει καὶ ὁ κρατήρας (126), στὸν ὁποῖο ἡ διάταξη τῶν ταύρων σὲ δύο ἐπίπεδα, μὲ τὴ μορφή τοῦ κεφαλοῦ πού δημιουργεῖ ἓνα τρίτο ἐπίπεδο, προσδίδει τὴ διάσταση τοῦ βάθους⁸⁴⁵.

Τὸ τέλος τῶν μηλιακῶν ἀγγείων σημειώνεται μὲ τὴ μετάβαση στὸ β' τέταρτο τοῦ 6ου αἰ.⁸⁴⁶

8. Ἡ τεχνικὴ καὶ τὰ σχήματα τῶν μηλιακῶν ἀγγείων

Ὁ χαρακτηριστικὸς πηλὸς τῶν μηλιακῶν ἀγγείων εἶναι ἀνοιχτόχρωμος κεραμέρυθρος ἢ καστανέρυθρος, τὶς περισσότερες φορές μὲ ἔντονη ἀπόχρωση πρὸς ἀνοιχτὸ φαιό⁸⁴⁷, καὶ μὲ ὑπολογίσιμη περιεκτικότητα σὲ μαρμαρυγία πού, ὅπως σημείωσαν ἤδη οἱ J. Hopkinson - B. Penoyre, εἶναι χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο γιὰ τοὺς πηλοὺς ποὺ προέρχονται ἀπὸ πολλὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου⁸⁴⁸. ἄλλὰ ὁ μαρμαρυγίας τῶν μηλιακῶν ἀγγείων ἔχει τὶς περισσότερες φορές ἀσημένια ἀπόχρωση⁸⁴⁹. Τὴν ἐμπειρικὴ παρατήρηση ὅτι ὁ πηλὸς περιέχει ἡφαιστειογενὴ συστατικά⁸⁵⁰, ποὺ ἔχει βασικὴ σημασία γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τῆς μηλιακῆς κεραμεικῆς, χρειάζεται νὰ ἐπιβεβαιώσει χημικὴ ἀνάλυση.

Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἀγγείων καλύπτεται ἀπὸ ἐπίχρυσμα, συχνὰ ἀρκετὰ παχύ, ἀνοιχτόχρωμο, ποὺ ποικίλλει σὲ ἀποχρώσεις ἀπὸ ἀσπροκιτρινωπὸ πρὸς κιτρινοπρασινωπὸ ἢ ἀνοιχτὸ πρασινωπὸ. Τὸ γάνωμα δὲν χαρακτηρίζεται γιὰ τὴ λαμπρότητά του καί, ἐπειδὴ σὲ πολλὰς περιπτώσεις τὸ ἀγγεῖο ὕστερεῖ στὸ ψήσιμο, ἢ διακόσμηση εἶναι στὰ περισσότερα ἀγγεῖα καστανὴ ἢ καστανέρυθρη ἢ σὲ λίγες περιπτώσεις πορτοκαλέρυθρη καὶ γενικὰ ἀρκετὰ φθαρμένη.

Τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῶν ἀγγείων τοῦ μηλιακοῦ ἐργαστηρίου εἶναι ἡ ἔλλειψη χάραξης⁸⁵¹ ὡς βοηθητικοῦ μέσου γιὰ τὴ διακόσμηση, ἐκτὸς ἀπὸ ἐξαιρέσεις, στὶς ὁποῖες μπορεῖ νὰ χρησιμοποιεῖται μὲ σχετικὴ ἀφθονία. Ὁ κανόνας ὥστόσο εἶναι ὅτι στὴν τυπικὴ μηλιακὴ τεχντροπία οἱ χαράξεις χρησιμοποιοῦνται σὲ λίγες μόνο περιπτώσεις καὶ διακριτικά, γιὰ τὴ δήλωση τῶν ὁρίων τῆς ταινίας στὴν κόμη, τοῦ φτερώματος στὰ πουλιά, τῆς χαίτης στὰ λιοντάρια καὶ τοὺς κάπρους, λίγων ἀνατομικῶν λεπτομερειῶν στὰ σώματα τῶν ζώων καὶ κάποτε καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ περιγράμματος τοῦ σώματος⁸⁵². Ἀντίθετα πλουσιότατη εἶναι πάντα ἡ χρῆση χρωμάτων, ἐπίθετων στὴν ἐπιφάνεια τοῦ γανώματος ἢ μερικὲς φορές ἀπευθείας στὴν ἐπιφάνεια τοῦ πηλοῦ: τρία εἶναι τὰ κύρια χρώματα ποὺ χρησιμοποιοῦν οἱ ζωγράφοι τῶν μηλιακῶν ἀγγείων: τὸ βαθυκόκκινο σὰν τὸ χρῶμα τοῦ παλιοῦ κρασιοῦ, τὸ ἄσπρο καὶ τὸ καστανοκιτρινωπὸ· σὲ δύο ἀγγεῖα ὑπάρχει καὶ πορτοκαλέρυθρο· τὸ πρῶτο χρῶμα, τὸ βαθυκόκκινο, χρησιμοποιεῖται γιὰ ὅλες σχεδὸν τὶς λεπτομέρειες τῆς ἐνδυμασίας τῶν μορφῶν, τοῦ σώματος τῶν ζώων, τῶν φυτικῶν, ἄλλὰ καὶ τῶν γεωμετρικῶν κοσμημάτων· τὸ δεύτερο, τὸ ἄσπρο, χρησιμοποιεῖται γιὰ δήλωση τοῦ φύλου, ὡς διαχωριστικὸ διαφορετικῶν διακοσμητικῶν στοιχείων (π.χ. γιὰ τὴ διάκριση μιᾶς ταινίας ἀπὸ τὶς διπλανές της, ὅπως λ.χ. συμβαίνει μὲ τὴ λευκὴ ταινία ἀνάμεσα στὶς δύο κόκκινες στὸν πυρήνα τῶν ἐλίκων) καὶ τέλος, γιὰ τὴ διάκριση τῶν διακοσμητικῶν ταινιῶν ἀπὸ τὸν σκοτεινὸ ὄγκο τῆς κόμης ἢ ἀκόμα γιὰ τὸν καθορισμὸ τοῦ περιγράμματος τῶν μορφῶν καὶ πολὺ συχνὰ τῶν ζώων. Τὸ τρίτο χρῶμα, τὸ καστανοκιτρινωπὸ, χρησιμοποιεῖται ἰδιαίτερα στὰ ἀνδρικὰ πρόσωπα καὶ ἐδῶ γιὰ τὴ δήλωση τοῦ φύλου⁸⁵³. Ἡ ἀγάπη γιὰ τὴν πολυχρωμία ἀποδίδεται σὲ μεγάλο ποσοστὸ στὰ ὑφάσματα ποὺ θὰ κυκλοφοροῦσαν στὸ Αἰγαῖο φερμένα ἀπὸ τὶς ἀνατολικὲς ἀκτές, ἄλλὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι εἶναι κοινὴ καὶ στὴν πρωτοκορινθιακὴ ἀγγειογραφία τῆς ἐποχῆς αὐτῆς⁸⁵⁴.

Στὸ σύνολο τῶν μηλιακῶν ἀγγείων ἀπὸ τὴ Ρήνια ὁ ἀμφορέας καὶ ἡ ὕδρία σὲ ἀναλογία μεταξύ τους 1:2,3 εἶναι τὰ ἐπικρατέστερα σχήματα⁸⁵⁵. Στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ

Ένα σχῆμα σὲ δύο παραλλαγές, μὲ διαφορὰ μόνο ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ καὶ τὴ θέση τῶν λαβῶν καὶ ὡς πρὸς τὸ μέγεθος: τὸ συνηθισμένο ὕψος τῆς ὑδρίας ποικίλλει ἀπὸ 0.27 ὡς 0.33 μ. καὶ τῶν ἀμφορέων ἀπὸ 0.33 ὡς 0.40 μ. Ἀκολουθεῖ μικρὸς ἀριθμὸς πινακίων καὶ ἀκόμα μικρότερος ἀριθμὸς σκύφων. Οἱ μεγάλοι ἀμφορεῖς μὲ πόδι ἀντιπροσωπεύονται μόνο ἀπὸ κομμάτια ⁸⁵⁶, ἀλλὰ τὸ σχῆμα τους δίνεται μὲ δύο μικρογραφικὰ παραδείγματα. Ἐπίσης ἔχουν βρεθεῖ κομμάτια ἀπὸ δύο κρατήρες ⁸⁵⁷. Ἀνάμεσα στὰ μικρὰ ἀγγεῖα ὑπάρχουν καὶ τρεῖς ὀμφαλωτὲς φιάλες.

Ἡ μεγάλη ἀναλογία τῶν ὑδριῶν καὶ ἀμφορέων στὸ σύνολο τῶν μηλιακῶν ἀγγείων τῆς Ρήνειας πρέπει νὰ ἔχει σχέση μὲ τὸν ταφικὸ προορισμὸ τῶν ἀγγείων τοῦ εὐρήματος. Ἄν ἀποβλέψουμε σὲ ἄλλα σημαντικὰ σύνολα, ὅπως τοῦ Ἑραίου τῆς Δήλου, τῆς Σίφνου, τῆς Θάσου ἢ τῆς Τεύχειρας, παρατηροῦμε ὅτι ἡ ἀναλογία μεταβάλλεται. Αὐξάνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν μεγάλων ἀμφορέων μὲ πόδι καὶ τῶν πινακίων, ἴσως καὶ τῶν κρατήρων ⁸⁵⁸, ἀλλὰ ἡ γενικὴ εἰκόνα τῆς παραγωγῆς τοῦ μηλιακοῦ ἐργαστηρίου παραμένει ἡ ἴδια. Σχήματα ἄγνωστα ἀπὸ τὴ Ρήνεια σημειώνονται (μὲ πολὺ μικρὸ ἀριθμὸ παραδειγμάτων):

- 1) κοτύλη· ἓνα ὄστρακο ἀπὸ τὴ Δήλο ⁸⁵⁹.
- 2) κύλικες «κορινθιακοῦ τύπου»· δύο ὄστρακα ἀπὸ τὴ Σίφνο ⁸⁶⁰.
- 3) λεκάνες· δύο ὄστρακα ἀπὸ τὴ Θάσο ⁸⁶¹.
- 4) σφαιρικὲς πυξίδες· ἀναφέρονται δύο παραδείγματα ἀπὸ τὴ Μήλο ⁸⁶².

Ἀνάμεσα στὰ εὐρήματα τῆς Θάσου μερικὰ ὄστρακα χαρακτηρίζονται ὅτι προέρχονται ἀπὸ «δίνους» ἢ «κύπελλα» ⁸⁶³. Ἐπίσης μιὰ προχοή λουτηρίου ἀπὸ τὸ Ἑραῖο ἔχει καταταχθεῖ στὴν κατηγορία τῶν μηλιακῶν ἀγγείων ⁸⁶⁴.

9. Ἐπισκόπηση καὶ συμπεράσματα

Ὅταν ἄρχισε ἡ παραγωγή τῶν μηλιακῶν μὲ τὴ μετάβαση στὸ β' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ., στὶς Κυκλάδες ἦταν γνωστὴ ἡ τεχνοτροπία τοῦ ἀνατολίζοντος ρυθμοῦ σὲ δύο ἀξιόλογες κατηγορίες ἀγγείων, ποὺ ἀντιπροσωπεύουν δύο διαφορετικὰ κέντρα: τὰ ἀγγεῖα τοῦ γραμμικοῦ νησιωτικοῦ ρυθμοῦ καὶ τὴν ὁμάδα Βα τῆς Νάξου⁸⁶⁵. Ἡ ἐμφάνιση τῶν μηλιακῶν ἀγγείων εἶναι παράλληλη μὲ τὴ μετάβαση τῆς ναξιακῆς κεραμεικῆς στὶς ὁμάδες τῶν ἀγγείων Βb καὶ Βc (ὅσα εἶναι ναξιακὰ)⁸⁶⁶ καὶ τῆς πρωτοαττικῆς ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα τοῦ Φαλήρου ἢ τῆς σχολῆς τῶν ζωγράφων Ἀναλάτου καὶ Μεσογειῶν στὴν τεχνοτροπία τοῦ «μαύρου καὶ ἄσπρου»⁸⁶⁷. Ἡ μηλιακὴ ἀγγειογραφία χαρακτηρίζεται, σὲ σύγκριση μὲ τὰ ἄλλα κυκλαδικὰ ἐργαστήρια, ἀπὸ τὴν εἰσοδοχὴ σὲ μεγαλύτερη κλίμακα τῶν στοιχείων τοῦ ἀνατολίζοντος ρυθμοῦ καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς καμπυλόγραμμης διακόσμησης, ἡ ὁποία μοιάζει νὰ ἀπηχεῖ τάσεις, ποὺ εἶχαν ἐκδηλωθεῖ στὴν πρωτοκορινθιακὴ καὶ πρωτοαττικὴ κεραμεικὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα⁸⁶⁸. Τὰ διακοσμητικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀνατολίζοντος ρυθμοῦ ἢ μηλιακὴ ἀγγειογραφία ἀντλεῖ ἀπὸ δύο κύριες πηγές: ἀπὸ τὴ σύγχρονη κεραμεικὴ τῶν Κυκλάδων, στὴν ὁποία εἶχαν ἤδη πολιτογραφηθεῖ, καὶ ἀπὸ τὰ καλλιτεχνικὰ κέντρα ποὺ τὶς περιβάλλουν, κατὰ πρῶτο λόγο τὴν Ἀττικὴ καὶ τὴν Κρήτη. Ἡ ἀρχικὴ ἀφειρητρία τῶν βασικῶν σχημάτων τῆς μηλιακῆς διακοσμητικῆς, ἔστω καὶ ἂν ἀποτελοῦν δάνεια ἀπὸ ἄλλα κυκλαδικὰ ἐργαστήρια, ἀνάγεται στὴν κρητικὴ τυπολογία⁸⁶⁹. Κοινὸ δωρικὸ ὑπόστρωμα στὴ μηλιακὴ ἀγγειογραφία⁸⁷⁰ εἶναι ὑπερβολικὸ νὰ ἀναζητήσουμε. Γιὰ τὴ μετάδοση καὶ τὴ διαμόρφωση τῆς μηλιακῆς διακοσμητικῆς φαίνεται ὅτι μεγάλης σημασίας ἦταν ἡ συμβολὴ τῆς κυκλαδικῆς μεταλλοτεχνίας.

Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο υἱοθετοῦνται οἱ πραγματικὲς ἢ φανταστικὲς ζωικὲς μορφὲς τῆς ἀνατολίζουσας κυκλαδικῆς κεραμεικῆς. Γιὰ τὴν προσθήκη νέων θεμάτων οἱ μηλιακοὶ ἀγγειογράφοι στρέφονται πρὸς τὰ κέντρα τῶν πρωτοκορινθιακῶν ἀγγείων. Ἡ εἰσαγωγή τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς καὶ τοῦ μύθου ἔχει ἀποδοθεῖ — μὲ ἐπιφύλαξη — σὲ ἀττικὴ ἐπίδραση⁸⁷¹. Ἀλλὰ μὲ τὸ τέλος τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς οἱ μυθολογικὲς σκηνὲς σταματοῦν στὴν ἀττικὴ ἀγγειογραφία, γιὰ νὰ ξαναγυρίσουν στὸ β' τέταρτο τοῦ αἰῶνα, ὅταν δημιουργεῖται ἡ τεχνοτροπία μὲ τὴν ἀνθρώπινη μορφή σὲ κυρίαρχη θέση⁸⁷². Στὶς Κυκλάδες ὅμως ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 7ου αἰ. διαμορφώνεται μὲ τὴ σειρὰ τῶν ἀναγλύφων πίθων ἀνεξάρτητη εἰκονογραφικὴ παράδοση, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς καὶ τῶν μυθολογικῶν παραστάσεων⁸⁷³. Μὲ τὴν εἰσαγωγή τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς ἢ μηλιακὴ ἀγγειογραφία ἀπὸ τὰ πρῶτα τῆς βήματα ξεχωρίζει σὲ ἓνα καίριο χαρακτηριστικὸ ἀπὸ τὴν παράλληλη ἰωνικὴ. Ἡ μηλιακὴ ἀγγειογραφία κάνει τὴν ἐμφάνισή της ὡς σύνθεση πολλαπλῶν στοιχείων καὶ τάσεων τῆς κυκλαδικῆς καλλιτεχνικῆς παράδοσης καὶ ἴσως σὲ αὐτὸ ὀφείλεται ἡ ἐπιτυχία ποὺ σημειώνει ἀπὸ τὰ πρῶτα τῆς βήματα καὶ ἡ ἐπιβίωση τῆς παραγωγικῆς δραστηριότητος στὸν ἀνταγωνισμό μὲ τὰ ἄλλα ἐργαστήρια ἐπὶ ἓνα περίπου αἶώνα. Συχνὰ τονίζεται ἡ ἐξάρτησή της ἀπὸ τὴ ναξιακὴ ἀγγειογραφία⁸⁷⁴. Ἀλλὰ μᾶλλον οἱ σχέσεις εἶναι ἀμοιβαῖες καὶ οἱ ἐπιδράσεις ἀνάμεσα στὰ δύο κέντρα ἔχουν διπλὴ κατεύθυνση⁸⁷⁵.

Στὴν πρώτη περίοδο τῆς μηλιακῆς κεραμεικῆς βλέπουμε νὰ ἐργάζονται σχετικὰ αὐτόνομοι

ὁ ἓνας ἀπὸ τὸν ἄλλον μιὰ ομάδα ἀγγειογράφων μὲ ξεχωριστὴ φυσιογνωμία. Ἡ σύνθεση τῶν χαρακτηριστικῶν, ποὺ συγκροτοῦν γιὰ μᾶς τὴν ἔννοια — καὶ τὴν ἰδιορρυθμία — τῆς μηλιακῆς ἀγγειογραφίας, πραγματοποιεῖται περισσότερο στὰ ἔργα τοῦ ζωγράφου τοῦ πλοχμοῦ καὶ τῶν καρδiosisχημῶν κοσμημάτων καὶ καθιερώνεται ἀπὸ τὴν προσωπικότητα τῶν ζωγράφων τῆς παλιότερης ομάδας τῶν μεγάλων ἀμφορέων (τοῦ Ἀπόλλωνα, τῶν ἀλόγων καὶ τῶν ἱππέων) στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο. Τὰ ἐργαστήρια τῶν ζωγράφων τῶν δύο πρώτων ἀμφορέων συνεχίζουν ὁ ζωγράφος τῶν σειρήνων καὶ τῶν ἀντιθετικῶν ἀλόγων, οἱ ὁποῖοι μεταβιβάζουν τὴν τυπικὴ μηλιακὴ τεχντροπία στὸ γ' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. Στὴν κατεύθυνση, ποὺ ἔδωσαν τὰ δύο αὐτὰ ἐργαστήρια, βρίσκονται οἱ ζωγράφοι τῶν σφιγγῶν καὶ τοῦ στικτοῦ πάνθηρα καθὼς καὶ ἡ ομάδα τοῦ φτερωτοῦ δαίμονα. Μιὰ ἰδιαίτερη τάση, κάπως παράμερα ἀπὸ τὸ γενικὸ ρεῦμα, ἀντιπροσωπεύουν οἱ δύο ζωγράφοι τῆς ομάδας τῶν μικρῶν ἀμφορέων.

Στὴν τελευταία περίοδο διαπιστώνονται ροδιακὲς ἐπιδράσεις, ποὺ παραμένουν ὥστόσο ἐπιφανειακὲς, καὶ σὲ μεγαλύτερη κλίμακα κορινθιακὲς, ποὺ ἐπηρεάζουν βαθύτερα τὴ μηλιακὴ τεχντροπία. Τὸ ἐργαστήριον, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται ὁ μεγάλος ἀμφορέας τοῦ Ἡρακλῆ στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, φαίνεται ὅτι ἄσκησε σημαντικὴ ἐπίδραση στοὺς ἀγγειογράφους τῆς ἐποχῆς.

Σύμφωνα μὲ ὅσα ἀναπτύχθηκαν ἡ μηλιακὴ ἀγγειογραφία τόσο κατὰ τὸ διακοσμητικὸ σύστημα, ὅσο καὶ τὴν ἐπιλογὴ τῶν θεμάτων καὶ τὴν παράσταση τῶν μορφῶν, σχετίζεται μὲ τὰ καλλιτεχνικὰ κέντρα τῶν δυτικῶν ἀκτῶν τοῦ Αἰγαίου καὶ ὄχι τῆς Ἰωνίας. Πρέπει ὅμως νὰ ἀναγνωρισθεῖ ὅτι στὸν κύκλο τῆς κυκλαδικῆς καλλιτεχνικῆς παραγωγῆς ἀντιπροσωπεύει τὴν περισσότερο ἰωνικὴ τάση⁸⁷⁶. Ἡ συγγένεια δὲν ὀφείλεται στὴν κοινότητα τῶν θεμάτων ἢ τῶν διακοσμητικῶν στοιχείων. Συγκρίνοντας ὁ H. Payne τὴν τεχντροπία τῶν πρωτοκορινθιακῶν ἀγγείων μὲ τὴν τεχντροπία τῶν ροδιακῶν, γιὰ νὰ συλλάβει τὴν εἰδοποιὸν διαφορὰ⁸⁷⁷, διακρίνει ὅτι στὰ πρῶτα τὸ ἐνδιαφέρον κατευθύνεται πρὸς τὴν ἀνάλυση καὶ τὴν ὀργανικὴ ἀνασύνθεση τῶν μορφολογικῶν στοιχείων, στὰ δεύτερα πρὸς τὴν ἐμπειρικὴ ἀπόδοση τῶν ἐντυπώσεων. Ἡ τεχντροπία τῶν μηλιακῶν ἀγγείων ἀποβλέπει περισσότερο πρὸς τὴ συνολικὴ ἐντύπωση, ποὺ τὴν ἐπιδιώκει μὲ τὴν ποικιλία καὶ τὸν πλοῦτο τῶν μορφολογικῶν στοιχείων, παρὰ στὴν ἀξία τῆς αὐτόνομης μορφῆς. Ὅπως ἔχει παρατηρήσει ὁ X. Καροῦζος ἡ μηλιακὴ ἀγγειογραφία μὲ τὸν χαρακτήρα τῆς γραμμῆς καὶ τὴν εὐρύτερη χρῆση τοῦ χρώματος ἀντιπροσωπεύει στὸν κυκλαδικὸ χῶρο «μιὰ πιὸ ζωγραφικὴ πλευρά»⁸⁷⁸. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐκτίμησή της στὴ νεώτερη ἐποχῇ⁸⁷⁹ συμβαδίζει μὲ τὴ στροφὴ τῶν αἰσθητικῶν προτιμήσεων πρὸς τὸ ζωγραφικὸ πνεῦμα⁸⁸⁰.

Ἡ διάδοση τῶν μηλιακῶν ἀγγείων εἶναι γενικὰ περιορισμένη⁸⁸¹. Ὡστόσο ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. διαπιστώνονται στὴν ἀττικὴ ἀγγειογραφία ἰσχυρὲς μηλιακὲς ἐπιδράσεις⁸⁸². Ἐξαγωγὴ μηλιακῶν ἀγγείων στὴν Ἀττικὴ δὲν ἔχει σημειωθεῖ, ὥστε δημιουργεῖται τὸ πρόβλημα πῶς ἔγινε ἡ μετάδοση τῆς γνώσης τῶν μηλιακῶν προτύπων. Γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ τῶν κορινθιακῶν ἐπιδράσεων στὸ τέλος τοῦ 7ου αἰ. ἔχει διατυπωθεῖ ἡ ὑπόθεση ὅτι ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ἀττικὴ τεχνίτες ἀπὸ τὴν Κόρινθο⁸⁸³. Ἡ ἴδια ὑπόθεση, ὥσπου νὰ γίνουν γνωστὰ περισσότερα στοιχεῖα, εἶναι δυνατό νὰ γίνῃ καὶ γιὰ τὴν ἐξήγηση τοῦ φαινομένου τῶν μηλιακῶν ἐπιδράσεων στὴν ἀττικὴ ἀγγειογραφία.

Συντομογραφίες

- Akurgal: E. Akurgal, *Orient und Okzident* (1966).
- Anderson: L. Hillman Anderson, *Relief Pithoi from the Archaic Period of Greek Art* (1975).
- Arias - Hirmer: P. E. Arias - M. Hirmer, *Tausend Jahre griechischer Vasenkunst* (1960).
- Benson HBM: J. L. Benson, *Horse, Bird and Man* (1970).
- Benson KV: J. L. Benson, *Die Geschichte der korinthischen Vasen* (1953).
- Beyer: I. Beyer, *Die Tempel von Dreros und Prinias A* (1976).
- Blome: P. Blome, *Die figürliche Bildwelt Kretas in der geometrischen und früharchaischen Periode* (1982).
- Boardman CC: J. Boardman, *The Cretan Collection in Oxford* (1961).
- Boardman IG: J. Boardman, *Island Gems* (1963).
- Boardman PE: J. Boardman, *Pottery from Eretria*, BSA 47, 1952, 1 - 48.
- Boardman T I: J. Boardman - J. Hayes, *Excavations at Tocra, 1963 - 1965, The Archaic Deposits I* (1966).
- Boardman T II: J. Boardman - J. Hayes, *Excavations at Tocra, 1963 - 1965, The Archaic Deposits II and Later Deposits* (1973).
- Bocci: P. Bocci, *Ricerche sulla ceramica cicladica* (Studi Miscellanei 2, 1959/60, 1962).
- Brann A: E. T. H. Brann, *Late Geometric and Protoattic Pottery (The Athenian Agora, Results of Excavations VIII, 1962)*.
- Brann PWG: E. T. H. Brann, *Protoattic Well Groups from the Athenian Agora*, Hesperia 30, 1961, 305 - 379.
- Brock S: J. K. Brock, *Excavations in Siphnos*, BSA 44, 1949, 1 - 79.
- Brock F: J. K. Brock, *Fortetsa* (1957) (British School at Athens, Supplementary Paper no 2).
- Buschor Gr. V.: E. Buschor, *Griechische Vasen* (1940).
- Buschor K: E. Buschor, *Kykladisches*, AM 54, 1929, 142 - 163.
- Canciani: Fulvio Canciani, *Bronzi orientali e orientalizzanti a Creta nell'VIII e VII s.* (1970).
- Céramiques Gr. - E.: *Les céramiques de la Grèce de l'Est et leur diffusion en Occident (Colloques Internationaux du CNRS N. 569)*, 1978.
- Coldstream GG: J. N. Coldstream, *Geometric Greece* (1977).
- Coldstream GGP: J. N. Coldstream, *Greek Geometric Pottery* (1968).
- Cook PP: J. M. Cook, *Protoattic Pottery*, BSA 35, 1934/5, 165 - 219.
- Cook GPP: R. M. Cook, *Greek Painted Pottery* (1960).
- Davison: J. M. Davison, *Attic Geometric Workshops* (Yale Classical Studies 16, 1961).
- Délos X: Ch. Dugas, *Les vases de l'Héraion* (1928).
- Délos XV: Ch. Dugas - C. Rhomaïos, *Les vases préhelléniques et géométriques* (1934).
- Délos XVII: Ch. Dugas, *Les vases orientalisants de style non mélien* (1935).
- Demargne CD: P. Demargne, *La Crète dédalique* (1947).
- Dugas CC: Ch. Dugas, *La céramique des Cyclades* (1925).
- Dunbabin GEN: T. J. Dunbabin, *The Greeks and their Eastern Neighbours* (1957).
- Dunbabin P: T. J. Dunbabin, *Perachora II, The Sanctuaries of Hera Akraia and Limenia* (1962).
- Dunbabin-Robertson: T. J. Dunbabin - M. Robertson, *Some Protocorinthian Vase-Painters*, BSA 48, 1953, 172 - 181.
- Ervin Caskey: M. Ervin Caskey, *Notes on Relief Pithoi of the Tenian Boiotian Group*, AJA 80, 1976, 19 - 41.

- Fermum: A. Fermum, Der Panther in der frühen griechischen Vasenmalerei, seine Herkunft und Entwicklung (1977).
- Fittschen: K. Fittschen, Untersuchungen zum Beginn der Sagendarstellung bei den Griechen (1969).
- Gabelmann: H. Gabelmann, Studien zum frühgriechischen Löwenbild (1965).
- Gahli-Kahil: L. Gahli-Kahil, Études thasiennes VII, La céramique archaïque (1960).
- Gallet de Santerre: H. Gallet de Santerre, Délos primitive et archaïque (1958).
- Hampe GF: R. Hampe, Ein frühattischer Grabfund (1960).
- Hampe SB: R. Hampe, Frühe griechische Sagenbilder (1936).
- Herrmann K: H - V. Herrmann, Die Kessel der orientalisierenden Zeit (Olympische Forschungen VI, 1966).
- Himmelman-Wildschütz GB: N. Himmelman-Wildschütz, Über einige gegenständliche Bedeutungsmöglichkeiten des frühgriechischen Ornaments (Abh. Akad. Mainz 1968).
- Himmelman-Wildschütz EF: N. Himmelman-Wildschütz, Erzählung und Figur in der archaischen Kunst (Abh. Akad. Mainz 1967).
- Hinrichs: E. Hinrichs, Totenkultbilder der attischen Frühzeit, Annales Universitatis Saraviensis 4, 1955, 125 κέ.
- Hopkinson: J. Hopkinson - J. Baker Penoyre, New Evidence on the Melian Amphorae, JHS 22, 1902, 46 - 75.
- Johansen: K. Friis Johansen, Les vases sicyoniens (1923).
- Καρδαρά: Χρ. Καρδαρά, Ροδιακή αγγειογραφία (1963).
- Καρούζου ΑΑ: Σ. Παπασπυρίδη-Καρούζου, Άγγεῖα τοῦ Ἀναγυροῦντος (1963).
- Καρούζου ΑΜ: Σ. Παπασπυρίδη-Καρούζου, Ἀρχαῖκά Μνημεῖα τοῦ Ἑθν. Μουσείου, ΑΕ 1952, 137 - 166.
- Karusos: Chr. Karusos, Eine naxische Amphora des früheren siebenten Jahrhunderts, Jdl 52, 1937, 166 - 197.
- Kontoleon Atti: N. Kontoleon, Das heutige Bild der archaischen Kunst der Kykladen, Atti 7o Congresso Internazionale dell'Archeologia Classica, 1958 I (1961).
- Kontoleon Asp.: N. Kontoleon, Aspects de la Grèce préclassique (1970).
- Kontoleon Th.: N. Kontoleon, Theräisches, AM 73, 1958 (1962), 117 - 139.
- Kontoleon Arch.: N. Kontoleon, Archilochos und Paros, Entretiens Hardt, X (1963) 39 - 86.
- Kraiker: W. Kraiker, Aigina, Die Vasen des 10. bis 7. Jhs. v. Chr. (1951).
- Kübler K: K. Kübler, Kerameikos VI 2, Die Nekropole des späten 8. bis frühen 6. Jahrhunderts (1970).
- Kübler AM: K. Kübler, Altattische Malerei (1950).
- Kunze KB: E. Kunze, Kretische Bronzereliefs (1931).
- Kunze SB: E. Kunze, Archaische Schildbänder (Olympische Forschungen II, 1950).
- Laffineur: R. Laffineur, Orfèvrerie rhodienne orientalisante (1975).
- Λαμπρινουδάκης: Β. Λαμπρινουδάκης, Ἐν πρώμῳ ἀνατολίζον παριακὸν ἐργαστήριον, ΑΕ 1972, 1 - 37.
- Λεμπέση: Α. Κ. Λεμπέση, Οἱ στήλες τοῦ Πρινιά (1976).
- Levi Ark.: D. Levi, Arkades, ASAtene 10 - 12, 1927 - 29 (1931), 1 κέ.
- Levi CP: D. Levi, Early Hellenic Pottery of Crete, Hesperia 14, 1945, 1 - 32.
- Matz: F. Matz, Geschichte der griechischen Kunst (1949).
- Müller: P. Müller, Löwen und Mischwesen in der archaischen griechischen Kunst (1978).
- Μυλωνάς: Γ. Μυλωνάς, Ὁ πρωτοαττικὸς ἀμφορεὺς τῆς Ἑλευσίνας (1957).
- Ohly: D. Ohly, Griechische Goldbleche des 8. Jahrhunderts v. Chr. (1953).
- Payne CP: H. Payne, Cycladic Vase-Painting of the Seventh Century, JHS 46, 1926, 203 - 212.
- Payne NC: H. Payne, Necrocorinthia (1931).
- Payne PV: H. Payne, Protokorinthische Vasenmalerei (1933).
- Papastamos: D. Papastamos, Melische Amphoren (1970).
- Pfuhl: E. Pfuhl, Malerei und Zeichnung der Griechen (1923).
- Poulsen - Dugas: F. Poulsen - Ch. Dugas, Vases archaïques de Délos, BCH 35, 1911, 350 κέ.
- Rizza - Scrinari: G. Rizza - A. M. Scrinari, Il santuario sull'acropoli di Gortina (1966).
- Rubensohn: O. Rubensohn, Das Delion von Paros (1962).

- Salviat - Weill: F. Salviat et N. Weill, Un plat du VIIe siècle à Thasos, Bellérophon et la Chimère, BCH 48, 1960, 347 κέ.
- Schäfer: J. Schäfer, Studien zu den griechischen Reliefpithoi des 8. bis 6. Jhs. v. Chr. aus Kreta, Rhodos, Tenos und Böotien (1957).
- Schefold: K. Schefold, Frühgriechische Sagenbilder (1964).
- Scheibler: I. Scheibler, Die symmetrische Bildform in der frühgriechischen Flächenkunst (1960).
- Schiering: W. Schiering, Werkstätten orientalisierender Keramik auf Rhodos (1957).
- Schweitzer: B. Schweitzer, Geometrische Kunst Griechenlands (1969).
- Sievert: H. Sievert, Das Löwenbild in der frühen attischen Vasenmalerei (Diss. Bonn 1952).
- Ström: I. Ström, Some Groups of Cycladic Vase-Painting from the Seventh Century B.C., Act. Arch. 33, 1962, 221 - 278.
- Vacano: O. von Vacano, Zur Entstehung und Deutung gemalter seitenansichtiger Kopfbilder auf schwarzfigurigen Vasen des griechischen Festlandes (1973).
- Vogelpohl: Chr. Vogelpohl, Zur Ornamentik des griechischen Vasen des siebenten Jahrhunderts v. Chr. (1972).
- Walter: H. Walter, Frühe samische Gefässe, Samos V (1968).
- Walter-Karydi: E. Walter-Karydi, Samische Gefässe des 6. Jahrhunderts v. Chr., Samos VI 1 (1973).

Σημειώσεις

1. A. Conze, *Melische Thongefässe* (1862) A-B-C (M. Collignon - L. Couve, *Catalogue des vases peints* αρ. 473 - 5). Για τους μηλιακούς αμφορείς υπάρχει τώρα ειδική μελέτη: D. Papastamos, *Melische Amphoren* (1970), όπου βλ. σ. 2 σημ. 8.
2. AZ 12, 1854, 181 κέ., Conze δ.π. αγγείο D, Papastamos 2 σημ. 8. Για την προέλευση από τη Μήλο βλ. H. Dragendorff, *Thera II* (1903) 216 σημ. 175.
3. Kontoleon Asp. 70. Στη Θήρα έχει βρεθεί μόνο ένα δοτρακο: E. Pfuhl, AM 28, 1903, 139.
4. Για τη σύληση των νεκροταφείων της Μήλου από την εποχή του L. Ross βλ. 'Ι. Χατζηδάκη, 'Ιστορία της Μήλου (1927) 76 κέ., E. Dümmmler, AM 11, 1886, 170, Boardman IG 12. Μια ομάδα αγγείων από τη Μήλο απέκτησε το Μουσείο του Leiden από τον B. Rottiers (*Greek Art of the Aegean Islands*, Metr. Mus. 1979, 111, αρ. 62), άλλα δωρήθηκαν το 1832 στο Μουσείο των Σεβρών (M. Moussoul, CV Sèvres XV): ένα αγγείο από τη Μήλο δημοσιεύεται το 1871, E. Pottier, *Vases du Louvre I* (1896) 32, A 491· για τα αγγεία που κατέληξαν στο Βερολίνο βλ. A. Furtwängler, *Beschreibung der Vasen-Sammlung im Antiquarium* (1885) 1022 λ. Melos· για χρυσά κοσμήματα που αγοράστηκαν το 1863 βλ. Laffineur 94.
5. K. Μυλωνάς, AE 1894, 226 κέ. (Collignon - Couve αρ. 477), Hopkinson 68 κέ., Papastamos 2 σημ. 10. Κατά τις ανασκαφές της 'Αγγλικής 'Αρχαιολογικής Σχολής στη Μήλο το 1895 αναφέρεται ότι σε ένα τάφο στην Τρυπητή βρέθηκαν τα κομμάτια ενός μεγάλου μηλιακού αγγείου (C. Smith, BSA 2, 1895-6, 75 και JHS 16, 1896, 356). 'Αν η πληροφορία έχει τη σημασία που δηλώνει ή διατύπωση, πρόκειται για άλλο αγγείο και όχι γι' αυτό που αγοράστηκε (αμφορέας στην 'Αγγλική 'Αρχαιολογική Σχολή: J. Hopkinson - J. Baker Penoyre, JHS 22, 1902, 68 κέ., πίν. 5). Με ένδειξη προέλευσης τη Μήλο δημοσιεύεται ένα δοτρακο στη Heidelberg (CV 1, πίν. 4, 1) και η ίδια προέλευση βεβαιώνεται για ένα κομμάτι στη Bonn (F. Winter, AA 1917, 18, Papastamos 67). Καμιά ένδειξη δέν υπάρχει για τον αμφορέα με τη σφίγγα που δημοσίευσε ο J. Böhlau, JdI 2, 1887, 211 κέ. (Collignon-Couve αρ. 476). 'Υποθετικά υποδείχθηκε η Ρήνεια (Papastamos 74), αλλά τα αγγεία από τη Ρήνεια σώζονται μόνο αποσπασματικά, ενώ η διατήρηση ολόκληρου του αγγείου δείχνει ότι είχε αποτεθεί σε θαλαμωτό τάφο· τέτοιοι τάφοι συνηθίζονταν στη Θήρα και τη Μήλο. 'Ετσι ο αριθμός των αμφορέων, που είναι γνωστοί από τη Μήλο, φτάνει τους 10.
6. 'Ο A. Riegl, *Stilfragen* (1893) 154 και 160 αμφιβάλλει για την προέλευση των ροδιακών αγγείων, αλλά όχι και των μηλιακών· ό L. Couve, BCH 22, 1898, 278 αναφέρει «les amphores de Milo».
7. Βλ. Pfuhl I 134 (και ό O. Rubensohn, AM 42, 1917, 86 δημοσιεύοντας μηλιακά δοτρακα από την Πάρο κάνει σχετική αναφορά).
8. K. Ρωμαιο, AA 12, 1929, 209, G. Perrot - Ch. Chipiez, *Histoire de l'art dans l'antiquité IX* (1911) 478.
9. JHS 22, 1902, 48 κέ., ιδιαίτερα 57 - 58, Papastamos 2 και σημ. 12.
10. BCH 35, 1911, 421 - 422.
11. ΞΕΝΙΑ (1912) 93, Rev. de l'art 31, 1912, 341 - 345, Mélanges Holleaux (1913) 73 κέ., Daremberg - Saglio V 2 (1914) 636, Céramique des îles de la Mer Égée, Classification I (1922) 7, CC 226 - 7, Délos X 10 κέ., Le trésor de céramique de Délos (1930) 13, Délos XVII 9, REG 49, 1936, 2.
12. *History of the Ancient Pottery I* (1905) 303.
13. *Funde aus Naukratis* (1908) 67.
14. Perrot - Chipiez δ.π. 486 κέ.
15. 'Ο. π. (σημ. 7) 86.
16. *Griech. Vasenmalerei*² (1914) 71, βλ. και Gr. V. 67.
17. Pfuhl I 132, S. Papaspyridi, *Guide du Musée National* (1927) 294.
18. CP 212.
19. K 161 κέ.
20. KB 288 λ. Melos, AM 57, 1932, 127.
21. RE XV (1931) 574 κέ.

22. AM 65, 1940, 29. 'Επίσης K. Schefold, Larisa am Hermos III (1942) 63.
23. Johansen 109.
24. Βλ. σημ. 8. Εισαγωγικά χρησιμοποιούν αργότερα οι K. A. Pfeiff, Apollon (1943) 25, S. Benton, BSA 48, 1953, 336.
25. Karusos 172 σημ. 3 κ.ά., L. Curtius, Die klassische Kunst Griechenlands (1938) 187· σὲ δημοσιεύσεις νέου ὕλικου: Th. L. Shear, AJA 26, 1922, 395, E. Gabrici, Mon. Ant. XXXII, 1927, 304, Γ. Μπακαλάκης, ΠΑΕ 1937, 61, AE 1938, 114, N. Κοντολέων, AE 1939/41, 17, F. Robert, RA 41, 1953, 27 κ.ά.
26. Matz 261.
27. Greek Archaic Art (1949) 30 κέ. Βλ. ἐπίσης Brock S 48, P. Pelagatti, EAA II (1959) 591, P. Bocci, EAA V (1961) 753, H. Koch, Gnomon 36, 1964, 814.
28. Délos XV 44 καὶ Salviat - Weill 385, σημ. 3. Γιὰ τὴν ἀπόδοση ποὺ εἶχε ἤδη γίνῃ τῶν ομάδων Bb καὶ Bc στὴ Νάξο βλ. Buschor K 152 κέ.
29. Gnomon 6, 1934, 568 βλ. καὶ Malerei und Zeichnung (1953) 31.
30. M. Launey, Ét. Thasiennes I (1944) 117 - 9.
31. BCH 70, 1946, 237.
32. JHS 66, 1946, 95 σημ. 228, GPP 115. 'Εντελὼς ὑποθετικὰ ὁ H. Gallet de Santerre 288 σημ. 2 ὑποδεικνύει τὴ Νάξο, βλ. καὶ P. Mingazzini EAA II, 495.
33. 'Επετ. Φιλ. Σχολῆς 8, 1957/8, 219.
34. Kontoleon Th. 133 κέ., N. Kontoleon, Gnomon 34, 1962, 110. N. Κοντολέων, Μεγάλη 'Ελλ. 'Εγκυκλοπαίδεια, Συμπλ. Γ (1961) 783, Kontoleon Arch. 58 - 60, Asp. 69 κέ.
35. Salviat - Weill 385, σημ. 3, F. Salviat, BCH 86, 1962, 110.
36. Papastamos 131 σημ. 355, A. Λαζαρίδης, AD 17, 1961/2, 238 καὶ VIIIe Congrès International d'Archéologie Classique 1963 (1965), 296, E. Γιούρη, AD 20, 1965 B3, 450, E. Γιούρη - X. Κουκούλη, AD 24, 1969 B2, 351.
37. M. Schmidt, Gnomon 33, 1961, 632, Ström 277 καὶ σημ. 236, Salviat, BCH 86, 1962, 110, VIIIe Congrès Intern. d'Archéologie Classique 300 - 1, Walter 80, R. M. Cook, Clas. Rev. 86, 1972, 292, Vogelpohl 50, Λαμπρινουδάκης 2 καὶ σημ. 7, A. Γιαλούρη, AE 1972, 119, Walter-Karydi 74 κέ., E. Simon, Griech. Götter (1976) 46, I. Scheibler, RE Suppl. XV (1978) 616, K. Ρωμιοπούλου, Céramiques Gr. - E. 64, Laffineur 183.
38. G. Daux, BCH 87, 1963, 853, Salviat, VIIIe Congrès 301, N. Κοντολέων, Χαριστήριον εἰς A. 'Ορλάνδον A (1964) 370, Walter 80, Λαμπρινουδάκης 4, Walter-Karydi 74, βλ. καὶ E. Walter-Karydi, AA 1972, 416 καὶ AntK Beiheft 7, (1970) 11. 'Η μετονομασία ὥστόσο σὲ παριακά δὲν ἔχει γενικευθεῖ.
39. Π.χ. E. Diehl, AA 1964, 582, M. Ervin, AD 18, 1964 A, 73, F. Canciani, JdI 80, 1965, 24 σημ. 8, Kübler K 204 σημ. 40, Vogelpohl 50 κέ., Vacano 16. Στὸν Boardman T I 74 ἀναφέρονται τὰ μηλιακά ἀγγεῖα μὲ εἰσαγωγικά, χωρὶς εἰσαγωγικά Boardman T II 34.
40. Rubensohn 107 - 110, Boardman IG 90 - 91. 105 - 8, T I 15 καὶ σημ. 2, J. Boardman, BSA 63, 1968, 43, JHS 88, 1968, 7, Papastamos 130 κέ.
41. K. Schefold, Mus. Helv. 22, 1965, 127 - 8.
42. Γιὰ τὸν χαρακτήρα τῆς μηλιακῆς πλαστικῆς βλ. Buschor K 162, N. Κοντολέων δ.π. (σημ. 33) 230 - 1· τὸν ἀνατολικοῖωνικό χαρακτήρα τῶν ἀγγείων τονίζουν οἱ Buschor K 162, Gr. V. 58, Kontoleon, Arch. 60 - 1, βλ. καὶ Zschietzschmann δ.π. (σημ. 21) 577.
43. Ghali-Kahil 22.
44. G. Daux, BCH 82, 1958, 861, Salviat, VIIIe Congrès 300, Céramiques Gr.-E. 87, Walter-Karydi 74 κέ., Guide de Thasos (1965) 158, Papastamos 131 - 2.
45. 'Η μορφή στὸ ὄστρακο τοῦ πινακίου ἀπὸ τὴ Θάσο BCH 83, 1959, 777 εἰκ. 3, Walter - Karydi πίν. 104. 870 ποὺ θεωρήθηκε ὅτι ἐκπροσωπεῖ τὴν παριανή, δηλ. μηλιακὴ τάση τῆς θασιακῆς ἀγγειογραφίας (Walter - Karydi 75) δείχνει ἀπαραγνώριστη συγγένεια μὲ τὴν παράσταση στὸ χιακὸ κρατήρα ἀπὸ τὴν Αἶγινα AA 1971, 522 εἰκ. 11. 'Επίσης ἡ συγγένεια τῆς ὕδριος τῆς Θάσου VIIIe Congrès d'Arch. Classique πίν. 51, 2 - 3, Walter - Karydi πίν. 102, 856 μὲ τὴ μικρὴ καὶ ἰδιορρυθμὴ ὕδρία τῆς Δήλου (Délos X πίν. 7, 15, καὶ σελ. 12) δὲν μαρτυρεῖ σχέση τῆς πρώτης μὲ τὴν Πάρο, ἀλλὰ τὴ θασιακὴ προέλευση τῆς ὕδριος τῆς Δήλου, πρβ. τὴ γυναικεία προτομή στὸ θασιακὸ πινάκιο Guide de Thasos 157 εἰκ. 98, Walter - Karydi πίν. 104, 870.
46. 'Ο τύπος τῶν λαβῶν ἔχει ἀνατολικὴ προέλευση (Salviat - Weill 351, J. Boardman, The Greeks Overseas, 1964, 106, Akurgal 215). Συχνὴ στὰ θασιακά πινάκια εἶναι ἡ διάταξη τῶν ζώων σὲ κυκλικὰς ζωφόρους (βλ. καὶ Salviat - Weill 352 σημ. 1), πράγμα ποὺ δὲν συνηθίζεται στὰ μηλιακά πινάκια.

47. Βλ. Poulsen - Dugas 417 εικ. 79 (87) και Délos XVII 125, πίν. 68 B, Ind. 10.
48. W. Schiering, AA 1967, 432 - 3 εικ. 28, AntK Beiheft 7 πίν. 4, 2. Το πινάκιο με πόδι της Θάσου BCH 84, 1960, 859 εικ. 4, που ονομάστηκε κυκλαδικό (βλ. και Walter 80) οδηγεί στο ροδιακό κύκλο, καθώς δείχνει ή σύγκριση της παράστασης με το ροδιακό πινάκιο Καρδαρά 14β, Walter-Karydi πίν. 135, 1111· βλ. επίσης Papastamos 75 για τα δοστρακα της Νεάπολης που είχαν θεωρηθεί μηλιακά.
49. Ghali-Kahil 53. 141, Walter 81, Papastamos 131 - 2, Walter - Karydi 74 - 6, Salviat, Céramiques Gr.- E. 88 κέ. 'Ο J. Boardman μάλιστα δέχεται εγκατάσταση στη Θάσο τεχνιτών από τη Χίο (Céramiques Gr.- E. 326). Για την κεραμική που είναι σε χρήση στη Θάσο τον 7ο αλ. βλ. P. Bernard, BCH 88, 1964, 77 κέ., Boardman δ.π. (σημ. 46) 238-9. 'Η εισαγωγή της μηλιακής κεραμικής συνδέεται με την πρώτη εγκατάσταση των αποίκων (Salviat - Weill 385 σημ. 3). 'Αλλά ό P. Bernard (δ.π. 145 - 6) τονίζει τη στροφή της Θάσου προς την 'Ιωνία και την έλλειψη κυκλαδικών εισαγωγών ή επιδράσεων κατά την πρώτη φάση της αποικίας, όπως δείχνει ή εξέταση του άνασκαφικού υλικού από τα παλιότερα στρώματα του οικισμού. Στο φαινόμενο αυτό έχει δοθεί μία έρμηνεία (A. J. Graham, BSA 73, 1978, 86 κέ.), ή όποια όμως συνεπάγεται τον υποβιβασμό της χρονολογίας για την ίδρυση της Θάσου από τα 680, όπως είναι γενικά αποδεκτό (G. Türk, RE V A, 1934, 1311, Salviat - Weill 383, Salviat, BCH 1962, 112, VIIIe Congrès 299, Guide de Thasos 7, Boardman δ.π. 238, H. Bengtson, Griechische Geschichte³, 1965, 96), στα μέσα του 7ου αλ.
50. G. Vallet, Céramiques Gr. - E. 11.
51. W. Technau, AM 54, 1929, 20, K. Schefold, JdI 57, 1942, 125, Walter 63, F. Brein, Vasenforschung nach Beazley (1979) 45.
52. J. Boehlau, Aus ionischen und italischen Nekropolen (1898) 97, βλ. και Boardman δ.π. 181 - 2, για την επικράτηση των κορινθιακών εξαγωγών στις Πιθηκοῦσες από τα πρώτα χρόνια της ευβοϊκής αποικίας βλ. J. N. Coldstream, BICS 15, 1968, 86, Coldstream GG 195. 'Η διάδοση των πρωτοκορινθιακών στην Καμπανία προσγράφεται στους Χαλκιδείς (P. Guzzo, Insidiamenti coloniali greci in Sicilia nell' VIII e VII s., Chronache di Archeologia 17, 1978, 144).
53. Mon. Ant. XXII, 1913, 347 κ.ά., βλ. επίσης Johansen 45 και 169 κέ., E. Pottier, Catalogue des vases antiques, Louvre I (1896) 154.
54. R. M. Cook, JdI 74, 1959, 116, τώρα γίνεται λόγος και για τη Φώκαια: P. Alexandrescu, Céramiques Gr. - E. 60.
55. T. J. Dunbabin, The Western Greeks (1948) 227.
56. Pfuhl I 135, Boardman δ.π. 251, Chr. Kardara, Céramiques Gr.- E. 70. 'Επίσης ή διάδοση των κορινθιακών άγγείων στην ανατολική Μεσόγειο, Ναύκρατι και Al Mina, αποδίδεται στην Αίγινα (E. R. Price, JHS 44, 1924, 202, Boardman δ.π. 73)· βλ. και M. Miller, The Sicilian Colony Dates (1970) 251 για τα αττικά.
57. Walter - Karydi, AA 1972, 415.
58. Boardman T II 3 και 74, Βλ. και J. Boardman - F. Schweizer, BSA 68, 1973, 272. Νεώτερες εξετάσεις καταλήγουν επίσης σε επιφυλακτικό συμπέρασμα και άμφιβολία για την προέλευση του πηλού ή άποψη, που διατυπώνεται για την προέλευση της μηλιακής κεραμικής, βασίζεται πάλι στο στοιχείο της διάδοσης των άγγείων (C. Renfrew - M. Wagstaff, An Island Polity, the Archaeology and Exploitation in Melos, 1982, 231).
59. Βλ. Buschor K 161.
60. Délos XVII 10 - 15, Cook GPP 109.
61. Thera II 215 - 216.
62. Payne CP 212.
63. Cook GPP 115.
64. Karusos 188 - 189.
65. Délos XVII 15 - 20. 'Η συγγένεια των μηλιακών προς τα ανατολίζοντα της Νάξου (Buschor Gr. V. 57, Homann - Wedeking δ.π. σημ. 22, 29, Ström 276) οδήγησε στη συσχέτιση των δύο ομάδων και στην υπόθεση ότι τα μηλιακά αποτελούν συνέχεια των ναξιακών: Gallet de Santerre 288, L. Schnitzler, Griech. Vasen (1945) 25, Pelagatti δ.π. (σημ. 27) 591.
66. Poulsen - Dugas 381 κέ.
67. Pfuhl I 134.
68. Johansen 109.
69. Buschor K 162.

70. Boardman PE 24 σημ. 138. 'Ο Ch. Dugas, Délos X 13 σημ. 1 κατανέμει την ομάδα των πρωτομηνιακῶν σὲ ἄλλες κατηγορίες.
71. Dugas CC 189 καὶ 225.
72. Payne CP 204 κέ. Τὴν ἀποψη αὐτὴ παραδέχθηκε καὶ ὁ Ch. Dugas, Délos XV 28.
73. Délos XV 44. Γιά τὴν κατηγορία Ad βλ. Délos XV 39 κέ., Bocci 8 κέ., Ström 267 κέ.
74. Kontoleon Th. 134, Arch. 60.
75. Ström 273 κέ., Vogelpohl 51, Λαμπρινουδάκης 4. Ἀμφιβολία ἐκφράζει ὁ J. K. Brock S 79.
76. Boardman T II 74. Τὰ ἀγγεῖα τῆς Τεύχειρας ποὺ ἐξετάσθηκαν προσγράφονται στὴ Σίφνο, ὅπως ἔχει προταθεῖ καὶ γιὰ τὴν ομάδα Ad (Buschor K 160, G. V. 58). Ἄς σημειωθεῖ καὶ ἡ παρατήρηση (Brock S 79) ὅτι ὁ πηλὸς τῶν ἀγγείων Ad μοιάζει μὲ τῶν μηνιακῶν. Γιά τὸ πρόβλημα τοῦ ἐντοπισμοῦ τῶν ἀγγείων Ad βλ. καὶ Brock S 79, Bocci 9, Rubensohn 85, Papastamos 99, Kontoleon Arch. 60, Λαμπρινουδάκης 4.
77. Τὸ τέντωμα τοῦ περιγράμματος στὸ κάτω μέρος τοῦ ἀγγείου, ὥστε νὰ πλησιάζει τὴν εὐθεία, εἶναι γενικότερο φαινόμενο τῆς ἐποχῆς, πρβ. τὰ θηραϊκὰ ἀγγεῖα Thera II 17 εἰκ. 10. 45 εἰκ. 114, ΠΑΕ 1971, πίν. 327α.
78. Τὸ λεπτὸ καὶ εὐλύγιστο σῶμα ταιριάζει περισσότερο γιὰ ἐλάφι, μὲ ἀναλογίες βαρύτερες ἀπὸ ὅσο στὰ συνηθισμένα παραδείγματα, ὅπως στὴν κρητικὴ ἀσπίδα Kunze KB πίν. 45, 59, βλ. F. Brein, *Der Hirsch in der griech. Frühzeit* (1969) 192. Ἀλλὰ ἡ μακριὰ οὐρὰ στὸ κομμάτι ποὺ σώζεται εἶναι οὐρὰ ταύρου. Οἱ στιγμὲς καὶ κυκλίσκοι στὸ σῶμα τοῦ ζώου θὰ εἶχαν θέση μόνο σὲ ἐλάφι, ἀλλὰ μερικὲς φορές παρουσιάζονται ὡς διακόσμηση στὸ σῶμα ἐνὸς ζώου χωρὶς ἀντιστοιχία μὲ τὴν πραγματικότητα. Στικτὸ σῶμα ἔχουν συχνὰ τὰ λιοντάρια τῶν γραμμικῶν νησιωτικῶν (Ström 232, βλ. καὶ τὸν ἀμφορέα Ad 4, Délos XV πίν. 23), ἀλλὰ σπάνια καὶ ἄλλα ζῶα, ὅπως τὸ ἄλογο στὸν ἀμφορέα Ad 2, Délos XV πίν. 21, ὁ αἰγαγρος στὸ ροδιακὸ ἀγγεῖο Καρδαῖ 40 εἰκ. 11. Ἀνάλογα παραδείγματα κυκλίσκων βλ. Larisa am Hermos III πίν. 23, 6, AE 1969, πίν. 38α, ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τὶς περιπτώσεις, ὅπου οἱ κυκλίσκοι δηλώνουν κηλίδες στὸ δέρμα τοῦ ζώου, ὅπως στοὺς πάνθηρες (Fermum 135) γιὰ τὸ πρόβλημα τῶν κυκλίσκων γενικότερα βλ. Himmelmann - Wildschütz GB 64 - 5. Ἡ σωματικὴ διάπλαση τοῦ ζώου ποὺ εἰκονίζεται δημιουργεῖ καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις ἀμφιβολίες ἂν εἶναι ταῦρος ἢ ἐλάφι (F. von Bissing, JdI 38/9, 1923/4, 187 σημ. 2, E. Walter - Karydi, *Gnomon* 46, 1974, 203). Ὁμοία παράσταση πουλιοῦ, ὅπως στὸν ἀμφορέα ποὺ ἐξετάζουμε, ὑπάρχει στὸν ἀρύβαλλο Délos X πίν. 15, 76.
79. Συνήθως τὸ λιοντάρι ἐπιτίθεται ἀπὸ πίσω, ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ παραδείγματα μὲ διάταξη παρόμοια μὲ τοῦ ἀμφορέα: Ström 230 καὶ σημ. 28, Κοντολέων δ.π. (σημ. 38) 401 κέ., Kübler K 74. 286 σημ. 530. Παρόμοια σύνθεση, στὴν ὁποία τὸ ζῶο ἀναπηδᾷ ἐπάνω ἀπὸ τὸ λιοντάρι: Walter 55, πίν. 65, 371.
80. Ἡ ὅλη σύνθεση μὲ τὸ ἄλογο ποὺ φεύγει εἶναι ἀνοικτὴ πρὸς τὴ μία πλευρά, ἐνῶ οἱ κινήσεις στὰ πρωτοκορινθιακὰ συγκλίνουν ἀπὸ τὰ ἄκρα πρὸς τὸ κέντρο βλ. Scheibler 23 καὶ σημ. 82 - 5.
81. Délos XV πίν. 20 - 22, 3. 23, 4 καὶ 11.
82. Délos XV πίν. 35, 4.
83. AM 69/70, 1954/55, Beil. 36 κάτω.
84. Délos XV πίν. 23, 11.
85. Délos XV 41.
86. Délos XV 40.
87. Ol. Ber. II πίν. 45, Herrmann K πίν. 3, 3, Matz πίν. 58b, Akurgal εἰκ. 17. Πρβ. γιὰ τὴ διαφορὰ τὶς προτομὲς τῶν λιονταριῶν στὰ ἀγγεῖα τοῦ γραμμικοῦ νησιωτικοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς δηλιακῆς ομάδας C (Thera II 203 εἰκ. 408, Délos XVII πίν. 15a).
88. Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὰ ἀγγεῖα Ad καὶ τὰ μηνιακὰ εἶναι οἱ μόνες κατηγορίες κυκλαδικῶν ἀγγείων μὲ διακοσμητικὰς ζῶνες σὲ ὅλο τὸ σῶμα· στὶς ἄλλες κατηγορίες τῆς κεραμεικῆς τῶν Κυκλάδων συνηθίζουν νὰ καλύπτουν τὸ κάτω μέρος τοῦ ἀγγείου μὲ ἀπλὲς ἐπάλλινες ταινίες (ναξιακὰ) ἢ μελανὲς ἐπιφάνειες (γραμμικὰ νησιωτικά).
89. Ὅπως καὶ τὰ μικρὰ μαῦρα τρίγωνα στὰ πλαίσια τῶν μετοπῶν, πρβ. Ström πίν. III, 2a.
90. Π.χ. Délos XV πίν. 35, 4 - 5.
91. Γιά τὴν ἀντικατάσταση τοῦ διακοσμητικοῦ θέματος τοῦ ζατρικίου ἀπὸ τὸν γραμμικὸ μαϊάνδρο βλ. Λαμπρινουδάκη 9.
92. Délos XV πίν. 20 - 21.
93. Délos XV πίν. 23.
94. Ström πίν. 3, 4.

95. Délos XV πίν. 23.
96. Τὸ βῆμα αὐτὸ στὰ πρωτοκορινθιακὰ ἔχει γίνεи λίγο πρωτότερα ἀπὸ τὸν ζωγράφο τοῦ Αἰάντα (Payne PV 13, Benson KV 91, Dunbabin-Robertson 176, L. Banti, EAA I, 1958, 186): ὑπάρχει ὁμοίως τώρα ὁ καλιότερος ἀρύβαλλος R. A. Higgins, Arch. Rep. 1971/2, 62 καὶ εἰκ. 5, στὴν παράσταση τοῦ ὁποῖου μάλιστα ἀποδίδεται μυθολογικὴ σημασία (A - C. Kustermann, AA 1979, 158).
97. Ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς σκηνῆς εἶναι καταχρηστικός: ὁ ἱππίας δὲν κρατεῖ ὄπλο (οἱ ἐφιπποὶ κυνηγοὶ στὶς κρητικὲς ἀσπίδες χρησιμοποιοῦν τόξα, Kunze KB 208, ἀλλὰ ἐφιππος μὲ ἀσπίδα καὶ λόγχη ἀντιμετωπίζει λιοντάρι στὸν πρωτοκορινθιακὸ ἀρύβαλλο G. Pinza, Mon. Ant. XV, 1905, 244, πίν. 17, 9). Ὑπάρχει τὸ προηγούμενο παράστασης ὁπλοῦ κυνηγοῦ σὲ χρυσὰ ἀττικά ἐλάσματα (Kunze SB 206: παραλλαγή ἀπὸ παράσταση ὁπλιμένου ποῦ θὰ ὑπῆρχε στὸ πρότυπο), ἀλλὰ εἶναι ἀμφίβολη ἡ γενίκευση. Σὲ ἓνα πρωτοκορινθιακὸ ἀρύβαλλο στὸ Βερολίνο (Johansen πίν. 22, 1a - d, Payne PV πίν. 10, 5 - 6) παριστάνεται σκηνὴ πάλης δύο ἀνδρῶν μὲ λιοντάρι, ἐνῶ ἀπὸ τὰ ἀριστερὰ πλησιάζει ἱππίας χωρὶς ὄπλα: ἡ μορφή τοῦ ἱππία δὲν φαίνεται ἀσχετὴ μὲ τὴν κύρια σκηνή. Στὸ μηλιακὸ ἀμφορέα ὁ καλπασμός τοῦ ἀλόγου τονίζει τὴ σύνδεση τοῦ ἱππία μὲ τὴν ὑπόλοιπη παράσταση. Ὡστόσο ἡ παράσταση παραμένει «συμπληρωματικὴ», μὲ τὴν ἔννοια ποῦ δίνεται ἀπὸ τὸν N. Himmelmann - Wildschütz, EF 13. Γιὰ τὸ θέμα «συνάντηση ἱππία μὲ λιοντάρι» βλ. Kübler K 274, γιὰ τὶς σκηνὲς κυνηγοῦ βλ. Dunbabin P 23 σημ. 2.
98. Ἡ ἀνάλυση τῆς ἐπιφάνειας τοῦ σώματος τοῦ ζώου σὲ διακοσμητικὰ θέματα στὰ ἀγγεῖα Ad 2 καὶ 4 θυμίζει βοιωτικὲς πόρπες π.χ. Hampe SB πίν. 7 - 9 - 10, πρβ. καὶ τὸ κρητικὸ ASAtene 10 - 12, 1927/9, 430 εἰκ. 578.
99. Στὶς πρώτες αὐτὲς δοκιμὲς γιὰ τὴν ἐξέλιξη πρὸς τὰ μηλιακὰ ἀγγεῖα συγκαταλέγονται ἴσως α) μία πυξίδα στὴ Δῆλο μὲ σειρὰ φτερωτῶν ἀλόγων καὶ μεγάλες ἑλικες μὲ δικτυωτὰ τρίγωνα στὴ βάση: ἀρχικὰ δημοσιεύθηκε στὴν κατηγορίαν τῶν «πρωτομηλιακῶν» (Poulsen - Dugas 383, ἀρ. 54 εἰκ. 47), ἀλλὰ ὕστερα ἀποσπάσθηκε μὲ τὸ χαρακτηρισμὸ «ἀκαθόριστο» (Délos XVII 122, πίν. 65, 12). Ἀπὸ τὸν T. J. Dunbabin, BSA 47, 1952, 155, θεωρεῖται μηλιακὸ, βλ. καὶ Schäfer 79. β) τὸ δοτρακο κοτύλης Brock S πίν. 15, 29. Ἄν τὰ ἀγγεῖα δὲν εἶναι μηλιακὰ, μαρτυροῦν γιὰ τὶς ἀναζητήσεις στὸν εὐρύτερο κύκλο, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ξεκίνησε ἡ δημιουργία τῶν μηλιακῶν ἀγγείων.
100. Ἀνάλογη εἶναι ἡ μετάβαση στὰ ἀνατολίζοντα πρωτοκορινθιακὰ, ποῦ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν P. Demargne CD 342 ὅχι «évolution», ἀλλὰ «révolution».
101. Buschor Gr. V. 58, Matz 409, Gallet de Santerre 288, Cook GPP 109, Ström 269, A. Λεμπέση, AA 22 1967 A, 128.
102. Délos XV 12.
103. E. Langlotz, Griech. Vasen in Würzburg πίν. 7, 79, Matz πίν. 188. Γιὰ τὴ σχέση βλ. Cook PP 180, Bocci 21.
104. AM 69/70, 1954/5 Beil. 58 κάτω.
105. Γιὰ τὸν ζωγράφο τῶν γυπῶν, ἔργο τοῦ ὁποῖου θεωρεῖται καὶ ὁ ἀμφορέας στὸ Würzburg, βλ. J. M. Cook BSA 42, 1947, 139 κέ., Davison 53 - 54, L. Banti, EAA I 945, J. Christiansen, Medd. Ny Carlsberg 36, 1979, 29.
106. Buschor Gr. V. 19 εἰκ. 19, Matz πίν. 189, Schweitzer πίν. 51, γιὰ τὴν ἀπόδοση βλ. Cook δ.π. 151, Davison 49 - 50, Hampe GF 80.
107. Kübler K 46 σημ. 80 καὶ σ. 97.
108. Πρβ. Brann A πίν. 23, 405, Hampe SB 66 εἰκ. 27: ἀρχὴ τῆς καμπυλότητος ἐμφανίζεται στὸ λουτήριο τῶν Θηβῶν JdI 2, 1887, πίν. 4. Τὸ εὐθύγραμμο σανιδόμορφο σῶμα στὰ ἀττικά δὲν εἶναι σπάνιο ἀπὸ τὴ γεωμετρικὴ ἐποχὴ ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. CV Louvre 11, πίν. 13, 18 - 9, Davison εἰκ. 116, E. - M. Brann, AJA 64, 1960, 75, πίν. 15, R. Tölle, Frühgriech. Reigentänze (1964) πίν. 19, Kübler K πίν. 4. Ἡ ἐπιμήκυνση τοῦ σώματος τῶν ἀλόγων στὴν ὁμάδα Ad εἶναι ὅπως στὸν πρωτοαττικὸ κρατήρα J. Beazley, The Development of Attic Black-figure (1951) πίν. 2.
109. Mon. Ant. XXII, 1913, 217, πίν. 39, 1, Johansen πίν. 7, 3.
110. Payne NC πίν. 1, 2, Buschor Gr. V. 21 εἰκ. 28, Matz πίν. 143b.
111. Payne NC 7, G. Vallet - F. Villard, BCH 76, 1952, 364, H. Hencken, AJA 62, 1958, 259.
112. Benton, BSA 48, 1953, 261, Coldstream GGP 369, P. Courbin, La céramique géométrique de l'Argolide (1966) 40 κέ., τὸ 730 - 10: F. Villard, Dialoghi di Archeologia III, 1969, 56.
113. Brock S 41, πίν. 15, 12 - 14.
114. Buschor K 159, Bocci 9.
115. Ch. Dugas, Délos XVII 36, Brock S 79, Λαμπρινουδάκης 4.

116. Délos XVII 33. 'Η ταινία στο λαιμό του αλόγου στον αμφορέα Délos XVII, πίν. 24 D1 μπορεί να σημαίνει λέπαδνο (Himmelmann-Wildschütz GB 63), αλλά υπάρχει και στην παράσταση του λιονταριού στον βοιωτικό πίθο Hampe πίν. 17, A. Ruckert, Frühe Keramik Böotiens (1976) πίν. 8, 1.
117. Délos XVII πίν. 34, 36.
118. Brock S 79.
119. Πρβ. Bocci πίν. 6, 11 - 13 και Kübler K 125 - 6 εικ. 11 - 12.
120. Dugas, Daremberg-Saglio V 2, 636, Pfuhl I 132 - 133.
121. Ρωμαίος, ΑΔ 12, 1929, 209.
122. Délos XVII 9 και 15 - 20.
123. Karusos 188 σημ. 1, Bocci 10, Ström 147.
124. Brock S 77.
125. Τόν αποχωρισμό από τα μηλιακά δεν δέχεται ωστόσο ο Ν. Κοντολέων, βλ. Kontoleon Th. 134 σημ. 83, Asp. 74 σημ. 5.
126. Boardman IG 106.
127. AE 1972, 1 κέ., όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Στην ίδια ομάδα εντάσσεται και ένα πινάκιο της Θάσου: F. Salviat, Les Cyclades — Table ronde de l'Université de Dijon 1982 (1983) 202.
128. Κάθετες γραμμές με κύκλους ανάμεσα στις ακτίνες υπάρχουν στο νεότερο μηλιακό αμφορέα Délos X πίν. 1.
129. Ström πίν. 2b, 46 - 48, βλ. και Délos XVII Ba15, πίν. 7, ΠΑΕ 1961, πίν. 156a.
130. Λαμπρινουδάκης 35 κέ.
131. 'Ο διάγραμμας μαϊανδρός στη Νάξο μετά το τέλος της γεωμετρικής εποχής εμφανίζεται μόνο στο σκύφο Délos X πίν. 9, 39, που έχει κορινθιακή επίδραση· δικτυωτό μαϊανδρικό κόσμημα έχουμε στο δοστρακο ΠΑΕ 1961, πίν. 196β. Διάγραμμας όμως μαϊανδρός υπάρχει στην οίνοχόη από την Αίγινα στο Βρετανικό Μουσείο (Payne CP πίν. 8, Buschor Gr. V. 60 εικ. 70, Matz πίν. 180, Bocci πίν. 10) που ανήκει στην κατηγορία των γραμμικών νησιωτικών. 'Η απόδοση της χαίτης στο πινάκιο του Βελλεροφόντη είναι όμοια με της Β ύψης του μηλιακού αμφορέα του 'Απόλλωνα (Salviat - Weill 364 - 365, εικ. 8).
132. Ström πίν. Ic 57, ΠΑΕ 1974, πίν. 140a.
133. F. Spartz, Das Wappenbild des Herrn und Herrin der Tiere (1962) 50.
134. Karusos 193.
135. Délos XVII 21 - 32 ή «ομάδα προτομής» (Cook GPP 111). 'Ότι η ομάδα C αποτελεί συνέχεια των γραμμικών νησιωτικών: Payne PC 206, Buschor K 146, Matz 410, Kontoleon Th. 137, βλ. και Vogelprohl 39, όπου και η σχετική βιβλιογραφία, Λαμπρινουδάκης 4 σημ. 9.
136. Salviat - Weill 345 κέ., πίν. 4 - 6. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που σημειώνονται στην απεικόνιση των λιονταριών (σ. 360 - 1) παρουσιάζονται και στον αμφορέα (1) του ζωγράφου του πλοχμού.
137. Ν. Κοντολέων, ΠΑΕ 1961, 199 και πίν. 156γ, βλ. και την ύδρια της ομάδας C Délos XVII πίν. 18, 5.
138. Για τις μετακινήσεις των τεχνιτών των Κυκλάδων βλ. Dugas CC 264 κέ., Cook GPP 104. 'Επίδραση του γραμμικού νησιωτικού ρυθμού έχει διαπιστωθεί και στην πρωτοαττική αγγειογραφία (Brann A23). Για την εγκατάσταση ξένων τεχνιτών τον 7ο αϊ. σέ ένα μικρό κέντρο, όπως η Θάσος, βλ. Boardman, Céramiques Gr. - E. 326.
139. Salviat-Weill 385.
140. Λαμπρινουδάκης 36.
141. Στα μαλλιά και στα γένια έχει γίνει άφθονη χρήση χαράξεων, πρβ. τον πρωτοαττικό κρατήρα Schliemann CV Athènes 2, III He πίν. 1, Hesperia 30, 1961, πίν. 66 και το νεότερο Brann A πίν. 44, 577. Χαράξεις σε περιορισμένη κλίμακα υπάρχουν και στον αμφορέα του 'Απόλλωνα (Dugas CC 193, Papastamos 16), επίσης σε πρώιμα ανατολίζοντα ναξιακά (Délos XVII πίν. 6, Ba8) και νωρίτερα ακόμα σε ανατολικοϊωνικά (F. Canciani, AA 1963, 672 σημ. 62). Οί στιγμές στην επιφάνεια του ενδύματος αρχίζουν με το ζωγάφο του 'Αναλάτου και συνηθίζονται στα πρωτοαττικά ως την εποχή του αμφορέα του Κυνοσάργους (Matz πίν. 221). Το περίεργο είναι ότι οι στιγμές επεκτείνονται και στο λαιμό, χωρίς να δηλώνεται η παρυφή του χιτώνα. Παρόμοια ωστόσο περίπτωση έχουμε στο πρωτοαττικό υπόθημα του Μενελάου: CV Berlin 1, πίν. 31 - 33, Kübler AM εικ. 48, (ίππεις στη μεσσία ζώνη). Δεν είναι πιθανόν ότι οι στιγμές δηλώνουν τριχωτό δέρμα, όπως στο σώμα των Κενταύρων, στους οποίους άλλωστε χρησιμοποιούνται μικρές γραμμές (Dunbabin P πίν. 30, 924, EAA II 472 εικ. 656). Σε ένα γεωμετρικό δοστρακο (B. Graef - E. Langlotz, Vasen von der Akropolis I, 1925, πίν. 11, 303) δηλ. η

επιφάνεια του σώματος μιάς ανθρώπινης μορφής καλύπτεται με λευκές στιγμές, που αν έχουν κάποια σημασία, δηλώνουν ίσως ένδυμα (E. Buschor, Beitr. zur griech. Textilkunst, 1912, 28, B. Fellmann, Jdl 93, 1978, 9).

142. Για την απεικόνιση του όπλιτη έχει μετατραπεί ή μία διακοσμητική έλικα σε άσπιδα, στην οποία προστέθηκαν κεφάλι και πόδια. Στρογγυλή άσπιδα που σκεπάζει όλο σχεδόν το σώμα βλέπουμε στον πρωτοκορινθιακό άρυβάλλο Johansen 106 εικ. 57, αλλά πιο κοντά έρχονται οι τυποποιημένες παραστάσεις στους ύστερους κορινθιακούς άρυβάλλους π.χ. Délos X πίν. 28, 353 και 29, 390.

143. Papastamos 2 σημ. 8, πίν. 6 - 7.

144. Papastamos πίν. 19, 911 B.

145. Έκτός από τη Β όψη στον άμφορέα του 'Απόλλωνα BCH 84, 1960, 365 εικ. 8, Papastamos πίν. 3 (στο άλλο λο δεξιά).

146. Délos X πίν. 44, Καρούζου AA 135 εικ. 98 (Beazley ABV 15, άρ. 27), για την ποιοτική διαφορά στα έργα π.χ. του ζωγράφου του Βερολίνου βλ. I. Scheibler, Vasenforschung nach Beazley 21.

147. Brock S 45.

148. Dugas, Délos X 191, Ström 277 σημ. 235, Boardman T I 74, Rubensohn 85 κέ., Walter-Karydi, AA 1972, 411 - 12 και σημ. 88.

149. Délos XV πίν. 27, Ad 12, Brock S 46, άρ. D 3. 7 - 10, Rubensohn πίν. 18, 6, AM 69/70, 1954/5 Beil. 58.

150. Π.χ. Délos XVII, ιδιαίτερα οι σκύφοι 13 και 15, πίν. 28. Παράδειγμα της ομάδας C: Délos XVII πίν. 28 A, 10. Στην κατηγορία των μηλιακών ανήκουν πιθανότατα και τα όστρακα Rubensohn 109 άρ. 6.

151. Boardman PE 24 σημ. 138 (για το δεύτερο βλ. Brock S 79 σημ. 92).

152. Το παιχνιδιάρικο αυτό θέμα, πουλι που κάθεται στην ούρα σφίγγας ή γρύπα, παρουσιάζεται αρκετές φορές σε ανατολικοϊωνικά άγγεια: Καρδαρά 158 εικ. 130, Walter πίν. 105, D. Adamesteanu, Basilicata antica (1974) 72 - 3, Céramiques Gr. - E. πίν. 62, εικ. 5· βλ. και Schiering 97 και σημ. 745, A. Giuliano, Jdl 78, 1963, 193 σημ. 8· αναφέρεται συριακό ανάγλυφο με παράσταση πουλιού που κάθεται στο φτερό ενός γρύπα (Kunze KB 283, προσθήκη στη σ. 209), ενώ στο ιωνικό όστρακο D. G. Hogarth, Ephesos I (1908) πίν. 49, 1a, Walter πίν. 125, 616 το πουλι κάθεται στο κέρατο αϊγάγρου. Πιο συνηθισμένο (άπό την άρχή των πρωτοαττικών) είναι το θέμα πουλιών που κάθονται στις έλικες διακοσμητικών στοιχείων: Kübler K πίν. 2, Beazley, Development πίν. 2, Καρδαρά 86 εικ. 55, Walter πίν. 123, 609, Walter-Karydi πίν. 92, 750 κ.ά., βλ. και F. Brommer, Jb Berl. Mus. 4, 1962, 10 σημ. 14. Παράσταση πουλιού που κάθεται σε μαϊάνδρο γεωμετρικού άγγείου: B. Schmalz, MarbWPr. 1980, 6.

153. Για το διακοσμητικό θέμα βλ. Kunze KB 147 κέ.

154. Πρβ. και τον τρόπο που σχεδιάζεται ο «κόμβος» στην άκρη της ούρας των ζώων και της σφίγγας στα άγγεια 1, 3 και 4 αυτής της ομάδας (με εξαίρεση στο έσωτερικό).

155. 'Η χειρονομία εκφράζει συνδιάλεξη με ζωρότητα: G. Neumann, Gesten und Gebärden in der griech. Kunst (1965) 10, βλ. και C. H. Haspels, Attic Black - Figured Lekythoi (1936) 159 σημ.

156. Boardman PE 24.

157. Salviat - Weill 365 εικ. 8, Papastamos πίν. 1 και σ. 105 εικ. 6, 911 B.

158. Papastamos 119 — 'Ομοιότητες δείχνει και ή σειρά των λυρόσχημων έλικών στη Β όψη του άμφορέα του 'Απόλλωνα (λαιμός) και της ύδρίας 1 της ομάδας των σειρήνων (κύρια ζώνη).

159. 'Ο κεραυνός έχει τρεις μικρές προεξοχές, όπως π.χ. ο κεραυνός Kunze SB πίν. 6, Id βλ. και P. Jacobstahl, Der Blitz (1906) πίν. 1, 18· έλικες στο επάνω μέρος, αλλά στο κάτω μέρος άνθος έχει ο κεραυνός Jacobstahl πίν. 2, 54. 'Η αναγνώριση και ή έρμηνεία της μορφής έχει γίνει άπό τον H. Payne (NC 78).

160. Βλ. Karusos 182 και σημ. 8, Papastamos 18 και σημ. 10.

161. 'Ο άμφορέας της Δήλου έχει συσχετισθεί με τον άμφορέα του 'Απόλλωνα (Boardman PE 24). 'Η στάση των ζώων στον ώμο του άμφορέα της Δήλου θυμίζουν το έλάφι στον άμφορέα 2 της ομάδας των σειρήνων.

162. Για τον τρόπο που σχεδιάζεται το ένδυμα στην ύδρία βλ. B. Kuschel, Gewanddarstellungen der Griechen im 8. und 7. Jh. (1954) 25, για το θέμα «πουλιά που κολυμπούν», που στα πρωτοαττικά έμφανίζεται στο τρίτο τέταρτο του 7ου αλ., βλ. Kübler K 235. Για πρώτη δμως φορά το θέμα έμφανίζεται σε ύστερογεωμετρικό ιωνικό όστρακο: Schweitzer 102 εικ. 65 και στις άρχες του 7ου αλ. σε ένα άμφορέα του γραμμικού νησιωτικού ρυθμού άπό τη Θήρα: ΠΑΕ 1970, πίν. 333β. Για να μείνει έλεύθερη ή επιφάνεια του ενδύματος για τις παραστάσεις εικονίζονται και τα δύο χέρια της ανθρώπινης μορφής να βγαίνουν άπό την έσωτερική πλευρά.

163. 'Ανάλογη είναι ή άπόληξη, με τρία δμως φύλλα άντι για δύο, του σκήπτρου που κρατεί ο 'Αρκεσίλας

στη γνωστή λακωνική κύλικα, Curtius δ.π. (σημ. 25) πίν. 19 εικ. 211, C. M. Stibbe, *Lakonische Vasenmalerei des 6. Jh.* (1972) πίν. 61, 2.

164. Στο περίγραμμα της γενειάδας έχουν προστεθεί μικρές κεραίες, πρβ. τὸ πρόσωπο τοῦ Ἀπόλλωνα στὸν ἀμφορέα τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, Conze δ.π. (σημ. 1) πίν. 4, Pfeiff, *Apollon* πίν. 9a, *Papastamos* πίν. 20, Bc.

165. Παρόμοια εἶναι ἡ παράσταση τοῦ ζώου ποὺ ἀναφέρεται ὡς λιοντάρι στὸν ἀμφορέα τοῦ γραμμικοῦ νησιωτικοῦ ρυθμοῦ Pfuhl, *AM* 28, 1905, Beil. 27 J6.

166. Στὰ κενὰ τῆς σπείρας παρεμβάλλονται μαῖδρα τρίγωνα, ὅπως στὸν ἀττικό κρατήρα Kübler K πίν. 92 (ἐπάνω), τὸν ἀμφισβητούμενο «μηλιακὸ» ἀμφορέα ἀπὸ τὸν Σελινούνα *Mon. Ant.* XXXII, 1927, πίν. 79 καὶ τὸ πινάκιο τῆς Θάσου *BCH* 86, 1962, 113 εικ. 17.

167. Τὴν ἴδια ἐνδυμασία ἔχει καὶ ὁ Ἀπόλλωνας στὸν μεγάλον ἀμφορέα τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου (Pfeiff δ.π. 26, *Papastamos* 18)· ἄλλα παραδείγματα τοῦ 7ου αἰ.: *Karosos* 182 σημ. 8· γιὰ τὴ διάθεση τοῦ ἱματίου στοὺς δύο ὤμους βλ. W. Darsow, *Festschrift A. Rumpf* (1952) 54.

168. Πουλιά μὲ στικτὸ σῶμα ἐμφανίζονται ἀπὸ τὴ γεωμετρικὴ ἐποχὴ: *BSA* 43, 1948, πίν. 20, 312, *CV Louvre* 16, πίν. 46, βλ. καὶ τὴν ὕδρια τοῦ Ἀναλάτου *JdI* 2, 1887, πίν. 3 - 4, Kübler *AM* εικ. 50.

169. A. Λεμπέση, *ΑΔ* 22, 1967 A, 115 κέ., *Λαμπρινουδάκης* 29.

170. Boardman *PE* 26.

171. *Délos* XV πίν. 22 - 3.

172. Ἡ ἴδια τάση ἐκδηλώνεται στὶς ἀρχές τοῦ β' τετάρτου τοῦ 7ου αἰ. καὶ στοὺς ἀμφορεῖς τοῦ γραμμικοῦ νησιωτικοῦ ρυθμοῦ (ἀμφορέας *Leiden*: *Payne CP* πίν. 9, 1, *Bocci* πίν. 11, 2 - 12, 2, *Ström* 237 εικ. 6), καθὼς καὶ στοὺς θηραϊκοὺς (*ΠΑΕ* 1971, πίν. 327a)· ἀντίστοιχο παράδειγμα τῆς ἀττικῆς κεραμικῆς εἶναι ὁ ἀμφορέας τῆς Ἐλευσίνας (*Μυλωνᾶς* 12, εικ. 10 I). Γιὰ τὴ μορφολογικὴ ἐξέλιξη τῶν σχημάτων κατὰ τὴ μετάβαση στὸ β' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. βλ. καὶ *Matz* 296, Kübler K 194. Στενὴ βάση ἔχουν καὶ οἱ πρωτοκορινθιακὲς κοτύλες τῆς δεκαετίας 680/70: *C. Brokaw, Essays in Memory K. Lehmann* (1964) 52. — Γιὰ τὸ σχῆμα τῶν ἀγγείων τῆς ὁμάδας IV πρβ. τὸν ἀνάγλυφο ἀμφορέα τῆς Τήνου *AE* 1969, πίν. 52 (*Anderson Te* 63).

173. Τὴν ἴδια διαμόρφωση ἔχει τὸ σχῆμα τοῦ ἀνάγλυφου ἀμφορέα τῆς Θήρας *AM* 73, 1958, Beil. 101 (*Anderson Th* 127).

174. Ἄν θέλουμε νὰ ἀναζητήσουμε ἀντιστοιχία στὴν ἀττικὴ κεραμικὴ, μποροῦμε νὰ συγκρίνουμε τὸ ὁμοειδὲς σχῆμα μὲ τὸν ἀμφορέα τοῦ *Κυνοσάργου* (*Μυλωνᾶς* 12, εικ. 10 Θ).

175. *Délos* XV πίν. 23.

176. Πρβ. τὰ ἄλογα στὸν ἀνάγλυφο πίθο τῆς Τήνου σημ. 172. Ὁ μεγάλος διασκελισμὸς τῶν κυκλαδικῶν ἀλόγων ἔχει εἰσαχθεῖ καὶ στὴν Κρήτη (*Schäfer* 27) ἀλλὰ καὶ στὴν Ἀττικὴ (*Cook PA* 172).

177. J. D. Markman, *The Horse in Greek Art* (1943) 42.

178. Λουτροφόρος Λούβρου: *CV Louvre* 18, πίν. 32, *Mon. Piot* 36, 1938, πίν. 2, *Matz* πίν. 193, *Buschor Gr. V.* 37 εικ. 43, *Arias - Hirmer* πίν. II, κάλυμμα Κεραμικοῦ: Kübler *AM* εικ. 39, K πίν. 19, βλ. καὶ τὸ ὄστρακο *Kraiker* πίν. 3, 50 τοῦ ζωγράφου τοῦ Ἀναλάτου (γιὰ τὴν ἀπόδοση *Hampe GF* 78).

179. E. Loewy, *ÖJh.* 14, 1911, 14, L. Pernier, *ASAtene* 1, 1914, 95, *Demargne CC* 339, *Schäfer* 27 καὶ 101 σημ. 41, *Salviat - Weill* 362. Ἡ γενίκευση γιὰ τὴν ἐπικράτηση τοῦ τύπου (A. Rumpf, *Wandmalereien in Veji*, 1915, 53 - 4) φαίνεται ὑπερβολικὴ.

180. Γιὰ τὰ ἄλογα τῶν μεγάλων ἀμφορέων βλ. καὶ *Markman* δ.π. 45, *Papastamos* 111.

181. Πρωτοκορινθιακά: *Johansen* πίν. 22, 1, *Kraiker* 17, πίν. 12 - 3, *Schweitzer* 225, πρωτοαττικά: κάλυμμα Κεραμικοῦ σημ. 178, ἀμφορέας Νέσσου *JHS* 32, 1912, πίν. 10 - 2, *Schefold* πίν. 23. Γιὰ τὴν ἀσσυριακὴ ἐπίδραση στὸν τύπο τῶν ἀλόγων βλ. *Payne NC* 71, *Markman* δ.π. 41, Kübler K 206, γιὰ τὴν ἄμεση γνώση τῶν ἐργῶν τῆς ἀνατολικῆς (καὶ ἀσσυριακῆς) τέχνης στὶς Κυκλάδες τὸν 7ο αἰ. *Dugas CC* 202 - 3, *Akurgal* 220, Kübler K 289, *Salviat*, *BCH* 86, 1962, 108.

182. Σκιαγραφία τοῦ κεφαλίου παρατηρεῖται καὶ σὲ ναξιακὰ ἀνατολίζοντα: *Délos XVII* πίν. 67 A, Bc3, *Brock S* πίν. 8, 4 - 5, *ΠΑΕ* 1960, πίν. 197β, βλ. ἐπίσης καὶ τὸν ἀμφορέα *Délos XVII* 16 εικ. 4 (Bc1). Τὸ κεφάλι τῶν ἀλόγων τῆς ὕδριας (35) παρουσιάζει πολλὴ ὁμοιότητα μὲ τὰ ἄλογα τοῦ ὑποθήματος τοῦ *Μενελάου* *CV Berlin* 1, πίν. 33.

183. *Dugas*, *Délos XVII* 9, *Bocci* 16 - 7, *Salviat - Weill* 364, *Λαμπρινουδάκης* 14 - 5. Σειρὰ ἀπλῶν τόξων, ὅπως στὴν ἀττικὴ κοτύλη στὸ *Tübingen* (Kübler *AM* 7, εικ. 2 - 3, *CV Tübingen* 2, πίν. 2 - 3) ἔχει εἰσαχθεῖ καὶ στὴν ὑστερογεωμετρικὴ ὁμάδα *Ac* (*Brock S* 41, πίν. 14, 4). — Β ὄψη τοῦ ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα: *Salviat - Weill*

365 εικ. 8, Papastamos πίν. 3. Ἡ δήλωση τῆς χαίτης με ἐνάλληλα τόξα ἐμφανίζεται στὴν ὑστερογεωμετρικὴ ἐποχὴ με τὸν ζωγράφο Σταθάτου, βλ. Davison 43, εικ. 39b.

184. Ἀμφορέας Schliemann: σημ. 141· ἄλλα παραδείγματα: Brann A 21, πίν. 26, 440, Kraiker πίν. 42, 577.

185. Kübler K πίν. 19 - B ὅψη τοῦ ἀμφορέα τῶν ἀλόγων: Papastamos 44, πίν. 6.

186. Π.χ. Johansen 135, πίν. 22, 1, Payne PV πίν. 10, 6· ναξιακὰ παράλληλα: Délos XVII πίν. 22, 2 καὶ 9, 2.

187. Payne NC 71 εικ. 17· γιὰ τὴν παράσταση τοῦ βαδίσματος βλ. W. Wrede, AM 41, 1916, 286 κέ., Kunze SB 191 - 2· διαγώνια κίνηση ὑπάρχει ὥστόσο παλιότερα στὴ λουτροφόρο τοῦ ζωγράφου τοῦ Ἀναλάτου στὸ Λοῦβρο (σημ. 178).

188. Ohly πίν. 12, Curtius δ.π. (σημ. 25) 83 εικ. 86. Στὸ ὄστρακο τοῦ ἀνάγλυφου πίθου τῆς Τήνου AE 1939/41, 26 εικ. 17 (Anderson Te 102) τὸ πόδι προβάλλεται, χωρὶς νὰ ἀγγίζει τὸ ἔδαφος, ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ λυγίζει. Γιὰ τὴν κινητικότητα τῶν παραστάσεων τῶν ἀλόγων στὰ ὑστερογεωμετρικὰ ἀγγεῖα βλ. Himmelmann - Wildschütz EF 89 κέ., χαρακτηριστικὰ παραδείγματα στοὺς ἀμφορεῖς Davison εικ. 55. 58. 93. — Με ἀλύγιστα πόδια παριστάνονται τὰ ἄλογα καὶ στὴν πρωτοκορινθιακὴ ἀγγειογραφία (P. Amandry, Mon. Piot 40, 1944, 31).

189. Κρατήρας Béziers: Mer Égée - Grèce des îles (1979) 104 ἀρ. 50, γιὰ τὸ σχῆμα τῆς κίνησης βλ. R. Hampe, Die Gleichnisse Homers (1952) πίν. 7 - 8, ἀνάλογο σχῆμα CV Louvre 18, πίν. 9, 1. Παρόμοιο εἶναι τὸ σχῆμα τοῦ καλπασμοῦ, με τὴ διαφορά ὅτι τὰ ἐμπρόσθια πόδια εἶναι λυγισμένα στὸ ὄστρακο G. Buchner, RM 60/1, 1953/4, 52 εικ. 4. Γιὰ παραστάσεις καλπασμοῦ βλ. γενικὰ Kübler K 207. 221, E. Hall Dohan, Italian Tomb - Groups (1942) 54 κέ.

190. Davison εικ. 18, Benson HBM πίν. 14, 1, AΔ 28, 1973 A, πίν. 125. Τὸ ἴδιο σχῆμα καλπασμοῦ με περισσότερη ὀρμὴ πρὸς τὰ ἐμπρὸς ὑπάρχει στὴν πρωτοκορινθιακὴ οἰνοχόη Hampe GF 56 εικ. 40 καὶ τὸ πρωτοαττικὸ ὄστρακο Brann A πίν. 24, 410. Με συμμαζεμένα τὰ πόδια κάτω ἀπὸ τὸ σῶμα παριστάνεται ὁ καλπασμὸς τῶν αἰγῶν στὸ μηλιακὸ γεωμετρικὸ ἀμφορέα τοῦ Μουσείου Κανελλοπούλου BCH 103, 1979, 459 εικ. 23.

191. Levi Ark. 606 εικ. 644a, CP πίν. 5a, Pfuhl III εικ. 38· γιὰ τὴ χρονολογία βλ. Levi CP 20, W. Reichel, Griech. Goldbleche (1942) 41, Matz 478, Schäfer 12 (α' τέταρτο 7ου αἰ., ἀπὸ τὸν Canciani 187 τοποθετεῖται στὸ β' τέταρτο καὶ τὸν Boardman CC 146 στὰ μέσα τοῦ αἵωνα· διαφορετικὴ, ὑψηλότερη, χρονολογία δίνει ὁ I. Beyer, Die Tempel von Deros und Prinias A 53). Τὸ σχῆμα τοῦ καλπασμοῦ, ὅπως εἶναι στὴν ὕδρια ἀπὸ τὸ Καβούζι, ὑπάρχει στὸν ἀνάγλυφο πίθο τοῦ Πριναῖ ASAtene 1, 1914, 93 εικ. 47 (Schäfer 12, II 3) καὶ τὸ ἀνάγλυφο ἀπὸ τὰ Χανιά AE 1956, 218 εικ. 1, C. Davaras, Die Statue aus Astritsi (1972) 12 εικ. 8, L. Adams, Orientalizing Sculpture in Soft Limestone from Crete and Mainland Greece (1978) 11 κέ.· γιὰ τὴ χρονολόγησή τοῦ α' μισοῦ τοῦ 7ου αἰ. βλ. Boardman CC 137 - 8· ἔχει ὅμως προταθεῖ καὶ ὑψηλότερη χρονολογία, γύρω στὸ 700 ἢ καὶ στὸν 8ο αἰ. (J. Boardman δ.π., σημ. 49, 91, BSA 62, 1967, 60, Blome 7 - 8, Beyer 164)· ἀπὸ τὸν G. Neumann δ.π. (σημ. 155) 82 χρονολογεῖται στὸ β' μισὸ τοῦ 6ου αἰ. Προβαθμίδα μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τὸ σχῆμα στὴν κοτύλη τοῦ Κεραμικοῦ Kübler AM εικ. 34 καὶ K πίν. 6 με τὴ στήριξη στὰ πίσω πόδια, ἀλλὰ ἀλύγιστη σχεδὸν προβολὴ τῶν ἐμπροσθίων ποδιῶν.

192. Johansen πίν. 31, 1f, Payne PV πίν. 22, 1. Προβαθμίδα τοῦ σχήματος αὐτοῦ ὑπάρχει στοὺς ναξιακοὺς ἀμφορεῖς Délos XVII πίν. 9, Bc2 καὶ ΠΑΕ 1960, πίν. 196a. Γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ καὶ διάδοση τοῦ «ἰπτάμενου» καλπασμοῦ, ποὺ κατάγεται ἀπὸ ἀνατολικά πρότυπα καὶ ὑπάρχει στὶς παλιότερες κρητικὲς ἀσπίδες, βλ. Kunze KB 208, Πλάτων, AE 1953/4 B, 135 καὶ σημ. 4, G. Hanfmann, AJA 49, 1945, 545 σημ. 17, D. Metzger, AntK 15, 1972, 3 καὶ σημ. 7. Ὁ «ἀργός» καλπασμὸς, ποὺ εἶναι ἐλληνικὴ δημιουργία καὶ ἐπικρατεῖ στὴν κλασικὴ ἐποχὴ (G. Rodenwaldt, SB Akad. Berlin 1933, 1033 κέ.), βασίζεται στὸ πρῶτο σχῆμα.

193. Ἀρύβαλλος Τάραντα: CV Taranto 2, III c - d πίν. 1, 1 - 3 καὶ 3, ASAtene 27/28, 1959/60, 23 εικ. 12, K. Wallenstein, Korinthische Plastik des 7. und 6. Jh. (1971) 99 ἀρ. 3 (γιὰ τὴν προέλευση βλ. σ. 27)· ἀμφορέας Θήρας: AM 73, 1958, Beil. 101 - 2 (Anderson Th 127), γιὰ τὴ χρονολογία στὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. βλ. Fittschen 144.

194. Kübler K 44.

195. Ἀμφορέας Περίσας: AΔ 22, 1967 A, πίν. 78, οἰνοχόη Βρετ. Μουσείου: Payne CP πίν. 8, Bocci πίν. 9 - 10, πρβ. καὶ τὴν οἰνοχόη τῆς Κύμης Mon. Ant. XXII, 1913, πίν. 32, 1, Matz πίν. 177b· ὀρθὰ ἀντιθετικὰ ἄλογα ὑπάρχουν στὸ ὄστρακο Délos XVII πίν. 68 B, Ind. 7. Γιὰ τὶς παραστάσεις ἀντιθετικῶν ἀλόγων στὸν 7ο αἰ. βλ. Scheibler 94 σημ. 62 καὶ 74, Kübler K 45. Στὸν ἀνατολικοῖωνικὸ κύκλο παραστάσεις ἀλόγων συνηθίζονται μόνο στὴν αἰολικὴ κεραμικὴ κατὰ μηλιακὴ ἐπίδραση: Schefold δ.π. (σημ. 22) 63 καὶ 194.

196. Οἱ παραστάσεις ἀρμάτων εἶναι κοινὲς καὶ στὴ ναξιακὴ κεραμικὴ (Ström 276).

197. Johansen 152, Πλάτων δ.π. 137.

198. Ναξιακὰ ἀγγεῖα: Karusos 177 εικ. 12, Matz πίν. 174, Délos XVII πίν. 9, Bc2, ΠΑΕ 1960, πίν. 196a, ἀνά-

γλυφοί πίθοι: Τήνου σημ. 172, Θήρας σημ. 193, Νάξου Schäfer 72c (Anderson Na 41), μετόπη Τήνου: Ν. Κοντολέων, ΠΑΕ 1955, 259, πίν. 98γ.

199. Johansen 153, Karusos 186 και σημ. 6.

200. Schäfer 37, H. Nachod, *Der Rennwagen bei den Italikern* (1909) 4.

201. D. Kent Hill, *Hesperia* 43, 1974, 445.

202. Βλ. σημ. 193· τὸ ἴδιο σχῆμα καὶ στὸ ναξιακὸ ἀμφορέα Délos XVII πίν. 9, Bc2· πρβ. καὶ τὶς πιὸ ἐλεύθερες παραστάσεις στὸ ναξιακὸ δοστρακο Délos XVII πίν. 67 A, Bc3 καὶ στὰ πρωτοαττικὰ Kraiker πίν. 42, 577 καὶ 578. Στὸν πίθο τῆς Τήνου (σημ. 198) τὰ κεφάλια τῶν ἀλόγων προβάλλουν τὸ ἓνα ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἄλλο, ὅπως στὸ πρωτοαττικὸ δοστρακο Brann A πίν. 26, 440.

203. Τὸ σχῆμα αὐτὸ εἰσάγεται στὴν ἀττική ἀγγειογραφία γιὰ πρώτη φορὰ στὸ τέλος τοῦ 8ου αἰ. ἀπὸ τὸν ζωγράφο τοῦ Πασᾶ (Cook PP πίν. 48a, Hampe GF 44 εἰκ. 29, πίν. 18, 3), ὥστε ἡ ἀμφιβολία γιὰ τὴν προτεραιότητα (Brann A 21) δὲν ὑπάρχει. Γιὰ τὴ διάταξη στὰ παλιότερα γεωμετρικὰ ἀγγεῖα βλ. Wrede δ.π. (σημ. 187) 292.

204. V. v. Graeve, *Ist. Mitt.* 21, 1971, 110 καὶ εἰκ. 1, γιὰ τὶς κυκλαδικὲς ἐπιδράσεις βλ. σ. 112 κέ.

205. ΠΑΕ 1955, πίν. 99γ.

206. F. Willemsen, *Ol. Ber.* VII (1961) 192 εἰκ. 104, D. Heilmeyer, *Ol. Forsch.* XII (1979) 166, πίν. 106, 821, τῶρα συμπληρωμένο μὲ τὸ σῶμα BCH 104, 1980, 613 εἰκ. 65. Γιὰ τὴν κυκλαδικὴ προέλευση βλ. H. - V. Hermann, *JdI* 79, 1964, 28 σημ. 43, γιὰ τὴ χρονολογία Willemsen δ.π. (μέσα 7ου αἰ.), Heilmeyer δ.π. (γύρω στὰ 675, βλ. καὶ H. - V. Hermann, *JdI* 83, 1968, 4 σημ. 14).

207. Ἀμφορέας Μυκόνου ΑΔ 18, 1963 A, πίν. 18, AE 1969, πίν. 51a, Schefold πίν. 35a (Anderson My 117), Βοστώνης A. Fairbanks, *Catalogue of Greek and Etruscan Vases I* (1928) πίν. 53, 529, Hanfmann δ.π. 576 εἰκ. 13 (Anderson Bo 134). Τὸ σαγόνι στοὺς ἀμφορεῖς εἶναι πλατὺ καὶ σχηματίζει ὀρθὴ γωνία στὸ ἐσωτερικόν· στὸν ἀμφορέα τῆς Τήνου καὶ τὸ χάλκινο τῆς Ὀλυμπίας οἱ ἀναλογίες εἶναι πιὸ ἐλαφρὲς, τὸ περίγραμμα μαλακότερο καὶ τὸ μάτι γίνεται ἀμυγδαλόσχημο, πρβ. τὸν ἀνάγλυφο ἀμφορέα στὴ Basel, I. Racz, *Antikes Erbe* (1965) πίν. 21 (Anderson Bo 143).

208. Ἡ κυκλαδικὴ ἐπίδραση στὴ διαμόρφωση τοῦ σχήματος (Wrede δ.π. 293) δὲν εἶναι ἀπίθανη.

209. Ἀμφορέας Ν. Ὑόρκης Matz πίν. 189, Schweitzer πίν. 51, λουτροφόρος Λούβρου σημ. 178. Ἀντιθετικὴ κίνηση ὑπάρχει καὶ στὸ νεώτερο κρατήρα ἀπὸ τὴ Νάξο ΠΑΕ 1960, πίν. 196a, χωρὶς νὰ φθάνει στὴν ἐλευθερία ποὺ ὑπάρχει στὸ κάλυμμα τοῦ Κεραμεικοῦ, μολονότι παλιότερο.

210. Papastamos 112. Τὸ ἴδιο σχῆμα στὸν ἀττικὸ ἀμφορέα τῆς ομάδας E CV Louvre 3, III He πίν. 19 καὶ 20. 1 (Beazley ABV 136 ἀρ. 49) καὶ τὸν ἐρετριακὸ Boardman PE πίν. 11a.

211. Γιὰ τὶς στάσεις τῶν λιονταριῶν στὴν ἀγγειογραφία τοῦ 7ου αἰ. βλ. α) Scheibler 21, Kübler K 275 κέ., Akurgal 196 - β) τοὺς ἀμφορεῖς τοῦ γραμμικοῦ νησιωτικοῦ ρυθμοῦ: Payne CP πίν. 9, 1 καὶ 10, Ström 237 εἰκ. 6, Bocci πίν. 12, 2, ΠΑΕ 1971, πίν. 326a - γ) G. Rodenwaldt, *Korkyra II* (1939) 152 κέ., Gabelmann 18 κέ. δ) Kunze KB 170, Kübler K 75· τὸ σχῆμα ἐμφανίζεται μόνο σὲ πρωτοαττικά, ὅχι καὶ σὲ πρωτοκορινθιακὰ ἀγγεῖα (Μυλωνᾶς 58).

212. Τὸ σχηματικὴ ἐπίθεση μὲ ἀνεστραμμένο κεφάλι κατ' ἐνώπιον ὑπάρχει σὲ κρητικὲς ἀσπίδες, Kunze KB 171, πίν. 40, 44 καὶ 41, 46a, Canciani 79 - 80. 167 σημ. 112.

213. E. Akurgal, *Späthethitische Bildkunst* (1949) 39 κέ., Sievert 14 κέ., Gabelmann 10 κέ., βλ. ἐπίσης Bocci 12.

214. Akurgal 50 κέ., Sievert 15, Gabelmann 13 κέ.

215. Délos XVII πίν. 8, Bb1, Thera II 213 εἰκ. 420b, Arias - Hirmer πίν. V, βλ. καὶ τὸ σαμιακὸ Walter πίν. 87, 438.

216. X. Καρούζος, AE 1937 B, 602, βλ. καὶ Kunze KB 188 (προσέγγιση τῶν κρητικῶν λιονταριῶν πρὸς τὸν κυκλαδικὸ τύπο).

217. Kunze KB 185, Gabelmann 41, Canciani 72 σημ. 11 - 2. Διπλὴ γραμμὴ στὸ περίγραμμα τοῦ στόματος: F. Salviat - N. Weill, BCH 85, 1961, 111, πρβ. καὶ Schiering πίν. 14, 1, Dunbabin P πίν. 11, 228. 17, 292 κ.ἀ., στικτὸ ρύγχος: Sievert 32, Brann A 19, Kübler K 258, Dunbabin P 41, Schiering 54.

218. Payne CP 207, Brann A 19, PWG 309, Kübler K 264.

219. Kunze KB 175, Sievert 36, Gabelmann 19, Kübler K 157. Ὁ χρωματισμὸς τοῦ λαιμοῦ μὲ ἐρυθρὸ εἶναι τυπικὸς γιὰ τὰ πρωτοκορινθιακὰ (Kübler K 265, L. Byvanck - Ch. van Ufford, *BABesch.* 39, 1964, 69).

220. Salviat, BCH 86, 1962, 95 κέ., Akurgal 176 καὶ 183, Gabelmann 13 - 5· βλ. καὶ J. Dörig, AM 92, 1961, 68

κέ. Προδρομική μορφή στη ναξιακή οινόχρηστική AA 1972, 414 εικ. 46. Για τὰ ἐλεφάντινα τῆς Θάσου βλ. καὶ B. Freyer - Schauenburg, *Elfenbeine aus dem samischen Heraion* (1966) 90.

221. Olympia, Ergebnisse IV (1903) πίν. 59, Pfuhl III εικ. 135, Curtius δ.π. (σημ. 25) 87 εικ. 92, Matz εικ. 34, H. Hoffmann, *Early Cretan Armourers* (1972) 50 κέ., πίν. 25a - c. 26, 1 - 3.

222. Johansen πίν. 31, 1, Buschor Gr. V. 30 εικ. 35, Akurgal 179 εικ. 53, βλ. σχετικὰ Payne NC 18 σημ. 2, Gabelmann 25.

223. Οινόχρηστική Chigi: Pfuhl III εικ. 59, Agias-Hirmer πίν. 17. Για τὴ θυσσανωτὴ χαιτὴ στὰ ροδιακὰ βλ. Καρδαρά 152· ἡ ἐμφάνισή στὰ μηλιακὰ ἀποδόθηκε σὲ ροδιακὴ ἐπίδραση (Bocci 12 σημ. 50), ἀλλὰ τὰ κυκλαδικὰ παραδείγματα προηγούνται χρονικὰ.

224. Πρβ. τὸ πρωτοκορινθιακὸ Payne NC πίν. 4, 5 (μὲ τὴν παρατήρηση Dunbabin P 41).

225. Kontoleon Atti 270, πίν. 3.

226. Mon. Ant. XV, 1905, πίν. 17, 9, T. J. Dunbabin, JHS 71, 1951, 63, πίν. 28g, CV Berlin 1, πίν. 35. Ἡ φλογόσχημη χαιτὴ εἶναι πιὸ συνηθισμένη σὲ πρώιμα ἀττικά μελανόμορφα (π.χ. Καρούζου AA πίν. 60, JdI 76, 1961, 39 εικ. 40, παρόμοιο κορινθιακὸ παράδειγμα: Payne NC πίν. 52, 2), ἴσως ἀπὸ μηλιακὴ ἐπίδραση (Bocci 12 σημ. 50).

227. Akurgal δ.π. (σημ. 213) 29, Gabelmann 21, Kübler K 79 κέ.

228. Ἡ συμπαγὴς χηλὴ ποὺ συναντοῦμε καὶ στὴ Χίμαιρα τοῦ πινακίου μὲ τὸν Βελλεροφόντη ἀπὸ τὴ Θάσο, χαρακτηρίζει τὰ ἀττικά λιοντάρια (Salviat - Weill 361, Kübler K 259)· σὲ κρητικὰ βλ. Kunze KB 184. Ροδιακὸς τύπος: Schiering πίν. 14, 2. 16, 1, Walter πίν. 91, 502. 105, 556, Καρδαρά 153 εικ. 118 κ.ά. βλ. ἐπίσης Salviat - Weill, BCH 85, 1961, 108. Ἡ ἴδια διαμόρφωση καὶ στὴ σφίγγα τοῦ ἀμφορέα (65). Για τὴ διάδοση τοῦ ροδιακοῦ τύπου βλ. Canciani 73 σημ. 21.

229. Johansen 134, P. de la Coste - Messelière, *Au Musée de Delphes* (1936) 120 κέ., σημ. 1, βλ. καὶ Kübler K 228 κέ. Οἱ παλιότερες παραστάσεις κάπρων εἶναι σὲ γεωμετρικὰ τῆς Βοιωτίας (Coldstream GGP 206). Στὰ πρωτοαττικά ὁ κάπρος ἐμφανίζεται μὲ τὸν ἀμφορέα τῆς Πικροδάφνης (Canciani, JdI 80, 1965, 71). Ἡ σύνδεση τῶν δύο ζώων ἔχει γίνεи στὸν Ὅμηρο (Hampe δ.π. σημ. 189, 32), στὸν ὁποῖο μάλιστα ἀναφέρονται καὶ παραστάσεις λιονταριῶν μαζί μὲ κάπρους: *θέσκελα ἔργα τέτυκτο — ἀγρότεροί τε σύες, χαροποί τε λέοντες* (λ. 610 - 1). Οἱ στίχοι ὥστόσο θεωροῦνται παρεμβολὴ τοῦ 7ου αἰ. (T. Raubitschek, TAINIA, Festschrift R. Hampe, 1980, 65 - 6).

230. Ἀντικατάθεση σὲ ἀττικά ἀγγεῖα: Μυλωνᾶς 53, σαμιακὰ Walter 54.

231. Πρβ. τὴν παράσταση στὸ ἀρχαῖο ἀνάγλυφο τοῦ Κεραμεικοῦ: F. Hölscher, *Die Bedeutung archaischer Tierkampfbilder* (1972) 59, πίν. 8, 1.

232. Π.χ. μὲ ὑψωμένο κεφάλι Johansen πίν. 44, 1, Dunbabin P πίν. 7, 181. 17, 286, μὲ κατεβασμένο Kraiker πίν. 22, 273.

233. Délos X πίν. 10, 41 καὶ 44a. Μὲ μηλιακὴ ἐπίδραση ἐμφανίζεται ὁ κάπρος στὴν ὁμάδα D (ἀμφορέας μὲ γυναικεῖα προτομή Délos XVII πίν. 34, 36).

234. Johansen 134. Για τὴν πρώτη ἐμφάνισή τοῦ ταύρου βλ. Kunze KB 158 κέ., Coldstream GGP 69, Schweitzer 53, Brann, *Hesperia* 30, 1961, 126. B. Borell, *Attisch geometrische Schalen* (1978) 55 κέ.

235. Johansen 134, P. Amandry, AM 77, 1962, 43.

236. Kunze KB 159, Canciani 88, Καρούζου AA 52, ροδιακὴ ἐξαίρεση: Schiering 66.

237. Καρδαρά 149.

238. Ὅπως καὶ στὰ ροδιακὰ Καρδαρά 149 εικ. 113.

239. Για τὸ διαχωρισμὸ τοῦ κεφαλίου ἀπὸ τὸ λαιμὸ μὲ σειρά τόξων στὶς ἀνατολικοῖωνικες παραστάσεις ταύρων βλ. I. Beyer, AA 1977, 76.

240. Kunze KB 160, Canciani 88 καὶ σημ. 118.

241. Βλ. σημ. 221.

242. Π.χ. Schiering πίν. 15, 2, Καρδαρά 76 εικ. 44, Walter πίν. 127, 621 - Καρδαρά 76 εικ. 44.

243. Κάποιος παραλληλισμὸς μπορεῖ νὰ γίνεи μὲ παραστάσεις χιακῶν ἀγγείων: στὸν καλυκόσχημο σκύφο Délos X πίν. 19 ὑπάρχουν στὸ λαιμὸ τοῦ ταύρου σχεδὸν ὀριζόντιες καμπύλες γραμμές, ποὺ διαγράφουν ἀνοικτὰ τόξα, βλ. ἐπίσης καὶ τὸ χιακὸ δσπρακο JHS 44, 1924, πίν. 6, 30.

244. Για τὸ ζωικὸ εἶδος ποὺ εἰκονίζεται: O. Keller, *Die antike Tierwelt I* (1909) 299, K. F. Kinch, *Vroulia* (1912) 203 κέ., Brann A 80· γιὰ τὴ διάδοση τῶν παραστάσεων τῶν αἰγῶν καὶ τὴν καταγωγὴ τοῦ θέματος βλ. τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία Canciani 94 σημ. 133.

245. Τὸ ἴδιο συχνὲς εἶναι οἱ παραστάσεις στοὺς μηλιακοὺς σφραγιδολίθους (Boardman IG 25, P. Zazoff, AA 1965, 385).
246. Délos XVII πίν. 33, 29 καὶ 32, 37 (κατὰ τὸν Ch. Dugas, αὐτ. 36, ἡ παράσταση τοῦ δεύτερου ἀγγείου ὀφείλεται σὲ ροδιακὴ ἐπίδραση).
247. Délos XVII πίν. 24, 20a.
248. Délos XVII πίν. 66, 18 καὶ 19· ὁ Ch. Dugas σ. 128 ἀναγνωρίζει στὸ πρῶτο μηλιακὴ ἐπίδραση, ἀπὸ τὸν J. K. Brock, JHS 35, 1945, 248 τὸ ἀγγεῖο θεωρεῖται μηλιακό.
249. Schiering 44, Καρδαῖα 141 εἰκ. 86 - 9.
250. Schiering 45 - 6.
251. Délos X πίν. 1. Γιὰ τὸ ἀφύσικο σχῆμα ποὺ κάθονται βλ. Kunze KB 154, Canciani 107 σημ. 180.
252. Kunze KB 163 - 4, Schiering 91 κέ., γιὰ τὶς παραστάσεις τοῦ κυνηγιοῦ γενικότερα βλ. Kunze KB 163 - 4.
253. Schiering 43, Walter 55, πίν. 65, 371, βλ. καὶ R. Young, Hesperia Suppl. II, 1938, 217.
254. Kübler K πίν. 59 κάτω, AM 20 εἰκ. 12.
255. Ἀπὸ τὶς πρῶτες ἐμφανίσεις στὰ ἄττικά AD 20, 1965 B1, πίν. 87a, AD 28, 1973 A, πίν. 95, Brann A πίν. 26, 435· οἱ παραστάσεις αἰγῶν στὰ πρωτοκορινθιακά τοῦ α' μισοῦ τοῦ 7ου αἰ. (Kunze KB 163, E.-L. Marangou, Lakonische Elfenbein- und Beinschnitzereien, 1969, 104 καὶ σημ. 580) εἶναι νομίζω ἀμφίβολες, βλ. Johansen 135.
256. Σαμιακά ὄστρακα: Walter 52, πίν. 59, 349 καὶ 56, πίν. 65, 376, οἰνοχόη Βρυξελλῶν: Schiering 43, πίν. 12, 1, Walter 62, πίν. 90, 501.
257. Οἰνοχόη Βερολίνου: Walter 76, πίν. 127, 621, Καρδαῖα πίν. 2, κομμάτι πινακίου: Walter 76, πίν. 125, 616, Καρδαῖα 63 εἰκ. 35.
258. Scheffold δ.π. (σημ. 22) πίν. 19, 1 καὶ 25, 2 (βλ. καὶ σ. 63 γιὰ τὴ συγγένεια τῶν παραστάσεων τῶν ζώων στὰ αἰολικά ἀγγεῖα μὲ τὴν τεχνοτροπία τῶν μηλιακῶν).
259. Στροφή τοῦ κεφαλίου σὲ σκηνὴ καταδίωξης τοῦ αἰγῶν Καρδαῖα 75 εἰκ. 42.
260. Αἰγῶν σὲ καλπασμὸ εἰκονίζονται στὴν κυκλαδικὴ ἀσπίδα E. Kunze, Ol. Ber. V (1956) 50 καὶ πίν. 12 - 3.
261. Délos X 13, Kübler K 49, Brein δ.π. (σημ. 78) 174 (στὰ ἀγγεῖα τῆς ομάδας Ad), βλ. καὶ Kunze KB 155.
262. Kübler K 49, γιὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ θέματος τῶν ἐλαφίων ποὺ βόσκουν βλ. τὶς γνώμες Kunze KB 157, Demargne CD 211.
263. Délos X 20, πίν. 4, 26, Brein δ.π. 197· ὁμοία σύνθεση στὴν πρωτοκορινθιακὴ οἰνοχόη Payne PV πίν. 15, 4, βλ. καὶ NC 272 ἀρ. 36.
264. Keller (σημ. 244) 277 κέ., Kunze KB 155.
265. Καρδαῖα 143.
266. Brein δ.π. 192, 197, Schweitzer 211, Beyer 33, πρωτοκορινθιακά ἐλάφια μὲ πλατὺ λαιμὸ Payne NC πίν. 10, 3, Dunbabin P πίν. 20, 390, Kraiker πίν. 29, 358 (χωρὶς ὥστόσο νὰ εἶναι καὶ ὁ κανόνας). Γιὰ τὸ ἐλάφι ποὺ εἰκονίζεται στὸν ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα (κρητικὸς τύπος) βλ. Papastamos 114, W. Schiering, Gnomon 45, 1973, 635.
267. Γιὰ τὴ χρονολογία τοῦ πινακίου τῆς Δήλου βλ. Kübler K 223· ἡ χρονολόγησις Brein δ.π. 197 εἶναι πολὺ ὕψηλὴ, ὅπως δείχνει καὶ ἡ τεχνικὴ ἐκτέλεσις (Délos X 10 καὶ 12).
268. Johansen 135, Young δ.π. (σημ. 253) 216.
269. Pfuhl δ.π. (σημ. 165) 184 ἀρ. 6, Beil. 27, 4 (ἀναφέρεται ὡς λιοντάρι), ἀλλὰ βλ. Dugas CC 132. Buschor K 151.
270. Cook PP 181, Kübler K 69· βλ. καὶ Hampe GF 66 - 7. Σκύλος ποὺ τρέχει μὲ τὰ πόδια ἐνωμένα ὑπάρχει στὸ πινακίον τῆς Θάσου μὲ τὸν Βελλεροφόντη (Salviat - Weill 358).
271. Délos XVII 28, πίν. 48A, C10. Σκύλος ποὺ βαδίζει παριστάνεται καὶ σὲ θραῦσμα ἀνάγλυφου πίθου ἀπὸ τὴ Μήλο (BSA 26, 1923 - 5, πίν. 11c). Ἀντίθετα στὰ ναξιακά ἐπικρατοῦν παραστάσεις σκυλιῶν ποὺ τρέχουν (Délos XVII πίν. 9, Bc2. πίν. 20, 11, Karusos 169 εἰκ. 2).
272. Π.χ. Johansen πίν. 25, 2a - b. 40, 1d - e, Payne PV πίν. 13, 2, Matz πίν. 152a, Kraiker πίν. 17, 252, Dunbabin P πίν. 11, 228.
273. Καρδαῖα 148 - 9 εἰκ. 110 - 2, Johansen πίν. 40, 1d - e, Kraiker πίν. 23, 288, Dunbabin P πίν. 1, 92. Ὁ τύπος μὲ τὸ μικρὸ κεφάλι, τὰ αὐτιά πρὸς τὰ πίσω καὶ τὴν ἐνιαία γραμμὴ ρύγχους καὶ ράχης εἶναι ἀσσυριακός (Schiering 51).

274. Βλ. σημ. 272, αλλά και τις παραστάσεις Johansen πίν. 19, 5, Dunbabin P πίν. 49, 1133, Kraiker πίν. 24, 312 κλπ. Κατά τὸν ἴδιο τρόπο δηλώνεται ἡ ἀρθρωση καὶ στὸ ναξιακὸ Délos XVII πίν. 9, Bc2.
275. Johansen πίν. 40, 1d, Pfuhl III εἰκ. 59.
276. Johansen 135, Καρδαῖ 66, Schiering 51· στὴν Ἀττικὴ τὸ θέμα «κυνήγι λαγοῦ» ἐμφανίζεται ἀπὸ τὸ τέλος τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς (Demargne CD 344, Hampe, δ.π. σημ. 189, 31, Coldstream GGP 76, Christiansen, δ.π. σημ. 105, 39).
277. Délos X 12.
278. Hampe SB πίν. 18.
279. Καρδαῖ 66, Walter πίν. 94, 503, Dunbabin P πίν. 16, 262.
280. Dunbabin P 44 - 5, βλ. καὶ τὸ λιοντάρι στὸν πρωτοκορινθιακὸ ἀρύβαλλο τοῦ Τάραντα, σημ. 193.
281. Buschor Gr. V. 23 εἰκ. 25, Payne PV πίν. 22, 1, Dunbabin P πίν. 17, 271. 48, 1118 κλπ., ἐπίσης στὸν πρωτοαττικὸ ἀμφορέα Cook PP 179 σημ. 2, Matz πίν. 188.
282. BSA 42, 1948, 97 καὶ εἰκ. 53, Brock S πίν. 19, 17.
283. Cook GPP 50, Καρούζου AA 52, Fermum 131, Beyer 32 - 3. Γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ ζωικοῦ εἶδους καὶ τὴν ὀνομασία βλ. W. Llewellyn Brown, *The Etruscan Lion* (1960) 170 κέ., Fermum 14 κέ.: μερικὲς φορές (Brann A 19.97, Cook PP 191 σημ. 2) χαρακτηρίζονται ὡς πάνθηρες λιοντάρια ποὺ παριστάνονται μὲ τὸ κεφάλι κατ' ἐνώπιον, βλ. καὶ Payne NC 70, Fermum 136, Borell δ.π. (σημ. 234) 61.
284. Γιὰ τὴν ἐμφάνιση στὰ πρωτοαττικὰ Sievert 39, Kübler K 254, Fermum 160 κέ., στὰ πρωτοκορινθιακὰ Johansen 133, Dunbabin P 61, Fermum 134 κέ. Ἴσως ὑπάρχει ἓνα παλιότερο παράδειγμα σὲ ὑστερογεωμετρικὴ κύλικα τοῦ Ἑδιμβούργου (Schweitzer 53, Borell δ.π. 61), ἀν δὲν εἶναι καὶ αὐτὸ λιοντάρι μὲ κατ' ἐνώπιον κεφάλι.
285. M. Robertson, JHS 60, 1940, 12, Schiering 52 - 3· παλιότερη ἴσως παράσταση στὸ ἀνατολικοϊωνικὸ πινάκιο W. Hornbostel, *Aus Gräbern und Heiligtümern* (1980) 21 ἀρ. 16.
286. Johansen πίν. 34, 1. Στικτὸ σῶμα σὲ συνδυασμὸ μὲ μαῦρο κεφάλι ἔχει ὁ πάνθηρας ἐνὸς κορινθιακοῦ πλαστικοῦ ἀγγείου J. Ducat, BCH 87, 1963, 437.
287. Fermum 185, εἰκ. 41, σχετικὲς εἶναι καὶ οἱ πρωτοκορινθιακὲς παραστάσεις Dunbabin P πίν. 8, 203. 41, 432, Kraiker πίν. 27, 341.
288. Κοτύλη Ἰθάκης: BSA 43, 1948, 95 ἀρ. 573, εἰκ. 98, πρωτοκορινθιακὸς ἀρύβαλλος Ἑραίου: Johansen πίν. 20, 3c, Payne PV πίν. 9, 1, Fermum εἰκ. 25.
289. AE 1969, πίν. 42b (Anderson Te 101), βλ. Schäfer 71 T9· τὸ κεφάλι τοῦ ζώου μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ τὸν κρητικὸ πάνθηρα Fermum εἰκ. 22.
290. Πρβ. τὸ λιοντάρι στὸ ἔλασμα τῆς κρητικῆς ἀσπίδας Kunze KB 25, πίν. 40, 45a καὶ τὶς παραστάσεις τῶν λιονταριῶν μὲ τὸ κεφάλι κατ' ἐνώπιον στὸν πίθο τῆς Τήνου AE 1969, πίν. 54.
291. Johansen 136, Kübler K 65 - 6.
292. J. L. Benson, AJA 60, 1956, 221 σημ. 17, Kübler K 233.
293. Καρδαῖ 147 - 8.
294. H. Sackett, BSA 71, 1976, 142 - 3· ἀργότερα ἐμφανίζονται σὲ ἀργεϊακὰ γεωμετρικὰ (Coldstream GGP 130. 144)· νεώτερη παράσταση σὲ πρωτοαττικὴ οἶνοχόη S. Karouzou, AAA XII, 1979, 130. Παρόμοιο πουλί στὸ «ροδιακὸ» ἀρύβαλλο Délos X πίν. 15, 76, Johansen 177 εἰκ. 124.
295. Γιὰ τὴ σχέση τοῦ κίρκου μὲ τὸν Ἀπόλλωνα βλ. καὶ H. B. Jessen, AA 1955, 281 κέ. (διαφορετικὴ εἶναι ἡ ἀναγνώριση Papastamos 14. 115). Τὸ ἴδιο πιθανότατα πουλί, ἀλλὰ μὲ τὸ κεφάλι κατ' ἐνώπιον, καὶ στὸν ἀμφορέα τῆς Τεύχειρας (Boardman T I πίν. 19, 902), ὅπου παριστάνεται ἄρμα μὲ φτερωτὰ ἄλογα, ἴσως μὲ τὸν Ἀπόλλωνα (Boardman T II 35 - J. Hayes).
296. Keller δ.π. (σημ. 244) II 155, O. Henn, *Kulturpflanzen und Haustiere*⁶ (1894) 351 - 3, J. Andrée, RE XV 445, J. Pollard, *Birds in Greek Life and Myth* (1977) 94.
297. Boardman, *Greeks Overseas* 129, βλ. καὶ R. M. Cook, JHS 66, 1946, 89.
298. H. Diepolder, *Griech. Vasen* (1947) 12 εἰκ. 5, Karusos 179 εἰκ. 14, Papastamos πίν. 14a.
299. Κάθετες γραμμὲς συνηθίζονται στὰ μηλιακὰ γεωμετρικὰ π.χ. Langlotz δ.π. (σημ. 103) πίν. 4, 78, CV Louvre 18, πίν. 44, 1 ἀλλὰ δὲν εἶναι ἄγνωστες καὶ σὲ ἄλλα κυκλαδικὰ ἐργαστήρια· τὴν ἀνατολίζουσα ἐποχὴ συνεχίζονται στὴν κυκλαδικὴ ομάδα D (Délos XVII πίν. 31, 24a). Δικτυωτὸ σῶμα ἔχουν καὶ τὰ πουλιά στὸν ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα.
300. Πρβ. Brock F Analysis 17a καὶ 17ag, M. Robertson, BSA 42, 1948, 47 εἰκ. 33, 225 καὶ τὸ «ροδιακὸ» Ghali-Kahil πίν. 1, 12 bis.

301. JHS 60, 1940 πίν. 1 p και r, Schefold, Larisa am Hermos III πίν. 13,2, Dädalische Kunst auf Kreta (1970) πίν. 35b, βλ. και τὸ πουλί στὸ μυλιακὸ ἔμπορεῖα στὸ Βερολίνο, σημ. 298.
302. CV Berlin 1, πίν. 30, 1, Matz πίν. 209.
303. Johansen 136, Robertson δ.π. 28.
304. Cl. Krüger, Der fliegende Vogel in der antiken Kunst (1940) 34 κέ. Ν. Μποζάνα-Κούρου, ΣΤΗΛΗ εἰς μνήμην Ν. Κοντολέοντος (1980) 311.
305. ΣΤΗΛΗ πίν. 143β, Cook PP πίν. 50, Matz πίν. 189, Schweitzer πίν. 51, γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ ἀγγείου βλ. Cook, BSA 52, 1947, 151, Davison 49 - 50, Hampe GF 41 - 2.
306. Krüger δ.π. 38 καὶ πίν. 8, 19 - 20.
307. Dunbabin P πίν. 15, 254b.
308. ΠΑΕ 1970, πίν. 333β. Γιὰ τὴ διάδοση τῆς παράστασης «πουλί ποὺ κολυμπᾷ», στὸν 7ο αἰ. βλ. Kübler K 235, Brock F Analysis 17ab.
309. Γιὰ τὴ σημασία τῶν παραπληρωματικῶν κοσμημάτων βλ. K. Schefold, Orient, Hellas und Rom (1949) 153, Griech. Kunst als religiöses Phänomen (1959) 24.
310. Γιὰ τὸν προορισμὸ τῶν πρωτοαττικῶν ἀγγείων (νεκρική χρήση) βλ. J. T. Dunbabin, BSA 44, 1950, 202, Kübler K 29.
311. U. v. Wilamowitz-Moellendorf, Der Glaube der Hellenen I (1932) 270, Matz 269. 317, K. Kübler, Kerameikos, VI 1 (1959) 152 σημ. 155, VI 2, 32, Fittschen 108, Schweitzer 56, Müller 16.27-8 κ.ά., S. Karouzou, RA 1982, 40.
312. Ohly 76 κέ. Hampe δ.π. (σημ. 189) 31, Hölscher δ.π. (σημ. 231) 11.102.
313. Kübler, Kerameikos V 1 (1954) 177, R. Hood, Getty Mus. J. 1, 1974, 99.
314. Ohly δ.π. 76 κέ., Καρούζου AM 155, Hölscher δ.π. 102.
315. B. Schweitzer, Herakles (1922) 37 - 8, Hampe GF 68, Kübler K 32 καὶ σημ. 20, Κοντολέον, Χαριστήριον εἰς Α. Ὁρλάνδον Α' 389 σημ. 154, Asp. 30 σημ. 3, Müller 27, Karouzou δ.π. 42.
316. Kübler K 32. 177, Papastamos 86, Καρούζου AA 112 καὶ RA 1982, 40.
317. Τὴν ἀποψη γιὰ τὴ χθόνια σημασία τοῦ ἀλόγου διατύπωσε πρῶτος ὁ A. Furtwängler, AM 7, 1882, 163 κέ. καὶ ἀνέπτυξαν οἱ R. Hackl, JdI 22, 1907, 75 κέ., L. Maltén, JdI 29, 1914, 179 κέ. καὶ B. Schweitzer δ.π. 76 - 8. Γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας βλ. τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία: E. Will, Le relief culturel greco-romain (1955) 77 - 8 σημ. 2, M. Ἀνδρόνικος, ΑΔ 16, 1960, 48 κέ. καὶ ΑΔ 17, 1961/2, 197 καὶ σημ. 149, Π. Καπετανάκης-Λεονάρδου, ΑΔ 28, 1973 Α, 220 καὶ σημ. 27 - 31, F. Langenfass-Vuduroglu, Mensch und Pferd auf griech. Grab-und Votivsteinen (1973) 102 κέ. σημ. 426 - 431 καὶ 112 σημ. 470, M. G. Ricozzi, Anfore attiche a protome equina (Studi Miscellanei 18, 1970 - 1) 60 κέ., βλ. ἐπίσης S. Ferri, Annali di Pisa 2, 1933, 156, Hinrichs 139, Ch. Picard, BCH 82, 1958, 455, Papastamos 31, Müller 27 καὶ σημ. 93, K. Schefold, Wandlungen, Festschrift E. Homann-Wedeking (1975) 260, R. Lullies, Antike Kunstwerke aus der Sl. Ludwig I (1979) 45. Τὴν κοινωνικὴ σημασία τῶν παραστάσεων τῶν ἀλόγων ὑποστηρίζουν τελευταῖα καὶ οἱ L. H. Schneider, Zur sozialen Bedeutung der archaischen Korenstatuen (1975) 40 κέ., M. G. Picozzi δ.π. 60 κέ., U. Knigge, Gnomon 46, 1974, 104, E. Simon, Die griech. Vasen (1976) 79, Coldstream GG 61 - 77, Hornbostel δ.π. (σημ. 285) 61, H. J. Schalles, AA 1981, 73 - 4. Στὶς προτομὲς τῶν ἀλόγων στοὺς ἀττικούς μελανόμορφους ἀμφορεῖς ἀναγνωρίζεται ἀναφορὰ σὲ ἐπιτόμβιους ἀγῶνες (J. Thimme, Jb St. Kunstsamml. Baden-Württemberg 8, 1971, 252).
318. Γιὰ τὸν «κοσμικὸ» χαρακτήρα τῶν παραστάσεων στὰ πρωτοκορινθιακὰ ἀγγεῖα βλ. καὶ Kübler, Kerameikos VI 1, 152. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀποψη τοῦ P. Müller τὰ λιοντάρια, σφίγγες κλπ. παριστάνουν δαιμονικὲς δυνάμεις τοῦ θανάτου καὶ δὲν ὑπάρχει στὴν ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ διάκριση «κοσμικῆς» τέχνης (Müller 218). Ἀλλὰ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ γενίκευση τῆς συμβολικῆς σημασίας τῶν παραστάσεων στὰ ἀντικείμενα τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ἐδῶ ἐξετάζεται εἰδικὰ τὸ πρόβλημα τῆς νεκρικῆς σημασίας, τῆς σχέσης δηλαδὴ ἀνάμεσα στὴν παράσταση καὶ τὴν ταφικὴ χρήση τοῦ ἀγγείου.
319. Kübler K 221, Dunbabin GEN 46, βλ. καὶ T. Hackens, Études sur l'orfèvrerie antique (1980) 8.
320. Papastamos 29.40.44.51.58. Τὸ ἴδιο θέμα καὶ στὸν ἀμφορεῖα τῆς Οἰσύμης (Ε. Γιούρη - Χ. Κουκούλη, AAA II, 1969, 200) καὶ στὸν ἀμφορεῖα ἀπὸ τὸν Σελινούντα (Ε. Gabrici, Mon. Ant. XXXII, 1927, 306), ποὺ ἂν δὲν εἶναι μυλιακὸς (γιὰ τὸ θέμα βλ. Papastamos 76), ἔχει πάντως μυλιακὰ πρότυπα.
321. Dugas CC 203, βλ. καὶ Demargne CD 339.
322. M. Nilsson, Geschichte der griech. Religion I³ (1967) 490. Σὲ θέματα μὲ «κοσμικὸ» χαρακτήρα εἶναι δυνατό νὰ ἀποδοθεῖ ἀπὸ τὴ χρήση συμβολικῆς σημασίας: Kübler δ.π. (σημ. 318) 152, Hölscher δ.π. (σημ. 231) 11.

323. ΠΑΕ 1973, 124 εικ. 2.
324. Délos XVII πίν. 3,6a και 5,7a - 8a, Thera II 213 εικ. 420b. Για την εμφάνιση της σφίγγας γενικά βλ. τη βιβλιογραφία Hampe GF 84, Akurgal 237 σημ. 719 - 723, για την εμφάνιση στα πρωτοκορινθιακά Κούρου-Μποζάνα, δ.π. (σημ. 304) 309, στα κρητικά άγγεϊα J. N. Coldstream, *Antichità Crètesi*, St. in onore D. Levi II (1974) 161 κέ.· παλιότερη παράσταση ίσως σε κρητικό κρατήρα του 9ου αλ. (H. W. Catling, *Arch. Rep.* 1976/7, 15, Sackett, BSA 71, 1976, 118 - 9).
325. Kunze KB 178, Canciani 103, Rodenwaldt, Korkyra II 152 κέ., Scheibler 25 σημ. 103. Άλλάστρο Φορτέ-τσας Demargne CD πίν. 11 επάνω, Brock F πίν. 101.
326. N. Verdelis, BCH 75, 1951, 11 και σημ. 5, Καρδαρά 92 εικ. 58, 113 εικ. 73, 155 εικ. 123 - 5. Στα πρωτοκορινθιακά το σχήμα αυτό εμφανίζεται στον Γ μελανόμορφο ρυθμό (Johansen 130).
327. CV Louvre 16, πίν. 54,2 (του ζωγράφου των γυπών), για την πρώτη εμφάνιση του τύπου βλ. και Kübler K 89.244, για τη διάδοση Verdelis δ.π. 31, Schäfer 31, Johansen 130, P. Amandry, *Collection Stathatos, Les bijoux antiques* (1953) 31.
328. Brann A 93, πίν. 33, 543. Στα πρωτοκορινθιακά το πρόσωπο των σφιγγών σπάνια εικονίζεται σε περιγραφή, όπως συνήθίζεται για τα γυναικεία πρόσωπα (Payne NC 89, Κάροζου ΑΑ 99).
329. Dunbabin P 20,390.
330. Brann A πίν. 29, 489.
331. Kübler K πίν. 23.25 - 7, AM εικ. 41.43· βλ. επίσης τη σφίγγα στη λουτροφόρο ΑΔ 18, 1963 Α, πίν. 50 - 1· τον ίδιο τύπο φτερών έχουν και οι σφίγγες στην κυκλαδική κοτύλη της Ίθάκης BSA 43, 1948, 97 εικ. 53.
332. Παρόμοιος τύπος στην πρωτοκορινθιακή κοτύλη Dunbabin P πίν. 21, 397a.
333. Π.χ. Payne PV πίν. 9, 5.20, 2, Matz 149b, Kräiker πίν. 18.
334. Dunbabin P πίν. 38, 1301, επίσης στον κρητικό πίθο Schäfer πίν. 33.
335. Πρβ. το σχήμα των φτερών ASAtene 1, 1914, 49 εικ. 21, Walter πίν. 105, F. Poulsen, *Der Orient und die frühgriech. Kunst* (1912) 142 εικ. 159, Laffineur πίν. 1,3 (ό τύπος θυμίζει τη διαμόρφωση ιωνικών άνθεμιών, όπως Walter πίν. 107, 561 - 2), επίσης ΑΔ 18, 1963 Α, πίν. 49β.
336. Kunze KB 167, Canciani 81· εγκάρσια διαίρεση των φτερών υπάρχει στις παλιότερες ναξιακές σφίγγες Délos XVII πίν. 5, Ba7 και 8 κ.ά., στις πρωτοκορινθιακές Johansen πίν. 26, 5b, Payne NC πίν. 1,4· για την ανατολική προέλευση βλ. A. Dessenne, *Le Sphinx* (1957) 206.
337. Karuso 177 εικ. 12, Buschor Gr. V. 55 εικ. 65, Matz πίν. 174, EAA I 115 εικ. 169.
338. Άλλάστρο Φορτέτσας σημ. 325, Schäfer πίν. 5,1, βλ. και Payne NC 18 σημ. 2, Μποζάνα - Κούρου δ.π. (σημ. 304) 310· παρόμοια φτερά έχουν και οι πρωτοκορινθιακές σφίγγες σημ. 336 και Dunbabin P πίν. 20,391 κ.ά.
339. Dunbabin P πίν. 47, 980.
340. Verdelis δ.π. (σημ. 326) 13 εικ. 7.
341. Π.χ. Schiering πίν. 7,2.
342. Για τις παραστάσεις σφιγγών με κράνος βλ. E. Kukahn, *Der griech. Helm* (1936) 52 - 3, Hampe GF 84 - 5, Brock F 112, 199, Dessenne δ.π. 200, Herrmann K 37 σημ. 12, Canciani 102 σημ. 168· επίσης Coldstream δ.π. (σημ. 324) 162 και σημ. 12 (παλιότερα κρητικά παραδείγματα), J. Boardman, BSA 56, 1961, 80 σημ. 26· για τις ιταλιωτικές παραστάσεις βλ. Rumpf, δ.π. (σημ. 179) 47, για τον τύπο του κράνου M. Ervin, ΑΔ 18, 1963 Α, 69. Ο τύπος της σφίγγας με κράνος θεωρείται κρητικός (Brock F 112), κρητικής καταγωγής είναι και ο πόλος (Johansen 161, Verdelis δ.π. 33, Pizza - Scrinari 260), ενώ οι έλικες, που είναι σπάνιες στην Κρήτη, χαρακτηρίζουν τις παραστάσεις σφιγγών στα πρωτοκορινθιακά και μηλιακά άγγεϊα (Brock F 112). Για τις σφίγγες με έλικες βλ. και Dunbabin P 39, Brann A 73, Amandry, AM 77, 1962, 62 - 3, Μποζάνα - Κούρου δ.π. (σημ. 304) 310, για τη συριακή προέλευση των έλικων βλ. Ström 250, Canciani 102 σημ. 169.
343. Boardman IG 61 αρ. 230.
344. Délos XV 42 (K. Rhomaïos), επίσης AM 69/70, 1954/5 Beil. 56,3 και 61, βλ. και Bocci 21 - 2, A. - M. Bisi, *Il Grifone* (1965) 237. Για την περιορισμένη διάδοση του θέματος στην πρωτοκορινθιακή και πρωτοαττική άγγειογραφία βλ. Johansen 131, Amandry δ.π. 56, Kübler K 240. Σε σφαιρικούς πρωτοκορινθιακούς αρυβάλλους αναγνωρίζονται με πολλή πιθανότητα παραστάσεις γυπών με σώμα πουλιού και όχι ζώου: Kunze KB 169 σημ. 88, Robertson, BSA 43, 1948, 115, Dunbabin P 128 και σημ. 207, Ch. Deplace, *Le griffon de l'archaïsme à l'époque impériale* (1980) 30, βλ. και την παράσταση στο ανατολικοϊωνικό πινάκιο Hornbostel δ.π. (σημ. 285)· άμφιβολίες για την αναγνώριση εκφράζει ό P. Müller (Müller 76 - 7).

345. Ροδιακή οίνοχόη: Clara Rhodos VI/VII (1932) 42 - 3 εικ. 43 - 4, Καρδαρά 33 εικ. 5, Bisi δ.π. 231, πίν. 20, κρητική άσπίδα: Levi Ark. 372 - 4 εικ. 489a - d, Kunze KB 168 - 9, πίν. 43, 56, Canciani, 109, Bisi δ.π. 223, N. R. Earls, Griffins in Post-Minoan Cretan Art (1974) 159 άρ. 2. Για τη συγγένεια του τύπου στα δύο έργα-στήρια βλ. Laffineur 71, για τη βορειοσυριακή καταγωγή Καρδαρά 33, Bisi δ.π. 223 - 4, W. Reed, Hesperia 45, 1976, 373.
346. Brock S 76, πίν. 8, 4 - 5, βλ. και Canciani 110 σημ. 211. Πρβ. και την κρητική παράσταση Coldstream δ.π. (σημ. 324) 163.
347. Verdelis δ.π. (σημ. 326) 21 - 23, Dessenne δ.π. (σημ. 336) 198 σημ. 6, J. Carter, BSA 67, 1972, 46, Coldstream δ.π. 162.
348. Délos XVII πίν. 23a. Του ίδιου τύπου θα ήταν και ή παράσταση του γρύπα στο δσπρακο ενός παλιότερου άμφορέα του γραμμικού νησιωτικού ρυθμού από τη Νάξο V. Lambrinoudakis, Les Cyclades — Table ronde de l'Université de Dijon 173 εικ. 29).
349. Délos XV 42 (K. Rhomaios), Bocci 22, Bisi 238, Kübler K 240 σημ. 291.
350. Dunbabin P 128 σημ. 2, Kübler K 61· έλασμα Βερολίνου: Ohly πίν. 9, 4 και 11,1, Verdelis δ.π. 19 εικ. 12, Dunbabin P 22 σημ. 1. Για το θέμα των παραστάσεων στα πρωτοαττικά βλ. και Bocci 21, Borell δ.π. (σημ. 234) 10 και 61.
351. Συγγένεια της μορφής του γρύπα με τη σφίγγα: Laffineur 71. Χαρακτηριστική είναι ή πανομοιότυπη, με διαφορετικό μόνο κεφάλι, παράσταση σφίγγας και γρύπα σε νεοχιτιτικά ανάγλυφα Akurgal δ.π. (σημ. 213) πίν. 48b και 49a.
352. Thera II 202 εικ. 405, ΠΑΕ 1971, πίν. 327γ· για τη σύγχρονη εμφάνιση στη ροδιακή κεραμική Schiering 63. Για τις παραστάσεις των σειρήνων στην άγγειογραφία του 7ου αι. βλ. E. Kunze, AM 57, 1932, 124 κέ. και τη βιβλιογραφία: H. - G. Buchholz, AA 1963, 469, σημ. 25.
353. Dunbabin P 39.
354. Στο ίδιο 41, πίν. 23, 320.
355. H. Brandenburg, Studien zur Mitra (1965) 65 κέ.: διαφορετική άποψη για τη "μίτρα" R. Tölle-Kastenbein, RA 1977, 23 κέ.
356. Verdelis, BCH 75, 1951, 12 και 17, Καρδαρά 153.
357. Kunze δ.π. 127 και σημ. 1. Παραδείγματα σειρήνων με χέρια: G. Weicker, Der Seelenvogel (1902) 96 και 119 κέ., Kunze SB 65, επίσης στο θώρακα της Όλυμπίας Schefold πίν. 26. Κατά τον E. Buschor, Die Musen des Jenseits (1944) 25 δέν άποκλείεται νά παριστάνονται στο μηλιακό άμφορέα οι σειρήνες των μυθολογικών διηγήσεων, θυγατέρες του Φόρκυος.
358. Καρδαρά 32 εικ. 2, Buschor δ.π. 20 εικ. 7.
359. L. Malten, JdI 40, 1925, 143 κέ. D. Levi, ASAtene 13/14, 1930/1, 102, Kunze KB 248, Dunbabin P 54, Studies Robinson II (1953) 1171 κέ., Fittschen 146. Βιβλιογραφία για τον τύπο των φτερωτών άλόνων: Kübler K 97, σημ. 353, Zazoff, AA 1965, 35 σημ. 80, βλ. και Amandry, AM 77, 1962, 39 κέ., Akurgal 187, E. Paribeni, EAA VI (1965) 2, Marangou δ.π. (σημ. 255) 274 σημ. 975.
360. Ström 242. 255· παλιότερη παράσταση Délos XVII πίν. 7a. Είσαγωγή του τύπου στις Κυκλάδες από την Κρήτη ύποστηρίζει ό Demargne CD 339.
361. Délos XV πίν. 21.
362. CV Bibliothèque Nationale 2, πίν. 94,1 (Anderson Bo 140)· επίσης στη μετόπη της Τήνου ΠΑΕ 1955, πίν. 98γ. — Για την καταγωγή του τύπου των φτερών με σιγμοειδή καμπύλη βλ. Dessenne δ.π. (σημ. 336) 206.
363. Bocci 21. Ό τύπος επιβιώνει και σε μεταγενέστερα άγγεία, όπως Graeff - Langlotz, Ant. Vasen von der Akropolis I πίν. 12, 345c.
364. Dunbabin P 54, πίν. 20, 390 (άμφιβολίες για την κορινθιακή προέλευση της κοτύλης Ström 242 σημ. 71).
365. AD 18, 1963 A, πίν. 49β.
366. Boardman T II 35 (J. Hayes), άμφορέας Διονύσου: Papastamos 56.
367. AD 20, 1965 B3, 450. Άρμα με φτερωτά άλογα εικονίζεται και στο κομμάτι του πινακίου της Θάσου Salviat - Weill 367 εικ. 9.
368. Délos XV 87 εικ. 7. Παλιότερες είναι οι παραστάσεις στα δσπρακα του κρατήρα από το Βρόκαστρο, που άποδόθηκε στη Νάξο (Walter - Karydi, AA 1972, 398 και εικ. 14), αλλά τώρα άποδίδεται στην Εύβοια (J. N. Coldstream, BICS 18, 1971, 1 κέ. βλ. και Coldstream GG 192). Βλ. για την είσαγωγή του θέματος στα άττικά

γεωμετρικά Kübler, Kerameikos V 1, 176 σημ. 168, Coldstream, GGP 56, για την εισαγωγή στην Κρήτη Boardman CC 131· κατάλογος των αττικών παραστάσεων: Tölle, Frühgriech. Reigentänze 95 - 6.

369. Κοντολέων, AE 1939/41, 26 - 7 εικ. 16, Schäfer 71 T8 (Anderson Te 102)· για τη χρονολογία βλ. Schäfer 74.85.

370. H. Payne, Perachora I (1940) 147, Schäfer 28, Kunze SB 191, Kübler K 206.

371. Dunbabin P πίν. 15, 254, βλ. και Payne δ.π. πίν. 48, 10 - 11.

372. CV Oxford 2, IIIc πίν. 1,5, Johansen πίν. 20a, Payne NC 8 σημ. 1. Για την ύπαρξη μεγάλης ζωγραφικής κατά τη γεωμετρική εποχή βλ. Benson MHB 88 και 158 σημ. 23.

373. Λουτήριο Θηβών: Matz πίν. 14, Buschor Gr. V. 18 εικ. 18, ἀμφορέας Βοστώνης: Davison εικ. 58.

374. Κρατήρας Ἀθηνών: Benson HBM πίν. 14,1, ἀμφορέας Φαλήρου: Cook PP πίν. 48, Hampe GF 44 εικ. 28 - 9, Kübler AM εικ. 1 - 3, λουτροφόρος Λούβρου: CV 18, πίν. 33,2, Matz πίν. 193, Kübler AM εικ. 30, ὕδρια: Langlotz, Griech. Vasen in Würzburg πίν. 7,80 (βλ. και Cook PP 178).

375. Ἀμφορέας Ὁξφόρδης (ἀττικός): Cook PP πίν. 38a, Davison εικ. 59, Kübler AM εικ. 29, κρατήρας Toronto (κορινθιακός) Payne PV πίν. 3, Matz πίν. 18.

376. Πλάτων, AE 1953 - 4 B, 131 και 136.

377. Benson HBM 56, τύπος B, πρβ. και Hinrichs 137· τὸ σχῆμα μπορεῖ νὰ συνεχίζεται και στὸν πρῶμο 60 αἰ. (Πλάτων δ.π. 137).

378. De la Coste - Messelière δ.π. (σημ. 229) 366 κέ., Kunze SB 190, Langenfass-Vuduroglu δ.π. (σημ. 317) 115, J. Wiesner, Fahren und Reiten, Archaeologia Homerica I F (1968) 119 - 20.

379. A. Alföldi, Gestalt und Geschichte, Festschrift K. Schefold (1967) 23 - 4, De la Coste - Messelière δ.π. 367 σημ. 1.

380. Papastamos 39, βλ. και Kübler, Kerameikos VI 1,155. Ὁ K. Kübler AM 23 ἀναγνωρίζει ἐπίσης τοὺς Διοσκούρους σὲ αττική παράσταση ἱππέων τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 7ου αἰ. Συνθέσεις μὲ δύο ἱππεῖς σὲ ἀντιθετική διάταξη δὲν εἶναι συνηθισμένες αὐτὴ τὴν ἐποχὴ (βλ. Scheibler 95). Ὁ Fittschen 163 (βλ. και 186 σημ. 881) ἀμφισβητεῖ τὴν ὑπαρξὴ παραστάσεων ἐφίππων Διοσκούρων πρὶν ἀπὸ τὸν 6ο αἰ. Ἀλλὰ ἡ σύνδεση τῶν Διοσκούρων μὲ τὰ ἄλογα, ποὺ θεωρεῖται ὅτι ἀνάγεται σὲ παλιὸ θρησκευτικὸ στῶμα (F. Schachermeyr, Poseidon, 1950, 118. 134), εἶναι μαρτυρημένη στὴν ποίηση ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 7ου αἰ. Στὸν Ἀλκμῆνα (ἀπ. 2 D) χαρακτηρίζονται «ἱππῶται σοφοὶ» και στὸν Ἀλκαῖο (ἀπ. 78 D) οἱ Διόσκουροι ἔρχονται «ὠκυπόδων ἐπ' ἱππῶν». Ἡ φιλολογικὴ παράδοση ἀναφέρει ἀγάλματα τῶν Διοσκούρων μὲ ἄλογα στὸ Ἄργος, ἔργα τοῦ Διποίνου και Σκύλλιδος (Παυσ. II 22,5). Κατὰ τὸν G. Lippold, HdA III (1950) 23 (ἐπίσης C. Vatin, BCH 106, 1982, 525) τὰ ἀγάλματα ἦταν ἐφιππα και ἡ δραστηριότητα τῶν δύο καλλιτεχνῶν χρονολογεῖται στὸν 7ο αἰ. Ἡ ἀναγνώριση τῶν Διοσκούρων στίς μορφές τῶν ἱππέων τοῦ πρωτοκορινθιακοῦ ἀρυβάλλου στὸ Λοῦβρο (Johansen 143, Kunze SB 133, Schefold 39, F. Chapoutier, Les Dioscures au service d'une déesse, 1936, 129, L. B. Ghali - Kahil, Les enlèvements et le retour d'Hélène, 1955, 310 σημ. 1) ἔχει πάντα πολλὰ στοιχεῖα πιθανότητας, βλ. και E. Brandt, Gruss und Gebet (1965) 112 και σημ. 25, H. v. Steuben, Frühe Sagen Darstellungen in Korinth und Athen (1968) 35. 115, Hoffmann δ.π. (σημ. 221) 39, Blome 83, F. Brommer, AA 1979, 508, Theseus (1982) 94. Για τὴν ἐμφάνιση τῶν Διοσκούρων σὲ κυκλαδικὰ ἀγγεῖα δὲν εἶναι ἴσως χωρὶς σημασία ἡ διάδοση τῆς λατρείας τοὺς στὸν ἰωνικὸ κόσμο (βλ. σχετικὰ A. Hermay, BCH 102, 1978, 72) και στὴ Δῆλο εἰδικότερα (Gallet de Santerre 265).

381. Scheibler 21. Για τὴν ἐμφάνιση στὴ γεωμετρικὴ ἐποχὴ βλ. Kübler, Kerameikos, V 1 177 και σημ. 169, N. Yalouris, Mus. Helv. 7, 1950, 89 - 90, H. Jucker, Studia Oliveriana XIII - XIV, 1955/6, 32 κέ., Coldstream GGP 144, Canciani 155 σημ. 53· κατάλογος τῶν αττικῶν παραστάσεων Tölle δ.π. (σημ. 368) 94 - 5.

382. Yalouris δ.π. 92 - 4, Jucker δ.π. 41 κέ.: μὲ διαφορετικὴ τυπολογία και σύνθεση στὴ λαβὴ χάλκινης ὕδριας H. Jucker, AntK 7, 1964, 8. Ὁ νέος στὸν ἀμφορέα (31) φαίνεται ὅτι φορεῖ στὸ κεφάλι κάλυμμα ἀπὸ ὕφασμα ὅπως οἱ ἱππεῖς στὸ ὑπόθημα τοῦ Μενελάου CV Berlin 1, πίν. 32 και σ. 25 (R. Eilmann - K. Gebauer).

383. Δεσπότης τῶν ἱππῶν: J. Charbonneaux, Préhistoire 1 (1932) 191 κέ. Yalouris δ.π. 91, A. Roes, BCH 77, 1953, 95, Brandt δ.π. 60 - 1, Schweitzer 55 - 6. 64 - 5 (Ποσειδῶν Ἰππιος). Τὴν ἐρμηνεία αὐτὴ δέχεται και ὁ H. Jucker, Stud. Oliv. δ.π. 35 - 6, AntK 7, 1964, 9 για τὶς παραστάσεις τοῦ 7ου αἰ. Χθόνιος ἥρωας ἢ νεκρός: T. B. L. Webster, BSA 50, 1955, 47, R. Lullies, AA 1965, 596· θρησκευτικὴ σημασία ἀναγνωρίζει και ὁ H. O. Hermann, JdI 79, 1964, 50 και σημ. 138. Για τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας βλ. και P. Kahane, AntK 16, 1973, 171 κέ.

384. E. Kunze, Ant. u. Ab. II, 1946, 104, L. Asche, Der Kantharos (Diss. Mainz 1956) 58, Courbin, Céramique

géométrique de l'Argolide 485 - 7, Scheibler 16 και σημ. 24, Nilsson GGR I³ 310, Kahane δ.π. 131, βλ. και Kübler δ.π. (σημ. 368) 177. Κατά τὸν H. Jucker, Stud. Oliv. δ.π. 36 κέ., ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ περιορίζεται στὴ γεωμετρικὴ ἐποχὴ. Κοινωνικὴ σημασία ἀποδίδει στὴν παράσταση ὁ J. N. Coldstream, GG 152, Deities in Aegean Art (1977) 12.

385. Demargne CD 295 - 6, Kunze SB 61, Nilsson δ.π. 310 σημ. 6, Jucker Stud. Oliv. δ.π. 34 κέ., Spartz δ.π. (σημ. 133) 60 κέ., Rizza-Scrinari 255, H. Jucker, Zur griech. Kunst, Festschrift H. Bloesch (1973) 59.

386. Matz 265. Κοινωνικὴ σημασία στὶς παραστάσεις τῶν ἱππέων ἀποδίδεται γενικά: J. Beazley, Development 40 και M. Ἀνδρόνικος, AA 16, 1960, 49.

387. Ἀ. Ὀρλάνδος, AE 1962 παρ. 2 πίν. Ea. Ἀπὸ τὶς Κυκλάδες και μάλιστα τὴ Δῆλο προέρχεται τὸ ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο στὸ Aix-en-Provence (Langenfass-Vuduroglu δ.π. σημ. 317, 59 ἀρ. 118 και σ. 64, J. Marcadé, Au Musée de Délos, 1969, 10), στὸ ὁποῖο παριστάνεται ἡρώας με ἄλογο ἐμπρὸς σὲ βωμό. Ἄν ἡ χρονολόγησι στὸ τέλος τοῦ 5ου αἰ. ἦταν βέβαιη, θὰ ὑπῆρχε ἓνα παλιότερο παράδειγμα ἡρωικῆς λατρείας ἀπὸ τὶς Κυκλάδες. Ἀλλὰ ἡ χρονολόγησι στὸν 5ο αἰ. εἶναι ἀμφίβολη, βλ. Les Chevaux de Saint - Marc, Venise, 1981, ἀρ. καταλόγου 112.

388. Βλ. Webster δ.π. 46. Ἡ νεκρικὴ χρῆσι τοῦ στεφάνου (J. Köchling, De coronarum apud antiquos vi atque usu, 1914, 48 κέ., RE XI, 1922, 1595 κέ. (Ganszyniec), Fittschen 19 σημ. 47, Λεμπέσι 99, M. Blech, Studien zum Kranz bei den Griechen, 1982, 81 κέ.), ὑποδηλώνει τὴν ἐξύψωσι τοῦ νεκροῦ, ἡ ὁποία ἐκφράζεται και στὶς παραστάσεις τῶν ἐπιτυμβίων μνημείων (G. Neumann, Probleme des griech. Weihreliefs, 1979, 19, K. Scheffold, Wort und Bild, 1975, 101). Ὡς παράστασι νεκροῦ ἢ ἄγνωστοῦ ἡρώα ἐρμηνεύεται ἡ μορφή τοῦ ἱππέα σὲ κορινθιακὸ ἀμφορέα τοῦ Βερολίνου (R. Lullies, Festschrift G. Kleiner, 1976, 31).

389. ASAtene 13/14, 1930/1, πίν. 13, Hoffmann δ.π. (σημ. 221) πίν. 43 - 5, Scheffold πίν. 15a, Blome 85 εἰκ. 18 Παραδείγματα τριπόδων με τρεῖς λαβές: S. Benton, BSA 35, 1934/5, 105 και 109. M. Maass, AntK 24, 1981, 9. Ὁ τύπος αὐτὸς γίνεται κανονικὸς ἀπὸ τὸν 6ο αἰ. (RE V, 1905, 1670, Reisch).

390. AM 74, 1959, Beil. 103.

391. Karusos 174, Akurgal 201.

392. Βλ. σημ. 298.

393. Benson HBM πίν. 14, 1.

394. Σῶζεται μόνο τμήμα τῆς γυναικείας μορφῆς (Délos X 11): καθὼς βρίσκεται ἐντελὼς μπροστὰ στὸ ἄρμα, πρέπει νὰ δεχθῶμε ὅτι στὰ δεξιὰ τῆς και πρὸ πρὶν, ὅπως εἶναι τὸ συνηθισμένο σχῆμα, ὑπῆρχε ἀνδρική μορφή, βλ. π.χ. Matz εἰκ. 10, Kübler K πίν. 122 Inv. 109, Agias - Hirmer πίν. XI.

395. Kübler K 219: στὰ πρωτοκορινθιακὰ δὲν ἐμφανίζεται πρὶν ἀπὸ τὸ β' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. (Ström 258).

396. Karusos 172 (και σημ. 3) και 174.

397. Boardman PE 30 - 1 (εἰδικὰ στὴ σημ. 174 ἀναφέρεται ὁ μῆλιακὸς ἀμφορέας ποὺ ἐξετάζουμε), Kübler AM 20. Ζεύγη ἀφηρωισμένων νεκρῶν ἀναγνωρίζει στὶς παραστάσεις ὁ Ch. Dugas CC 214, βλ. και Cook PP 198 σημ. 1.

398. Ἐπίσης στὴν ἀνάγλυφι μετόπι τῆς Τήνου ΠΑΕ 1955, πίν. 98γ. Φτερωτὰ εἶναι τὰ ἄλογα και στὴν πρωτοκορινθιακὴ κοτύλη τοῦ Ἀμφιαράου (Kraiker πίν. C, Payne NC 98 εἰκ. 30), ἀλλὰ και στὸν ἀμφορέα τοῦ Κυνοσάργους (Matz πίν. 221, Cook PP 197). Γιά τὰ ἄρματα με φτερωτὰ ἄλογα σὲ μῦθολογικὲς παραστάσεις βλ. και L. Lacroix, RA 1973, 187.

399. H. Kenner, ÖJh 29, 1935, 151 - 2, ὅπου και ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία, βλ. και E. Buschor, Attische Lekythen der Parthenonzeit (1925) 4 - 5.

400. Malten δ.π. (σημ. 317) 156, Schweitzer, Herakles 77, Nilsson GGR I³ 453 σημ. 3.

401. V. Müller, Der Polos (1915) 85, Λεμπέσι 98 και σημ. 528.

402. Γιά τὶς παραστάσεις τῆς πότνιας θηρῶν βλ. H. Bloesch, Antike Kunst in der Schweiz (1943) 29 - 31, Canciani 156 κέ., τοῦ ἴδιου JdI 80, 1965, 66, Laffineur 33 κέ., και τὰ εἰδικὰ βιβλία E. Spartz, Das Wappenbild des Herrn und Herrin der Tiere (1962), Chr. Christou, Potnia Theron (1968).

403. OI. Ber. I, 88 - 9, πίν. 32 - 3 και V 80 - 1, πίν. 48, Matz πίν. 291a. Σὲ κυκλαδικὸ ἐργαστήριο ἀποδόθηκαν ἀπὸ τὸν E. Langlotz, Das neue Bild der Antike I (1942) 167 και E. Kunze, OI. Ber. V, 50 σημ. 37. Ὁμοία παράστασι ὑπάρχει και στὸ ἔλασμα Olympia, Ergebnisse IV 100 κέ., πίν. 38, Matz πίν. 290, ποὺ ἔχει περισσότερο ἀνατολικοῖωνικὸ χαρακτήρα. Τελευταῖα δὴ ἡ ὁμάδα τῶν ἐλασμάτων ἀποδόθηκε στὴ Σάμο (Γιαλουργή, AE 1972, 120).

404. Poulsen δ.π. (σημ. 335) 142 εἰκ. 159, Akurgal 175 εἰκ. 50, Laffineur 33 κέ. Κατὰ τὸν ἴδιο τύπο εἰκονίζονταν και ἡ Ἀρτεμις στὴ λάρνακα τοῦ Κυψέλου (Παυσ. V 19, 5).

405. Demargne 288, Spartz δ.π. 95, Laffineur 175.
406. Σημ. 298, Matz πίν. 169b.
407. Délos XVII πίν. 9, Bc 2.
408. Christou δ.π. 128 - 30, Ström 257 και σημ. 126, Spartz δ.π. 68.
409. Ol. Ber. VII 198 εικ. 102, Spartz δ.π. 53. 'Ο τύπος της πότνιας με πουλιά (βλ. σχετικά Rizza-Scrinari 255, Laffineur 42 κέ.) επιχωριάζει στην ήπειρωτική Ελλάδα: Payne NC 78 Perachora I 146, F. Willemssen Ol. Ber. VII 195, Amandry δ.π. (σημ. 327) 32, Spartz δ.π. 64 κέ. 82, Marangou δ.π. (σημ. 255) 15 κέ. Στην Κρήτη επικρατεί ο τύπος με λιοντάρια (Spartz δ.π. 54 κέ.).
410. Ervin Caskey 32 (Πε) και 33. Πότνια θηρών εικονίζεται και σε ένα «μηλιακό» πινάκιο της Θάσου, G. Daux, BCH 84, 1960, 858, Salviat δ.π. (σημ. 127) 189 εικ. 5.
411. Kunze SB 73 - 4, Bloesch δ.π. 28 κέ. Willemssen δ.π. 188 - 9, Christou δ.π. 157, 171 κέ., Canciani 156 κέ., Dörig, AM 76, 1961, 78, Kontoleon Asp. 51, Müller 53, ειδικότερα για την ταύτιση με την Άρτεμη βλ. D. Le Lasseur, Les déesses armées (1919) 178, Payne NC 78, E. Langlotz, Antike 8, 1972, 176, Rodenwaldt, Korkyra II 154, Dunbabin P 484 (J. M. Subbings), Nilsson GGR I³ 497, S. Neutsch, ΤΑΣ ΝΥΜΦΑΣ ΕΜΙ ΗΙΑΡΟΝ (Abh. Akad. Heidelberg 1957) 20, Gallet de Santerre 131 και σημ. 3, K. Hoenn, Artemis (1946) 24. 44 κ.ά. Simon, Götter der Griechen 169, Kontoleon, AE 1969, 231, Zazoff, AA 1970, 159 - 60, E. Townsend Vermeule, Archaeologia Homerica III V (1974) 160, F. Muthmann, Mutter und Quelle (1975) 220 και σημ. 3. Στην πότνια θηρών του μηλιακού άμφορέα αναγνωρίζει την Άρτεμη ο D. Levi, Ark. 529.
412. Ch. Picard, Manuel d'Archéologie grecque, La sculpture I (1935) 570, J. Marcadé, BCH 71, 1950, 200, Hoenn δ.π. 84, Christou δ.π. 93.
413. Ohly 134, Λεμπέση 105. Με την Άρτεμη και τη νεκρική λατρεία σχετίζονται τα δρέπανα, που βρίσκονται στους τάφους της Ρήνειας (Ρωμαϊός ΑΔ 12, 1929, 222 - 3).
414. Hölscher δ.π. (σημ. 231) 52-3, Langenfass - Vuduroglu δ.π. (σημ. 317) 119. Διακοσμητικό άπλά χαρακτήρα για τις παραστάσεις των σαρκοφάγων δέχεται ο R. M. Cook, Clazomenian Sarcophags (1981) 122 σημ. Παραστάσεις της πότνιας θηρών υπάρχουν και σε κρητικά άγγεα ταφικής χρήσης (Λεμπέση 105), βλ. και Kontoleon Asp. 51 για τη στήλη του Δορυλαίου, επίσης Brandt δ.π. (σημ. 380) 69.
415. Robert, RA 41, 1953, 28. Άλλα παραδείγματα του τύπου με λιοντάρια: Canciani 155, Spartz δ.π. 51.
416. Langlotz δ.π. 177, Simon δ.π. 145, Hölscher δ.π. 28, K. Kerényi Symb. Osl. 33, 1957, 128 κέ. (Διόνυσος), P. Amandry, Syria 24, 1944/5, 171 κέ., Jessen, AA 1955, 288 σημ. 16, Marangou δ.π. 81 και σημ. 478 (Άπόλλωνας), βλ. και K. Schauenburg, Gymnasium 64, 1957, 228, Müller 53 σημ. 212. 147.
417. Payne NC 78, H. Kenner ÖJh. 31, 1939, 83 κέ., Rizza - Scrinari 254, E. Walter-Karydi, CV München 6 (1968) 33, Boardman IG 53, M. v. Heland, Zur griech. Vasenmalerei (AntK 7 Beiheft) 21 κέ. (όπου εξετάζεται διεξοδικά το πρόβλημα της έρμηνείας), K. Neuser, Anemoi (1982) 110 κέ.
418. K. Erbacher, Griech. Schuhwerk (1914) 7 - 8 και 53 κέ.
419. Payne NC 78, Heland δ.π. 25 σημ. 60, Fittschen 121 σημ. 593 και 131 σημ. 653, Brandt δ.π. (σημ. 380) 113. Άλλά και γενικότερα στον τύπο που παριστάνονται οι «Βορεάδες», δέν αποκλείεται να υπόκειται αναφορά στους ανέμους (Kunze SB 72, Neuser δ.π. 118).
420. Κάλυμμα Κνωσού: Levi CP πίν. 28,3, Brock F πίν. 107 (Beyer 142, άρ. 46). Για την έρμηνεία βλ. E. Simon, RE Suppl. XV (1978) 1422, Hoffmann δ.π. (σημ. 221) 35. Άς σημειωθεί ότι ή αναγνώριση του Δία στη μορφή του καλύμματος έχει άμφισβητηθεί (Beyer 55).
421. AE 1969 πίν. 52, Schefold πίν. 13 (Anderson Te 63).
422. Schefold 30, Fittschen 129, Anderson 22, Simon δ.π. (σημ. 411) 186, επίσης Simon δ.π. (σημ. 420) 1421, Coldstream δ.π. (σημ. 384) 15, H. Young, Thronende und sitzende Götter (1982) 44 κέ. Όστόσο αναγνωρίζοντας στον πίθο της Τήνου παράσταση του Δία ή E. Simon, AntK 25, 1982, 38 υποστηρίζει ότι ή μορφή δέν ήταν άγένεια. Με οποιαδήποτε λοιπόν έρμηνεία ή παράσταση δέν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως επιχείρημα.
423. N. Κοντολέων, Κρητ. Χρονικά 15, 1961/2, 283 κέ. AE 1969, 229 και σημ. 1, EAA Suppl. 1970 (1973) 675, F. Brommer, JbzMusMainz 8, 1961, 72 - 3, Ervin Caskey 33 - 4, Townsend Vermeule δ.π. (σημ. 411) 166 - 7, Kerényi δ.π. (σημ. 416) 128, Brandt δ.π. 66, βλ. και E. Loeb, Die Geburt der Götter in der griech. Kunst (1979) 21.276 - 7 (A3).
424. Kuschel, Gewanddarstellungen der Griechen 25.
425. Buschor Gr. V. 19 εικ. 19, Matz πίν. 189, Schweitzer πίν. 51· για την άπόδοση βλ. Cook, BSA 41, 1947, 151, Davison 50, Hampe GF 80 και για την έρμηνεία Brandt δ.π. (σημ. 380) 63 σημ. 9.

426. Brandt δ.π. 113.
427. Μία σύγκριση με την παράσταση του Δία στο θώρακα Craw (σημ. 221) δείχνει τη διαφορά· στον τελευταίο ο Δίας εικονίζεται με μακρὸ χιτῶνα.
428. Στὴ λέξη «τριπέτηλος» ἔχουν δοθεῖ δύο ἐρμηνεῖες: μετρία φύλλα ἢ τρία κλαδιά, P. Boetzkas, *Das Kerykeion* (1913) 30 - 1. Τὴν τελευταία ἐρμηνεία δέχεται καὶ ὁ M. Nilsson *GGR* I³ 510 σημ. 2, βλ. ἐπίσης F.J.M. de Waele, *The Magic Staff* (1927) 37 κέ., J. F. Crome, *AM* 63/4, 1938/9, 125, ἀλλὰ εἶναι φανερό ὅτι ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ δόθηκε γιὰ νὰ προσαρμοσθεῖ ἡ λέξη στὴ διχαλωτὴ μορφή τοῦ κηρυκείου. Εἶναι ὥστόσο δύσκολο ἡ λέξη «πέταλο» νὰ σημαίνει κλαδί καὶ μάλιστα νὰ χαρακτηρίζεται μετρία τὴ λέξη τὸ στέλεχος τῆς ράβδου (στὸ λεξικὸ Lidell-Scott ἡ σημασία αὐτὴ δίνεται μετρία ἐπιφύλαξη)· ὑπάρχει ἄλλωστε παράσταση σὲ κορινθιακὸ πῖνακα τοῦ Ἑρμῆ ποὺ κρατεῖ κηρύκειο μετρία φύλλα (J. Chittenden, *Hesperia* 16, 1947, 100). Τὸ ἀντικείμενο, ποὺ συσχετίζει ὁ R. Hampe *GF* 65 - 6 μετρία «τριπέτηλο» ράβδον τοῦ Ἑρμῆ, ἀπομακρύνεται καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸ συνηθισμένον τύπον τοῦ κηρυκείου, ἐπίσης ἡ ράβδος μετρία σφαιρικὴ ἀπόληξη, ποὺ κρατεῖ ἡ ἀνδρική μορφή σὲ ἓνα γεωμετρικὸ δσπρακο ἀπὸ τὸ Ἑραῖο τοῦ Ἀργού· στὴ μορφή ἀναγνωρίζεται ὑποθετικὰ παράσταση τοῦ Ἑρμῆ (Fittschen 112 σημ. 551).
429. Εἶναι μακρύτερος ἀπὸ τὸν κανονικὸν τύπον χιτῶνα, ποὺ δὲν φθάνει στὰ γόνατα (H. L. Lorimer, *Homer and the Monuments*, 1950, 358).
430. Πρβ. Matz 472, Kunze SB 74, Christou δ.π. (σημ. 402) 42, Müller 57.80.
431. Ἀμφορέας Ἑρακλῆ: Papastamos 52, δσπρακο Σάμου: E. Diehl, *AA* 1964, 582 εἰκ. 38 (ἀντιρρήσεις γιὰ τὴν ἀντικειμενικὴν προέλευσιν βλ. Papastamos 79). Παραστάσεις ἀγένης Ἑρμῆ: Papastamos 53 σημ. 143.
432. S. Ferri, *Divinità ignote* (1928) 133, Hampe *GF* 66, Scheibler 101 σημ. 146, Kübler K 239. Γιὰ τὴν μορφή τοῦ θεοῦ μετρία ἰδιότητα τοῦ ψυχοπομποῦ βλ. K. Kerényi, *Hermes der Seelenführer* (1944) 55 κέ., de Waele δ.π. 31 κέ., Crome δ.π. 301 - 2, P. Zanker, *Wandel der Hermesgestalt* (1965) 104 κέ.
433. Délos XVII 10.
434. Hampe, *Gleichnisse Homers* 30, Dunbabin *GEN* 81, K. Friis Johansen, *The Iliad in Early Greek Art* (1967) 105 κέ., Kunze SB 171 σημ. 1, Fittschen 176 - 7, Schefold 41.
435. Τὰ πρῶτα γνωστὰ παραδείγματα ἀσπίδων μετρία γοργόνεια στὰ πρωτοκορινθιακὰ ἀγγεῖα (βλ. Kunze, *Ol. Ber.* V 49 σημ. 33) εἶναι νεώτερα ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα, γύρω στὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ.
436. Kunze δ.π. 50, Walter-Karydi 100 σημ. 35· οἱ ἀσπίδες τῆς Ὀλυμπίας ἀποδίδονται γενικὰ στὸν ἰωνικὸν κύκλο, J. Floren, *Studien zur Typologie des Gorgoneion* (1977) 162 κέ.
437. Γιὰ τὸ θέμα τῶν προτομῶν σὲ κατατομή ὑπάρχει τώρα συνολικὴ πραγματεία: O.v. Vacano, *Zur Entstehung u. Deutung gemalter Seitenansichtiger Kopfbilder* (1973), βλ. καὶ F. Brein, *ÖJh.* 48, 1966/7, 45 κέ., K. Schauenburg, *JbMusMainz* 4, 1957, 62 κέ., *AA* 1974, 150 σημ. 10 καὶ 152. Ἡ προτομή στὸ κάλυμμα τῆς Κνωσοῦ Levi CP πίν. 28,3, Brock F πίν. 107, Vacano 17 ἔχει διαφορετικὸν χαρακτήρα (ἀνήκει σὲ σύνθεσιν)· ἐπίσης καὶ ἡ σειρά τῶν προτομῶν στὸν κρατῆρα ποὺ βρέθηκε στὴν Πιθηκοῦσες RM 60/1, 1953/4, 51 εἰκ. 2, Vacano 17 μετρία τὸν ἔντονον προσδιορισμὸν τῶν χαρακτηριστικῶν στοιχείων.
438. ΠΑΕ 1974, 198 εἰκ. 2. Στὸ α' τέταρτον τοῦ 7ου αἰ. ἀνήκει καὶ ἡ ἀνδρική προτομή στὸ πρωτοκορινθιακὸν κάλυμμα τῆς Ἐφέσου (Robertson, *BSA* 42, 1948, 57, Dunbabin P 115)· ἡ χρονολογία Vacano 14 φαίνεται ὑπερβολικὰ χαμηλὴ.
439. Vacano 14· ὁ K. Kübler, K 215 θεωρεῖ ὅτι κέντρο τῆς δημιουργίας τῆς ἀνθρώπινης προτομῆς ἦταν ἡ Ἀττική.
440. Kübler K 214. Τὸ παράδειγμα δὲν εἶχε συνέχεια καὶ στὴν νέα ἐμφάνισιν τοῦ θέματος στὴν ἀττικὴ ἀγγειογραφία στὸ β' μιστὸ τοῦ 7ου αἰ. ἀναγνωρίζεται ἀντικειμενικὴ ἐπίδρασις: H. Diepolder, *Festschrift C. Weickert* (1955) 114, Matz 338, J. M. Cook, *JHS* 59, 1939, 151, S. Karousou, *The Amasis Painter* (1956) 42, Ström 260, Brann *PWG* 325. Κατάλογος τῶν προτομῶν: Vacano 196 κέ., βλ. εἰδικότερα, Ἀττική: Kübler K 214, Κυκλάδες: Bocci 15, Ρόδος: R. Lullies, *AA* 1954, 266, Schiering 106, Καρδαρά 158, Μ. Ἀσία: Hackl, *JdI* 22, 1907, 90, Walter-Karydi, *AntK*, 7 Beiheft 9.
441. Βλ. καὶ Vacano 19.22.
442. Dugas CC 205, Akurgal 202, βλ. γιὰ τὴν ἀντίθετη ἀποψη Vacano 22.27 καὶ 31.
443. Kunze KB 191, πίν. 38. Γιὰ τὴν ἀντικειμενικὴν ἐπίδρασιν τῆς «ἀθωρικῆς» προτομῆς βλ. P. Petazonni, *Ausonia* 4, 1909, 201 κέ., Canciani 112 καὶ σημ. 222, Laffineur 56 κέ., Christou δ.π. (σημ. 402) 50 καὶ 59, Vacano 26 κέ.
444. R. A. Higgins, *Greek and Roman Jewellery* (1961) 112, Müller 50, Christou δ.π. 50.59, W. Fauth, *Aphro-*

dite Parakypousa (Abh. Akad. Mainz 1966) 353, βλ. γενικότερα Vacano 23 - 24. 'Αντιρρήσεις για την καταγωγή από το συγκεκριμένο ανατολικό πρότυπο: Laffineur 56 κέ., A. Lebessi, BSA 70, 1975, 175.

445. Annali di Pisa 2, 1933, 147 κέ., EAA VI 30.

446. Πρβ. E. Homann-Wedeking, Studies Robinson II 30.

447. Davison εικ. 38.57.58. Παραστατικό αντικείμενο της γεωμετρικής αγγειογραφίας είναι ή «πράξη» (W. Kraiker, Festschrift B. Schweitzer, 1954, 43 - 4, Benson HBM 7), που προϋποθέτει πολυπρόσωπες συνθέσεις.

448. Για το φαινόμενο αυτό στην πλαστική βλ. Kontoleon Asp. 49.

449. E. Buschor, Vom Sinn der griech. Standbilder (1942) 12, Das Porträt (1960) 86.

450. Την ίδια άποψη δέχεται και ο A. Laumonier, Délos XXIII (1956) 56 για τις πήλινες προτομές. 'Αντίθετη άποψη: Dugas CC 131, J. Bérard, Anodoi (1974) 43 σημ. 8, Laffineur 59, Vacano 81. 100. 121. Νομίζω ότι είναι σωστή ή διάκριση του R. Hackl δ.π. 93 ότι σύντηξη αποτελούν οι νεώτερες προτομές με τα ειδικά προσδιοριστικά στοιχεία, βλ. και E. Buschor, Feldmäuse (1937) 4.23. Διαφορετικές απόψεις για το πρόβλημα της δημιουργίας της ανθρώπινης προτομής: Vacano 32 κέ., 122.

451. Dugas CC 132, Λαμπρινουδάκης 7, Vacano 109 κέ., Fauth δ.π. 357.

452. Βλ. Hackl δ.π. 102 - 5, Brein δ.π. (σημ. 437) 48.

453. Το πρόβλημα εξετάζει ο N. Himmelmann-Wildschütz, Über einige gegenständliche Bedeutungsmöglichkeiten des frühgriech. Ornamentes (Abh. Akad. Mainz 1968 Nr. 7), βλ. και P. Jacobstahl, Ornamente griech. Vasen (1932) 87 κέ., B. Schmalz, MarbWPr. 1980, 6 - 7.

454. Hackl δ.π. 89, Ferri, Ann. d. Pisa δ.π. 157, I. Scheibler, JdI 76, 1961, 43, Papastamos 31, H. Hoffmann, AA 1969, 335, Kübler K 214, Schauenburg, Jb MusMainz 4, 1957, 69 σημ. 46, AA 1974, 152, Lullies δ.π. (σημ. 317) 47, βλ. και Brein δ.π. (σημ. 437) 50.

455. Vacano 82 κέ., 91.

456. Délos X πίν. 1 ('Ηραίο), Boardman T I 15 και 75. Μηλιακά αγγεία με γυναικείες προτομές έχουν βρεθεί στη Θάσο, στην περιοχή του οικισμού και όχι του νεκροταφείου (BCH 89, 1965, 962 εικ. 29)· πιθανότατα και το δοσρακό με προτομή που βρέθηκε στη Σίφνο (Brock S 49, πίν. 17,4) δεν προέρχεται από την περιοχή του νεκροταφείου.

457. Schneider δ.π. (σημ. 317) 40 κέ.

458. Vacano 26 κέ., 123.

459. Με βάση τις επιγραφές γυναικείες προτομές σε κορινθιακά αγγεία χαρακτηρίζονται ως έταίρες ή Νηρηίδες (M. J. Milne, AJA 46, 1942, 221, Brein δ.π., σημ. 437, 48 - 9 και σημ. 44, Vacano 81 και 92). 'Ως Νηρηίδες χαρακτηρίζονται και οι πλαστικές προτομές των κορινθιακών πυξίδων (M. Gjödesen, AJA 67, 1963, 342 - 3 σημ. 89).

460. Κορινθιακή όλπη: A. Hoffmann, AA 1969, 325, Vacano 142 σημ. 73. 199 K9, αττικά αγγεία: Vacano 85, κρατήρας από τις Πιθηκούσες: G. Buchner, RM 60/1, 1953/4, 50.

461. S. Karousou, AM 89, 1973, 58 κέ.

462. 'Ι. Βοκοτοπούλου, Χαλκαϊ κορινθιουργείς πρόχοι (1975) 95 κέ. Παραμένει το πρόβλημα των όριων που είναι θεμιτό να προχωρήσει ο έρμηνευτικός αυτός τρόπος. 'Από τη σχέση της 'Αφροδίτης με τα άρώματα — R. Hampe, Eine kretische Löwenschale (SB. Akad. Heidelberg 1969) 69 κέ. — είναι θεμιτό το γυναικείο κεφάλι του πρωτοκορινθιακού αρυβάλλου του Λούβρου (Payne NC πίν. 1,8 - 11, Buschor Gr. V. 30 εικ. 34) να θεωρηθεί ότι παριστάνει την 'Αφροδίτη;

463. CV München 1, πίν. 1 - 2, Festschrift Weickert 122 εικ. 1, Matz πίν. 240, Kübler AM 29 εικ. 21.

464. Hackl δ.π. 95, Malten, JdI 19, 1914, 227, Matz 338, Picozzi δ.π. (σημ. 317) 61· σε άλλους άμφορείς εικονίζονται προτομές γενειοφόρων άνδρων: J. Dohan, AJA 38, 1934, 526 κέ. Δύο άνδρικές προτομές σε κορινθιακό άμφορέα έρμηνεύονται ότι παριστάνουν νεκρούς (Lullies δ.π., σημ. 317, 47). Για την προτομή στον άμφορέα του Μονάχου έχει διατυπωθεί ή γνώμη ότι εικονίζει την 'Αθηνά (Yalouris δ.π., σημ. 381, 55, Καρούζου AA 109). Για την επιτύμβια χρήση των αττικών άμφορέων βλ. Beazley, Development 39 - 40, Picozzi δ.π. 60, Καπετανάκη-Λεονάρδου, AA 28, 1973 A, 220.

465. Για τη σημασία της ύδριας στη λατρεία των νεκρών βλ. E. Diehl, Die Hydria (1964) 67.146 κέ. Κατά τον Ch. Dugas, Délos X 5 τα κεραμικά έργαστήρια των Κυκλάδων ειδικεύονται στην παραγωγή αγγείων (ύδριων και άμφορέων) για νεκρική χρήση.

466. Brock F 123, Brein δ.π. (σημ. 437) 49 σημ. 55, Müller 67 σημ. 309. Την άποψη του Brock άμφισβητεί

ό Vacano 134 σημ. 24 με τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἡ μορφή δὲν παριστάνεται σὲ ἄνοδο. Ἀλλὰ ἡ Γῆ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ παριστάνεται σὲ ἄνοδο (Ferri ὁ.π., σημ. 445, 154). Ἀπὸ τὴν E. Simon ὁ.π. (σημ. 420) ἀναγνωρίζεται γενικά χθόνια θεά, ἐνῶ ἡ S. Benton, BSA 35, 1934/5, 107 παλιότερα εἶχε ἀναγνωρίσει παράσταση τοῦ Ἡφαίστου.

467. H. van Effenterre, BCH 85, 1966, 556 - 8 εἰκ. 6.

468. Yalouris ὁ.π. 71, Neutsch ὁ.π. (σημ. 411) 20, Jucker, AntK 7, 1964, 6, Christou ὁ.π. (σημ. 402) 50.105 κέ., 148 κέ., Marangou ὁ.π. (σημ. 255) 58 κέ.

469. JbzMusMainz 4, 1957, πίν. 11, U. Gehrig - A. Greifenhagen - N. Kunisch, Führer durch die Antikenabteilung (1968) πίν. 40· ἡ προτομή ἐρμηνεύεται (σ. 58) ὅτι παριστάνει νικητὴ σὲ ἀγώνα.

470. Papastamos 31. Ἡ ἄποψη, ποὺ ἀπορρίπτεται τὴν ἐρμηνεία καὶ ὑποστηρίζει ὅτι οἱ προτομές σὲ τέτοιες συνθέσεις εἶναι χωρὶς σημασία καὶ ἀντικαθιστοῦν παραπληρωματικὰ κοσμήματα (Vacano 21 καὶ σημ. 32), δὲν εἶναι πειστική. Ἀλλὰ καὶ ὁ U. v. Wilamowitz-Moellendorff ὁ.π. (σημ. 311) I 205 ἀμφισβητεῖ τὴ σχέση τῆς Γῆς μετὰ τὸν κόσμον τῶν νεκρῶν.

471. O. Kern, RE IV (1901) 2732 κέ., 2754 κέ., Schachermeyr, Poseidon 16 κέ., B. Schweitzer, Gnomon 24, 1952, 387 κέ., Hampe SB 59, Nilsson GGR I³ 29.477 κέ., W. Otto, Die Götter Griechenlands (1947) 31. A. Lesky, Thalatta (1947) 96, E. Wüst, RE XXII (1953) 433, Simon ὁ.π. (σημ. 411) 71, Muthmann ὁ.π. (σημ. 401) 154. Μετὰ τὰ ἄλογα συνδέεται βέβαια καὶ ἡ Ἀθηνᾶ, καθὼς καὶ ἡ Ἥρα (Yalouris ὁ.π. 62, 78, 87), ἀλλὰ ἡ σύνδεση εἶναι δευτερογενής, σχετίζεται μετὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς πόλης, βλ. καὶ Langenfass-Vuduroglu ὁ.π. (σημ. 317) 106.

472. Kern ὁ.π. 2731, Wilamowitz - Moellendorff ὁ.π. 210, Otto ὁ.π. 29, Schachermeyr ὁ.π. 138 σημ. 52, Simon ὁ.π. (σημ. 411) 91 καὶ 97.

473. Nilsson ὁ.π. 477.

474. Wiesner ὁ.π. (σημ. 378) 34 - 5. 100. 135.

475. K. Kerényi, Mythologie des Grecs (trad. H. de Roquin, 1952) 153. Ἡ εἰσαγωγή τῆς λατρείας τῆς Δήμητρας στὴν Ἀρκαδίαν, ὅπου σώζονται παλιές μορφές ἐλληνικῆς λατρείας, συνδέεται μετὰ τὴν πρώτη κάθοδο τῶν ἐλληνικῶν φύλων (Wilamowitz-Moellendorff ὁ.π. 123 καὶ 208).

476. Ἡ σχέση τοῦ Ἀδῆ μετὰ τὰ ἄλογα (L. Malten ὁ.π., σημ. 464, 179 κέ.) εἶναι μικρὴ καὶ δὲν ἔχει λατρευτικὸ χαρακτήρα: Roscher ML I 2 (1890) 1784 (Ch. Schere), Nilsson ὁ.π. 453.

477. D. M. Robinson, Olynth XIV (1952) 70 κέ., Laumonier ὁ.π. (σημ. 450) 51. Ἀπὸ τὸν οἰκισμό καὶ ὄχι ἀπὸ ἱερὰ προέρχονται οἱ προτομές ποὺ βρέθηκαν στὴ Λάρισα τοῦ Ἑρμοῦ, βλ. Schefold, Larissa am Hermos III 2 καὶ 37, ἀρ. 74 κέ.

478. Γιὰ τὶς πῆλινες γυναικεῖες προτομές καὶ τὴ σημασία τους βλ. Robinson ὁ.π. 70 κέ., Laumonier ὁ.π. 55 κέ., Rubensohn 143 κέ., H. Goldman - F. Jones, Hesperia 11, 1942, 37 - 8, H. R. W. Smith, Studies Shear (Hesperia Suppl. VIII, 1969) 353 κέ., P. Orlandini, Mon. Ant. XLVI, 1963, 29 καὶ σημ. 1 - 3, ὅπου καὶ ἡ παλιότερη βιβλιογραφία, G. Zuntz, Persephone (1971) 142 κέ., L. Beschi, ASAtene 31/2, 1969/70, 317 - 8.

479. Chr. Blinkenberg, Lindos I (1931) 29, E. Langlotz, Archaische Marmorbildwerke der Akropolis (1939) 8, Nilsson ὁ.π. 490, H. Bloesch, Agalma (1943) 13 κέ., 21 - 2, Neutsch ὁ.π. (σημ. 411) 18.

480. Ἡ ἴδια θεὰ ἀναγνωρίζεται καὶ σὲ προτομές ἀπὸ τὴν Ὀλυμπία καὶ τὴ Φωκίδα (E. Kunze, AA 18, 1963 B1, 108, R. Felsch, AA 1981, 94). Γυναικεῖες προτομές ἔχουν βρεθεῖ καὶ στὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτεμῆς στὴ Σάμο (K. Τσάκος, AAA XIII, 1980, 309), καθὼς καὶ τὸ Ἀρτεμῖσιο τῆς Θάσου (A. Jaquemin, BCH 106, 1982, 665).

481. N. Κοντολέων, ΠΑΕ 1952, 539. Ἐνα ἄλλο κυκλαδικὸ ἱερὸ, στὸ ὁποῖο βρέθηκαν γυναικεῖες προτομές, εἶναι τὸ ἱερὸ τῆς Εἰλειθυίας στὴν Πάρο, βλ. S. Pingiatoglu, Eileithyia (1981) 125 - 6. Σὲ μεγάλο ἀριθμὸ ἔχουν βρεθεῖ προτομές στὸ ἱερὸ τῆς Δήμητρας στὴν Κνωσὸ (J. N. Coldstream, Knossos, the Sanctuary of Demeter, 1973, 83 κέ.).

482. Γιὰ τὸν προφυλακτικὸ χαρακτήρα ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχουν οἱ πῆλινες προτομές βλ. Robinson ὁ.π. 72, Laumonier ὁ.π. 56 σημ. 8, J. Ducat, Vases plastiques rhodiens (1966) 171 καὶ γιὰ τὶς παραστάσεις στὰ ἀγγεῖα Brein ὁ.π. (σημ. 437) 46 - 8.51, Kübler K 214. Προφυλακτικὸν χαρακτήρα ἔχουν καὶ οἱ προτομές ποὺ εἰκονίζονται στὴν κύλικα τοῦ ζωγράφου τοῦ χαλκοπλαστείου στὸ Βερολίνο (Beazley ARV² 400, 1), γιὰ τὴν ταύτισή τους βλ. W. Schiering, Ol. Forsch. V (1963) 245. Δὲν στάθηκε δυνατό νὰ συμβουλευθῇ τὴν πραγματεία J. H. F. Kohlbrugge, Tier-und Menschenantlitz als Abwehrzeichen (1926).

483. Laumonier ὁ.π. 57.

484. Hampe, Kretische Löwenschale 33 και 38, βλ. και Blome 71· ότι παριστάνουν θεότητες βλ. E. Kunze, AM 55, 1930, 147, Ohly 147 σημ. 35, Schweitzer 141.
485. Orlandini δ.π. 30, Σ. Παπασπυρίδη-Καρούζου, ΑΔ 15, 1933/5, 32 βλ. και Ferri δ.π. (σημ. 445) 153 (Δήμητρα), A. Peredolskaja, Att. Tonfiguren aus einem südrussischen Grab, AntK, 2 Beiheft (1964) 12 κέ., Simon δ.π. (σημ. 411) 104. Για την ανάγκη να ταυτισθεί ή ανατολική θεότητα με προσωπική ελληνική θεά βλ. Kunze KB 202, Hölscher, Bedeutung der Tierkampf-bilder 122 και σημ. 280.
486. Délos X πίν. 1.
487. Boardman T I 15.
488. 'Ανάλογες παραστάσεις σε κρητικά αγγεία: Λεμπέση 105, Coldstream GG 70.
489. E. Rohde, Psyche I² (1893) 211, Zuntz, Persephone 80. Τα μηλιακά αγγεία πρέπει να είχε υπόψη του ό E. Langlotz όταν σε σχέση με παραστάσεις της 'Αφροδίτης αναφέρει «δηλιακά αγγεία του 6ου αϊ. με μεγάλες κεφαλές, που βέβαια δεν είναι πορτραίτα της νεκρής» (Aphrodite in den Gärten, Abh. Akad. Heidelberg, 1954, 50 σημ. 48). 'Η διατύπωση υποδηλώνει παράσταση κάποιας θεότητας.
490. Chr. Karusos, JHS 71, 1951, 101.
491. Poulsen δ.π. (σημ. 335) 121. Προφυλακτικό χαρακτήρα αποδίδει στη γυναικεία προτομή που εικονίζεται στην κύλικα του Σωσία στο Βερολίνο (Beazley ARV² 21,1) κάτω από τη λαβή ό F. Brein δ.π. (σημ. 437) 51.
492. Παράδειγμα (πήλινης αναθηματικής) άσπίδας με γυναικεία προτομή: Rizza-Scrinari 157, πίν. 6,19. 'Ο γνωστός χάλκινος δίσκος με τό έκτυπο γυναικείο κεφάλι στο Βερολίνο δεν αποκλείεται να προέρχεται από άσπίδα (A. Greifenhagen, Antike Kunstwerke, 1966, 4).
493. Lullies δ.π. (σημ. 388) 30. 'Εκτός από τα μηλιακά αγγεία του 7ου αϊ. μόνο άλλο ένα παράδειγμα αντιθετικών γυναικείων προτομών είναι γνωστό (Vacano 63).
494. Psyche II² 45, βλ. και H. Jeanmaire, Dionysos (1951) 268 κέ., Diehl δ.π. (σημ. 465) 133 - 4, Simon δ.π. (σημ. 411) 279, Th. Kraus, AM 69/70, 1954/5, 117 κέ., M. L. και H. Erlenmeyer, AntK 1, 1958, 60. Για τον χθόνιο Διόνυσο στην ύστερη αρχαϊκή έποχή και αργότερα, βλ. H. Metzger, BCH 68/9, 1944/5, 314 κέ., J. Marcadé, BCH 76, 1952, 604 κέ., K. Schauenburg, JdI 68, 1953, 61 κέ. Σε αρχαϊκούς τάφους της Βοιωτίας βρίσκονται προσωπεία του Διονύσου (Simon δ.π. 276).
495. Nilsson GGR I³ 594 κέ.
496. E. Langlotz δ.π. (σημ. 411) 172, Kerényi δ.π. (σημ. 416) 128 κέ., Hölscher δ.π. 28, βλ. και R. Eilmann, AM 58, 1933, 94 σημ. 1.
497. Au Musée de Delphes 378 σημ. 2.
498. AM 57, 1932, 124. Διακοσμητικό χαρακτήρα έχουν πάντως όι προτομές στα νεώτερα αγγεία, βλ. Hackl δ.π. (σημ. 440) 102 - 5, Brein δ.π. (σημ. 437) 48 κέ., όταν δεν υπάρχει προσδιορισμός. 'Ο O. Vacano αρνείται γενικά τη δυνατότητα να παριστάνονται θεοί ή ήρωες με προτομές χωρίς διακριτικά χαρακτηριστικά (Vacano 95).
499. Müller, Polos 74 κέ.
500. AE 1974, 9 κέ. Kontoleon Asp. 53, βλ. και Schefold δ.π. (σημ. 317) 266 και AntK 16, 1973, 155.
501. M. Collignon, Mon. Piot XXI, 1913, 28 κέ., πίν. 3, R. J. H. Jenkins, Dedalica (1936) 74, αρ. 3, Dädalische Kunst auf Kreta 121 κέ. (J. Dörig), πίν. 56, βλ. και H. Hiller, Ionische Grabreliefs der ersten Hälfte des 5 Jh. (1975) 136.
502. N. Κοντολέον, ΘΕΩΡΙΑ, Festschrift W. - H. Schuchhardt (1950) 132, βλ. και Adams δ.π. (σημ. 191) 124 - 5. Την άποψη ότι παριστάνεται μόνο κεφάλι δέχεται και ή G. M. A. Richter, Korai (1968) 77.
503. Βλ. σημ. 501.
504. Poulsen δ.π. (σημ. 335) 40 εικ. 25, Picard, Manuel I 141 εικ. 37, Akurgal εικ. 38, Hogarth, Ephesos I πίν. 28, 1.
505. 'Αναφέρεται όστόσο ένα μόνο παράδειγμα του 4ου αϊ. από τη Θάσο (Collignon δ.π. 29 σημ. 2). 'Ότι στη στήλη της Μαλεσίνας παριστάνεται θεά δέχεται ό N. Kontoleon, Asp. 51.
506. K. Friis Johansen, The Attic Grave - Reliefs (1951) 78, Kontoleon Asp. 51, Λεμπέση 105. Στη Σάμο, στην περιοχή της νεκρόπολης, ανάμεσα στην πόλη και τό 'Ηραίο, ήταν στημένο τό άγαλμα ύπερφυσικού μεγέθους, ενός παγωνοφόρου θεού, ίσως του 'Αδη ή του Διονύσου, βλ. E. Buschor, Altsamische Standbilder (1935) 48, B. Freyer - Schauenburg, Samos XI (1974) 162.
507. Kontoleon δ.π., Λεμπέση δ.π.· διαφορετική είναι ή άποψη του G. Neumann δ.π. (σημ. 388) 19.
508. Brandt δ.π. (σημ. 380) 113, K. Boggen, Gesten in Begrüssungsszenen auf attischen Vasen (1969) 77.

509. 'Αμφορέας Τεύχειρας: Boardman T I πίν. 52, 900.
510. Schauenburg, AA 1974, 151 - 152 (ανάλογα με τὸν ειδικότερο προσδιορισμό).
511. Γιά τὴν ἀνάπτυξη τῶν φυτικῶν στοιχείων στὰ πρωτοαττικά W. Schiering, Festschrift B. Schweitzer 60· στὰ ροδιακά ἢ σημασία τῶν γραμμικῶν στοιχείων εἶναι μεγαλύτερη (Schiering ὁ.π. 66), ἀλλὰ ἀναπτύσσονται με φυτική εὐλυγισία.
512. Stilfragen 157. 159, βλ. καὶ Hopkinson 54, Pfuhl I 132, Dugas CC 258, Jacobstahl, Ornamente 143, Matz 262.
513. Papastamos 83 κέ.
514. Vogelpohl 50 κέ.
515. Johansen 50 - 1, Kübler K 109 καὶ σημ. 27.
516. Bocci πίν. V, 2, Ström 269. 'Εκτὸς ἀπὸ τὰ μηλιακά, ἀκτίνες στὴ βάση ἔχουν καὶ τὰ κυκλαδικὰ ἀγγεῖα τῶν ομάδων C καὶ D (Délös XVII πίν. 15 κέ.).
517. Πρβ. B. Schweitzer, RM 62, 1955, 88, Kübler K 110· ἀνάλογα παραδείγματα τῆς ομάδας C: Délös XVII πίν. 20, 21, 21, 16, 23, 19.
518. Kunze KB 111 κέ., Kübler K 141.
519. Ström πίν. Ic 57, Iib 35 - 6, Vogelpohl 36 - 7, Walter - Karydi, AA 1972, 412.
520. Βλ. Brock F Analysis 13a. 'Ο ἴδιος τύπος καὶ στὸ θηραϊκὸ AM 28, 1903, Beil. 7, 3.
521. Παραδείγματα κρητικῶν ἀγγείων με γλωσσωτὸ στὴ βάση Levi Ark. 100 κέ. εἰκ. 76, CP πίν. 8, 2.11, 1, Matz πίν. 163 καὶ 165a.
522. Γιά τὴν ἐμφάνιση τοῦ πλοχμοῦ γενικά Kunze KB 90 κέ., Canciani 57 - 8, Kübler K 137 (καὶ Vogelpohl 7 γιά τὰ πρωτοαττικά), στὰ κρητικά καὶ ροδιακά ἀγγεῖα Buschor Gr. V. 48, Cook GPP 145, Schweitzer 208, Canciani JdI 80, 1965, 59, Coldstream GG 69.
523. Bocci πίν. III 36. IX 33, Ström πίν. Ic 58 - 9, Iib 38, βλ. καὶ Vogelpohl 36 - 7, Walter - Karydi, AA 1972, 410.
524. Ét. Thas. VII πίν. 3, 2.
525. 'Αμφορέας Θήρας: Kontoleon Th. Beil 101, δσπρακα Σίφνου: Brock S πίν. 20, 11. 13. 15, βλ. καὶ Thera II 79 εἰκ. 283.
526. Kübler K 125 εἰκ. 11. 129 εἰκ. 14. 343 εἰκ. 29, βλ. καὶ Vogelpohl 14. 'Ανάλογα κοσμήματα ἔχουν εἰσαχθεῖ καὶ στὴν κυκλαδικὴ ομάδα D (Délös XVII 37 εἰκ. 9).
527. Καρδαρά 40 εἰκ. 11. 42 εἰκ. 15, Walter πίν. 57, 338. Παλιότερα ἀκόμα εἶναι τὰ σαμιακά δσπρακα Walter πίν. 79, 435, πρβ. καὶ Eilmann, AM 58, 1933, 135 - 6.
528. Johansen 117, Boardman PE 21 - 2. Τὸ κόσμημα αὐτὸ ἐμφανίζεται σποραδικὰ καὶ σὲ ἄλλα ἐργαστήρια: Délös XVII πίν. 21, 13 (ἀγγεῖα τῆς ομάδας C με ροδιακὴ ἐπίδραση), Levi Ark. 148 εἰκ. 147. 515 εἰκ. 599c, CP πίν. 12,3 (Κρήτη)· ἐπίσης σὲ πρωτοκορινθιακά (Dunbabin P πίν. 24, 457, βλ. καὶ τὸ παράδειγμα τῆς 'Ιθάκης BSA 43, 1948, πίν. 25, 382), ἀλλὰ καὶ σὲ πρωτοαττικά (Kübler K 525 εἰκ. 61, 228).
529. Johansen 118. Δὲν ἀποκλείεται καὶ ἡ εἰσαγωγή ἀπὸ τὴν Κρήτη, μολονότι ἐκεῖ εἶναι σπάνιο.
530. Γιά τὴ χρησιμοποίηση τοῦ μαιάνδρου στὴν κεραμικὴ τοῦ 7ου αἰ. βλ. γενικά E. Homann - Wedeking, Archaische Vasenormamentik (1938) 49 - 50.
531. Johansen 46, Kraiker πίν. 12, Matz πίν. 145a.
532. Homann - Wedeking ὁ.π. 49, Levi Ark. 513, βλ. καὶ τὴ χάλκινη μίτρα τῆς 'Ολυμπίας Ol. Ber. VIII (1967), πίν. 102 - 3 τῶν μέσων τοῦ 7ου αἰ. 'Ανάλογη εἶναι καὶ ἡ ἐπιβίωση στὴ ροδιακὴ κεραμικὴ (Robertson, JHS 60, 1940, 16, πρβ. καὶ Schiering 84).
533. Délös X πίν. 9, 39, κοτύλη 'Ιθάκης πιὸ πάνω σημ. 288.
534. Eilmann ὁ.π. 89, Schweitzer 114, Coldstream GG 247.
535. Thera II 32 εἰκ. 91, γεωμετρικὸ παράδειγμα AM 28, 1903, Beil. 9, 4.
536. Ruckert, Frühe Keramik Böotiens 44. Συνηθίζεται ἐπίσης καὶ στὰ ἀργεακά (Courbin ὁ.π. σημ. 384, 358).
537. Πρωτοκορινθιακά: Δ. Σκιλάρντι, AE 1975, 113, πρωτοαττικά: Kübler K 341, ἔπειτα ἀπὸ μία παλιότερη γεωμετρικὴ ἐμφάνιση, βλ. Young, Hesperia Suppl. II 213, N. Himmelmann - Wildschütz, Marb. WPr. 1961, 7, ροδιακά: Schiering 84 (παλιότερη ἐμφάνιση Schweitzer 94 εἰκ. 59). 'Ο γραμμικὸς μαιάνδρος εἶναι σπάνιος, ἀλλὰ ὄχι ἄγνωστος στὴν Κρήτη: Levi Ark. 513, Rizza-Scrinari 131 εἰκ. 220, 6, BSA 62, 1967, πίν. 13, 17.
538. Νάξος: Délös XV πίν. 36,9 καὶ πίν. 43b, Τήνος: AE 1969, πίν. 41b, Ervin Caskey 25. Γιά τὴν κίνηση τοῦ

- μαϊάνδρου στα πρωτοκορινθιακά βλ. Johansen 46, για τὸ γραμμικὸ μαϊάνδρο στὶς Κυκλάδες Homann-Wedeking δ.π. 50, Vogelpohl 55, Λαμπρινουδάκης 9, F. Canciani, CV Heidelberg 3, 68.
539. Papastamos 99 κέ., γιὰ τὴν καταγωγὴ διαφόρων παραπληρωματικῶν ἀπὸ τὰ πρωτοαττικὰ βλ. Chr. Kardara, AJA 59, 1955, 49 κέ. καὶ τὶς παρατηρήσεις Ström 275 σημ. 224, Vogelpohl 25.
540. Young δ.π. 213, Kübler K 106, Levi Ark. 515 εἰκ. 599c.
541. Μυλωνᾶς 39 σημ. 1· ὑπάρχουν ὥστόσο καὶ ἄλλα παραδείγματα: Johansen πίν. 25, 2b, Dunbabin P πίν. 55, 1235, Kübler, Kerameikos VI 1 πίν. 58.
542. Βλ. Price, JHS 44, 1924, 115, Kardara δ.π. 50 - 1, F.
543. Kunze KB 116 κέ., Canciani 62 - 3, εἰδικὰ γιὰ τὴν Ἀττικὴ βλ. Ohly 94, Schweitzer 204 - 5, Canciani 63 σημ. 32.
544. Κόρινθος: Johansen 51 εἰκ. 30, πίν. 5, 6a κλπ., Ἀττικὴ: Vogelpohl 24, Kübler K 139.
545. Ν. Πλάτων, AE 1945 - 7, 92 - 4, Schäfer 40, Brock F Analysis 9bt καὶ 9bv.
546. Walter 52, Schiering 75.
547. Thera II 140 εἰκ. 331, AM 28, 1903, Beil. 10, 4.
548. Papastamos 98 εἰκ. 5, 17, Dugas CC 198 εἰκ. 111h.
549. Ström 273.
550. Bocci πίν. VIII 17, Ström πίν. IIa 23 - 4.
551. Πρωτοκορινθιακά: Payne PV πίν. 11, 6, Kraiker πίν. 24, 201a (ΠΚ Ι). 18, 253 - Payne PV πίν. 17, 1 - 2, Dunbabin P πίν. 21, 399, 22, 412g, κρητικά: Levi Ark. 325 εἰκ. 420, CP πίν. 21, BSA 49, 1954, πίν. 203, ἐπίσης στὴ μίτρα ἀπὸ τὴν Ἀξὸ σημ. 389.
552. Βλ. σημ. 288.
553. Kübler K 133 - 4 εἰκ. 16· βασικὸ μηλιακὸ σχῆμα: Dugas CC 202 εἰκ. 115a, Papastamos 98 εἰκ. 5, 36, βλ. καὶ Vogelpohl 77.
554. Brock F Analysis 16y.
555. Schiering 70.
556. Dugas CC 202 καὶ σημ. 2, γιὰ τὰ ἀνατολικά πρότυπα βλ. καὶ Vogelpohl 75. Τμῆμα ἀνθεμίου σώζεται σὲ ἓνα δοσρακο τῆς ομάδας Ad (Brock S 36, πίν. 12, 32, Ström 269), ἀλλὰ ἡ συμπλήρωση εἶναι ἀβέβαιη γιὰ νὰ βγεῖ συμπέρασμα. Γιὰ τὸ θέμα τῶν ἀμεσῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὶς Κυκλάδες καὶ τὴν Ἀνατολὴ βλ. Ström 255, Salviat, BCH 86, 1962, 108 κέ., G. M. A. Hanfmann, Harv. St. 61, 1953, 15 - 6.
557. Délos XVII πίν. 18, C 5b.
558. Dugas CC 205 κέ., Vogelpohl 58.
559. Johansen 8, Coldstream GGP 102, Papastamos 87 καὶ σημ. 39· γιὰ τὴν πρώτη ἐμφάνιση στὴν Κρήτη βλ. Coldstream GGP 347, GG 69. Σπείρα ὑπάρχει καὶ σὲ ἓνα ὕστερογεωμετρικὸ δοσρακο τῆς Νάξου (Walter-Karydi AA 1972, 410).
560. Johansen 8 σημ. 5, Ohly 140 σημ. 90.
561. Kübler K 114 - 5, βλ. καὶ Young δ.π. (σημ. 537) 213.
562. Kübler K πίν. 94 (ἐπάνω), Mon. Ant. XXXII, 1927, πίν. 79. Τὸ ἴδιο κόσμημα ὑπάρχει καὶ σὲ ἓνα δοσρακο «πιθανῶς μηλιακὸ» τῆς Θάσου (Ghali - Kahil 25, πίν. 6, 20) καὶ τὸ πινάκιο BCH 86, 1962, 113 εἰκ. 17, Walter - Karydi πίν. 102, 865. Ἡ κάθετη διάταξη τῆς σπείρας καὶ ἡ τεχνικὴ τῆς ἐξαίρεσης στὸν ἀμφορέα τοῦ Σελινούντα θεωρήθηκαν ἀρνητικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐνταξὴ του στὴν κατηγορία τῶν μηλιακῶν (Papastamos 76).
563. Cook PP 174, Μυλωνᾶς 18, Kübler K 115 - 6, Schweitzer 48, βλ. καὶ Vogelpohl 14 κέ.
564. Johansen πίν. 21, 2, Kraiker πίν. 14, 207. Ὁ συνδυασμὸς εἶναι γνωστὸς καὶ στὰ κρητικά: Levi Ark. 514 εἰκ. 599c.
565. Ström 260, Vogelpohl 15.
566. Matz 310, Brann A 88 ἀρ. 501, Vogelpohl 25· ἡ διάδοση ἀρχίζει κατὰ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. (Kübler K 358).
567. Ström πίν. IIb 46, 48, Karusos 171 εἰκ. 6, Brock S πίν. 7a.
568. Délos XVII πίν. 18, 8, 21, 16 κ.ἄ., πρβ. καὶ πίν. 32, D30.
569. Schäfer 87, Beil. 5 - 6, βλ. καὶ F. Poulsen, AM 31, 1906, 387 γιὰ τὴ σχέση τῆς διακόσμησης τῶν πίθων μὲ τὰ μηλιακά.
570. Ström 276.
571. Papastamos 98 εἰκ. 5, 15, Kardara δ.π. (σημ. 539) 52, N.

572. Délos XVII πίν. 15b. 16b κ.ά.
 573. Vogelwohl 9 κέ., Kübler K 131 κέ.
 574. Kraiker πίν. E 190, βλ. καὶ Vogelwohl 69.
 575. Καρδαρά 37 εἰκ. 8. 60 εἰκ. 33. Προβαθμίδα ἀπὸ τὸ α' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. Eilmann, AM 58, 1933, 109 εἰκ. 52. Γιὰ τὴν ἐμφάνισιν στὶς Κυκλάδες Vogelwohl 37.
 576. Olympia, Ergebnisse IV πίν. 42, 740, παραλλαγή Ol. Ber. VI 158 εἰκ. 113.
 577. Dugas 206 καὶ 209, εἰκ. 116e, Vogelwohl 57 καὶ σημ. 6, Papastamos 88.
 578. Αὐτοτελὴ καρδιόσχημα στὸν πρωτοαττικὸ κρατῆρα τοῦ ζωγράφου τοῦ Ἀναλάτου Cook PP πίν. 40a, Matz πίν. 192a· ὁ τύπος τῶν καρδιοσχημῶν ἐλίκων στὶς Κυκλάδες ἔχει διάδοση στὰ ἀγγεῖα τῆς ομάδας D (Délos XVII 35 εἰκ. 7).
 579. Conze, Melische Thongefässe πίν. 1, 4, Riegl, Stilfragen 157 εἰκ. 67, Papastamos πίν. 4. Παρόμοιο κόσμημα στὸν θηραϊκὸ ἀμφορέα Thera II 143 εἰκ. 342· εἶναι γνωστὸ καὶ σὲ κρητικὰ Levi Ark. 506 εἰκ. 599a ἀλλὰ καὶ παλιότερα σὲ ἀττικὰ χρυσὰ ἐλάσματα (Ohly 93).
 580. Βλ. καὶ τὴν ἀπλούστερη παραλλαγή JdI 22, 1902, 53 εἰκ. 7d.
 581. H. - V. Hermann, Ol. Ber. VI 157 κέ. πίν. 56. 59 - 62, Γιαλούρη, AE 1972, 115 κέ. πίν. 42.46.48.
 582. Papastamos 93 εἰκ. 3, 913. 95 εἰκ. 4, 911.
 583. Papastamos 105 εἰκ. 6, 912 - 3B.
 584. Kunze KB 118 - 122, Canciani 64, βλ. καὶ Levi Ark. 599 εἰκ. 642, Brock F Analysis 16a καὶ 16b, βλ. καὶ 54c—ἀντιθετικὲς ἑλικες Brock F Analysis 16e.
 585. Ström πίν. Ib 37 - 38, Papastamos 88.
 586. Βλ. σημ. 581, πρβ. καὶ εἰκ. KΘ 5.
 587. Brock F Analysis 16g.
 588. Levi Ark. 403 εἰκ. 519. 515 εἰκ. 599c.
 589. Dunbabin P 65 εἰκ. 2, 628, Vogelwohl 64. Ἀπὸ τὰ πρωτοαττικὰ παραδείγματα λυρόσχημης σύνθεσης στὸν τύπο τῶν μηλιακῶν ἀγγείων ὑπάρχει στὴν οἰνοχόη Kübler K πίν. 28 ἐπάνω, γιὰ τὶς παραλλαγές βλ. στὸ ἴδιο 360. Λυρόσχημα σὲ ὀριζόντια διάταξιν ὑπάρχουν στὸ κρητικὸ Levi Ark 119 εἰκ. 99. 515 εἰκ. 599c.
 590. Ol. Ber. VI 155, πίν. 58, 1 - 2 καὶ 166, πίν. 63 - 4, πρβ. καὶ τὴ διακόσμηση σὲ ἀνάγλυφο πίθο Schäfer 87, Beil. 4, 4.
 591. Βλ. Dugas CC 201, Kunze KB 105 - 6, Vogelwohl 61 - 2.
 592. Ὅταν ἡ σειρὰ ἀποτελεῖται μόνο ἀπὸ ἄνθη (Kunze KB 104).
 593. Στὰ πρωτοκορινθιακὰ σχηματίζουν γωνία (Johansen 120, ἐξαίρεση Vogelwohl 65).
 594. Πρβ. τὰ πρωτοκορινθιακὰ Johansen 119 εἰκ. 73.77 κ.ά., τὸ ναξιακὸ Délos XVII πίν. 9, Bc2.
 595. Johansen 121.
 596. Βλ. Johansen 119 εἰκ. 72, Dunbabin P 59, πίν. 21, 399.
 597. Dugas CC 201, Johansen 122, Vogelwohl 65.
 598. Kunze KB 102, Canciani 59, βλ. καὶ Brock F Analysis 15m, 15o.
 599. Dugas CC 241, Ström 259. 273, πίν. Πb 44 - 5. III 19, Vogelwohl 37 - 8.56· σειρὰ τόξων μὲ λωτοὺς εἶναι γνωστὴ καὶ στὰ θηραϊκὰ (Thera II 142 εἰκ. 339).
 600. Délos XVII πίν. 22, 18b.
 601. Ström 276, Λαμπρινουδάκης 23. Παλιότερα εἶχε υποστηριχθεῖ ροδιακὴ προέλευση (Pfuhl I 133). Οἱ σχέσεις εἶναι ἀμειβαῖες καὶ εἶναι δυνατόν στη Νάξο νὰ δανεῖζονται ἀπὸ τὰ μηλιακὰ (Salviat-Weill 385, P. Bocci-Pacini, Arch. Classica 23, 1971, 295).
 602. Vogelwohl 70 - 2.
 603. Demargne CP 337.
 604. Dugas CC 201.
 605. Olympia, Ergebnisse IV 110.
 606. Langlotz δ.π. (σημ. 403) 166 - 7, Kunze, Ol. Ber. V 50 καὶ σημ. 37, Herrmann δ.π. (σημ. 581) 165 καὶ σημ. 54, JdI 79, 1964, 71 σημ., Ervin Caskey 38 καὶ σημ. 189 - 193, Scheibler 25, γιὰ τὸ θώρακα Craw βλ. τὴ βιβλιογραφία Λεμπέση 124 σημ. 193, Blome 63, ἐπίσης Roulsen δ.π. (σημ. 569) 388 (σχέση πρὸς μηλιακὰ), Fittschen 118 σημ. 82, Dörig, δ.π. (σημ. 501) 33. Τὰ ἐλάσματα τῆς Ὀλυμπίας ἀποδόθηκαν πρόσφατα σὲ ἰωνικὸ (σαμιακὸ) ἐργαστήριον (Γιαλούρη, AE 1972, 119 κέ. Γιὰ τὸ πρόβλημα βλ. καὶ B. Schiffler, Die Typologie des Kentauren in der ant. Kunst, 1976, 213 - 4 σημ. 339 - 344). Ὅτι ὀρισμένα ἀπὸ αὐτὰ, ὅπως δεῖχνει ἡ

τεχνοτροπία των παραστάσεων, έχουν ανατολικοϊωνική προέλευση, είναι φανερό, το πρόβλημα όμως είναι αν όλα τα ελάσματα, που θεωρούνται κυκλαδικά, έχουν την ίδια ιωνική προέλευση. Για την ανάπτυξη της χρυσοχοΐας στις Κυκλάδες και μάλιστα στη Μήλο κατά την αρχαϊκή εποχή βλ. E. Kunze, *Gnomon* 21, 1949, 11, Higgins δ.π. (σημ. 444) 96 - 106, H. Karydi, *AA* 1964, 271 κέ., *Kontoleon Atti* 269, Boardman *IG* 106 - 7. 'Ωστόσο η ύπαρξη κυκλαδικής χρυσοχοΐας έχει αμφισβητηθεί: G. Becatti, *Oreficerie antiche* (1955) 49, Laffineur 94 κέ., 183.

607. *Kontoleon Arch.* 62 - 3.

608. Kunze *KB* 102, Matz 261, Rumpf *MuZ* 31. Για τις κρητικές επιδράσεις στην κυκλαδική κεραμική βλ. Demargne *CD* 335 κέ., αλλά και τις επιφυλάξεις Boardman *CC* 158. 'Η διάδοση των επιδράσεων γίνεται κυρίως με τα έργα της μεταλλοτεχνίας (P. Demargne, *Πεπραγμένα Β' Κρητολογικού Συνεδρίου* 1962, 139, βλ. και Demargne *CD* 235 - 337).

609. Boardman *PE* 13 - 4, *IG* 89' για τις δυσκολίες της χρονολόγησης των κυκλαδικών αγγείων βλ. και Salliat - Weill 385 - 6. 'Ωστόσο ο R. Young δ.π. (σημ. 537) 109 έχει κάνει την υπόδειξη για τη χρονολόγηση των μηλιακών και κυκλαδικών αγγείων με βάση τη σύγκριση προς τα πρωτοκορινθιακά ή τα πρωτοαιτωρικά. 'Αντιστοιχία με τα πρωτοαιτωρικά δέχεται και ο E. Homann - Wedeking, *AM* 65, 1940, 29. Σε σύγκριση με τα πρωτοκορινθιακά χρονολογεί ο X. Καρούζος το ναξιακό αμφορέα της 'Αφροδίτης (Karosos 193), βλ. και Ström 175 σημ. 224.

610. Για τη χρονολογία των αγγείων της ομάδας βλ. — 1: N. Ζαφειρόπουλο, *ΠΑΕ* 1974, 198 — 2: Μποζάνα - Κούρου, *ΣΤΗΛΗ* 309 — 3: H. Walter, *AM* 74, 1959, 57 — 4: Herrmann *K* 101.

611. Matz πίν. 31, Pfeiff, *Apollon* πίν. 1.

612. Hampe *SB* 33 εικ. 16, Herrmann *K* πίν. 33.

613. Καρούζου *AM* 142 πίν. 4, *Ol. Ber.* IV 130 εικ. 97 - 8, Matz πίν. 63, για τη χρονολογία βλ. E. Kunze, *Ol. Ber.* VII (1961) 155.

614. Για τη χρονολογία των αγγείων της ομάδας βλ. — 1: Dunbabin *P* 44 — 2: Karosos 193, Robertson, *BSA* 43, 1948, 58 — 3: Payne *PV* 16, Buschor *Gr. V.* 27.

615. Dunbabin *P* πίν. 171e, για τη χρονολογία της πρωτοδαιδαλικής φάσης βλ. Jenkins, *Dedolica* 61, F. Matz, *Gnomon* 13, 1937, 407, Demargne *CD* 254, Coldstream, *GGP* 211.

616. Για τη χρονολογία της ομάδας βλ. — 1: Vacano 14.70, Kübler *K* 214 (β' τέταρτο 7ου αι.) Gehrig - Greifenhagen - Kunisch δ.π. (σημ. 469) 58 (ΠΚ III) — 2: Dunbabin, *Studies Robinson* II 183, *GEN* 78, Matz 224, Rizza - Scrinari 262 — 3: Σκιλάρντι, *AE* 1975, 145 — 4: Dunbabin *P* 57 — 5: στο ίδιο 39. Στην ίδια περίπου βαθμίδα ανήκει πιθανώς και το δσπρακο Dunbabin *P* 102, πίν. 30, 924. Στη μετάβαση προς τη δεκαετία 670/60 βρίσκεται η οινόχρηστη τουλούζης *EAA* VII 909 εικ. 1018.

617. Πρβ. Benson *KV* 69.

618. Για τη χρονολογία της ομάδας βλ. — 1: Walter δ.π. 61 — 2: Buschor *Gr. V.* 28, Dunbabin, *Studies Robinson* II 183, *GEN* 79 — 4: Dunbabin *P* 60 — 5: Walter δ.π. 61.

619. F. Studniczka, *Ant. Plastik, Festschrift W. Amelung* (1928) 245 κέ., πίν. 20, *AM* 74, 1959, Beil. 97, 3, F. Eckstein, *Däd. Kunst auf Kreta* 52 κέ., πίν. 20, Davaras, *Die Statue aus Astritsi* 36 εικ. 36 και για τη χρονολογία σημ. 184.

620. Για τη χρονολογία της ομάδας βλ. — 1: Benson *KV* 19, Dunbabin - Robertson 179 — 2: H. Payne, *BSA* 29, 1927/8, 266, L. Banti, *EAA* II 147 — 3: Dunbabin *P* 46.

621. Για τη χρονολογία της ομάδας βλ. — 1: Johansen 105 (η οινόχρηστη βρέθηκε μαζί με άπιοσχημο αρύβαλλο), Markman, *Horse in Greek Art* 43 (με αναφορά στον Payne *PV* 20, για τη χρονολογία των υστερων πρωτοκορινθιακών), Matz, *Gnomon* 13, 1947, 408, Buschor *Gr. V.* 29, Schefold πίν. 29b. βλ. και Rizza - Scrinari 242, το 650/40: Dunbabin, *JHS* 71, 1951, 67 — 2: Benton, *BSA* 48, 1953, 325, Buschor *Gr. V.* 30. Για τη δεκαετία 640/30 βλ. και την οινόχρηστη Lullies, *Ant. Kunstwerke Sl. Ludwig I* 32 άρ. 10.

622. Βλ. Benson *KV* 74.

623. Levi *Ark.* 491 εικ. 518a, *CP* πίν. 9, 1, Matz πίν. 167a, Λεμπέση πίν. 46a (Beyer 147 άρ. 50 — η χρονολογία στη σ. 54 είναι πολύ υψηλή).

624. *Festschrift Amelung* 114 εικ. 1, Schefold πίν. 27a, Matz πίν. 140b, Blome πίν. 16.3. 'Η χρονολογική τοποθέτηση κυμαίνεται: α' τέταρτο 7ου αι. (E. Langlotz, *Festschrift Amelung* 117), στα 660 (E. Buschor, *Festschrift Rumpf* 34), μέσα 7ου αι. (Matz 488) βλ. και Λεμπέση 122 σημ. 159.

625. A. Furtwängler, *Kleine Schriften I* (1912) πίν. 15, 2 - 5, *Festschrift Amelung* 116 εικ. 3.5.7, Curtius,

Klassische Kunst 83 εικ. 87, A. Greifenhagen, Schmuckarbeiten in Edelmetall I πίν. 5. Για τὸ πρόβλημα τῆς προέλευσης βλ. τὴ βιβλιογραφία Becatti δ.π. (σημ. 606) 37, Neumann, Gesten und Gebärden 36 καὶ σημ. 111, Λεμπέση 73 καὶ σημ. 292, Greifenhagen δ.π. 23, ἐπίσης Matz, Gnomon 13, 1937, 412, Demargne CD 296 σημ. 3, Kunze SB 228 σημ. 1.

626. Demargne CD πίν. 11 ἐπάνω, Brock F 213, πίν. 101, Matz πίν. 168.

627. Schefold πίν. 26, Blome 82 εικ. 15, βλ. καὶ Fittschen 162.

628. Matz πίν. 287a.

629. J. Marcadé, BCH 73, 1949, 421 κέ., πίν. 21, Hoffmann, Early Cretan Armorers 22, πίν. 18, 4· γιὰ τὴ χρονολογία βλ. καὶ Kunze δ.π. (σημ. 613) 74 σημ. 19, γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς παράστασης Blome 86 καὶ σημ. 86 - 7.

630. AM 31, 1906, πίν. 23, Matz πίν. 271, Boardman CC 141 εικ. 55A, Hoffmann δ.π. 25 πίν. 46, 1. Για τὴ χρονολογία βλ. Boardman CC 141, H. Bartels, Ol. Ber. VIII (1967) 207, Blome 57, μετὰ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ.: Matz 459, Λεμπέση 58.

631. BSA 29, 1927/8, πίν. 25, 5 - 6, Levi Ark. πίν. 23, CP πίν. 16, Buschor Gr. V. 49 εικ. 56, Matz πίν. 166a, Blome πίν. 19, 2 (Beyer 151 ἀρ. 55). Χρονολογεῖται στὰ 660/50: Buschor Festschrift Rumpf 33 (βλ. καὶ Gr. V. 48), Γ. Δεσπίνης, ΑΔ 21, 1966 Α, 44, στὰ μέσα τοῦ 7ου ἢ λίγο μετὰ: Rizza-Scrinari 231, Matz 258, Λεμπέση 53, Beyer 152.

632. Πινάκιο Πραισοῦ: BSA 10, 1903/4, πίν. 3, Pfuhl III εικ. 57, γιὰ τὴ χρονολογία βλ. E. Buschor, Meermänner (1941) 12, Gr. V. 48, Matz 258, βλ. καὶ Blome 44. Λέβης Ἀρκάδων: Levi Ark. 323 εικ. 420, Matz 165b, EAA I 661 εικ. 845, Rizza-Scrinari 237 εικ. 322, γιὰ τὴ χρονολογία βλ. Matz 258, Rizza-Scrinari 239 - 40, Blome 59.

633. Ol. Ber. VIII πίν. 102 - 3, Blome 103 εικ. 24, Hoffmann δ.π. πίν. 46, 2, γιὰ τὴ χρονολογία βλ. Bartels δ.π. 205, Hampe δ.π. (σημ. 462) 24, Λεμπέση 57.

634. Jenkins, Dedalica πίν. 6, 1a, Rizza-Scrinari 235 εικ. 316b, Davaras δ.π. (σημ. 619) 55 ἀρ. 23.

635. Jenkins δ.π. 46, Lippold, HdA III 21 σημ. 3, Wallenstein, Korinthische Plastik des 7. u. 6. Jh. 34 - 5, Cl. Rolley, Monumenta graeca et romana V 1 (1967) 4 ἀρ. 35, Davaras δ.π. 54 ἀρ. 21 καὶ σ. 36 σημ. 183 (γιὰ τὴ χρονολογία), Blome 54.

636. Λεμπέση 59, πίν. 32 - 3.

637. CV Mainz I, πίν. 13, 1, Hampe GF 31, πίν. 11, 1.

638. Brann A 78, πίν. 26, 421b.

639. Καρούζου AM 149 κέ., πίν. 6.

640. CV Berlin I, πίν. 18 - 21, Buschor Gr. V. 39 εικ. 46, Beazley, Development πίν. 3, Matz πίν. 211. Για τὴ χρονολογία τῶν ἔργων τοῦ ζωγράφου τῶν κριῶν βλ. Cook PP 193, Καρούζου AM 158, Buschor δ.π. (σημ. 624) 33, Gr. V. 46, Matz 307 κέ., Schweitzer, RM 62, 1955, 104, Cook GPP 67.

641. Kübler K πίν. 15. 19. 25, AM εικ. 35. 39. 41, Matz πίν. 206.

642. Kübler AM 16.

643. CV Berlin I, πίν. 5, Buschor Gr. V. 38 εικ. 45, Beazley δ.π. πίν. 4, Καρούζου AM 154, εικ. 17.

644. Buschor Gr. V. 41 εικ. 48, Kübler AM εικ. 54 - 5, K πίν. 41 - 2, Matz πίν. 220. Για τὴ χρονολογία βλ. Kübler AM 18, Buschor δ.π. (σημ. 624) 33, Gr. V. 42, Matz 319.

645. Young δ.π. (σημ. 537) 108 - 9 εικ. 75, Brann A 93, πίν. 33, 543.

646. Ἀμπορέας Κυνοσάργους: CV Athènes 2, III He πίν. 3 - 4, Cook PP πίν. 58, Kübler AM εικ. 57, Matz πίν. 221, ὄστρακο Ἀγορᾶς: Brann A 96, πίν. 35, 566. Για τὴ χρονολογία βλ. Cook PP 201, Brock S 80, Kübler AM 20, Matz 320, Brann A 5, PWG 310 σημ.

647. Brann PWG 310 - 1, πίν. 69 P 18525.

648. Diepolder, Festschrift Weickert 113 εικ. 2, Brann A 97, πίν. 37, 578.

649. Buschor Gr. V. 42 εικ. 49, Matz πίν. 223, Kübler AM εικ. 64, K πίν. 87.

650. CV Berlin I, πίν. 23, Kübler AM εικ. 62.

651. Kübler AM εικ. 67, K πίν. 111 ἐπάνω.

652. Dugas-Poulsen 410 ἀρ. 76, εικ. 68, Matz πίν. 169a.

653. Délos XVII πίν. 5, 7a, Kunze KB πίν. 55c, Matz πίν. 176, BCH 75, 1951, 24 εικ. 16.

654. Ἀμπορέας θεάτρου: Délos XVII πίν. 8, Bb1, Matz πίν. 175, ὄστρακο Νάξου: ΠΑΕ 1960, πίν. 197γ. ἀνάμεσα στὰ δύο βρίσκεται ἡ ἀνδρική κεφαλὴ στὸ σκύφο τῆς ομάδας C: Délos XVII πίν. 19, 6a.

655. Dunbabin P πίν. 15, 255.
656. Karusos 193, βλ. καὶ Buschor Gr. V. 57, Matz 168.
657. AE 1969, πίν. 48 - 9. 50b (Anderson Te 66). "Αν συγκριθεῖ με πρωτοκορινθιακά, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰ ἀγγεῖα τοῦ ζωγράφου τοῦ Αἰάντα Dunbabin-Robertson 176 ἀρ. 2 καὶ 6.
658. Γιά τὴ χρονολογία τῶν πρώιμων κυκλαδικῶν πίθων βλ. Kontoleon Atti 269, Ervin, AD 18, 1963 A, 73, Ervin Caskey 23.27 - 8, Fittschen 129.135.182.
659. Schefold πίν. 12, AE 1969 πίν. 56 (Anderson Bo 131).
660. AD 18, 1963 A, πίν. 18 - 28, Schefold πίν. 35 (Anderson My 117). Παλιότερο με στοιχεῖα ποὺ πλησιάζουν στὸ δοστρακο τῆς Δήλου σημ. 652 εἶναι τὸ κομμάτι ἀπὸ τὴς Κουκουναριῆς τῆς Πάρου ΠΑΕ 1977 B, πίν. 185a.
661. Payne PV πίν. 9,5, Buschor Gr. V. 27 εἰκ. 31.
662. Hampe SB πίν. 36. 38 (R1), Schefold πίν. 15b (Anderson Bo 132)· γιά τὴ χρονολογία βλ. Cook PP 208, Matz 492, Ervin Caskey 28 (οἱ χρονολογίαις Kübler K 77 σημ. 241 εἶναι γενικά ὑψηλότερες).
663. Hampe SB πίν. 36.37 (R3), Schefold πίν. 30 - 1 (Anderson Bo 134)· γιά τὴ χρονολογία βλ. Cook PP 208, Matz 415, Schäfer 75, Ervin Caskey 29.
664. Olympia, Ergebnisse IV πίν. 59, Pfuhl III εἰκ. 135, Curtius δ.π. (σημ. 625) 87 εἰκ. 92. Γιά τὴ χρονολογία βλ. Marcadé, BCH 73, 1949, 438 - 9, Schefold 28, Boardman CC 142, γιά τὸ πρόβλημα τῆς προέλευσης Poulsen, AM 31, 1906, 388, Matz 460, Scheibler 25 καὶ 97 σημ. 96, Herrmann, Ol. Ber. VI 165 σημ. 54, Λεμπέση 124 σημ. 193, Fittschen 118 σημ. 582, 146 σημ. 726, Blome 63 - 4, Boardman CC 142, Hoffmann δ.π. (σημ. 629) 50, N. Bonacasa, ASAtene 29/30, 1967/8, 322.
665. Ervin Caskey 29 σημ. 108, πίν. 6 εἰκ. 22, EAA Suppl. 1970, 133 εἰκ. 141 (Anderson Bo 143).
666. Ervin Caskey 30.
667. Hampe SB πίν. 36. 38. 39. (R4), Schefold πίν. 36b, Ervin Caskey πίν. 6 εἰκ. 23 (Anderson Bo 136).
668. Ol. Ber. I πίν. 28, Schefold πίν. 27c, Matz πίν. 283b, γιά τὴ χρονολογία βλ. Langlotz δ.π. (σημ. 403) 166, Schäfer 76.
669. Salviat-Weill 384, Λαμπρινουδάκης 34.
670. Σημ. 655, ἐπίσης πρβ. καὶ τὸ πήλινο τῆς Πραισοῦ σημ. 628.
671. Πρβ. τὴς μορφῆς στὸν ἀρύβαλλο Payne PV πίν. 20, 1 καὶ στὴν κοτύλη Dunbabin P πίν. 20, 395· νεώτερη χρονολογία Vacano 17 (πρὸς τὸ 650).
672. Salviat-Weill 386, D. Ohly, AM 76, 1961, 9 σημ. 18, Rizza-Scrinari 263, Fittschen 158, Λαμπρινουδάκης 34.
673. Πρβ. καὶ κοτύλη Περραχώρας σημ. 671.
674. Λεμπέση πίν. 30 - 1.
675. Σημ. 629.
676. Dunbabin P πίν. 15, 254.
677. Σημ. 654.
678. Schäfer 13 ἀρ. 9, πίν. 2, 3, βλ. καὶ Kunze SB Beil. 15, 1.
679. Π. χ. τὰ ἄλογα τῆς ομάδας Ad, πρβ. τὴν κάλπη ἀπὸ τὸ Ἀφρατὶ Levi Ark. 130 εἰκ. 114· μαζί με τὴν κάλπη βρέθηκε πρωτοκορινθιακὸς ἀρύβαλλος, ποὺ τοποθετεῖ τὴν ταφὴ στὴν ἐποχὴ τοῦ τάφου τοῦ Φαλήρου 48 (R. Young, AJA 46, 1942, 36 κέ.). Τὸ κεφάλι ὅμως τῶν ἀλόγων στὰ δύο μελητικά ἀγγεῖα δείχνει τὴν ἴδια βαθμίδα με τὸ ἄλογο στὸ χρυσὸ ἔλασμα ἀπὸ τὴν Κόρινθο Curtius δ.π. (σημ. 625) 83 εἰκ. 87c.
680. Σημ. 671.
681. Dunbabin P 39, πίν. 11, 228.
682. E. Kunze, Ol. Ber. IV (1944) 127 κέ., πίν. 47 - 50, Herrmann, JdI 79, 1964, 71 σημ.
683. C. Albizzati, Vasi antichi dipinti del Vaticano πίν. 7, 81, Payne PV πίν. 15,1, EAA II 247 εἰκ. 374.
684. Payne NC 53, Benson, AJA 60, 1956, 220 — τὰ παραδείγματα ροδάκων ἢ ρόμβων με χαράξεις ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ 7ου αἰ. μποροῦν νὰ πολλαπλασιασθοῦν: Johansen πίν. 20, 3c, Dunbabin P πίν. 6, 978. 32, 736. 37, 904, Kübler K πίν. 27 κλπ.· χαρακτὰ φυτικὰ κοσμήματα καὶ στὸ σαμιακὸ Eilmann, AM 58, 1933, 119. Ἀμφορέας Schliemann: σημ. 141.
685. Dunbabin P πίν. 13, 230. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁ τύπος τοῦ κεφαλοῦ τοῦ γρύπα στὴν ὑδρία (24), ὅσο σώζεται, δείχνει ὁμοιότητα με χάλκινες προτομὲς γρυπῶν, ποὺ χρονολογοῦνται πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. (ὁμάδα II, U. Jantzen, Griech. Greifenkessel, 1955, πίν. 4, 1 καὶ 6 - 7).
686. Dunbabin P 46, πίν. 16, 273.
687. Παραστάσεις λιονταριῶν στὴ σειρὰ ὑπάρχουν στὰ ἀττικά ἀγγεῖα ὡς τὸ 670/60 (Kübler K 274)· με τὸ

κεφάλι σε σκιαγραφία συναντούμε στην ανατολίζουσα εποχή στο ναξιακό Thera II 213 εικ. 420b, το σαμιακό Walter 57, πίν. 80, 438. Για την ανδρική προτομή πρβ. CV Berlin 1, πίν. 36,1.

688. Βλ. παραπάνω σ. 81.

689. Dunbabin-Robertson 179. Για τη μικρογραφική τάση στα ύστερα πρωτοκορινθιακά βλ. Payne PV 14, Benson KV 92· την ίδια εποχή παρατηρείται και στα ροδιακά (Καρδαρά 62).

690. Payne NC πίν. 10,1, Dunbabin P πίν. 8, 203, Kraiker πίν. 34, 469. Το άλογο της ύδριας (51) μπορεί να συγκριθεί με τις παραστάσεις στην οίνοχόη Chigi (Arias - Hirmer πίν. 17).

691. Σημ. 645.

692. Brann A πίν. 35, 566. 'Ο άμφορέας των σειρήνων κατά τον Vacano 16 είναι το 640/30, χαμηλότερη χρονολογία προτείνει ο E. Kunze, AM 57, 1932, 127.

693. Βλ. σημ. 646.

694. H. Walter - K. Vierneisel, AM 74, 1959, 20 εικ. 2.

695. 'Από τον Brock S 77 σημ. 77 έχει χρονολογηθεί στις αρχές του β' τετάρτου του 7ου αι. 'Η μορφή του φτερωτού δαίμονα στέκεται δίπλα στη σφίγγα του λέβητα από τους 'Αρκάδες, βλ. παραπάνω σημ. 632.

696. Kübler K πίν. 111 και σ. 530 εικ. 63.

697. Πρβ. το κρητικό πήλινο κεφάλι σημ. 634 και Vacano 17 (ο άμφορέας χρονολογείται στο γ' τέταρτο του 7ου αι.).

698. Πρβ. την αριστερή δρθια γυναικεία μορφή στην (παλιότερη) πολύχρωμη οίνοχόη του Κεραμεικού σημ. 644.

699. Σημ. 648.

700. Κρατήρας 'Αναγυρούντα: Καρούζου AA πίν. 24 - 5. Για τη χρονολογία του άμφορέα του Μονάχου (σημ. 643) στην τελευταία δεκαετία του 7ου αι. βλ. Payne NC 344, R. Lullies, CV München 1 σ. 7, Homann-Wedeking δ.π. (σημ. 530) 14. Μορφές όπως ή προτομή του άμφορέα (71) αντιστοιχούν προς τις μορφές μεταβατικών πρωτοκορινθιακών, π.χ. Payne NC πίν. 15, 1, Kraiker πίν. 32, 420.

701. Diepolder δ.π. (σημ. 648) 117 εικ. 4. Για τη χρονολογία (630 - 20) βλ. Cook PP 201, Kübler AM 22, Matz 322, Dunbabin, BSA 45, 1950, 196 σημ. 11.

702. Σημ. 668.

703. Σημ. 647.

704. CV Athènes 2, III, He πίν. 5, Brann A 85, πίν. 29, 478.480.

705. Kübler K πίν. 54 και 62 κάτω, AM εικ. 61.

706. Kübler K πίν. 110 επάνω, AM εικ. 63, Cook PP πίν. 54f.

707. Brann A πίν. 34, 549, Kübler AM εικ. 18.

708. Payne NC 284.

709. 'Έχει χρονολογηθεί στο β' τέταρτο του 7ου αι. (Kuschel δ.π. σημ. 424, 25).

710. Πρβ. Brann A 97, πίν. 44, 577.

711. Matz πίν. 262b, Arias - Hirmer πίν. 17.

712. Robert, RA 41, 1953, 29 - 30 εικ. 7 και 8.

713. Ström 266 σημ. Τα άγγεϊα δημοσιεύονται από τον J. Ducat, BCH 86, 1962, 172 κέ. με το χαρακτηρισμό «μεταβατικών», αλλά ο J. L. Benson, Gnomon 36, 1964, 403 τα θεωρεί ΠΚ III. Τα άγγεϊα του 'Αρχηγείου δεν είναι νεώτερα από τα άγγεϊα μιας ομάδας από τον Τάραντα «complesso 23», που χρονολογείται γύρω στα 630 (G. Lo Porto, ASAtene 37/8, 1959/60, 50 και 49 εικ. 34).

714. Payne PV 12.

715. Karusos 194, Boardman PE 24.

716. Papastamos 2 σημ. 8. 12 κέ., Arias - Hirmer πίν. 22 και 23 επάνω.

717. Papastamos 2 σημ. 8 και 35 κέ.

718. 'Ο.π. 69 κέ., βλ. και Ström 273, Vogelpohl 52.

719. Matz 262. 411, Kübler K 204 σημ. 40.

720. Δύο άγγειογράφοι έχουν σχεδιάσει τις παραστάσεις μιας ροδιακής οίνοχόης (Καρδαρά 97)· συνεργασία άγγειογράφων σε μεγάλα γεωμετρικά άγγεϊα: B. Schmalz MWPr. 1980, 4 σημ. 9.

721. Σημ. 624. Πρβ. και την 'Αρτεμη με τη δεξιά σφίγγα του αλαβάστρου της Κνωσού σημ. 626.

722. Karusos 194. Συγγενική αλλά νεώτερη είναι και ή μορφή στο όστρακο της Θάσου Ghali-Kahil 23 άρ. 2.

723. Kübler AM εικ. 39, K πίν. 19.
724. Σημ. 172, βλ. καὶ Kübler K 152 - 3.
725. Ὁ τύπος τοῦ κράνους (Papastamos 127) δὲν ἐπιβάλλει χρονολόγηση μετὰ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ., γιὰτὶ παρόμοια κράνη μὲ καμπυλόγραμμα ἐπαυχένιο φοροῦν καὶ οἱ πολεμιστὲς στὴν πρωτοκορινθιακὴ οἰνοχόη τῆς Σάμου βλ. παραπάνω σ. 81 καὶ οἱ σφίγγες στὸ ἀλάβαστρο τῆς Κνωσοῦ (σημ. 625). Ἀλλωστε τὰ σχήματα τῶν ἀντικειμένων στὴν ἀγγειογραφία δὲν ἀπεικονίζουν πάντα μὲ ἀκρίβεια τὴν πραγματικότητα (βλ. B. H. Sparkes - L. Talcott, *Agora XII*, 1970, 14) καὶ ἡ τυπολογία ἀντικειμένων, ὅπως τὰ κράνη, ἀφήνει μεγάλα περιθώρια γιὰ τὴ χρονολόγηση (Kunze, *Ol. Ber.* VII 105 - 6).
726. Γύρω στὰ 660, βλ. Karusos 194, Brock S 78, Matz 268, Kübler K 204 σημ. 40. Ἡ χρονολογία συχνὰ ὑποβιβάζεται μετὰ τὰ μέσα (Buschor *Gr. V.* 57, Papastamos 127, Vacano 16, Simon, *Griech. Vasen* 47, πρβ. καὶ Vogelwohl 26 σημ. 2), γύρω στὰ 630 (R. E. Arias - B. B. Shefton, *A History of Greek Vase Painting*, 1962, 278) ἢ καὶ στὸ τέλος τοῦ 7ου αἰ. (Boardman *PE* 26, Kardara, *AJA* 59, 1955, 53).
727. Σημ. 5, Papastamos 47 κέ.
728. Σημ. 663.
729. Σημ. 379, Matz πίν. 169b, Papastamos 65 κέ.
730. Α' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ.: Brock S 78, 670/60: Simon, *Götter der Griechen* 261, γ' τέταρτο: Kübler K 265, Papastamos 128, βλ. καὶ Schiering, *Gnomon* 45, 1973, 635, τελευταῖο τέταρτο: Ström 263.
731. Langlotz δ.π. (σημ. 624) 115 καὶ σημ. 9.
732. Ström 263 σημ. 157, Kübler K 204 σημ. 40.
733. Arias - Hirmer πίν. 17 ἐπάνω.
734. Payne NC πίν. 4, 5.
735. Πρβ. τὴν κοτύλη μὲ τὴ σφίγγα Kübler AM εικ. 41, K πίν. 25.
736. Karusos 173 σημ. 1.194, Matz 262 («σχεδὸν σύγχρονο μὲ τὸν ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα»), βλ. καὶ Fittschen 143. Τὸ πρόσωπο τῆς πότνιας θηρῶν μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ τὶς κόρες (ἀριστερὰ) στὴν οἰνοχόη τοῦ Κεραμεικοῦ Kübler K πίν. 41, AM εικ. 55 ἀπὸ τὴν Opferrinne γ.
737. P. Pelagatti - G. Voza, *Archaeologia nella Sicilia sud-orientale* (1973) 140, A. Rallo, *Céramiques Gr.- E.* 99 κέ., M. W. Frederiksen, *Arch. Rep.* 1976/7, 73, R. Martin, *CRAI* 1977, 51 κέ.
738. Matz, *Gnomon* 13, 1937, 407, T. J. Dunbabin, *Gnomon* 25, 1953, 245, *AE* 1953/4 B, 258, Dunbabin P 7.
739. Dunbabin, *The Western Greeks* 457, G. Vallet - F. Villard, *BCH* 82, 1958, 18 κέ., Benson, *Gnomon* 36, 1964, 403, J. de la Grenière, *ΚΩΚΑΛΟΣ* 21, 1975, 101 κέ., Frederiksen δ.π. 74. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὶς περισσότερες φορές τὸ πρωτοκορινθιακὸ ὕλικό στὸν Σελινούντα ἔχει βρεθεῖ σὲ στρώματα μαζὶ μὲ κορινθιακά, στοιχεῖο ποὺ δὲν ἐπιτρέπει νὰ ξεχωρισθεῖ παλιότερη φάση τῆς ἀποικίας. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ τάση νὰ ὑποβιβασθεῖ ἡ ἀρχὴ τῶν κορινθιακῶν μετὰ τὸ 620 (βλ. Dunbabin, *AE* 1953/4 B, 261, Kübler, *Kerameikos VI* 1, 110 σημ. 61, Ducat, *BCH* 86, 1962, 182 - 4, ἐπίσης Walter, *AM* 74, 1959, 65, H - P. Isler, *Céramiques Gr. - E.* 73) δὲ βρῖσκει στήριγμα στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Σελινούντα.
740. Βλ. σχετικὰ R. J. Hopper, *BSA* 43, 1949, 180, Benson KV 72, Dunbabin, *BSA* 45, 1950, 195 σημ. 1, J. M. Cook, *BSA* 53/4, 1958/9, 27 σημ. 71, G. Köpcke, *AM* 53, 1968, 281, J. P. Descoeudres, *Eretria V* (1976) 53, Walter-Karydi, *Gnomon* 46, 1974, 207. Μιὰ δεκαπενταετία γιὰ κάθε φάση δέχεται ὁ F. Matz δ.π. 408.
741. Πιθανῶς πρόκειται γιὰ «ἡράκλειο ἄμμα» (N. Κοντολέων, *AE* 1939, 17)· παρόμοια ἀνάδεση στὸ δστροκο τῆς Δήλου Dugas - Poulsen 411 ἀρ. 78, εικ. 70.
742. Ἡ μορφή κρατεῖ τὸ ἱμάτιο στὸ ὕψος τοῦ ὄμου, ὅπως οἱ γυναικεῖες μορφὲς στὸν ἀμφορέα τοῦ Ἡρακλῆ καὶ ὄχι στὸ ὕψος τοῦ προσώπου «ἄντα παρειῶν» γιὰ τὴ χειρονομία βλ. Karusos 174 σημ. 1, Κοντολέοντα, *Χαριστήριον εἰς Α. Ὁρλάνδον* A 363 κέ.
743. Karusos 179 εικ. 13, Papastamos πίν. 14b.
744. Μετόπες μὲ ρόδακες ὑπάρχουν καὶ στὸν ἀμφορέα τοῦ Σελινούντα, *Mon. Ant.* XXXII, 1927, 303 εικ. 127.
745. *AM* 28, 1903, 188 J26, Beil. 21.
746. N. Ζαφειρόπουλος, *ΑΔ* 17, 1961/2 B2, 68.
747. N. Κοντολέων, *ΠΑΕ* 1960, 259, πίν. 196β.
748. Brock S 41 ἀρ. 13, πίν. 15, 12 - 4.
749. *Délos X* 26 ἀρ. 44, πίν. 10.
750. Κοντολέων δ.π. 260, πίν. 196α καὶ 197α (ἡ σύνδεση μὲ τὴν ὁμάδα C καὶ ὄχι μὲ ὅσα ἀπὸ τὴν ὁμάδα Bc

είναι βέβαια ναζιακά φαίνεται αμφίβολη). Από τη Ρήνεια υπάρχει επίσης ένα μεγάλο κομμάτι μηλιακού κρατήρα του ίδιου σχήματος (Papastamos πίν 16b)· πολλά κομμάτια μηλιακών κρατήρων αναφέρονται στη Θάσο (Ghali-Kahil 23 κέ.).

751. Brock S 49, πίν. 17,1 - 3.

752. Dugas CC 221 - 4, Buschor Gr. V. 58, Brock 78, Matz 265, Vallet-Villard, BCH 82, 1958, 22, Pelagatti, EAA II 591, Cook GPP 115, Ström 263.275 σημ. 224, Boardman PE 24, IG 106· επιφυλακτικότερη είναι η άποψη Salviat - Weill, BCH 85, 1961, 120 σημ. 4.

753. Payne NC 46 κέ., Buschor Gr. V. 33 - 4, Benson KV 73 κέ.

754. Η χρήση του όρου «πρώιμα αττικά μελανόμορφα» άγγεϊα αντί «ύστερα πρωτοαττικά» (Beazley, Development 12) δείχνει τη σημασία της μεταβολής.

755. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και στα σύγχρονα ροδιακά άγγεϊα (Καρδαρά 260), καθώς και τα αττικά (S. Karouzou, RA 1982, 41).

756. Sievert 13, Gabelmann 12.

757. Βλ. σημ. 406.

758. Dunbabin P 41, πίν. 13, 230· άλλο παράδειγμα στον αρύβαλλο Payne NC πίν. 9,1 και στον παλιότερο γραμμικό νησιωτικό άμφορέα ΠΑΕ 1975 A, 232 εικ. 1. Η στροφή συνηθίζεται κυρίως σε έραλδικές συνθέσεις λιονταριών: Payne NC 69, Kübler K 277, βλ. και το πλακίδιο Μαράγγου δ.π. (σημ. 255) 64 εικ. 49.

759. Οίνοχόη Κύμης: Mon. Ant. XXII, 1913, πίν. 33, ΑΔ 22, 1967 A, πίν. 88, άμφορέας γραμμικός νησιωτικός: ΠΑΕ 1975 A, πίν. 215α.

760. Kübler K 280, Kunze SB 54, Dörig, AM 76, 1961, 69· στα ροδιακά το σχήμα εμφανίζεται μόνο σε έραλδική σύνθεση (Καρδαρά 64).

761. Délos X πίν. 4, 26.

762. Payne NC πίν. 9, 7, Dunbabin P πίν. 16, 276.

763. Brein, Der Hirsch in der griech. Frühzeit 219.

764. Cook PP πίν. 55e, Kübler AM εικ. 65 - 6, K πίν. 86. Οί σειρές των υδρόβιων πουλιών με άνοιχτά φτερά στην Άττική διαδίδονται μόνο το τελευταίο τέταρτο του 7ου αϊ. (Kübler K 234 - 5). Στην Κόρινθο παραστάσεις πουλιών στη σειρά είναι γενικά σπάνιες όλον τον 7ο αϊ. (Benson, AJA 60, 1956, 221 σημ. 17), το ίδιο και στα ροδιακά (Καρδαρά 177).

765. Payne NC 70, Johansen 134.

766. Schiering 67. Παράσταση κριοῦ υπάρχει και σε ένα όστρακο της Θάσου που έχει σχέση με τα μηλιακά (Ghali - Kahil 43, πίν. 14, 11).

767. Μία άποψη είναι ότι κρατεί το άλογο που είναι δεμένο από ένα σχοινί (Hopkinson 55). Άλλά ή σύνθεση γυναικείας μορφής που οδηγεί άλογο στη βοσκή είναι παράξενη. Οί δύο γραμμές που ξεκινούν από το κεφάλι του άλόγου δηλώνουν ήνία. Μπορεί οί Ώρες νά οδηγούν τα άλογα των θεών από το άρμα στη φάτνη (Όμ. Θ 434), άλλά είναι δύσκολο ή παράσταση της υδρίας νά έχει σχέση.

768. Έπάνω από τον κοντό χιτώνα φορεϊ επενδύτη (βλ. Richter Korai 7 και 9), όπως οί νέοι στη μέτρα του Ρεθύμνου (Poulsen, AM 31, 1906, 383) ή οί κυνηγοί στον λακωνικό άμφορέα ΑΔ 19, 1964 A, πίν. 90 - 1.

769. Schauenburg, AA 1974, 155.

770. A. Hermay, BCH 102, 1978, 68, βλ. και Johansen, Attic Grave-Reliefs 107.

771. Neumann δ.π. (σημ. 625) 179 σημ. 134, Brandt, Gruss u. Gebet 117, Κοντολέων δ.π. (σημ. 742) 363 σημ. 54.

772. Johansen δ.π. 78, Kontoleon Asp. 51.

773. Poulsen, Orient u. frühgriech. Kunst 167 εικ. 193 - 4.

774. Για το θέμα βλ. Beazley, Development 28 και 108 σημ. 4, Demargne CD 257, Kunze SB 135 και σημ. 1, Γ. Μπακαλάκη, Προανασκαφικές έρευνες στη Θράκη (1958) και σημ. 1, L. Malten, Die Sprache des menschlichen Antlitzes im frühen Griechenland (1961) 2 - 3. Παλιότερες παραστάσεις σε μία βοιωτική πόρπη (D. Ohly, AM 64, 1941, 20 σημ. 1, Brandt δ.π. 39) και σε ένα κρατήρα από τις Πιθηκούσσες: G. Buchner, Arch. Rep. 1970/1, 67 εικ. 8.

775. Έπιτύμβιες στήλες με μορφές κατ' ένόπιον: Hiller δ.π. (σημ. 501) 136 σημ. 61, Μπακαλάκης δ.π. 3 σημ. 1.

776. Payne CP 206, βλ. και Buschor K 162, Brock 78.

777. Πρόκειται για την ομάδα C, Délos XVII 21 κέ. ή της προτομής κατά τον Cook GPP 111. Για τη σχέση της ομάδας με τα γραμμικά νησιωτικά και τη σχετική βιβλιογραφία βλ. Bocci 7, Ström 243.

266 - 7, Vogelppohl 39 κέ. Ροδιακές επιδράσεις φθάνουν ως την Κρήτη (Boardman CC 152) και την Κόρινθο (Payne NC 30).

778. Salviat - Weill, BCH 85, 1961, 112 κέ., όπου και η παλιότερη βιβλιογραφία: τα πρότυπα τώρα αναζητούνται στη χιακή και γενικότερα τη βόρεια ιωνική κεραμική (Walter - Karydi 74).

779. Délos X πίν. 14 και 59, Matz πίν. 178, BCH 85, 1961, 99 εικ. 1 και πίν. 3 - 4.

780. Salviat - Weill δ.π. 118 σημ. 3, βλ. και Robertson, JHS 60, 1940, 6 σημ. 22, Bernard, BCH 88, 1964, 140.

781. Νάξος: Buschor K 153, Kunze KB 89 σημ. 56, Matz 270, Δήλος: Schiering 13. 122 σημ. 261, Θάσος: Walter 81, Walter - Karydi 74.

782. Salviat - Weill δ.π. 118.

783. Payne CP 210 σημ. 26, Vogelppohl 54.

784. Dugas CC 197 εικ. 109j και 198 εικ. 111b, Papastamos 98 εικ. 5, 7 και 21 - 3, πρβ. για τα αντίστοιχα ροδιακά Schiering 87 - 8, Καρδαρά 59 εικ. 32.

785. Papastamos 98 εικ. 5, 11 - 2, πρβ. Schiering 88, Καρδαρά 59 εικ. 32.

786. Papastamos 84 εικ. 2, 5.

787. Dugas CC 202 εικ. 115b και c, Papastamos 98 εικ. 5, 27· τα συναντούμε στα μηλιακά αγγεία (34) και (59 - 60).

788. Schiering 86, για την καταγωγή του κοσμήματος βλ. Freyer - Schauenburg δ.π. (σημ. 220) 43.

789. Levi Ark. 325 εικ. 420d, Matz πίν. 169b.

790. Υποστηρίζεται μάλιστα (Kardara, AJA 59, 1955, 51) ή αντίστροφη μετάδοση.

791. H. Luschey, Die Phiale (1939) 100, Kunze SB 195.

792. Schiering 73, Καρδαρά 172, βλ. και Walter - Karydi 44.

793. Johansen 128, E. Kunze - H. Schleif, Ol. Ber. II (1937/8) 85 σημ. 2.

794. Βλ. Dunbabin P 59.

795. Η σημασία της ροδιακής επίδρασης για την περίοδο αυτή, αλλά και γενικότερα (Buschor K 162, Kunze, AM 57, 1932, 127, Brock S 78 και 80, Cook GPP 114. 126, Boardman PE 26, Salviat - Weill, BCH 85, 1961, 120 σημ. όπου η ροδιακή επίδραση χαρακτηρίζεται «παλιά και μόνιμη») έχει νομίζω υπερεκτιμηθεί.

796. Βλ. Καρδαρά 147.

797. Πινάκιο Villa Giulia: Mon. Ant. XIV, 1907, πίν. 26, Walter - Karydi 46 εικ. 70. 72 εικ. 141 κ.ά., πρβ. Délos X πίν. 5, 31, βλ. και F. Villard, Mon. Piot 48, 1954, 37· ή σύνθεση είναι ωστόσο από παλιότερα γνωστή στην Κρήτη: Matz πίν. 83a, CV Berlin 4, πίν. 152, 7 και σ. 14 (N. Kunisch).

798. Καρδαρά 140.

799. Jdl 2, 1887, πίν. 12, Papastamos 2 σημ. 9, 59 κέ., πίν. 12 - 3, Cook GPP 114 εικ. 17.

800. Papastamos 126. 135, Vacano 16, λίγο μετά το 650: Kübler K 205 σημ.

801. Verdélis, BCH 75, 1951, 24, για τη νεώτερη χρονολογία του αμφορέα βλ. και J. Boehlau, Jdl 2, 1887, 212, Prinz, Funde aus Naukratis 68.

802. Η προτομή είναι νεώτερη από τις προτομές των αγγείων (81 - 83), που χρονολογήθηκαν στα 630/20, και αντιστοιχεί προς κορινθιακές μορφές, όπως Payne NC 100 εικ. 34B.

803. Délos X 14 - 5 (Ch. Dugas), βλ. και Walter - Karydi 27, Müller 253 αρ. 162.

804. Salviat - Weill δ.π. 109 εικ. 8, βλ. και την περιγραφή Schiering 55.

805. Walter - Karydi 74. Στην ίδια ομάδα, αλλά με πιο έντονη μηλιακή επίδραση ανήκει το πινάκιο από την Τεύχειρα J. Boardman, BSA 61, 1966, 153 κέ., πίν. 32, 1 - 2.

806. Buschor Gr. V. 58, Brock S 78.80, Matz 265, Boardman PE 24, IG 106, Cook GPP 115, Ström 263 σημ. 175.

807. Johansen 123, Payne NC 148 κέ.

808. Dugas CC 193, Buschor Gr. V. 61, Matz 260, βλ. και παραπάνω σημ. 141.

809. Για τη χρήση του στα κορινθιακά βλ. Johansen 137, Cook PP 201, Cook GPP 69.

810. Dugas - Poulsen 412 αρ. 79, εικ. 71.

811. Ghali - Kahil 23, πίν. 4, 4 (ή τεχνική δεν εμποδίζει να είναι μηλιακό).

812. De la Coste Messelière, Au Musée de Delphes 209 εικ. 9, 5.

813. Βλ. Payne 45 και 284.

814. Ol. Ber. VII 198 εικ. 102.

815. Καρδαρά 199.

816. Buschor Gr. V. 33.
817. Όπως στο σαμιακό Walter - Karydi πίν. 19, 165· υπάρχει και κορινθιακό παράδειγμα (Payne NC 184 σημ. 4).
818. Για τη συχνότητα που εμφανίζονται οι πάνθηρες στα κορινθιακά βλ. Payne NC 30, Fermum 148.
819. Οι πετεινοί εμφανίζονται σε πρωτοαττικά αγγεία συχνά στο α' τέταρτο του 7ου αί. (Hampe GF 82, Kübler K 231, Brann A 82, C. Stibbe, AntK 16, 1973, 165 - 6), αλλά μετά ως το τελευταίο τέταρτο γίνονται σπάνιοι (παράδειγμα από το β' τέταρτο του 7ου αί. CV Berlin 1, πίν. 30, Matz πίν. 209). Στην Κόρινθο και τις Κυκλάδες πριν από το τέλος του 7ου αί. υπάρχουν μόνο σποραδικές εμφανίσεις (Payne NC 76 σημ. 9, Dunbabin P 38, Schäfer 77, Kübler K 66). Στις παραστάσεις πετεινών αποδίδεται νεκρική σημασία: Matz 323, Kübler K 32 σημ. 21, Hölscher δ.π. (σημ. 485) 52 και σημ. 274.
820. Payne NC 100, Buschor Gr. V. 33, Benson KV 73.
821. AE 1894, πίν. 12 - 14, Matz πίν. 173, Papastamos 47 κέ., πίν. 8 - 9.
822. Papastamos 128. 135, Pelagatti, EAA II 591, βλ. και Buschor Gr. V. 58, Kübler K 205 σημ.
823. Homann - Wedeking δ.π. (σημ. 530) 30, Matz 411, Ström 263, F. Brommer, Herakles (1953) 75 σημ. 74. 'Ο αμφορέας του 'Ηρακλή συγκρίνεται συχνά με τον κορινθιακό κρατήρα του Εύρυτιου στο Λούβρο (Payne NC 302 αρ. 780, πίν. 47, Buschor Gr. V. 64 - 5 εικ. 74 - 75, Arias - Hirmer πίν. 32), αλλά οι μορφές, ιδίως της 'Ιόλης, δείχνουν ότι είναι νεότερες από τις μορφές του αμφορέα.
824. Hopkinson πίν. 5, Lorimer δ.π. (σημ. 429) πίν. 31, 1, Papastamos 55 κέ., πίν. 10 - 11. 'Η απόδοση στον ίδιο ζωγράφο (Boardman PE 24, Papastamos 72) φαίνεται πιθανή.
825. Αμφορέας Κεραμεικού: Diepolder δ.π. (σημ. 648) 114 κέ. εικ. 3, Kübler K πίν. 90 - 1, Matz πίν. 229, πίνακας κίθαρωδοῦ: Hesperia 7, 1938, πίν. 1, Kübler AM εικ. 81.
826. AD 17, 1961/2 B, πίν. 280α, Papastamos πίν. 18, Walter - Karydi πίν. 103, 850. Για τη χρονολογία βλ. D. Lazaridis, VIII Congrès Int. Arch. 1963, 296, Fittschen 169 (γ' τέταρτο 7ου αί.), Καρούζου AA 119, Kübler K 205 σημ. (630 - 20), D. Lazaridis, EAA Suppl. 1970, 543 (τελευταίο τέταρτο), Papastamos 129 (μετά το 600).
827. Π.χ. Dunbabin P 158, πίν. 68, 1677.
828. Αμφορέας (61), ύδρία (62).
829. Payne NC πίν. 15, 1 και 3.
830. Guide de Thasos 9 εικ. 2. 158, Walter - Karydi 75, πίν. 104, 869. 'Η ύδρία (111) έχει χρονολογηθεί (Κοντολέων, AE 1939, 17) στα 620/10· ή χρονολογία Ström 275 σημ. 224 (β' τέταρτο 6ου αί.) είναι υπερβολικά χαμηλή.
831. Πρβ. Dunbabin P πίν. 69, 2245, Payne NC πίν. 24, 6. Για τον όρο «πρώιμη κορινθιακή εποχή» βλ. Καρούζου AA 118 σημ. 2.
832. Καρούζου AA πίν. F και 24 - 5, Kübler AM εικ. 68. Παλιότερο, πιο κοντά στην ύδρία (82) ή τον αμφορέα (83) είναι το δοσρακο Ghali - Kahil πίν. 3, 1.
833. Καρούζου AA 119. 'Ο κρατήρας του 'Αναγυρούντα χρονολογείται στα 620/10 (Καρούζου AA 118, Kübler K 213).
834. Καρούζου AA πίν. 39, Kübler AM εικ. 83, Matz πίν. 228.
835. Για το κόσμημα του λαιμού με τους δύο λωτούς που υπάρχει σε μερικά αγγεία της ομάδας βλ. Johansen 123.
836. Σημ. 823, Matz πίν. 160b. 'Ο κρατήρας χρονολογείται στα 600/590 (Buschor Gr. V. 71, Matz 247, Arias-Hirmer 33).
837. Boardman T I 75, πίν. 52, 900. 'Η προτομή του αμφορέα μπορεί να συγκριθεί με πρώιμα έργα του ζωγράφου της Γοργούς π.χ. JdI 76, 1961, 35 εικ. 35 (Beazley ABV 14, 10). 'Ο αμφορέας ωστόσο έχει χρονολογηθεί στα 620 (Papastamos 128).
838. 'Ο αμφορέας βρέθηκε στο στρώμα 8, που χρονολογείται μεταξύ 590 - 65· στο στρώμα 9 έχουν βρεθεί πρώιμα κορινθιακά (Boardman T I 9 - 10).
839. Βλ. Dunbabin P πίν. 78, 2250.
840. Σημ. 821, Buschor Gr. V. 57 εικ. 67.
841. 'Ο σκύφος με τον πάνθηρα της Σίφνου έχει χρονολογηθεί στο τελευταίο τέταρτο του 7ου αί. (Brock S 49).
842. Όπως Payne NC 102 εικ. 35C, πίν. 31, 11, Arias - Hirmer πίν. 34.
843. Κρατήρας του Λούβρου: Pottier, Vases antiques du Louvre I πίν. 46, E 629, Payne NC 318 αρ. 1186, πίν. 34, 4 (για τη χρονολογία βλ. και Benson KV 126 αρ. 901).

844. Payne NC 327 άρ. 1437, Arias - Hirmer πίν. XII, πρβ. και τις μορφές στον άμφορέα του Λούβρου Potier δ.π. πίν. 51, E 645 (Payne NC 326 άρ. 1419), καθώς και στον κρατήρα του Βατικανού Payne NC 328 άρ. 1452, Albizzati δ.π. (σημ. 683) πίν. 11, 126, Arias - Hirmer πίν. XI.

845. 'Η τάση για την τρίτη διάσταση γίνεται αίσθητή στην κορινθιακή άγγειογραφία στο α' τέταρτο του 6ου αι. (Payne NC 103). 'Η διάταξη των άλόνων στο δοσρακο της Δήλου Poulsen - Dugas 413 άρ. 80 εικ. 72 δείχνει ότι παριστάνονται δύο δίφροι σε διαφορετικά επίπεδα, όπως στον άμφορέα του Πειραιά (Kübler AM εικ. 69, Matz πίν. 224, Buschor Gr. V. 43 εικ. 50) και όχι ένα τέθριππο, όπως έχει σημειωθεί.

846. 'Οτι τα μηλιακά άγγεία δεν προχωρούν πολύ στον 6ο αι. έχουν ήδη παρατηρήσει οι E. Pfuhl MuZ I 132 και E. Homann - Wedeking, AM 64, 1940, 29. Στο στρώμα 7 της Τεύχειρας, που χρονολογείται μετά το 565, έχει βρεθεί ένα μόνο δοσρακο μηλιακού άγγείου (Boardman T I 76).

847. Hopkinson 50, Poulsen - Dugas 421, Dugas CC 191 - 2.

848. Hopkinson 50 και σημ. 1, βλ. και Payne CP 209.

849. 'Η λεπτομέρεια αυτή συμφωνεί με την περιγραφή του πηλού των γεωμετρικών άγγείων της Μήλου (Coldstream GGP 181).

850. G. Loeschcke, AM 22, 1897, 264, Pfuhl, AM 28, 1903, 140, Rubensohn 107.

851. Dugas CC 193.

852. Στην τελευταία φάση με την κορινθιακή επίδραση, όπως έγινε λόγος, διαδίδεται σε όρισμένα άγγεία ή μελανόμορφη τεχνική. 'Αλλά τα μελανόμορφα άγγεία της Ρήνειας με «έξηρημένες» έδαφόχρωμες μετόπες και μελανόμορφη τεχνική, που αναφέρει ο J. Boardman PE 24 σημ. 140, δεν ανήκουν στην κατηγορία των μηλιακών.

853. Dugas CC 193, Buschor Gr. V. 58, Matz 263. 266, Salviat - Weill 352 κέ., επίσης στον άμφορέα (112), βλ. και Dunbabin P 58 σημ. 2.

854. Dugas CC 192, Payne PV 13. Για τη χρήση των πρόσθετων χρωμάτων βλ. και Pfuhl I 133, Salviat - Weill 355 - 6.

855. Délos XV 44 (K. Rhomaios), Cook GPP 113, Ström 273.

856. Βλ. και Papastamos 80.

857. Βλ. σ. 97. Το άλλο κομμάτι του κρατήρα (Papastamos πίν. 16b) είναι παλιότερο, γύρω στα μέσα του 7ου αι.

858. Ghali - Kahil 23 κέ.· ένα μέρος από τα κομμάτια μπορεί να προέρχεται από μεγάλους άμφορείς με πόδι.

859. Délos X 20 άρ. 35, πίν. 8 B (βλ. όμως την παρατήρηση για τη διαφορά του πηλού Rubensohn 109). Για τα μηλιακά, που βρέθηκαν στη Δήλο, εκτός από το 'Ηραίο βλ. Poulsen-Dugas 408 κέ.· ανάμεσα σ' αυτά υπάρχει και ένας πίνακας (αὐτ. 414 άρ. 81, εικ. 73).

860. Brock S 49 άρ. 1 - 2, πίν. 17, 5 - 6.

861. Ghali - Kahil 27 άρ. 33 - 4.

862. Hopkinson 72 - 3, Dugas CC 195.

863. Ghali - Kahil 24 άρ. 14. 26 άρ. 32. 27 άρ. 37 - 8.

864. Délos X 22 άρ. 36, πίν. 6 C.

865. Délos XVII 10 κέ.

866. Délos XVII 15 κέ. Για το πρόβλημα των άγγείων της ομάδας Bc βλ. Karusos 188, Bocci 10 κέ., Ström 247. 260.

867. Cook PP 187 κέ.

868. Πρβ. Rumpf MuZ 23.

869. Με αυτήν την έννοια και τον περιορισμό έχει ισχύ η διατύπωση ότι η Μήλος ανήκει στην καλλιτεχνική περιοχή της Κρήτης (Kunze KB 102)· για τη σχέση με την Κρήτη βλ. και A. Rumpf, Chalkidische Vasen (1927/8) 148, Demargne CD 339.

870. Matz 267. Βλ. όμως τις παρατηρήσεις Kontoleon Arch. 62.

871. Ström 260. 'Εχει υποστηριχθεί επίσης και η ναξιακή επίδραση (Papastamos 117).

872. Kübler K 33 και σημ. 26, βλ. και Cook PP 187, Schweitzer, RM 62, 1955, 104 (Figurenstil)

873. Schäfer 76 κέ., Kontoleon Atti 270, Arch. 63, Κοντολέον, AE 1969, 225 κέ., Ervin Caskey 72 κέ., βλ. και Salviat - Weill 375 σημ. 3. 'Οτι οι ανάγλυφοι πίθοι δεν έχουν εξάρτηση από την 'Αττική, δείχνουν οι παραστάσεις ιδιαίτερων μυθολογικών σκηνών (Kunze SB 139.157, Ervin Caskey 38). 'Από τις Κυκλάδες εισάγεται στην 'Αττική ή παράσταση «ζεύγος σε άρμα» (Kübler K 219). 'Αντίθετα το θέμα της μονομαχίας, που βλέ-

που με στο λαιμό του ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα (Fittschen 178, SB 86) εἶναι γνωστό ἤδη στήν πρωτοαττική καί κορινθιακή κεραμική (Hampe GF 60, Kübler K 209, Dunbabin P 15). Οἱ παραστάσεις τῶν ἀνάγλυφων κυκλαδικῶν ἀμφορέων, πού ἔγιναν στο μεταξὺ γνωστοί, δίνουν ἀπάντηση στο ἐρώτημα πού εἶχε τεθεῖ (Dugas CC 217) γιά τὰ ἀγνωστα τότε πρότυπα τῶν παραστάσεων τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς στή μηλιακή ἀγγειογραφία. Ἡ ἀνθρώπινη μορφή εἶναι ἀκριβῶς τὸ «εὐγενικό θέμα» πού λείπει ἀπὸ τὴν ἰωνική ἀγγειογραφία (Scheffold, JdI 57, 1923, 142).

874. Ström 276 - 8, Λαμπρινουδάκης 36, Papastamos 133, γιά τὶς περισσότερες ἢ λιγότερες στενὲς σχέσεις μετὰ τὰ ναξιακά βλ. Buschor Gr. V. 57, Homann - Wedeking δ.π. (σημ. 530) 29, Pfeiff, Apollon 25.

875. Salviat - Weill 385, Bocci Pacini δ.π. (σημ. 601) 295.

876. Kontoleon Th 137, Arch. 65. Γιά τὴ σχέση μετὰ τὰ κέντρα τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας βλ. καὶ Ström 260.

877. Payne PV 17 κέ.

878. Karusos 191.

879. Βλ. σημ. 120.

880. C. Isler - Kerényi, Vasenforschung nach Beazley 7.

881. Βλ. Papastamos 74 κέ.

882. Ström 260, Kübler AM 22, Καρούζου AA 119 - 20, Brann PWG 311. 325, Brann A 22, Vogelpohl 15. 25 - 6. Ἐπιδράσεις τῆς μηλιακῆς κεραμικῆς διαπιστώνονται καὶ στήν αἰολική (Scheffold, Larisa am Hermos III 63 καὶ 74). Ὃταν γίνεται γενικὰ λόγος γιά «κυκλαδικές» ἐπιδράσεις στήν αἰτική ἀγγειογραφία μετὰ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. (Dugas CC 262, Homann - Wedeking δ.π. σημ. 530, 37.51, Matz 320, Diepolder δ.π., σημ. 648, 114. 117, Kübler K 312) κάτω ἀπὸ τὸν προσδιορισμὸ «κυκλαδικές» πρέπει νὰ ἔχουμε ὑπόψη «μηλιακές». Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιά τὶς «κυκλαδικές» ἐπιδράσεις (Boardman PE 48) στήν κεραμική τῆς Ἑρέτριας.

883. Dunbabin, BSA 45, 1950, 200, O.v. Vacano, Vasenforschung nach Beazley 40 σημ. 19, D. Kallipolitis - Feytmans, BCH 100, 1976, 158, βλ. καὶ Kübler K 290. Ὁ K. Kübler δέχεται ἐπίσης ἐγκατάσταση στήν Ἀθήνα ἀγγειογράφων ἀπὸ τὰ «νησιὰ» καὶ τὴν Ἰωνία (Kübler K 358), βλ. καὶ Boardman, Céramiques Gr. - E. 326. Γιά τὶς περιπτώσεις ξένων ἀγγειογράφων, πού τὴν ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ ἐργάζονται στὰ μεγάλα κέντρα, ὅπως ἡ Ἀθήνα καὶ ἡ Κόρινθος βλ. G. Schaus, AJA 83, 1979, 102 κέ., 104 σημ. 19, Vacano 155 σημ. 131, Kübler K 368, Walter-Karydi AntK, 7 Beiheft 11.

Résumé

1. La catégorie des vases cycladiques du VIIe s. nommés méliens fut connue vers le milieu du siècle dernier par les trouvailles provenant de Milo. Cependant, après la découverte faite à la fin du siècle, de la Fosse de la Purification à Rhénée (l'île qui servait de nécropole aux habitants de Délos), l'origine mélienne de cette catégorie fut mise en doute et leur centre de fabrication fut cherché à Délos ou aux îles avoisinantes. Les trouvailles récentes de Thasos réalisées après 1960, ont donné pourtant de nouvelles pièces de cette céramique, qui poussa les savants, parmi lesquels N. Contoléon, d'attribuer les vases "méliens" à Paros, métropole de Thasos. Mais les importations de céramique à Thasos ne se limitaient point aux vases de la catégorie ci-dessus. D'autre part la production de la céramique locale reçut pas mal d'influences venant d'autres centres aussi, de façon qu'on ne puisse pas parler de dépendance exclusive entre colonie et métropole.

2. Des différentes théories sur l'origine du style des vases méliens la plus probable fut celle de K. Rhomaïos suggérant que la céramique mélienne descend du groupe subgéométrique Ad. La comparaison des trois plus anciens vases de cette catégorie à ceux du groupe Ad démontre les ressemblances, de même que les différences qui aident à caractériser le nouveau style comme une "révolution" et pas comme une "évolution". Le groupe Ad est daté de la fin du VIIIe s. à la transition du 2e quart du VIIe s. av. J. Chr.

3. Le matériel présenté dans cette monographie comprend 144 vases de l'ensemble de la trouvaille; c'est à dire tous ceux qui datent du 2e et 3e quart du VIIe s. appartenant ainsi à la période la plus ancienne de la catégorie. Ces vases ont été groupés d'après leur style et parmi les spécimens datant du 2e quart du siècle fut reconnue la main de six peintres: l'un, le peintre des chevaux affrontés, est identifié à celui de la grande amphore no 913 du Musée National d'Athènes. Des pièces plus récentes, du 3e quart du VIIe s., on peut discerner huit peintres entre lesquels encore un, nommé le peintre des sirènes, doit être associé au peintre de la grande amphore bien connue d'Apollon au Musée National d'Athènes. L'ensemble de cette trouvaille de Rhénée se compose presque exclusivement d'amphores et d'hydries de forme sphérique ou ovoïde. Les séries de ces deux formes de vases ont eu une évolution parallèle. Pendant la seconde période on peut remarquer une tendance à bien articuler le contour entre le cou et l'épaule de même qu'une transposition de la zone à la scène principale de la partie supérieure du vase à la vasque. La caractéristique typique pour la catégorie mélienne est une protomè féminine mise en métope sur le col du vase. Le répertoire figuré comporte des animaux, des êtres fantastiques et plus rarement des personnages (les protomès féminines exclues).

4. Entre les figures d'animaux la plus fréquente est celle des chevaux pour la plupart affrontés. Parmi les exemples les plus anciens survit le type subgéométrique auquel suc-

cède le type crétois. Dans un seul cas nous avons une scène de galop d'après un schéma apparu déjà dans des pièces crétoises. La figure qui suit en fréquence est celle du lion, accompagné d'habitude d'autres animaux. Le lion appartient au type hétérite avec des éléments assyriens (crinière à mèches effilées ou en forme de flamme, etc.). D'autres animaux qui composent le répertoire animalier sont le sanglier (pris dans la céramique protocorinthienne), le taureau, les bouquetins (du cycle ionien de l'Est), les cerfs. Les chiens sont parmi les représentations rares dans cette catégorie de vases, tandis que la panthère et le lièvre n'y figurent qu'occasionnellement. Les oiseaux aussi (pour la plupart aquatiques) sont rares au 2e quart du VIIe s., mais deviennent un lieu commun au 3e quart. Pendant la première phase les oiseaux sont représentés isolés, pendant la seconde en file. A part les oiseaux passant à droite ou à gauche, il y a des compositions avec des oiseaux volant ou nageant.

La grande fréquence des chevaux remarquée dans le répertoire animalier de cette céramique n'est sûrement pas due à des raisons sociales; elle nous oblige à accepter l'interprétation selon laquelle les chevaux expriment un symbolisme funéraire.

Les êtres fantastiques des vases méliens sont déjà apparus dans les autres catégories de la céramique cycladique dès le 1er quart du VIIe s.: des sphinx, des griffons, des sirènes et des chevaux ailés. Les chevaux figurés attelés aux chars sont représentés toujours ailés.

Les figures humaines sont peu nombreuses: on en peut compter un guerrier, quatre représentations de cavaliers pour la plupart affrontés, deux scènes avec un jeune homme entre deux chevaux et une autre avec un couple sur un bige.

Les représentations de la figure humaine accompagnée d'un cheval comportent probablement une allusion au monde des héros, qui a de plus un caractère funéraire; caractère qui, avec une grande vraisemblance, peut être attribué aussi à l'image du couple sur le bige. D'autres représentations qui se trouvent hors du cycle de la vie quotidienne sont: une figure ailée tenant des foudres, peut-être le démon de la tempête, un homme debout avec un caducée (kérykeion) probablement un Hermès conducteur des âmes (psychopompe), une représentation de Potnia Thérôn (déesse des fauves) une Artémis sans aucun doute (à Délos on a trouvé un vase mélien avec une effigie du maître des fauves) et deux personnages dont l'un donne les armes à l'autre (en toute vraisemblance Thétis apportant les armes à Achille).

Les protomès féminines pourtant (décorant pour la plupart le col des hydries ou des amphores) constituent l'élément le plus caractéristique de cette céramique. La protomè dans la production artistique grecque apparaît à la transition du VIIIe au VIIe s. av. J. Chr.; au départ de sa création se trouve la tendance de limiter l'intérêt de la figure humaine et l'isoler de l'action des représentations géométriques. Le thème de la protomè né dans la Grèce continentale fut d'abord propagé à Corinthe. L'interprétation présente des difficultés car la protomè est privée de détails qui permettraient de l'identifier (inscriptions, attributs etc.). Néanmoins peut-on les comparer aux protomès féminines en terre cuite qui apparaissent au VIe s., pour lesquelles on a suggéré qu'elles figurent des divinités comme p. ex. Héra, Aphrodite, Athéna, Perséphone (Korè) ou Déméter. On peut donc reconnaître dans les protomès des vases méliens une jeune divinité féminine et spécialement Perséphone, reine des Enfers. Cette même divinité est représentée aussi

en relief sur la stèle de Malessina au Louvre. Il y a encore quelques vases sur lesquels les protomès ne sont pas féminines mais masculines; avec une grande vraisemblance peut-on suggérer qu'elles représentent Dionysos. Peu à peu et à cause de sa répétition fréquente il est probable que le thème de la protomè a perdu son sens original pour devenir un simple motif décoratif.

5. Les motifs décoratifs de la céramique mélienne tirent leur origine pour la plupart de deux cycles artistiques — du protocorinthien et du protoattique. Quelques-uns étaient déjà introduits dans le répertoire peint des vases cycladiques. L'élément fondamental de la décoration mélienne est la spirale et la volute sous différentes formes très variées. Les spirales simples ou en S, les doubles volutes avec des palmettes proviennent de la décoration protoattique, tandis que les créations, les plus amples, des doubles volutes, motifs typiques des vases peints méliens descendent des motifs crétois, d'où probablement tirent aussi leur origine les frises des fleurs de lotus avec des palmettes. En conclusion on doit souligner le rôle important de la métallurgie dans la formation du système décoratif de la céramique mélienne.

6. La datation des vases méliens présente des difficultés à cause du manque total des données des fouilles (contextes stratigraphiques, ensembles des tombes). La forme et le style décoratif n'y aident point, car les changements s'effectuent sur de longs intervalles chronologiques et non pas en séquences régulières. Le plus sûr donc c'est de commencer par la représentation de la figure humaine en comparant son évolution avec celle qui apparaît dans la céramique peinte protocorinthienne. On a formé ainsi une liste des représentations de figures humaines trouvées dans le répertoire protocorinthien de 700 à 630 av. J. Chr. On l'a comparée aussi, du point de vue chronologique, avec des représentations sur les pièces crétoises, ainsi que sur les vases protoattiques de la même période. Dans les Cyclades les représentations à figures humaines font leur apparition entre 700-650 av. J. Chr. sur les pithoi à reliefs et les vases naxiens. Nous basant donc sur le rapprochement entre les représentations des vases méliens et celles des autres ateliers, en particulier l'atelier protocorinthien, nous pourrions dater la première phase des vases méliens du 2e quart du VIIe s. et la deuxième phase du 3e quart. Ce schéma chronologique sur l'évolution de la céramique mélienne est confirmé par une trouvaille à la tombe D d'Archégésion à Délos, qui contient l'hydrie mélienne no 62 avec un contexte de vases protocorinthiens récents. De même peut-on dater les grandes amphores méliennes: l'amphore d'Apollon: 670/60, le fragment de Berlin: 660/50, l'amphore des cavaliers: 660/50, celle des chevaux: mi-VIIe s. av. J. Chr.

7. Parmi les vases récents de la trouvaille de Rhénée — dernier quart du VIIe/1er quart du VIe s. av. J. Chr. — on a fait un choix de 48 pièces qui constituent quatre groupes: a) des vases qui suivent la tradition mélienne, mais sur quelques-uns desquels les animaux sont peints suivant la technique de la figure noire, b) des pièces décorées de files de bouquetins du type rhodien, c) des spécimens à décor du style à figures noires et en détails incisés, d) des vases à figures de style corinthianisant sans incisions.

Quant au répertoire des sujets à cette période on peut remarquer que la figure du cheval perd en fréquence, tandis qu'on rencontre de plus en plus, au début des lions (avec plus d'éléments pris au type assyrien) et par la suite des panthères et des coqs comme

dans l'atelier corinthien. Les protomès humaines continuent d'être utilisées (il y a même un cas d'une protomè de face). Sur une pièce figure encore un homme peint jusqu'aux genoux et sur une autre figure une femme conduisant un cheval.

Les influences rhodiennes se limitent seulement à l'emprunt de quelques sujets (files de bouquetins) ou de quelques motifs décoratifs. Les influences les plus importantes sont celles des ateliers corinthiens, qui jouent un rôle prépondérant dans le renouvellement du style mélien qui a reçu et adopté les éléments importés: a) la technique à figures noires avec des incisions, b) de nouveaux motifs décoratifs, c) la diminution du nombre des figures dans les différentes scènes. La datation des vases méliens de cette période fondée sur la comparaison avec des œuvres parallèles corinthiennes et attiques est confirmée par les trouvailles stratigraphiées à Tocra.

8. L'argile des pots méliens est claire, beige rouge ou beige rosée aux nuances de brun clair. Elle contient du mica en abondance, souvent aux nuances argentées. La surface est recouverte d'un engobe qui va du jaune pâle au vert jaunâtre ou verdâtre pâle. La peinture noire ou brune rouge est plutôt mate.

Dans l'ensemble des vases méliens de Rhénée, à part les deux formes dominantes de l'amphore et de l'hydrie, on trouve aussi un petit nombre d'exemples d'autres formes comme des skyphoi, des plats, des cratères et quelques fragments de grandes amphores à pied. Dans d'autres ensembles de céramique mélienne (Délès, Siphnos, Tocra, Thasos) les spécimens d'amphores à pied, de plats et de cratères sont beaucoup plus nombreux.

9. La poterie mélienne comparée à d'autres ateliers cycladiques est caractérisée par un grand emploi des éléments décoratifs du style orientalisant, dont les motifs principaux dérivent du répertoire crétois. La présence de la figure humaine est ce qui caractérise le plus la céramique mélienne. Dans les Cyclades, dès le début du VIIe s. grâce à la série des grands vases à reliefs une tradition iconographique a été créée, dans laquelle la représentation dominante était la figure humaine. La céramique mélienne a eu du succès car elle est apparue comme une synthèse d'éléments divers. Quant au système décoratif et au choix de sujets elle se relie aux centres des côtes Ouest de la Mer Egée et non pas à ceux de l'Ionie. Pourtant dans le cycle de la production artistique cycladique la céramique mélienne représente la tendance la plus ionienne. L'expansion des vases méliens hors des Cyclades est assez limitée sans que cela empêche l'apparition des influences méliennes dans la céramique attique dès le milieu du VIIe s. av. J. Chr.

Κατάλογος εικόνων Α-ΛΓ

Α-Δ	Αὐτοτελή διακοσμητικά θέματα.		
Ε-ΣΤ	Διακοσμητικά θέματα μετοπῶν.		
Ζ	Διακόσμηση τῶν λαβῶν καὶ τῆς ἐπιφάνειας τοῦ ἀγγείου στὴ θέση τῶν λαβῶν.	ΚΒ	8: Κόσμημα ἐπιφάνειας. 12 - 13: Κοσμήματα ζώνης.
Η	1 - 2: Διακοσμητικά θέματα λαβῶν. 3 - 7: Κοσμήματα διαχωριστικῶν ταινιῶν. 8 - 27: Κοσμήματα ζώνης.	ΚΓ	Διακοσμητικά θέματα μετοπῶν. 1 - 7: Διακοσμητικά θέματα μετοπῶν. 8: Κόσμημα ἐπιφάνειας.
Θ	1 - 8: Κοσμήματα ζώνης. 9: Κόσμημα κάθετης ταινίας. 10 - 18: Κοσμήματα ζώνης.	ΚΔ	1 - 3: Αὐτοτελή διακοσμητικά θέματα. 4 - 6: Διακοσμητικά θέματα ἐπιφανειῶν.
Ι-ΙΑ	Κοσμήματα ζώνης.	ΚΕ	1 - 7: Διακοσμητικά θέματα μετοπῶν. 8 - 9: Διακοσμητικά θέματα ἐπιφανειῶν.
ΙΒ	1 - 2: Κοσμήματα ζώνης. 3 - 8: Διακοσμητικά θέματα ἐπιφανειῶν.	ΚΣΤ	1: Διακοσμητικά θέματα ἐπιφανειῶν. 2 - 11: Διακοσμητικά θέματα ζώνης.
ΙΓ-ΙΕ	Κοσμήματα ζώνης.	ΚΖ	Διακοσμητικά θέματα ζώνης.
ΙΣΤ-ΙΗ	Παραπληρωματικά κοσμήματα.	ΚΗ	1. 3 - 7: Αὐτοτελή διακοσμητικά θέματα. 2 8: Διακοσμητικά θέματα ἐπιφανειῶν. 9: Κόσμημα ζώνης.
ΙΘ	Αὐτοτελή διακοσμητικά θέματα.	ΚΘ	1 - 3: Διακοσμητικά θέματα ζώνης. 4 - 6: Στήλες διακοσμητικῶν θεμάτων.
Κ	1 - 5. 7: Κοσμήματα ζώνης. 6. 8 - 12: Διαχωριστικά μετοπῶν. 13 - 25: Κοσμήματα ζώνης.	Λ	Διακοσμητικά θέματα ζώνης.
ΚΑ	1 - 5. 10: Διακοσμητικά λαβῶν. 7: Διαχωριστικὸ μετόπη. 6. 9. 11: Κοσμήματα στὴ θέση τῶν λαβῶν.	ΛΑ	1 - 5: Διακοσμητικά θέματα ζώνης. 6: Κάθετη διακοσμητικὴ ζώνη.
		ΛΒ-ΛΓ	Παραπληρωματικά κοσμήματα.

Κατάλογος εικόνων 1-145

1. Ἀμφορέας 1285(1)
2. Ἀμφορέας 1360(2)
- 3-4. Ἀμφορέας 1357(3)
5. Ἀμφορέας 561(4)
6. Ὑδρία 560(5)
7. Ὑδρία 557(6)
8. Ὑδρία 558(7)
9. Ὑδρία 541(8)
10. Ὑδρία 566(14)
11. Ἀμφορέας 1361(15)
12. Ἀμφορέας 1342(16)
13. Ὑδρία 1339(17)
14. Ὑδρία 1346(18)
15. Ὑδρία 1338(19)
16. Ὑδρία 1267(20)
17. Ὑδρία 1386(21)
18. Ὑδρία 1344(22)
19. Ὑδρία 1341(23)
20. Ὑδρία 1349(24)
21. Ὑδρία 1350(25)
22. Ἀμφορέας 1347(26)
23. Ἀμφορέας 636(27)
24. Ὑδρία 567(28)
25. Ἀμφορέας 605(29)
26. Ὑδρία 616(30)
27. Ὑδρία 615(31)
28. Ὑδρία 617(32)
29. Ἀμφορέας 1345(33)
30. Ἀμφορέας 1379(34)
31. Ὑδρία 623(35)
32. Ἀμφορέας 565(38)
- 33-34. Ἀμφορέας 1385(37)
35. Ἀμφορέας 1288(39)
36. Ὑδρία 543(40)
37. Ὑδρία 564(42)
38. Σκύφος 632(43)
39. Σκύφος 633(44)
40. Ὑδρία 619(45)
41. Ὑδρία 1369(46)
42. Ὑδρία 1281(47)
43. Ἀμφορέας 1363(48)
44. Ἀμφορέας 1263(49)
45. Ὑδρία 569(50)
46. Ὑδρία 568(51)
47. Ὑδρία 542(52)
48. Ὑδρία 571(53)
49. Ὑδρία 544(54)
50. Ὑδρία 551(55)
51. Ὑδρία 549(56)
52. Ὑδρία 570(57)
53. Ὑδρία 631(58)
54. Ἀμφορέας 1375(60)
- 55-56. Ἀμφορέας 1287(59)
- 57-58. Ἀμφορέας 1364(61)
- 59-60. Ἀμφορέας 554(63)
61. Ἀμφορέας 1378(64)
62. Ἀμφορέας 1284(65)
63. Ὑδρία 1262(66)
64. Ὑδρία 563(67)
65. Ὑδρία 1371(68)
66. Ὑδρία 1317(69)
67. Ὑδρία 1306(70)
68. Ἀμφορέας 1315(71)
69. Ἀμφορέας 1273(72)
70. Ὑδρία 1276(73)
71. Ἀμφορέας 627(74)
72. Ὑδρία 1275(75)
73. Ἀμφορέας 1320(76)
74. Ὑδρία 1352(77)
75. Ἀμφορέας 1282(78)
76. Ἀμφορέας 1354(79)
77. Πινάκιο 1331(80)
78. Ὑδρία 1358(81)
79. Ὑδρία 1265(82)

80. Ἀμφορέας 1370(83)
81. Ἀμφορέας 545(84)
82. Ἀμφορίσκος με πόδι 628(85)
83. Ἀμφορίσκος με πόδι 629(86)
84. Ὑδρία 1355(87)
85. Ὑδρία 1318(88)
86. Ὑδρία 1322(89)
87. Ὑδρία 604(90)
88. Ἀμφορέας 546(91)
89. Ἀμφορέας 547(92)
90. Ὑδρία 562(93)
91. Ὑδρία 553(94)
92. Ὑδρία 555(95)
93. Ἀμφορέας 1340(96)
94. Ὑδρία 596(98)
- 95-96. Ὑδρία 600(97)
97. Πινάκιο 1326(99)
98. Ὑδρία 599(100)
99. Ὑδρία 590(101)
100. Ὑδρία 540(102)
101. Ὑδρία 539(103)
102. Ὑδρία 576(106)
103. Ὑδρία 625(104)
104. Ὑδρία 1266(105)
105. Ὑδρία 1356(107)
106. Πινάκιο 1329(108)
107. Ὑδρία 1264(109)
108. Ὑδρία 613(110)
- 109-110. Ἀμφορέας 637(112)
111. Ὑδρία 595(111)
112. Ὑδρία 1319(115)
- 113-114. Ὑδρία 1289(113)
- 115-116. Ἀμφορέας 1286(114)
117. Ἀμφορέας 574(116)
118. Ὑδρία 579(117)
119. Ἀμφορέας 1314(118)
120. Ὑδρία 1321(119)
121. Ὑδρία 620(120)
122. Ἀμφορέας 1307(121)
123. Ὑδρία 1447(122)
124. Ὑδρία 1448(123)
125. Ἀμφορέας 1310(124)
126. Ἀμφορέας 1312(125)
127. Κρατήρας 1351(126)
128. Ὑδρία 1308(127)
129. Ὑδρία 587(128)
130. Ὑδρία 582(129)
131. Ἀμφορέας 602(130)
132. Ὑδρία 603(131)
133. Ὑδρία 585(132)
134. Ὑδρία 592(133)
135. Ὑδρία 2191(134)
136. Ὑδρία 609(135)
137. Ὑδρία 550(136)
138. Ὑδρία 586(137)
139. Ὑδρία 589(138)
140. Ὑδρία 583(139)
141. Ὑδρία 581(140)
142. Ὑδρία 580(141)
143. Ὑδρία 584(142)
144. Ἀμφορέας 578(143)
145. Ὅστρακα ἀμφορέα 1688α-β(144)

Ευρετήριο ονομάτων και πραγμάτων

Ἀγγειογράφοι· ξένοι σημ. 138, σημ. 883.

Ἄδης 63, 68, 70, σημ. 476, σημ. 506.

Ἀθηνᾶ 64, 69, σημ. 464, σημ. 471.

Ἀθήνα — Ἀγορά· ἀγγεῖα Brann A ἀρ. 410: σημ. 190, ἀρ. 421b: 82, ἀρ. 435: σημ. 255, ἀρ. 440: σημ. 184, σημ. 202, ἀρ. 478: σημ. 704, ἀρ. 480: σημ. 704, ἀρ. 489: 57, ἀρ. 543: 57, 82 - 3, 86, ἀρ. 549: 87, ἀρ. 566: 86, σημ. 646, ἀρ. 578: 82, 86, 89 — ἀμφορέας ζωγράφου ζεύγους 82, 86, 89 — πίνακας κιθαρωδοῦ 106.

— Βρετ. Ἀρχαιολ. Σχολή· ἀμφορέας Διονύσου 106, σημ. 5, ὄστρακο ἀναγλύφου πίθου σημ. 271.

— Ἐθνικὸ Ἀρχαιολ. Μουσεῖο· ἀμφορέας Κυνοσάργους 82 - 3, σημ. 174, σημ. 398 — Πειραιᾶ 87, σημ. 845 — Πικροδάφνης σημ. 229, Schliemann 84 - 5, σημ. 141 — βοιωτικὸς πίθος 83 — γεωμετρικὸς κρατήρας 806: 45, 63, σημ. 374 — ἐλεφάντινα Διπύλου 69 — κεφάλι Ἀμυκλαίου 80 — κρατήρας Ἀναγυρούντα 86, 107, ζωγράφου κριῶν 82, Βάρης 102 — κύβος πήλινος 67 — λουτήριο Θηβῶν σημ. 108, σημ. 373 — μηλιακὸς ἀμφορέας ἀλόγων 23 κέ., 88, Ἀπόλλωνα 30, 45, 54, 68 - 9, 88 κέ., 105, σημ. 161, σημ. 164, σημ. 167, σημ. 299, Ἡρακλῆ 45-6, 65, 89, 91, 95 κέ., 106 κέ., σημ. 5, σημ. 742, ἱππέων 61, 88 κέ., σφίγγας 104, σημ. 5 — χάλκινοι «Τελχίνες» 80, 83 — Graef-Langlotz ἀρ. 303: σημ. 141, ἀρ. 345c: σημ. 263.

— Κεραμεικός· ἀγγεῖα Opferinne β 43 - 4, 57, 77, 82, 89, Opferinne γ 82, 85, σημ. 698, σημ. 736, Kübler K πίν. 4: σημ. 108, πίν. 6: σημ. 191, πίν. 19: σημ. 185, πίν. 59: 50, πίν. 86: 102, πίν. 87: 83, 86, πίν. 90: 106, σημ. 380, πίν. 92 ἐπάνω: σημ. 166, πίν. 111: 83, 86 — ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο: σημ. 231. — Μουσεῖο Κανελλοπούλου· γεωμετρικὸς ἀμφορέας σημ. 190.

— ταῦρος· πρωτοκορινθιακὴ οἰνοχόη 80, 84 - 5.

Αἶαντα ζωγράφος σημ. 96, σημ. 657.

Αἶγαροι 42, 50 κέ., 104.

Αἶγινα· κοτύλη πρωτοκορινθιακὴ 81, 83 κέ., Ἀμφιάρου σημ. 398 — ὄστρακα Kraiker ἀρ. 50: σημ. 178, ἀρ. 341: σημ. 287, ἀρ. 420: σημ. 700, ἀρ. 577: σημ. 184, σημ. 202 — χιακὸς κρατήρας σημ. 45.

Αἶγιο· πρωτοκορινθιακὸς κρατήρας 80, 83.

Ἀλκαῖος σημ. 380.

Ἀλκμάν σημ. 380.

Ἄλογα 8, 22, 42 κέ., 56, 102, σημ. 679 — ἐρμηνεῖα παραστάσεων 56 — φτερωτὰ 9, 42, 60, σημ. 295.

Ἀμβούργο· κορινθιακὴ ὀλπη 67.

Ἄμμα ἡράκλειο σημ. 741.

Ἀμυκλαῖο· πήλινο κεφάλι 80.

Ἀναλάτου ζωγράφος 9, 43, 82, σημ. 178, σημ. 187, σημ. 578.

Ἀξοῦ μίτρα 62, σημ. 551.

Ἀπόλλωνας 64, 68, σημ. 295.

Ἄργος, Ἡραῖο· γεωμετρικὸ ὄστρακο σημ. 428. — πρωτοκορινθιακὸς ἀρύβαλλος 53, 81, 85 - 6.

Ἀρκάδες· ἀγγεῖα Levi Ark. εἰκ. 99: σημ. 589, εἰκ. 114: σημ. 679, εἰκ. 420: 82, σημ. 551, σημ. 695, εἰκ. 518: 82, πίν. 23: 82 - 3, 89 — χάλκινη ἀσπίδα 59.

Ἀρκαδία· λατρεία Δήμητρας 68 κέ.

Ἀρκεσίλα κύλικα σημ. 163.

Ἄρματα 42, 45 κέ., 63, σημ. 845.

Ἄρτεμη 64, 69.

Ἀρχάνες· πλαστικὸ ἀγγεῖο 82, σημ. 697.

Ἀφροδίτη 69 κέ., σημ. 462, σημ. 489.

Ἀχιλλέας 65.

Aix en Provence· ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο σημ. 387.

Βελλεροφόντης 15, 44, 47, 83 κέ., σημ. 131, σημ. 270.

Βερολίνο· ἀμφορέας Αἰγίσθου 82 - 3, Πηλέα 82 — ἄλλα πρωτοαττικὰ σημ. 226, σημ. 687 — μηλιακὸς ἀμφορέας 1, 54, 63 - 4, 89, 95 — μηλιακὸ ὄστρακο σημ. 431 — πρωτοκορινθιακὸς ἀρύβαλλος 81, σημ. 97 — πρωτοκορινθιακὴ ὀλπη 68, 80, 84 — ροδιακὴ οἰνοχόη 51 — ὑπόθημα Μενελάου σημ. 141, σημ. 182, σημ. 382, πομπῆς 83, A 41: 55 — χάλκινος δίσκος σημ. 492 — χρυσὰ ἐλάσματα 59, 82.

Βερολίνου ζωγράφος σημ. 146.

Βοιωτία· ἀνάγλυφοι πίθοι 64, σημ. 116 — πόρπες σημ. 98, σημ. 774.

Βορεάδες 64.

Βοστώνη· ἀνάγλυφοι πίθοι 46, 83, 89 — μηλιακὸ κάλυμμα 24 — πρωτοαττικὸς ἀμφορέας σημ. 373 — πρωτοκορινθιακοὶ ἀρύβαλλοι 80 - 1, 83 - 4 — χάλκινη συνάφεια 80, 82 - 3.

Βρόκαστρο· γεωμετρικὸ ὄστρακο σημ. 368.

Βρυξέλλες· ροδιακὴ οἰνοχόη 51.

Basel· ἀνάγλυφος ἀμφορέας 83, 87, σημ. 207.

Βέζιερς· γεωμετρικός κρατήρας 45.

Bonn· μηλιακό άγγείο σημ. 5.

Γῆ 68 κέ.

Γοργόνειο 66.

Γόρτυς· πήλινη άσπίδα 70.

Γρύπες 42, 58 - 9, σημ. 327, σημ. 685.

Γυπών ζωγράφος 9 κέ., σημ. 105, σημ. 327.

Craw θώρακας 47, 49, 83, 85, 89, σημ. 427, σημ. 606.

Δαίμων φτερωτός 31, 64.

Δελφοί· δαιδαλικός κοῦρος 82 — χάλκινο κράνος 82, 84.

Δεσπότης ἱππών 62, ζῶων 64.

Δηιάνειρα 107.

Δῆλος· άγγεῖα Ἀρχηγείσιου 20, 29, 62, 64, 70, 86 κέ., 88, Ἡραίου 32, 50 - 1, 63, 68 - 9, 86, 104 - 5, 109, σημ. 456, Κύνθου 23, 54, άμφορέας θεάτρου 83 - 4 — άττική ὄλπη 24 — γεωμετρικά σημ. 368 — κορινθιακός άρύβαλλος σημ. 142 — μηλιακά 13, 49, 51 - 2, 63, 104 - 5, 109, σημ. 45, σημ. 128, σημ. 267, σημ. 845 — ναξιακά 64, 98, σημ. 129, σημ. 131, σημ. 182, σημ. 186, σημ. 198, σημ. 202, σημ. 233, σημ. 274 — «πρωτομηλιακά» 24, 46, 83, σημ. 99 — ροδιακά σημ. 294 — χιακά σημ. 243 — άκαθόριστα σημ. 47, σημ. 189.

Δήμητρα 68 κέ.

«Δημήτρειου» 68.

Διακοσμητική μηλιακῶν 7 κέ., 13 κέ., 16 κέ., 23 κέ., 28, 32, 41 - 2, 72 κέ., 103 κέ., σημ. 88, σημ. 131.

Διόνυσος 64, 70, σημ. 506.

Διόσκουροι 61, 82.

Δίποινος σημ. 380.

Δίπυλο· έλεφάντινα 69 — χρυσά έλάσματα 44, 59, σημ. 91, σημ. 579.

Δρεπανωτά φτερά 57 κέ.

Δρῆρος· άνάγλυφο 68.

Ἐδιμβούργο· γεωμετρική κύλινδρος 284.

Ἐλάφια 9, 51 - 2, 102, σημ. 78.

Ἐλευσίνα· πρωτοαττικός άμφορέας σημ. 172.

Ἐμπόριο άγγείων 4.

Ἐνδρομίδες 31.

Ἐπενδύτης σημ. 768.

Ἐπίδραση κορινθιακή 91 κέ., 100 - 1, 105, 111, μηλιακή 106, 111, ροδιακή 91, 103 κέ., 111.

Ἐρέτρια· άμφορέας σημ. 210.

Ἐριφύλη 81, 85 - 6.

Ἐρμῆς 65.

Ἐρμιόνη 68.

Ἐτρουσκική άσπίδα 89.

Εὐρύτιος σημ. 823.

Εὐρώπη 82, 84.

Ἐφεσος· ὄστρακα 51, πρωτοκορινθιακό άγγείο σημ. 438.

Ζεύγος· σέ ἄρμα 42, 63, σημ. 873.

Ζεύγους ζωγράφος 82, 87.

Ζεὺς 64 - 5.

Ἡρα 69, σημ. 471.

Ἡράκλειο· πρωτογεωμετρικός κρατήρας σημ. 324 — χάλκινες άσπίδες Kunze KB άρ. 43: 59, 44: 212, άρ. 45a: σημ. 290, άρ. 46a: σημ. 212, άρ. 56: σημ. 345, άρ. 76: 82.

Ἡφαιστος σημ. 466.

Θάσος· άποικίας ίδρυση σημ. 49 — έλεφάντινα 47 — επιτύμβιο άνάγλυφο σημ. 505 — κεραμεική 3 κέ. — μηλιακά 5 κέ., 73, 105, σημ. 456, σημ. 562, σημ. 722, σημ. 570 — πινάκια 15, 44, 47, 84, 104, 106, σημ. 45, 48, σημ. 131, σημ. 166, σημ. 228, σημ. 270, σημ. 367, σημ. 410, σημ. 562 — προτομές πήλινες σημ. 480 — ροδιακά σημ. 300.

Θάσος· άγγεῖα 73, 75.

Θέρμο· μετόπες 81 - 2.

Θέτις 65.

Θῆρα· άνάγλυφος πίθος 45 - 6, σημ. 173, σημ. 193, σημ. 198, σημ. 525 — γραμμικά νησιωτικά άγγεῖα 52, 55, 59, 98, σημ. 132, σημ. 162, σημ. 165, σημ. 195, σημ. 211, σημ. 758, σημ. 759 — θηραϊκά 75, σημ. 77, σημ. 172, σημ. 520, σημ. 535, σημ. 547, σημ. 579, σημ. 599 — ναξιακός άμφορέας 83, σημ. 215, σημ. 314, σημ. 324, σημ. 687 — πρωτοκορινθιακός άρύβαλλος 66, 80.

Θυσίας ζωγράφος 59.

Ἰθάκη· κυκλική κοτύλη 53, 74, σημ. 331, σημ. 533 — πρωτοκορινθιακά 81, σημ. 528.

Ἰόλη 106 - 7.

Ἰππεῖς 42, 60 - 1, σημ. 97.

«Ἰπποστρόφοι» 61.

Ἰσμήνη 107.

Καβούζι· ὕδρια 45.

Καινεὺς 83, 86 - 7.

Καλπασμός 45 - 6.

Κάπρος 42, 48 - 9, σημ. 233.

Καρλσρούη· χάλκινο κεφάλι 81.

Κεραυνός 64.

Κηρύκειο 65.

Κίμωλος· ὑπογεωμετρικός κάνθαρος 9, σημ. 344, ὕδρια 7 — επιτύμβια στήλη 71 — σκύφος Ad σημ. 149.

Κίρκος 54.

Κλαζομένων σαρκοφάγοι 64.

Κνωσός· άλάβαστρο Φορτέτσας 57, 82, σημ. 338, σημ. 721 — πρωτοκορινθιακή ὄλπη 81, 86 — ὑπογεωμετρικό άγγείο 64, 65, σημ. 437.

Κόμμωση 30, 34, 84, 95.

Κόρη (Περσεφόνη) 69 κέ.

Κόρινθος· χρυσά ἐλάσματα 82, σημ. 679.

Κράνος 58, σημ. 725.

Κριάρια 102, σημ. 78.

Κριών ζωγράφος 57, 67, 82, σημ. 640.

Κυνέλη 103.

Κυνέλου λάρνακα σημ. 404.

Κυκλαδική κεραμεική· γεωμετρικά νησιωτικά 4, 5, 59, 110 — ναξιακά 15, 60, 76, 110, σημ. 182 — παριανὰ 3 κέ. — «πρωτομηλιακά» 5, 24 — ροδιακὼν μιμήσεις 103 κέ. — ὁμάδα Ad: 6, 18, 24, 50, 58, 60, 72 - 3, γεωμετρικά Bb/Bc: 2, 73, ἀνατολίζοντα Ba: 5, 72, 110, Bb: 78, Bc: 13 κέ., σημ. 843, C: 15, 47, 76, 78, 98, 103, σημ. 516, σημ. 528, σημ. 777, D: 24, 50, σημ. 233, σημ. 299, σημ. 516, σημ. 526, σημ. 578 — πίθοι ἀνάγλυφοι σημ. 658 — style insulaire orientalisant 2 — μεταλλοτεχνία 64, 66, 78, σημ. 260 — χρυσοχοΐα σημ. 606.

Κύκλωπες 67.

Κύμη· κυκλαδική οἰνοχόη σημ. 759 — πρωτοκορινθιακή οἰνοχόη 9.

Κυνήγι σημ. 97 — αἰγάγρου 99, λαγού 52.

Κυνοσάργους ζωγράφος 82, 86.

«Κυρία στὸ παράθυρο» 66, 71.

Λαγὸς 52 κέ.

Λάρισα· πήλινες προτομές σημ. 477.

Λευκὼν στιγμῶν τεχνοτροπία 87, 105.

Λιοντάρια 42, 46 κέ., 89, 102, σημ. 78, σημ. 79, σημ. 87, σημ. 686.

Λονδίνο (Βρετ. Μουσείο)· ἀρύβαλλος Macmillan 45, 47 — οἰνοχόη Αἰγίνας σημ. 131, σημ. 195 — πρωτοκορινθιακὸς ἀρύβαλλος 81 — ροδιακά 58, 60.

Λύττος· ἀνάγλυφος πίθος 84.

Leiden· ἀμφορέας γραμμικοῦ νησιωτικοῦ ρυθμοῦ 89, σημ. 172.

Ludwig συλλογή· πρωτοκορινθιακή οἰνοχόη σημ. 621.

Μαλεσίνα· στήλη 70 - 1.

Μελεαγρίδες 54.

Μεσογείων ζωγράφος 82.

«Μεταβάται» 61.

Μήλος· ἀμφορέων ἀνεύρεση 1 — ἀνάγλυφος δίσκος 69 — σύληση τάφων 1 — χρυσὰ κοσμήματα σημ. 4.

Μικρογραφική τάση 86.

Μίλητος· γεωμετρικὸ δστρακὸ σημ. 162, ἀρχαϊκὸ ἀγγεῖο 46.

Μίτρα 60.

Μόναχο· πρωτοαττικὸς ἀμφορέας 68, 87.

Μύκονος· ἀνάγλυφος ἀμφορέας 46, 83, 88 — γραμμικὸς νησιωτικὸς κρατήρας 98 — μηλιακὸ πινάκιο 64 — ναξιακὴ ὑδρία 83, ἄλλα ναξιακά σημ. 129,

σημ. 131, σημ. 141, σημ. 215, σημ. 324, σημ. 336, σημ. 538, σημ. 594 — ὁμάδα C: 52, 110, σημ. 150, σημ. 247, σημ. 517, σημ. 557, σημ. 572, σημ. 600, σημ. 654 — ὁμάδα D: σημ. 150, σημ. 233, σημ. 246.

Macmillan ζωγράφος 86.

Mainz· πρωτοαττικὸς κρατήρας 82.

N ζωγράφος 55, 65.

Νάξος· ἀμφορέας Ἀφροδίτης 58, 63, 76, 83 - 4, 89, σημ. 609 — ἀνάγλυφος πίθος 48, σημ. 198 — γεωμετρικὰ δστρακα σημ. 559 — γραμμικὰ νησιωτικά 98, σημ. 348 — ναξιακά 83, σημ. 129, σημ. 131, σημ. 182, σημ. 192 — ὁμάδα C: 98, σημ. 137.

Νέττου ζωγράφος 24, 106.

Ναύκρατις σημ. 56.

Νηρηίδες 67.

Νεάπολις· μηλιακὰ ἀγγεῖα 3, σημ. 48 — μηλιακὸς ἀμφορέας 63, 106.

Νέα Ὑόρκη· ἀμφορέας Νέσσου 46 — γεωμετρικὸς ἀμφορέας 9, 55, 65, σημ. 209 — πρωτοκορινθιακή οἰνοχόη σημ. 190.

Νικάνδρας ἀγαλμα 64.

Νύμφες 67.

Οἰσύμη· μηλιακὰ ἀγγεῖα 3 — μηλιακὸς ἀμφορέας 60, σημ. 320.

Ὀλυμπία· χάλκινα: ἄλογο 46 — ἐλάσματα 64, 76 κέ., σημ. 576, σημ. 606 — ἔλασμα Καινέα 83, 86 - 7 — ἡνίοχος 84 — θώρακας Διοσκούρων 82 — κυκλαδικὴ ἀσπίδα σημ. 260 — μίτρα 82, σημ. 532.

Ὀμηρος 54, 61, 65, 72, σημ. 229, σημ. 767.

Ὀξφόρδη· πρωτοαττικὸς ἀμφορέας σημ. 375 — πρωτοκορινθιακοὶ ἀρύβαλλοι 61, σημ. 96.

Ὀπλίτης 42, 62, σημ. 142.

Παλαίκαстро· χάλκινη ἀσπίδα 66.

Παλαμήδης 67.

Πάνθηρες 53, 195.

Παραστάσεις· ἀνθρώπινη μορφή 42, 60 κέ., 102, με δύο ἄλογα 62, φτερωτὴ 64 - 5 — γυναικεία μορφή με ἄλογο 102 — ἐφιπποὶ κυνηγοὶ σημ. 97 — ζῶα 42 κέ., 55 κέ., 102 — σκηνὲς ἀφηγηματικὲς 8, μυθολογικὲς 65 - 6, 110 — φανταστικά ὄντα 42, 56 κέ.

Παρίσι· Cabinet des Médailles· ἀνάγλυφος πίθος 60. — Λοῦβρο· γεωμετρικὰ ἀγγεῖα σημ. 108, σημ. 189, σημ. 299 — πρωτοαττικὴ λουτροφόρος 43, σημ. 178, σημ. 187, σημ. 209, σημ. 374 — πρωτοαττικὴ κύλικα: σημ. 327, πρωτοκορινθιακὸς ἀρύβαλλος σημ. 462 — κορινθιακὰ ἀγγεῖα: Payne NC ἀρ. 780: 106, σημ. 823, ἀρ. 1186: σημ. 843, ἀρ. 1419: σημ. 844, ἀρ. 1437: σημ. 844 — μελανόμορφο ἀττικὸ σημ. 210 — πίθος ἀνάγλυφος 83.

Πάρος· ανάγλυφο ἀναθηματικό 62 — ανάγλυφος πίθος σημ. 660 — ἐπιτύμβια στήλη 71 — κεραμεική παριανή 3 κέ. — μηλιακά σημ. 150 — μηλιακῶν ἐντοπισμός 3 κέ. — προτομές Δηλίου 69 — σκύφος Ad: σημ. 149.

Πασᾶ ζωγράφος 55, 65 - 6, σημ. 203.

Παυσανίας σημ. 380.

Περαχώρα· ἀγγεῖα Dunbabin P. ἀρ. 228: 80, 84 κέ., σημ. 272, ἀρ. 230: 59, σημ. 685, σημ. 75, ἀρ. 254: 61, σημ. 676, ἀρ. 254b: 55, ἀρ. 273: 81, 85 - 6, 255a: 80, 83 - 4, ἀρ. 390: 57, 60, ἀρ. 395: 80, 85, σημ. 671, ἀρ. 407: 81, ἀρ. 457: σημ. 680, ἀρ. 626: 77, ἀρ. 980: 58, ἀρ. 1301: 57 — ἐλεφάντινη σφίγγα 80.

Περσέας 85.

Πετεινοὶ 101, 105.

Πιθηκοῦσες· ἀγγεῖα 67, σημ. 52, σημ. 189, σημ. 437, σημ. 774.

Πόλος 58, 63, 70.

Πομπή γαμήλια 63.

Ποσειδῶνας 68.

Πόντια θηρῶν 15, 42, 63 - 4, 68, 83, ἵππων 68.

Πουλιὰ 42, 53 κέ., 87, 102, σημ. 152, σημ. 168, σημ. 764 — κολυμποῦν 55, σημ. 162 — πετοῦν 55 — σχηματικά 9 — μέ στικτὸ σῶμα σημ. 168.

Πραϊσός· ανάγλυφο πῆλινο 82, σημ. 670 — πινάκιο 82 - 3.

Πρινιᾶ· ανάγλυφος πίθος σημ. 191 — ἐπιτύμβια στήλη 82, 84.

Προτομές 13, 42, 66 κέ., 95, 102 - 3, κατ' ἐνώπιον 102 — ἀλόγων σημ. 116.

Providence· μηλιακὴ φιάλη 24.

Ρέθυμνο· μίτρα 82 - 3.

Ρόδακες χαρακτοὶ 84 - 5.

Ρόδος· οἰνοχόη σημ. 345 — χρυσὰ ἐλάσματα 64, 103.

Ρώμη· κορινθιακὸς κρατήρας σημ. 844 — πρωτοκορινθιακὸς ἀρύβαλλος σημ. 97 — οἰνοχόη Chigi 44, 48, 55, 61, 81 - 2, 87, 89, 106, σημ. 690 — πρωτοκορινθιακὴ πυξίδα 84 — ροδιακὸ πινάκιο σημ. 797.

Σάμος· ἄγαλμα ἀρχαῖκὸ σημ. 506 — ἀμφορέας με πρότομή 86 — πρωτοκορινθιακὸς κρατηρίσκος 80, 82, πρωτοκορινθιακὴ οἰνοχόη 62, 81, 85 - 6, σημ. 725 — σαμιακά Walter ἀρ. 338: σημ. 527, ἀρ. 349: σημ. 256, ἀρ. 371: σημ. 79, ἀρ. 376: σημ. 256, ἀρ. 435: σημ. 527, ἀρ. 438: σημ. 687, ἀρ. 616: σημ. 152.

Σειρῆνες 42, 59 - 60.

Σελινόυς· «μηλιακός» ἀμφορέας 75, σημ. 166, σημ. 320, σημ. 562, σημ. 744 — χρονολογία ἀγγείων 89 - 90.

Σίφνος· γεωμετρικά σημ. 183 — μηλιακά 101, 109, σημ. 456 — ναξιακὸ εἰδῶλιο 59, 76, σημ. 182 — θραῦσμα ἀνάγλυφου πίθου 73 — ὄστρακα ἀνατολίζοντα σημ.

99, σημ. 282, Ad: σημ. 556, σημ. 149, σ. 98.

Σκιαγραφία 34, 44, 91, 96, 105, σημ. 182, σημ. 687.

Σκύλλης σημ. 380.

Σκύλος 52, σημ. 159.

Σοφοκλῆς 54.

Σταθάτου ζωγράφος σημ. 183.

Στέφανος 62.

Σύνθεση μετοπική 15.

Συρακοῦσες· πρωτοκορινθιακοὶ ἀρύβαλλοι 9, 80.

Σφίγγες 42, 110 κέ.

Σχῆμα 6 - 7, 12, 17 - 8, 20, 30, 40 - 1, 108 - 9 — ἀμφορίσκοι 34 - 5 — κρατήρες 98 — σκύφοι 24.

Σωσίας· κύλικα στὸ Βερολίνο σημ. 491.

Τάρας· κορινθιακὸς ἀμφορέας 70 — πῆλινο ἀνάγλυφο 82, 88 — πρωτοκορινθιακὸς ἀρύβαλλος 45 — ἄλλα πρωτοκορινθιακά σημ. 713.

Ταῦρος 49, σημ. 78.

«Τελχῖνες» 80, 83.

Τεύχειρα· μηλιακά ἀγγεῖα 6, 60, 69, 106, σημ. 295 — πινάκιο σημ. 805 — «σιφνιακά» ἀγγεῖα σημ. 76.

Τεχνική· πηλὸς 108, σημ. 849 — χρώματα 108, βλ. καὶ λ. χαράξεις.

Τῆνος· ἀμφορέας γέννησης 64, 83, χοροῦ 83 — μετόπη πῆλινη σημ. 198, σημ. 362, σημ. 398 — πίθοι ἀνάγλυφοι 46, 53, 61, 74, σημ. 172, σημ. 176, σημ. 188, σημ. 198, σημ. 202, σημ. 538 — προτομές πῆλινες 69.

Toronto· γεωμετρικὸς κρατήρας σημ. 375.

Tübingen· γεωμετρικὴ κοτύλη σημ. 183.

Υδρία· χρῆση σημ. 465.

Φάληρο· πρωτοαττικά ἀγγεῖα 60, σημ. 374 — τάφος 48: σημ. 679.

Φοινικόπτερο 54.

Φοῖνιξ 68.

Φόρκυς σημ. 357.

Φρασίκλειας ἐπιτύμβιο 70.

Φώκαια σημ. 54.

Würzburg· κυκλαδικὸ γεωμετρικὸ σημ. 299 — πρωτοαττικὸς ἀμφορέας 9, σημ. 103, σημ. 105 — ὕδρια σημ. 374.

Χαλκοπλαστείου ζωγράφος σημ. 482.

Χανιά· ἀρχαῖκὸ ἀνάγλυφο σημ. 191.

Χαράξεις 84, 91, 96, 105, 108, σημ. 141.

Χρονολογία· ἀγγείων Ad 9 - 10 — κρητικῶν 82 — κυκλαδικῶν 83 — μηλιακῶν 79 κέ., 83 κέ., 106 κέ., σημ. 267 — πρωτοαττικῶν 82 - 3 — πρωτοκορινθιακῶν 80 κέ., 89 - 90.

Χρυσὰ ἐλάσματα· ἄττικά 44, 59, σημ. 579 — Κορίνθου 82, σημ. 679 — Ρόδου 64, 103.

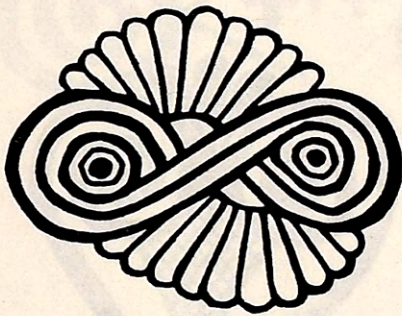
Ὦρες σημ. 767.

1

2

3

4

5

B

1

2

καρδίοειδη εγινετα' ωσμήματα

3

4

Αὐτοτελὴ διακοσμητικὰ θέματα.

1

2

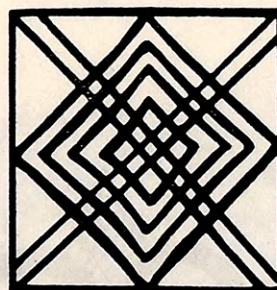
3

4

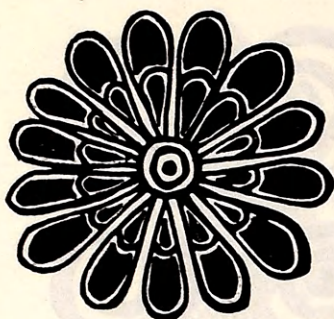
5

6

Αὐτοτελὴ διακοσμητικὰ θέματα.

Δ

1

2

3

4

αμφίπο

5

6

7

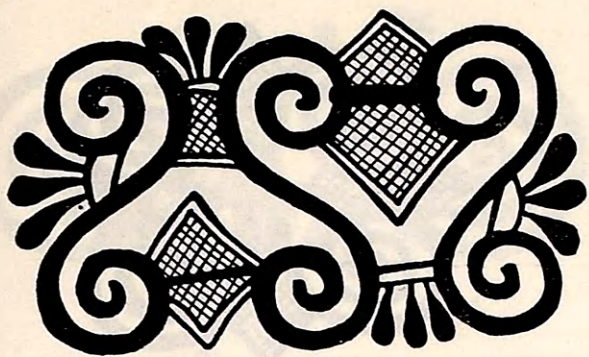

8

9

Αὐτοτελὴ διακοσμητικὰ θέματα.

1

2

3

4

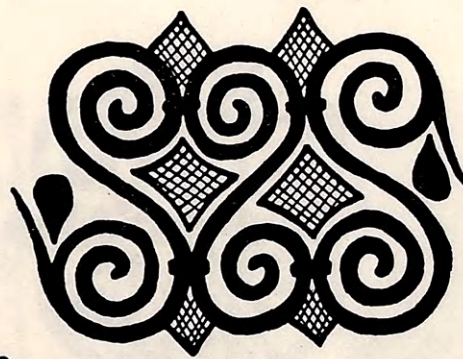
5

6

7

8

1

2

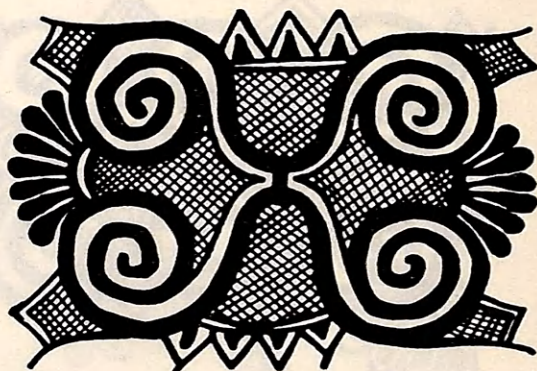
3

4

5

6

7

8

1

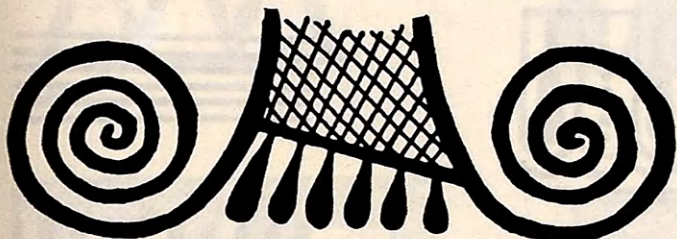

4

5

αγιοειδής
έλικα

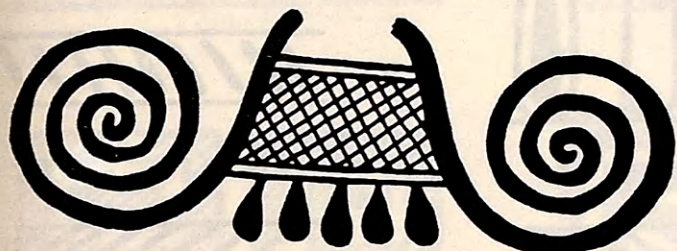
2

6

7

3

8

9

10

11

12

13

14

15

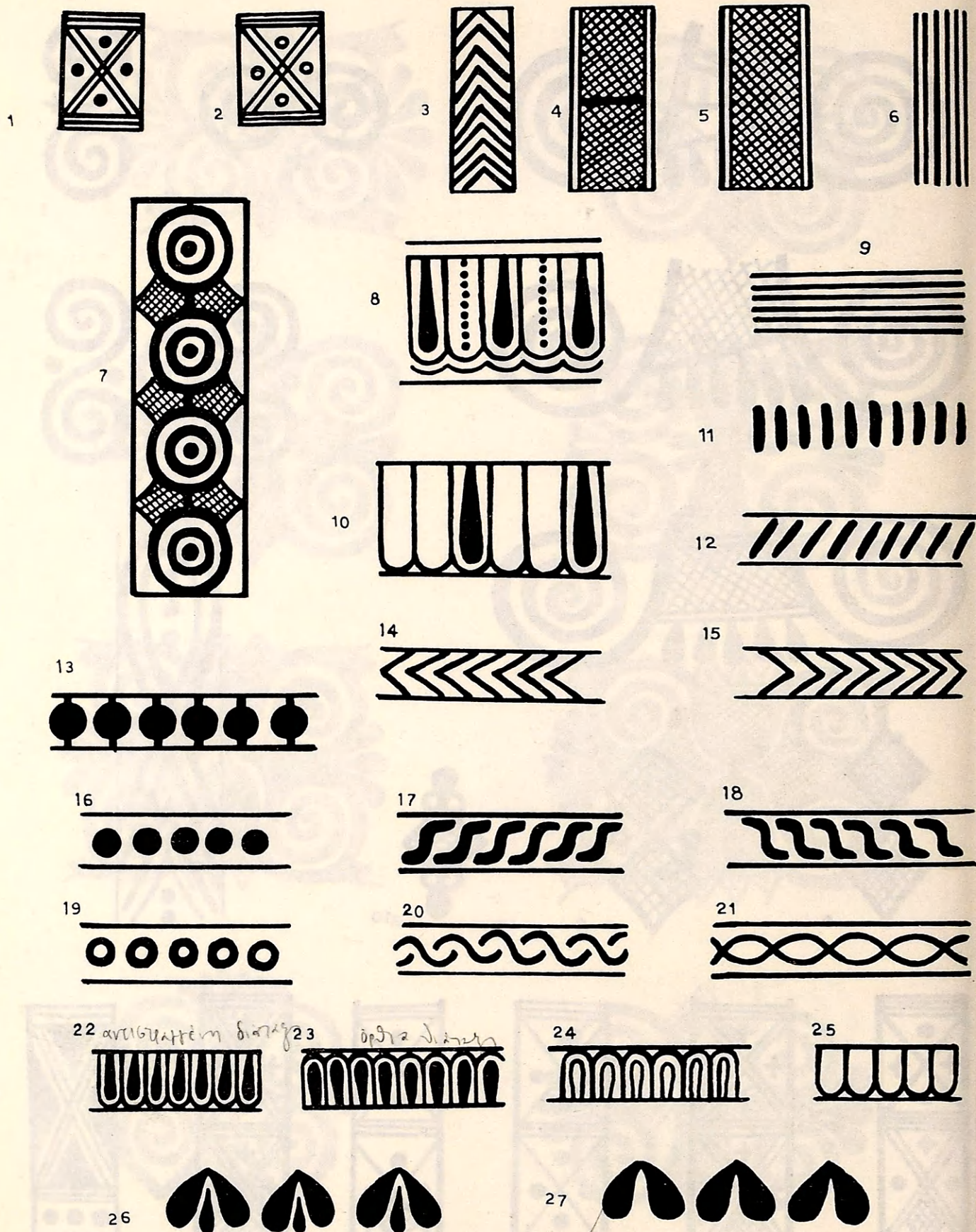
16

17

Διακόσμηση των λαβών και της επιφάνειας του άγγείου στη θέση των λαβών.

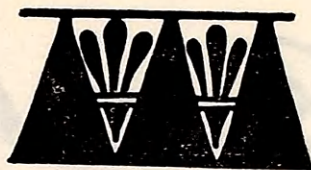
H

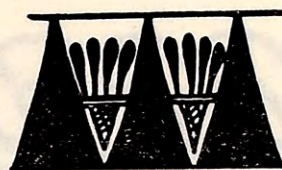
1 - 2. Διακοσμητικά θέματα λαβών. 3 - 7. Κοσμήματα διαχωριστικών ταινιών. 8 - 27. Κοσμήματα ζώνης.

1

2

3

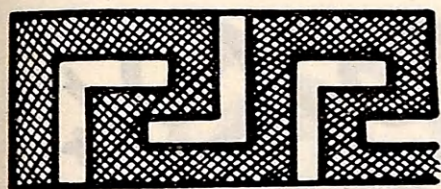
4

5

6

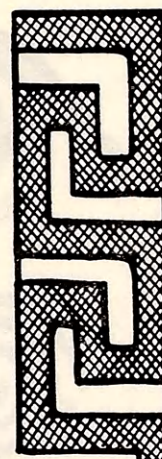

7

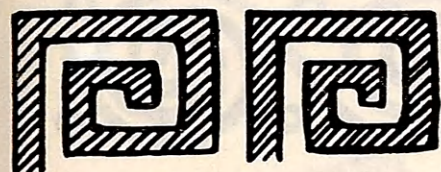
σικυριός τριγωνικός

8

9

10

διαγώνιος

11

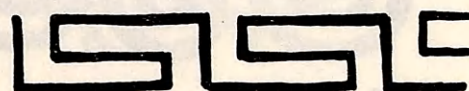

12

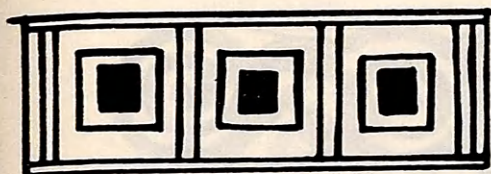

13

σπαθίσιος

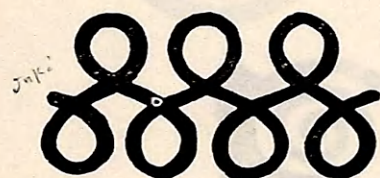
14

15

16

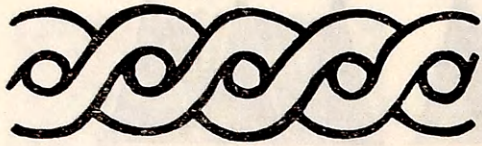

17

18

I

1

2

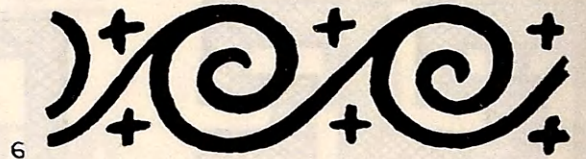
3

4

5

6

7

8

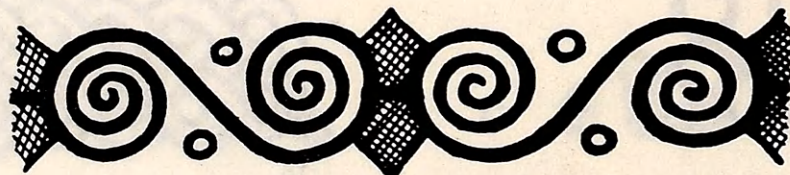
9

10

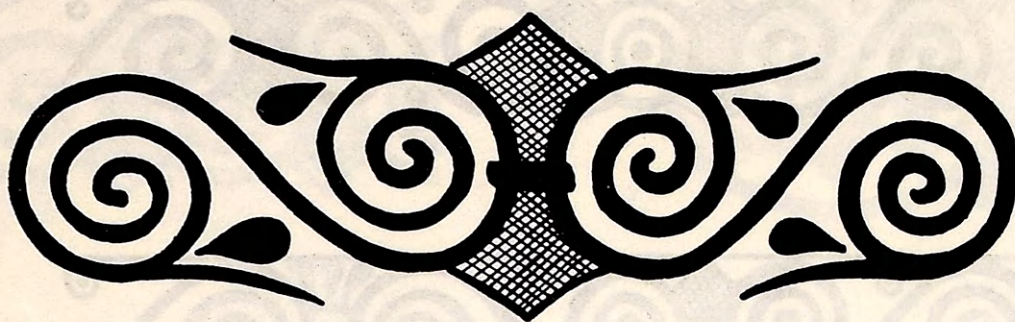

11

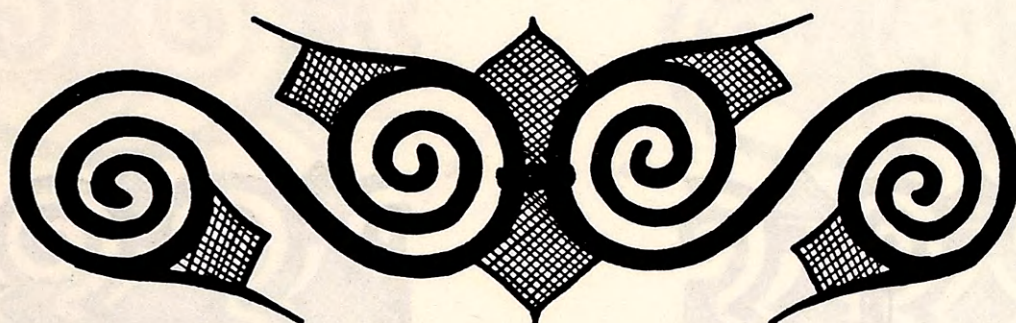

12

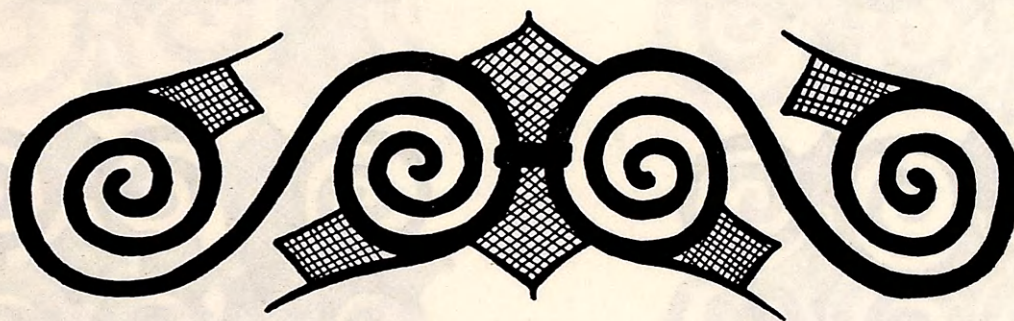
1

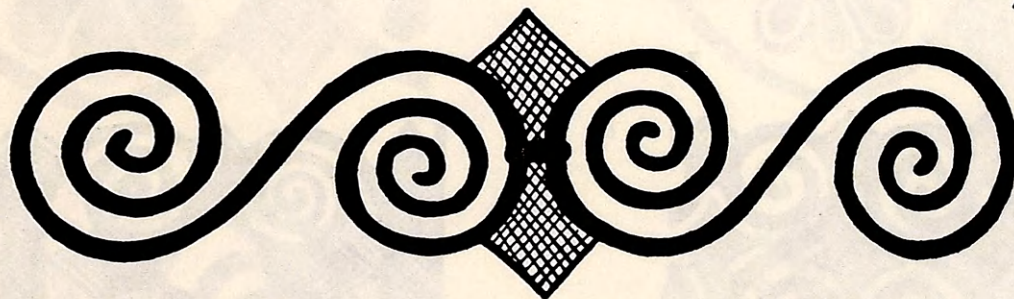
2

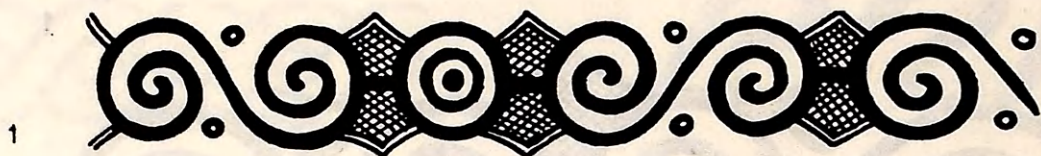
3

4

Κοσμήματα ζώνης.

Επιφάνειες 02 Γνήσια Ε

1-2. Κοσμήματα ζώνης. 3-8. Διακοσμητικά θέματα επιφανειών.

Επιφάνειες 02 Γνήσια Ε

1

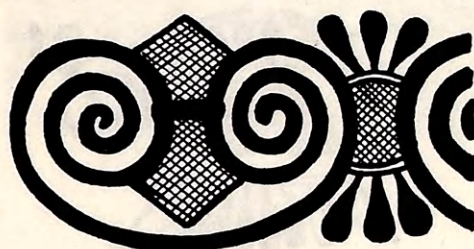

2

Sign of view

3

4

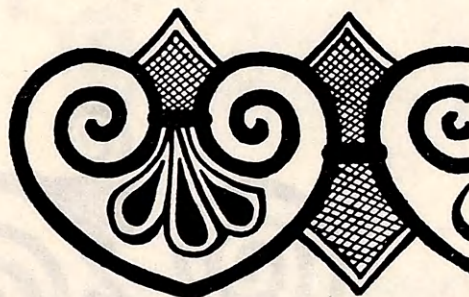
5

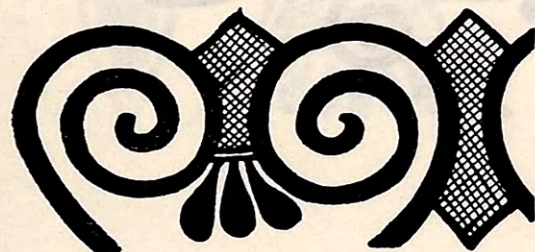
6

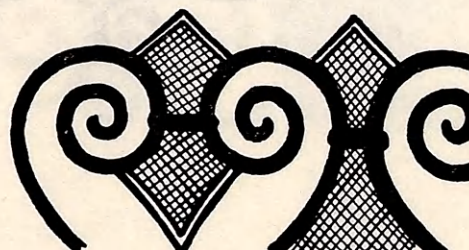
7

8

9

10

ΙΑ

1

2

3

4

5

6

Κοσμήματα ζώνης.

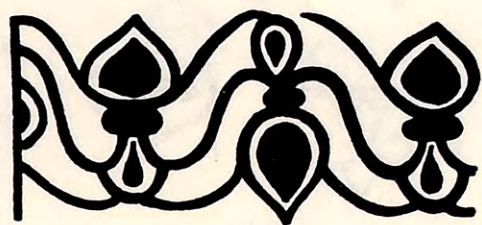
1

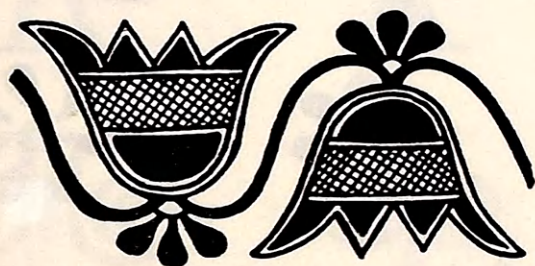
2

3

4

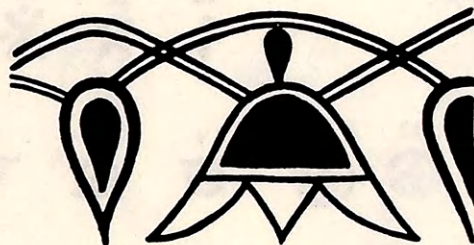
5

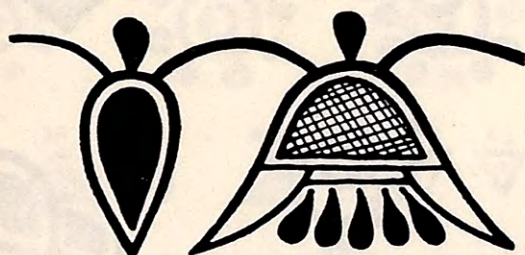
6

7

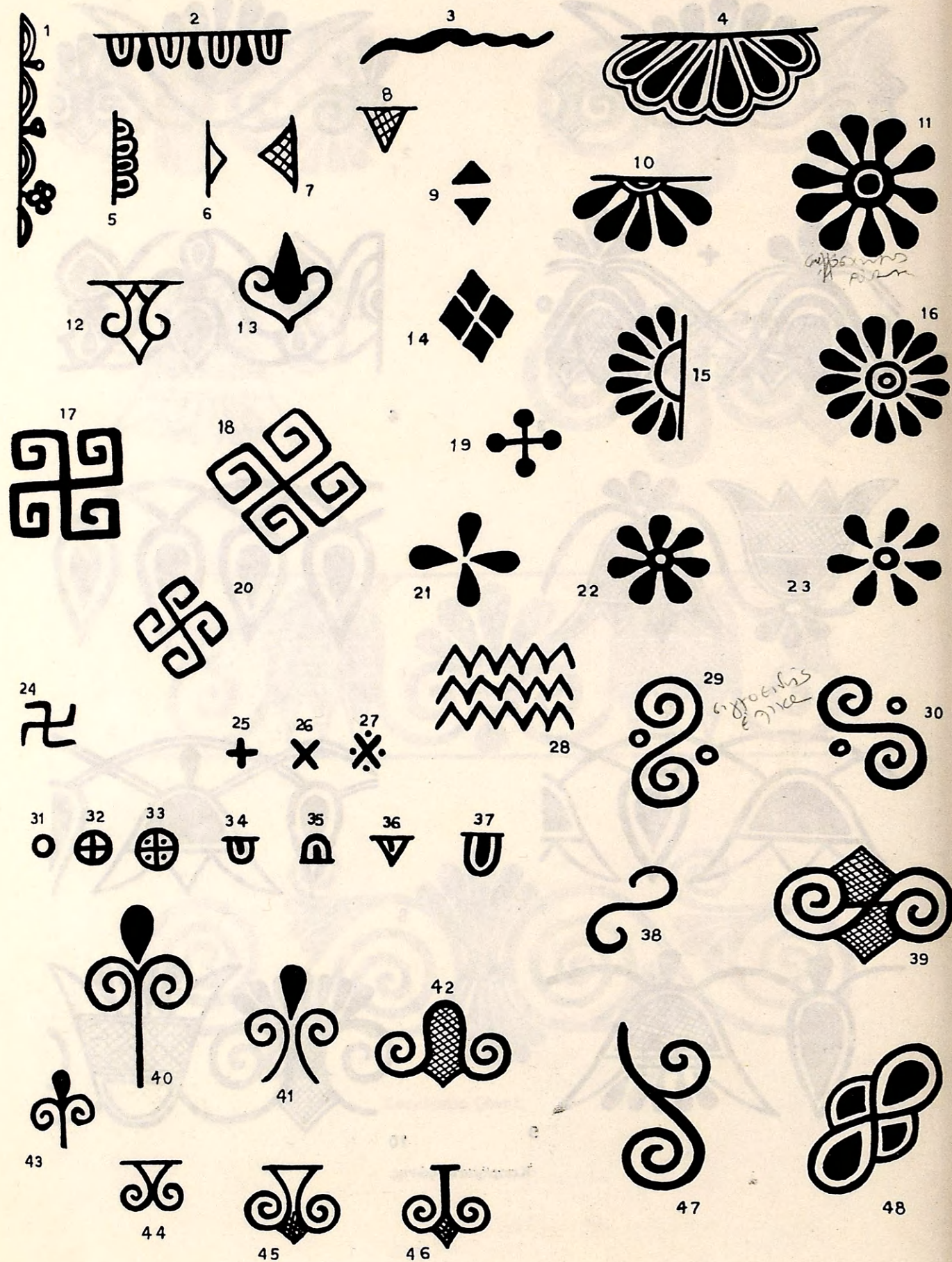
8

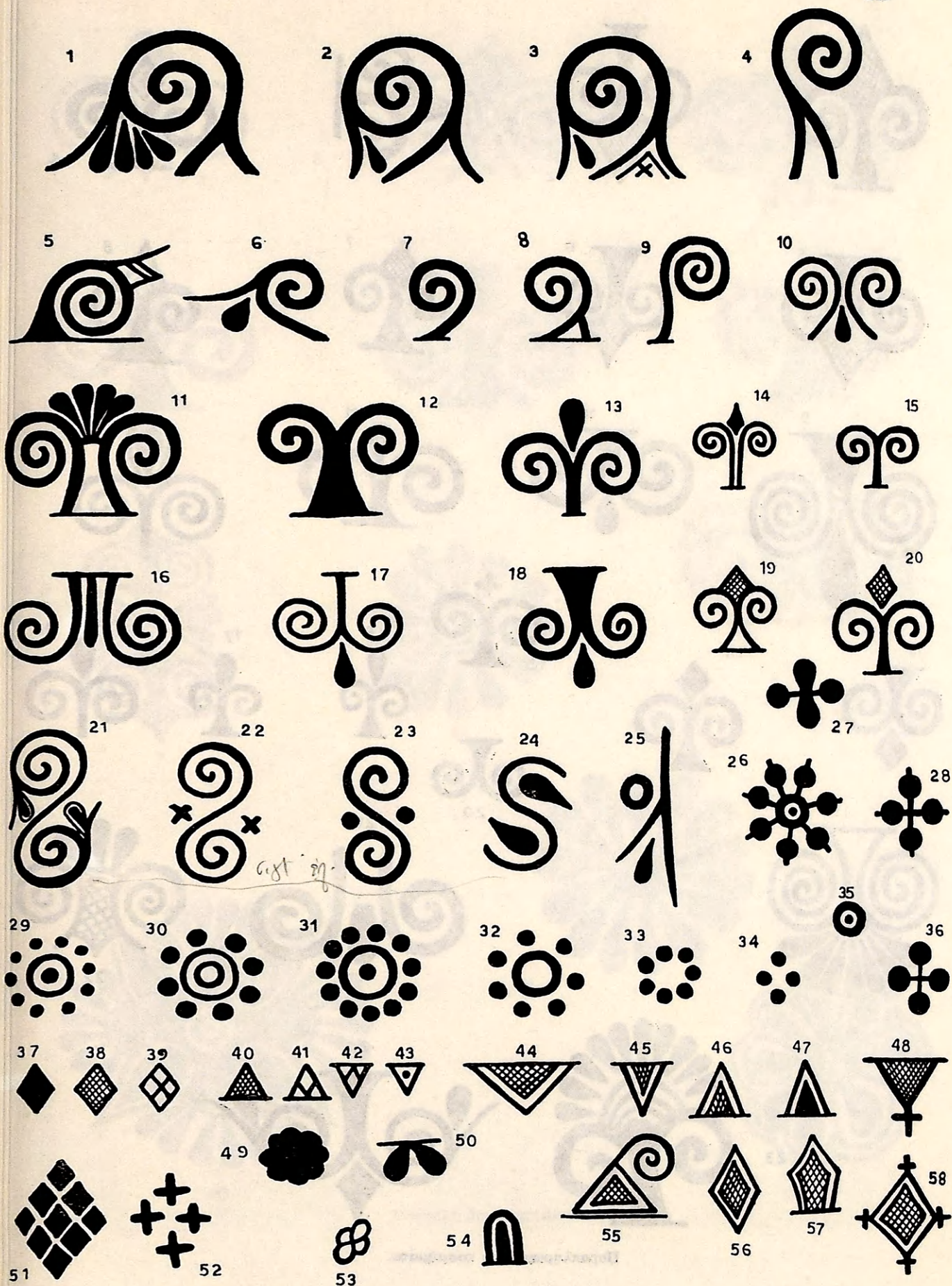

9

10

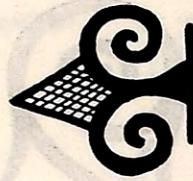
IIH

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

20

19

21

22

23

24

Παραπληρωματικά κοσμήματα.

1

2

3

4

5

6

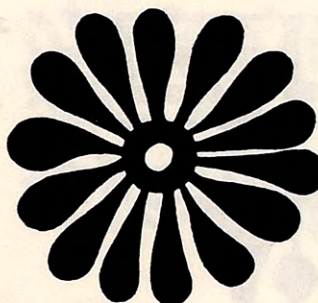
7

8

9

11

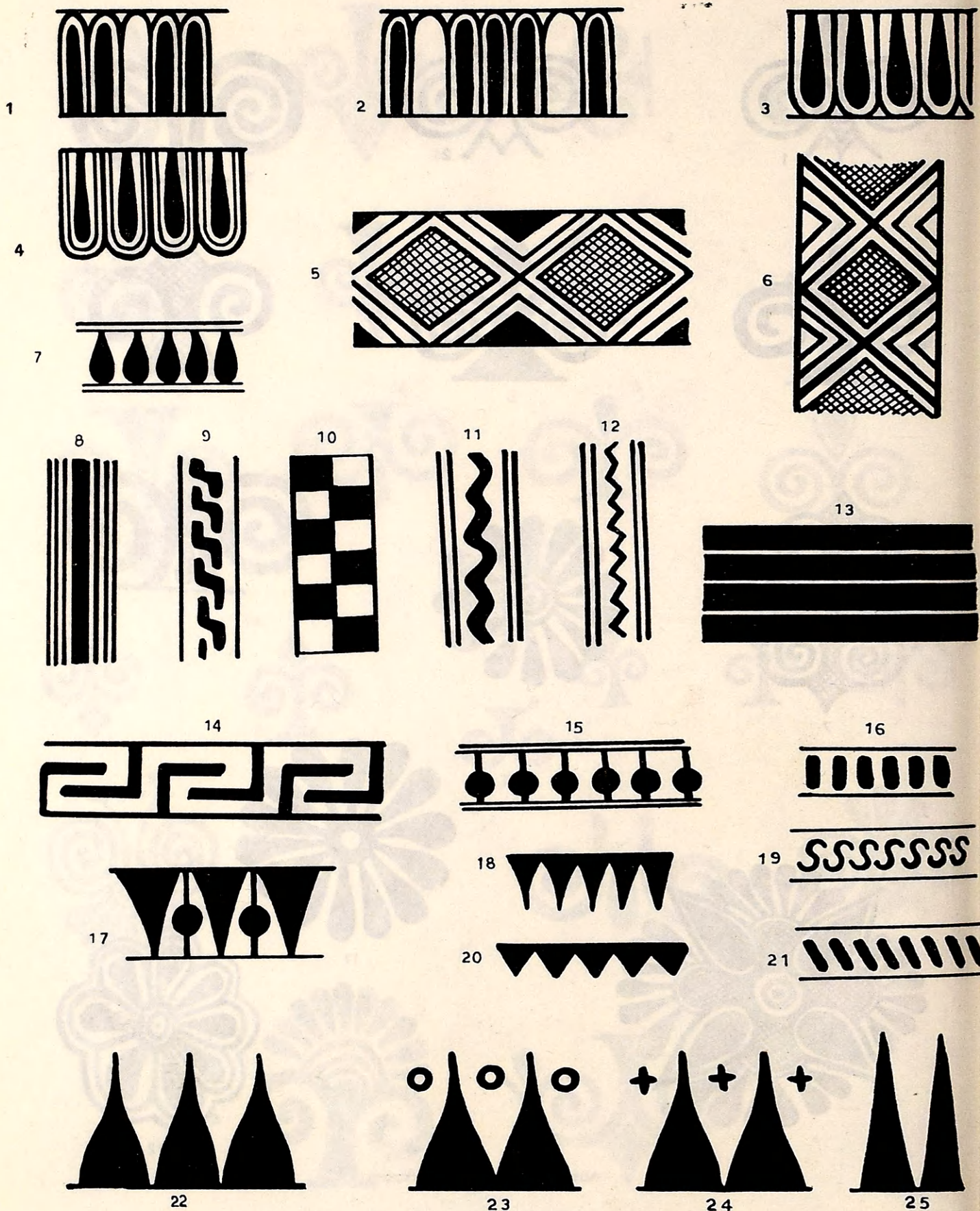

10

12

K

1 - 5, 7. Κοσμήματα ζώνης. 6, 8 - 12. Διαχωριστικά μετοπών. 13 - 25. Κοσμήματα ζώνης.

1 - 5, 10. Διακοσμητικά λαβών. 7. Διαχωριστικό μετόπης. 6, 9, 11. Κοσμήματα στη θέση των λαβών.
8. Κόσμημα επιφάνειας. 12 - 13. Κοσμήματα ζώνης.

1

2

3

4

5

6

7

1

2

3

4

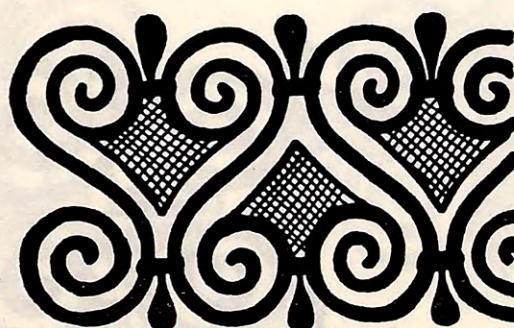
5

6

7

8

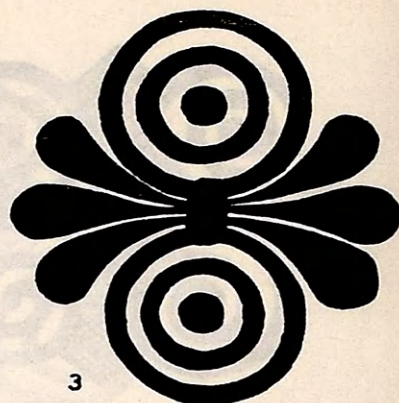
1 - 7. Διακοσμητικά θέματα μετοπών. 8. Κόσμημα επιφάνειας.

1

2

3

4

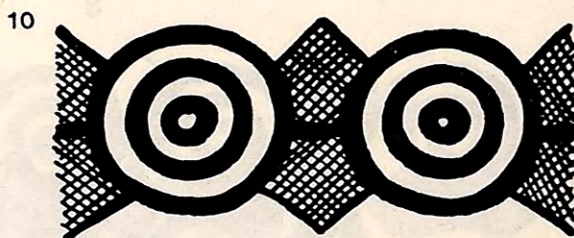
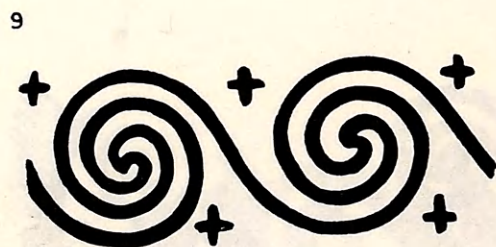
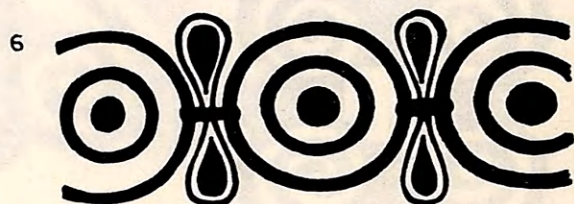
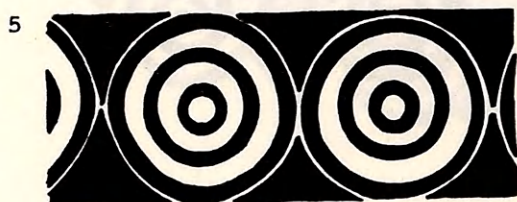
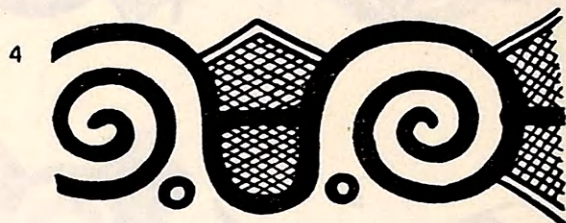
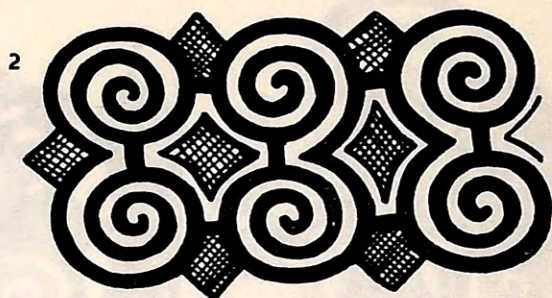
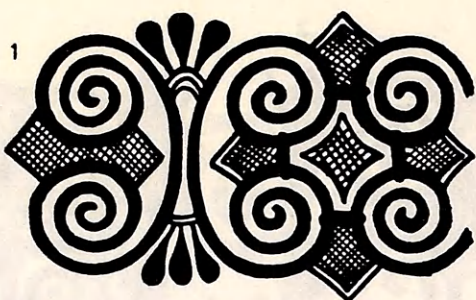
5

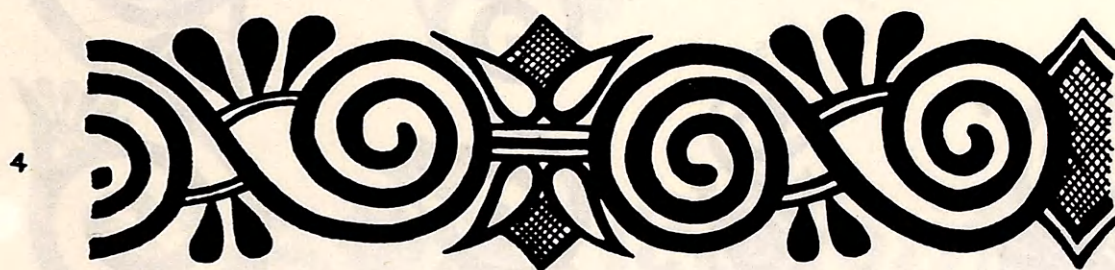

6

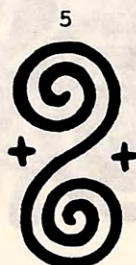
1 - 7. Διακοσμητικά θέματα μετοπῶν. 8 - 9. Διακοσμητικά θέματα ἐπιφανειῶν.

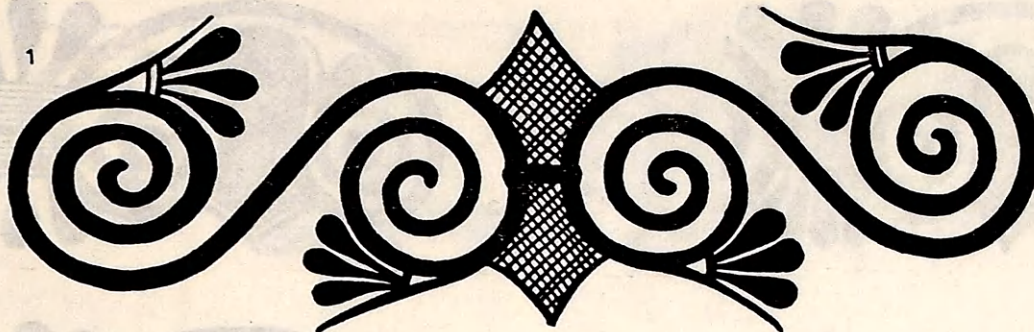

6170818ης ΕΑΠΕ

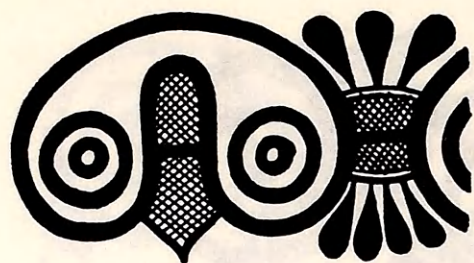
1, 3 - 7. Αὐτοτελὴ διακοσμητικὰ θέματα. 2, 8. Διακοσμητικὰ θέματα ἐπιφανειῶν. 9. Κόσμημα ζώνης.

καρδιοειδής
επιπλοή

1 - 3. Διακοσμητικά θέματα ζώνης. 4 - 6. Στήλες διακοσμητικών θεμάτων.

Α

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

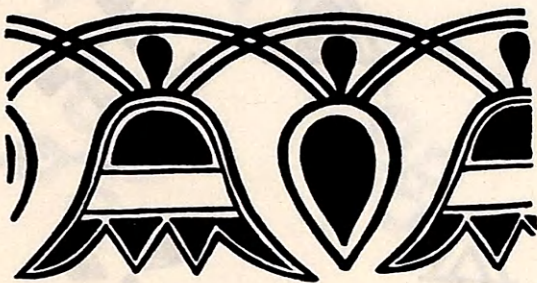

Διακοσμητικά θέματα ζώνης.

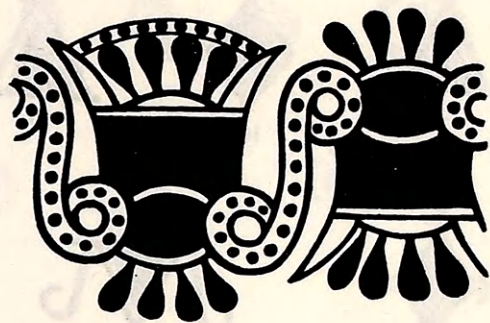
1

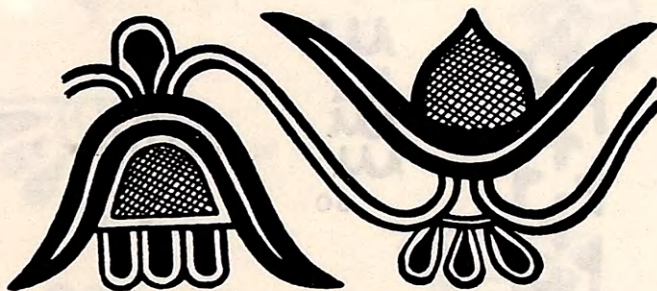
2

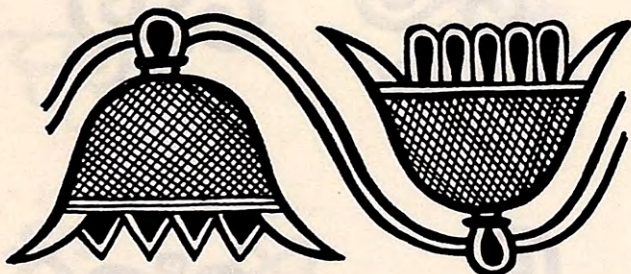
3

4

5

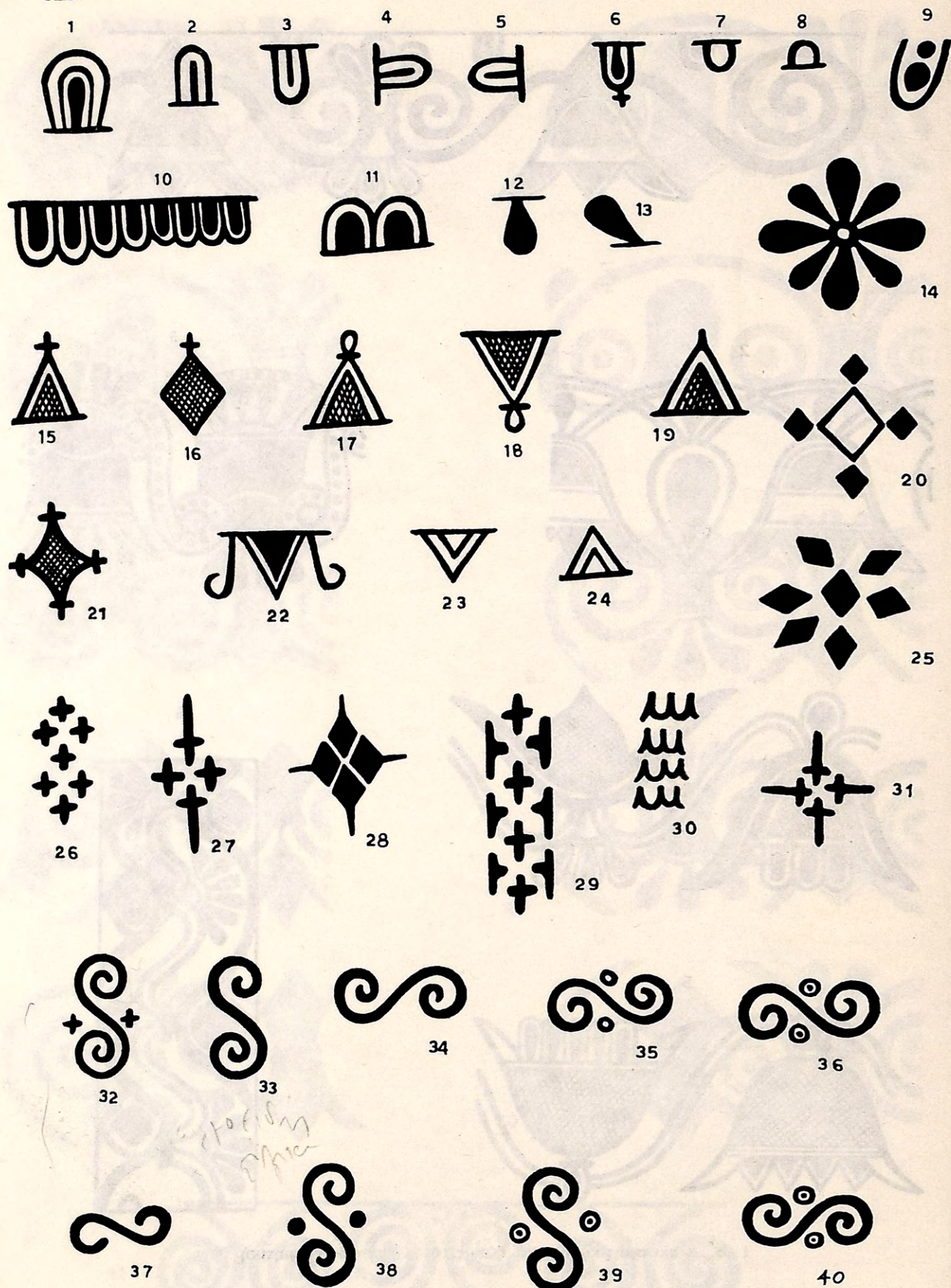

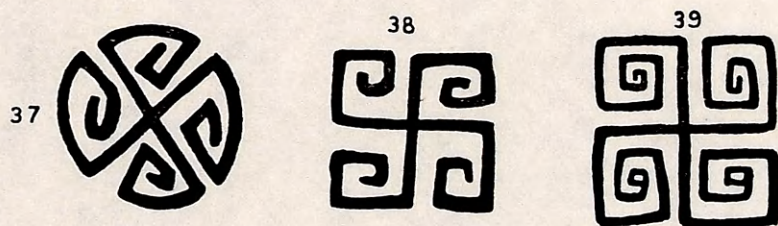
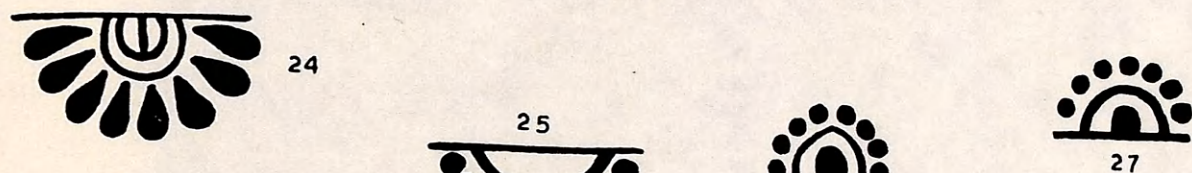
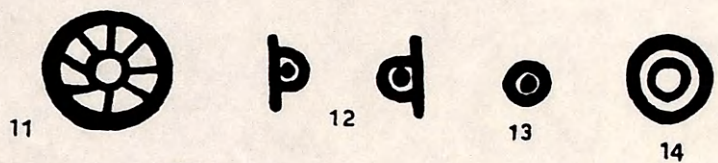
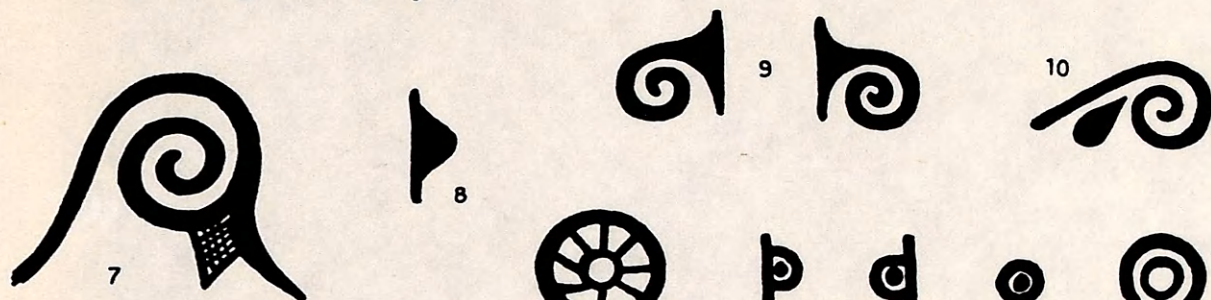
6

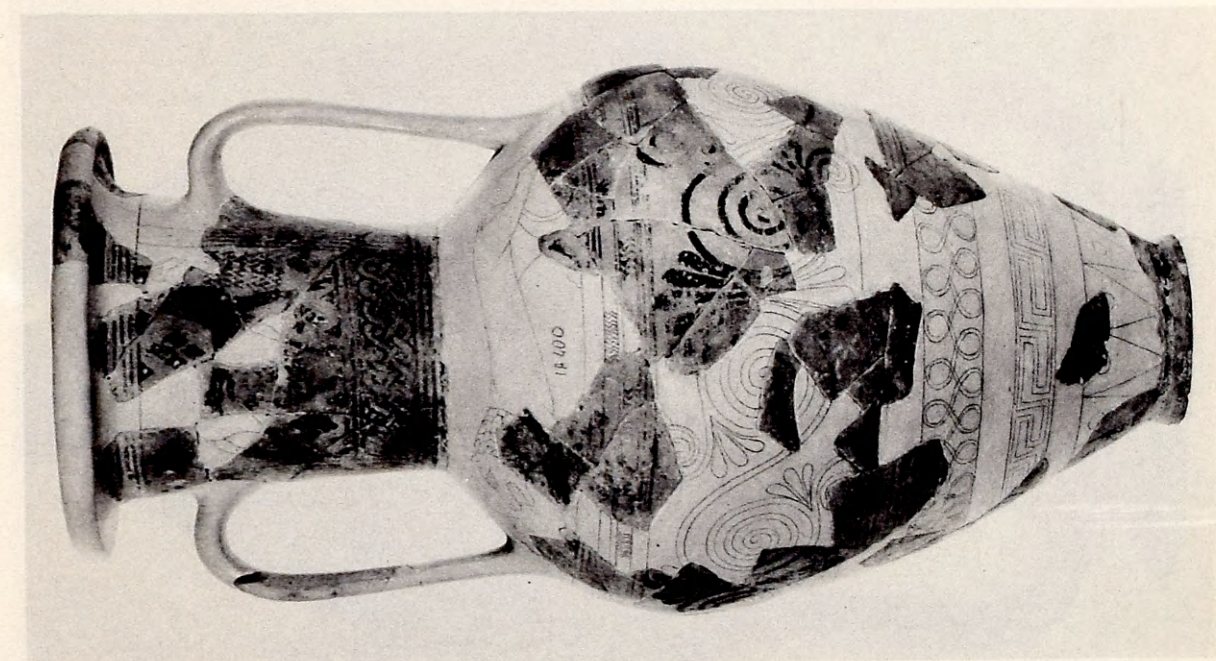

1 - 5. Διακοσμητικά θέματα ζώνης. 6. Κάθετη διακοσμητική ζώνη.

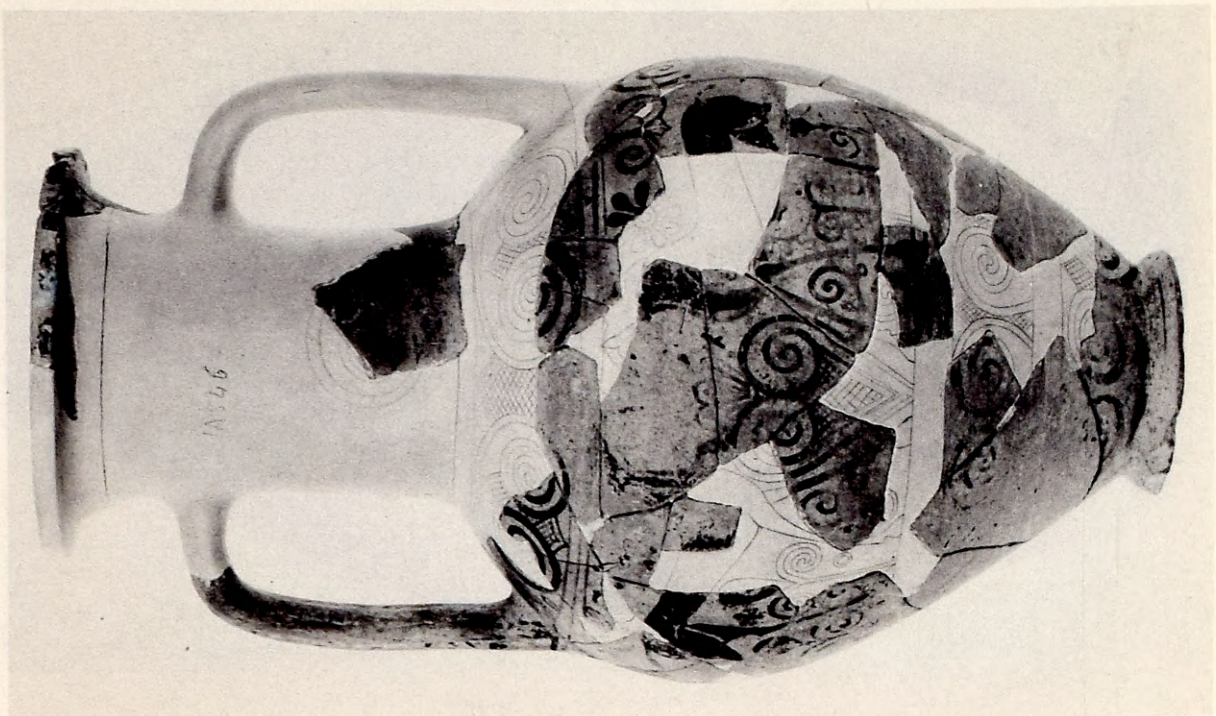
AB

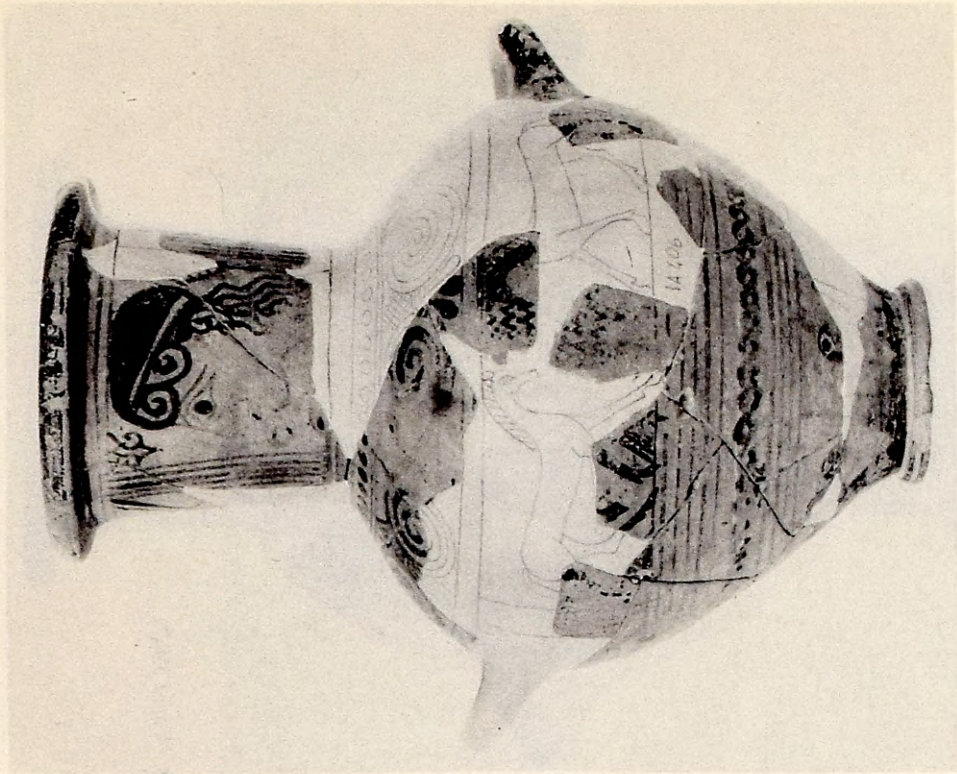
1. *Αμφορέας 1285(1)

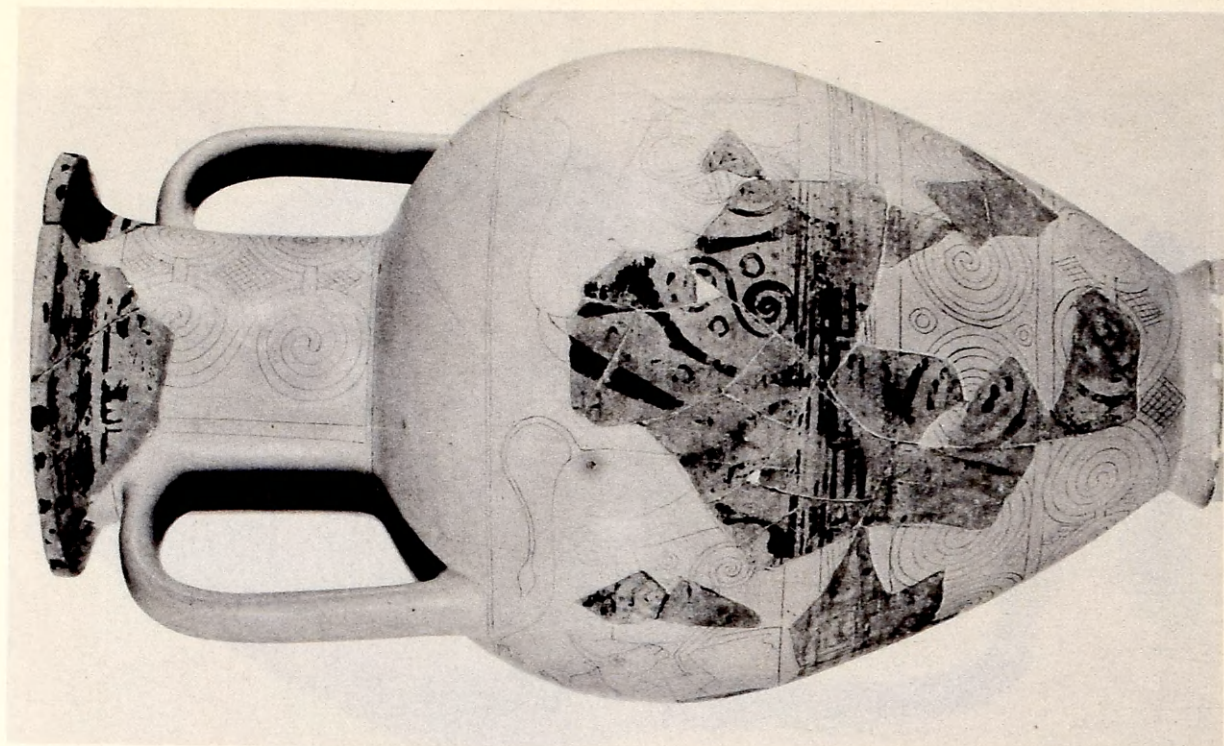
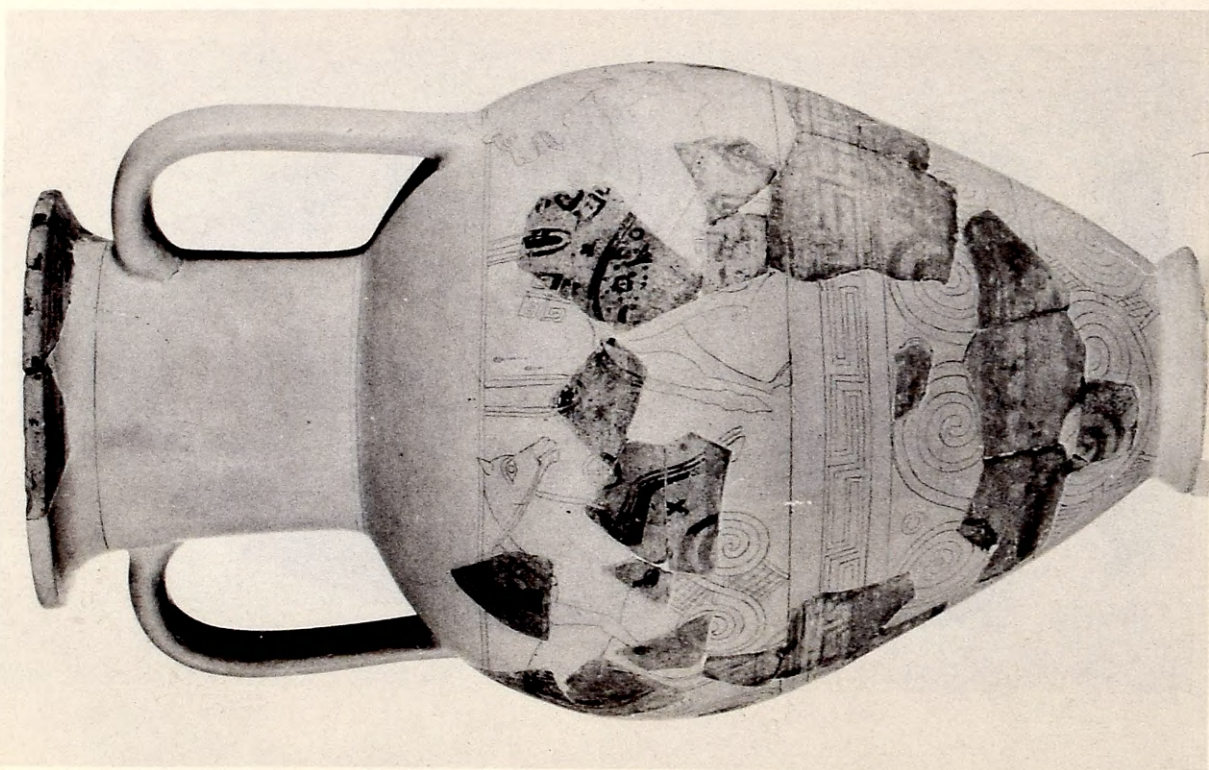
2. *Αμφορέας 1360(2)

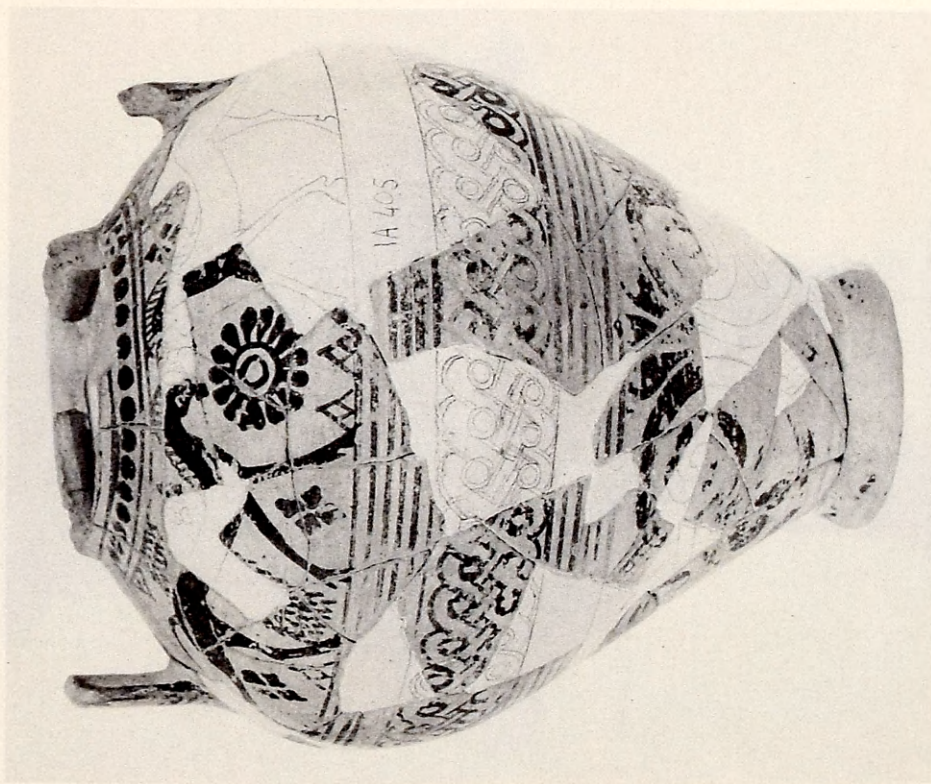
5. Ἀμφορέας 561(4)

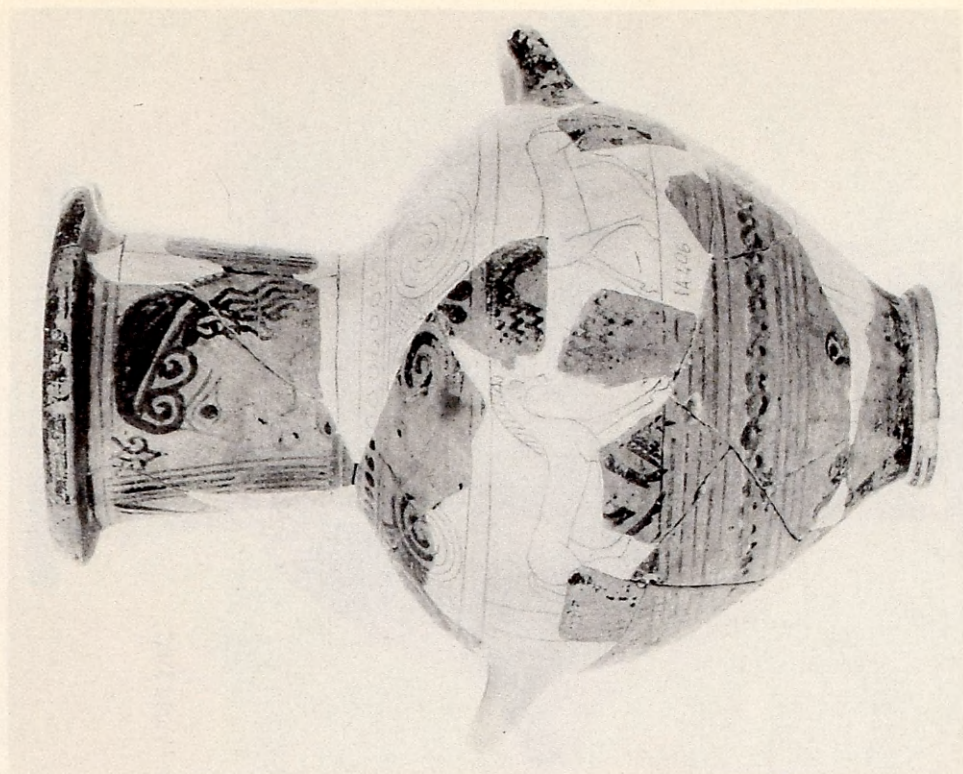
6. Ὑδρία 560(5)

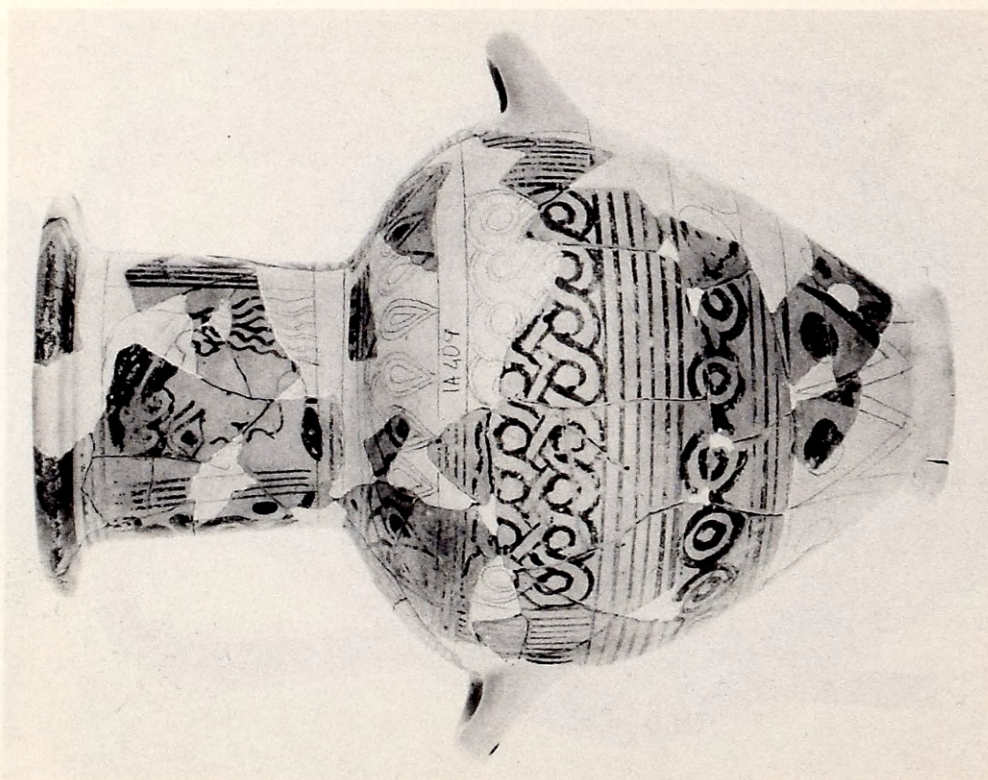
3-4. Ἀμφορέας 1357(3)

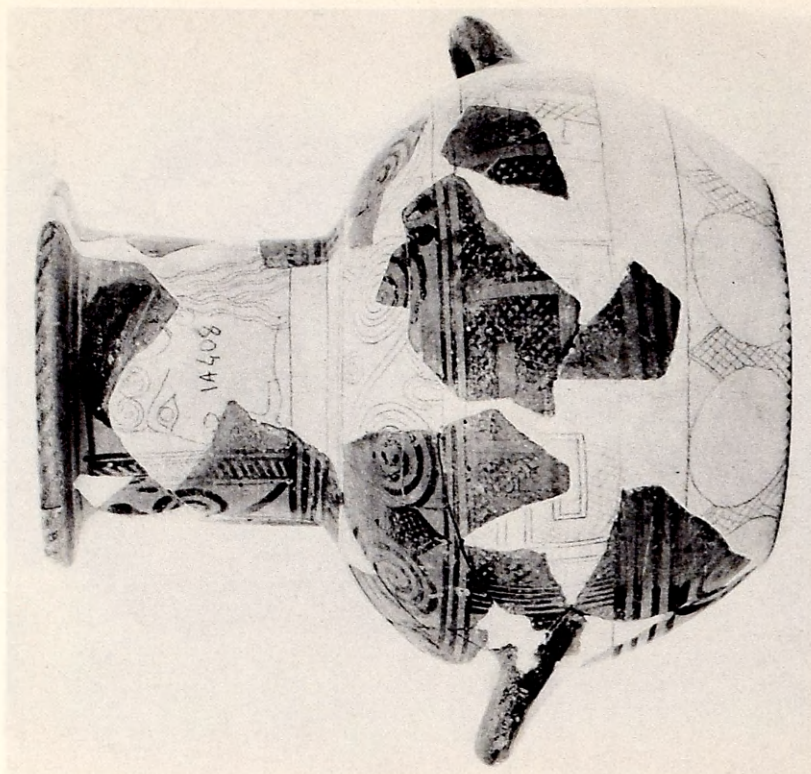
5. * Αμφορέας 561(4)

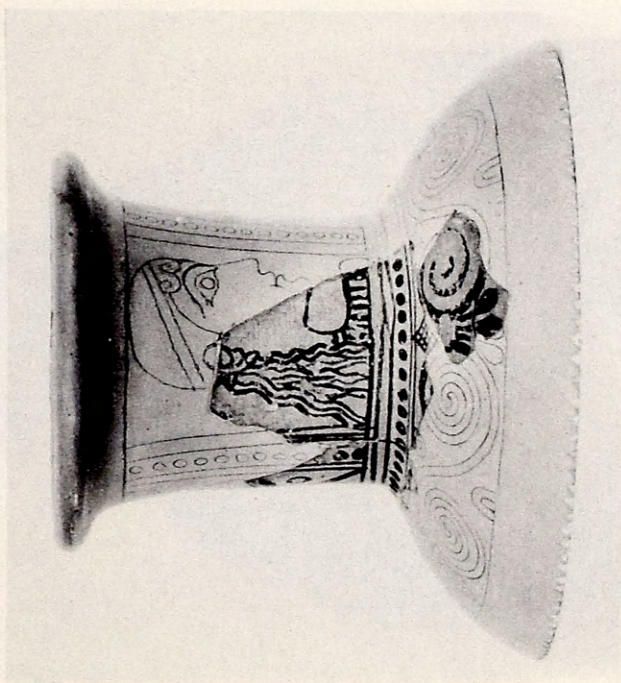
6. * Υδρία 560(5)

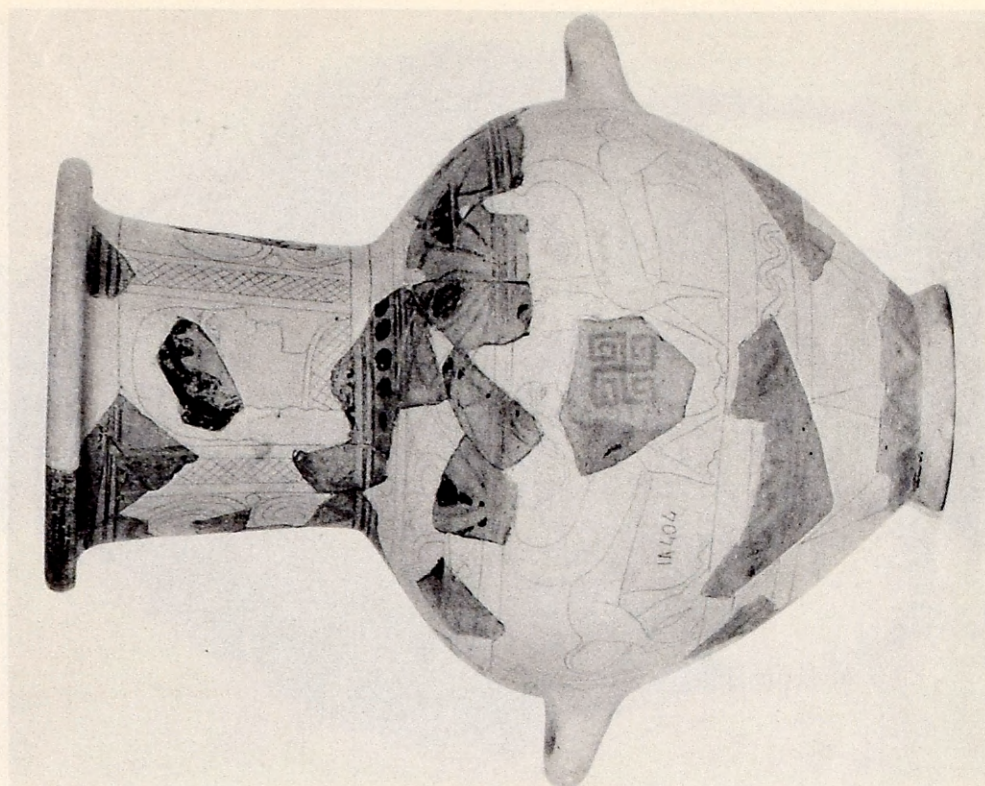
7. 'Υδρία 557(6)

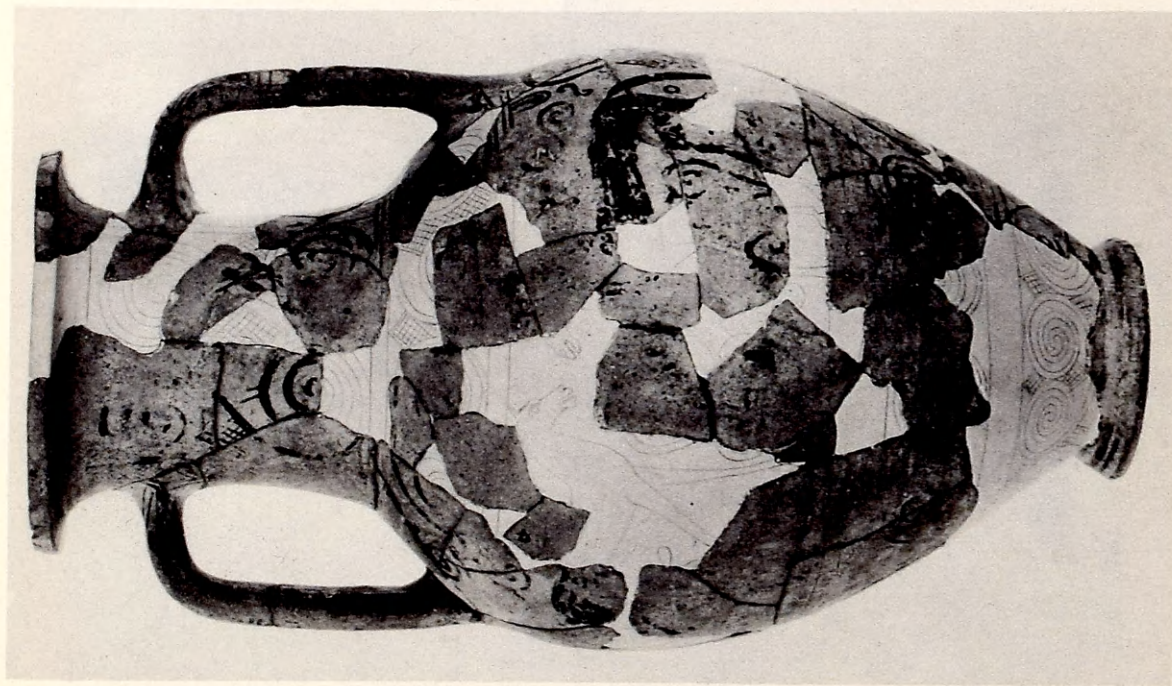
8. 'Υδρία 558(7)

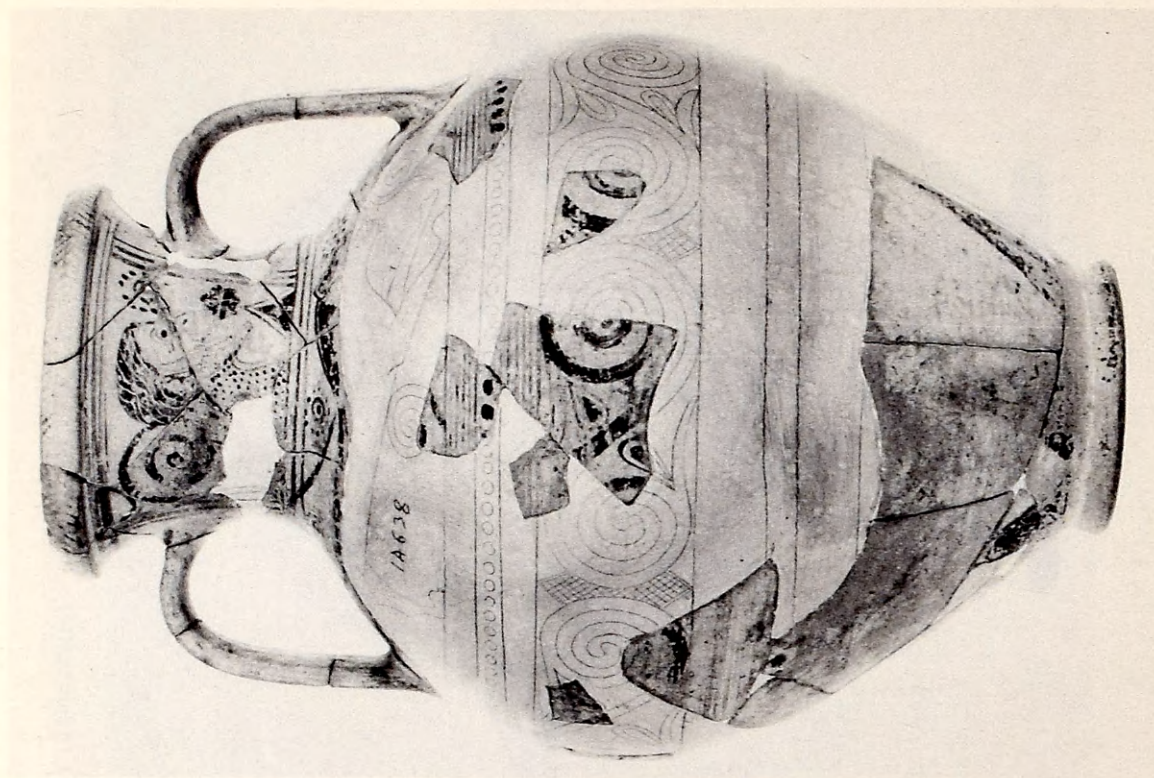
9. 'Υδρία 541(8)

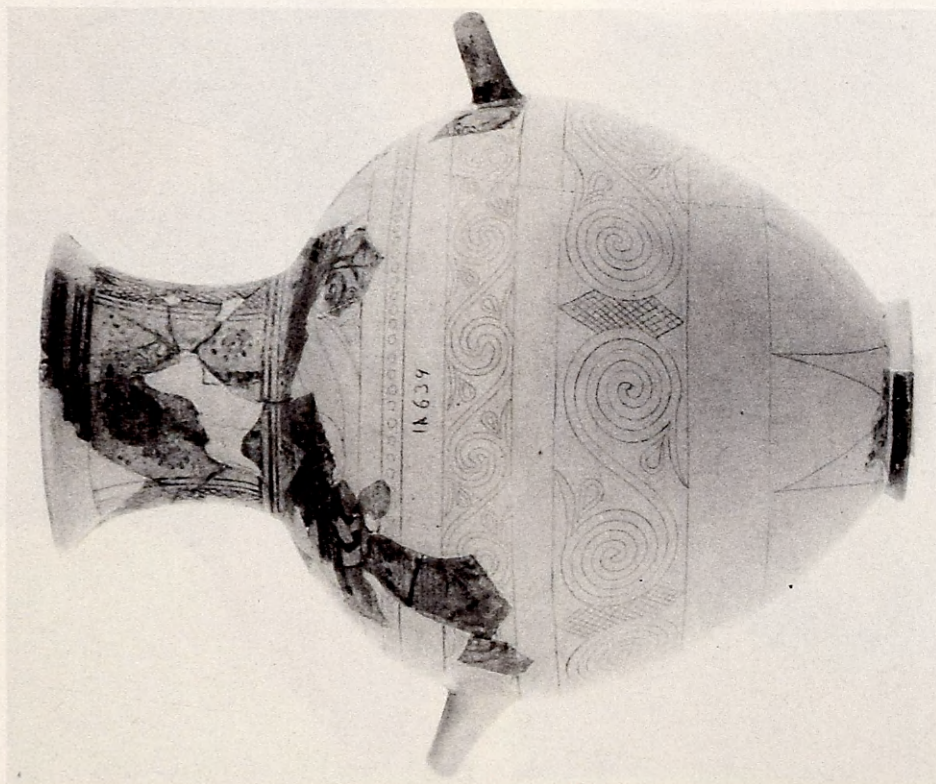
10. 'Υδρία 566(14)

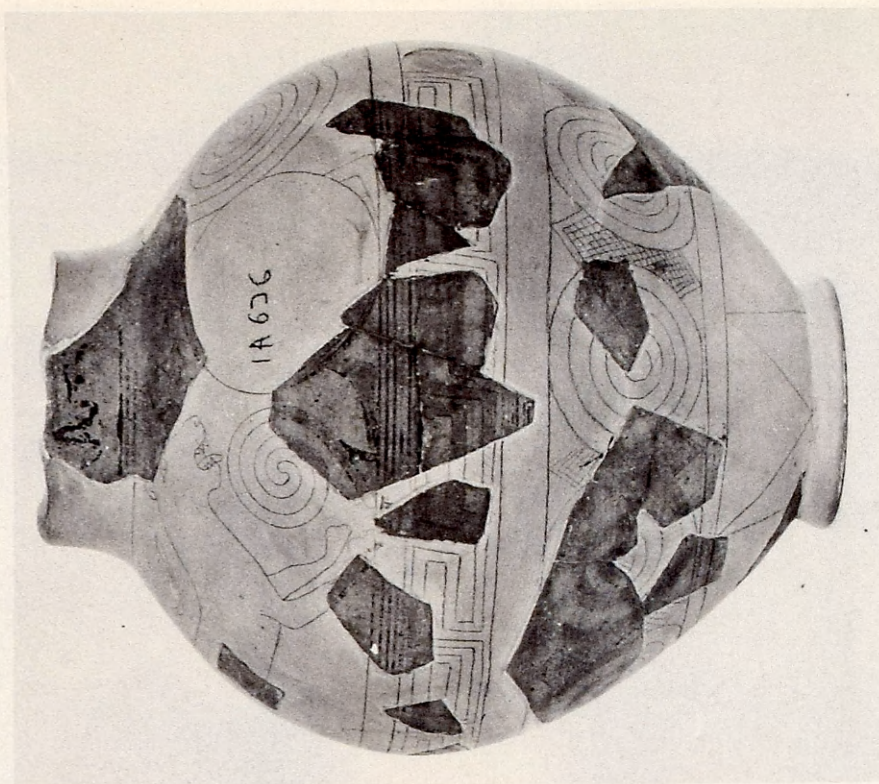
11. Ἀμφορέας 1361 (15)

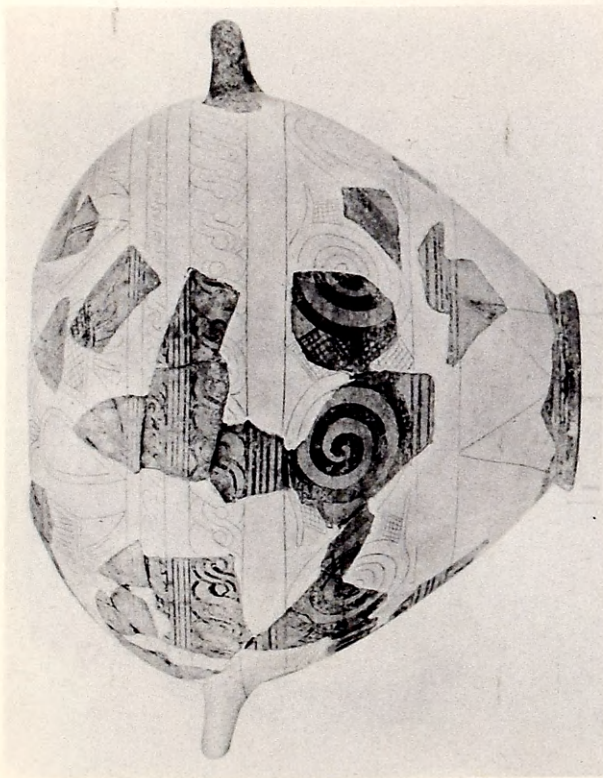
12. Ἀμφορέας 1342(16)

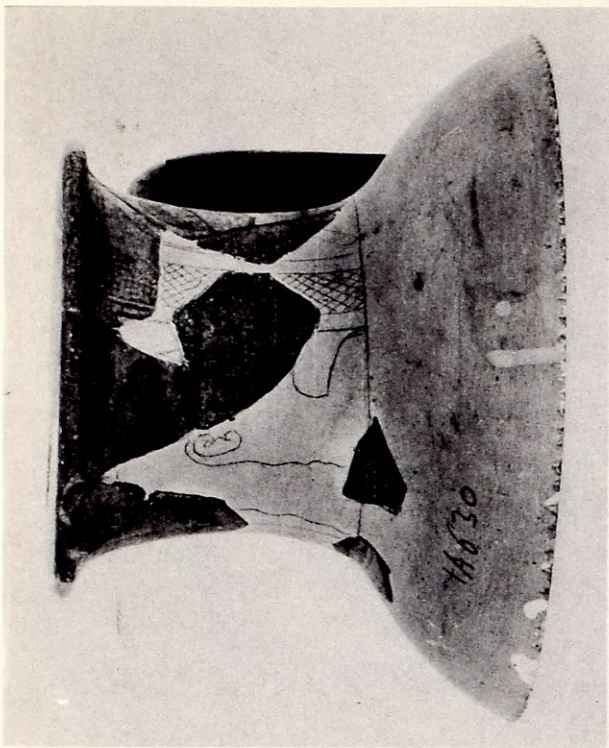
13. 'Υόρπια 1339(17)

14. 'Υόρπια 1346(18)

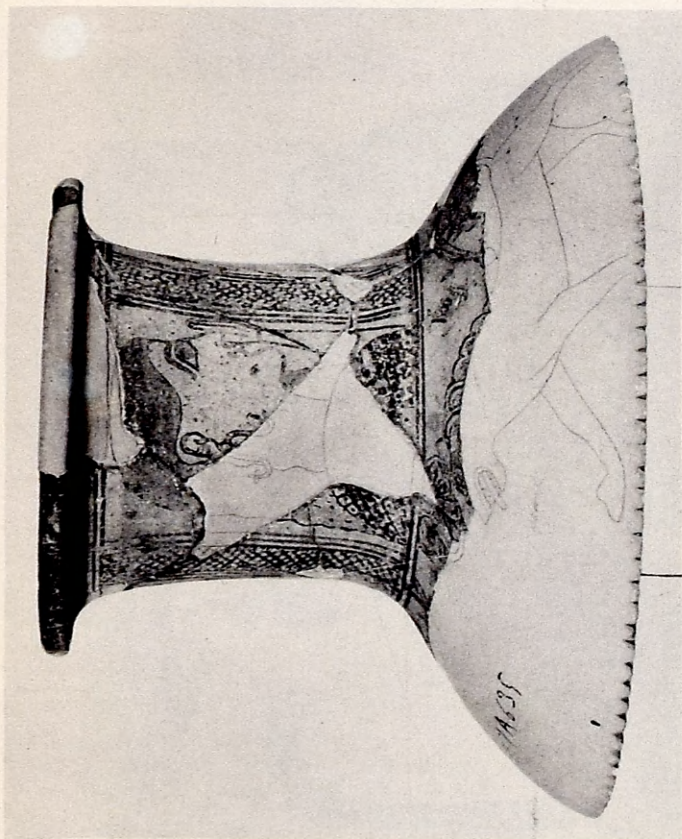
15. 'Υδρία 1338(19)

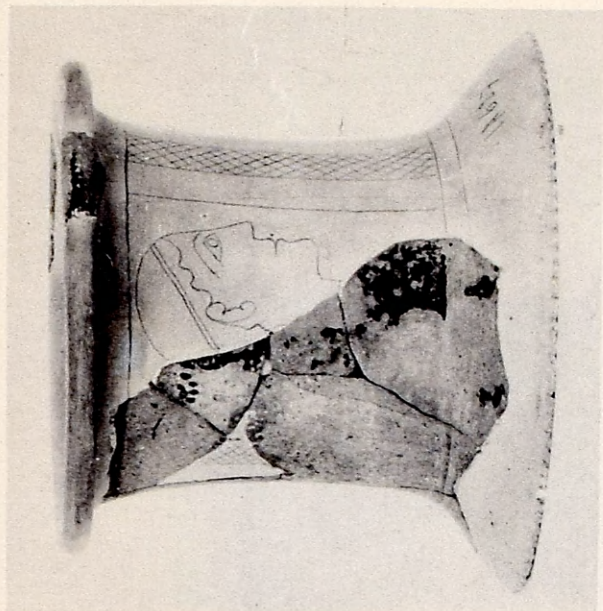
16. 'Υδρία 1267(20)

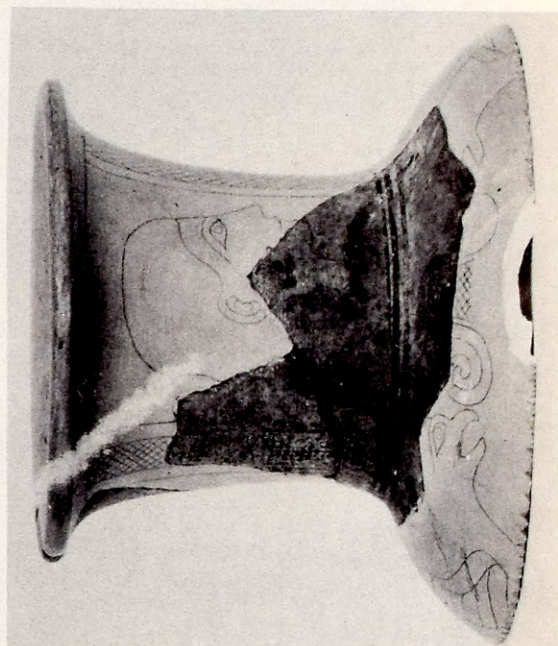
17. 'Υδρία 1386(21)

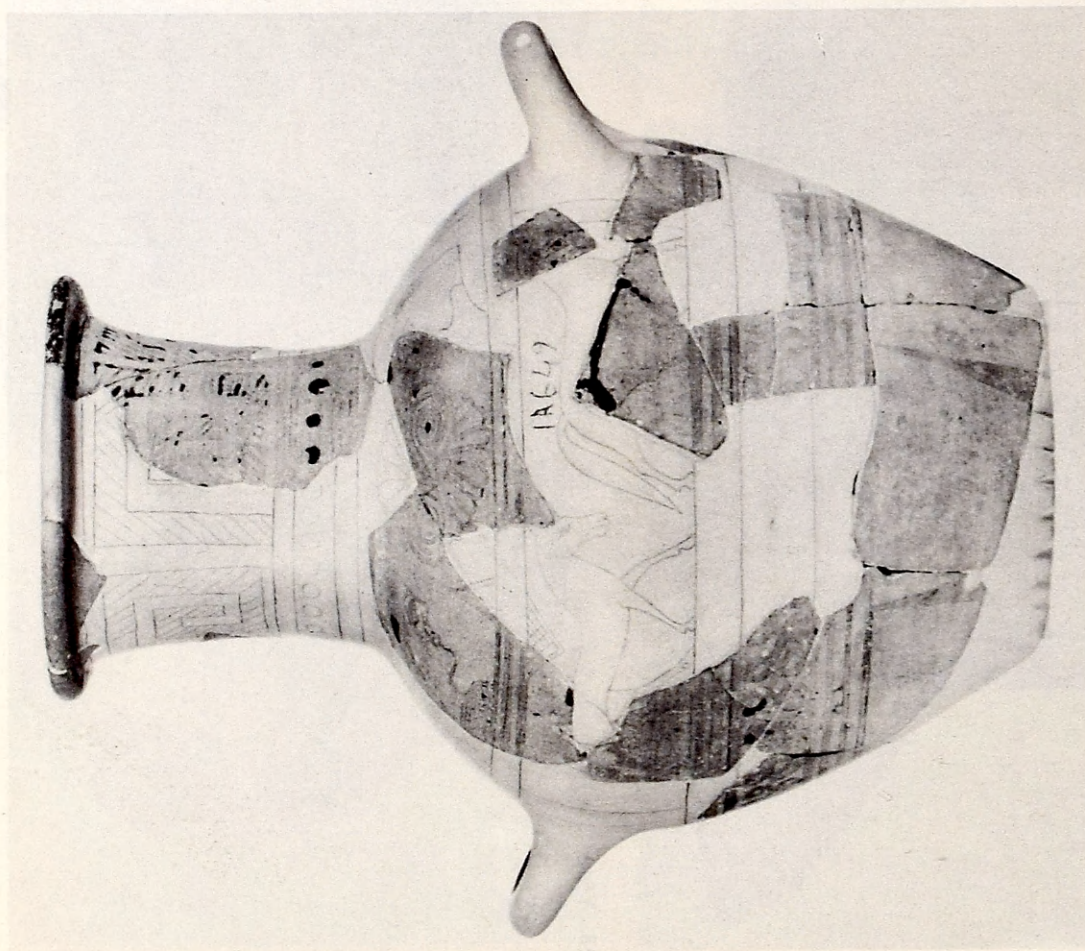
18. 'Υδρία 1344(22)

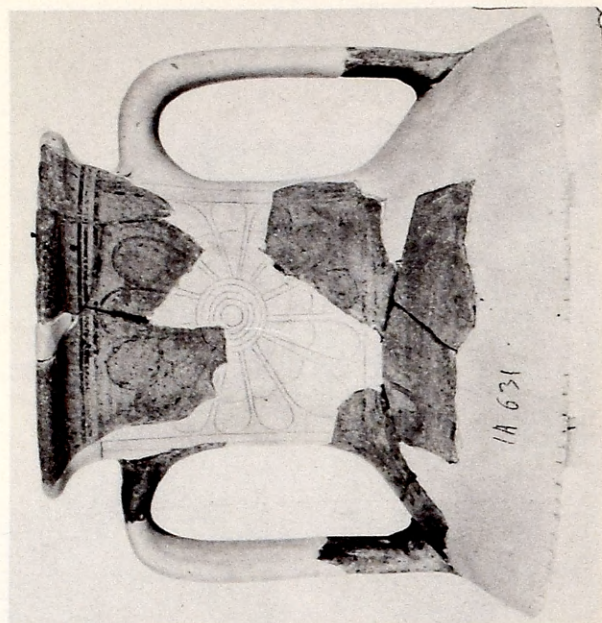
19. 'Υδρία 1341(23)

20. 'Υδρία 1349(24)

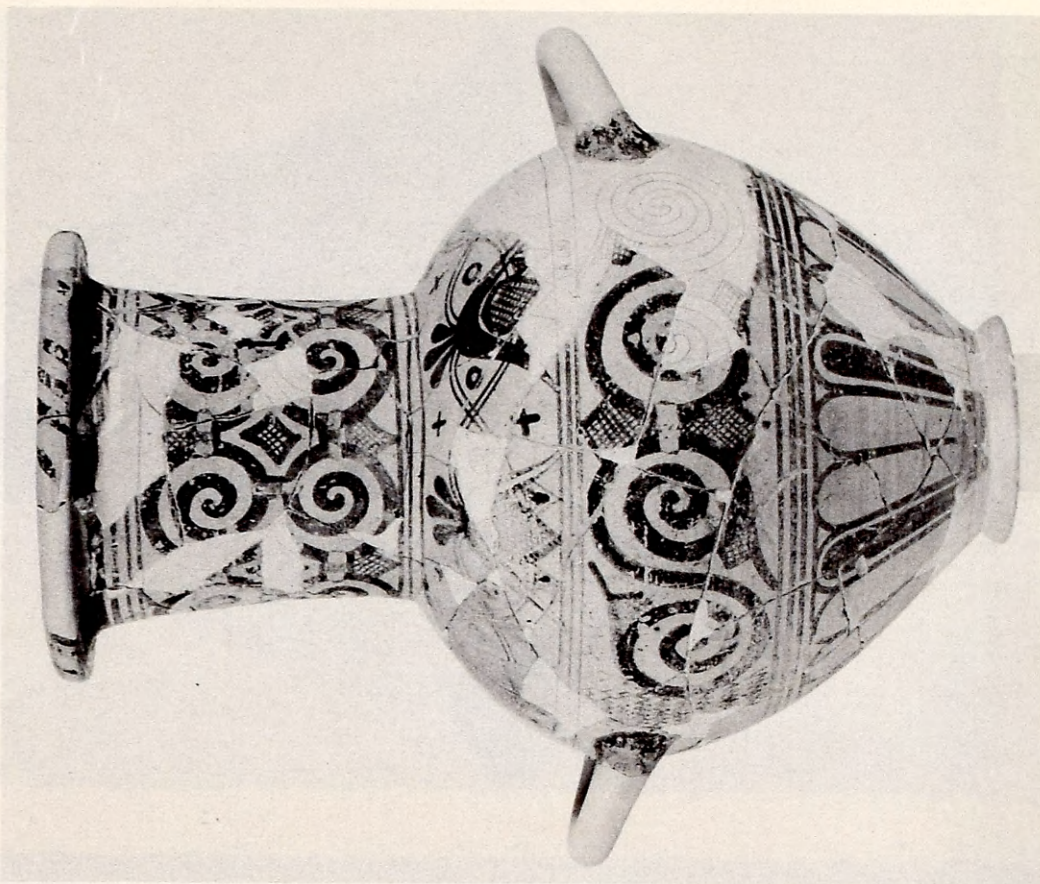
21. 'Υδρία 1350(25)

22. 'Αμφορέας 1347(26)

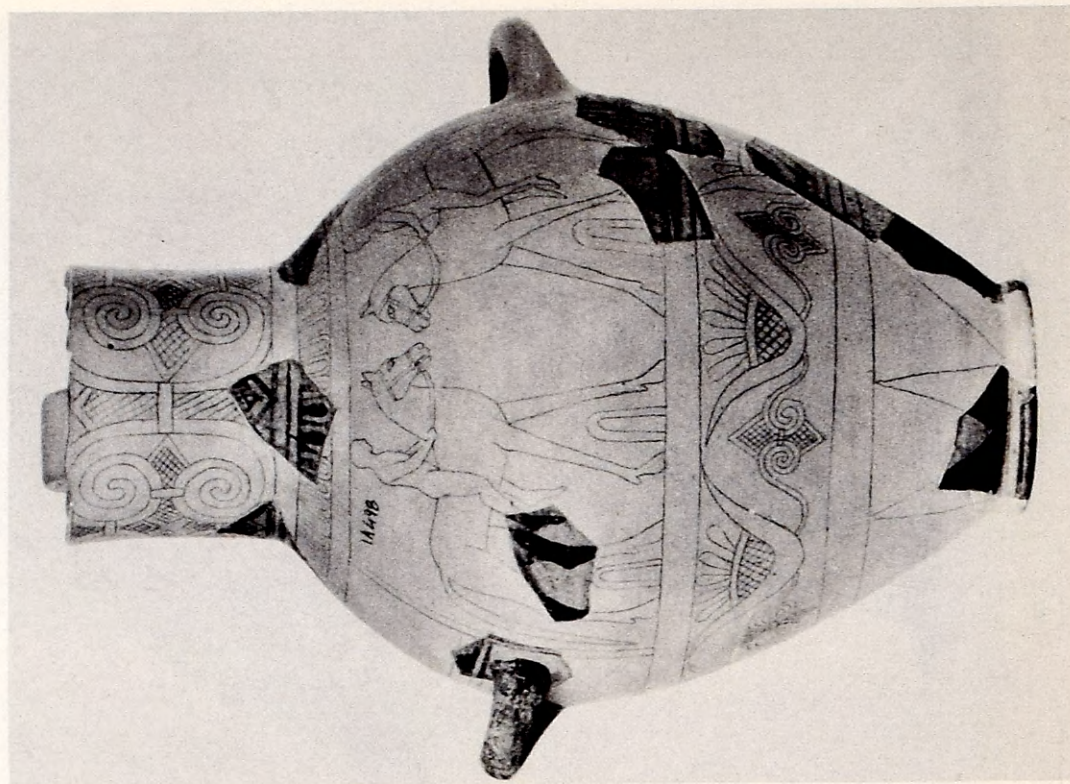
23. *Αμφορέας 636(27)

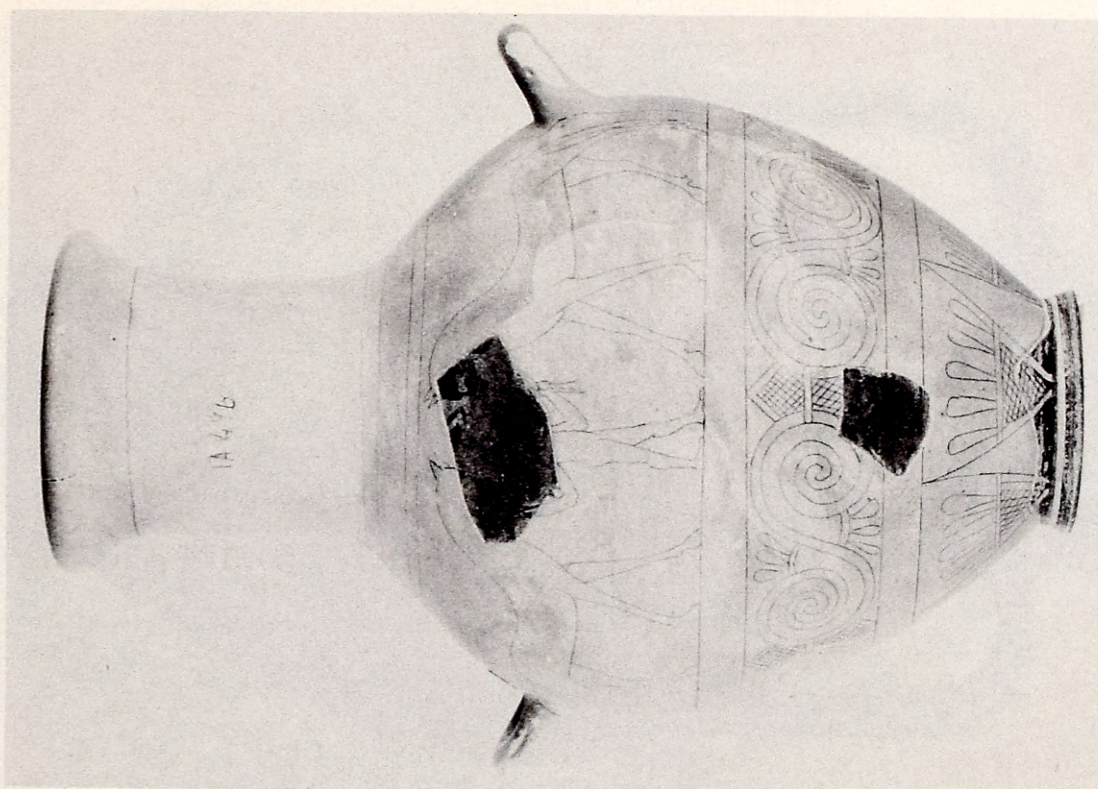
24. *Υδρία 567(28)

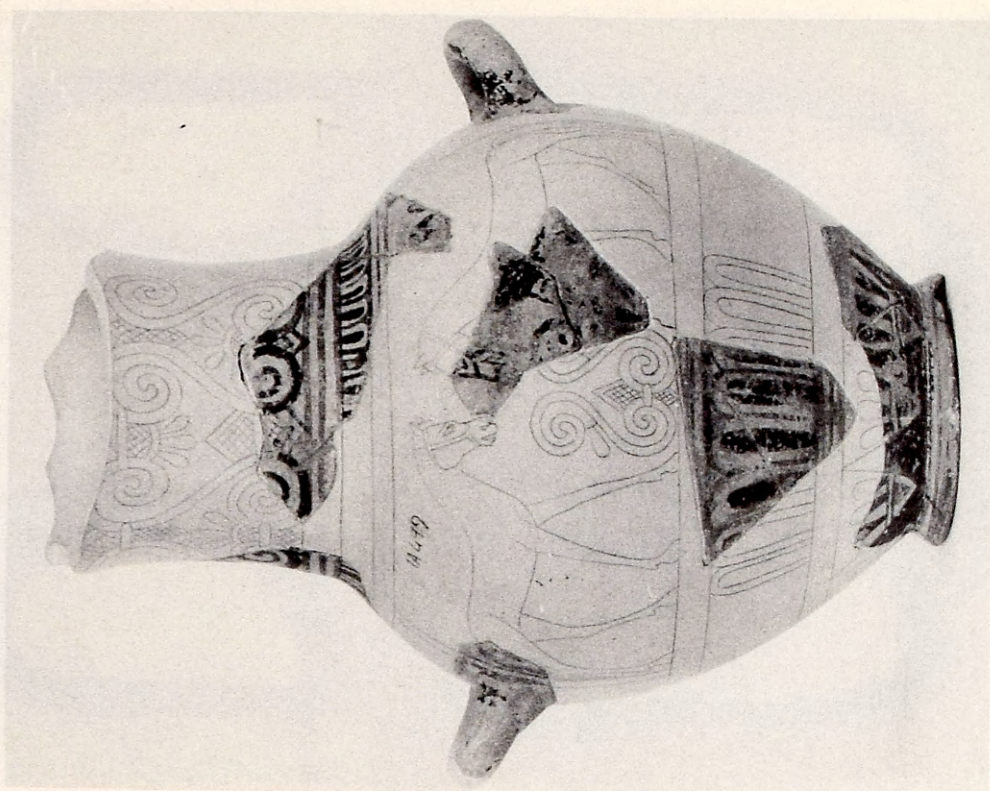
25. Ἀμφορέας 605(29)

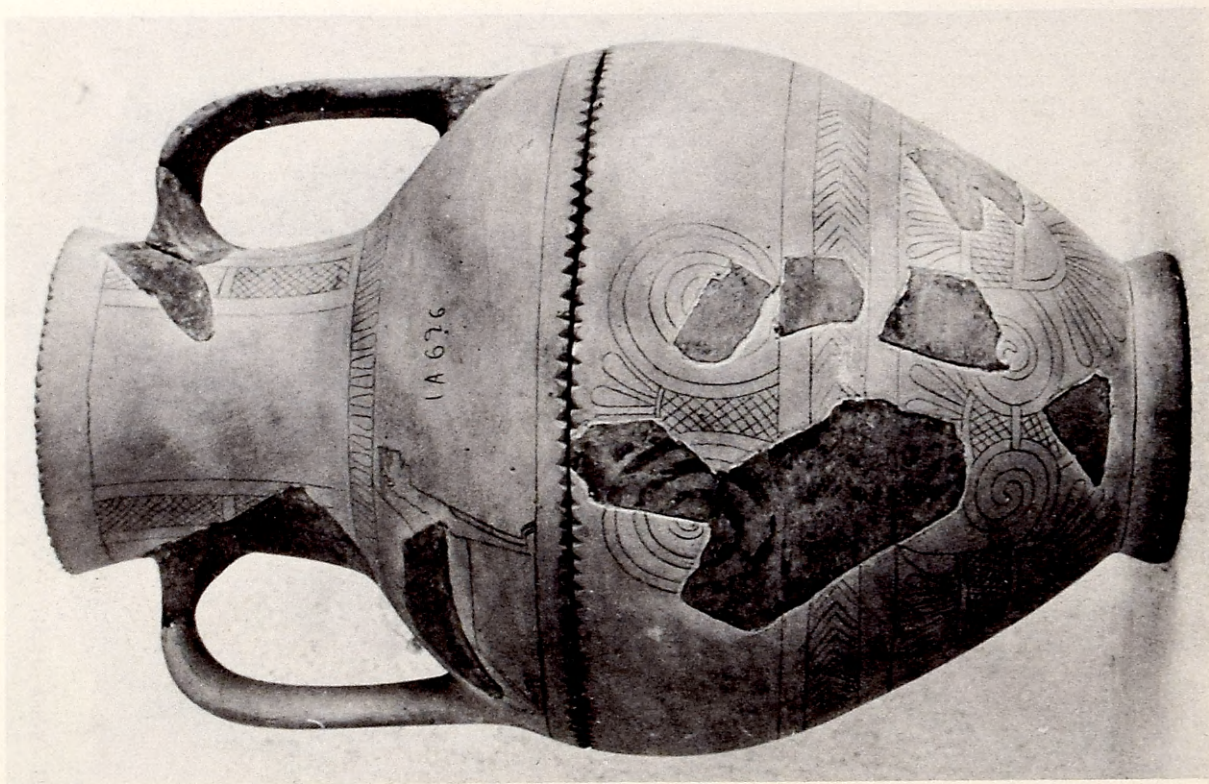
26. Ὑδρία 616(30)

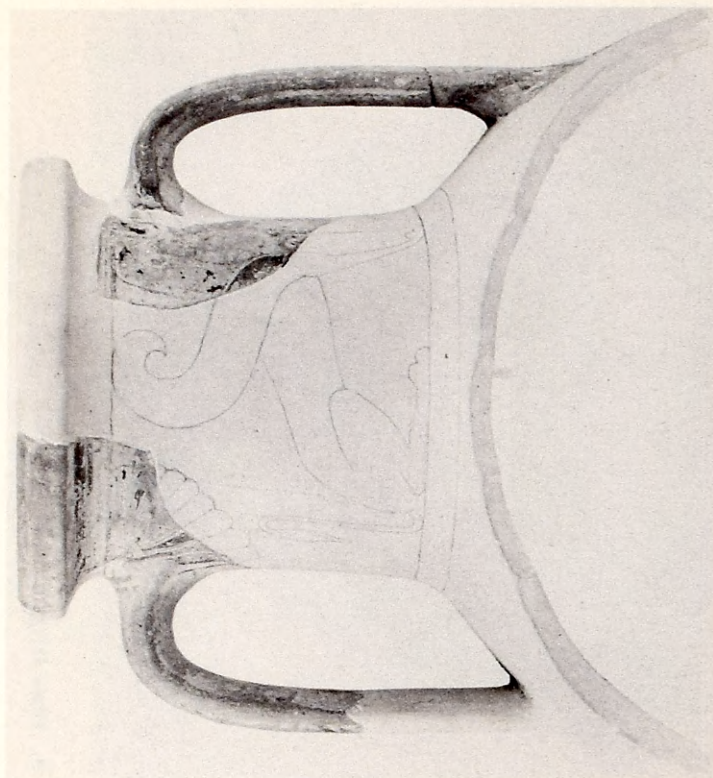
27. Ὑδρία 615(31)

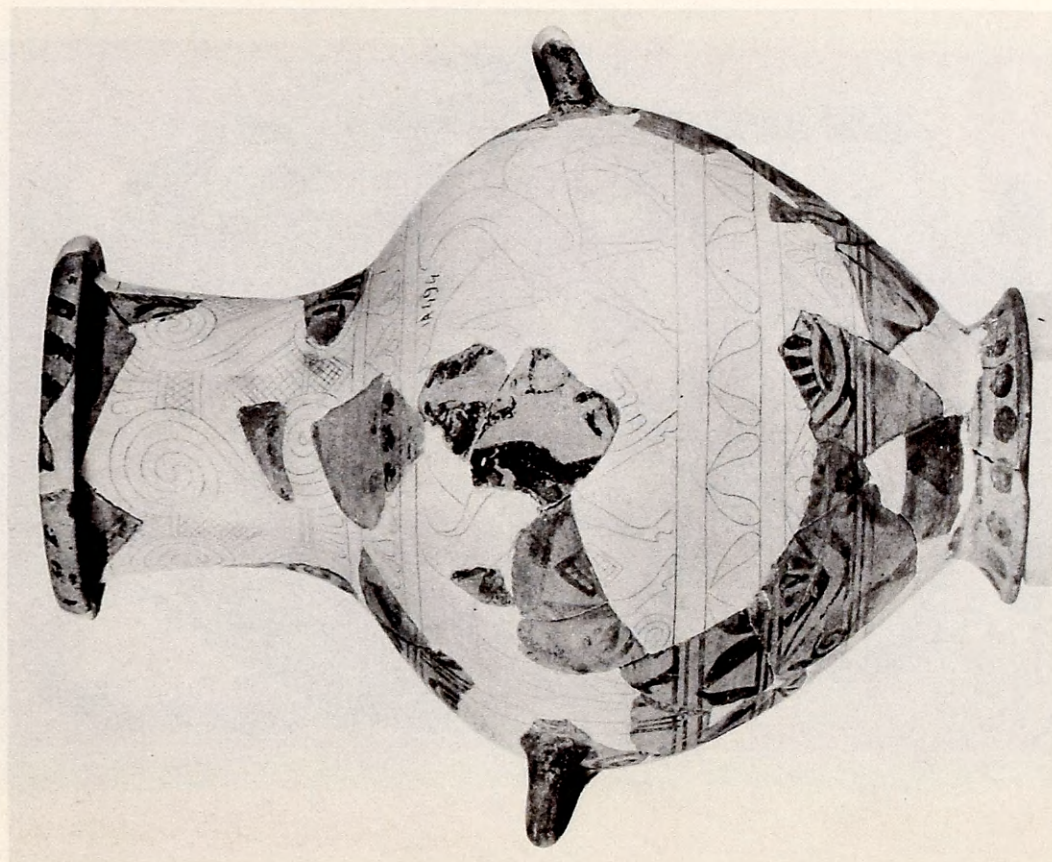
28. Ὑδρία 617(32)

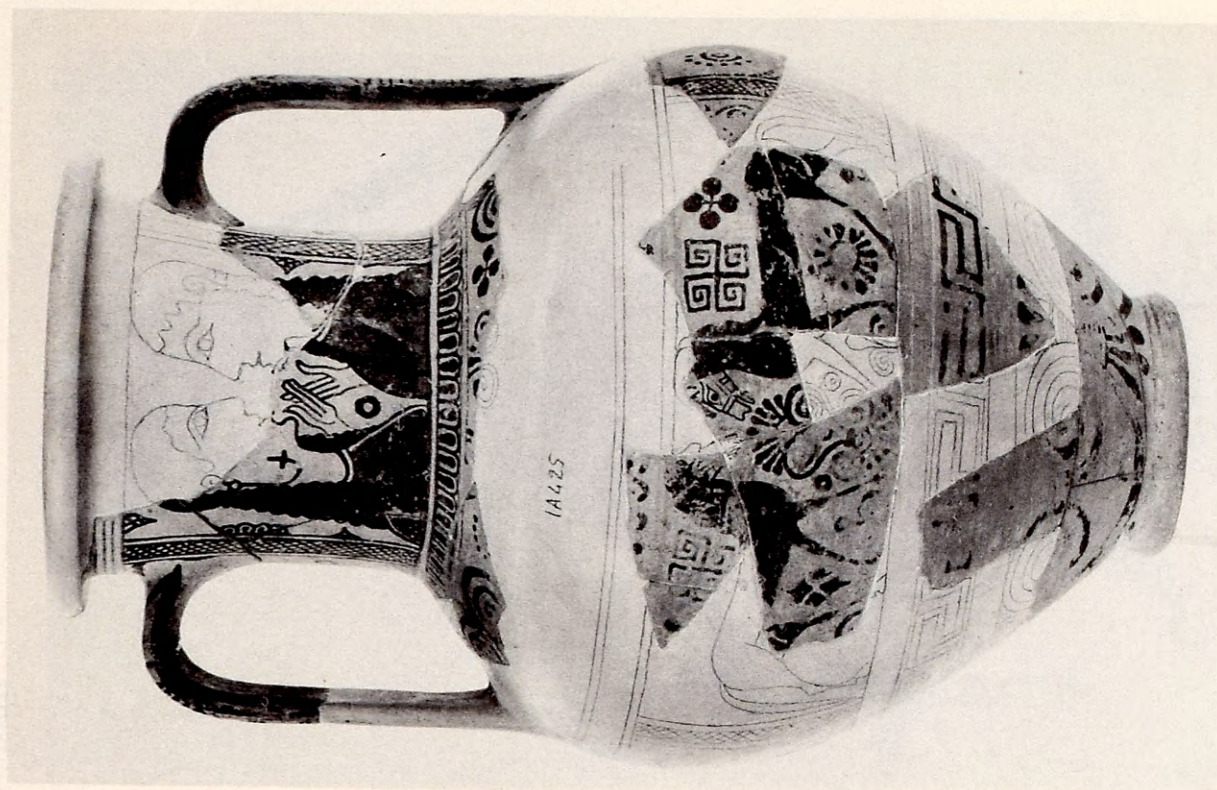
29. Ἀμφορέας 1345(33)

30. Ἀμφορέας 1379(34)

31. Ύδρια 623(35)

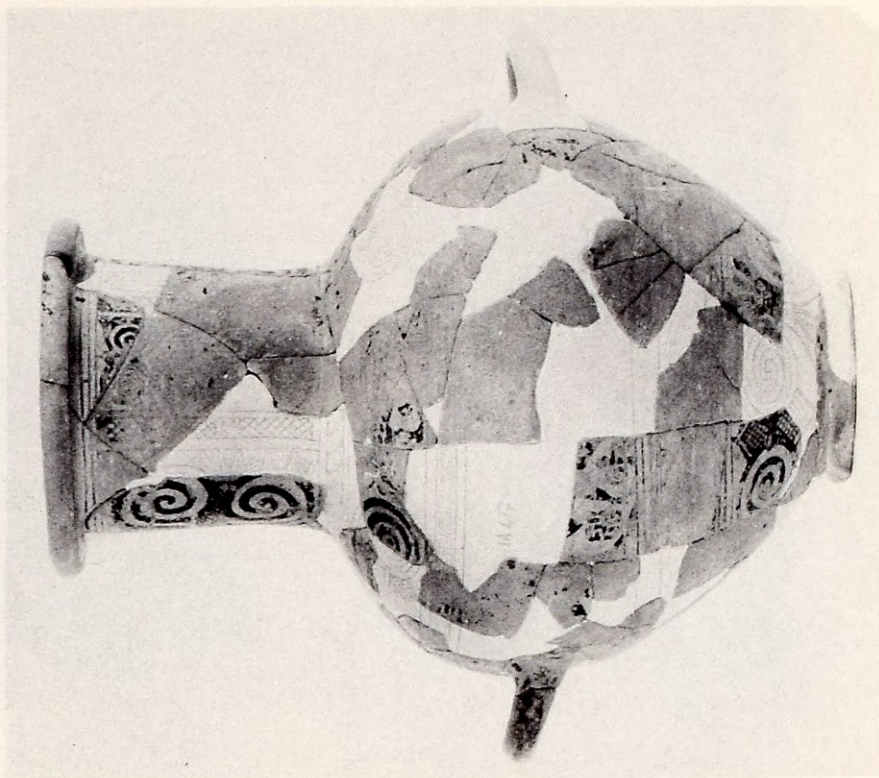
32. Ἀμφορέας 565(38)

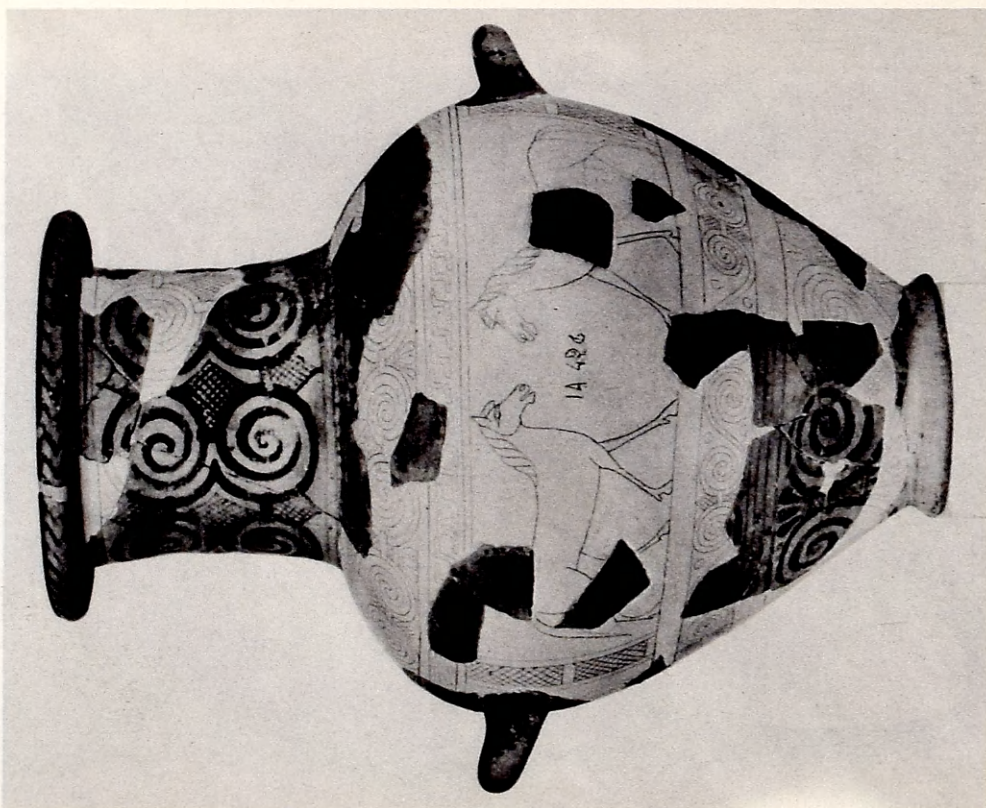
33-34. *Αμφορέας 1385(37)

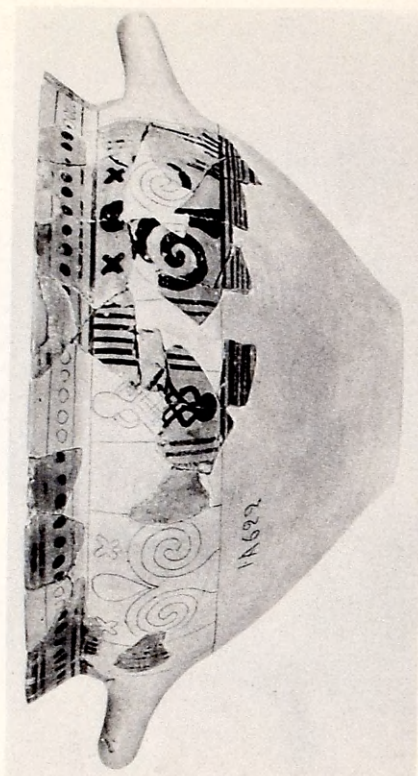
35. Ἀμφορέας 1288(39)

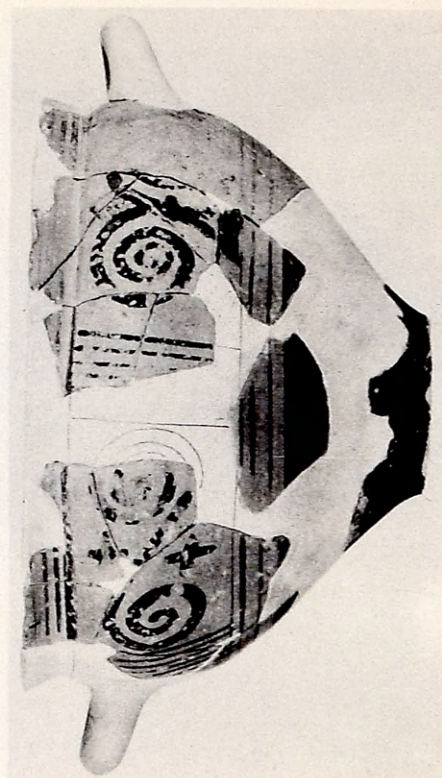
36. Ὑδρία 543(40)

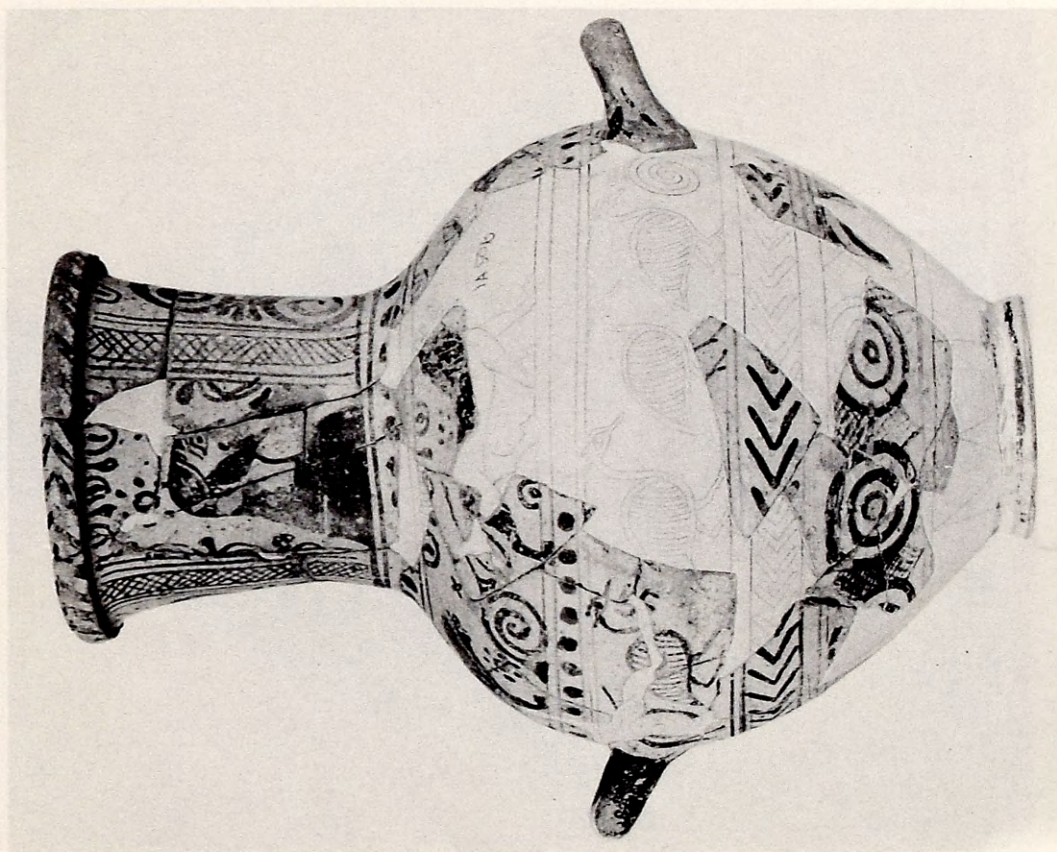
37. Ὑδρία 564(42)

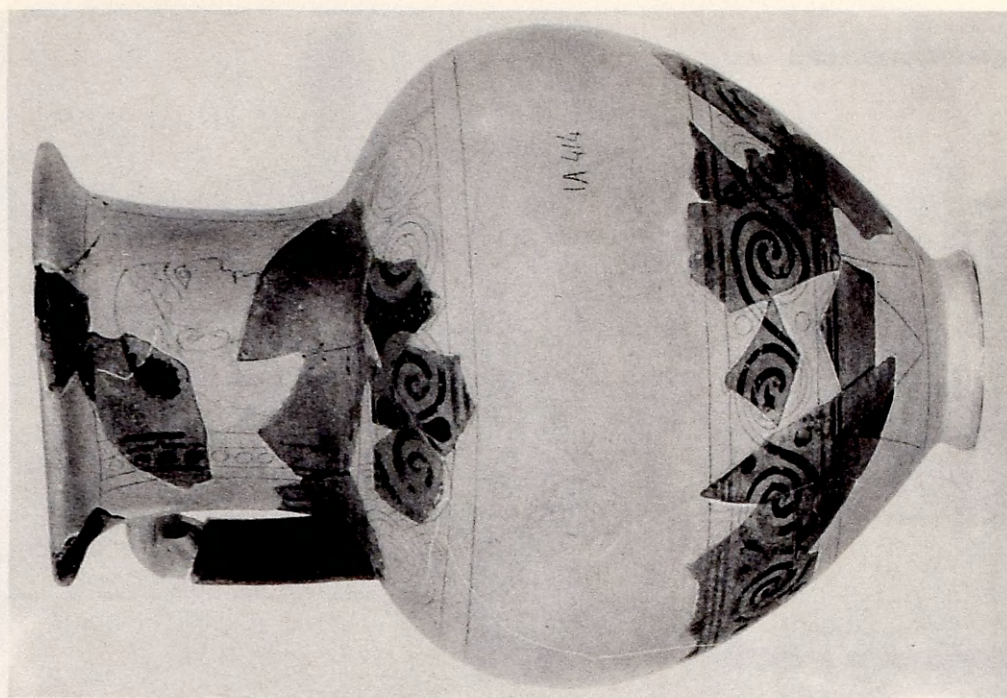
38. Σκύφος 632(43)

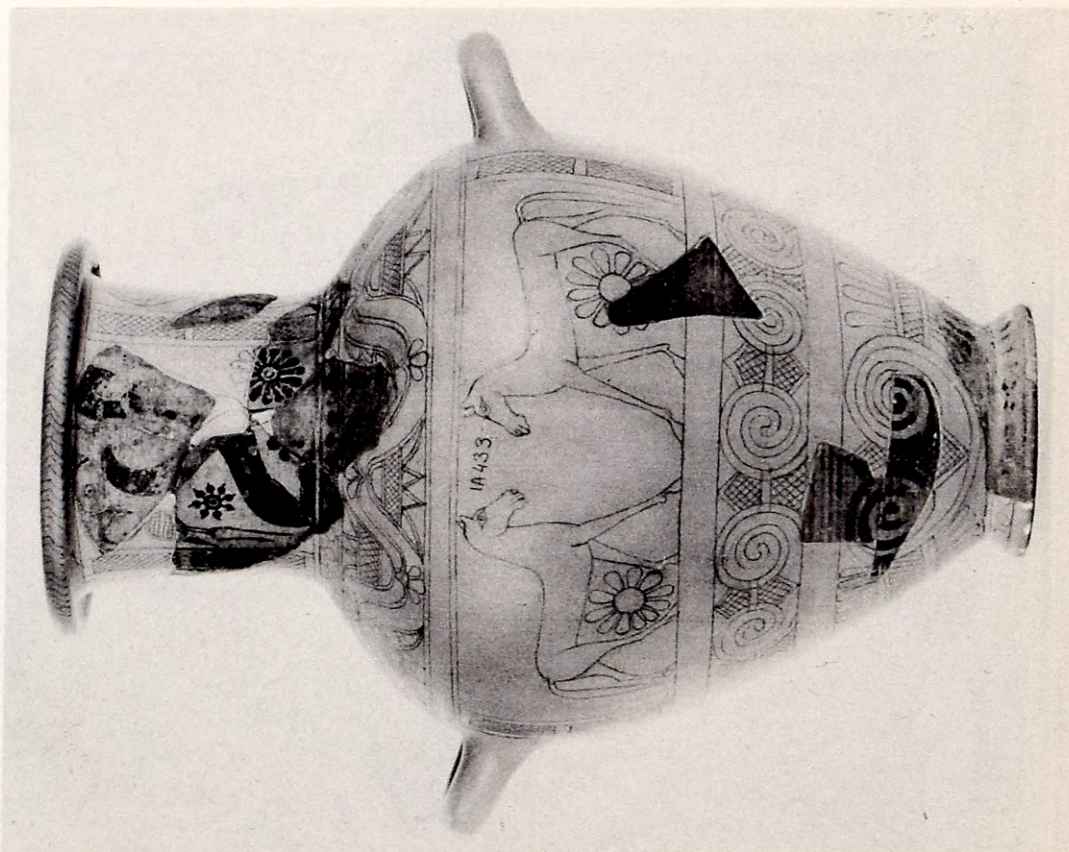
39. Σκύφος 633(44)

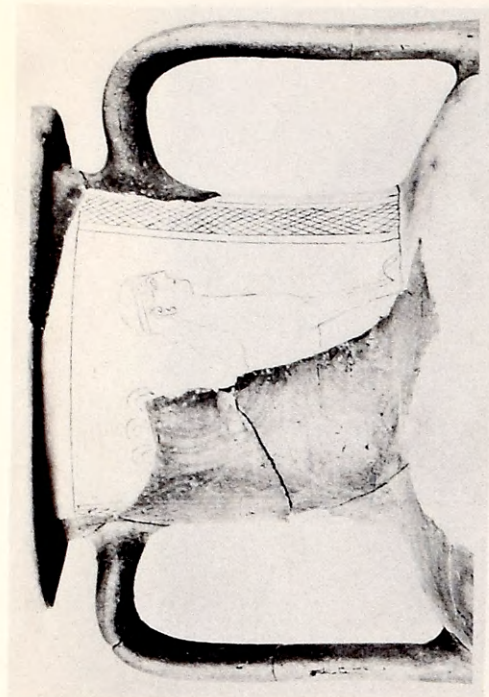
40. 'Yōpia 619(45)

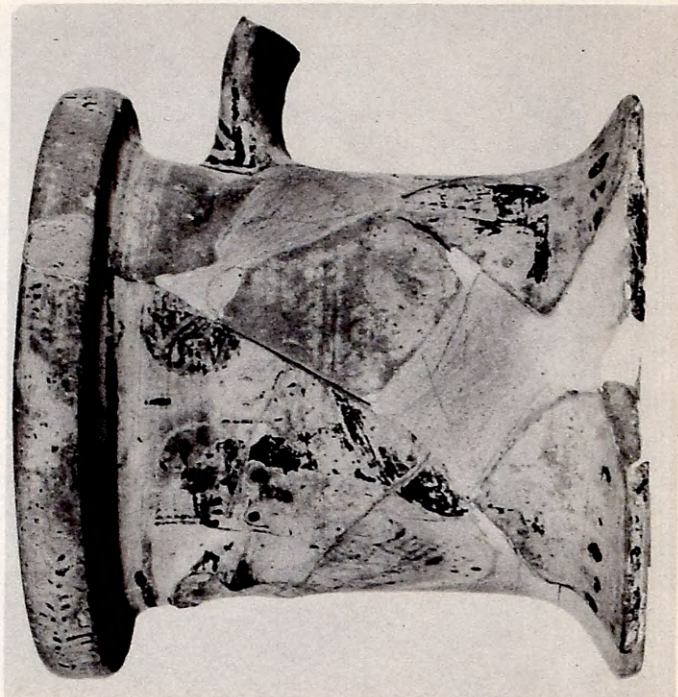
41. 'Yōpia 1369(46)

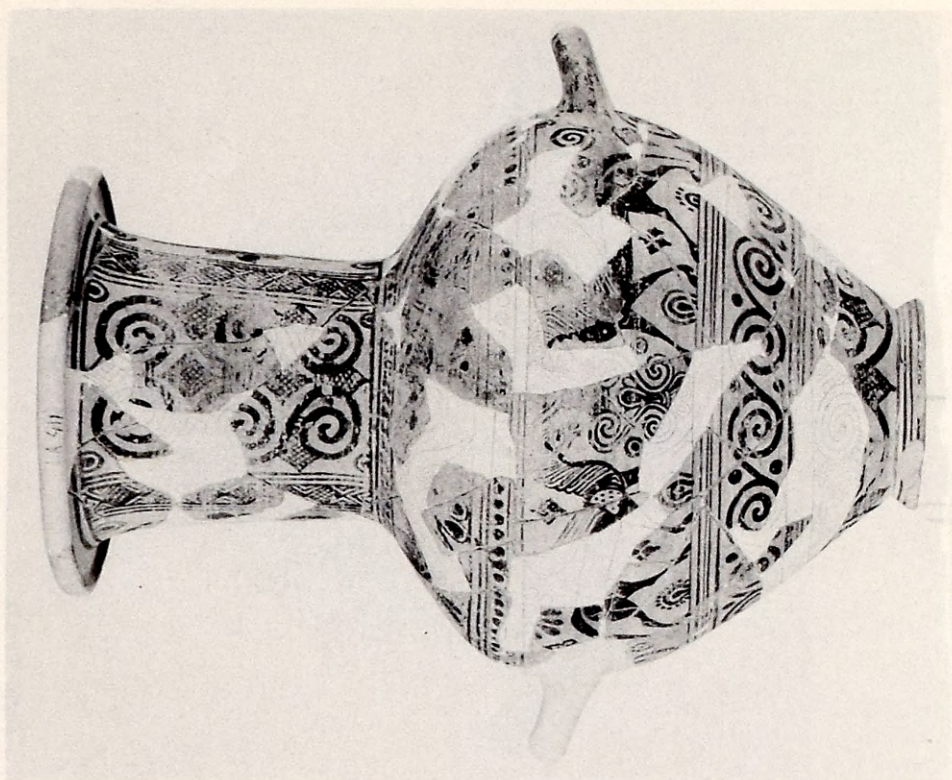
42. 'Υδρία 1281(47)

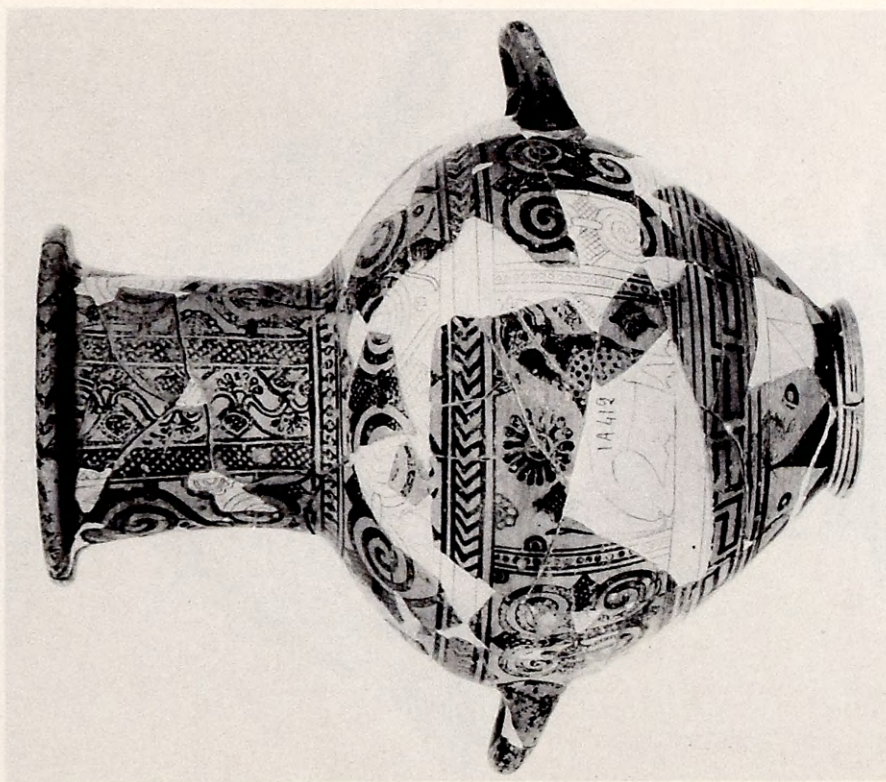
43. 'Αμφορέας 1363(48)

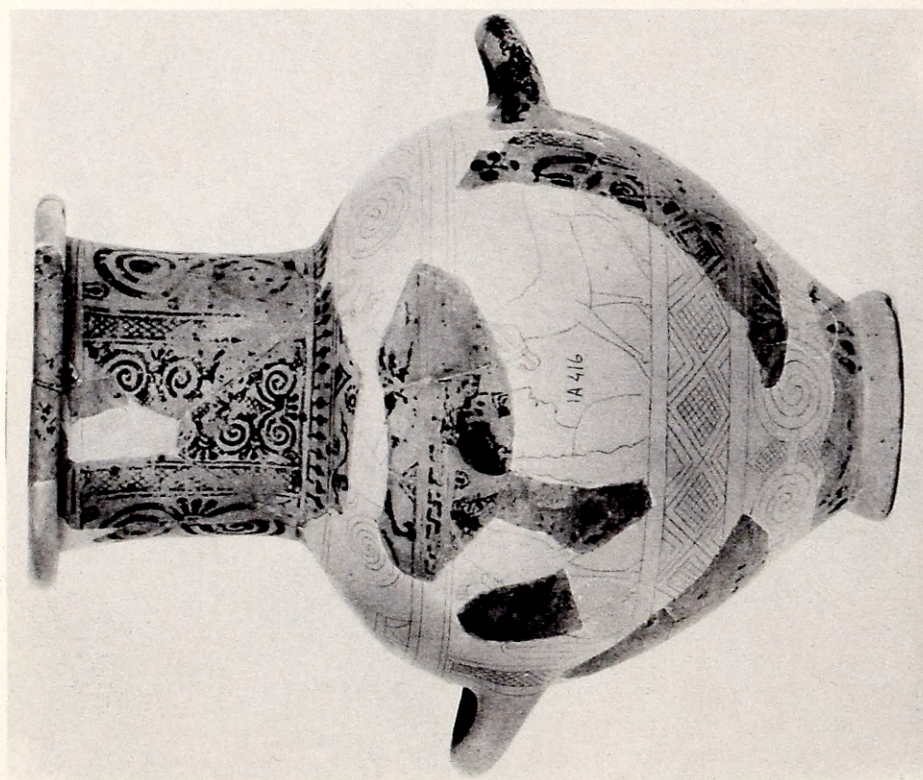
44. 'Αμφορέας 1263(49)

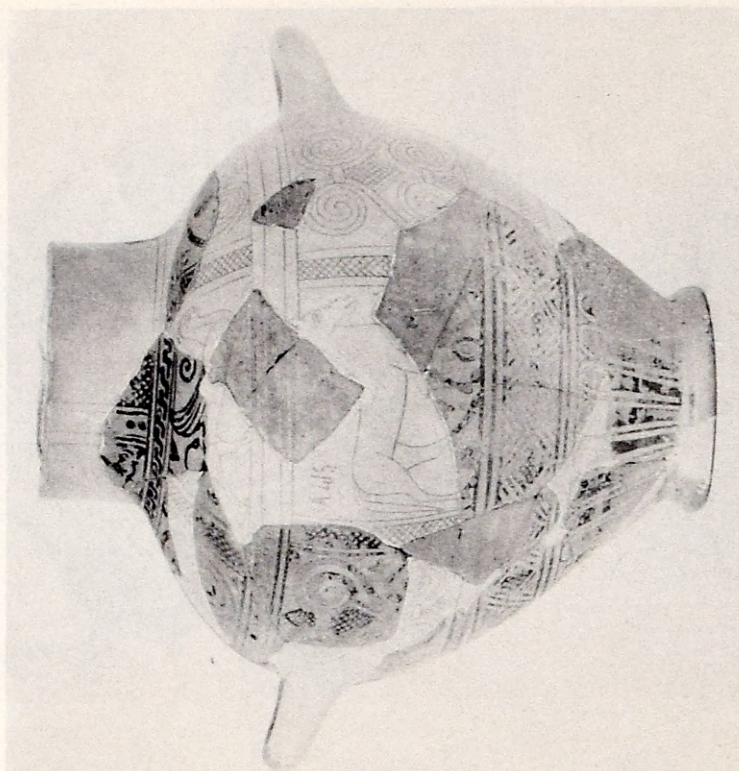
46. *Yōpia 568(51)

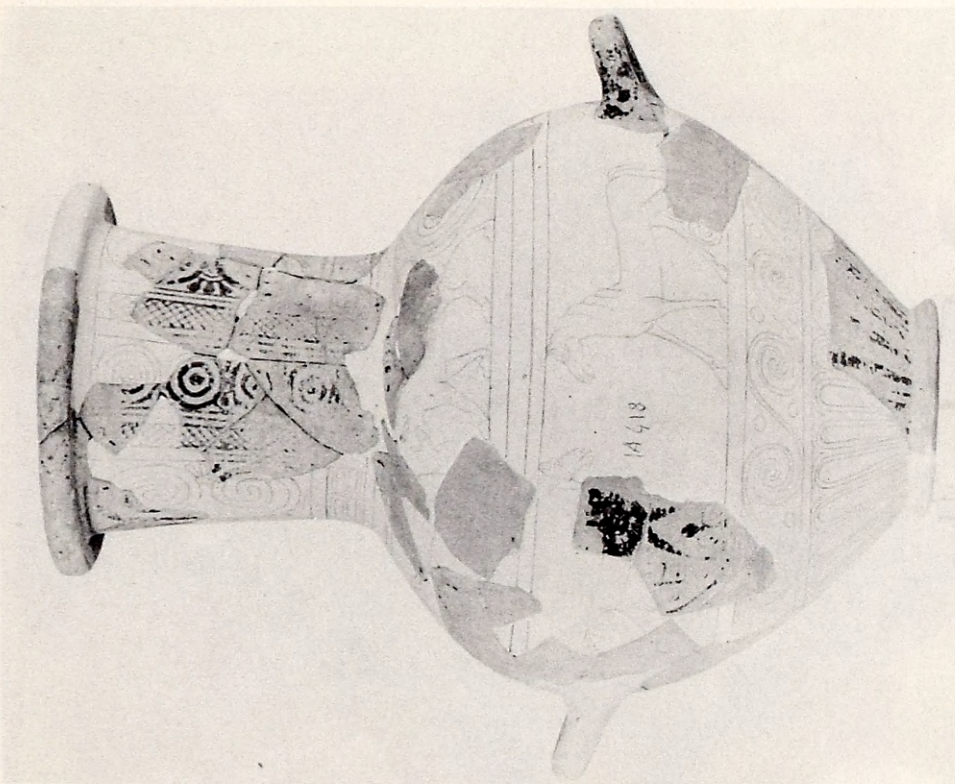
45. *Yōpia 569(50)

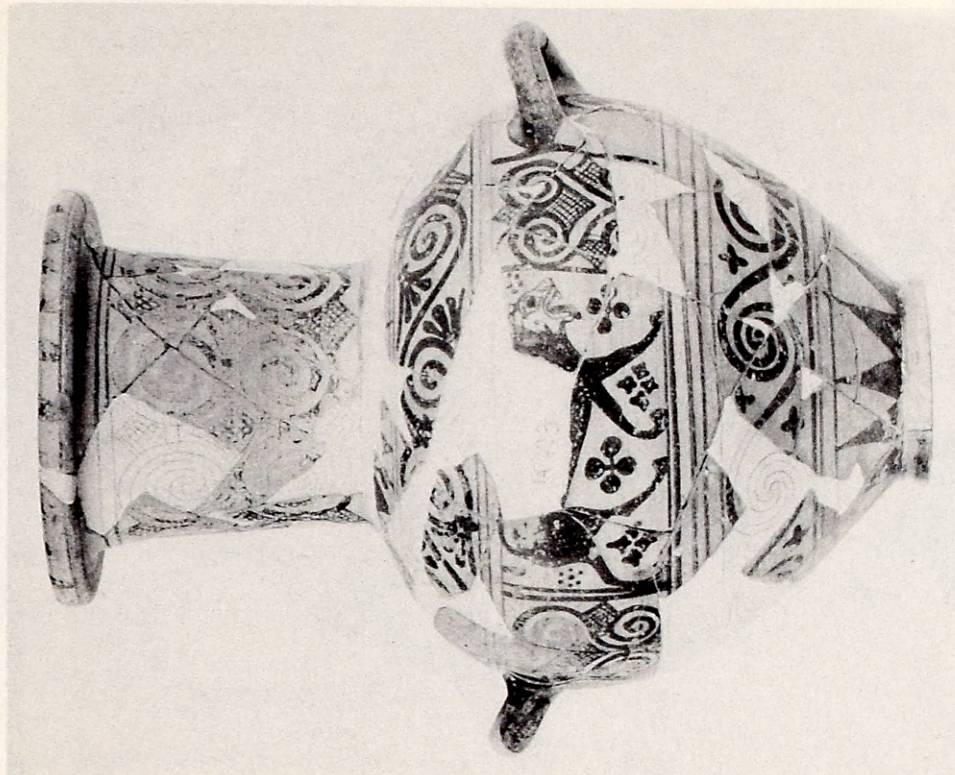
47. 'Yōpia 542(52)

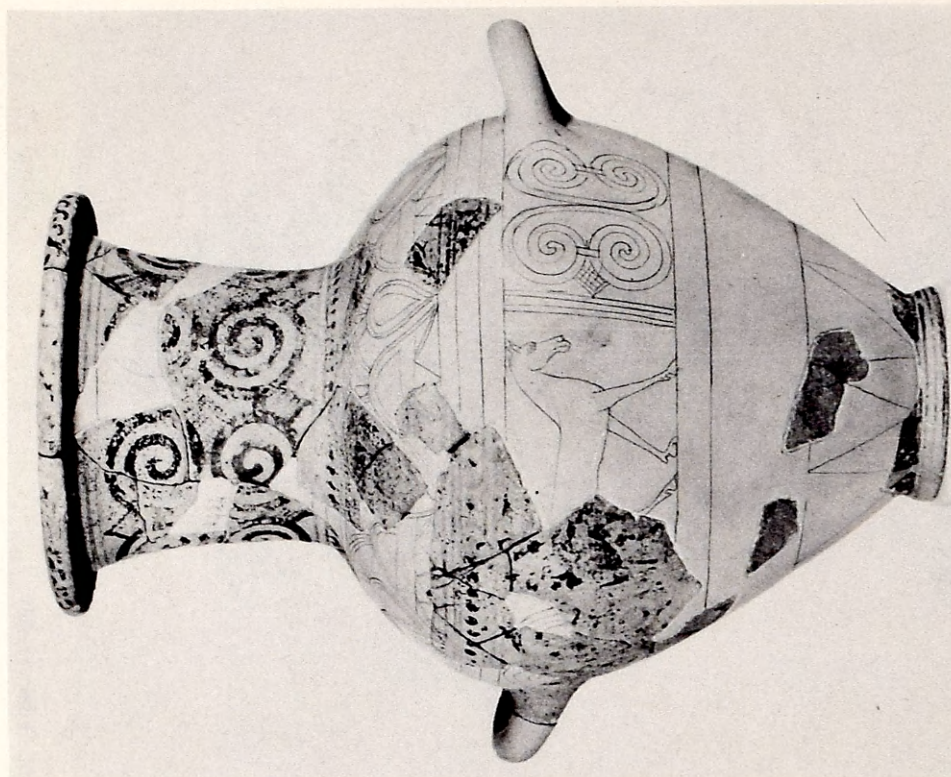
48. 'Yōpia 571(53)

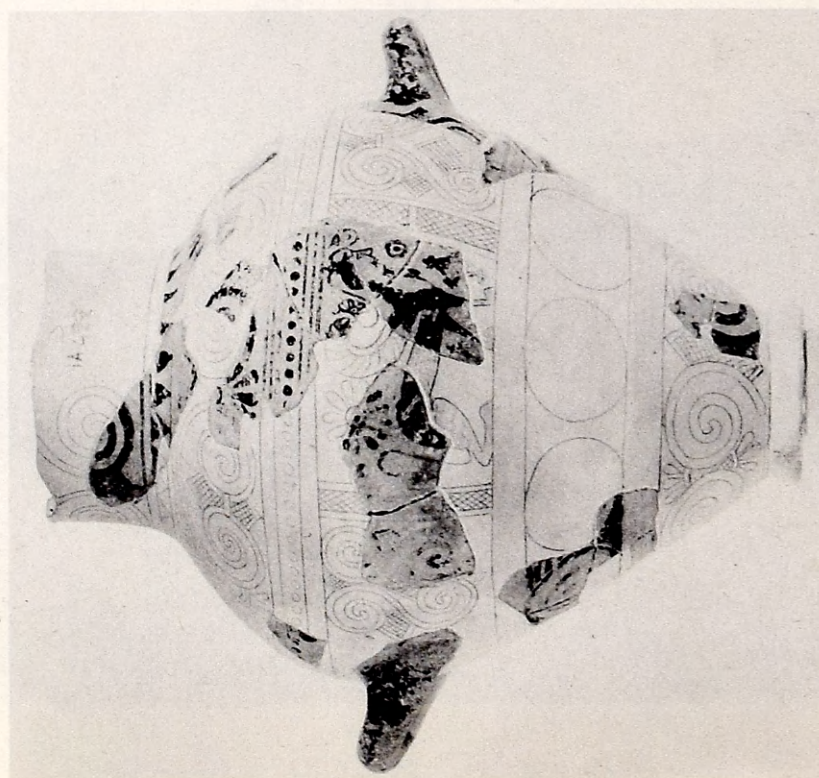
49. 'Υδρία 544(54)

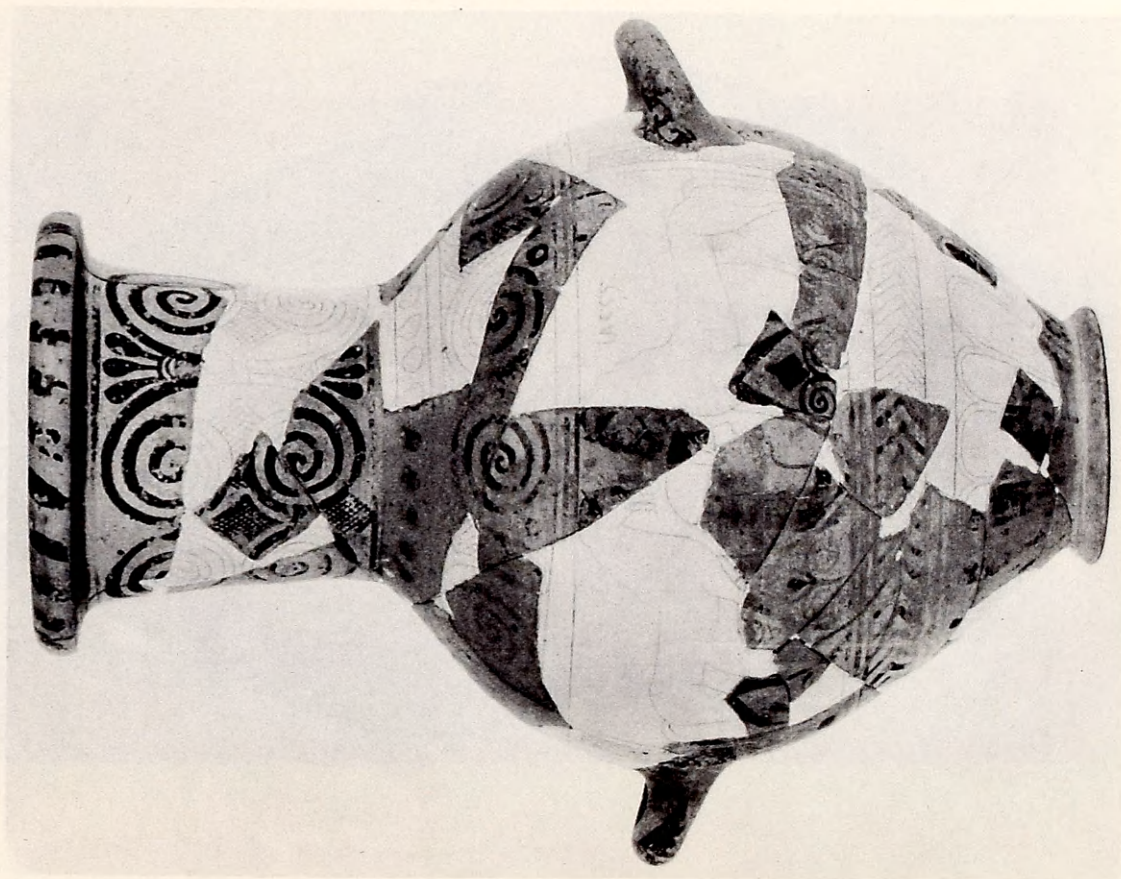
50. 'Υδρία 551(55)

52. Ύδρια 570(57)

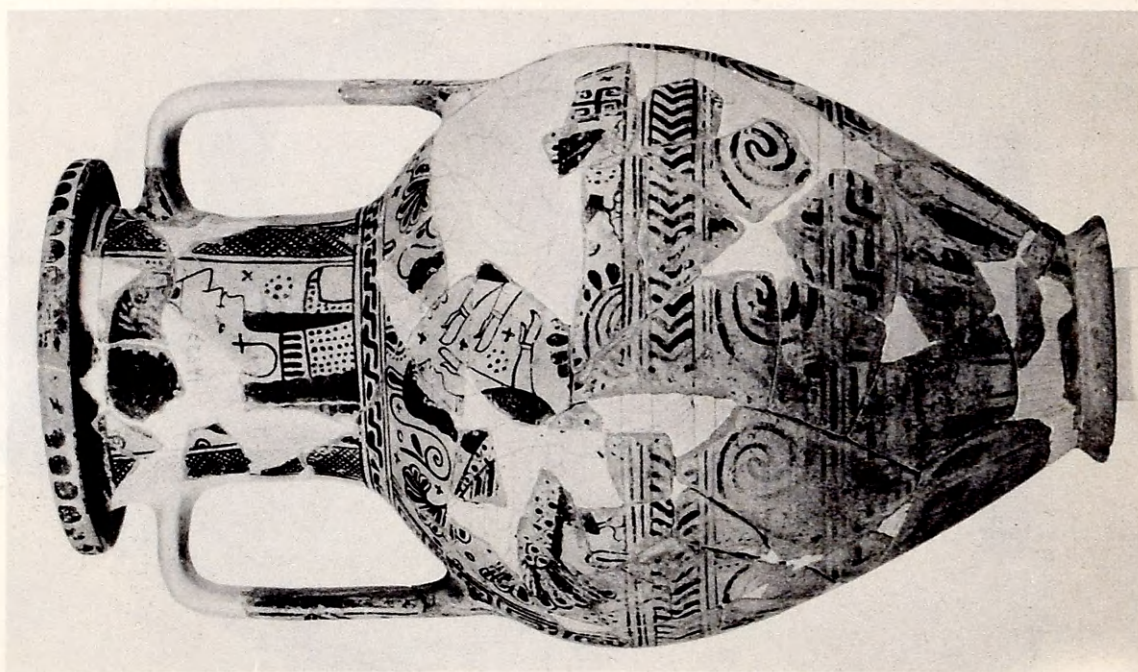
51. Ύδρια 549(56)

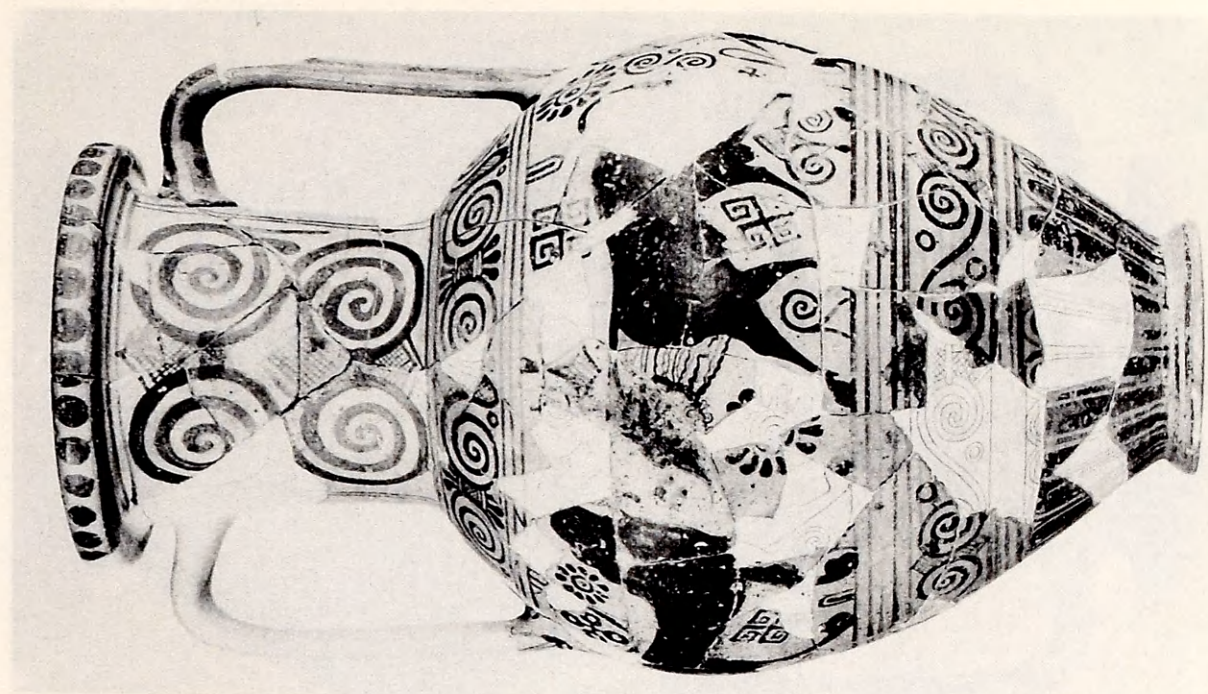
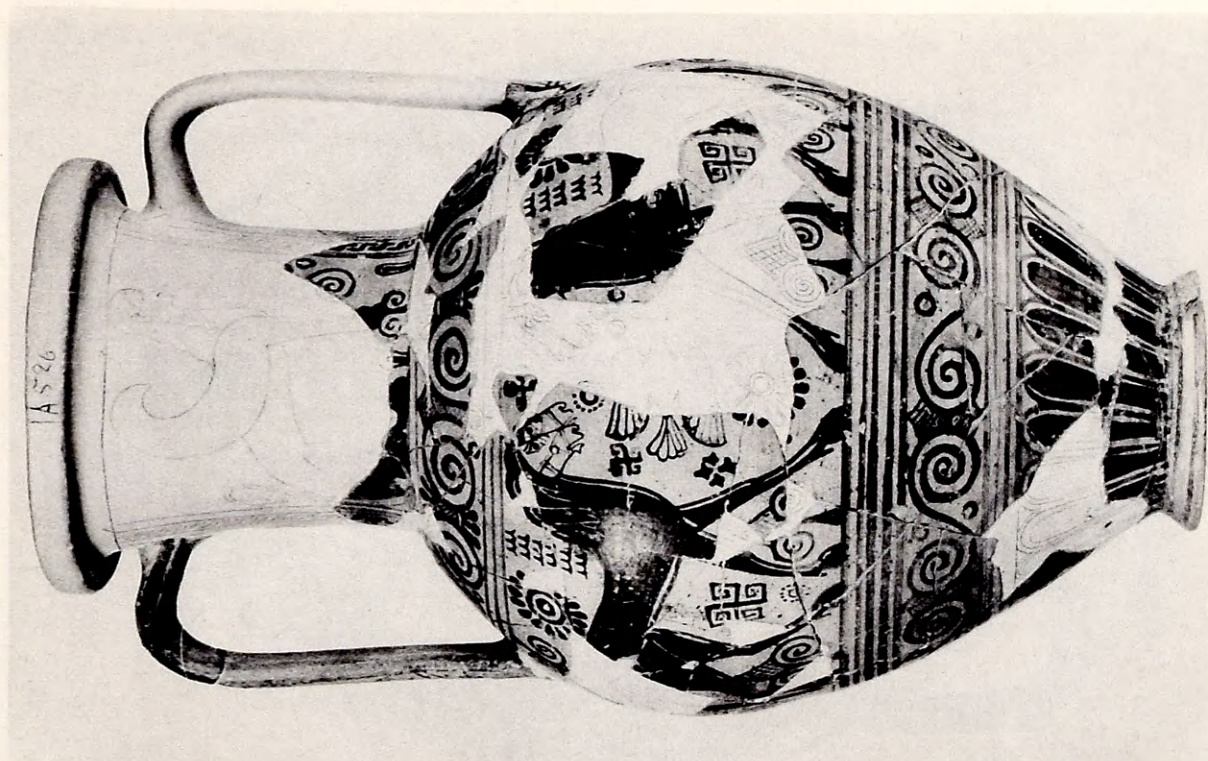
53. 'Υδρία 631(58)

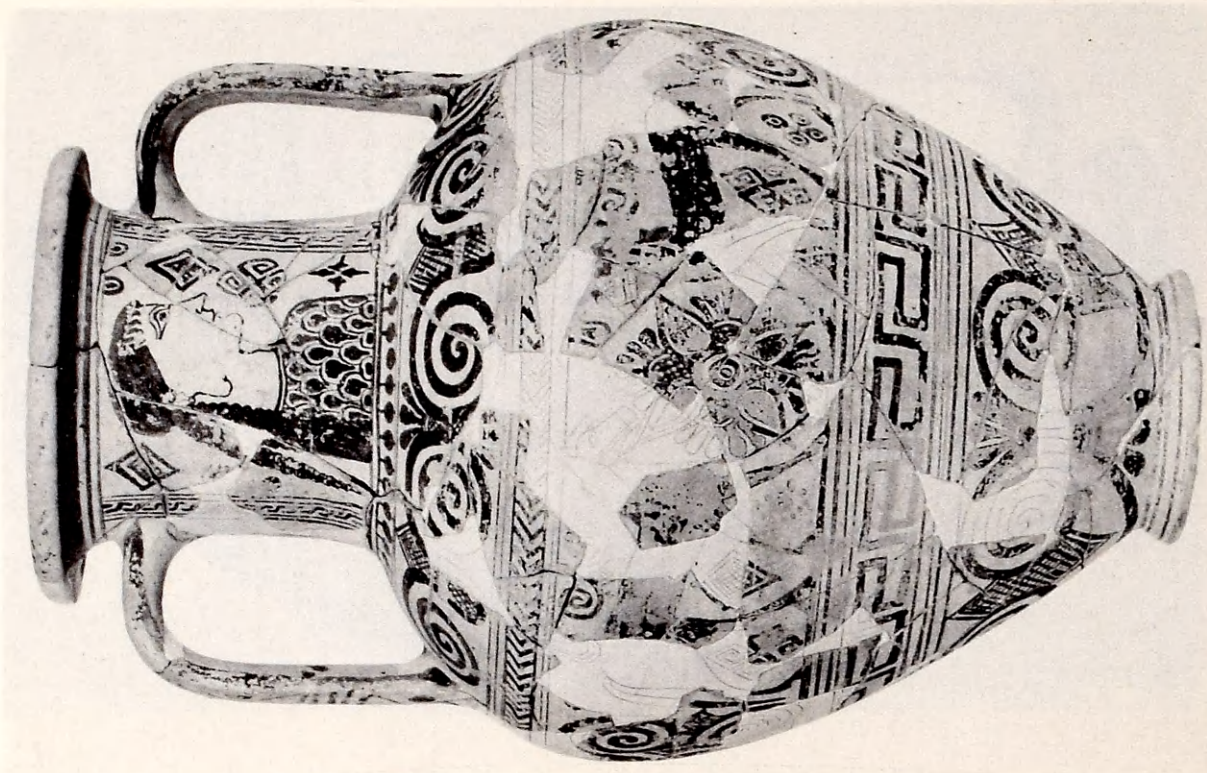
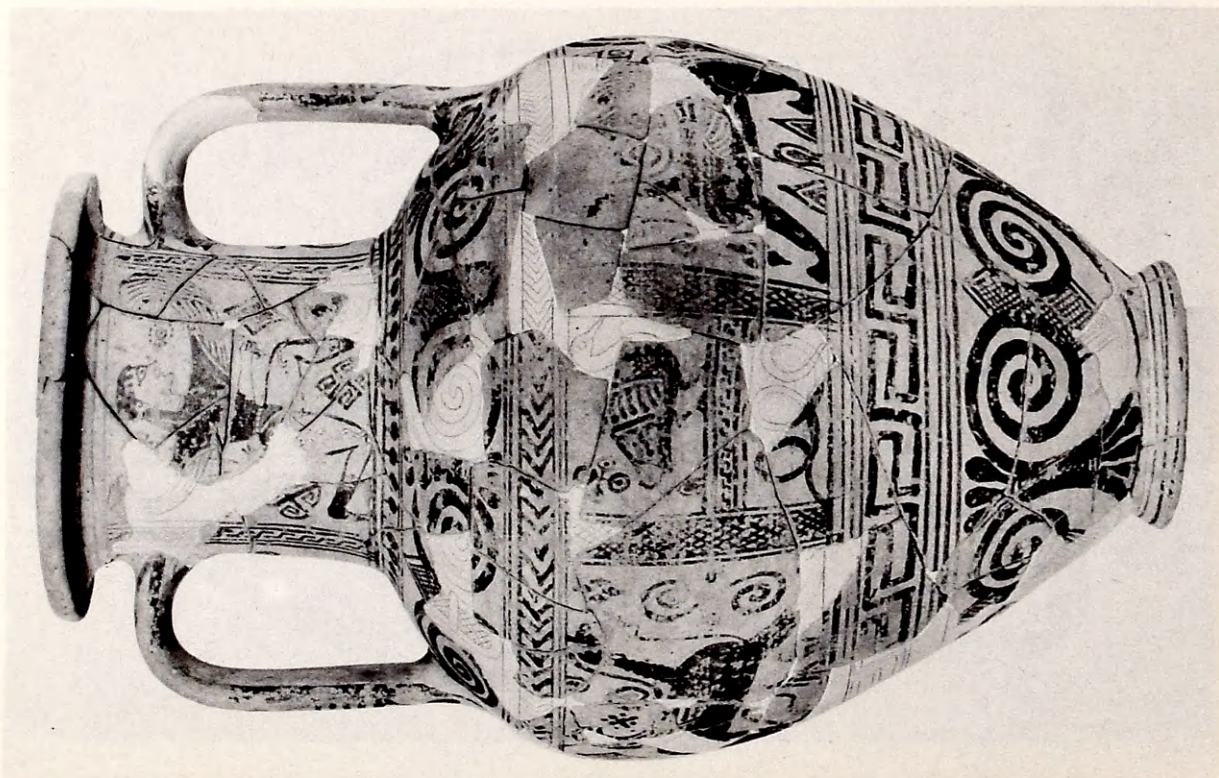
54. 'Αμφορέας 1375(60)

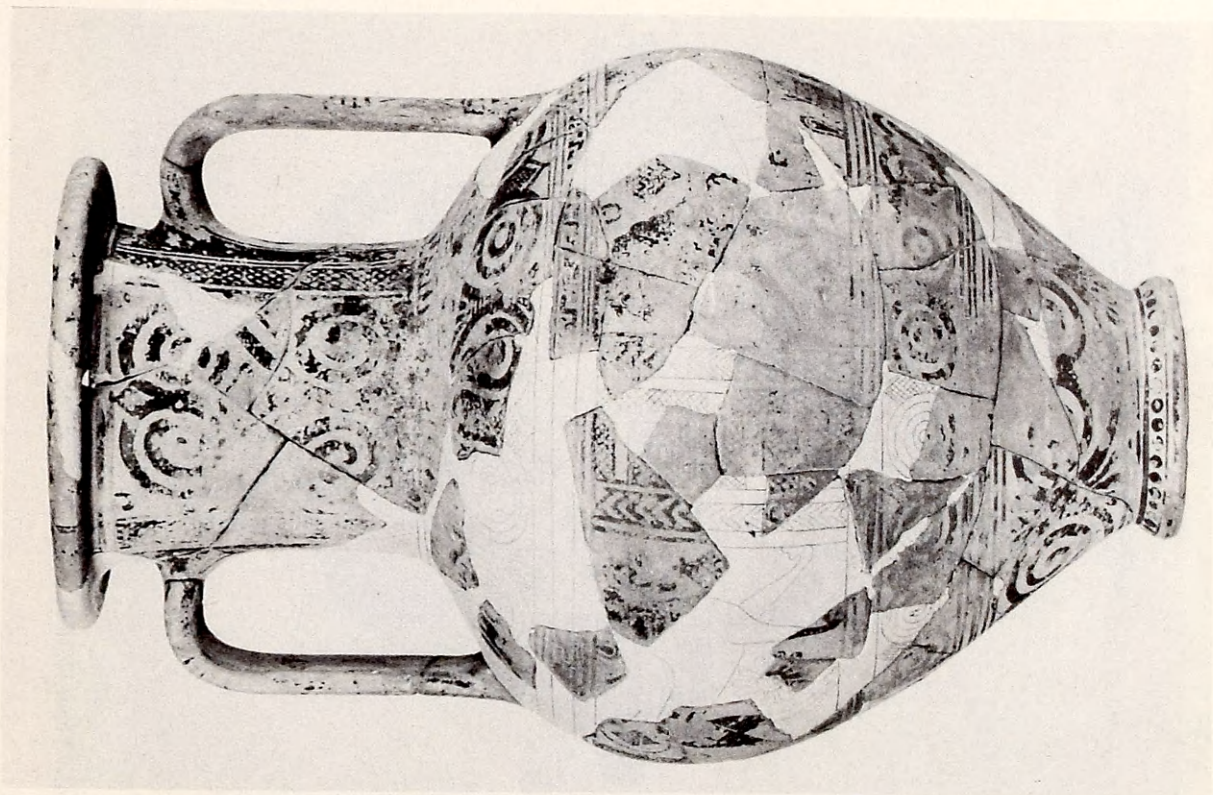
55-56. *Αμφορέας 1287(59)

57-58. Ἀμφορέας 1364(61)

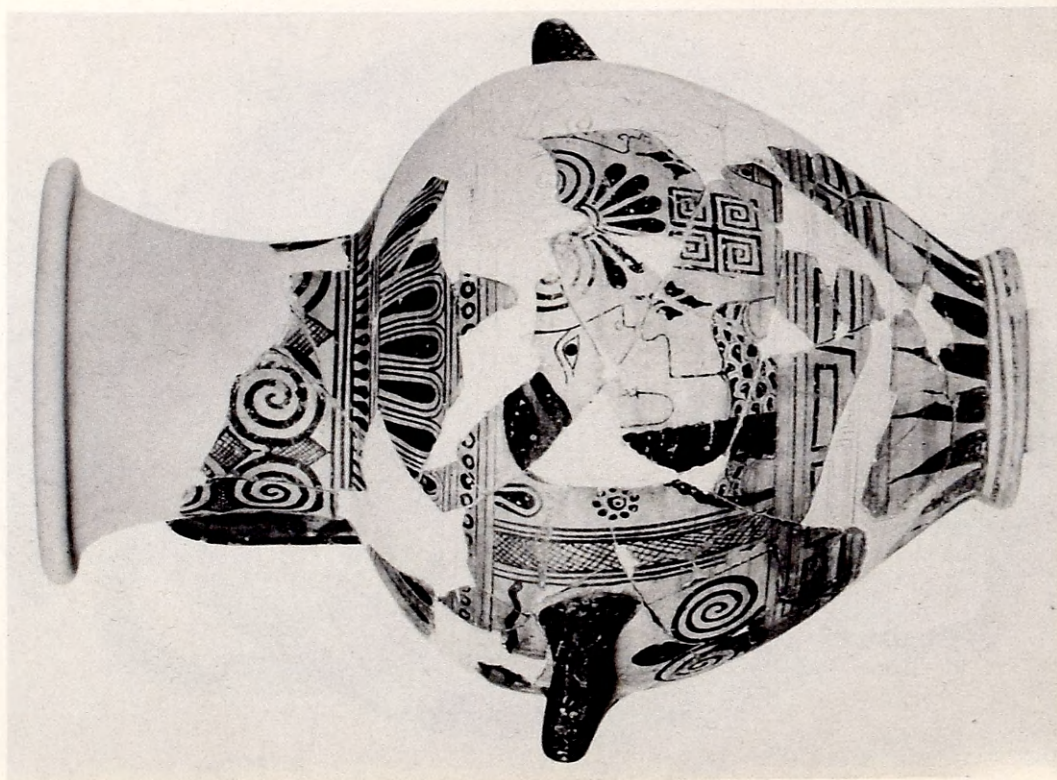
59-60. *Αμφορέας 554(63)

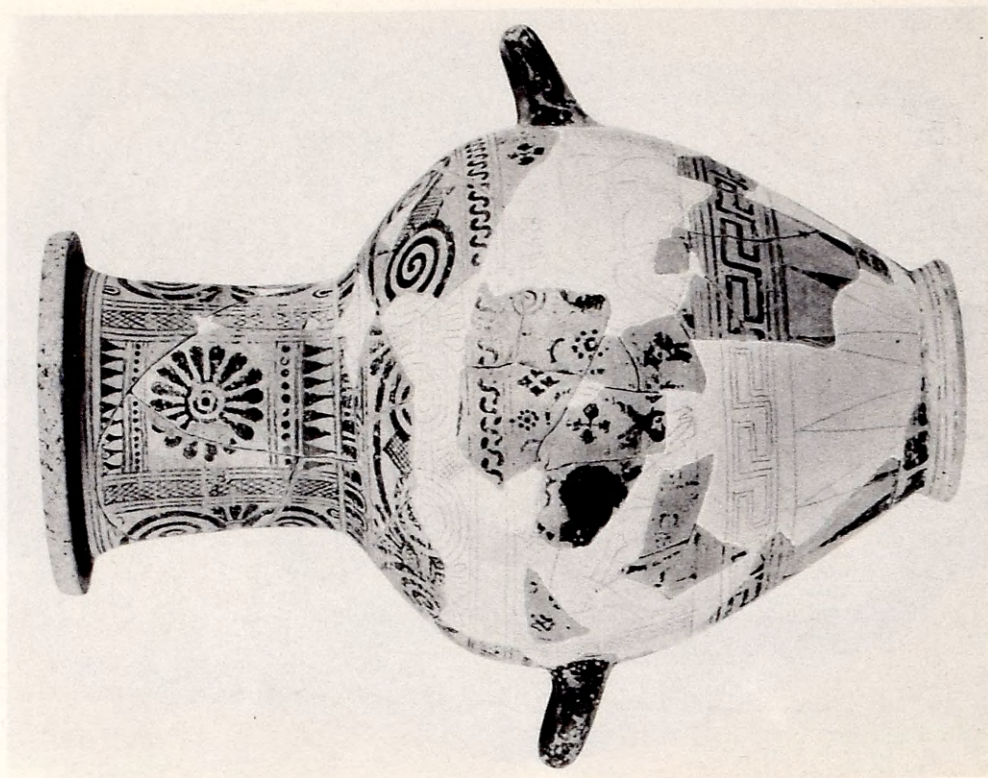
61. Ἀμφορέυς 1378(64)

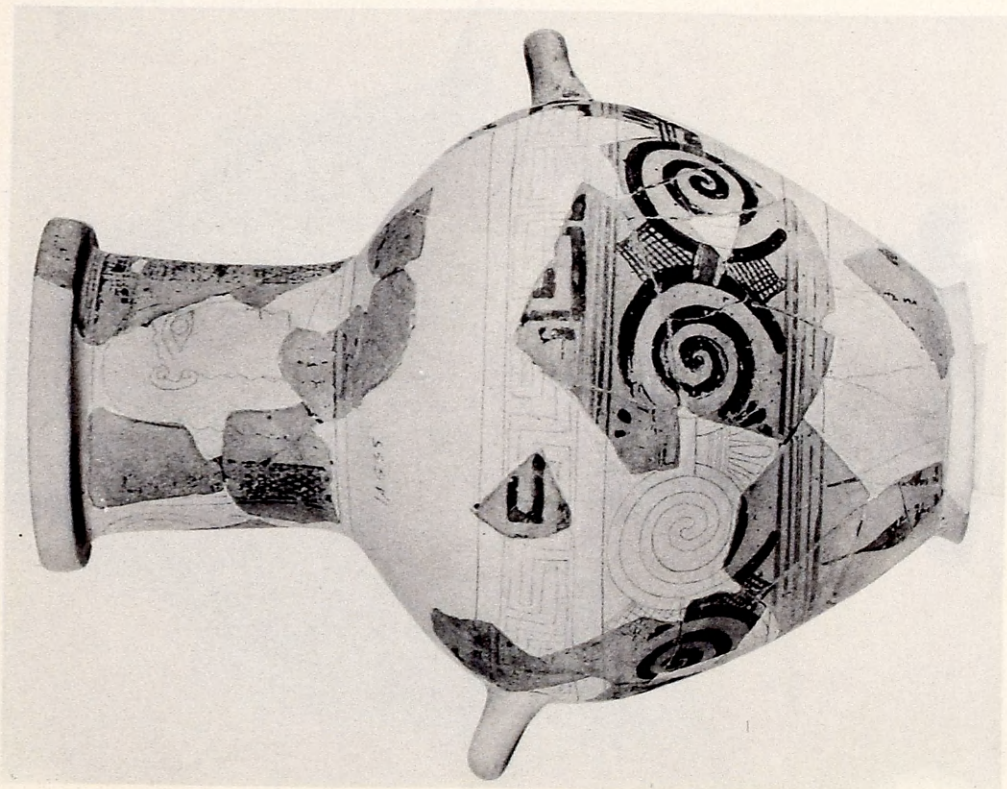
62. Ἀμφορέυς 1284(65)

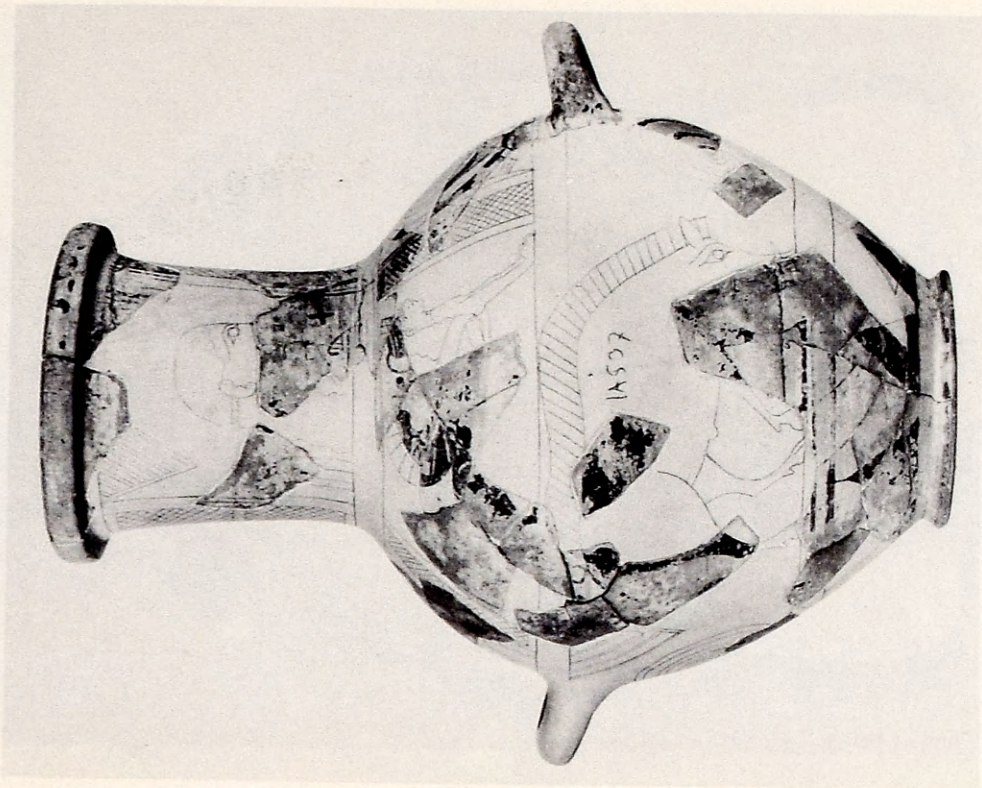
63. 'Υδρία 1262(66)

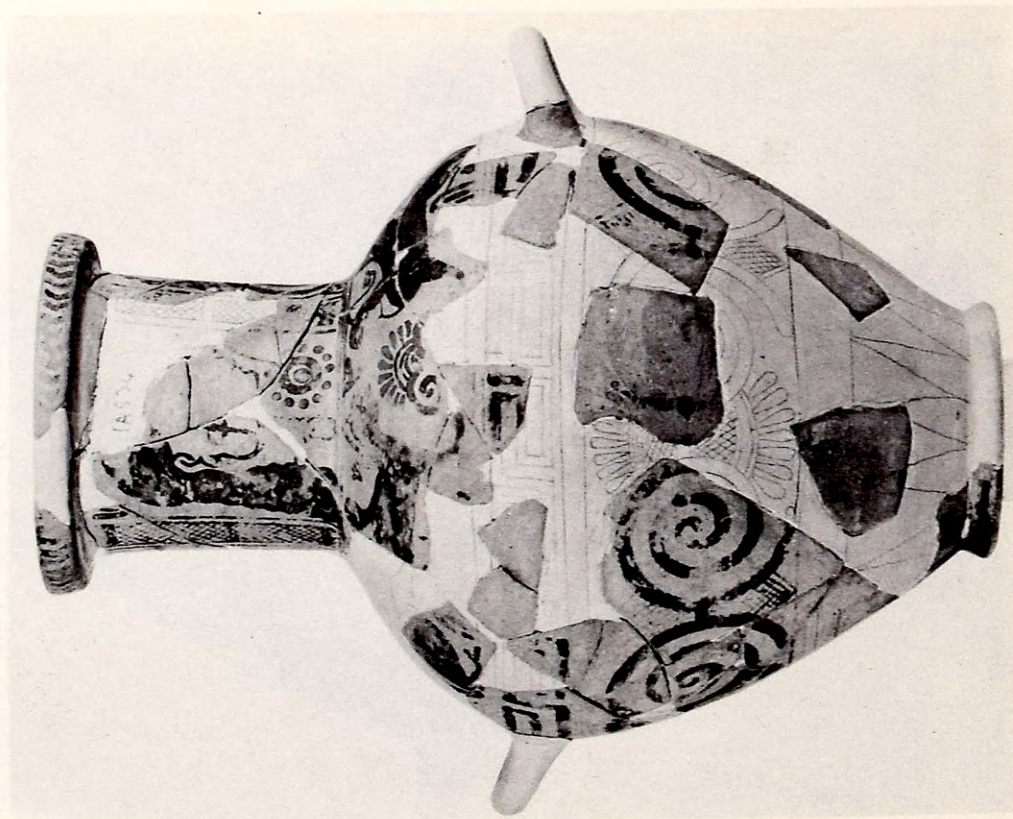
64. 'Υδρία 563(67)

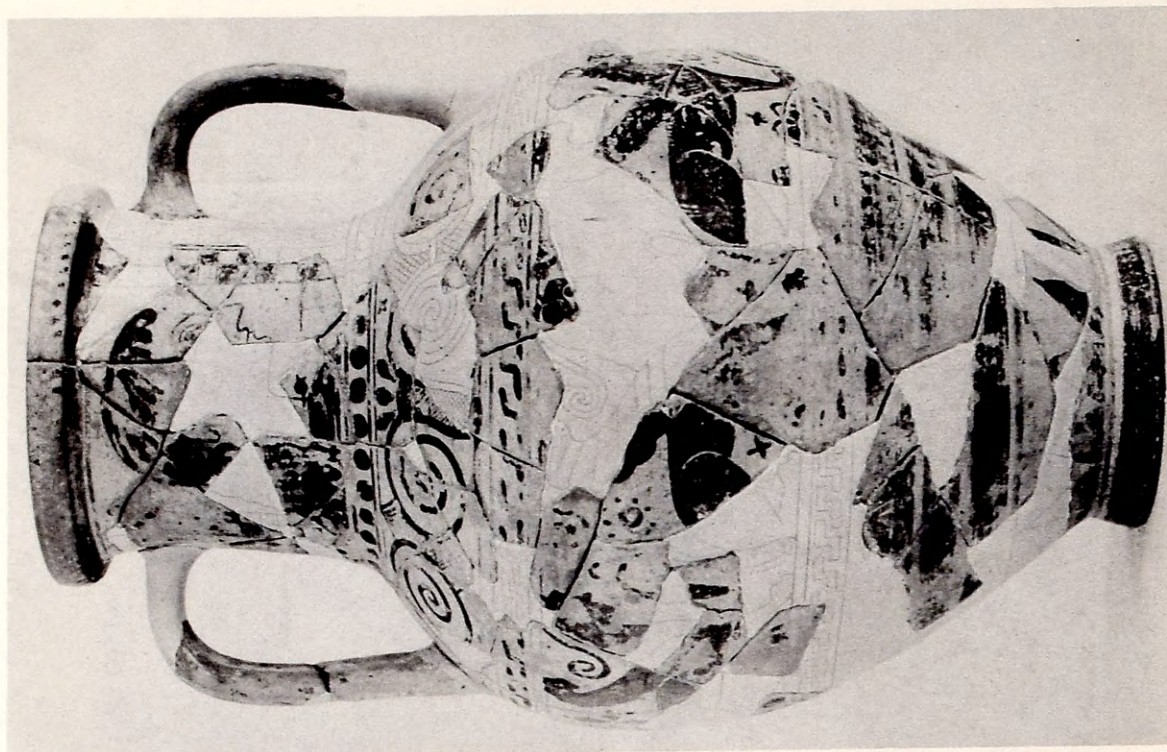
65. *Υδρία 1371(68)

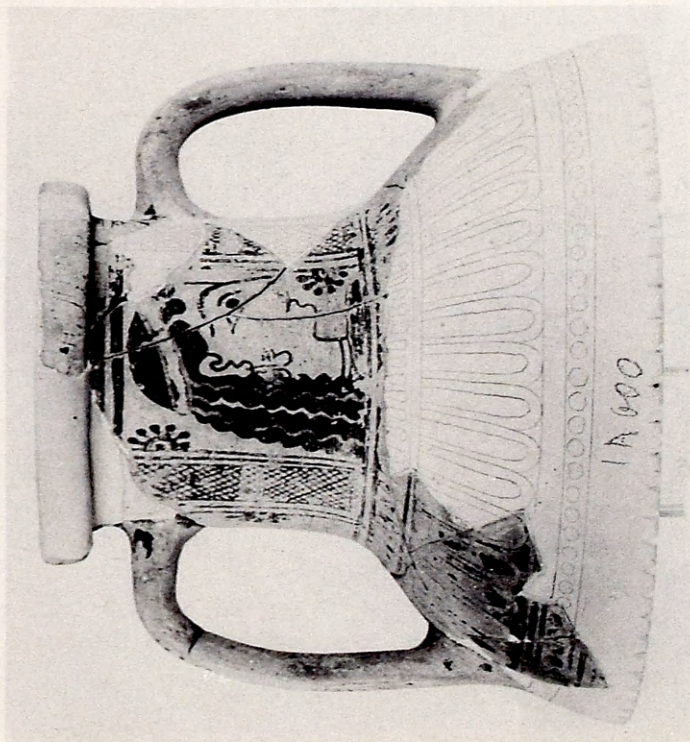
66. *Υδρία 1317(69)

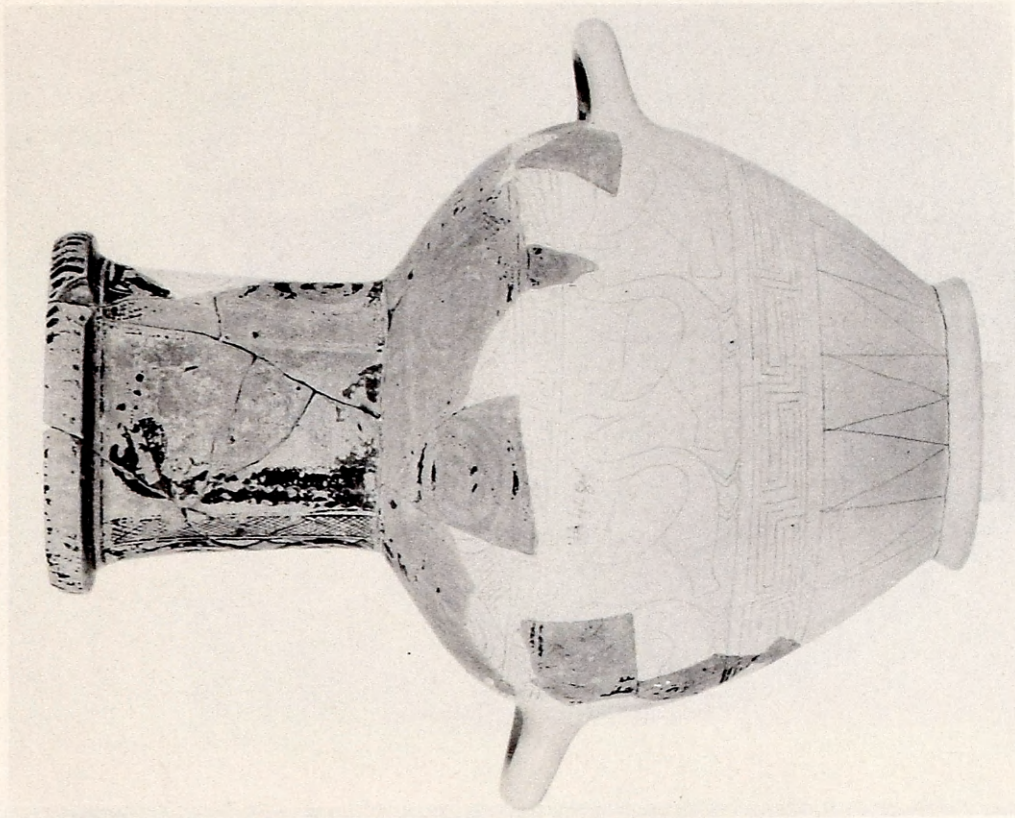
67. 'Υδρία 1306(70)

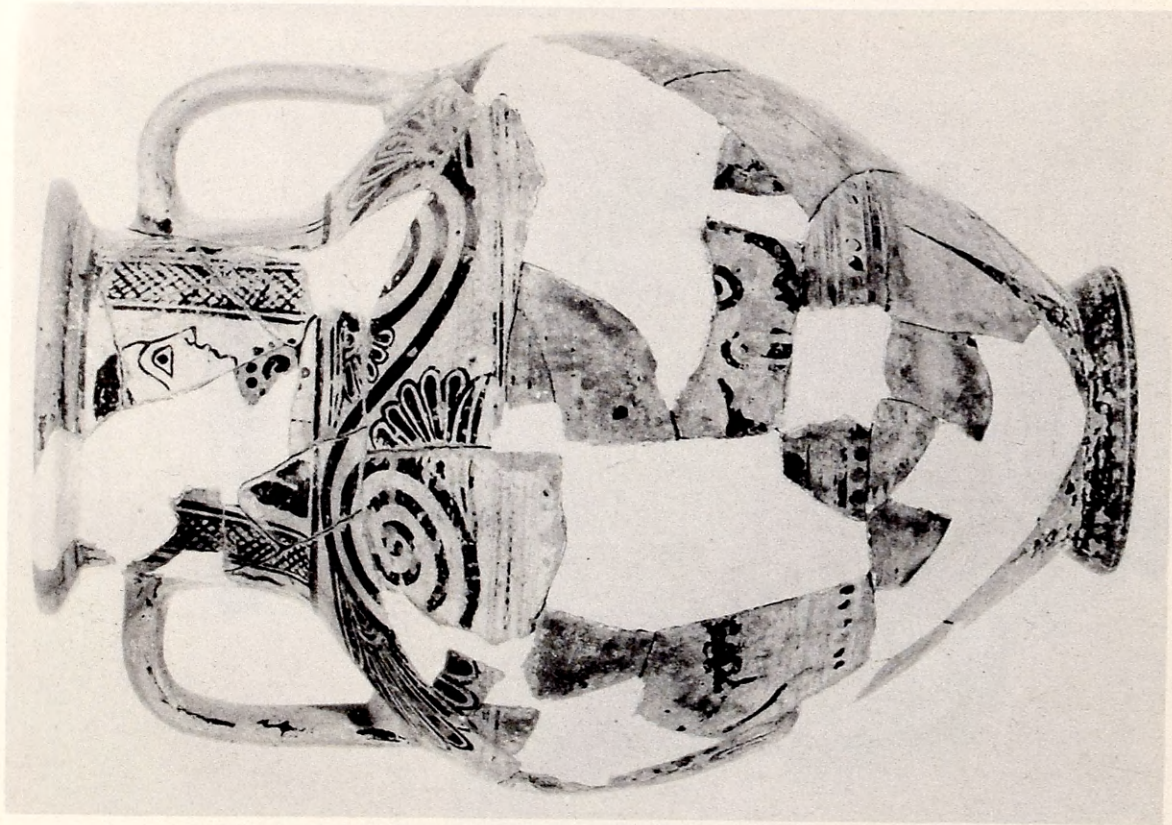
68. 'Αμφορέας 1315(71)

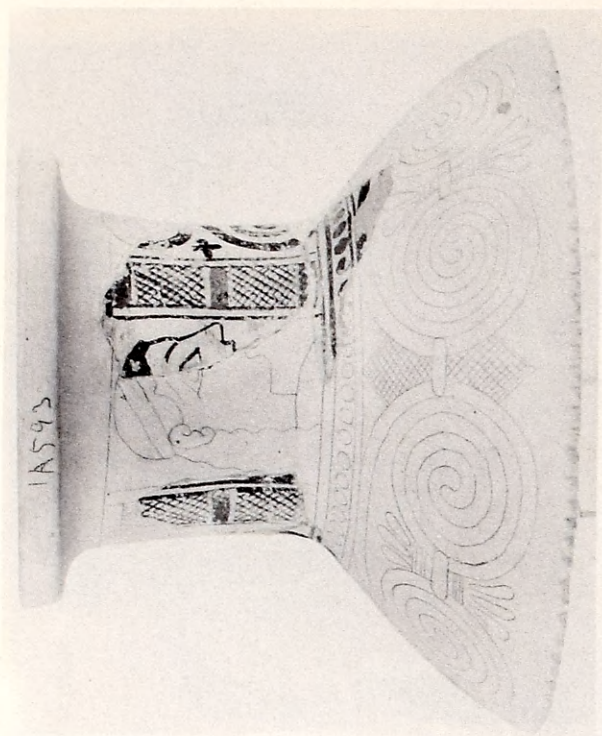
69. 'Αμφορέας 1273(72)

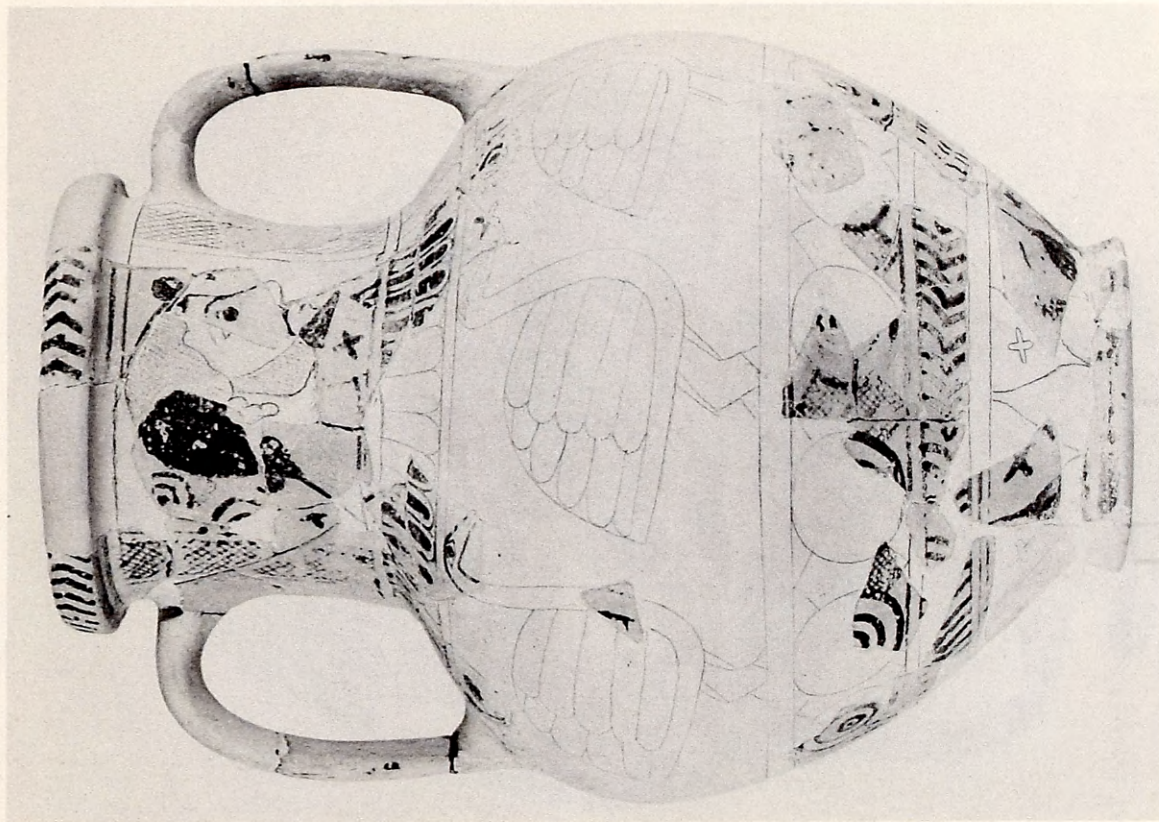
70. 'Υδρία 1276(73)

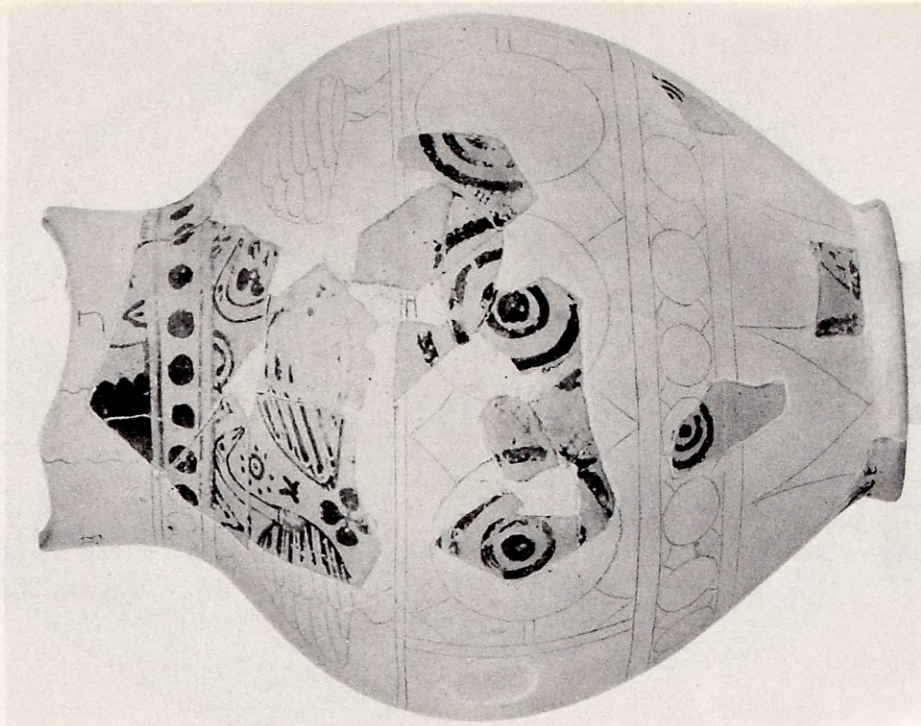
71. Ἀμφορέας 627(74)

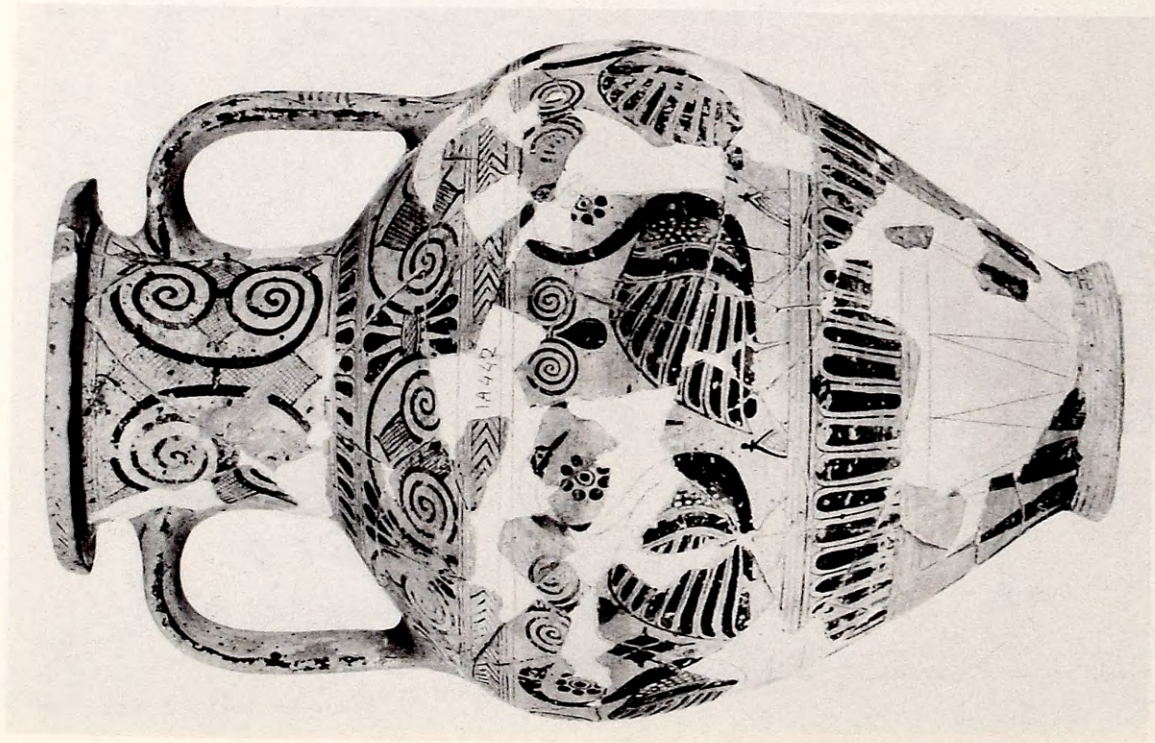
72. Ὑδρία 1275(75)

73. 'Αμφορέας 1320(76)

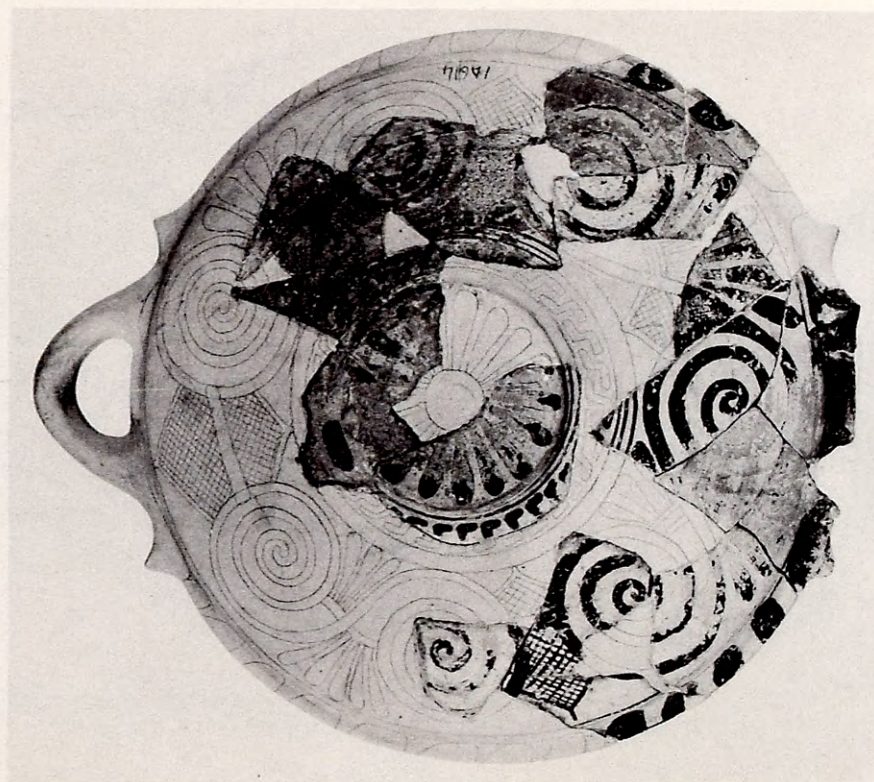
74. 'Υδρία 1352(77)

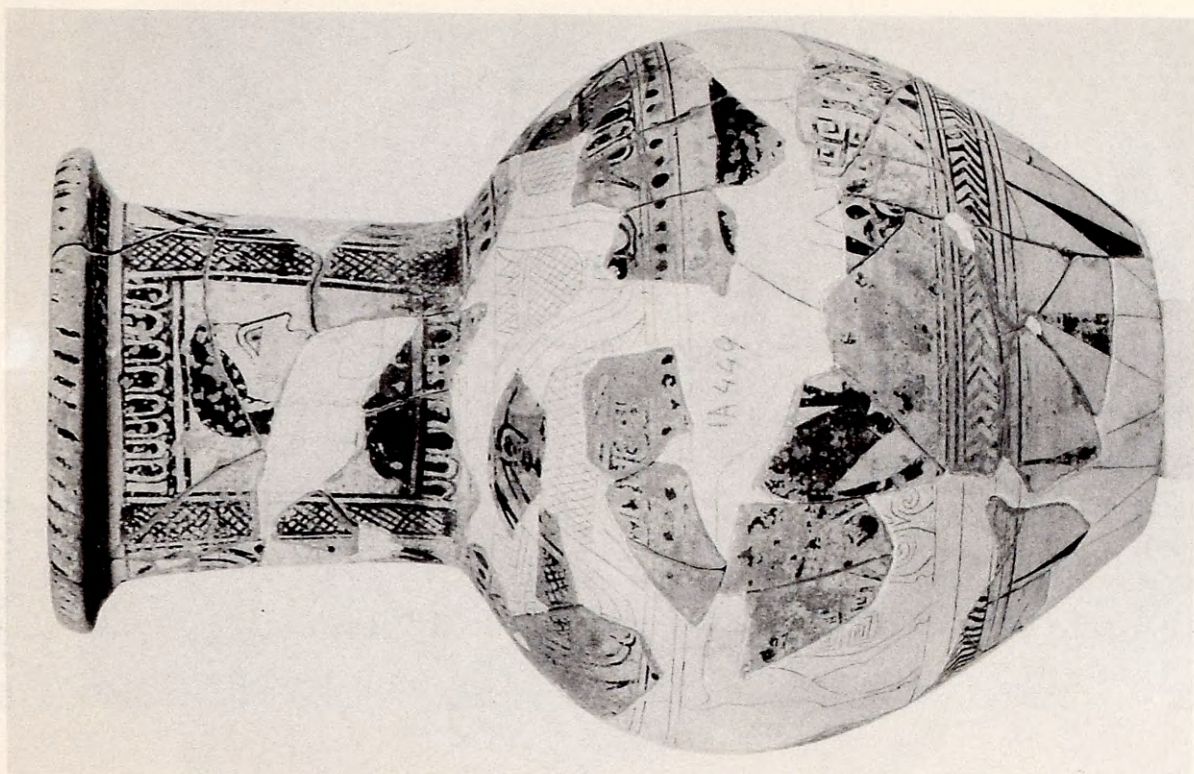
75. Ἀμφορέας 1282(78)

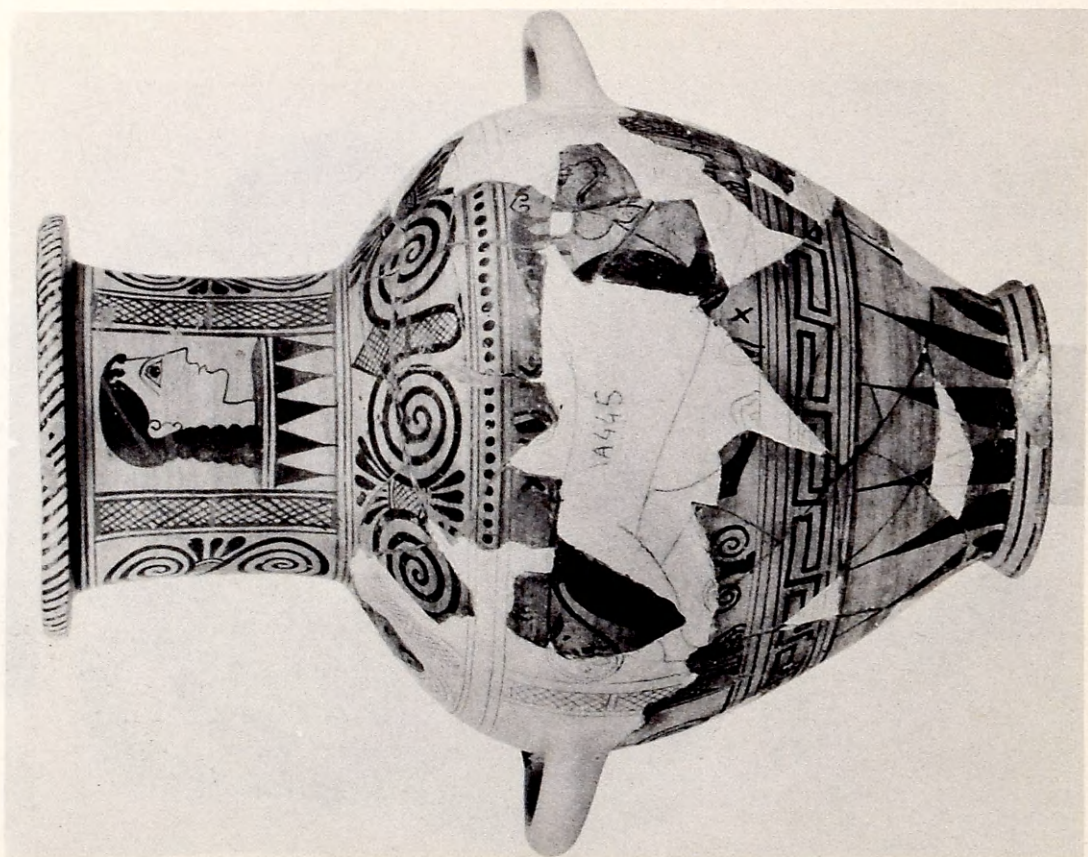
76. Ἀμφορέας 1354(79)

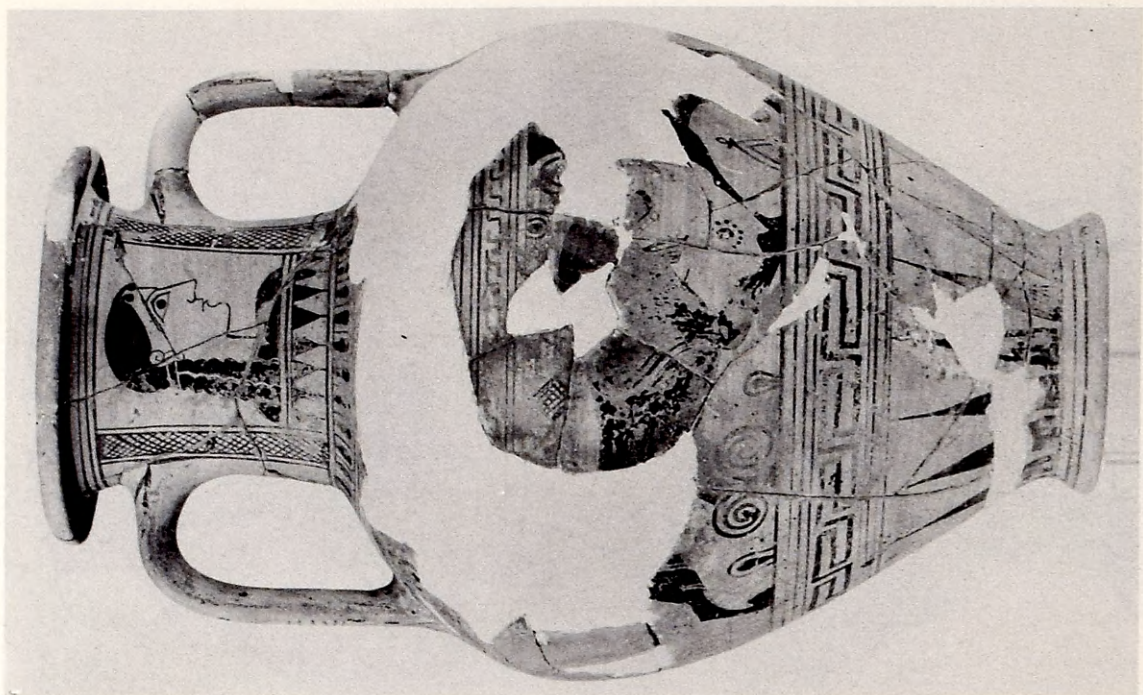
77. Πινάκιο 1331 (80)

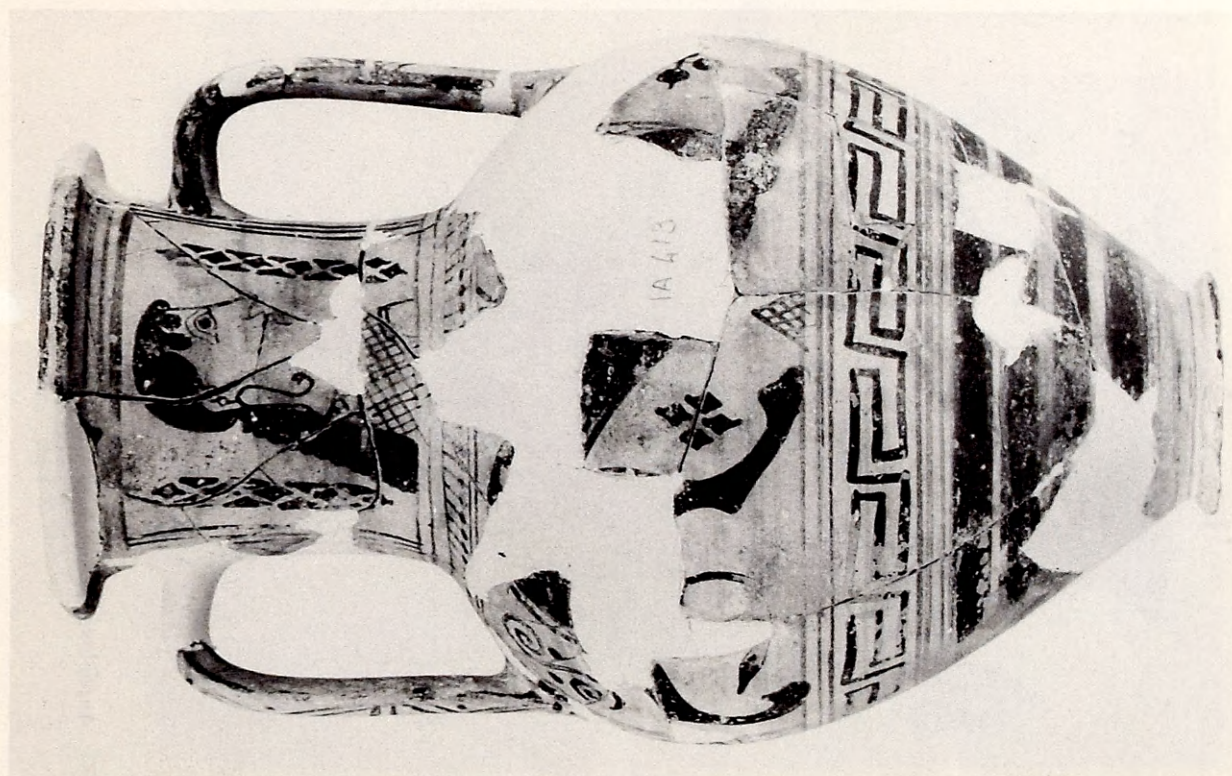
78. Ύδρία 1358(81)

79. 'Υδρίς 1265(82)

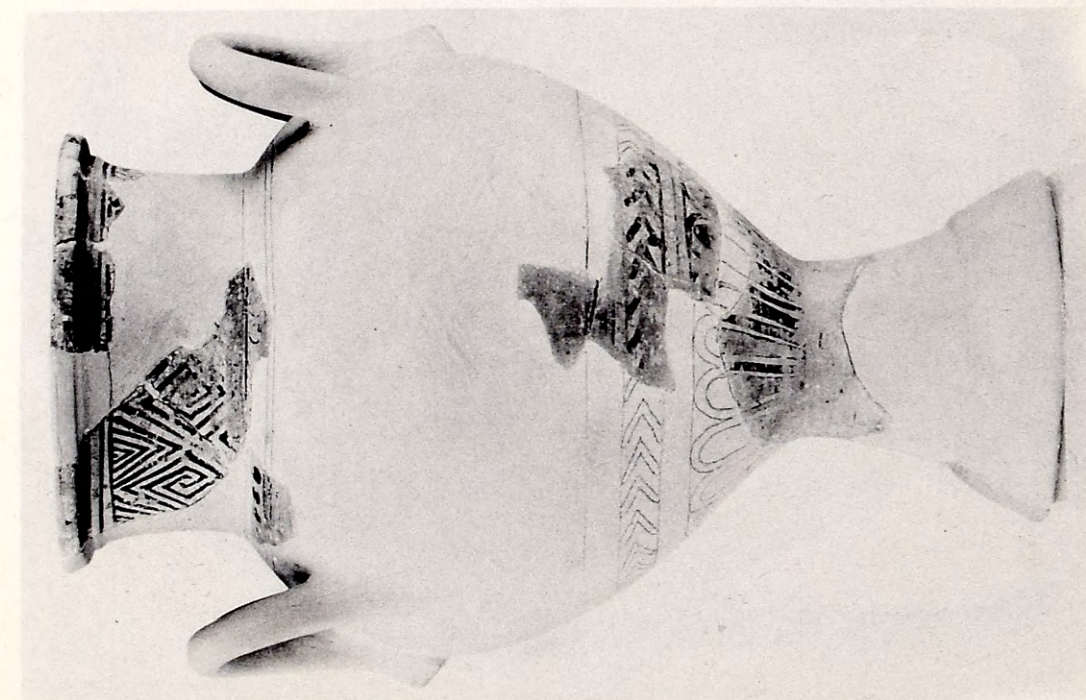
80. 'Αμφορέας 1370(83)

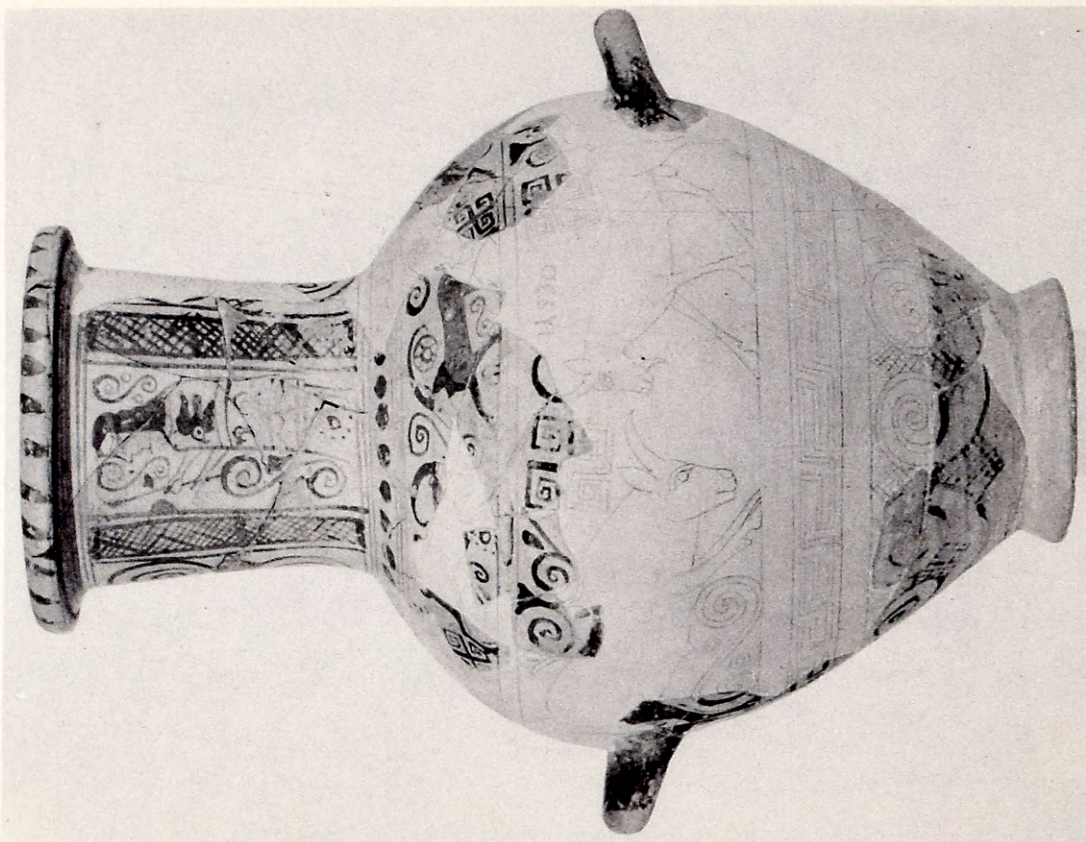
81. Ἀμφορέας 545(84)

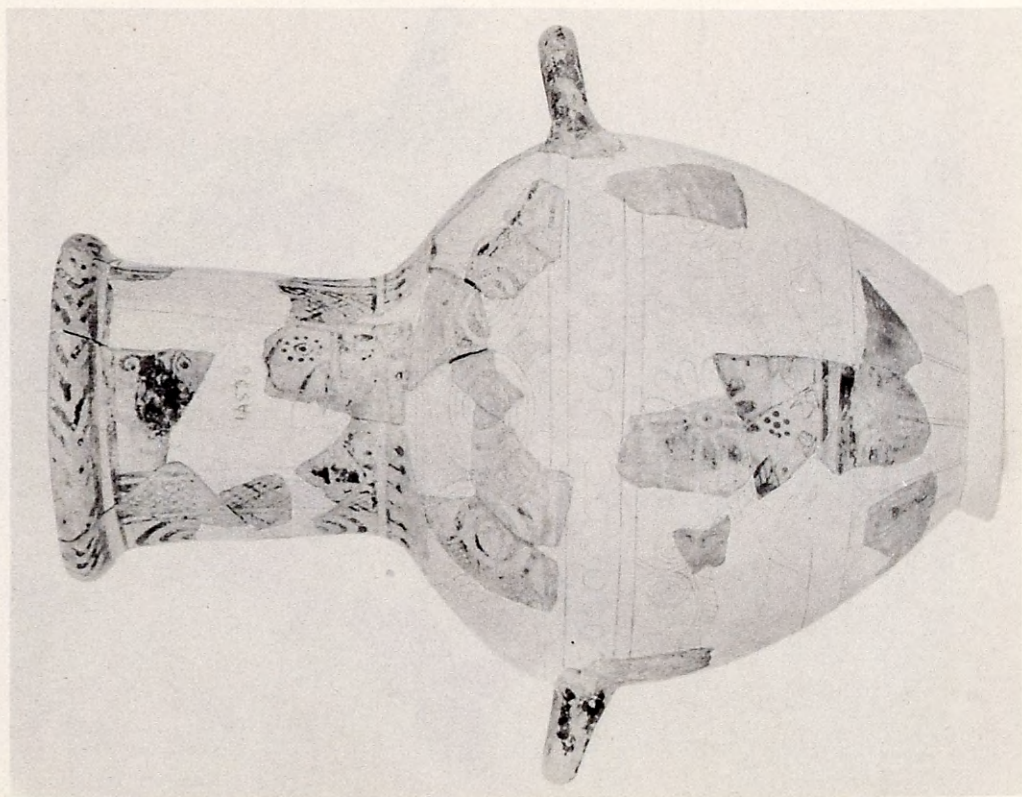
82. Ἀμφορίσκος με πόδι 628(85)

83. Ἀμφορίσκος με πόδι 629(86)

84. Ὑδρία 1355(87)

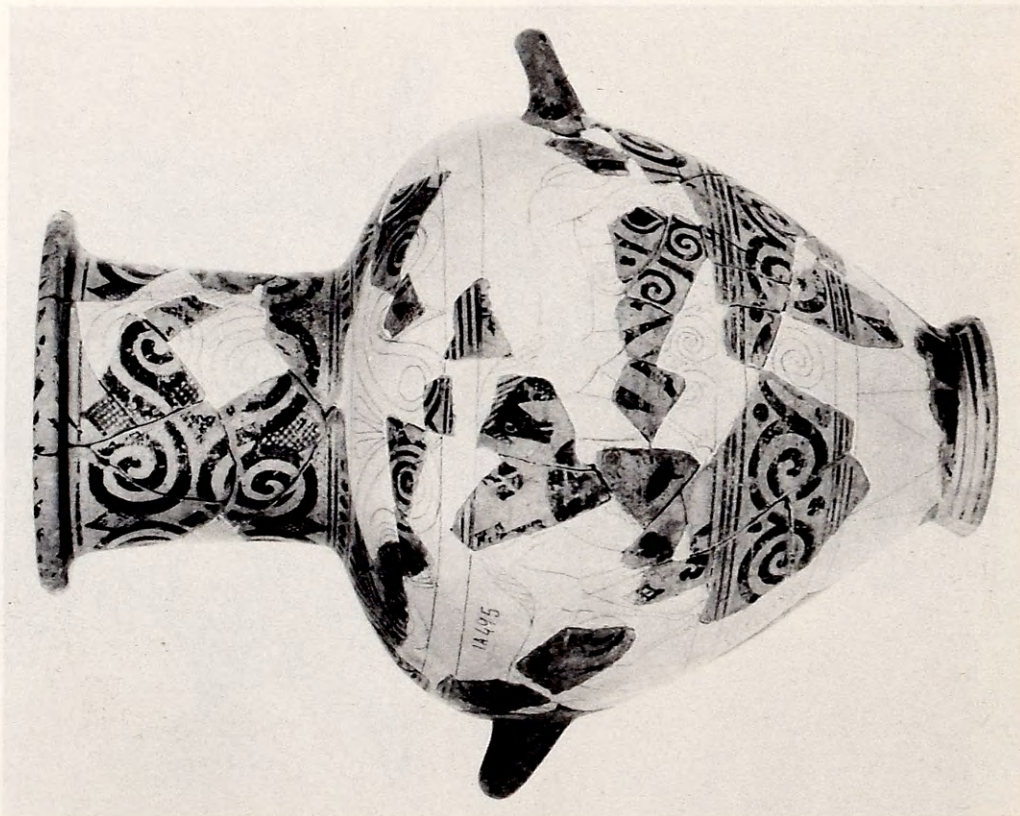
85. Ύδρία 1318(88)

86. Ύδρία 1322(89)

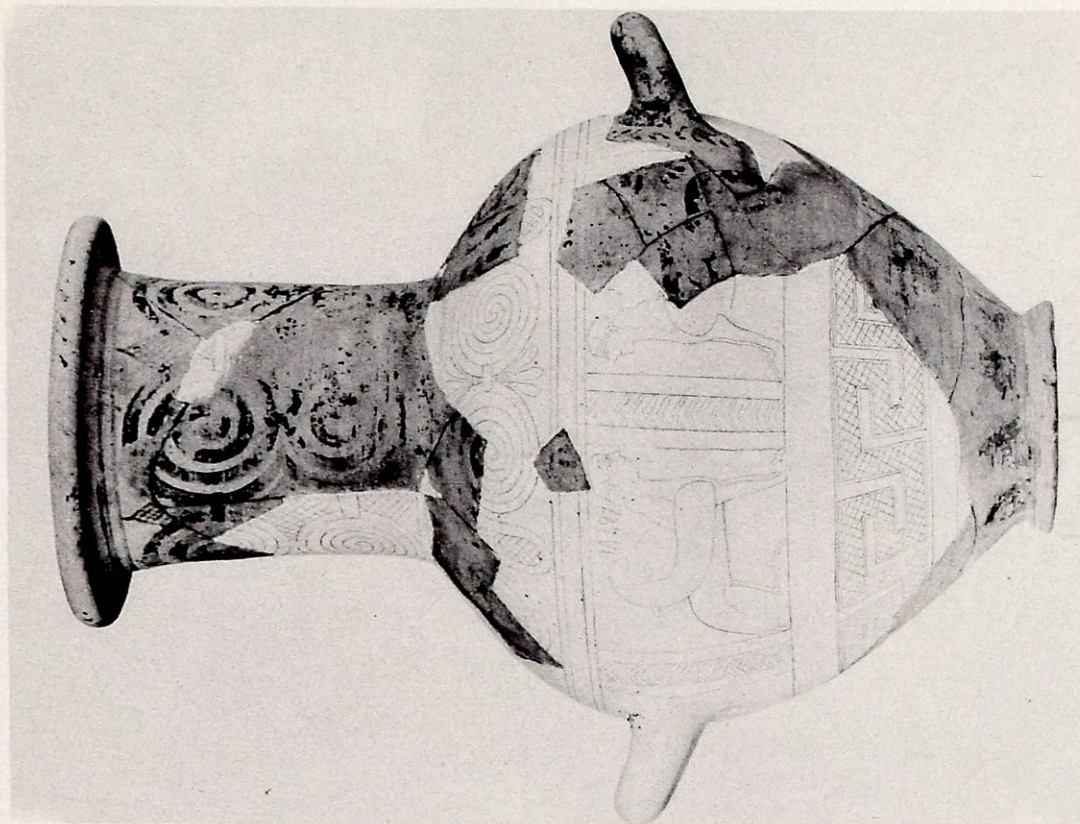
88. Ἀμφορέας 546(91)

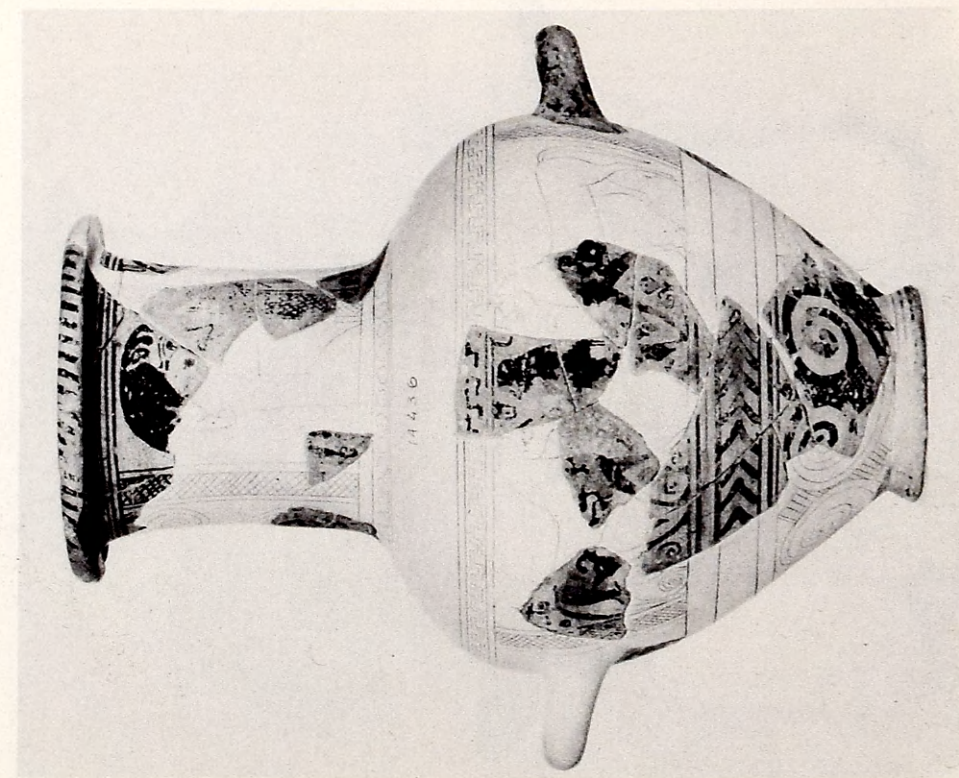
87. Ὑδρία 604(90)

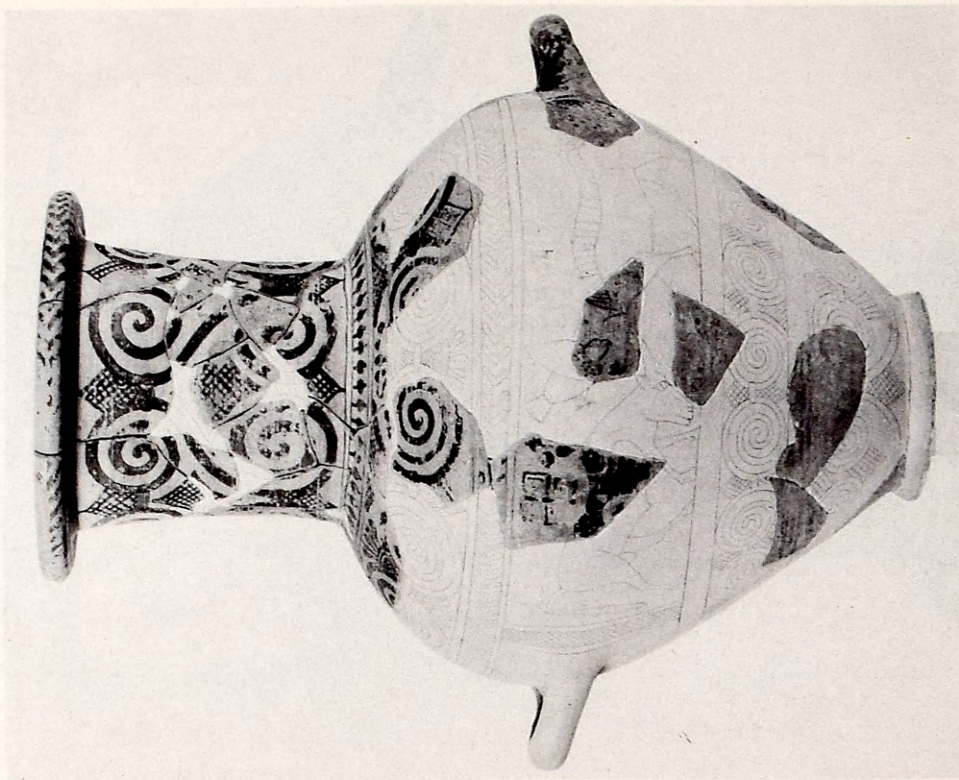
89. Ἀμφορέας 547(92)

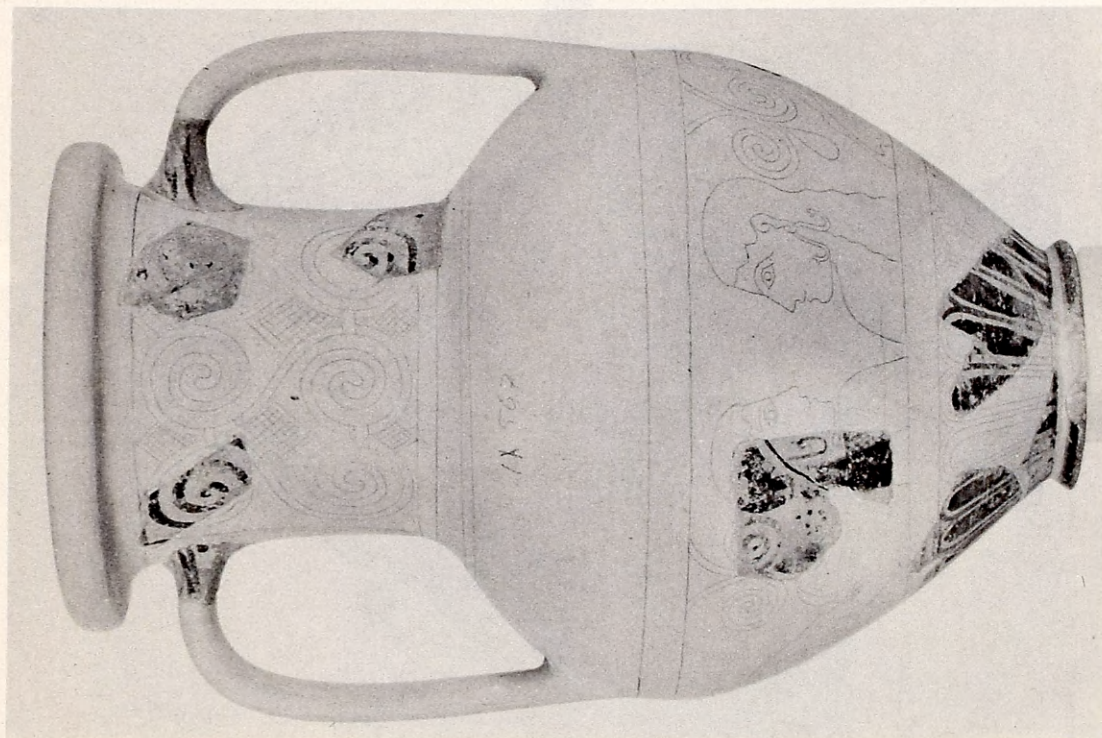
90. Ὑδρία 562(93)

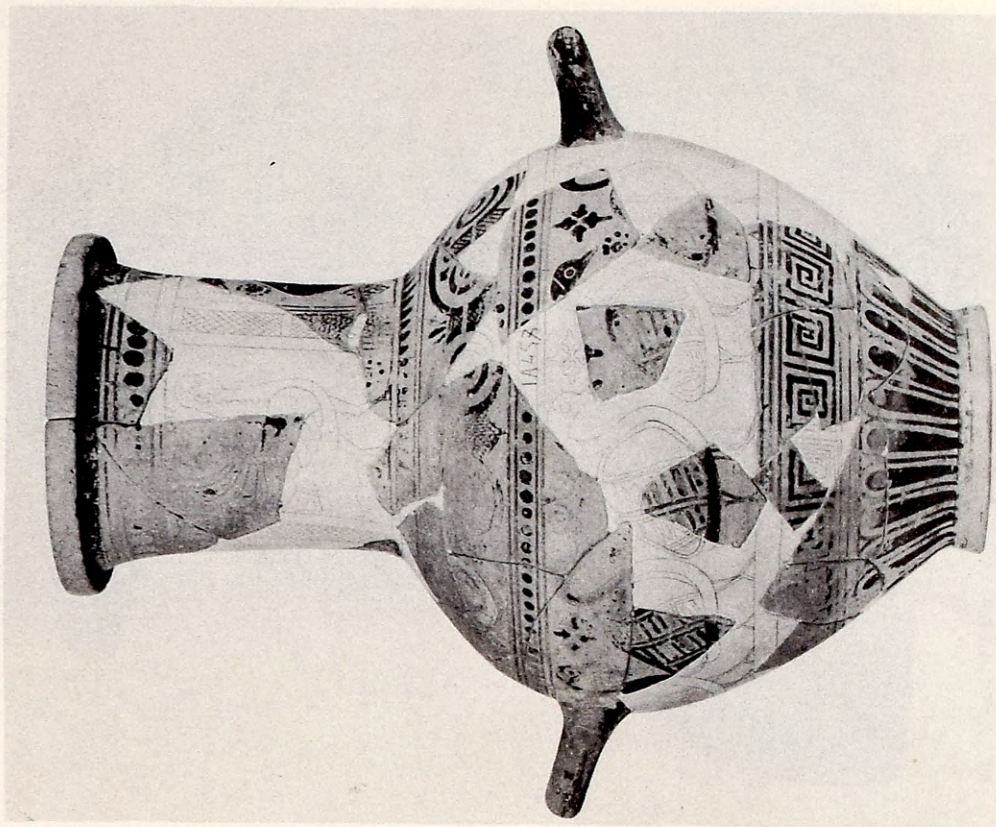
91. 'Υδρία 553(94)

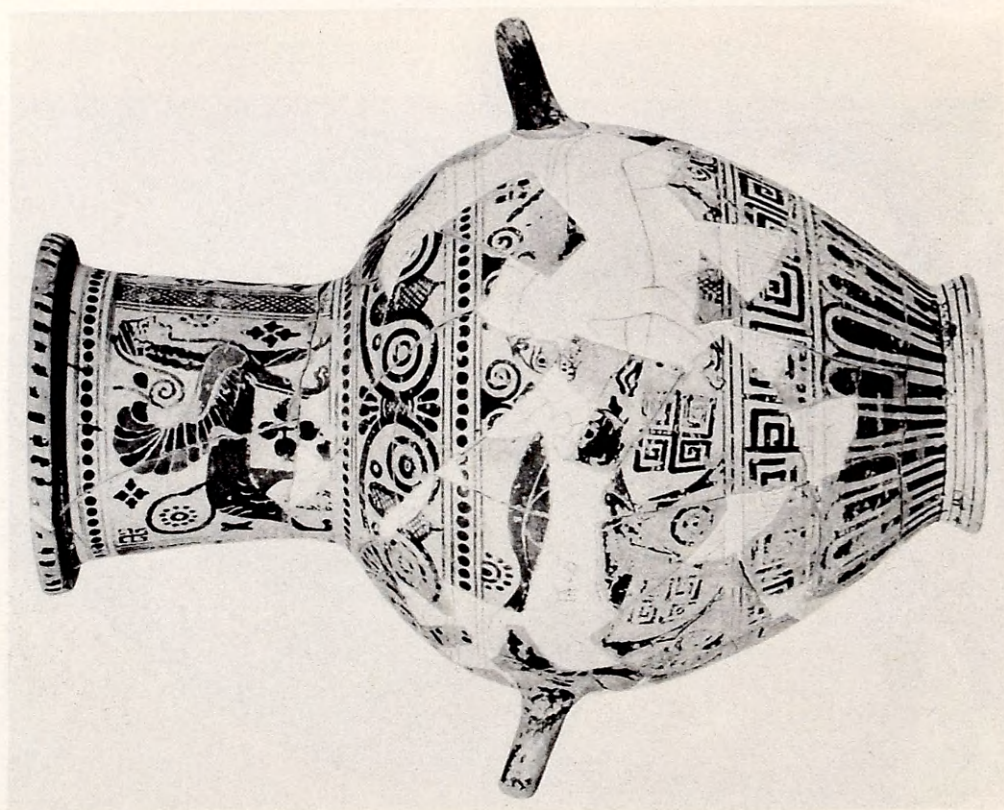
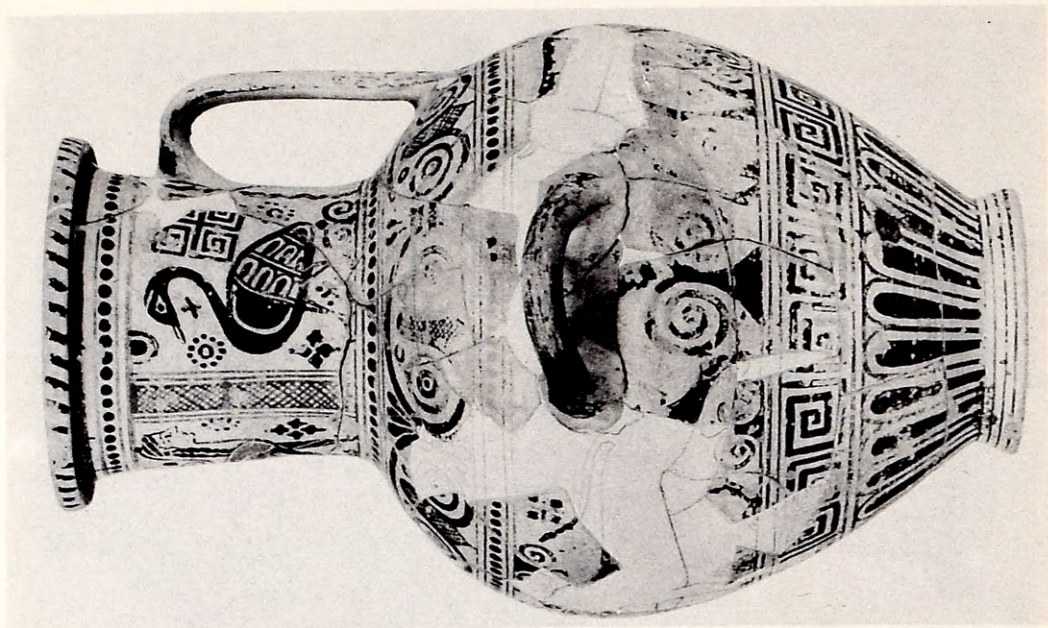
92. 'Υδρία 555(95)

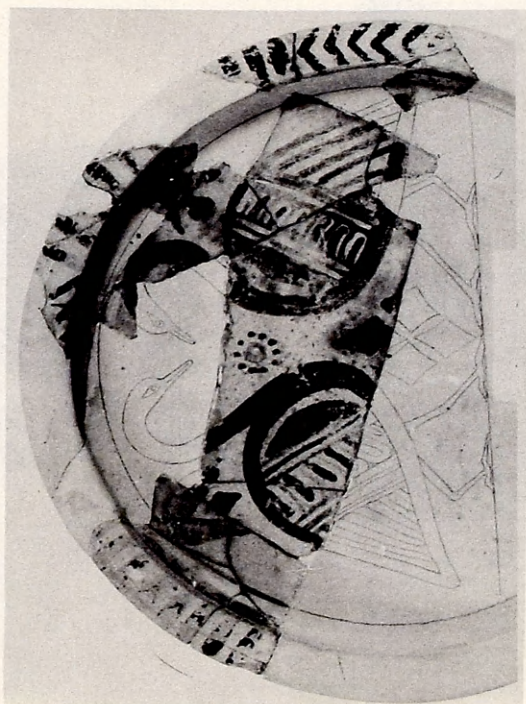
93. 'Αμφορέας 1340(96)

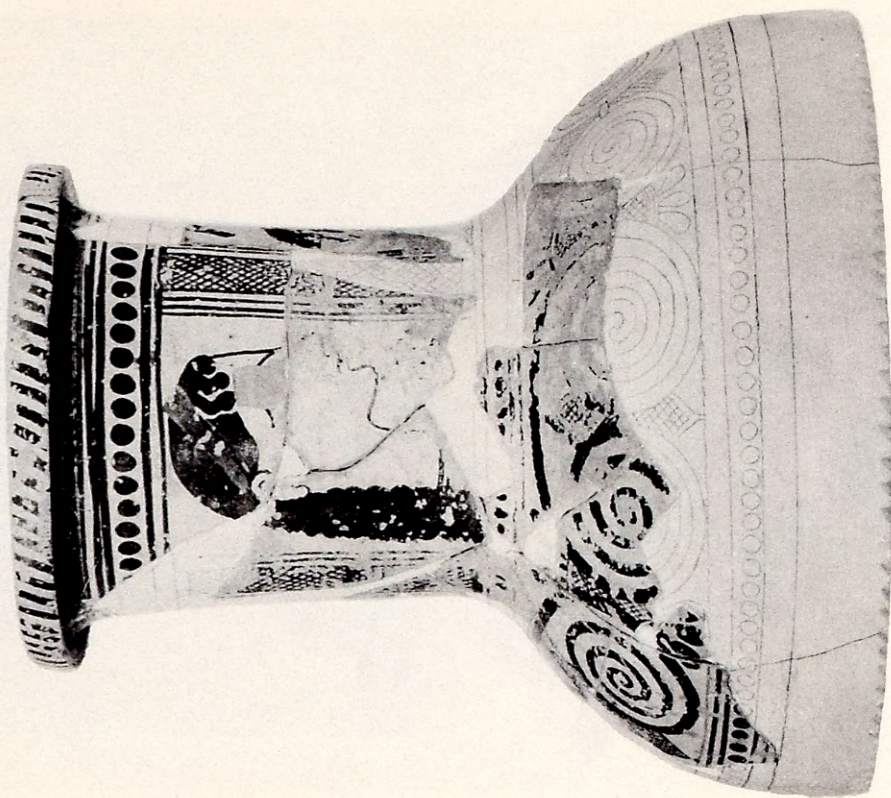
94. 'Υδρία 596(98)

95-96. Υδρία 600(97)

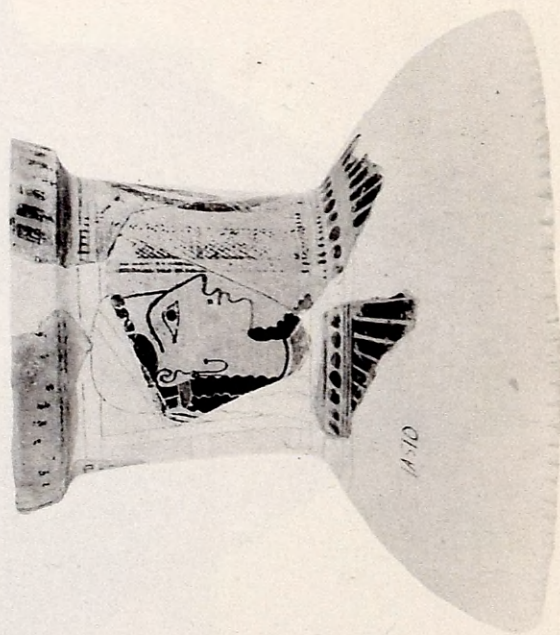
97. Πινάκιο 1326(99)

98. Ύδρια 599(100)

99. 'Υδρία 590(101)

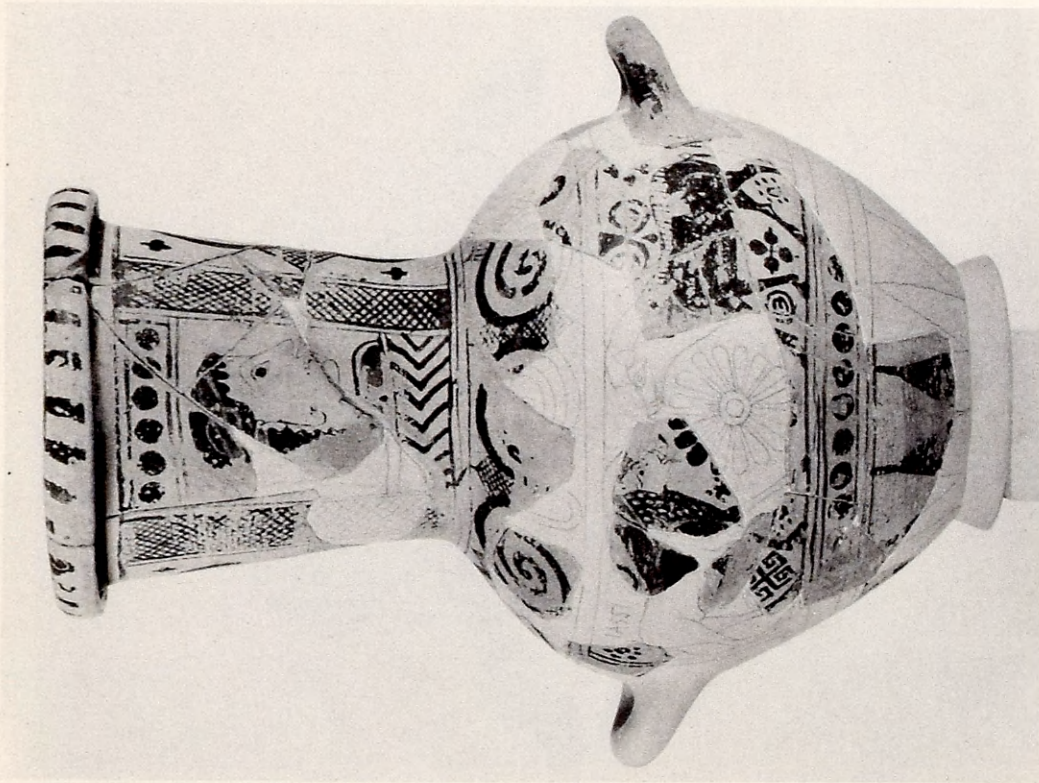
100. 'Υδρία 540(102)

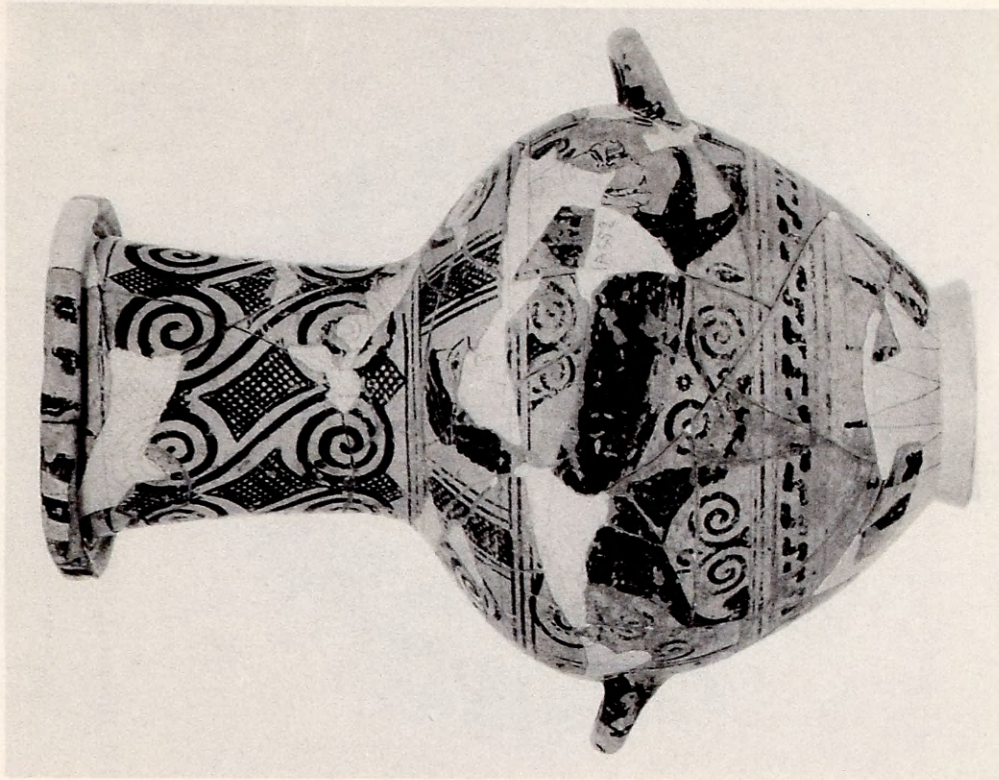
101. 'Υδρία 539(103)

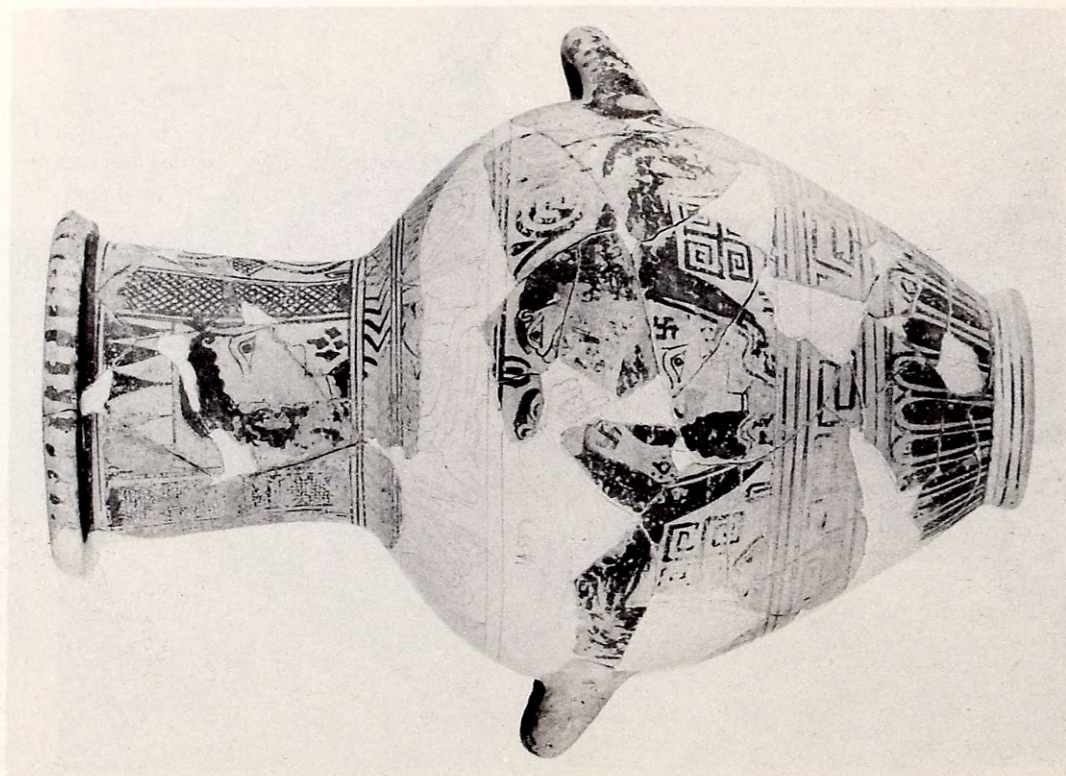
102. 'Υδρία 576(106)

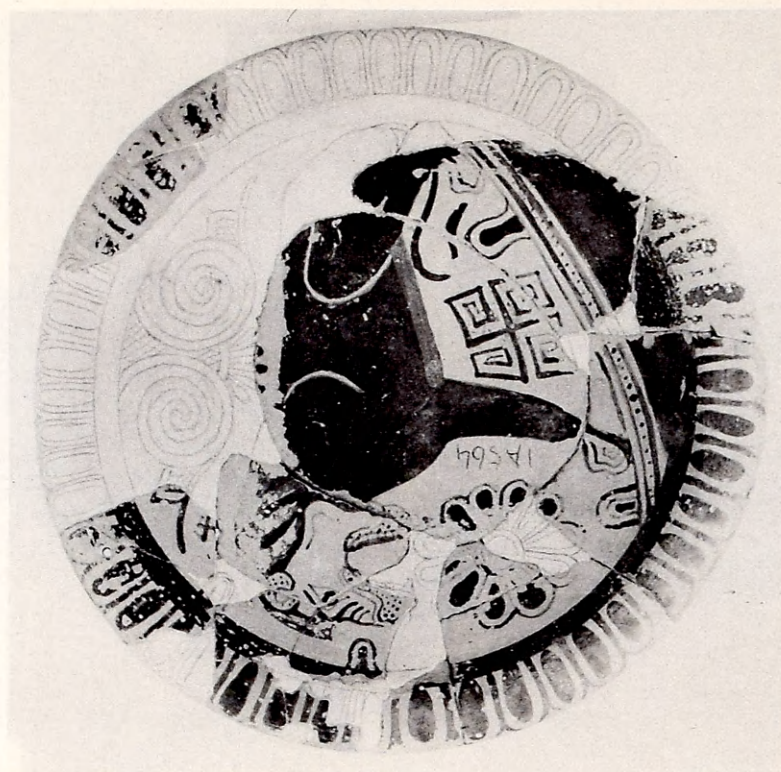
103. 'Yöpiia 625(104)

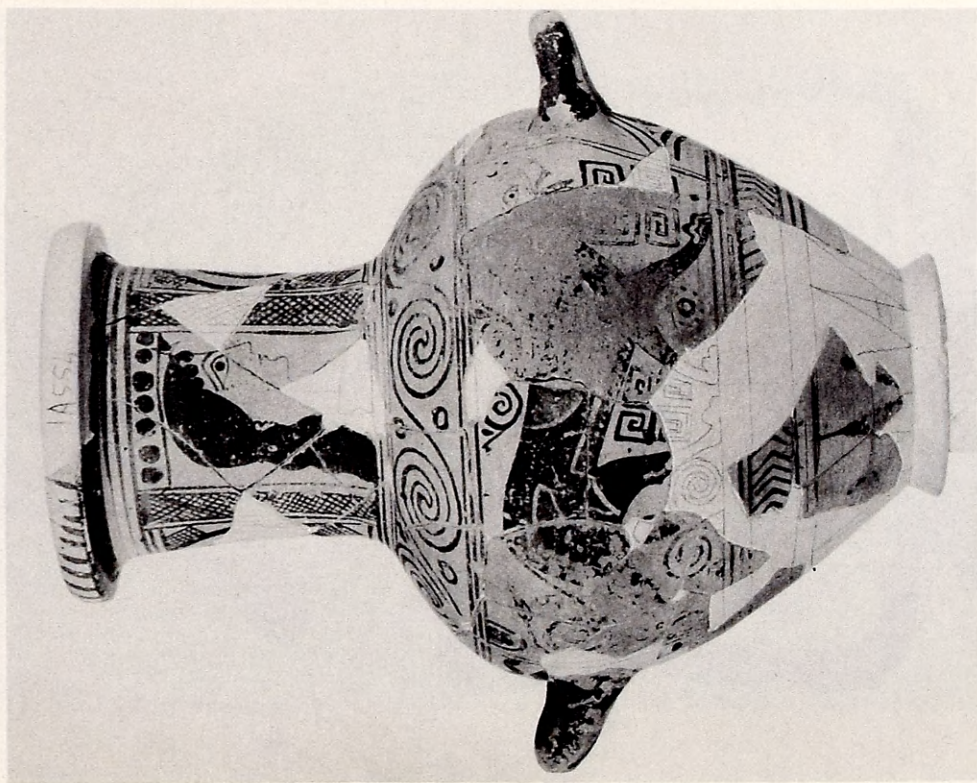
104. 'Yöpiia 1266(105)

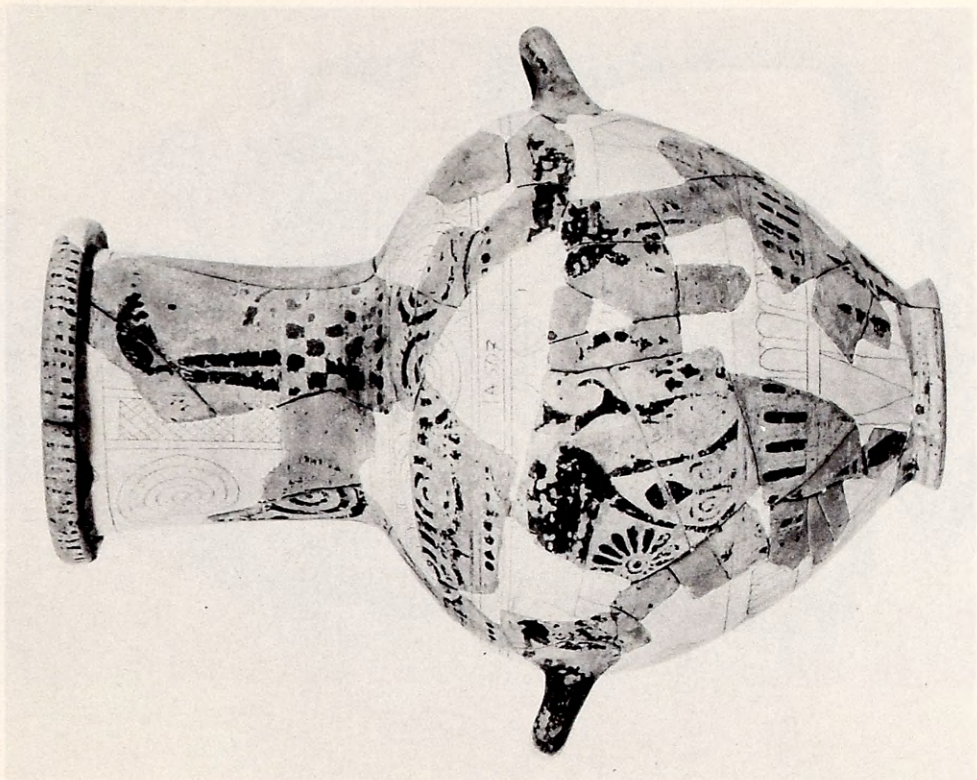
105. Ὑδρία 1356(107)

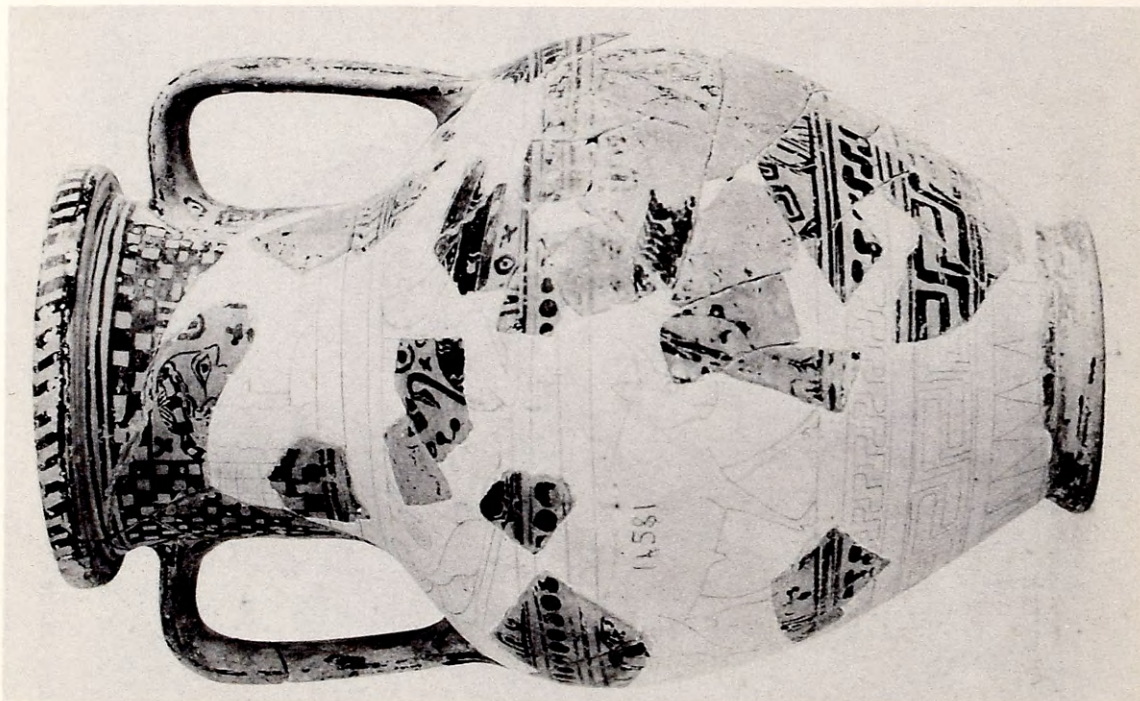
106. Πινάκιο 1329(108)

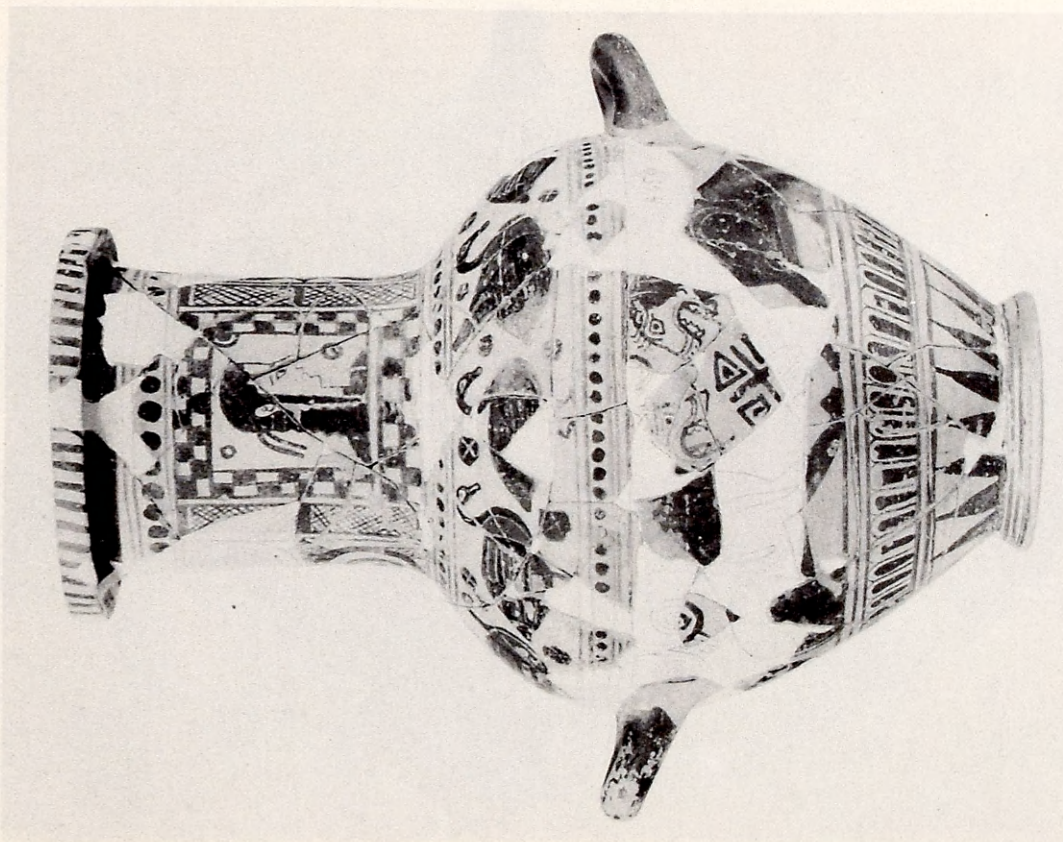
107. *Υόπια 1264(109)

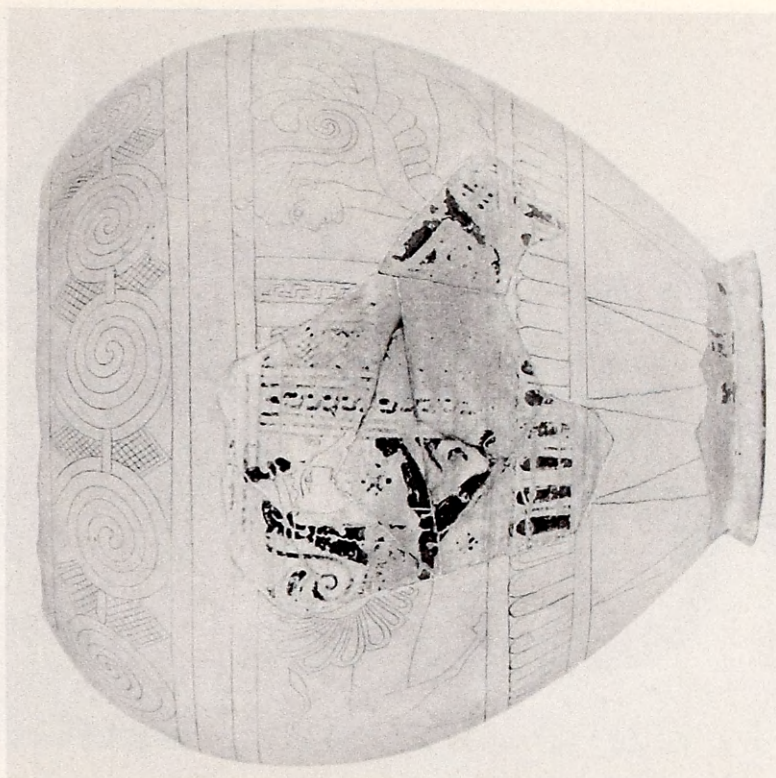
108. *Υόπια 613(110)

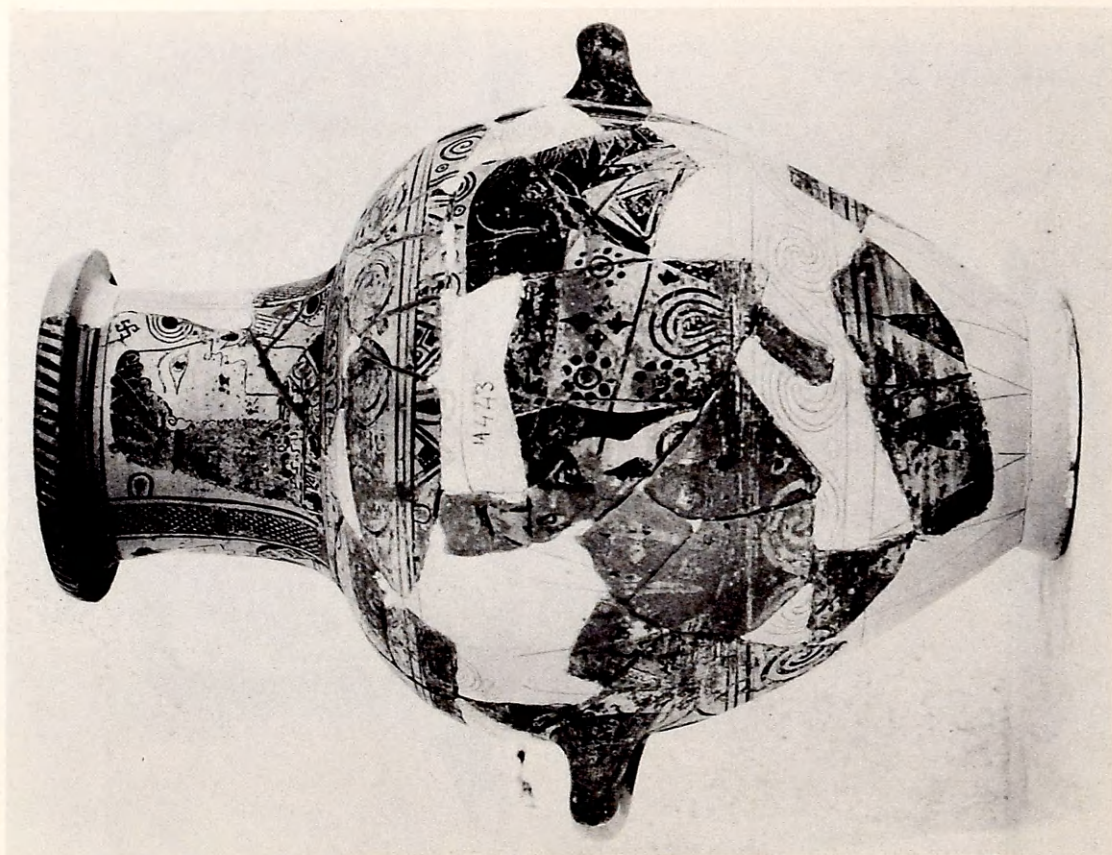
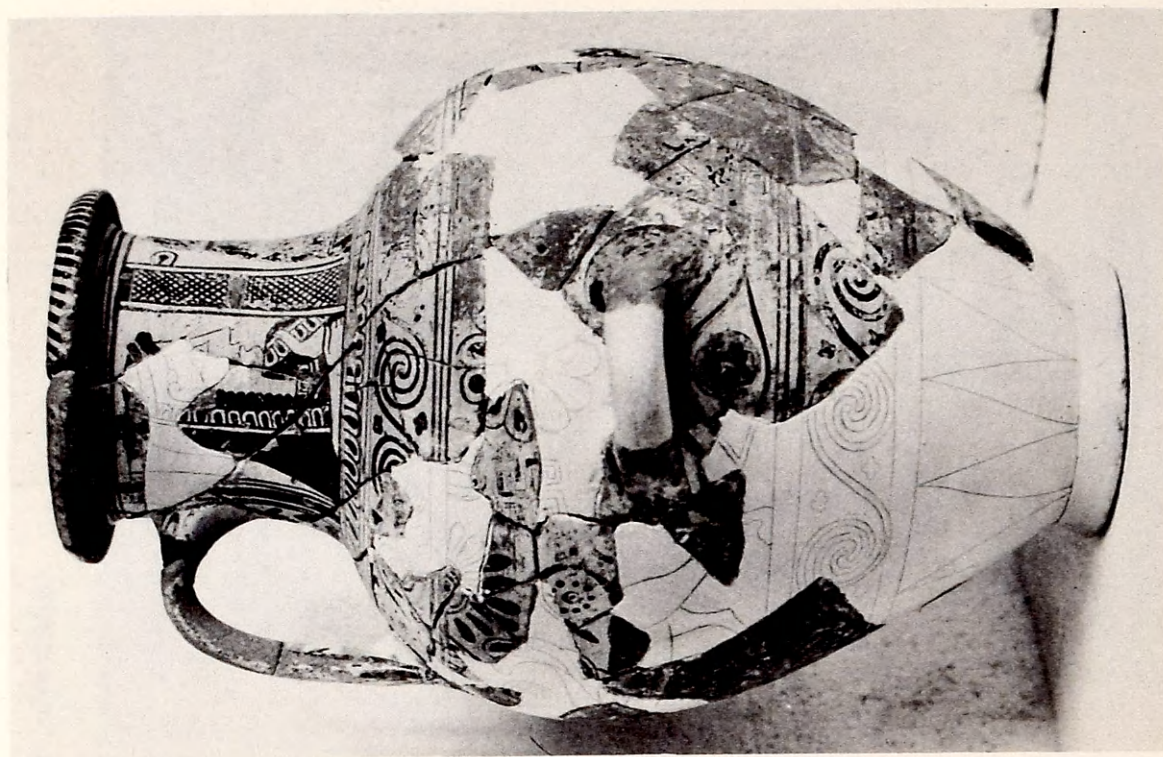
109-110. *Αμφορέας 637(112)

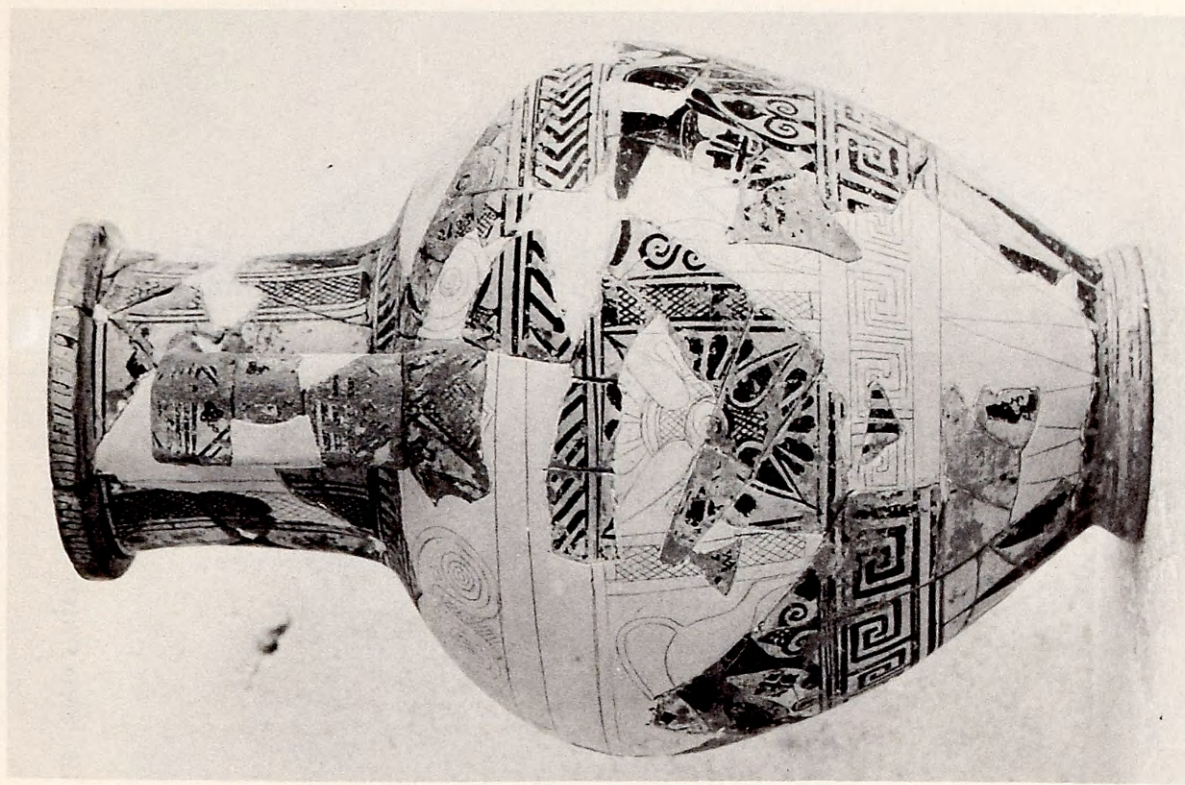
111. Υόρτα 595(111)

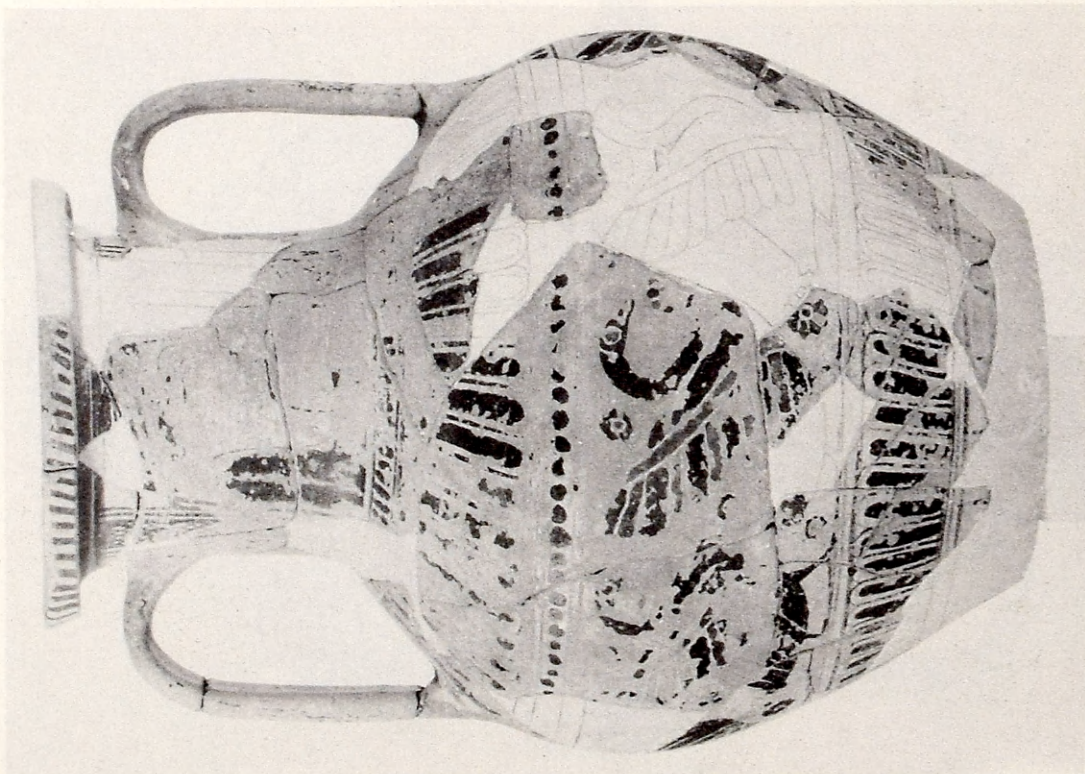
112. Υόρτα 1319(115)

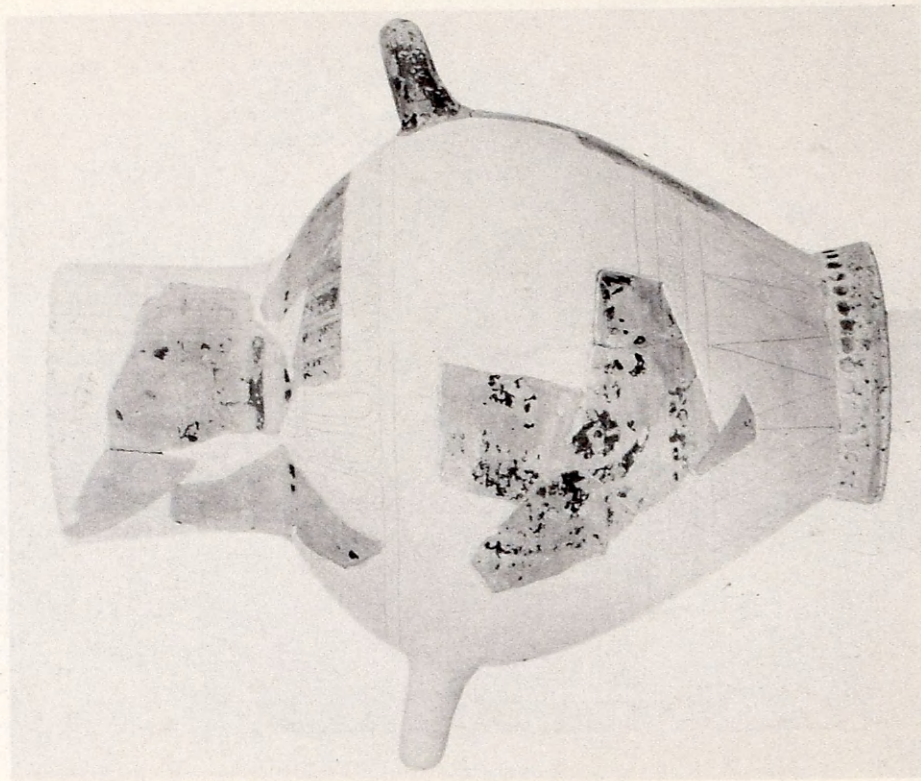
113-114. Υδρία 1289(113)

115-116. Ἀμφορέας 1286(114)

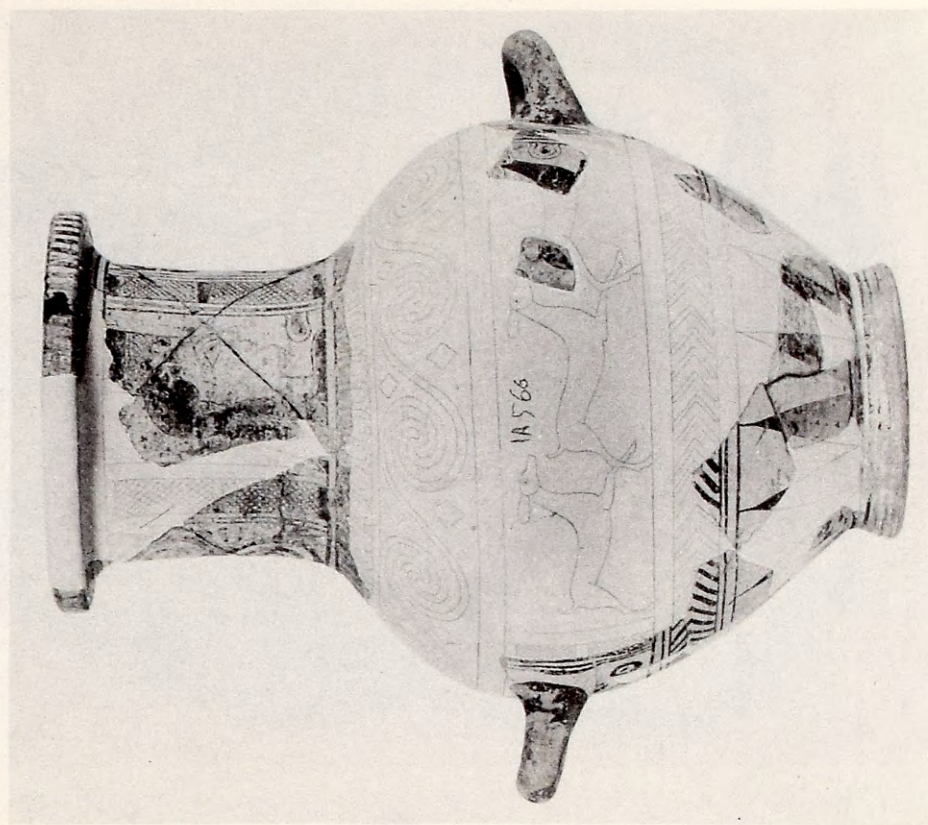
117. Ἀμφορέας 574(116)

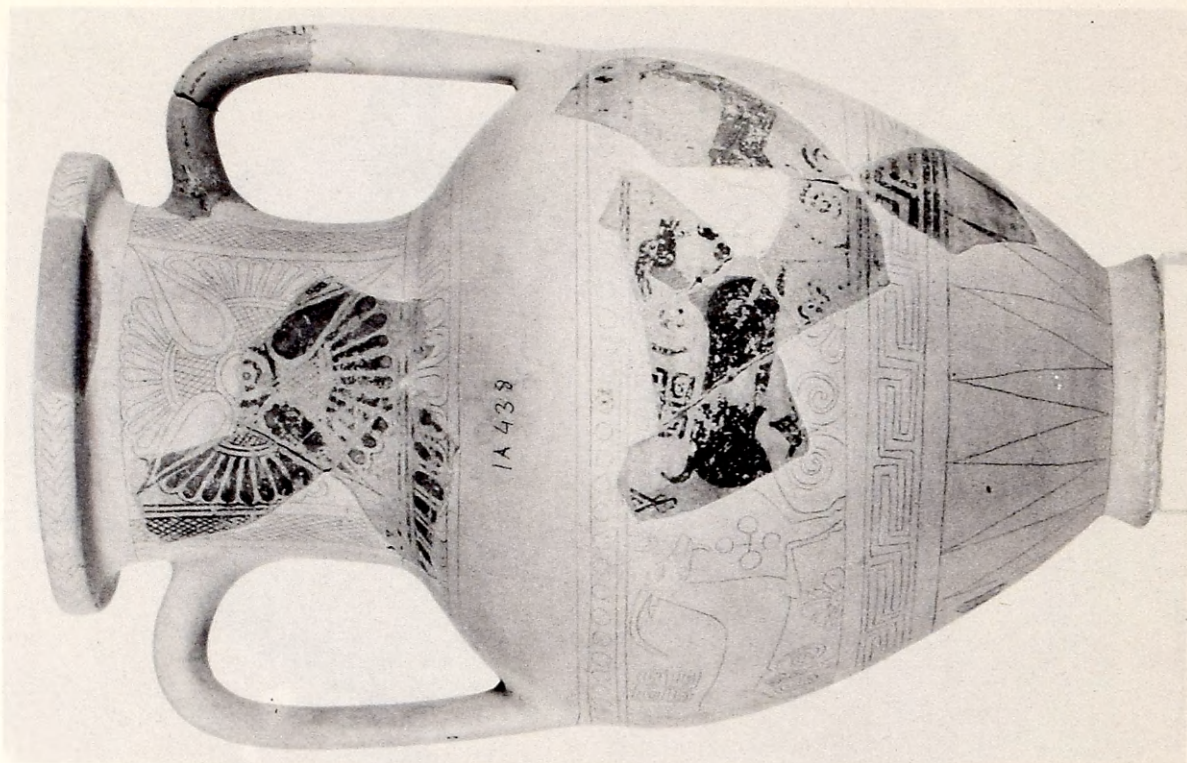
118. Ὑδρία 579(117)

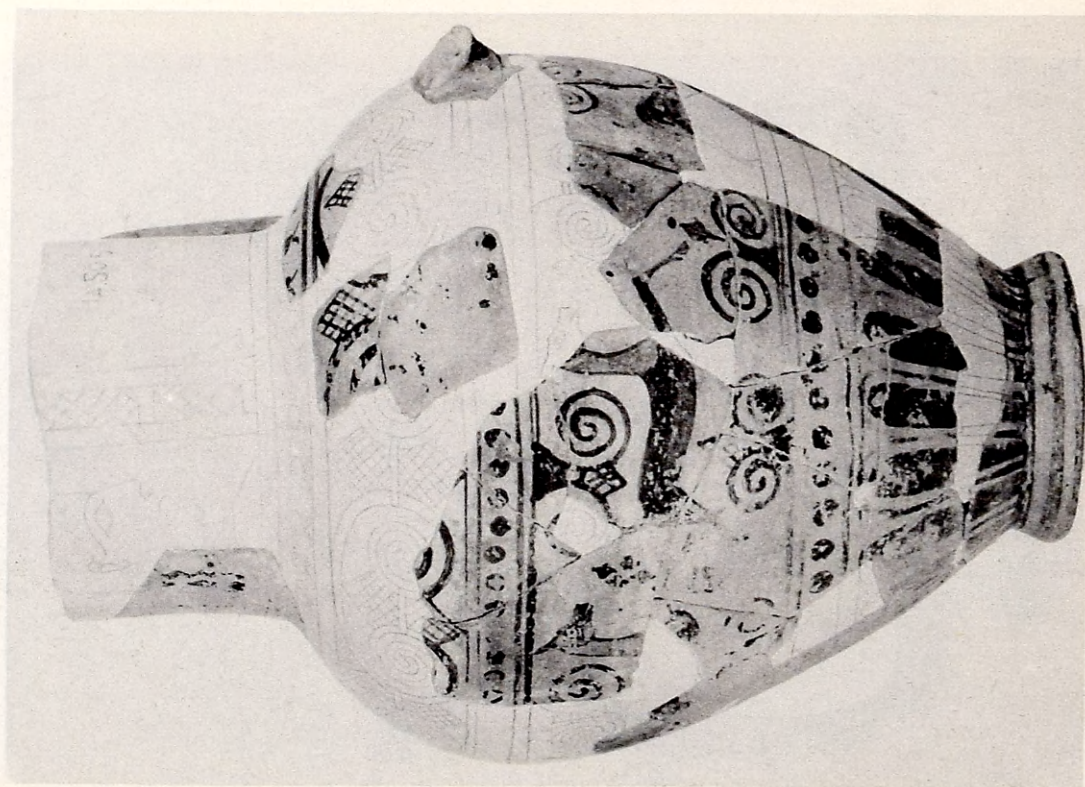
119. Ἀμφορέας 1314(118)

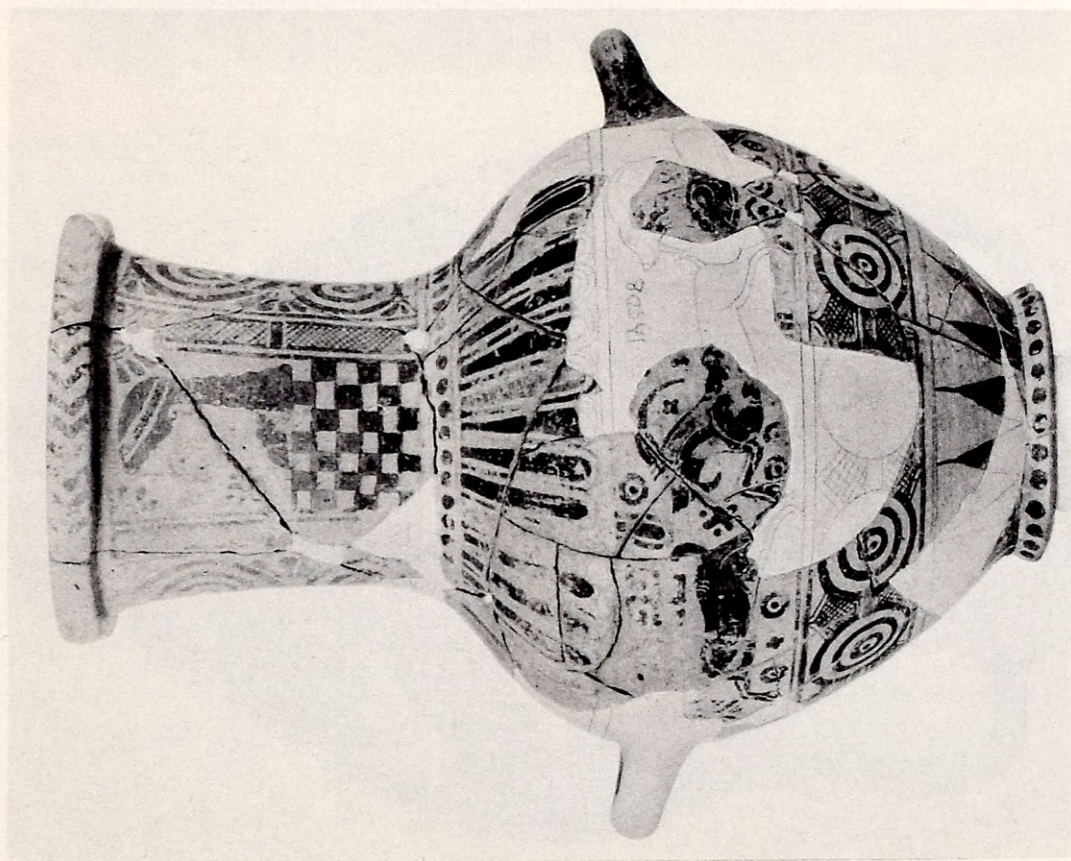
120. Ὑδρία 1321(119)

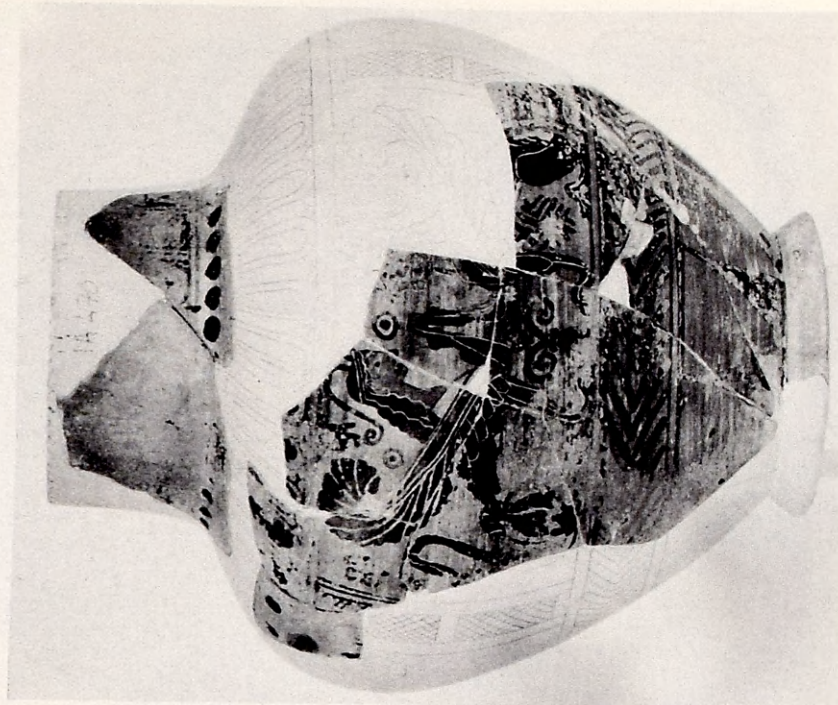
122. 'Αμφορέας 1307(121)

121. 'Υδρία 620(120)

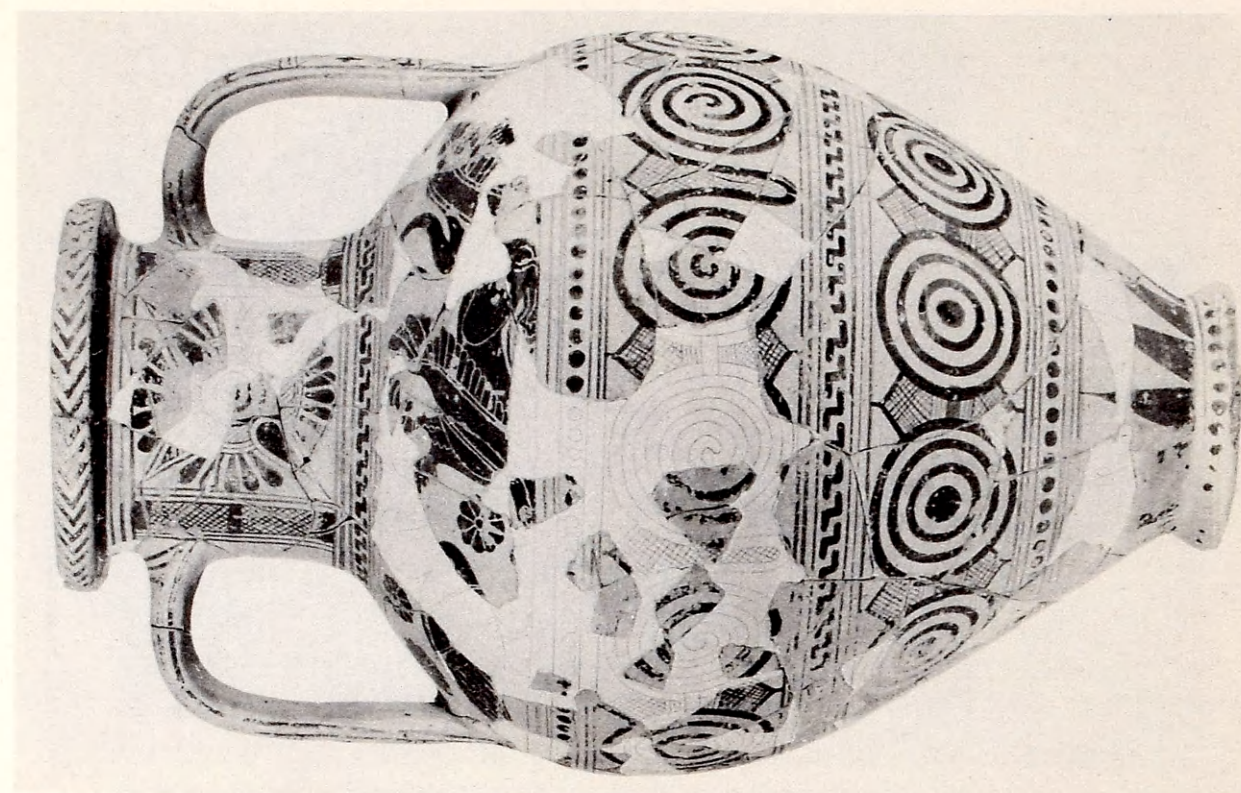
123. 'Yōpia 1447(122)

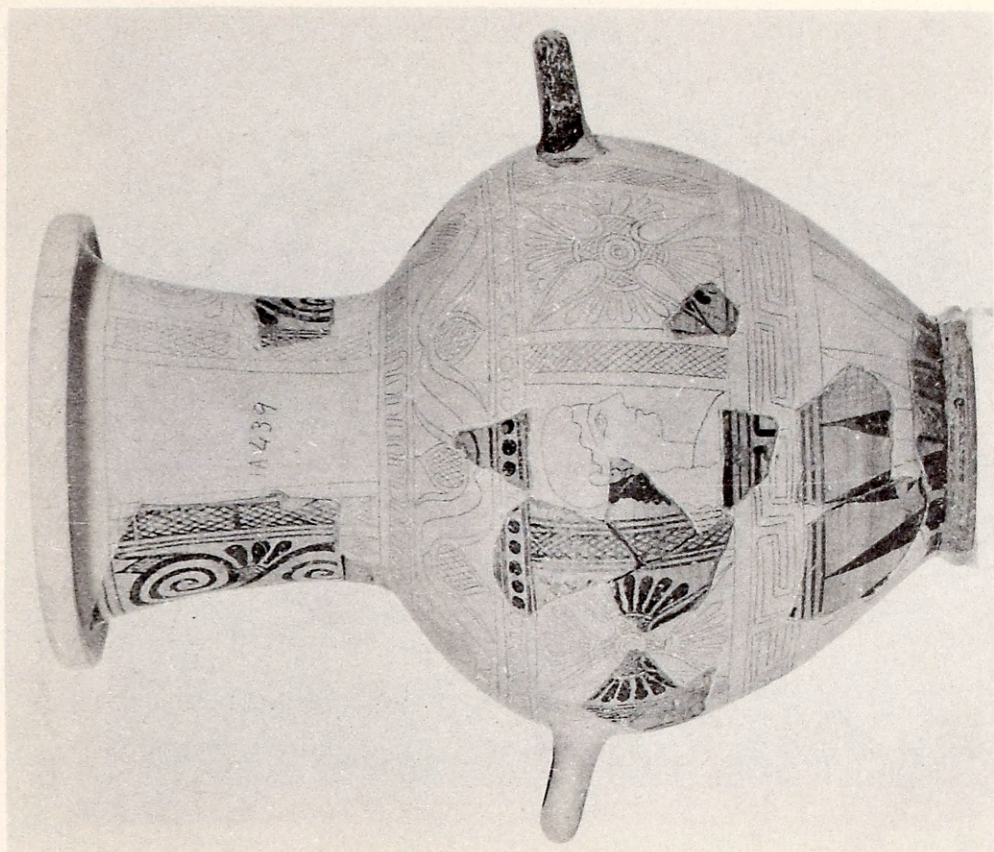
124. 'Yōpia 1448(123)

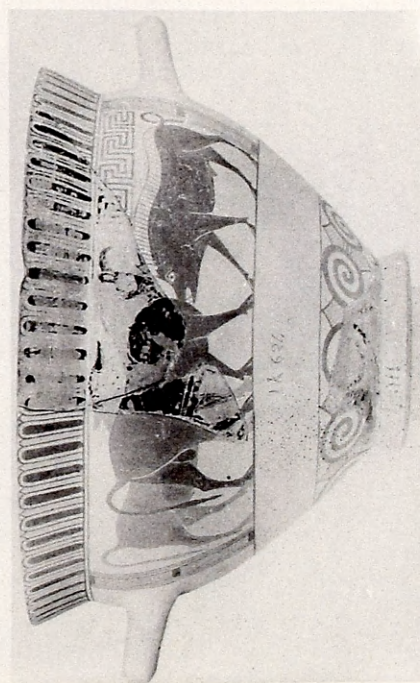
125. Ἀμφορέας 1310(124)

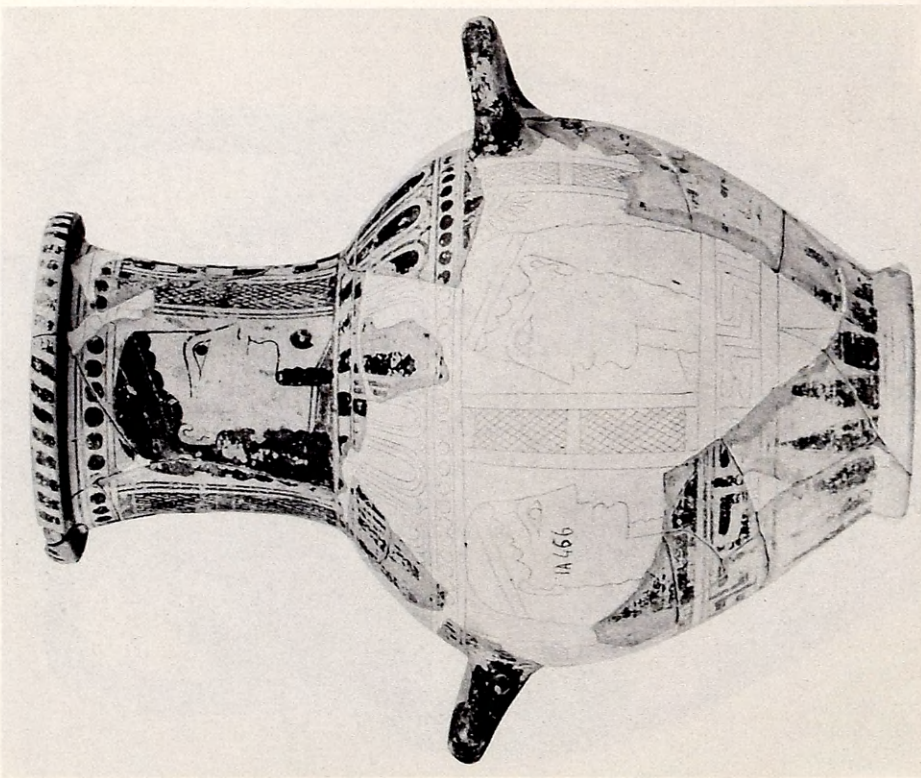
126. Ἀμφορέας 1312(125)

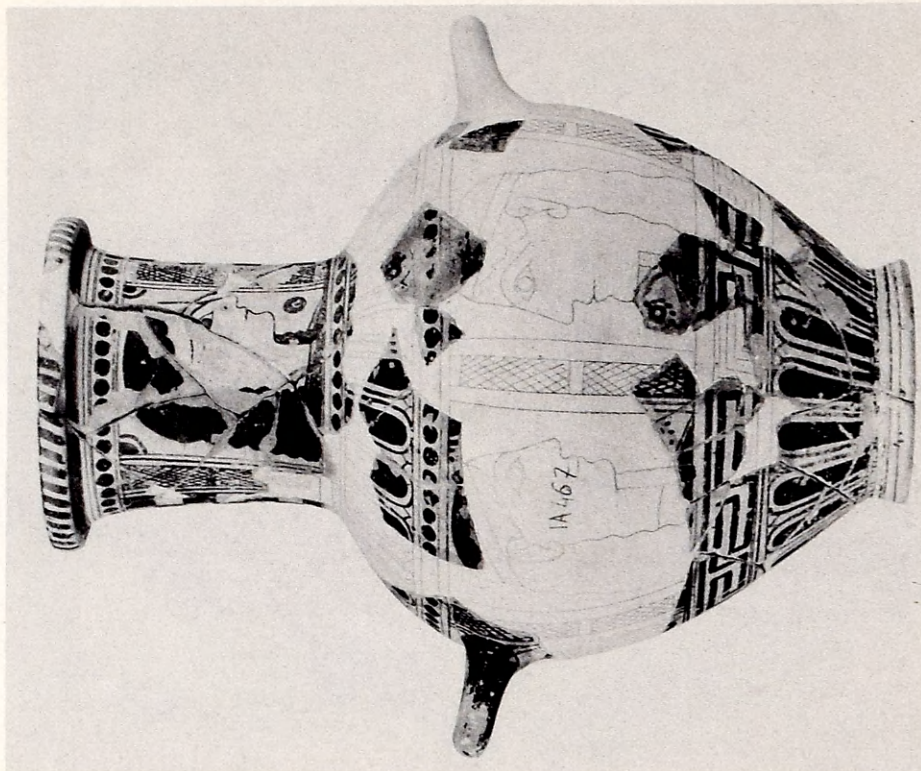
128. Ύδρία 1308(127)

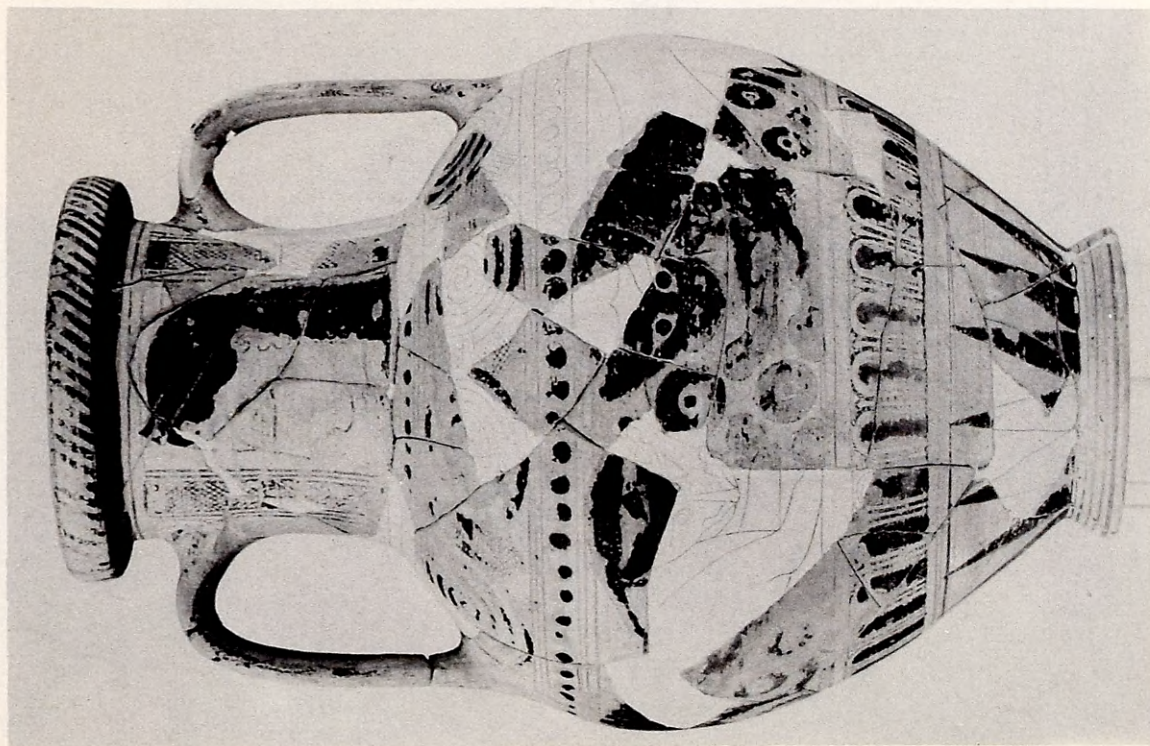
127. Κρατήρας 1351(126)

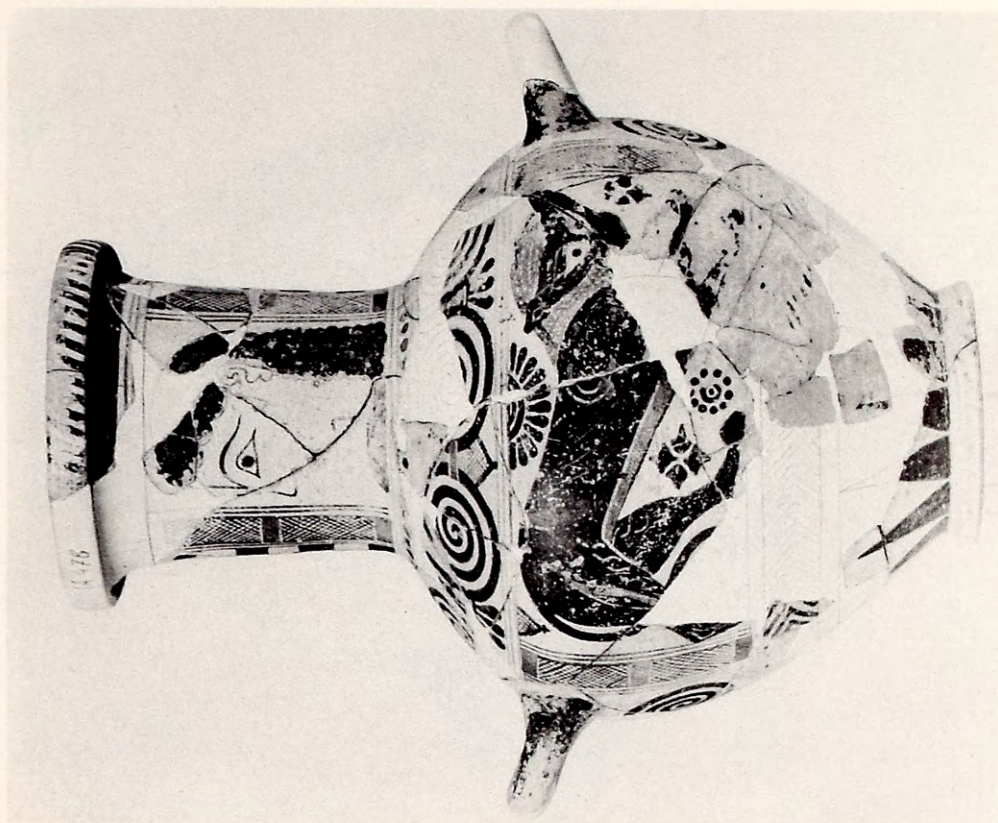
129. 'Υδρία 587(128)

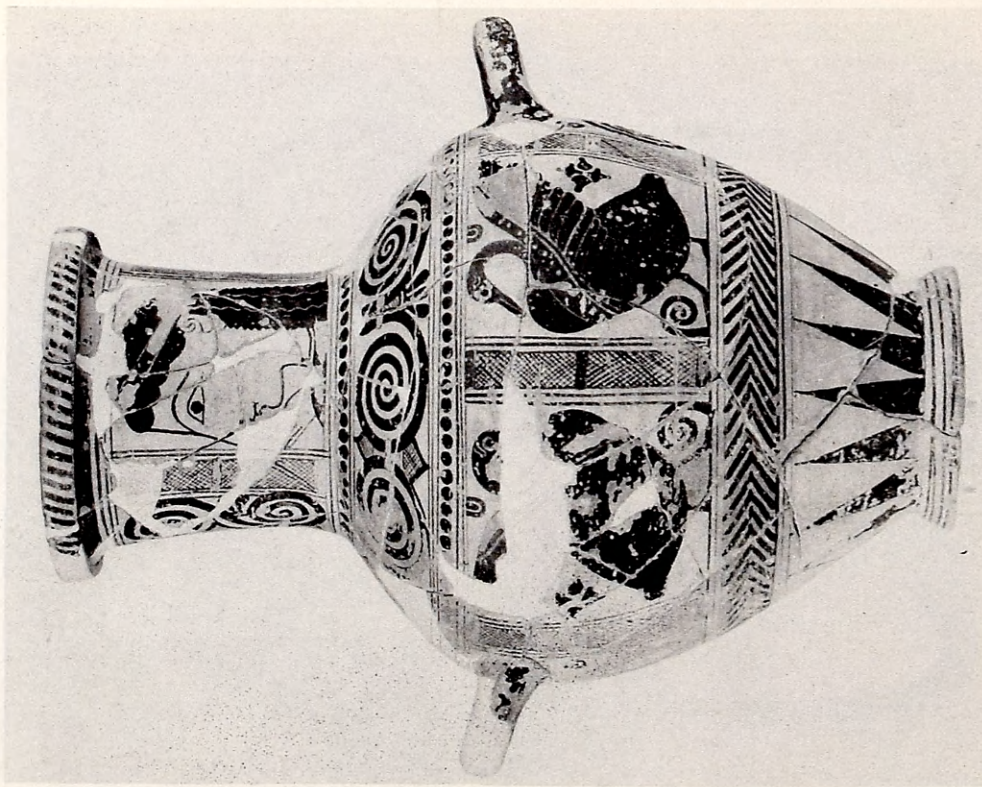
130. 'Υδρία 582(129)

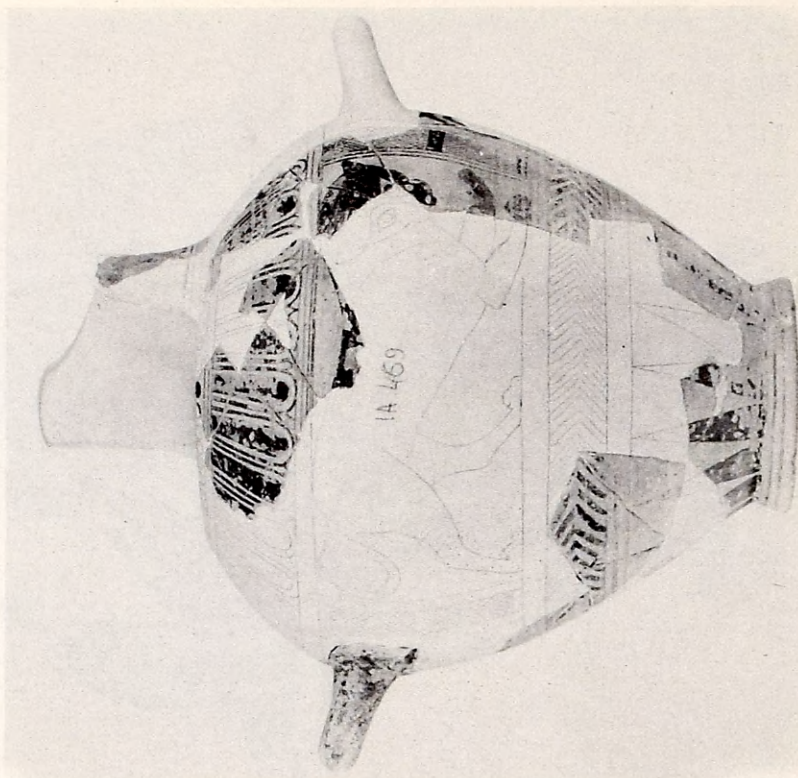
131. Ἀμφορέας 602(130)

132. Ὑδρία 603(131)

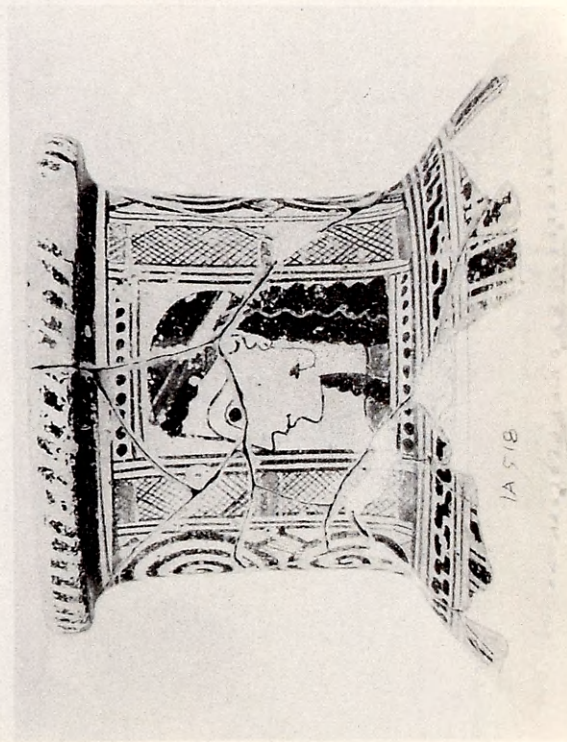
133. Ydpta 585(132)

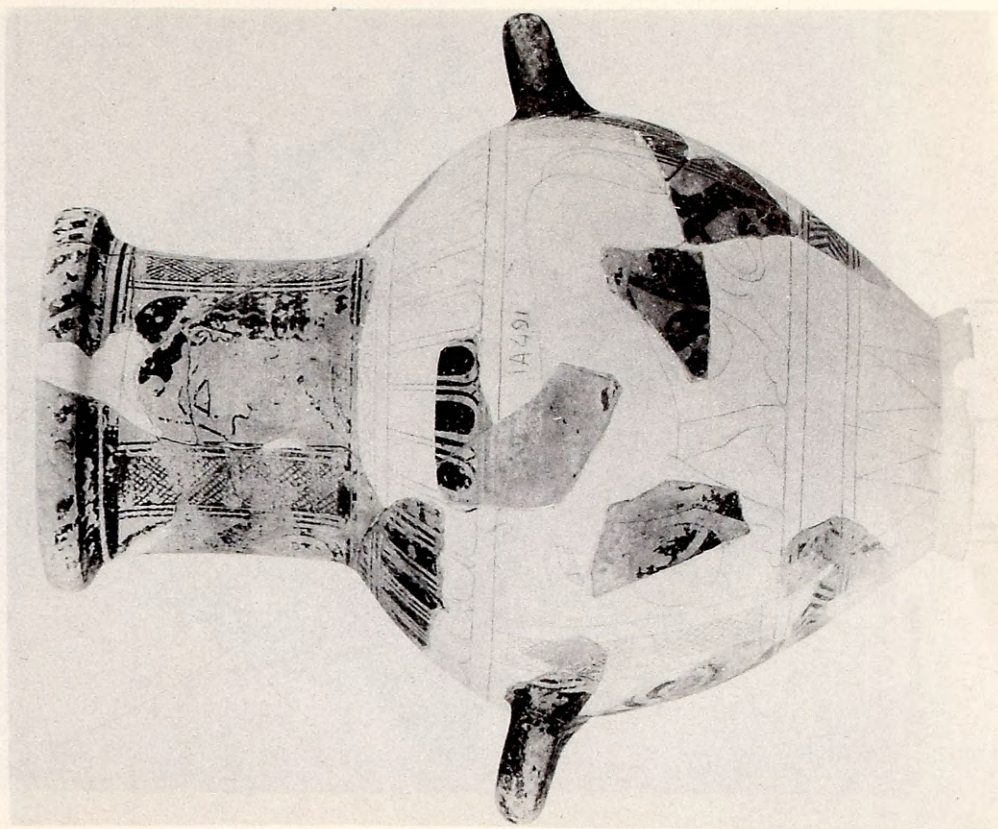
134. Ydpta 592(133)

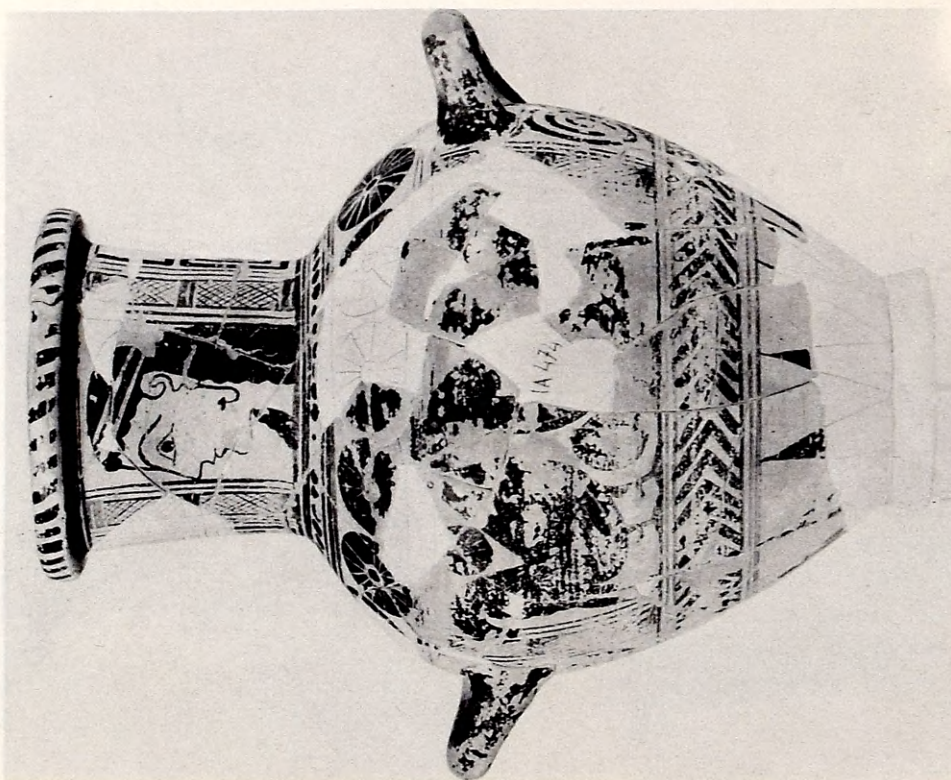
135. 'Υδρία 2191 (134)

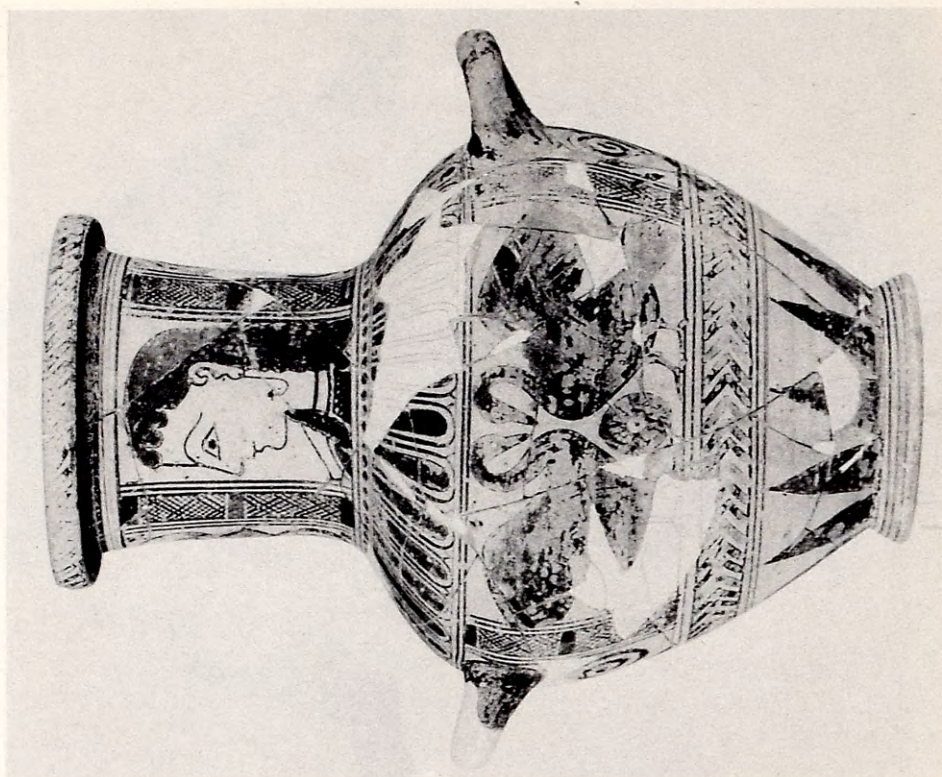
137. 'Υδρία 550 (136)

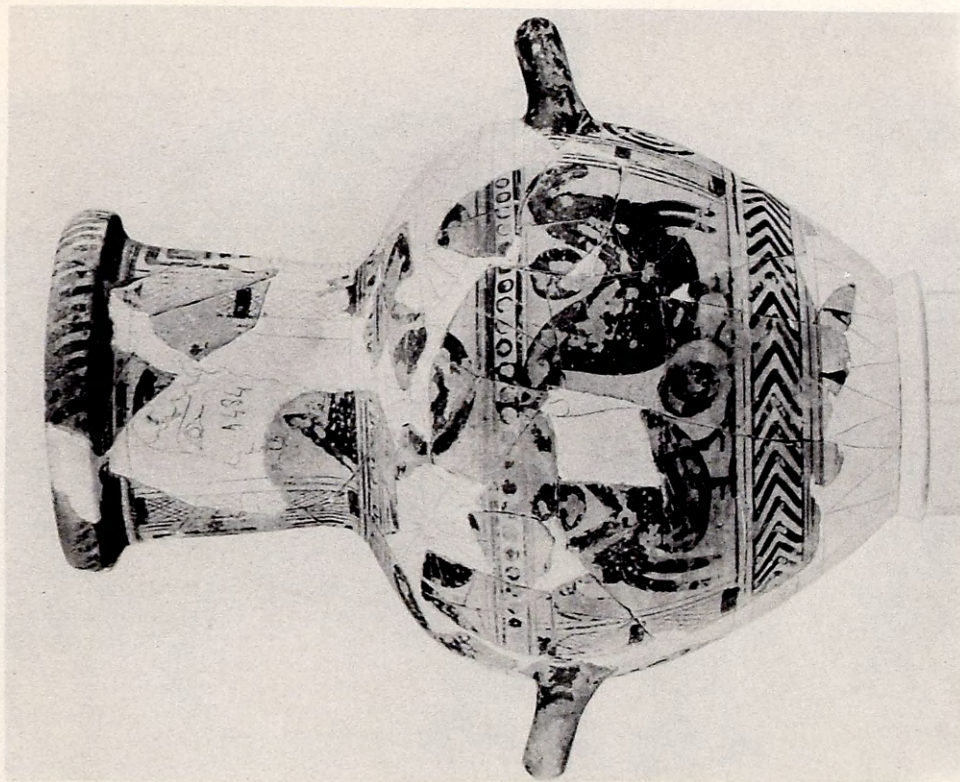
136. 'Υδρία 609 (135)

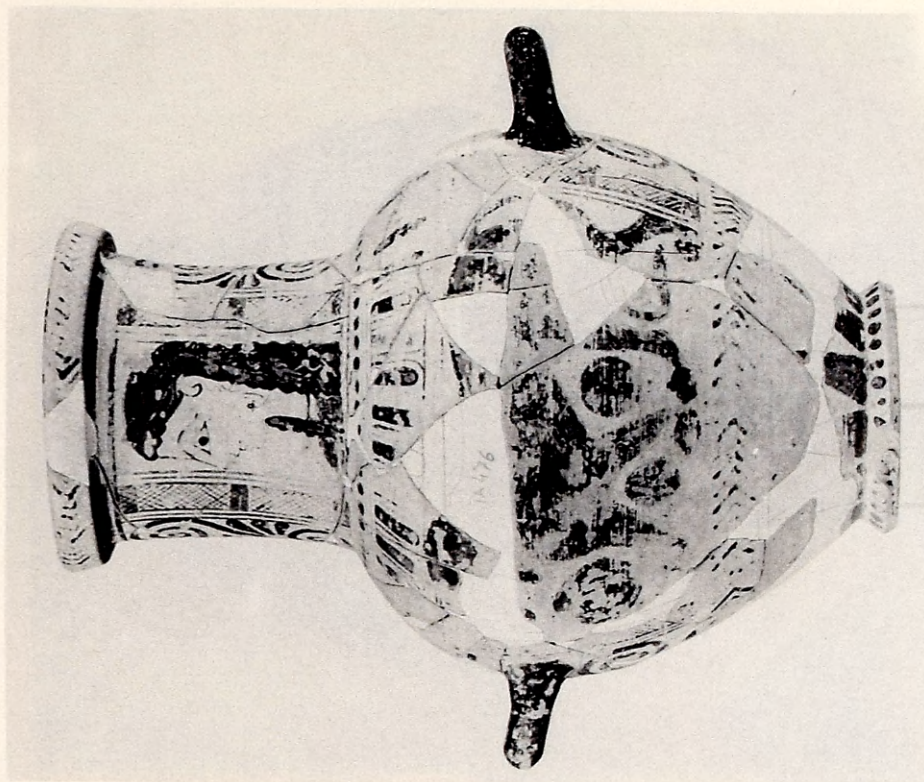
138. 'Υδρία 586(137)

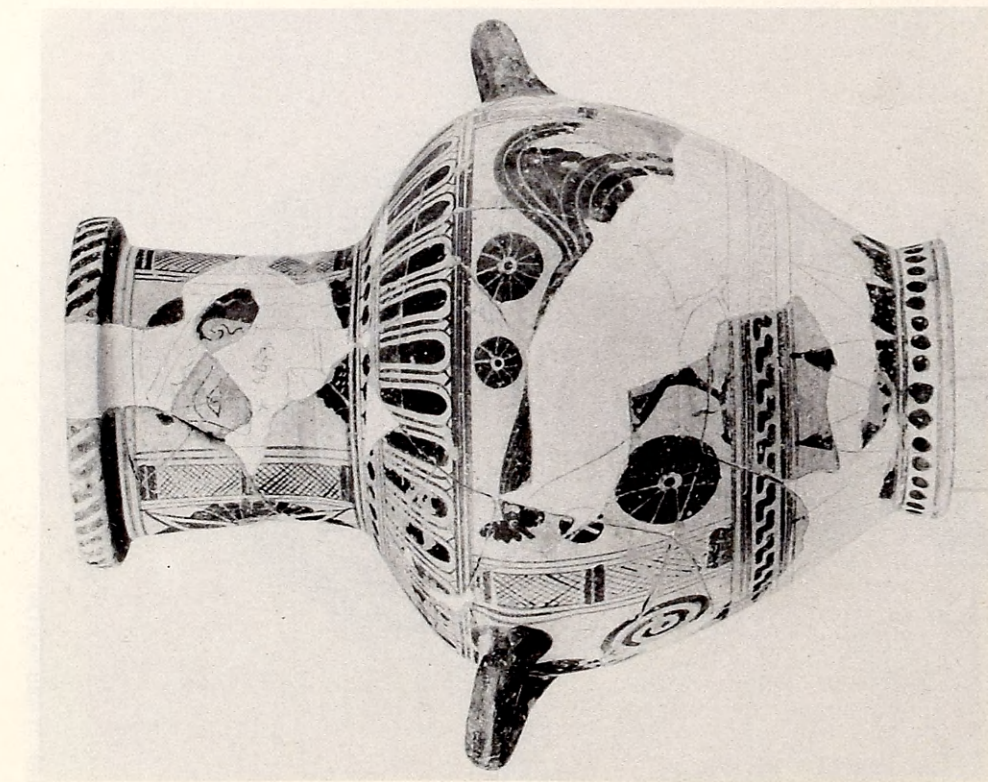
139. 'Υδρία 589(138)

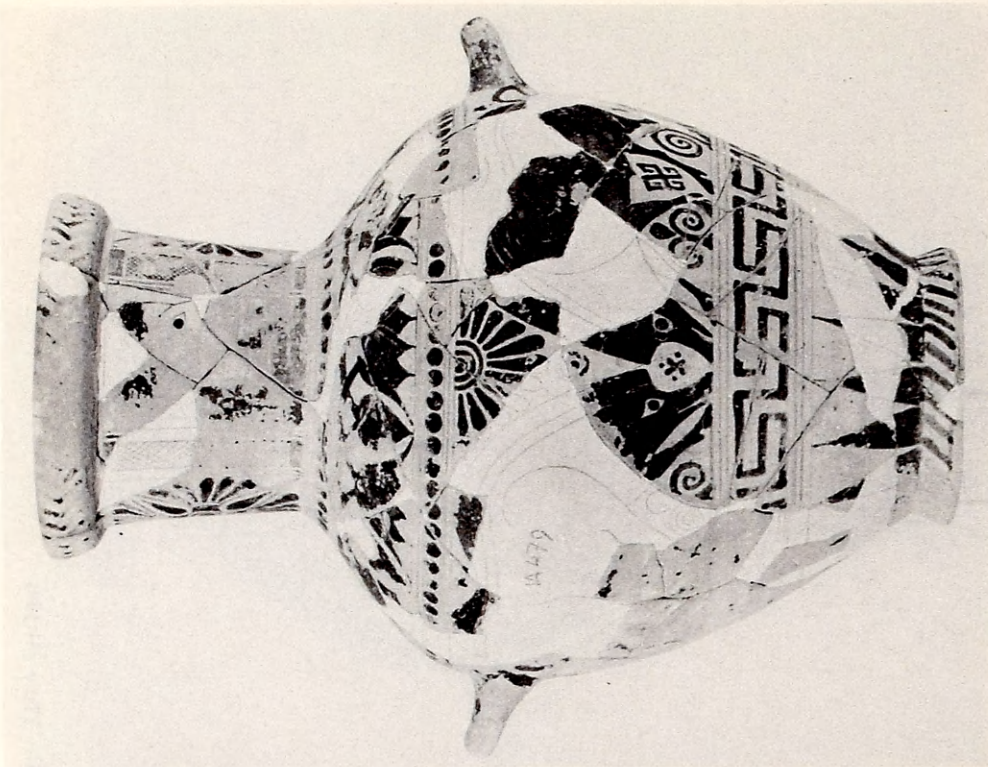
140. 'Υδρία 583(139)

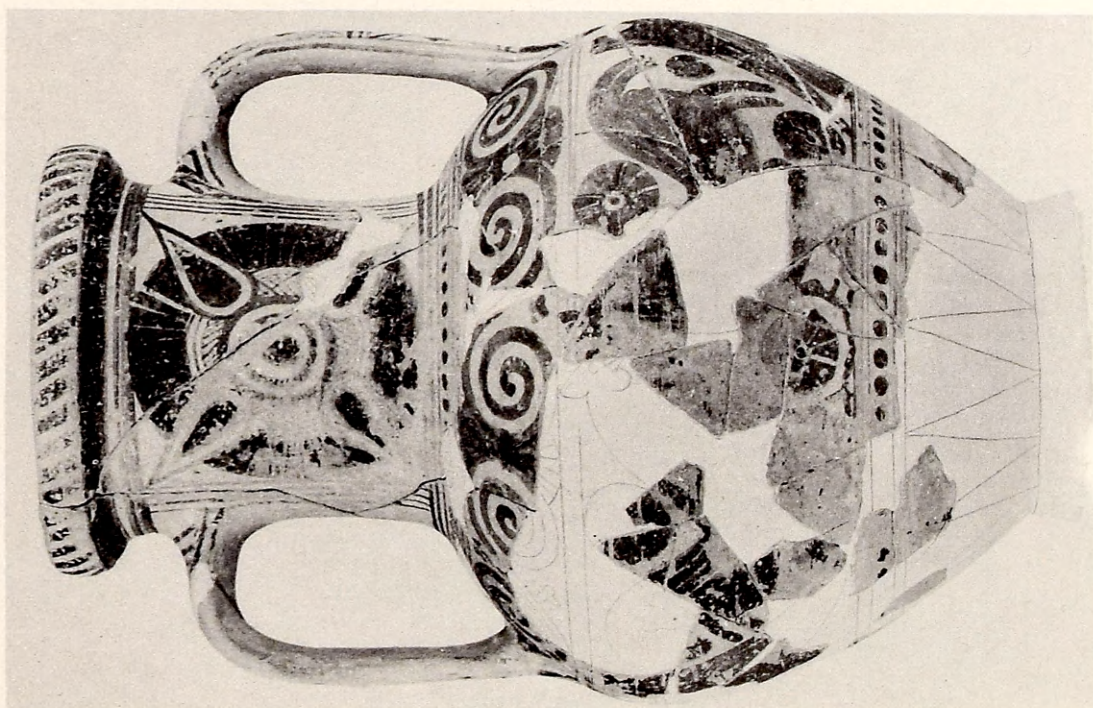
141. 'Υδρία 581(140)

142. 'Υδρία 580(141)

143. 'Υδρία 584(142)

144. Ἀμφορέας 578(143)

145. Ἀμφορέας 1688 α-β(144)

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ «ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΜΗΛΙ
ΑΚΗΣ ΑΓΓΕΙΟΓΡΑΦΙΑΣ» ΤΗΣ ΦΩΤΕΙΝΗΣ
ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ ΑΡ. 101 ΤΗΣ ΒΙΒΛΙ
ΟΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟ
ΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ ΕΞ
ΑΚΟΣΙΑ ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΜΟ
ΝΟΤΥΠΑ ΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ OFFSET ΜΕ
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΟΥ ΓΡΑΦΕΙΟΥ ΔΗΜΟΣΙ
ΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΣΤΙΣ ΓΡΑΦΙ
ΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ Κ. ΜΙΧΑΛΑΣ Α.Ε.